

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ DOKTORA PROGRAMI**

DOKTORA TEZİ

**TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARINA YÖNELİK
CUMHURİYET DÖNEMİ POLİTİKALARI ÜZERİNE
BİR İNCELEME: İSTANBUL, 1923-1960**

HÜLYA UTKULUER YILDIRIM

14701007

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. ERCAN KARAKOÇ**

**İSTANBUL
2021**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ DOKTORA PROGRAMI**

DOKTORA TEZİ

**TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARINA YÖNELİK
CUMHURİYET DÖNEMİ POLİTİKALARI ÜZERİNE
BİR İNCELEME: İSTANBUL, 1923-1960**

**HÜLYA UTKULUER YILDIRIM
14701007
ORCID NO: 0000-0002-5080-6454**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. ERCAN KARAKOÇ**

**İSTANBUL
2021**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARINA YÖNELİK
CUMHURİYET DÖNEMİ POLİTİKALARI ÜZERİNE
BİR İNCELEME: İSTANBUL, 1923-1960

HÜLYA UTKULUER YILDIRIM
14701007

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:
Tezin Savunulduğu Tarih: 16.02.2021
Tez Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Başarılı Bulunmuştur

	Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Ercan Karakoç	
Jüri Üyeleri	: Dr. Öğretim Üyesi Fahriye Dinçer	
	: Prof. Dr. Nalan Türkmen	
	: Dr. Öğretim Üyesi Teyfur Erdoğan	
	: Prof. Dr. Ali Satan	

İSTANBUL
ŞUBAT 2021

ÖZ

**TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARINA YÖNELİK CUMHURİYET
DÖNEMİ POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME:
İSTANBUL, 1923-1960
Hülya Utkuluer Yıldırım
Şubat, 2021**

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin politikalarında kültür varlıklarına ayrılan yer incelenmektedir. Konunun sınırlandırılması amacıyla 1923-1960 yılları arasında İstanbul'daki taşınmaz kültür varlıklarına yönelik uygulamalara öncelik verilmiştir. Konuya ilişkin devlet politikalarının tespitinde hükümet ve parti programları, dönemin cumhurbaşkanları ile öne çıkan diğer devlet adamlarının söylev ve demeçleri, devlet idaresinin konuya ilişkin aldığı kararlar ve çıkardığı yasalar esas alınmıştır. İncelenen yıllarda kültür varlıklarıyla alakalı karar alma yetkisi bulunan Maarif Vekâleti, Vakıflar Umum Müdürlüğü ve İstanbul Belediyesi gibi kurumların faaliyetlerine bakılarak devlet nezdinde alınan kararların nasıl uygulandığına bakılmıştır. Ayrıca kültür varlıklarına yönelik yaklaşımları ile öne çıkan Türk Tarih Kurumu, Halkevleri, Köy Enstitüleri, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu gibi diğer kültür kurumları ve bazı sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri de dönemin bakış açısını yansıttığı için çalışmaya dâhil edilmiştir. Araştırmamıza konu olan yıllara ilişkin yasal düzenlemeler daha önce bazı çalışmalarda detaylı biçimde ele alınmış, ancak arşiv ve basın kaynakları ile yeterince desteklenmemiştir. Bu çalışmada dönemin devlet kurumları arasındaki yazışmalar başta olmak üzere arşiv evrakından, şahıs arşivlerinde bulunup resmî evraka ışık tutabilecek kişisel belgelerden ve döneme ait seçilmiş gazete ve süreli yayınlardan faydalanılmıştır. Erken Cumhuriyet yıllarında alınan kararlar, inkılaplar, değişen laiklik ve milliyetçilik algısı, İkinci Dünya Savaşı, çok partili hayata geçiş gibi kararların kültür varlıklarına tesiri, ayrıca turizm ve imar meselesi gibi kültür varlıklarını doğrudan etkileyen gelişmeler çalışmanın alt başlıklarındandır. Araştırma metodu klasik tarihselcilik (historicism) olmakla birlikte, devletin merkezi rolünün yanı sıra her dönem sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeler ışığında eleştirel bir gözle incelenmiştir. Araştırmanın sonunda odaklanılan dönemlerde devletin tarihî eserleri öne çıkaran ve koruyucu nitelikte bir kültür politikası olmadığı, incelenen yıllarda kültür varlıklarının korunmasında mevcut sorunların günümüzde hâlâ var olduğu görülmüştür. Buna rağmen bazı devlet idarecilerinin kişisel merakı ve özverili gayreti, bazı kurumların dikkatli çalışmaları ve genel politikaların değişmesiyle birlikte kültür varlıklarına yönelik ilginin günümüze değin artarak devam ettiği kabul edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Kültür Politikaları, Kültür Mirası, Taşınmaz Kültür Varlığı, Tarihi Eser, Eski Eser.

ABSTRACT

A STUDY ON THE REPUBLICAN PERIOD POLICIES REGARDING IMMOVABLE CULTURAL ASSETS: ISTANBUL, 1923-1960 Hülya Utkuluer Yıldırım February, 2021

This dissertation examines the place of the cultural assets in the policy of the Turkish Republic. In order to limit the subject, immovable cultural assets in İstanbul were given priority starting from 1923 until 1960. For the determination of state policies on the subject, government and party programs, speeches and interviews of presidents and other leading statesmen of the period, laws and regulations related to the cultural assets were scrutinized. It is studied in this dissertation how the decisions made at the state level were applied by examining the activities of institutions such as the Ministry of Education, the General Directorate of Foundations, the Municipality of Istanbul, which have the power to take decisions on historical buildings in the relevant years. Moreover, the activities of other institutions, which came to the fore with their approach to the cultural assets, such as Turkish Historical Society, Community Centers, Village Institutes, Turkish Turing and Automobile Association and some other non-governmental organizations, were also discussed in this study since they reflect the perspective of the period. Even though legislative regulations of this period were investigated in detail in some previous studies, none of them was supported enough with the archival materials and the press archives. The study has made use of the archival documents, particularly the correspondence among the governmental institutions, personal documents that are present in the private archives and can shed light on the official documents, the carefully selected newspapers and periodicals of the era. Influential political events such as the taken decisions and reforms during the establishment years of the Turkish Republic, changing perception of nationalism and secularism (laicism), the Second World War, and the transition to the multi-party system; additionally, the tourism and construction policies, which directly affect the policy of cultural assets were evaluated under different subtitles of this dissertation. As the study adopts historicist method, it has taken a critical approach towards the central role of the state as well as social, cultural and economic developments of each era. As a result of the study, it has been concluded that there was no specific cultural policy that would emphasize and protect the historical buildings and monuments, between 1923 and 1960. In addition, it has been observed that the existing problems in the conservation of cultural assets still exist today as were the years that were under examination. Despite the absence of the official policy, along with the personal interest and devoted effort, careful activities of some government institutions and the change of the general policy, the interest in the cultural assets has continued increasingly up until the present day.

Key words: Turkey, Cultural Policy, Cultural Heritage, Immovable Cultural Assets, Historical Monuments, Ancient Monuments.

ÖN SÖZ

Kültür varlıklarının korunması meselesini bilimsel boyutuyla ele alan bu çalışma, müzelerde geçirdiğim on iki yıllık çalışma hayatımda yoğunlaştığım birçok konuyu derinlemesine inceleme olanağı sundu. Böyle bir konuyu muhtelif boyutlarıyla ele almak hem yorucu hem keyifliydi. Yorucuydu, çünkü tetkik edilmesi gereken sayısız kaynak ve ulaşılabilen çok az sonuç vardı. Keyifliydi, çünkü kültür varlıklarının korunması konusuna ve müzelere verilen önemin günümüze gelinceye dek hangi merhalelerden geçtiğini görmek, mesleğime daha bir kuvvetle sarılmamı sağladı. Ne kadar eleştirilse de bugün geldiğimiz noktanın elli yıl önce hayal dahi edilemediğini gördüm. Bugüne kadar bu alanda çaba harcayan, tez çalışması sırasında yeri geldikçe isimlerini andığım pek çok kıymetli müzeci ve kültür insanının katkısı çok büyük; buna rağmen bu alanda gidilecek daha çok yolumuz var.

Tez çalışmam süresince birlikte geçireceğimiz zamanlardan feragat ettiğim sevgili aileme ve dostlarıma; bugünleri göremeden kaybettiğim canım babama; araştırmalarım sırasında bana yardımcı olan sevgili Şeva ve Gülsüm'e; en çok da ilk günden son ana kadar her konuda destek olan eşim Ozan'a katkılarından dolayı müteşekkirim. Tez danışmanım Doç. Dr. Ercan Karakoç başta olmak üzere Dr. Öğretim Üyesi Fahriye Dinçer ile Prof. Dr. Nalan Türkmen hocalarıma ilk günden bugüne verdikleri destek ve tavsiyeleri ve ayrıca jürimde yer alarak değerli fikirleri ile çalışmamı yönlendirmemi sağlayan Prof. Dr. Ali Satan ve Dr. Öğretim Üyesi Teyfur Erdoğan hocalarıma katkıları için teşekkür ederim. Doktora tezim; hem mesleğe hem kültür varlıklarıyla ilgili akademik çalışmalara sayesinde ilk adımı attığım, rahmetli hocam Prof. Dr. Haluk Dursun'a ithafımdır...

İstanbul; Şubat, 2021.

Hülya UTKULUER YILDIRIM

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
1.2. Araştırmanın Amaçları	4
1.3. Araştırma Yöntemi	5
1.4. Daha Önce Yapılmış Çalışmalar	9
1.5. Araştırmanın Kaynakları	12
1.6. Bölümler Hakkında Bilgi	14
1.7. Araştırmanın Temel Kavramları	16
1.7.1. Kültür	16
1.7.2. Kültür Varlığı ve Kültür Mirası	18
1.7.3. Korunması Gerekli Kültür Varlıkları	20
1.7.4. Millî Kimlik Oluşturmada Kültür Varlıklarının Rolü.....	22
1.7.4.1. Kültür, Millet ve Millî Kimlik Arasındaki İlişki	23
1.7.4.2. Türk Millî Kimliğinin Oluşumu	24
1.7.4.3. Millî Kimlik Yaratmada Semboller	30
1.7.5. Diğer Tanımlar	36
1.7.5.1. Eski Eser (Âsâr-ı Atika)	36
1.7.5.2. Antikite ve Antika	37
1.7.5.3. Anıt (Abide)	37
1.7.5.4. Koruma, Onarım, Restorasyon	38
1.7.5.5. İşlev ve Yeniden İşlevlendirme	38
1.7.5.6. Envanter	39
2. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E KÜLTÜR VARLIKLARINA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR.....	40
2.1.Osmanlı Devleti'nde Kültür Varlıklarına Yönelik Yaklaşım.....	41
2.1.1. Osmanlı Devleti'nde Müzeler İdaresi.....	42
2.1.1.1.Osmanlı Devleti'nde Kültür Varlıklarına İlişkin İlk Yasal Düzenlemeler.....	44
2.1.2. Osmanlı Devleti'nde Vakıflar İdaresi	49
2.1.3. Osmanlı Devleti'nde Şehremaneti İdaresi	52
2.1.3.1.İstanbul Şehreminliğinde Cemil Paşa Dönemi	56
2.1.3.2.Şehir Planlaması ve İmar Faaliyetleri.....	59
2.2.Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Döneminde Kültür Varlıklarına Yaklaşım.....	62
2.2.1. Cumhuriyet Öncesi Hükümetlerin Kültür Varlıklarına Yönelik Yaklaşımı.....	63

2.2.2. Cumhuriyet İdaresinin Devraldığı Kültür Mirası.....	68
2.2.2.1. Cumhuriyet İdaresinin Kültür Varlıklarına Dair Devraldığı Kanuni Düzenlemeler	68
2.2.3. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Maarif Vekâleti	70
2.2.4. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Vakıflar İdaresi	74
2.2.5. Cumhuriyetin İlk Yıllarında İstanbul Şehremaneti ve Yeni Başkent Ankara.....	77
2.3. Cumhuriyet Döneminde Kültür Varlıklarına Yönelik Yaklaşım.....	79
2.3.1. Kültür Varlıklarını Etkileyen Siyasi Kararlar.....	79
2.3.1.1. Millî Saraylar Müdüriyetinin Oluşturulması	82
2.3.1.2. Topkapı Sarayı'nın Müzeye Çevrilmesi	84
2.3.2. Vakıf Eserleri İlgilendiren Siyasi Kararlar	86
2.3.2.1. Eğitim Yapılarının Yarattığı Sorunlar	90
2.3.2.2. Teberrukat Eşyasının Durumu	92
2.4. Bölüm Değerlendirmesi	94

3. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİ'NDE (1923-1938) TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARINA YÖNELİK YAKLAŞIM	99
3.1. Atatürk Dönemi Genel Politikalarına Bakış.....	99
3.2. Hükümet ve Parti Programlarında Kültür Varlıkları	113
3.3. Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Kültür Varlıklarına Yaklaşımı	119
3.4. Dönemin Kültür Kurumlarının Taşınmaz Kültür Varlıklarına Yaklaşımı	123
3.4.1. Maarif Vekâleti (Kültür Bakanlığı)	123
3.4.1.1. Kültür Varlıklarına Yönelik İlginin Artması	125
3.4.1.2. Halkı Aydınlatıcı Yayınlar	130
3.4.1.3. Maarif Vekâletinin Teşkilat Yapısında Değişiklikler.....	133
3.4.1.4. İstanbul Müzelerinin Durumu	138
3.4.1.5. Ayasofya'nın Müzeye Çevrilmesi	139
3.4.2. Vakıflar Umum Müdürlüğü	144
3.4.2.1. Şahıslara Kiralanan ve Satılan Vakıf Eserleri	146
3.4.2.2. Yıkılan Vakıf Eserleri	148
3.4.2.3. Onarılan Vakıf Eserleri	155
3.4.2.4. Hükümetin Tamimleri	158
3.4.2.5. Kurşun Hırsızlıkları	161
3.4.2.6. Vakıflar İdaresine Yönelik Eleştiriler	162
3.4.3. İstanbul Şehremaneti (Belediyesi)	164
3.4.3.1. Atatürk'ün İstanbul Ziyaretleri	164
3.4.3.2. Belediyenin Teşkilat Yapısında Değişiklikler	167
3.4.3.3. İstanbul'da İmar Faaliyetleri	169
3.4.3.4. Hükümetin İstanbul'un İmarına İlgisi	177
3.4.3.5. İmar ve Eski Eserlerin Korunması	178
3.4.3.6. İstanbul Belediyesi Tarafından Onarılan Kültür Varlıkları...185	
3.4.3.7. İstanbul Belediyesinin Müzecilik Faaliyetleri	191
3.4.4. Diğer Kültür Kurumlarının Faaliyetleri	194

3.4.4.1.	Türk Ocakları ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti	194
3.4.4.2.	Halkevleri ve Halkodaları	204
3.4.4.3.	Turing Kurumu ve Turizm	207
3.5.	Bölüm Değerlendirmesi	209

4. İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ'NDE (1938-1950) TAŞINMAZ KÜLTÜR

VARLIKLARINA YÖNELİK YAKLAŞIM.....	212
4.1. İnönü Dönemi Genel Politikalarına Bakış.....	212
4.2. Hükümet ve Parti Programlarında Kültür Varlıkları	218
4.3. Cumhurbaşkanı İnönü'nün Kültür Varlıklarına Yaklaşımı	223
4.4. Dönemin Kültür Kurumlarının Taşınmaz Kültür Varlıklarına Yaklaşımı.....	228
4.4.1. Maarif Vekilliği (Millî Eğitim Bakanlığı)	228
4.4.1.1. Eski Eserleri Koruma Encümeninin Çalışmaları	231
4.4.1.2. Hasan Âli Yücel'in Maarif Vekilliği	234
4.4.1.3. Maarif Vekilliği Tarafından Onarılan Kültür Varlıkları.....	237
4.4.1.4. İstanbul Müzeleri ve II. Dünya Savaşı	243
4.4.1.5. Savaş Sonrası Müzeler	246
4.4.1.6. Millî Sarayların Durumu	251
4.4.1.7. Eski Eserlerin Onarımı ve Eleştiriler	253
4.4.1.8. Turizme Verilen Önem	255
4.4.2. Vakıflar Umum Müdürlüğü	256
4.4.2.1. Vakıf Eserleri ve II. Dünya Savaşı	260
4.4.2.2. Vakıflar Umum Müdürlüğü Tarafından Onarılan Kültür Varlıkları.....	265
4.4.3. İstanbul Belediyesi	268
4.4.3.1. Prost'un İmar Planları	270
4.4.3.2. İstanbul'un İmarı ve II. Dünya Savaşı	272
4.4.3.3. İmar Faaliyetlerinde Yeni Dönem	280
4.4.3.4. İnönü Gezgisi, Taksim ve Dolmabahçe Meydanları.....	286
4.4.3.5. Kurumlar Arası Tartışma Yaratın Konular	288
4.4.3.6. İstanbul Belediyesi Tarafından Onarılan Kültür Varlıkları..	294
4.4.3.7. İstanbul Belediyesinin Müzecilik Faaliyetleri	297
4.4.4. Diğer Kültür Kurumlarının Faaliyetleri	298
4.4.4.1. Türk Tarih Kurumu	299
4.4.4.2. İstanbul'un 500. Fetih Yılı Derneği	303
4.4.4.3. Halkevleri	306
4.4.4.4. Köy Enstitüleri	308
4.4.4.5. Turing Kurumu ve İstanbul'u Sevenler Grubu	310
4.5. Bölüm Değerlendirmesi	313

5. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ'NDE (1950-1960) TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARINA YÖNELİK YAKLAŞIM	317
5.1. Demokrat Parti Dönemi Genel Politikalarına Bakış.....	317
5.2. Hükümet ve Parti Programlarında Kültür Varlıkları	322
5.3. Cumhurbaşkanı Bayar'ın Kültür Varlıklarına Yaklaşımı	326
5.3.1. Başvekil Menderes'in Kültür Varlıklarına Yaklaşımı	329
5.4. Dönemin Kültür Kurumlarının Taşınmaz Kültür Varlıklarına Yaklaşımı..	331
5.4.1. Millî Eğitim Bakanlığı	332
5.4.1.1. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun Kurulması.....	334
5.4.1.2. Eski Eserlerin Mülkiyeti ve Korunması	337
5.4.1.3. İstanbul Müzelerinin Durumu	340
5.4.1.4. Millî Sarayların Durumu	348
5.4.1.5. Türbelerin Açılması	353
5.4.2. Vakıflar Umum Müdürlüğü	354
5.4.2.1. Teşkilat Yapısında Değişiklikler	356
5.4.2.2. Vakıf Eserlerin Durumu	358
5.4.3. İstanbul Belediyesi	364
5.4.3.1. İstanbul'un İmarı Meselesi	368
5.4.3.2. Prost'un Görevden Alınması	369
5.4.3.3. İstanbul Şehri İmar Planı Komisyonu	372
5.4.3.4. Menderes Öncesi İmar Faaliyetleri	374
5.4.3.5. Menderes Tarafından Yürütülen İmar Faaliyetleri	381
5.4.3.6. Menderes İmarlarına Yönelik Eleştiriler	387
5.4.3.7. İstimlak Davası	400
5.4.4. Diğer Kültür Kurumlarının Faaliyetleri	402
5.4.4.1. Türk Tarih Kurumu	404
5.4.4.2. İstanbul'un 500'üncü Yılı Kutlama Derneği	406
5.5. Bölüm Değerlendirmesi	411
6. SONUÇ	415
KAYNAKÇA	419
EKLER	453
Ek 1. Konya surlarına yerleştirilen eski eserleri gösteren gravür	453
Ek 2. Başvekil İsmet imzalı hükümet tamimi	454
Ek 3. İstanbul Evkaf Müdüriyetince kiralanan camilerin ilan edilmesi	456
Ek 4. Cumhurbaşkanı İnönü'nün Topkapı Sarayı Müzesi ziyaretini gösteren haber.....	457
Ek 5. Cumhurbaşkanı İnönü'nün Eski Şark Eserleri Müzesi ziyaretini gösteren fotoğraf.....	458
Ek 6. II. Dünya Savaşı sırasında Arkeoloji Müzesi'nde korunan lahitler	459
Ek 7. 2 Numaralı Park Haritası	460
Ek 8. İbrahim Paşa Sarayı'nın yıkılmış hâlini gösteren fotoğraf	461

Ek 9. Bir dönem Deniz Müzesi olarak kullanılan Dolmabahçe Camii'nin İcini Gösteren Fotoğraf.....	462
Ek 10. Çırağan Sarayı'nın duvar enkazı.....	463
Ek 11. Dolmabahçe Sarayı'nın ziyarete açılışı hakkında haber	464
Ek 12. Yıkılması kararına tepki gösterilen kilise ve yıkılan cami örneklerinden biri.....	465
Ek 13. Meydan düzenlemeleri sırasında yıkılacak olan postane binasını gösteren haber.....	466
Ek 14. Sur duvarlarının onarımı sırasında kazmayla ortadan kaldırılan sur kalıntıları.....	467
ÖZ GEÇMİŞ	468

KISALTMALAR

A.K.	: Atatürk Kitaplığı
agb.	: Adı geçen belge
age.	: Adı geçen eser
agh.	: Adı geçen haber
agm.	: Adı geçen makale
agt.	: Adı geçen tez
BCA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DP	: Demokrat Parti
ed.	: Editör
GEEAYK	: Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu
haz.	: Yayına hazırlayan
ICOM	: Uluslararası Müzeler Konseyi
s.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTOK	: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu

1. GİRİŞ

Bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti'nin politikalarında kültür varlıklarına ayrılan yeri, İstanbul'daki taşınmaz kültür varlıkları örnekleri üzerinden tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda devletin politikalarında, idarecilerin söylemlerinde, kültür kurumlarının yaklaşımında ve uygulamalarda konunun nasıl ele alındığı dönemselsel olarak incelenmekte; arşiv ve basına yansıyan ve bu yaklaşımın görülebileceği örnek süreçler yorumlanmaktadır.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmanın ana konusunu Cumhuriyet politikalarında kültür varlıklarına ayrılan yer oluşturmaktadır. Geniş kapsamlı olan bu konunun zaman, mekân ve terim kısıtlamalarına gidilerek incelenmesi gerekli görülmüştür.

Araştırmanın ana kavramı olan kültür varlıkları terimi kapsamlı bir içeriğe sahip olduğundan, konunun taşınmaz kültür varlıkları üzerinden ortaya koyulması tercih edilmiştir. Taşınır-taşınmaz, somut-somut olmayan kültür varlıkları gibi terimlerin anlamları daha sonra detaylı şekilde incelenecektir. Kültür varlıkları uzun bir geçmişten günümüze gelen ve korunması ancak belli politikalar dâhilinde mümkün olabilen varlıklardır. Taşınmaz kültür varlıklarından Cumhuriyet'e ulaşanların büyük kısmı Osmanlı Devleti'nden, daha azı Selçuklu Devleti ve diğer Türk Beylikleri ile Roma ve Yunan uygarlıkları dâhil birçok Anadolu uygarlığından miras kalmıştır. Bu taşınmaz kültür varlıklarına yönelik yaklaşım her zaman dönem siyasetiyle ve özellikle kimlik politikalarıyla ilişkili olarak değişmiştir. Bilhassa Cumhuriyet'in ilk yıllarında alınan birçok siyasi karar Osmanlı eserlerini doğrudan etkilemişken; tek partili dönem ve çok partili hayatın millî kimlik, milliyetçilik ve laiklik algısındaki farklılıklar taşınmaz kültür varlıklarına yaklaşımı değiştirmiştir.

Bu çalışmada taşınmaz kültür varlıklarının tercih edilmesinin temel sebebi bunlar üzerinde dönem siyasetinin etkisinin daha açık şekilde görülmesidir. Taşınmazlar hakkında alınan kararlar, mesela onarım, taşıma, yıkım, satış, farklı işlevlerle kullanılma gibi, daha açık takip edilebilirken taşınır kültür varlıklarına

yönelik kararlarda bu açıklığa rastlanmaz. Kaçakçılık ve kazılarda gizlilik esası gibi durumlar nedeniyle taşınırlara yönelik politik okuma yapmak zordur. Anadolu gibi kadim medeniyetlere ev sahipliği yapmış topraklarda sayısız medeniyetin taşınır eserleri mevcuttur. Bunların önemli bir kısmı müzelerde ve bir kısmı hâlâ toprak altında bulunduğundan taşınır eserlere yönelik kararların takibi çoğunlukla mümkün değildir. Taşınır eserlere yönelik politikanın değerlendirilmesi bu çalışmanın kapsamında olmamakla birlikte nadiren taşınır kültür varlıklarına -mesela Topkapı Sarayı'ndaki Kutsal Emanetlere ya da Millî Saraylar eşyasına- değinilmekle birlikte bu araştırmanın temelinde taşınmaz kültür varlıkları vardır.

Araştırmaya konu olan taşınmaz kültür varlıklarından İstanbul'da olanlar tercih edilmiş ve bu seçim, kapsamın daraltılmasında oldukça etkili olmuştur. Osmanlı ve Bizans imparatorluklarının başkenti olan İstanbul, çok sayıda taşınmaz kültür varlığına sahiptir. Her zaman ön planda olan, Cumhuriyet Dönemi'nde bakanlık teşkilatlarında dahi başkent Ankara dışında genel müdürlüklerin oluşturulduğu İstanbul, kültür politikalarının yansımalarının kolaylıkla takip edilebileceği başlıca şehirdir. Türkiye'deki taşınmaz kültür varlıklarına yönelik kararların takibi çok sayıda konuyu araştırmayı gerektirdiğinden özellikle büyük bir kültür mirası olan İstanbul'daki örneklere ağırlık verilmiştir.

Araştırma süresince devlet politikalarında kültür varlıklarına ayrılan yerin tespiti için öncelik, hükümet ve parti programlarına, devlet idarecilerinin açıklamalarına ve kültür varlıklarına ilişkin karar alma yetkisi bulunan devlet kurumları ile sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine verilmiştir. Söz konusu politikanın takibi için öncelikle resmî evraka yani Devlet Arşivleri'ne başvurulmuş; dönemin ve devlet idaresinin önceliklerinin görülebilmesi maksadıyla devlet tarafından çıkarılmış ya da desteklenmiş süreli yayınlar incelenmiştir. Bunun amacı tarafsız bir bakış açısından uzaklaşmak değil, iktidarın konuya dair görüşlerini doğrudan ortaya koyabilmektir. Dolayısıyla bu araştırma taşınmaz kültür varlıklarına yönelik Cumhuriyet politikalarına dair “bir inceleme” başlığını taşımaktadır. Aynı konunun farklı tercihlerle ve muhtelif bakış açılarıyla tekrar ve tekrar incelenebilecek kapsamda olması, bu çalışmanın temel zorluklarından birini de gözler önüne sermektedir. Keza oldukça geniş bir araştırmaya ihtiyaç duyulan bu çalışmada ancak politikaların ilanı ve uygulanmasına dair örnekler ele alınabilmiş; söz konusu politikaların halka yansımaları nasıldı, sonuçları kısa ve uzun vadede hangi neticelere yol açtı, bu

politikalar oluşturulurken muhalefet edenler var mıydı gibi sorulara cevap aranmamıştır. Ancak bu sorular da oldukça önemlidir ve araştırılmaya muhtaçtır.

Bu bağlamda İstanbul'daki örnekler içinden genel bir seçime gidilmemiş, arşiv ve basın kaynaklarına yansıyan örnekler öncelik verilmiştir ancak bilinçli olarak araştırma dışında bırakılan bazı taşınmazlar vardır. Kapsam dışı bırakılan taşınmaz kültür varlıkları, gayrimüslimlere ait yapılar ve sivil yapılar olarak özetlenebilir. Dönem itibarıyla gayrimüslim vakıflarına yönelik politika ayrı bir çalışma konusu olarak görüldüğünden, araştırmanın temel kaynaklarından olan vakıf eserleri içinde çoğunluğu oluşturan cami, mescit, tekke ve türbeler gibi İslam mimarisi örneklerine odaklanılmıştır. Bu bir seçim olmakla beraber dönem basınında örneğin kiliselere yönelik ayrı bir ilgi olmadığı ve gayrimüslimlere ait yapıların, 6-7 Eylül (1955) Olayları gibi istisna süreçler dışında, ön plana çıkmadığı yapılan taramalarda tespit edilmiştir. Dolayısıyla uluslararası unsurların da etkisinin bulunduğu bu alan çalışmanın kapsamı dışındadır.

Kapsam dışında kalan bir diğer grup, Osmanlı Hanedanı tarafından kullanılan örnekler dışında, sivil mimari olarak nitelenen yalılar, köşkler, konaklar ya da halkın kullanımındaki diğer konaklama mekanlarıdır. Bunun öncelikli sebebi sivil mimarinin sayısal çokluğu ve bunların hangilerinin kültür mirası içinde yer aldığı veya alacağı tartışmalı olmasıdır. İkincisi sivil halkın kullanımında olan bu örnekler üzerinden politik okuma yapılmasının zorluğudur. Şahıslara ait yapılar üzerinden devletin kültür varlıklarına yönelik yaklaşımı sağlıklı şekilde ortaya koyulamayacağından sivil yapılar araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır.

Bu şekilde kapsam, İstanbul'daki taşınmaz kültür varlıkları örnekleri ile daraltıldıktan sonra zaman açısından da sınırlandırılmıştır. Cumhuriyet'in ilanı olan 29 Ekim 1923 tarihinde yeni bir devrin açılmasıyla başlayan araştırma zamanı, 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi ile sona ermektedir. Ancak konuyla ilgili gelişmeleri takip edebilmek adına Cumhuriyet öncesinde Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı 1920 yılından itibaren incelemeler yapılmış, Osmanlı Devleti'nin son dönemleri de kültür varlıklarıyla ilgili tarihçenin tam anlamıyla ortaya konulabilmesi için araştırmaya dâhil edilmiştir.

Zaman sınırının 1960 olmasının iki temel nedeni vardır. Birincisi Demokrat Parti döneminden sonra 1961 Anayasası'nın 50. maddesinde yer alan "Devlet, tarih ve

kültür değeri olan eser ve anıtların korunmasını sağlar.” hükmü ile ilk kez tarihî eserler, devlet güvencesi altına alınmıştır. Anayasal güvence, kültür varlıklarının korunması hususunda geline noktaı göstermesi bakımından kilometre taşıdır. Dolayısıyla geçmişten gelen büyük bir kültür mirasının devralındığı ve bunların nasıl değerdendirileceğine yönelik politikaların oluşturulduğu Cumhuriyet’in ilk yıllarından, devletin anayasal olarak bu kültür mirasına sahip çıkmasına kadar geçen süreç araştırmanın temel zamanını oluşturmaktadır. İkinci sebepse bu zaman zarfında tek partili hayattan çok partili hayata geçişin kültür politikalarını ne yönde etkilediğini görebilmektir. Ayrıca Cumhuriyet’in ilk yıllarından Demokrat Parti Dönemi’nin sonuna kadar geçen zamanda kimlik politikalarında, milliyetçilik ve laiklik gibi temel algılarda ne gibi değışikliğı gidildiğinin tespiti ve bu değışikliklerin taşınmaz kültür varlıklarını nasıl etkilediğı bu araştırmanın temel sorularından birini oluşturmaktadır. Bu sorulara cevap aranırken erken Cumhuriyet yıllarında tek parti iktidarını ve çok partili hayatı ayrı ayrı değerdendirmek; tüm dönemi bir bütün halinde görmeye ve daha kapsamlı bir açıdan bakmaya da imkân tanımıştır.

Bu kapsamda araştırmanın ana konusu, mevcut sınırlamalar dâhilinde, 1923-1960 yılları arasında İstanbul’daki taşınmaz kültür varlıkları örnekleri üzerinden Cumhuriyet’in kültür politikalarında kültür varlıklarına ayrılan yeri tespit etmek ve değerdendirmektir.

1.2. Araştırmanın Amaçları

Araştırmanın amacı, Cumhuriyet’in ilanından 1960 yılında Demokrat Parti iktidarının sona ermesine kadar geçen süreçte, İstanbul’daki taşınmaz kültür varlıkları örneklerine yönelik karar ve faaliyetler üzerinden, Türkiye Cumhuriyeti politikalarında kültür varlıklarına ayrılan yeri tespit etmektir.

Büyük Millet Meclisi’nin kurulduğu 1920 tarihinden başlayarak 1960 Askeri Müdahalesine kadar geçen 40 yıllık zaman zarfında devletin kültür varlıklarına yönelik aldığı kararlar ve çıkardığı kanun ve nizamnamelerin yorumlanması; Cumhuriyet rejiminin temel ilkelerinin kültür politikalarını ne yönde etkilediğı; devlet idarecilerinin ve hükümetlerin kültür varlıklarına yönelik yaklaşımı ve kültür varlıklarından sorumlu devlet kurumları ile dönemin kültür kurumlarının faaliyetlerinin değerdendirilmesi bu çalışmanın temel hedeflerindendir.

Araştırmada Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı dönemleri ayrı bölümler halinde ele alınmıştır. Her dönemin kültür politikalarında kültür varlıklarına yönelik yaklaşımın ortaya koyulabilmesi için bazı alt araştırmalara ihtiyaç duyulmuştur. Mesela taşınmaz kültür varlıklarını olumlu ve olumsuz etkileyen İstanbul'daki imar faaliyetleri; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e millî kimlik politikaları ve milliyetçilik algısının nasıl şekillendiği ve değiştiği; kültür kurumlarının nasıl oluştuğu ve temel faaliyetlerinde taşınmaz kültür varlıklarına ne kadar yer verdiği, kurumlar arası ilişkinin kültür varlıklarına yönelik eylemleri hangi boyutta etkilediği gibi konular bu alt araştırmalardandır. Burada dikkate değer olan nokta bu konuların bütünüyle değil taşınmaz kültür varlıklarını etkileyen kısımlarıyla ele alındığıdır. İmar faaliyetleri değerlendirilirken örneğin İnönü Dönemi'nde İstanbul'daki çalışmalar nelerdi ya da Menderes imarları dolayısıyla hangi taşınmazlar ortadan kalktı, gibi sorulara cevap aranmadığı özellikle belirtilmelidir.

Bu tez çalışması ne İstanbul'da mevcut taşınmaz kültür varlıklarının ne de araştırılan dönemde ortadan kaybolan yapıların bir envanterini çıkarma amacı da taşımamaktadır. Envanter çalışmalarında önemli eksiklikler bulunmaktadır ve araştırılmaya muhtaçtır. Ancak bu çalışmanın temel amacı hükümetlerin, devlet kurumlarının ve devlet idarecilerinin -yani söz konusu dönemin- taşınmaz kültür varlıklarına yönelik yaklaşımını, muhtelif bakış açılarıyla ortaya koyabilmektir.

1.3. Araştırma Yöntemi

Araştırmada kullanılan yöntem temelde resmî belgelerin objektif bir gözle ve kronolojik zaman akışında yorumlanmasına dayalı klasik tarihselciliktir (historisizmdir).¹ Leopold von Ranke ile özdeşleşen bu yöntemde geçmişî yargılamak değil, “gerçekten ne oldu” sorusundan hareketle olayları rapor etmek anlayışı baskındır ancak bu ekol dönemin ekonomik ve toplumsal boyutlarına yeterince yer ayırmadığı ve siyasi ve askeri meselelere odaklandığı gerekçesiyle eleştirilir.² Bu çalışmada siyasetin birincil konumunun yanı sıra dönemin genel şartları ve kültürel gelişmeleri ile ekonomik ve toplumsal yansımaları da göz önünde tutulmuştur.

¹ Ahmet Şimşek, “Profesyonel Tarihçiliğe Kısa Bir Bakış”, **Türkiye’de Akademik Tarihçilik**, ed. Ahmet Şimşek, Alaattin Aköz (İstanbul: Kronik Kitap, 2017), 7-8; Mehmet Mert Sunar, “Profesyonel Tarihçiliğin Doğuşu”, **Tarih Bilimi ve Metodolojisi**, ed. Mehmet Yaşar Ertaş (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019), 66.

² George Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih yazımı**, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 298-299.

İncelenen dönemin toplumsal ve kültürel dönüşüm süreçlerini barındırması bu kapsamlı bakış açısını zorunlu kılar. Bununla birlikte klasik tarihselcilikte olduğu gibi devlet, araştırmada merkezî bir konumdadır; bu merkez etrafında gelişen olaylara ve önder kişiliklere odaklanılmıştır. Belgelerin sunduğu geçmişe eleştirel bir gözle bakılarak her dönem kendi içinde değerlendirilirken elde edilen bulguların birbiriyle olan ilişkisi de göz önünde tutularak bütüncül bir sonuca ulaşılmıştır. Devlet ve kurum arşivlerinin yanı sıra bazı şahsi arşivlerde de çalışma yapılmış, süreli yayın ve basın taramaları dışında kapsamlı bir literatür taraması ile dönemler birçok yönüyle araştırılmıştır.

Çalışmanın tamamında konunun objektif bir bakış açısıyla incelenmesine azami özen gösterilmiştir. Herhangi bir dönemi yerme ya da övme niyeti taşımaksızın her iktidar dönemi kendi içinde ve ayrıca diğer dönemlerle olan etkileşimine de bakılarak incelenmiştir. Bu amaçla her dönem siyasi kararların hangi ortam içinde alındığına; siyasi kararlarla etkileşim halinde bulunan ekonomik, toplumsal, sosyal ve kültürel tüm alanlardaki yönelimlere dikkat edilmiş, nihaî aşamada bu kararların dolaylı ya da doğrudan taşınmaz kültür varlıklarını ne şekilde etkilediğine bakılmıştır.

İncelenen dönemlerde kültür varlıkları konusunda kapsamlı bir politika takip edilip edilmediğini bazı başlıkları takip ederek görmek mümkündür. Bunlar içinde öncelikle anayasal olarak kültür varlıklarına yönelik gelişmenin varlığına bakılabilir. Devlet, 1961 Anayasası'na kadar devlet tarihî eserlerin koruyuculuğunu anayasal düzeyde üstlenmemiştir. İkinci olarak aynı konuda çıkarılan yasalar incelenebilir. Bu yasalar Osmanlı Devleti'nden intikal ettiği hâliyle yıllarca kullanılmış ve bu araştırmaya konu olan zaman diliminde yeni bir yasa çıkarılmamıştır. Dolayısıyla bu iki başlıkta elde edilebilen bir sonuç yoktur. Anayasa ve yasalarda yer bulamayan kültür varlıklarını doğrudan olmasa bile dolaylı olarak ilgilendiren yasal düzenlemelerin neler olduğuna bakılarak devletin bu eserlere yönelik yaklaşımı ve bu yaklaşımın yıllar içinde nasıl değiştiği takip edilmiştir. Bununla birlikte hükümetler tarafından yayımlanan programlar ve ilgili kurumların kültür varlıklarına yönelik kararları yasal düzenlemeler dışında en önemli veriyi sunar.

Kapsamlı bir politika takip edildiğinin ipucu olabilecek başlıklar arasında öncelik envanter çalışmalarındadır. Devletin koruması altında bulunacak tarihî eserlerin detaylı bir envanter listesinin olması gerekir. Bu listede derecelendirmek suretiyle hangi eserin, hangi özelliğinden dolayı korunacağı uzman bir komisyonca

tespit edilmeli ve bu liste periyodik bir zaman dilimi içinde güncellenmelidir. Devletin kültür varlıklarını korumakla ilgili bir kurumu olmalı, öte yandan kültür kurumları bu eserlere ilişkin muhtelif faaliyette bulunmalıdır. Sorumluluğu altında tarihî eser bulunan tüm diğer kurum ve kuruluşlar, tek bir çatı altında toplanamıyorsa bile, devletin tarihî eserleri korumaktan sorumlu kurumu ile sürekli iletişim halinde olmalı ve bu kurum onları yönlendirmeli ve denetlemelidir. Yani çok iyi bir koordinasyon oluşturulmalıdır. Korunan kültür varlıklarının ne şekilde işlevlendirileceği, bir tarihî eserin halka hangi biçimde ve nasıl hizmet edeceği kurullarca belirlenmeli ve devlet bu konuda da yol gösterici olmalıdır. Bu kapsamda her yıl, bir sonraki yıl onarılacak eserler ve gerekli bütçe ve personel miktarı düzenli biçimde tespit edilebilmelidir. Eğitim sistemi içinde konuya yer ayrılmalı, devlet tarafından bilinçlenmeyi artıracak yayınlar yapılmalı ya da yaptırılmalıdır. Kapsamlı bir kültür politikasının varlığından bu şekilde söz edilebilir. Çalışma süresince bu maddeler göz önünde tutularak ve dönem şartları içinde bu konuya ne kadar yer ayrılabilceği sorusu ile konu sürekli eleştirel bir süzgeçten geçirilerek kültür politikalarının nasıl şekillendiği ve bu politikalar içinde kültür varlıklarına, onların içinde de taşınmaz kültür varlıklarına ne kadar yer ayrıldığına bakılmıştır.

Araştırma, Osmanlı Devleti'nden bir devrimle yani Cumhuriyet'in ilanıyla başlar. Bu bir değişim ve dönüşüm sürecidir. Bu süreç keskin kopuşlardan oluşmaz, aksine bir süreklilik arz eder. Türkiye Cumhuriyeti'nin müzeciliğe yaklaşımını görmek için Osmanlı Devleti'nde müzecilik tarihine bakılması bu yüzden zorunludur. Bu zorunluluk yalnız müzecilik sahasında değil bu araştırmanın birçok aşamasında görülmüştür. Osmanlı kimliğinden Türk kimliğine geçişi, Cumhuriyet devrimlerini, Atatürk'ün ilke ve inkılaplarının yansımalarını tam olarak anlayabilmek için bu sürekliliği göz önünde tutmak gerekir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Cumhuriyet'le özdeşleştirilen pek çok konuda önemli adımlar atılmıştı. Laik bir hukuk sistemi, kadın hakları, şehirlerin imarı, Latin alfabesi gibi konuların Osmanlı aydınlarınca da tartışıldığı bilinmektedir. Cumhuriyet, bu devrin hemen öncesinde gündemde olan birçok önemli konuyu vakit kaybetmeden hayata geçirmiştir. Dönemler arasındaki sürekliliğin görülmesi ve her konunun bir diğerini etkilediğinin fark edilebilmesi için araştırmada pek çok konunun Osmanlı geçmişine değinilmektedir.

Araştırma kronolojiye dayalıdır ve 1923-1960 yılları arasını konu almaktadır. Konunun geçmişini görmek amacıyla Osmanlı Dönemi’nde kültür varlıklarına yönelik yaklaşım değerlendirilmiş ve Cumhuriyet Dönemi’ne devrolunan başlıklar çıkarılarak bütüncül bir sonuca ulaşılma istenmiştir.

Araştırmanın yazımı sırasında *Türk Dil Kurumu Genel Sözlüğü* ve *İmla Kılavuzu*’ndan yararlanılmış, ayrıca *YTÜ Tez Yazım Kılavuzu*’na uyulmuştur. Türk Dil Kurumu’nun son yıllarda özellikle virgül, kesme işareti, şapka kullanımı, büyük-küçük harf kullanımı vb. konulardaki yeni yaklaşımları da dikkate alınmıştır. Alıntılarda kurum isimleri dâhil olmak üzere tüm metinler imla hataları olsa da aynı şekilde korunmuştur. Gereklikçe köşeli parantez [-] kullanılarak eklemeler yapılmıştır.

Araştırmaya konu olan kurum ve idarelerin teşkilat yapısında zaman zaman değişikliğe gidildiği görülmektedir. Örneğin kültür varlıklarından sorumlu ana kurumlardan biri olan Maarif Vekâletinin adı; 1935 yılında Kültür Bakanlığına, 1941 yılında Maarif Vekillğine, 1946 yılında Millî Eğitim Bakanlığına dönüştürülmüştür. Bu Bakanlık bünyesinde müzelerden sorumlu daire 1920’lerde Hars Dairesi ve Âsâr-ı Atika Dairesi olarak anılırken; 1933’te Âsâr-ı Atika ve Müzeler Dairesi, 1935’te Öntükler ve Müzeler Direktörlüğü, 1946’da Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adını almıştır. Bu tarz değişiklikler resmen yapılsa bile kurumlar arası yazışmalarda buna riayet edilmediği tespit edilmiştir. Arşiv belgeleri ve gazetelerde dönem itibarıyla adı her ne olursa olsun müzelerden sorumlu daireden çoğunlukla “Müzeler Dairesi” ve Bakanlıktan “Maarif Vekâleti” olarak söz edildiği görülmüştür. Çalışmanın genelinde kurumların o dönemdeki resmî adı kullanılmaktaysa da alıntılarda kurum isimleri kaynağa olduğu hâliyle bırakılmıştır.

Tanımlar kısmında detaylı şekilde ele alınacağı gibi çalışmada kültür varlıkları, eski eser, tarihî eser gibi kavramlar birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi ve temel nedeni aslında bu terimlerin çok benzer karşılıklara sahip olmalarıdır. Diğer ise metin içinde sık tekrarlanmasından dolayı oluşacak zorluğu ortadan kaldırmaktır.

Öte yandan millet ve ulus, milliyetçilik ve ulusçuluk, millî ve ulusal gibi bugün eş anlamlı olarak kullandığımız kelimelerde tek tip kullanım olması açısından millet, milliyet ve millî kelimelerinin kullanılması tercih edilmiştir. Dönem yayınlarında ulus

değil millet kelimesinin daha yaygın kullanıldığı görüldüğü için bu kullanım biçimi seçilmiş; bu seçimde terimlerin kuramsal temellerine bakılmamıştır.

1.4. Daha Önce Yapılmış Çalışmalar

Bu tez çalışmasından önce Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde kültür varlıklarına ayrılan yerin tespitine yönelik bazı araştırmalar yapılmıştır. Bunlar arasında Emre Madran ve Halit Çal'ın araştırmaları ilk sırada yer almaktadır.

Türk topraklarında 16. yüzyıldan itibaren eski eserlerin korunmasına yönelik süreci inceleyen Madran'ın araştırmaları 1950'lere kadar uzanmaktadır. Süreci kronolojik olarak işleyen Madran, bu konuda hem doktora tezi hem de doktora sonrası yayımladığı makalelerle öne çıkmaktadır. Emre Madran'ın çalışmaları eski eserlerin korunması konusunu temel alır ve yayınlarında bu konuda oluşturulan kurul ve kurumlar, çıkarılan yasalar, koruma için ayrılan bütçeler incelenir. Bu tez çalışmasında Madran'ın pek çok yayınından istifade edilmiştir. Bunların ilki *Türkler Ansiklopedisi*'nde yer alan "*Osmanlı İmparatorluğunun Batılılaşma Sürecinde Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Yasal Düzenlemeler*" adlı makalesidir. İkincisi doktora tezinin geliştirilmiş baskısı olan "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağlarında Onarım Alanının Örgütlenmesi*" isimli kitabıdır. Bu eser 16. ve 19. yüzyıllar arasında konuya ilişkin bilgileri ortaya koyar. 1996 yılında *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*'nde iki bölüm hâlinde ve "*Cumhuriyet'in İlk Otuz Yılında Koruma Alanının Örgütlenmesi*" adıyla çıkan makalelerde 1950 yılına kadarki süreç değerlendirilmektedir. Ayrıca Nimet Özgönül ile hazırladıkları "*Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması*" adlı çalışma, özellikle kültür varlıklarının neden korunması gerektiği konusunda kapsayıcı bilgiler taşır.

Halit Çal bu alanda önemli çalışmalara imza atan bir diğer isimdir. Doktora tezi olarak 1990'da tamamladığı "*Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası*" ayrı başlıklar altında makaleler hâlinde de yayımlanmıştır. Bunlardan biri "*Türkiye'de Cumhuriyet Devri Taşınmaz Eski Eser Tahribatı ve Sebepleri*" (1990) yıllara göre tahrip edilen eserlerin sayısal bilgilerini vermektedir. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yapılan çalışmalara ek olarak diğer kaynaklarda tahrip edildiği bilgisi verilen eserler de bu çalışmada değerlendirilmiştir. Diğer, 2005 yılında yayımlanan "*Osmanlı'dan Cumhuriyete Eski Eserler Kanunları*" isimli makaledir. Burada Çal, eski eserleri ilgilendiren kanun ve kanun tasarılarını derlemiştir. 2009

yılında yayınlanan “*Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Müzeler*” makalesi ise müzecilik faaliyetlerinin tarihçesini değerlendirmektedir.

Hukuki açıdan kültür varlıklarının korunması konusunda yazılmış bazı önemli kaynaklar vardır. Ahmet Mumcu tarafından 1969 ve 1971 yıllarında iki ayrı makale şeklinde kaleme alınan “*Eski Eserler Hukuku ve Türkiye*” çalışmasında Türkiye’de ve dünyada eski eser hukukunun nasıl oluştuğuna bakılır. Birinci makalede Osmanlı’da bu konuda çıkarılan yasal düzenlemeler kayıt altına alınmıştır. İkinci makalede ise Cumhuriyet Dönemi’nde çeşitli kurumlara dağıtılan eserler ve korumanın hukuki boyutuna yer ayrılmıştır.

Aynı konuyu farklı zaman dilimlerinde ele alan iki kitaptan biri “*Türkiye’de Tarihi Anıtları Koruma Teşkilatı ve Kanunları*” ismini taşıyan ve Feridun Akozan tarafından 1977 yılında yayımlanan eserdir ve bu alandaki yasal düzenlemeleri Fransa ve Türkiye karşılaştırması ile ortaya koyar. Diğer Osmanlı Devri düzenlemelerine odaklanan ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında çıkan nizamnameleri de konu alan Nurettin Can’ın 1948 tarihli “*Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Kanun Nizamname ve Emirler*” isimli çalışmasıdır. Tüm bu çalışmalar kronolojik olarak devletin kültür varlıklarına yönelik aldığı kararları ortaya koyduğu için önemlidir. Bu tez çalışması söz konusu kaynaklarda yer alan hukuki düzenlemelere ek olarak yer almayan hükümet tamimlerini de içermesi bakımından tamamlayıcı bir rol oynayacaktır. Ancak bu kaynaklarda yer verilmesine rağmen arşiv çalışmalarında tespit edilemeyen bazı tamimler de vardır ki bunlar dipnotlardan takip edilebilir.

Kültür varlıkları konusunun ayrılmaz parçası olan müzeler konusunda Türk müzecilik tarihi birçok açıdan incelenmiştir. Ferruh Gerçek’in 1999 yılında basılan “*Türk Müzeciliği*” isimli kitabı müzecilik ve mimari koruma konularındaki yasal sürecin görülebildiği önemli eserlerden biridir ancak eserde kullanılan kaynaklar görülemediği için bazı bilgilerin teyit edilmeye ihtiyaç vardır. Wendy Shaw tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve “*Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*” ismiyle tercümesi 2004’te basılan kitap bu alandaki önemli kaynaklar arasında ilk sıralarda yer alır.

Bahsedilen tüm eserlerden bu çalışmada yararlanılmış ve her bölümde kurumların tarihçeleri, yasal düzenlemeler, teşkilat yapıları incelenirken bu kaynaklara başvurulmuştur. Bu araştırmanın orijinal yönü söz konusu bilgileri tamamlamasının

yanı sıra genel bilinenlerin aksi yönlerini ortaya koyan arşiv ve basın kaynaklarıdır. Ulaşılan örnekler üzerinden bu süreçte devletin çeşitli kurumlarının kültür varlıklarına yönelik tutumları ortaya koyulmaktadır. Ayrıca çoğu diğer kaynaklar tarafından da incelenen kültür varlıklarından sorumlu kurumların -diğerlerinden farklı olarak- birbirleriyle olan ilişkileri, iş birlikleri ve ihtilaflarına yer verilerek kültür varlıklarının korunmasındaki en ciddi sorunlardan birine dikkat çekilmektedir. Bu çatışma hâli kültür varlıklarının korunmasının önündeki en önemli engellerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Bu tez çalışmasında ayrı bölümler hâlinde ele alınan Atatürk, İnönü ve Demokrat Parti devirlerinin kültür politikaları üzerine birçok tez yazılmıştır. Doktora tezi olarak öne çıkan çalışmalar arasında her ikisi de 2010 yılında kitap olarak basılmış olan Seda Bayındır Uluskan'ın *“Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları”* ve Esin Sultan Oğuz'un *“Türkiye’de Kültür Politikaları ve Kütüphaneler (1923-1980)”* isimli araştırmaları bulunur. Uluskan'ın tezi, Atatürk Dönemi kültür politikalarını farklı boyutlarıyla ele alırken Oğuz'un çalışmasında, kültür politikalarında kültür varlıklarını araştırırken izlenen bu tez çalışmasındaki yol takip edilmiş ve aynı süreçler kütüphaneler üzerinden değerlendirilmiştir.

Atatürk ve İnönü dönemlerinin kültürel gelişmelerini inceleyen bir başka doktora tezi Ömer Karakaş'ın *“Atatürk ve İnönü'nün İki Millî Eğitim Bakanı (Saffet Arıkan ve Hasan Ali Yücel) Döneminde Kültür Siyaseti (1935-1946)”* adını taşıyan çalışmasıdır. Kadir Şeker tarafından hazırlanan *“İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950)”* isimli doktora teziye dönemin kültür kurumlarını araştırmasına rağmen kültür varlıklarına ilişkin incelemede bulunmaz.

Demokrat Parti (DP) dönemine ilişkin de birçok tez çalışması yapılmıştır. Bunlar arasında öne çıkanlardan biri Ünsal Yavuz'un *“Demokrat Parti İktidarı Döneminde İstanbul'a İlişkin İmar Politikaları ve Faaliyetleri”* isimli, 2008 tarihli yüksek lisans tezidir. DP döneminde Menderes öncesi dâhil olmak üzere imar faaliyetleri İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kurum Arşivinden alınan evraka ve Hürriyet gazetesine dayalı olarak incelenmiştir. Bir başkası Başak Katrancı Kasalı tarafından 2010'da hazırlanan *“Çok Partili Dönemde Kültür Politikaları ve Sanata Yansımaları (1946-1960)”* isimli doktora tezidir ve genellikle sergiler, galeriler, festivaller gibi kültürel organizasyonlara yoğunlaşmıştır.

Dönem incelemeleri dışında, bu tez çalışmasına konu olan kurumların tarihçeleri ile alakalı bazı tez çalışmalarının yapıldığı da görülmektedir. Bunlardan biri “*Kültür Bakanlığı’nın Cumhuriyet Dönemi Teşkilatlanma Tarihi*” ismiyle 2005’te Mustafa Balçık tarafından hazırlanan doktora tezidir. Hükümet programlarında kültüre ayrılan yerin de incelendiği bu çalışmada 1920’den 2000’li yılların başına kadar bakanlığın geçirdiği süreçler detaylı olarak incelenmiştir.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e vakıflar idaresini, belediye teşkilatını, Turing Kurumunu, Halkevlerini inceleyen tez çalışmalarından yararlanılanlar ilgili yerlerde dipnotlarda gösterilmiştir. Bunların arasında önce çıkanlardan biri envanter çalışmalarının bir örneği olarak Anılcan Sıçrayık tarafından 2019 yılında hazırlanmış olan yüksek lisans tezidir. 1908-1938 yıllarını kapsayan “*İstanbul’da Eski Eser Tahribatı*” isimli tez çalışmasında herhangi bir vesile ile zarar gören eski eserler basın ve arşiv kaynaklarına dayalı olarak bir araya getirilmiştir.

Diğerlerinden farklı olarak Kamu Hukuku Bilim Dalı’nda Ümit Ceylan tarafından 2008’de hazırlanmış olan “*Taşınır Kültür ve Tabiat Varlıkları Kaçakçılığı Suçu*” adını taşıyan doktora tezinin ilk bölümünde, korunması gerekli kültür varlıklarında genel prensiplere dair ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Tüm bu çalışmaların her biri kendi içinde önemli sonuçlara ulaşmıştır. Burada adı geçmeyen daha birçok akademik çalışmanın bu tez çalışmasıyla örtüşen başlıkları olabilir. Ancak farklı bakış açıları ve ulaşılan birincil kaynaklar yeni sonuçlara ulaşılmasını sağlamakta ve sonraki araştırmalara yol gösterici olmaktadır.

1.5. Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışmanın ana konusu olan Türkiye Cumhuriyeti’nin taşınmaz kültür varlıklarına yönelik politikalarının anlaşılabilmesi için; yasalar, yönetmelikler, hükümet ve parti programları incelenmiş, böylece devletin siyasi metinlerinde konuya ayrılan yer tespit edilmiştir.

Çalışmanın başında TBMM bünyesinde oluşturulan geçici icra komitelerinden başlamak üzere 1920-1960 yılları arasında kurulan tüm hükümetlerin programları incelenmiştir. Söz konusu hükümet programları daha önce birçok araştırmada farklı yönleriyle değerlendirilmiştir. Bu tez çalışmasında programlar TBMM Kütüphanesinde bulunan “*Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*”

adıyla İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz tarafından derlenen çalışmanın yönlendirmesiyle ilgili Tutanak Dergilerinden doğrulanmıştır. Program sonrası müzakereler ve genel kurul görüşmelerinde ise bu kitapta yer alan bilgiler kaynak alınmıştır.

Hükümetler dışında bakanlıklar, kültür kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının taşınmaz kültür varlıklarına yönelik karar ve faaliyetlerinde nasıl bir yol izlediği araştırılmıştır. Devlet kurumlarının olduğu kadar kültür kurumlarının (Halkevleri, Köy Enstitüleri, Türk Tarih Kurumu, Turing ve Otomobil Kurumu gibi) konuya olan yaklaşımı, dönemin kültür politikalarına ışık tuttuğu için ayrıca önemli görülmektedir. Tüm sürecin detaylı biçimde izlenebilmesi için ilgili kurumların konuya dair aldıkları kararlar, bu kararların uygulanıp uygulanmadığı basın ve arşiv kaynaklarından da takip edilmiştir.

Dönemin önemli kültür kurumlarının çıkardığı ve genellikle devlet desteği ve yönlendirmesi ile çıkarılan süreli yayınlardan Halkevleri dergisi *Ülkü*, Turing ve Otomobil Kurumu *Belleteni*, Türk Tarih Kurumunun çıkardığı *Belleten* dergisi, mimarlık alanının öncülerinden *Mimar (Arkitekt)* dergisi taranmış; kaynakçada gösterilen diğer süreli yayınlardan da yararlanılmıştır.

Araştırmanın genelinde dönem gazetelerinden *Cumhuriyet* tercih edilmiş, gerekli görülmesi hâlinde *Milliyet*, *Akşam* ve *Yeni İstanbul* gazeteleri dönemsel olarak araştırmaya eklenmiştir. Bu seçimde devlet politikalarının yansıdığı ve özellikle tek parti iktidarı sürecinde devletle özdeşleşen bir gazete olarak Cumhuriyet tercih edilmiştir. Çünkü bu çalışmada esas olan devletin kültür varlıklarına yönelik nasıl bir yaklaşıma sahip olduğunu görebilmektir. Bu nedenle bu gazetenin karşısına muhalif bir gazete seçilmemiş ve öncelik devletin konuyu nasıl gördüğü ve göstermeye çalıştığı konusuna verilmiştir.

Tez çalışmasına konu olan kurumların yazışmaları büyük oranda *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivinde* yer almaktadır. Adı geçen arşivde ilgili evraklar genellikle *Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı* (30-18-01-02) ve *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü* (30-10-0-0) fonlarında bulunmaktadır. Bazen *Siyasi Partiler* (490-0-0) ve *Diyanet İşleri Başkanlığı* (51-0-0) fonlarında da evraka rastlanılmıştır.

Osmanlı Dönemi'ne dair yapılan incelemelerde Âsâr-ı Atika Nizamnameleri gibi konuyla ilgili temel metinler için *Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinden* ve yeri geldikçe dipnotlarda gösterilen ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır.

Kültür kurumlarındaki çalışmaları ile öne çıkan şahısların tuttuğu kişisel arşivlerle çalışmanın desteklenmesine gayret edilmiştir. Başvurulan arşivler arasında Salt Araştırma'nın açık erişiminde bulunan *Ali Saim Ülgen Arşivi*; Boğaziçi Üniversitesi'nin açık erişiminde bulunan *Aziz Ogan Koleksiyonu* ve Atatürk Kitaplığı'nda bulunan *Osman Nuri Ergin Evrakı* yer almaktadır.

Çalışmanın genelinde adı geçen bazı isimler vardır: Abidin Daver, Yunus Nadi, Vâlâ Nureddin, Refik Halid Karay, Abdülhak Şinasi Hisar, Albert Gabriel, Semavi Eyice, Tahsin Öz, Remzi Oğuz Arık, Mehmet Önder gibi... Bu isimler dönemin öne çıkan kültür insanlarıdır. Kimi gazeteci, kimi müzeci, kimi sanat tarihçi olan bu isimlerin ortak noktası kültür varlıkları meselelerinde kalem oynatmış olmalarıdır. Tesadüfen seçilmeyen bu isimler, etkin oldukları yıllarda tarihî eserlere ilişkin yazılarına çok sık rastlanıldığı için çalışmanın kaynak yazarlarından olmuşlardır.

İstanbul'daki eski eser kayıplarına ilişkin hatıralara dayalı olan bazı yayınlar vardır. Bunlardan biri dönem için kısmî bir envanter çalışması sayılabilecek; gazetelerde ve hatıralarda konuya ayrılan yeri derleyen bir çalışma olan *Cami Kıyımı** adlı eserdir. Bu ve benzeri eserler işlev değiştiren veya ortadan kalkan kültür varlıklarına dair bir döküm olmak açısından kıymetlidir, ancak ideolojik bir eksenden uzak durmak amacıyla çalışmanın ana kaynakları arasında yer almamaktadır. Yine İstanbul'daki eski eserler için başvuru kaynağı niteliği taşıyan İstanbul Ansiklopedisi** gibi önemli bazı yayınların da, tez çalışmasında kültür varlıklarının tarihçesine yer ayrılmadığından, kaynakçaya dâhil edilmediğinin altı çizilmelidir.

1.6. Bölümler Hakkında Bilgi

Araştırma giriş ve sonuç dâhil olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçiş ve Cumhuriyet'in ilk yılları; Atatürk'ün cumhurbaşkanı olduğu 1923-1938 yılları; İnönü'nün cumhurbaşkanı olduğu 1938-1950 yılları ve çok partili hayata geçişle Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu 1950-

* Mehmed Şevket Eygi, *Yakın Tarihimizde Câmi Kıyımı* (İstanbul: Tarih ve İbret Yayınları, 2003)

** Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 11 Cilt (İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1944-1973).

1960 yılları kronolojik olarak ayrı bölümler hâlinde incelenmekte ve her bölüm sonunda dönemin genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

Atatürk, İnönü ve Demokrat Parti dönemlerinin girişinde genel politikalara ayrı bir başlık ayrılarak bu başlık altında her dönemin öne çıkan ulusal ve uluslararası meselelerine değinilmiştir. Ayrıca millî kimlik, milliyetçilik, millî mimari akımları, laiklik gibi genelde dönemi ve özelde kültür varlıklarını etkileyen başlıklara da bu kısımda yer ayrılması tercih edilmiştir. Bu başlıklara çalışmanın genelinde yeri geldikçe değinilmekte ve bu konular taşınmaz kültür varlıklarına yansıdığı haliyle yorumlanmaktadır.

Tez bölümleri incelendiğinde, Atatürk bölümünün diğerlerinden daha geniş olduğu görülür. Bunun sebebi Atatürk Dönemi'nin aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları olmasıdır. Yeni devlet idaresi Osmanlı'dan devralınan kurumlarda değişikliklere neden olurken bu dönemde birçok yeni kurum da ortaya çıkmıştır. Bilhassa tarihî eserlerden sorumlu ana kurumlar olan Maarif Vekâleti, Vakıflar Umum Müdürlüğü ve İstanbul Belediyesi, Atatürk Dönemi'nde şekillendiği için bu kurumların faaliyetlerine ilişkin araştırmanın sonuçları diğer dönemlere nazaran daha detaylıdır. Ayrıca Millî Saraylar İdaresi başta olmak üzere kültür varlıklarını alâkadar eden yeni oluşumların teşkili, kültür ve sanat alanındaki değişim ve dönüşüm süreci, millî kimlik inşası ve bunun tesiriyle Türk Tarih Tezi'nin oluşturulması gibi bu döneme özgü adımlar dolayısıyla Atatürk dönemi daha geniş tutulmuştur.

Girişi takiben araştırmanın ikinci bölümünde Osmanlı Devri'nde kültür varlıklarına yönelik ilginin başlaması, ilk yasal düzenlemeler ve bunların Cumhuriyet öncesi döneme kadar nasıl geliştiğine bakıldıktan sonra Cumhuriyet'in ilk yıllarında devralınan kültür mirasına yönelik ilk düzenlemelere de yer verilmiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin bir bütün halinde görülebilmesi maksadıyla Cumhuriyet'in ilk yılları da Atatürk Dönemi içinde olmasına rağmen bu kısımda ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm, Atatürk Dönemi'nde; dördüncü bölüm İnönü Dönemi'nde kültür varlıklarına yönelik yaklaşımı ele almaktadır. Beşinci bölümün adı Cumhurbaşkanı Bayar Dönemi olarak değil, "Demokrat Parti Dönemi" olarak tercih edilmiştir. Dönemin Başbakanı Menderes imar konusundaki çalışmaları ile kültür varlıklarına ilişkin faaliyetlerde Celal Bayar'dan daha öndedir. Bu nedenle dönem yaygın olarak

kullanıldığı hâliyle Demokrat Parti Dönemi olarak adlandırılmış ve araştırmanın son bölümünde bu yıllarda kültür varlıklarına yönelik yaklaşım incelenmiştir.

Tüm bölümlerin araştırılmasında izlenen yol aynıdır: hükümet ve parti programları, devlet idarecilerinin konuya yaklaşımı ve ilgili devlet ve kültür kurumlarının faaliyetlerinde kültür varlıklarına ayrılan yerin araştırılması; bu konudaki faaliyetlerin arşiv ve basın kaynaklarından takip edilmesi. Bu yolla ulaşılan sonuçların birbirleriyle olan bağlantılarının da değerlendirilmesiyle bütünlüklü bir sonuca varılmaya gayret edilmiştir.

1.7. Araştırmanın Temel kavramları

Bu çalışmanın ana kavramı, “çeşitli tarihî devirlerde yapılmış; anıtsal, abidevi, sanatsal ya da kültürel önemi dolayısıyla ön plana çıkan taşınmaz ve somut kültür varlıkları” şeklinde özetlenebilecek taşınmaz kültür varlıklarıdır. Bununla birlikte çalışmanın genelinde kültür ve kültür varlıkları başta olmak üzere birçok farklı terim kullanılmaktadır. Bu terimler çoğu kez sözlük anlamlarından daha fazlasını ihtiva ederler. Dolayısıyla bu bölümde kavramların hem sözlük anlamlarına hem de arkeoloji, sanat ya da hukuk terimi olarak ifade ettikleri ıstılah anlamlarına yer verilmiştir.

1.7.1. Kültür

Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlüğü’ne göre kültür; “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür.”³ Aynı kaynağa göre kültürün eş anlamlıları tarım, ekin ve hars olup bu kelimelerin her biri “bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü” anlamını taşırlar.

Türk düşünce tarihinde ‘hars’ kelimesini kullanmayı tercih eden Ziya Gökalp, harsı tanımlarken medeniyet ile kültür arasındaki farklılıklar ve benzerliklerden yola çıkar. Ona göre hars; dinî, ahlaki, hukuki, fikrî, bedii [estetik], iktisadi, fenni ve lisani hayatın toplamıdır. Medeniyet de aynı içtimai hayatların bütünüdür. Ancak hars ile

³ TDK, **Güncel Türkçe Sözlük**, 11. bs. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), <https://sozluk.gov.tr> [5 Nisan 2020].

medeniyet arasında millîlik farkı vardır. Hars millî iken, medeniyet uluslararasıdır.⁴ Bu nedenle “Türklerin kendilerinin yarattığı bir hars olmalı.” demektedir.⁵

Mustafa Kemal Atatürk kültür, medeniyet ve hars kelimelerini bir bütün olarak aşağıdaki şekilde tanımlar:

“Kültür, tabiatın yüksek feyizleriyle mesut olmaktır. Bu ifade içinde çok şey mündemiçtir. Temizlik, saflık, yükseklik, insanlık vs. Bunların hepsi insanlık vasıflarındandır. İşte kültür kelimesini mastar şekline soktuğumuz zaman, tabiatın insanlara verdiği yüksek vasıfları, kendi çocuklarına, hafidlerine ve atisine vermesi demektir.”⁶

Ona göre hars bir topluluğun devlet hayatında; düşünce hayatında -ki düşünce hayatına ilim ve sanatlar da dâhildir-; iktisadi hayatında yani ziraatta, zanaatta, ticarete; kara, deniz ve hava taşımacılığında yapabildiği işlerin toplamıdır.⁷ Bu nedenle medeniyet-hars ayrımı yapmayı anlamsız bulur. Kültür uygarlığın dinamik kaynağı ve evrensel değerlerinin birikiminden ibarettir.⁸

Afet İnan’ın anlatımına göre Atatürk “Medeniyet nedir?” sorusuna cevap verirken “harsın millî olduğunu ancak yüksek bir harsın, onun sahibi olan millete kalmayacağını, diğer milletlere de tesir edeceğini” söylemiş; “Belki bu itibarla olacak, bazı milletler yüksek ve şâmil harsa medeniyet diyorlar.” diyerek kültür ile medeniyetin bir bütün olduğunun ve birbirinden ayıramayacağını altını çizmiştir.⁹

Yukarıdaki tanımlamaların dışında aynı zamanda kültür kelimesi etimolojik olarak kültür varlıkları, kültür mirası, millî kültür, kültürel meta, alt kültür, üst kültür, kültüralizm, kültür politikası, kültür yönetimi, kültür endüstrisi gibi birçok kelimeye kaynaklık etmiştir. Bahsedilen kelimelerden, taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları ile kültür mirası terimleri bu çalışmada sıkça kullanılmaktadır.

1.7.2. Kültür Varlığı ve Kültür Mirası

Genel Türkçe Sözlüğü, kültür varlığını “bir bölgede bulunan maddi kültür ürünleri veya eserleri” olarak tanımlar.¹⁰ Kültür varlığı, hâlen yürürlükte olan 2863

⁴ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (İstanbul: Karbon Kitaplar, 2019), 39.

⁵ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (İstanbul: Karbon Kitaplar, 2019), 75.

⁶ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 19. bs., haz. Arı İnan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 374.

⁷ *age*, 383.

⁸ Hikmet Altuğ, “Atatürk, Kültür ve Eğitim”, *Parlamento*, s. 49 (Kasım 1988), 10.

⁹ İnan, *age*, 383.

¹⁰ TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr> [5 Nisan 2020].

sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun 3. maddesinde daha ayrıntılı olarak aşağıdaki hâliyle yer almaktadır:

“Kültür varlıkları; tarih öncesi ve tarihî devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihî devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklardır.”¹¹

Kültür varlıkları; taşınır kültür varlıkları, taşınmaz kültür varlıkları, somut kültür varlıkları ve somut olmayan kültür varlıkları gibi alt başlıklara ayrılabilirler. Eşya hukukuna göre taşınır eşya bir yerden başka bir yere nakledilebilen eşya; taşınmaz eşya ise bir yerden başka bir yere taşınamayan arz parçası ve üzerinde yer alan abidevi eserler olarak tanımlanmaktadır.¹²

Bu kavramlardan taşınır kültür varlıkları ve taşınmaz kültür varlıkları tanımlanırken sınıflandırma, teker teker sayma ve kategorilere ayırma gibi yöntemlerle sınırlandırılır.¹³

Sınıflandırma yönteminde korunması gerekli kültür varlıkları sınıflara ayrılır ve bu sınıfa giren örnekler verilir. Teker teker sayma yönteminde korunması gerekli kültür varlıklarının türleri tek tek belirtilir. Kategorilere ayırmada ise kültür varlığı çeşitlerinin genel bir tanımı esas alınır. Ancak bu üç yöntem tek başına kullanıldığında genelde kapsam dışı kalan eserler olur.

Yukarıdaki yöntemler ışığında 2863 sayılı kanunun 6. maddesinde belirtilen taşınmaz kültür varlığı tanımı incelendiğinde ilk olarak sınıflandırma yönteminin kullanıldığı görülür:

- a) 19. yüzyıl sonuna kadar yapılmış olan taşınmazlar;
- b) Bu tarihten sonra yapılsa da önem ve özellikleri dolayısıyla Bakanlıkça korunmalarına gerek görülenler;
- c) Sit alanları içinde bulunan taşınmaz kültür varlıkları;
- d) Millî tarihimizdeki önemleri sebebiyle zaman kavramı ve tescil söz konusu olmaksızın Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda büyük tarihî olaylara sahne olmuş binalar ve tespit edilecek alanlar ile Mustafa Kemal Atatürk tarafından kullanılmış evler.

Bu tanımın devamında taşınmaz kültür varlıkları teker teker sayma yöntemi ile sınırlandırılmıştır:

“Kaya mezarlıkları, yazılı, resimli ve kabartmalı kayalar, resimli mağaralar, höyükler, tümülüsler, ören yerleri, akropol ve nekropoller; kale, hisar, burç, sur, tarihî kışla, tabya ve

¹¹ “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (2863 S.K.)”, **Resmî Gazete**, 23 Temmuz 1983; 2004 yılında güncellendiği haliyle: www.mevzuat.gov.tr [14 Mart 2020].

¹² Kürşat Ersöz, **Türk İdare Hukuku Kapsamında Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması** (İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2017), 17-20.

¹³ Sibel Özel, **Uluslararası Alanda Kültür Varlıklarının Korunması** (İstanbul: Alkım Yayınları, 1998), 6-7.

istihkâmlar ile bunlarda bulunan sabit silahlar; harabeler, kervansaraylar, han, hamam ve medreseler; kümbet, türbe ve kitabeler, köprüler, su kemerleri, su yolları, sarnıç ve kuyular; tarihî yol kalıntıları, mesafe taşları, eski sınırları belirten delikli taşlar, dikili taşlar; sunaklar, tersaneler, rıhtımlar; tarihî saraylar, köşkler, evler, yalılar ve konaklar; camiler, mescitler, musallalar, namazgâhlar; çeşme ve sebiller; imarethane, darphane, şifahane, muvakkithane, simkeşhane, tekke ve zaviyeler; mezarlıklar, hazireler, arastalar, bedestenler, kapalı çarşılar, sandukalar, siteller, sinagoglar, bazilikalar, kiliseler, manastırlar; külliyyeler, eski anıt ve duvar kalıntıları; freskler, kabartmalar, mozaikler, peri bacaları ve benzeri taşınmazlar, taşınmaz kültür varlığı örneklerindendir.”

Kanun’un 23. maddesinde taşınır kültür varlıkları tanımlanırken önce sınıflandırma yöntemine başvurulmuştur:

- a) Jeolojik, tarih öncesi ve tarihî devirlere ait; jeoloji, antropoloji, prehistorya, arkeoloji ve sanat tarihi açılarından belge değeri taşıyan ve ait oldukları dönemin sosyal, kültürel, teknik ve ilmi özellikleri ile seviyesini yansıtan her türlü kültür ve tabiat varlıkları;
- b) Millî tarihimizdeki önemleri sebebiyle, Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna ait tarihî değer taşıyan belge ve eşyalar; Mustafa Kemal Atatürk’e ait eşya, evrak, kitap, yazı ve benzeri taşınırlar.

Bu tanımdan sonra teker teker sayma yöntemi kullanılarak taşınır kültür varlıkları şu şekilde sınırlandırılmıştır:

“Her çeşit hayvan ve bitki fosilleri, insan iskeletleri; çakmak taşları (sleks), volkan camları (obsidyen); kemik veya madenî her türlü aletler; çini, seramik, benzeri kab ve kacaklar; heykeller, figürinler, tabletler; kesici, koruyucu ve vurucu silahlar; putlar (ikon), cam eşyalar, süs eşyaları (hülliyyat), yüzük taşları, küpeler, iğneler, askılar, mühürler, bilezik ve benzerleri, maskeler, taçlar (diadem); deri, bez, papirus, parşümen veya maden üzerine yazılı veya tasvirli belgeler; tartı araçları, sikkeler; damgalı veya yazılı levhalar, yazma veya tezhipli kitaplar, minyatürler, sanat değerine haiz gravür, yağlı boya veya sulu boya tablolar; muhallefat (reliqueler), nişanlar, madalyalar; çini, toprak, cam, ağaç, kumaş ve benzeri taşınır eşyalar ve bunların parçaları; halkın sosyal heyetini yansıtan, insan yapısı araç ve gereçler dâhil bilim, din ve mihaniki sanatlarla ilgili etnografik nitelikteki kültür varlıkları.”

Her çeşit taşınır ve taşınmaz kültür varlığı, aynı zamanda birer somut kültür varlığıdır. Somut olmayan kültür varlığıysa esasen toplumsal geleneklere işaret eder. Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, ananeler, gelenekler, diller, ritüeller, törenler, efsaneler, şarkılar gibi değerleri ifade eder.¹⁴

Kültür varlıkları kavramı ile en çok karıştırılan kültür mirası terimi de araştırma konusu için önemlidir. Miras, “bir neslin kendisinden sonra gelecek kuşaklara bıraktığı her şey” olarak tanımlanır.¹⁵ Kültür mirası “belirli bir toplumun düşüncelerini ve yaşam şeklini açıklayan, düşünsel ve ruhani başarılarını gösteren nesneler ve gelenekler”¹⁶ şeklinde tanımlanabildiği gibi “bir değeri taşıyan, bir hafızayı temsil

¹⁴ Ersöz, age, 28.

¹⁵ TDK, **Güncel Türkçe Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr> [9 Nisan 2020].

¹⁶ Özel, age, 24.

eden varlıklar; bu varlıkların ortaya koyduğu değerler ve belirli bir zamanda insanların eylemlerini, görüşlerini ortaya koyan belge ve düşünceler”¹⁷ olarak da ifade edilmektedir. Geçmişten gelen ve geleceğe aktarılması gereken kültür mirası kavramı, bir sahip çıkma ve sorumluluk duygusu taşır.

Kültür varlıkları ve mirası terimleri birbiri yerine kullanılsa da kültür mirası, yalnız taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarını değil somut olmayan kültür varlıklarını yani insanlığın kültürel ve toplumsal özelliklerini de içine alan daha geniş bir kavramdır. Kültür varlıkları, kültür mirasının bir parçasıdır ve kültür mirası terimi daha koruyucu ve daha hümanist bir anlam ifade eder.¹⁸ Ayrıca kültür mirasının uluslararası hukukta bir karşılığı olduğu için uluslararası metinlerde kültür mirası terimi tercih edilir.¹⁹

1.7.3. Korunması Gerekli Kültür Varlıkları

Geçmişten bugüne insanın yaratıcılığının somut verilerini sonraki kuşaklara aktarma sorumluluğu ile kültür varlıklarının korunması ve geleceğe bırakılması, çoğu toplumda önemli görülmektedir.²⁰ Çünkü her biri “tarihin bir parçasının kalıntısı” olan eski eserler, geçmiş ile bugün arasında bağ kuran ve bu bağ ile bir topluluğun tarihi canlandırmasına yardımcı olan eserlerdir.²¹ Geçmiş öğrenmek, gelecek için örnek almak, bir belge olarak gelecek nesillere aktarmak gibi nedenlere dayalı olarak geçmişin bu tanıkları korunmalıdır.

Kültür varlıklarının korunmasını gerektiren bazı değerler vardır ve bunlar günümüze dek ulusal ve uluslararası bazı metinlerde yer almıştır. Bunları derleyen bir araştırmanın sonuçları kültür varlıklarının korunmasını gerektiren değerleri en kapsayıcı biçimde aktarmaya imkân tanımaktadır.²²

1. Tarihsel Değer: Kültür varlığının bölgenin ya da ülkenin önemli bir olayına şahitlik etmiş olması.

¹⁷ Ersöz, **age**, 28.

¹⁸ **age**, 26-27.

¹⁹ Ümit Ceylan, “Taşınır Kültür ve Tabiat Varlıkları Kaçakçılığı Suçu” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 10.

²⁰ Zeynep Eres, “Kentsel Kimlik, Politik Söylem ve Kültür Mirası: Türkiye’de Son Dönem Sokak Sağlıklılaştırma Çalışmalarına Genel Bir Bakış”, **Mimari ve Arkeolojik Koruma Kültürü Üzerine Yazılar** (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2016), 24.

²¹ Ahmet Mumcu, “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. 26, s. 3-4 (1969): 50.

²² Emre Madran, Nimet Özgönül, **Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması** (İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, 2011), 57.

2. Anı Değeri: Kültür varlığının geçmişte toplumsal hafızada iz bırakmış bir anıyı hatırlatması ve tarihin canlı tanısı olması.
3. Mitolojik Değeri: Kültür varlığının bir efsane ya da söylentiye konu olması.
4. Artistik ve Teknik Değeri: Kültür varlığının tasarımındaki anlayış, teknik, yapısal ve süsleme özelliklerinin dönemin ulaştığı düzeyi göstermesi.
5.  zg nl k Değeri: Kültür varlığının yapısal  zellikliğini kaybetmemesi, dolayısıyla dönemin belgesi olması.
6. Süreklilik Değeri: Kültür varlığının kullanımının sürmesi ve kendisine  ağda  toplumda bir yer bulması.
7. Enderlik Değeri: Kültür varlığının nadir bulunması, çok az örneğinin ayakta kalması, dönemsel özellikleri niteleyen tek yapı olması.
8. Teklik Değeri: Kültür varlığının türü, mimari üslubu, yapıldısı dönem, içinde bulunduğu bölge gibi belirleyicilere bağlı olarak taşıdığı değer.
9. Grup Değeri: Kültürel varlıkların bir arada bulunmasından ve tarihsel ve kültürel sürekliliği peki tirmesinden kaynaklanan değer.
10.  okluk Değeri: Kültür varlığının bir türünün bölge ve ülkedeki sayısı ile ilgili değer.
11. Homojenlik Değeri: Kültür varlığını merkeze alacak şekilde çevresindeki konutların her sokakta, her yapı adasında eşit sayıda olması ya da eşit aralıklarla konumlandırılmış olması.
12. Ekonomik Değeri: Yapının kültür varlığı olmasından ya da koruma eylemine konu olmasından kaynaklanan değer.
13. İşlevsel Değeri: Kültür varlığının özgün niteliğini kaybetse bile kamu yararına, sosyal ya da kültürel işlevlerde yeniden kullanılmasından gelen değer.
14. Geleneksel Değeri: Kültür varlığının toplumun geleneklerini yansıtması ve geleneğin  ahitleri olarak inşa edilmelerinden kaynaklanan değer.
15. Eğitim Değeri: Kültür varlığının diğer değerleriyle ilişkili olarak geçmişi öğrenmede bilgi verici ve öğretici rolü olması.
16. Belge Değeri: Diğer tüm değerlerle ilişkili olup kültür varlığının yapıldısı dönemin belgesi olmasından kaynaklanan değer.

Bu değerlerden her biri kültür varlıklarının korunmasının bir gere esidir. Bir kültür varlığı yukarıda sıralanan değerlerden herhangi birini taşıyabileceği gibi birden

fazla değeri de taşıyabilir. Bu değerlere dayalı olarak kültür varlıklarının korunmasında minimalist ve maksimalist olarak iki ayrı görüş vardır. Minimalist görüşe göre kültür varlıklarının önemi, bir anlam ifade ettiği ülkenin, o esere verdiği değerle sınırlıdır. Yani bir tarihî eser yalnız topraklarında bulunduğu ve tarihinin bir parçası olduğu ülke için önemlidir. Maksimalist görüşte ise kültür varlığının tüm insanlık için değerli olduğu anlayışı baskındır ve uluslararası anlaşmalarda kültür varlıklarının yer almasında bu görüş etkili olmuştur.²³

Türkiye topraklarının yer aldığı coğrafya Hitit, Sümer, Lidya ve Frig gibi Anadolu medeniyetlerine; Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı gibi büyük devletlere yaşam alanı olmuştur. Dolayısıyla bu topraklar, altında ve üstünde büyük bir kültür mirasını muhafaza ederek bugünlere getirmiştir. Bu mirasın içindeki taşınmaz kültür varlıklarının, çağının belgeleri olarak korunması ve değerlendirilmesi millî kültürün canlı tutulmasını sağlar ve toplumsal hafızayı güçlü tutar. Bu koruma anlayışı modern toplumlar da millet bilincinin inşası ve devamlılığı açısından bir zorunluluktur.²⁴ Bu yüzden millî varlığını devam ettirmek isteyen toplumların, millî değerlerini koruması beklenir.²⁵

1.7.4. Millî Kimlik Oluşturmada Kültür Varlıklarının Rolü

Kültür varlıkları ve müzeler, ortak geçmişe dayalı tarih anlatılarının destekleyici unsurları olarak millî kimlik yaratmada önemli bir rol üstlenirler. Bu rolün anlaşılabilmesi için Osmanlı Devleti'nde millet kavramına ve bu kavramın millî kimlikle olan ilişkisine bakmak gerekir. Milliyetçilik anlayışı ve millî kimlik politikası gerek Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında etkinliğini hissettiren konular olmuştur. Her iki mesele de Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri çerçevesinde Batılı düşüncelerin etkisiyle gelişen, Cumhuriyet idaresi altında da değişmeye devam eden geniş kapsamlı konulardır. Dolayısıyla bu politikaların çok boyutluluğu dikkate alınarak yalnızca kültür varlıklarına yansıyan yönleri ele alınmıştır. Bu anlayışla kültür, millet ve millî kimlik arasındaki yakın ilişkiye değinildikten sonra Türk millî kimliğinin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçirdiği süreç ele alınacaktır. Bu süreçte öne çıkan ve millî kimlik kavramının altında değerlendirilmesi gerekli görülen bazı sembollerden de bahsedilmektedir: millî

²³ Özel, **age**, 10.

²⁴ Ersöz, **age**, 31.

²⁵ Nusret İlker Çolak, **Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Hukuku**, 2. bs. (İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2015), 31.

mimari, Türk Tarih Tezi, arkeoloji ve kültür varlıklarının milletler üzerindeki etkisi gibi.

1.7.4.1.Kültür, Millet ve Millî Kimlik Arasındaki İlişki

Kültür ve kimlik kavramları çoğu zaman iç içe geçmiş durumdadır. Kültür, “Bir millete şahsiyetini veren, onu diğer milletlerden ayıran, ona kendine has hüviyetini kazandıran öz varlıklarıdır.”²⁶ ve bu öz dolayısıyla millî kimlik için ayrı bir önem taşır. Bir milletin maddi ve manevi değerlerinin bütünü olan kültür, “Cemiyet içinde mevcut her türlü bilgiyi, alâkaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, umumi görüş ve zihniyet ve her türlü davranış biçimlerini içine alır.”²⁷

Millet kavramıyla “toplumların kendine özgü yaşam tarzları, maddi ve manevi güçlerin kaynaşmaları”²⁸ ifade edilir. Maddi ve manevi güçlerin içinde inançlar, din, dil, ahlak, gelenek ve görenekler, sanat, kısacası kültürü teşkil eden tüm değerler bulunur. Bu hâliyle millet ve kültürün tanımları arasındaki yakınlık dikkat çeker.

Ziya Gökalp’a göre millet, “Ne ırkî ne kavmî ne coğrafi ne siyasî ne de iradî bir zümre değildir. Millet; lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan zümredir.”²⁹ Gökalp’ın, bu tanımında aynı kültüre sahip insanlardan bahsettiği açıktır.

Kimlik ise her ülke ve millete göre; tarihî, sosyal ve kültürel yapısına göre şekil ve yapı özellikleri gösterir.³⁰ Bu yüzden millî devletler millî kimlikleri ile ön plana çıkar. Bir başka deyişle millî kimlik, millî kültüre dayalı olarak toplumları birbirinden ayıran temel faktörlerdendir.³¹

Pek çok bakımdan birbirleriyle ilişki halinde olan bu kavramları birçok araştırmacı ve teorisyen bugüne kadar farklı biçimde ele almış ve yeni tanımlamalara yer açmışlardır. Dünyada kuramsal anlamda milliyetçilik çalışmaları üzerine

²⁶ Emin Bilgiç, “Kültür ve Sanat Üzerine”, **Kültür ve Sanat**, s. 5 (1977): 6.

²⁷ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri, Sosyo-Psikoloji Bakımından Bir Tetkik** (İstanbul: Altınordu Yayınevi, 2015), 37.

²⁸ Mehmet Önder, “Millî Kültürler ve Türk Kültürü Üzerine”, **Kültür ve Sanat**, s. 1 (1973): 7.

²⁹ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, 30-31.

³⁰ Kemal H. Karpat, **Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, 2. bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 57.

³¹ Nevzat Kösoğlu, **Millî Kültür ve Kimlik** (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992), 21.

Anderson³², Gellner³³, Hobsbawn³⁴, Smith³⁵ gibi uzmanların görüşleri ön plana çıkar. Bu kısımda bu kuramlara yer ayrılmamakla birlikte Türk milliyetçiliği ve Türk millî kimliğinin şekillenme süreci incelenmektedir.

1.7.4.2. Türk Millî Kimliğinin Oluşumu

Dünyada millî devlet ve millî kimlik fikri, Fransız İhtilâli ile uyandığı kabul edilen millet bilincinin imparatorlukları parçalama sürecinde önem kazanmıştır. Ancak millî bir Türk kimliğinin yaratılması süreci Avrupa'daki milletlerin oluşumundan daha farklı bir yolda ilerlemiştir. Bunun en önemli sebebi Avrupa milletlerinin Rönesans, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi gibi süreçlerden etkilenecek şekilde ortaya çıkmaları ve bu süreçlerde bir siyasi ve kültürel temel yakalamalarıdır.³⁶ Türkiye'de böyle doğal bir şekillenme süreci yaşanmadığından millî kimlik devlet tarafından şekillendirilmiştir ancak bu süreçte yine devlet eliyle etnik ve kültürel bir temel yaratılmasına çalışılmıştır. Türk milleti Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçilik hareketlerinin hızlanması ve etnik kimliklerin Osmanlı kimliği çatısı altından çıkarak millî kimliklerini kazanmalarından sonra ortaya çıkmıştır.

İdeolojik anlamda Türk milliyetçiliği 19. yüzyılda oluşmaya başlarken 20. yüzyılda büyük oranda tamamlanmıştır. Çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın başından beri etkisini hissettiren milliyetçi ayaklanmalardan sonra Türk millî kimliği “zamandizimsel sıralanışı içinde bakıldığında” milliyetçi hareketler içindeki “en son” hareketi temsil eder.³⁷

Osmanlı devlet geleneğine göre Müslümanlar etnik ve dinî farklılıklardan bağımsız olarak tek bir millet olarak telakki edilmekteyken gayrimüslimler “millet sistemi” adı verilen ve her dinî grubun kendi din adamları riyasetinde yönetildiği bir yapılanma içerisinde yaşıyordu. Arapça'da millet kelimesinin *community-communitas*

³² Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, 9. bs., çev. İskender Savaşır (İstanbul: Metis Yayınları, 2017).

³³ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan (İstanbul: İnsan Yayınları, 1992).

³⁴ Eric Hobsbawn, Terence Ranger, **Geleneğin İcadı**, çev. Mehmet Murat Şahin (İstanbul: Mesele Kitapçısı, 2013); Eric Hobsbawn, **Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**, çev. Osman Akınhay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015).

³⁵ Anthony D. Smith, **Millî Kimlik**, 9. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017).

³⁶ Büşra Ersanlı, Günay Özdoğan, “Ulus ve Ulusçuluk: Sanayileşme Sürecinde İktidara Geçen Kültür”, **Toplum ve Bilim**, s. 28 (1985): 179.

³⁷ François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, çev. Ali Berktaş, 3. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Şubat 2013), 2-3.

anlamında dinî topluluğu karşılayan bir terim olduğu kabul edilmektedir.³⁸ Bu kelime 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra sekülerleşmiş; Tanzimat sonrası çağdaşlaşma çabalarının bir sonucu olarak millet kavramı dünyevi bir anlam edinmiş ve ümmet kelimesinin yerine *nation* karşılığı olarak kullanılmaya başlanmıştır.³⁹

Türk tarihinde etnik kimlik ve eşitlik meselesi Tanzimat'tan itibaren gündemdedir. Devletin yaklaşımında Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki fark din kaynaklı olduğundan laik bir idare kurulması için eşit siyasi ve hukuki hakların olması gerektiği düşüncesi öncelikle Tanzimat döneminde tartışılmıştır. Islahat Fermanı da her alandaki bu eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla millet sistemi genel olarak 1856 tarihli Islahat Fermanı'na kadar etkinliği korumuş, bu tarihten sonra yeniden şekillenen Osmanlı kimliği millet anlayışını da değiştirmiştir.⁴⁰

II. Meşrutiyet öncesinde Türk milliyetçiliğinin dil, tarih ve edebiyat alanlarında kültürel temelleri atılmış, ırka dayalı milliyetçilik anlayışı ise daha sonra Atatürk döneminde biçimlenmiştir. 19. yüzyılda Türkçülük alanında yapılan kültürel faaliyetler bireysel çabalardan ibaretken, 20. yüzyılın başında bu çalışmalar artık örgütlü hale gelmeye başlamış ve Türk Derneği, Türk Yurdu ve Türk Ocağı gibi Türkçülük ideolojisi güden örgütlenmeler ortaya çıkmaya başlamıştır.⁴¹

Osmanlı Devleti bir imparatorluk olarak, tek bir kimliği öne çıkarmaktan ziyade coğrafyasındaki bütün kimliklerin bir arada yaşamasına önem vermekteyken; Osmanlı İmparatorluğu içindeki etnik kimliklerin Osmanlı topraklarında ayrılıkçı eylemlere girişmesi, Osmanlı kimliğini de etkilemiştir. Özellikle gayrimüslimlerin bağımsızlık kazanarak devletten birer birer ayrılmalarından sonra imparatorluk içindeki Türk olmayan Müslüman toplumların milliyetçi hareketler içinde önemli bir etkisi olmuştur.⁴² Bu ayrılıkçı hareketler Osmanlı kimliği üzerinde bazı yeni girişimlere yol açmıştır. Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük gibi bazı akımlar etkisini zaman zaman hissettirmiş, ancak hiçbiri toplumun tamamı tarafından benimsenmemiş ve hedeflenen

³⁸ M. Macit Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek** (İstanbul: Klasik Yayınları, 2007), 33.

³⁹ Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**, 7. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 50-51.

⁴⁰ Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik**, 33-34.

⁴¹ Murat Duran, "Kuramsal ve Dönemsel Bağlamda Türk Milliyetçiliğinin Analizi", (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020): 81.

⁴² Yusuf Sarınoy, **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı** (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990), 20.

birliği sağlayamamıştır. Buna rağmen Cumhuriyet ile yeniden şekillenecek Türk millî kimliğinde tüm bu hareketlerin bir etkisi olmuştur.

Osmanlıcılık, özellikle Fransız İhtilali'nden sonra belirgin hale gelen ve etnik kimliklerin yaşadıkları topraklarda kendi devletlerini kurması fikriyle gelişen bağımsızlık hareketlerinden sonra Osmanlı Devleti'nin millet sistemi içinde yeni bir düzen kurma siyaseti, şeklinde tanımlanabilir.⁴³ Ayrıılıkçı hareketlere karşı çok kimlikli imparatorluk içinde daha geniş bir Osmanlı kimliği yaratılması fikri böylece yine Tanzimat'tan itibaren tartışılır olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ilk siyasi ideolojisi olarak kabul edilen Osmanlıcılık fikrinin Cumhuriyet'e kadar şekil değiştirdiği; Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlıcılık söylemlerinin sona erdiği ve Türkiye sınırlarında yaşayan herkesi kapsayan bir "Türk milleti" fikrine dönüştüğü kabul edilmektedir.⁴⁴

İslamcılık hareketi Osmanlı çatısı altında birleşen etnik kimliklerin kaybedildiği, hilafet makamının ön plana çıkarıldığı bir dönemde özellikle II. Abdülhamid'in iktidar yıllarında savunulan dünya Müslümanlarının birleşmesine yönelik bir hareket olarak önem kazanmıştır.⁴⁵ İslamcılık kendini tehlike altında hisseden Osmanlı Devleti'nin İslam kimliği ile kopuşları önlemeyi ve Osmanlı toprakları dışında kalan Müslümanları da teyakkuzda tutmayı hedefleyen bir kimlik hareketi olarak hilafetin ilgasına kadar zaman zaman gündemde kalmıştır.⁴⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir din temeli olduğu muhakkaktır. Ancak bu dinî temel, Tanzimat döneminden itibaren tedricen sekülerleşmiştir. Mardin'in dediği gibi "Modern Türkiye tarihini sadece devletin seküler ideolojisi çerçevesine yerleştirmek hata olur." Burada, hem 1908-1922 arası dönemde gelişen İslami düşüncenin uzantıları olan hem de II. Abdülhamid'in Osmanlılaştırma ve İslamlaştırma politikasının izlerini taşıyan bir dizi süreci dikkate almak gerekir.⁴⁷

Osmanlı kimliği İslami kimliği ayrılmaz bir parçası gibi taşır görünse de aslında II. Abdülhamid'in iktidarına kadar din vurgusunun siyaseten ön planda olmadığı;

⁴³ Azmi Özcan, "Osmanlıcılık", **DİA**, c. 33 (2007): 485.

⁴⁴ **agm**, 486.

⁴⁵ Azmi Özcan, "İslamcılık", **DİA**, c. 23 (2001): 62-65.

⁴⁶ Selim Deringil, **Simgeden Millete- II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet**, 4. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 32.

⁴⁷ Şerif Mardin, **Türkiye'de İslam ve Sekülerizm**, çev. Elçin Gen-Murat Bozluolcay, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 75.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra gayrimüslim tebaasının bir kısmını yitiren Osmanlı'nın İslam kimliğini ön plana çıkaracak bir siyaset izlemeye başladığını ortaya koyan araştırmalar vardır.⁴⁸

Kemal Karpat, Cumhuriyet'e temel olan toplumun -yani bugünkü Türkiye'nin oluşumunda 19. yüzyıl ekonomik ve sosyal gelişmelerinin olduğu kadar, İslamcılığın ve Osmanlılığın da etkileri olduğunu düşünmektedir. Ona göre din, değişmiş, dünyevileşmiş bir milletin özelliklerine göre şekil almış ve “eski cemaat millileşmiş ve Türkleşmiş, ama bu Türkleşme ırk yoluyla değil somut gelişmeler sonunda ortaya çıkmıştır.”⁴⁹ Osmanlı Müslümanlarının cemaat (ümme) olmaktan çıkarak modern millet haline gelmesi devletin Türkleşmesiyle mümkün olmuştur. Karpat'ın vurguladığı millet bilinci ve Türklerin asli unsur olduğu düşüncesi Türkiye'de 1850'lerde gelişmeye başlamıştır.

Türkçülük hareketi Osmanlı kimliğinin altında kalan Türk kimliğinin güçlendirilmesini ve bu sayede özellikle Müslüman tebaanın yeniden güç kazanmasını hedeflemiştir. İmparatorluk içinde Türk toplumunun hâkim millet olarak kabul edilmesine yönelik hareketler özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikalarında kendini göstermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti Türkçülük ve İslamcılık ideolojilerini bağdaştırmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Türkçülük düşüncesi Cumhuriyet dönemiyle beraber yeni bir boyut kazanmıştır.⁵⁰ Ancak İslamcılık ve Osmanlıcılık hareketleriyle kıyaslandığında Türkçülük ideolojisinin “marjinal ve sınırlı bir kitleye hitap ettiği” düşünülmektedir.⁵¹

Yusuf Akçura 1904 yılında kaleme aldığı ve “Üç Tarz-ı Siyaset” adını verdiği makalesinde o zamana dek Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için belli başlı üç siyasi yol takip edildiğini, ilk ikisinin devletin genel politikalarına sirayet ettiğini ancak üçüncüsünün belli bir aydın çevresiyle sınırlı kaldığını söyler ve bunları şöyle sıralar:

“Birincisi, Osmanlı Hükümetine tâbi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir Osmanlı milleti vücade getirmek. İkincisi, hilâfet hakkının Osmanlı Devleti hükümdarlarında

⁴⁸ Deringil, **age**, 29.

⁴⁹ Kemal H Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet ve Milliyetçilik**, çev. Recep Boztemur, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 33.

⁵⁰ M. Şükrü Hanoğlu, “Türkçülük”, **DİA**, C. 41 (2012): 551-554.

⁵¹ Ahmad, **age**, 45.

olmasından faydalanarak, bütün İslâmları söz konusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmek. Üçüncüsü, ırka dayalı siyasi bir Türk milleti teşkil etmek.”⁵²

Akçura’nın makalesi kaleme alındığında henüz Türk milliyetçiliği yükselmemiş, Türkçülük fikri kısıtlı bir sahada kalmıştır. Makalede diğer akımlarla birlikte Türkçülük akımının da olumlu ve olumsuz yönleri tartışılır. Bununla birlikte Türk milliyetçiliğinin gelişiminde asıl dönüm noktası II. Meşrutiyet’tir. 1908 Anayasası ve reformlarla sosyal ve siyasal hayatta bir liberalleşme başlamış, modernleşme çabalarıyla dinî yönetimden uzaklaşma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Bu yıllarda kuvvetlenen Osmanlı kimliğine bir temel yaratmak maksadıyla Tarihi Osmani Encümeni kurulmuştur. Encümen bir Osmanlı tarihi yazmak ve tarihi yerler, abideler, camilerle ilgili yazılı belgeleri toplamak ve tüm bunlarla ilgili bilgileri takip ve tercüme etmek gibi işlerle vazifelendirilmişti.⁵³ Encümen’in varlığı bir kimlik oluşturmak için tarihe ve kültür varlıklarına yönelmek anlayışının Cumhuriyet’ten önce de var olduğunu göstermektedir. II. Abdülhamid döneminde de Türkçülük akımının önem kazandığı yıllarda Orhun Yazıtları gibi Türk medeniyet eserleri hakkındaki çalışmaların yoğunlaştığı bilinmektedir.⁵⁴ Kısacası Türk millî kimliğinin oluşması II. Meşrutiyet’le hızlanmış, Millî Mücadele ve Cumhuriyet’in ilanı ve takip eden inkılaplarla iyice biçimlenmiştir. Tüm dönemlerde tarihî ve bugün kültür varlığı olarak kabul edilen anıtların bir kısmının ön plana çıkarılması, tarihî eserlerin kimliklendirmede bir araç olarak görüldüğünün kanıtıdır.

Türk milliyetçiliği şekillenirken yeni tarihsel kimliğin ırka mı, kültüre mi, dile mi dayanacağını belirsizdir. Osmanlı’nın çok kültürlü ve çok milletli düzeninde dinî ortaklık diğerlerinden daha önemli bir bağ olarak kabul edilirdi. Ancak yeni şekillenen Türk millî kimliğinin dinî bağdan mümkün olduğu ölçüde uzaklaştırılması, Cumhuriyet’in laiklik anlayışının bir gereği olacaktır.⁵⁵ Diğer taraftan millet olmak için vazgeçilmez olan etnik kimlik ve sınırları belli bir vatan fikri Kurtuluş Savaşı ile biçimlenmiştir. Millî Mücadele, Müslümanlık, vatan ve millet kavramlarını birleştirmiş, kaynaştırmış ve toplumsal millet bilincini güçlendirmiştir.⁵⁶

⁵² Ahmad, **age**, 20.

⁵³ Ersanlı, **age**, 94.

⁵⁴ Hanioglu, **agm**, 552.

⁵⁵ Ersanlı, **İktidar ve Tarih**, 77.

⁵⁶ Karpat, **Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu’da**, 43-47.

Feroz Ahmed, millet, millî ve milliyetçi terimlerine dair açıklama yaparken bağımsızlık mücadelesi boyunca bu kelimelerin Türk topraklarında “milliyetçiden çok vatanperver, dışlayıcıdan çok bütünleştirici” anlama geldiğini söyler.⁵⁷ Millî Mücadele sırasında Anadolu’daki tüm İslami unsurları kapsayan bu terimlerin etnik bir kökeni olmadığı açıktır. Misak-ı Millî sınırları ve üzerinde yaşayan nüfusu Türkiye Cumhuriyeti’nin değişmez sınırlarını ve halkını oluşturacaktır.⁵⁸

Yeni yaratılan Türk kimliğinin anlaşılabilmesi için Tanzimat’tan itibaren Osmanlı kimliğindeki arayışları görmek gereklidir. Feroz Ahmad, “Tanzimat Fermanı laikleşme sürecinin Osmanlı İmparatorluğu parçalanana dek sürececek olan ilk adımını oluşturmuştur.”⁵⁹ derken, Vâlâ Nureddin de Cumhuriyet öncesinde Osmanlı Dönemi’nde başlayan çağdaşlaşma hareketlerinin altını şöyle çizmektedir:

“Eğer Türkler İkinci Meşrutiyet dönemini yaşamasaydı, vatan ve millet kavramları yaygınlaşmayacaktı. Memleket ve halk padişahın malı olarak kalacaktı. Halk, hâlâ ‘Haşmetmeapları en iyisini bilir; onun hikmetinden sual olunmaz’ diye düşünecekti. Bu şartlar altında bir milli mücadele mümkün olmazdı. Büyük ihtimalle bugün ortada bir Türkiye Cumhuriyeti olmaz ve Türkiye Ortadoğu’da ancak bir krallık olabilirdi.”⁶⁰

Bu nedenle Cumhuriyet dönemini iyi anlamak için Tanzimat ile başlayan süreci ve Tanzimat’ı anlamak için de Osmanlı’da ilk yenileşme hareketlerinin başladığı III. Selim ve II. Mahmud dönemlerini bilmek gerekir. Bu sürekliliğin yansıması ile pek çok alanda karşılaşılmaktadır. Özellikle toplumsal ve kültürel hareketlerde süreci parçalar halinde ele almak ama bütünü görebilmek önemlidir. Tanzimat’tan beri var olan medeniyet ve harsı yakınlaştırma ve sentezleme çabasının Cumhuriyet döneminde “muasır medeniyet seviyesine ulaşmak” haline dönüştüğü düşüncesine inanılmaktadır.⁶¹

Sonuçta yaratılan yeni Türk milleti, sınırları belli vatan topraklarına bağlanmak için ortak bir geçmişe, zaferlerle dolu mücadelelere, gurur duyacağı bir ecdada ve güvenle bakacağı yarınlarla sahip olmak zorundadır. Yeni devlet ise her türlü manda ve himayeye karşı koyan, tek hâkimiyetli ve ayrıca çok milletli yapıyı, beynelmilel

⁵⁷ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye** (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 85.

⁵⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük** (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002), 39.

⁵⁹ **age**, 35.

⁶⁰ Aktaran: Ahmad, **age**, 77.

⁶¹ Sezgi Durgun, **Memalik-i Şahane’den Vatana** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 55.

(komünist) ve saltanat-hilafetçi (ümmeç) sistemleri reddeden bağımsız yapısı dolayısıyla “Osmanlı İmparatorluğundan tam bir kopuşa” işaret etmektedir.⁶²

Atatürk döneminde Türk millî kimliğinin şekillenmesinde iki temel süreç vardır. Birincisi Atatürk’ün devrimleri yani inkılaplar sürecidir; ikincisi ise Türk Tarih Tezi’dir. Bu tezin “milleti kimliklendirme ve coğrafyayı vatanlaştırma” amacıyla üretildiği düşünülmektedir.⁶³ Bu iki süreç detaylarıyla Atatürk döneminde incelenmekte ve sürecin bilhassa kültür varlıklarına olan tesiri yorumlanmaktadır. Ancak öncesinde ortak kültür ve geçmiş anlatılarının millî kimlikteki yerine de bakılmalıdır.

1.7.4.3. Millî Kimlik Yaratmada Semboller

Milletleşme sürecini kuramsal olarak inceleyen pek çok çalışmada vurgulandığı gibi fertleri yurttaş hâline getirmek için ana unsur millî bir kimlik inşa etmektir. Bu kimliğin inşasında yararlanılan bazı semboller vardır. Bunlar arasında yer alan ve bu tez çalışmasında değerlendirmeye tabi tutulan esas semboller ortak bir geçmiş yaratılması için oluşturulan tarih tezi; bunu destekleyen arkeoloji çalışmaları, müzeler ve kültür varlıkları ile yine kültür varlıklarını dolaylı olarak etkileyen şehirleşme ve millî bir mimari yaratılması sürecidir.

Millî kimlikte sembollerin önemine değinen Smith, millî mesire ve sayfiye yerleri, kadın ve erkek halk kahramanları, peri masalları, âdab-ı muaşeret kuralları, mimari üslup, sanat ve zanaatlar, kent planları, yasal uygulamalar, eğitim tarzları ve askerî yasalar gibi gizli-örtük olanlardan; ayrıca bayraklar, marşlar, fener alayları, para basma, başkentler, halk âdetleri, müzeler, savaş anıtları, şehitlerin hatırlandığı törenler, pasaport, sınırlar gibi “milletlerin daha aşikâr vasıflarını içeren” sembollerden söz eder.⁶⁴

Millî bir kimliğin belli bir geçmiş üzerine inşa edilebileceği kabul edilir. Tarih milletlere meşru bir zemin yaratmada mitlerle, bayrak ve millî marş gibi sembollerle, geleneklerle vatandaşın diğer vatandaşlarla bağ kurmasına yarar. Bu nedenle tarih çoğu zaman yeni milletlerin geçmiş ve geleceklerini biçimlendirmek üzere iktidarlar

⁶² Tunaya, **age**, 40.

⁶³ Durgun, **age**, 18.

⁶⁴ Smith, **age**, 126-127.

tarafından bir araç olarak kullanılmıştır. Millî tarihin inşasına yönelik benzer bir düşünce şu şekilde paylaşılmıştır:

“Geçmişin bilgisi olarak tarih, iktidar sahiplerinin kendilerine ve oluşturdukları kurumlara meşruiyet sağlamak amacıyla geçmişten bugüne değin ilgilendikleri bir alan olmuştur. Çünkü iktidar köklerinin ne kadar eskiye dayandığının, ne kadar eski bir geçmişinin olduğunun vurgulanmasının, gerçekleştirdiği icraatların ve oluşturduğu kurumların insanların zihninde daha kolay meşrulaşmasını beraberinde getireceği düşünülmüştür.”⁶⁵

Cumhuriyet’in ilanıyla imparatorluktan millî bir devlete dönüşen Türkiye’de millet olma bilincinin, millî kimlikle güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu süreçte ortak hafızayı güçlü tutmaya yarayan kültür varlıklarından yararlanılmıştır. Kültür varlıkları yalnız tarihî nitelikleri ile değil, özgün mimari ve sanatsal özellikleriyle inşa edildiği dönemin somut belgeleri oldukları için de geçmişin izlerini geleceğe aktarmanın ana unsurlarındandır.

Kültür varlıkları; medeniyetin izleri olarak ait oldukları topluma ışık tutan, toplumun hafızasında ve insanlığın geçmişinde rol oynayan somut kültürel değerler olarak kabul edilir.⁶⁶ Bu değerler millet olma bilincinin korunması ve güçlendirilmesi için önem taşırlar. Çünkü:

“Ulusal egemenliğin anlamlı bir şekilde devamının sağlanması ve güçlenerek devam etmesi için kültür varlıkları temel faktörlerden biridir.

Genç kuşaklarda millet bilincinin oluşturulması, korunması ve geliştirilmesi açısından millî tarihin ve geçmişin nesnel tanıkları olarak kültür varlıkları önem taşır.

Kültür varlıklarının millî kültürün bir parçası olduğu kadar insanlık mirasının da parçası olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.”⁶⁷

Arkeolojik çalışmalara dayalı bazı yorumlar, tarih gibi arkeolojiyi de millî devletlerin merkezîleşme politikalarını yansıtan ve pekiştiren bir öge olarak kabul ederler.⁶⁸ Yannis Hamilakis, modernliğin dünyayı yeniden şekillendirirken millî devlet fikrini tesis ettiğini; bunu yaparken millî imgelemleri doğurduğunu söyler. Arkeoloji bu millî imgelemler açısından vazgeçilmezdir çünkü millete uzun bir geçmiş icat etmek için gerekli olan maddi hakikatleri sağlar. Ona göre millî devletlerin kurulmasıyla beraber eski eserler, millî ikonlar olarak fazladan bir değer edinmiştir.⁶⁹

⁶⁵ Ahmet Şimşek, Ali Satın, **Millî Tarihin İnşası** (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2011), 11.

⁶⁶ Çolak, **age**, 5.

⁶⁷ **age**, 32-33.

⁶⁸ Neil Asher Silberman, “Vaat Edilmiş Topraklar ve Seçilmiş Halklar: Arkeolojik Anlatının Politika ve Poetikası”, **Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması**, der: Ayşe Boren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019): 23.

⁶⁹ Yannis Hamilakis, “Arkeoloji Etiğini Politikleştirmek”, **Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması**, der: Ayşe Boren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019): 107-110.

Bu eski eserler, “tarihin ulusallaştırılması ve ulusun tarihselleştirilmesi görevini” üstlenirler.⁷⁰

Avrupa’daki millî devletlerin ortaya çıkış sürecinde “müze ve arkeolojinin ortak bir geçmiş ve ruh yaratmadaki çabalarının” benzeri Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk yıllarında görülmüştür.⁷¹ Bu dönemin ilk arkeoloji ve etnografya çalışmalarına imza atan Remzi Oğuz Arık da arkeolojinin hürriyet ve milliyet hislerini beslediğini düşünmektedir. Bu etkisinden dolayı millî devletlerde arkeolojinin ön planda olduğunu ifade eder.⁷² Arık ayrıca kültürü, tarih ve vatan ile aynı tanıma sokarak şöyle açıklamıştır:

“Bir milletin duygularını, inançlarını, hükümlerini temsil eden müesseselerle, geçmişteki duygu ve inançlarını koruyan, nakleden, aksettiren müesseselerden ibarettir. Mesela: Dil, sanat, din, hukuk, ahlak, milletin duygularını, inançlarını, hükümlerini aksettirir. Tarih ve vatan ise geçmişteki duyguların, inançların korunup nesiller boyunca insanlığımıza geçmesini, aksetmesini sağlar.”⁷³

Cumhuriyet’in ilk yıllarında kurucu liderlerin, aydınların ve sanatçıların “simgeler, ritüeller ve aralarında mimarinin de bulunduğu mekânsal pratikler yoluyla ve yaratıcı bir hevesle” milleti hayal ettiklerini düşünen Bozdoğan “milleti anlatılaştırır ve hayal ederken arkeolojiyi, filolojiyi ve müzebilimi seferber etmiş olan diğer milliyetçilikler gibi” Türkiye’de de yeni rejimin arkeolojik kazıları ve müzeler kurulmasını desteklediğini söyler.⁷⁴

Atatürk dönemi boyunca yapılan arkeolojik kazıların önemi büyüktür. Ersanlı’ya göre Türklerin Anadolu üzerindeki tarih öncesi kalıntılarını kanıtlamak, arkeolojiyi buna tanıklık yapmaya zorlamak, böylece Türklerin bir “millet” olarak büyük bir uygarlık sahibi olduklarını çıkarsamak Türk Tarih Tezi’nin de esas amaçlarındanıdır.⁷⁵

Arkeolojinin millî kimlik yaratmada en büyük destekçisi kültür varlıklarının sergilendiği müzelerdir. İçlerinde tarihin somut belgelerini muhafaza eden müzeler

⁷⁰ Ali Artun, **Tarih Sahneleri Sanat Müzeleri 1: Müze ve Modernlik**, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 161.

⁷¹ Volkan Payaşı, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Millî Kimliğin ve Ulus Devletin İnşasında Tarihin Görselleştirilmesi”, **History Studies**, c. 10, s. 9 (Aralık 2018): 251.

⁷² Remzi Oğuz Arık, “Rönesans ve Arkeoloji”, **Konya Dergisi**, c. 5, s. 35 (Ocak-Şubat 1941): 3013.

⁷³ Remzi Oğuz Arık, **Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz** (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 30

⁷⁴ Sibel Bozdoğan, **Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinde Mimari Kültür** (İstanbul: Metis Yayınları, 2015), 261-264.

⁷⁵ Ersanlı, **age**, 227.

millî kimlik için önemli semboller barındırır. Ayrıca müzelerin demokrasi ile yakın ilişki içinde olduğu kabul edilir. “Kamusal müzeler en sıradan yurttaşın en ayrıcalıklı seçkinlerle bir araya gelebileceği, en azından bu hakka ve olanağa sahip olduğu ortamlardır.”⁷⁶ Türkiye’de de Cumhuriyet’in ilk yıllarında müzelere önem verilmiştir. Eski imparatorluk yapılarının müzeye çevrilerek halka açılması, Cumhuriyet rejiminin demokratik niteliğinin bir yansımasıdır.

Geçmişini gören millet geleceğe umutla bakabilir. Bir başka deyişle müzede halk “Kendi kamusal mülkiyetinde olan hazineleri izleyerek uygarlık tarihinde kaydettiği ilerlemeyi keşfeder. Geçmişini kendi gözleriyle görerek kaderinin kendi ellerinde olduğuna inanır ve ideal bir geleceğin düşünür kurar.”⁷⁷ Bu anlamda müzelerin tarihî bilginin üretilmesine, düzene sokulmasına ve meşrulaştırılmasına yarayan bir aygıt olduğu kabul edilmektedir. Bu kapsamda devlet, sanatı kamusallaştırarak müzede sahneler ve yurttaşların millî tarih bilincine sahip olmasında müzeden yararlanır.⁷⁸

Millî kimlik üzerinde tesiri olan ve kültür politikaları ile yakın bir ilişki içinde bulunan diğer sembol alanlarından biri mimarlıktır. Mimarlık; kimlik politikalarında öne çıkan, dönem siyaseti ile yakın ilişki içinde bulunan ve ayrıca kültür varlıklarına yönelik yaklaşıma dair ipuçları taşıması bakımından bu çalışmada yer verilen başlıklardan biri olmuştur. Mimarlık ve şehirlerdeki imar faaliyetlerinin “özellikle devlet eliyle yönlendirildiğinde devletin gücünü, ekonomik yapısını ve ideolojisini” yansıttığı kabul edilir. Toplumların kentleşme, çevre düzenleme ve mimarlık eylemleri; ekonomileri ve bunu belirleyen ideoloji, kültür ve politikalarına da uygun olmak zorundadır. Mimarlık yalnız bir üslup ve biçim sorunu değildir, aynı zamanda toplumdaki değişimin bir sonucudur.⁷⁹

Dünyada devlet idarelerinin savaşlar ve ekonomik sıkıntılar gibi nedenlerle krize girmesi ya da iktidarın devrimle ele geçirilmesi ve sömürge yöntemleri gibi sebeplerle filizlenen modern mimari Türkiye’de devrim düşüncesiyle gelişmeye başlamıştır. Bu yüzden geleneksel mimariden modern mimariye geçiş; Cumhuriyet’in

⁷⁶ Artun, **Tarih Sahneleri Sanat Müzeleri 1**, 173.

⁷⁷ Ali Artun, **Mümkün Olmayan Müze: Müzeler Ne Gösteriyor** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 93.

⁷⁸ Shaw, **age**, 26.

⁷⁹ Ayşe Nasır, “Türk Mimarlığında Yabancı Mimarlar” (Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 1991), 1-2.

Osmanlı ve İslami geçmişinden kopmuş, tam anlamıyla Batılılaşmış, modern ve laik yeni bir millet yaratmaya yönelik politikalarının somutlaşmış bir hâli gibi görülmektedir.⁸⁰

Türkiye’de takip edilen millî mimari akımlarıyla ilgili bilgiler, Atatürk, İnönü ve Demokrat Parti dönemlerinde genel politika başlığı altında ayrıca ele alınmaktadır. Ancak millî bir mimarinin millî kimlikte oynadığı rolü Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde görmek önemli olduğundan bu bölümde de kısa bir değerlendirme yapılması zaruri olmuştur. Etkili olduğu dönemde Millî Mimari Rönesansı ve sonraki dönemde Osmanlı canlandırmacılığı isimleriyle de anılan Birinci Millî Mimari Akımı, Osmanlı Devleti’nin son yıllarında özellikle başkent İstanbul’da gelişen ve Cumhuriyet’e intikal ettikten sonra yeni idare tarafından millî kimlik yaratmada etkinliği kabul edilen mimarî üsluptur.

Mimarlığın Osmanlı Devleti’ndeki gelişimine kısaca bakmak gerekirse, Osmanlı Devleti 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl süresince Batılılaşma hareketlerinin bir yansıması olarak mimarlık alanında yabancı uzmanlardan faydalanmış; başkent İstanbul’da yabancı mimarların çok sayıda eseri inşa edilmişti. Osmanlı topraklarının Batılı etkilere açıldığı yıllarda, özellikle III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde, Fransız Devriminin etkisiyle şekillenen Neo-Klasisizm mimaride sıklıkla tercih edilen bir üslup biçimi olmuştur.⁸¹

II. Abdülhamid döneminde şekillenmeye başlayan yeni bir millî mimari anlayışı özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bayındırlık işlerine özel bir önem vermesiyle gelişmiştir. Bu devirde yapı tipleri değişmiş ve inşaatlarda ağırlığı saray, köşk ve kasırların yerine banka, iş hanı, apartman, okul, hastane gibi binalar almıştır ve bunlar “Birinci Millî Mimari” üslubuyla inşa edilmişlerdir. Türk mimarlığına 1930’lara kadar egemen olan bu akımda temel fikir, klasik Osmanlı mimarisinden alınan dekoratif unsurlarla yeni inşaat tekniklerini birleştirmek, böylece geleneksel ile modern arasında yapılar vücuda getirmektir. 1913-1917 arasında İstanbul’da, İstiklal Savaşı’ndan ve 1923’te yeni başkent ilan edilmesinden sonra Ankara’da ve diğer Anadolu şehirlerinde bu üslupta önemli kamu binaları inşa edilmiştir.⁸²

⁸⁰ Bozdoğan, **age**, 17-18.

⁸¹ Nasır, **agt**, 47.

⁸² Bozdoğan, **age**, 31-32.

Bu akım hem Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk millî kimliğini şekillendirmede hem de Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Osmanlı kimliğini şekillendirmede rol oynadığından diğer sembollerin yanı sıra ilginç bir sürece de sahiptir. Cumhuriyet'in ilanından 1930'ların başına kadar geçen süreçte Ankara'da inşa edilen yapıların tümü bu akımın ürünüdür. Osmanlı mimarlığından koparak bir anda şekillenen yeni bir mimarlıktan bahsetmek imkansızdır. Metin Sözen bunun birkaç sebebi olduğunu söyler. Öncelikli sebep Osmanlı'da yetişen Türk mimarlarının bu akımın temsilcisi ve uygulayıcısı olan kişilerce eğitilmesidir. Ayrıca hem Osmanlı Dönemi'nde hem Cumhuriyet'in erken yıllarında bu akım idare tarafından desteklenmiş hatta bilhassa bu akımda kamu binaları inşa ettirilmiştir. Devlet desteği bu üslupta daha çok yapının inşasına yol açmıştır.⁸³ Bu akım gücünü Atatürk dönemi sonlarına kadar koruyacak ve sonrasında değişen dönem, özellikle II. Dünya Savaşı'nın tesiri yeni bir mimari akımını doğuracaktır.

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçişte değişen Türk kimliği, uzun yıllardır zaten bir dönüşüm içindeydi. Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık gibi akımlar istenen birliği hiçbir zaman sağlayamamış ve sonuçta yeni kimlik Osmanlı kimliği içinden çıkan Türk etnik kimliği olmuştur. Ancak temelde etnik bir ayrıma dayanmayan bu milliyetçilikte vatandaşlara ortak bir geçmiş yaratılması, bunun için de müzeler, kültür varlıkları, mimari, ortak bir dil gibi pek çok sembolden yararlanılması gerekmiştir. Cumhuriyet idaresi altında şekillenen yeni Türk kimliğinin laik, çağdaş, demokratik olması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra pek çok alanda inkılaplara girişilmiştir. Bunlar arasında bazı kararlar kültür varlıklarını doğrudan etkilemiştir. Ancak bu kararların neler olduğuna bakılmadan evvel Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e müzecilik ve kültür varlıklarının korunması hususunda miras kalan düzenlemelere bakılmalı ve yeni idarenin nasıl bir kültür mirası devraldığı görülmelidir.

1.7.5. Diğer Tanımlar

Bugün kültür varlıkları olarak adlandırılan ve yukarıda tanımı ve özelliklerinden bahsedilen eserler; Osmanlı Devri'nde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında eski eser, tarihî eser, ata yadigârı, antikite, anıt ve abide gibi farklı kavramlarla nitelendirilmiştir.

⁸³ Metin Sözen, **Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı** (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1996), 28-29.

Çalışmanın genelinde yer alan ve bazen birbiri yerine de kullanılan bu terimlerin açıklamaları terminoloji açısından önemlidir. Bu terimlerle birlikte araştırmada sıklıkla geçen koruma, onarım, restorasyon, yeniden işlevlendirme ve envanter tanımlarına da açıklık getirilmesi gerekli görülmüştür.

1.7.5.1. Eski Eser (Âsâr-ı Atika)

Sözlükte eski eser “eski toplulukların bilim, edebiyat, din ve güzel sanata ilişkin her türlü ürünü veya kalıntısı” şeklinde tanımlanmaktadır.⁸⁴ Osmanlıca karşılığı “âsâr-ı atika” olan bu terim, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde çıkarılan eski eserler nizamnamelerinde bu hâliyle yer alır.

Âsâr-ı atika teriminin “sahip olduğu çeşitli değerler nedeniyle korunarak gelecek nesillere intikal ettirilmesi istenen; özellikle arkeolojik, etnografik ve mimari mirası tanımlamak için Türkiye’de kullanılmış olan en eski özgün terim” olduğu kabul edilmektedir.⁸⁵

Türkiye’de 1973 senesinde yürürlüğe giren 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu’nda, “Tarihten önceki devirlerle tarihî devirlere ait olup bilim, kültür, din veya güzel sanatlarla ilgili bulunan; yer üstünde, yer altında veya su içindeki bütün yapılar, taşınır ve taşınmaz mallar ve aynî nitelikteki her türlü belge” eski eser olarak nitelenmiştir.⁸⁶

Araştırmada yaygın şekilde kullanılan tarihî eser terimi de kültür varlığı ve eski eserin eş anlamlısı olarak anlamlandırılır ve sözlükte karşılığı “uzun zaman önce meydana getirilmiş ve tarihî değeri olan eser”dir.⁸⁷

1.7.5.2. Antikite ve Antika

Bir dönem âsâr-ı atika terimi yerine kullanılan antikite, aslında Osmanlı Dönemi’nde eski çağların karşılığıdır. “Yaklaşık olarak MÖ 6. yüzyılla MS 3. yüzyıl arasında kalan dönem” diye tanımlanan antikite ile Yunan ve Roma Dönemleri olarak ifade edilmektedir.⁸⁸ Ancak kullanım yerleri incelendiğinde kelimenin sözlük manası

⁸⁴ TDK, **Güncel Türkçe Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr> [4 Nisan 2020].

⁸⁵ Mustafa Önge, “Kültür Mirasını Tanımlamak İçin Türkiye’de Kullanılan İlk Özgün Terim: Âsâr-ı Atika”, **Avrasya Terim Dergisi**, s. 6/1 (Mart 2018): 9.

⁸⁶ “Eski Eserler Kanunu (1710 S.K.)”, **Resmî Gazete**, 6 Mayıs 1973.

⁸⁷ TDK, **Güncel Türkçe Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr> [9 Nisan 2020].

⁸⁸ Metin Sözen, Uğur Tanyeli, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, 12. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012), 29.

dışında tüm eski eserleri niteleyen bir hâl aldığı anlaşılır. Türkçeleşme döneminde antikite terimi yerine ‘öntük’ kelimesi tercih edilmiştir. 1935’te bugünkü ismi Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü olan dairenin adı Öntükler ve Müzeler Direktörlüğü iken; aynı dairenin adı 1941’de Antikite ve Müzeler Direktörlüğü ve 1944’te ise Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü olmuştur.⁸⁹

Antika terimi sözlükte “tarihsel bir döneme ait olan, eski çağlara ait olan”⁹⁰ şeklinde tanımlanırken; arkeoloji sözlüğünde “geçmiş uygarlıklara ait estetik, tarihsel, kültürel, sanatsal ve maddi değeri olan taşınabilir eski eşya ya da nesneler” olarak açıklanmaktadır.⁹¹

Antikite ve antika terimi de dâhil olmak üzere kültür varlıkları araştırmaya konu olan dönemde taşınır-taşınmaz şeklinde ayrılmadığından her iki terim de hem taşınır hem taşınmaz kültür varlıklarını içine alacak biçimde kullanılmıştır.

1.7.5.3. Anıt (Abide)

Anıt, sanat tarihi sözlüğünde “kentsel açıdan kentin genel dokusu içinde diğer yapıların oluşturduğu çoğunluktan ayırt edilebilen yapı” şeklinde tanımlanır.⁹² Osmanlıca sözlükler anıt kelimesinin karşılığı olarak “abide” terimini kullanır. Anıt ve abideyi daha geniş anlamda “tarihsel, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal ve teknik bakımlardan önemleri nedeniyle dikkate değer binalar ile diğer yapılar ve bunların müstemilatı ile tamamlayıcı kısımları” şeklinde tanımlamak mümkündür.⁹³

Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi’nde yapılan tanıma göre:

“Ferdlerin veya toplumun türlü ihtiyaçlarını karşılamak üzere inşa ve tesis olunan Türk mimari eserlerinin mühim bir kısmı zamanla abide vasfını kazanmış bulunmaktadır. Bunlar arasında sosyal yardım işlerinin veya her türlü sosyal hizmetlerin ifası için vücade getirilen yapılar, bilhassa bir mabedin etrafında toplanan ve mektep, medrese, kütüphane, aşevi, darüşşifa, kervansaray, türbe... gibi müstemilatı ihtiva eyliyen mimari manzumeler istisnasız abide sınıfına girmektedir.”⁹⁴

⁸⁹ Halit Çal, “Eski Eserlerimizin İdare Yapısı Hakkında Bir Teklif”, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, s. 9-12 (1990): 2.

⁹⁰ TDK, **Güncel Türkçe Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr> [6 Nisan 2020].

⁹¹ Ceylan, **agt**, 9.

⁹² Sözen, Tanyeli, **age**, 28.

⁹³ Madran, Özgönül, **age**, 9.

⁹⁴ Halim Baki Kunter, “Türk Abidelerinin İdare, Muhafaza, Bakım ve Onarımı Mevzuunda Tatbik Edilmiş Olan Esaslar”, **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresine Sunulan Tebliğler** (19-24 Ekim 1959), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi), 1962: 264.

1.7.5.4. Koruma, Onarım, Restorasyon

Koruma, kültür varlığının gelecek kuşaklara aktarılması için ayakta kalmasının, özelliklerini kaybetmemesinin temini işidir.⁹⁵ Sanat sözlüğüne göre “her tür sanat yapıtında yıpranmanın durdurulmasından onarıma dek uzanan etkinliklerin tümüne” koruma denir.⁹⁶

Çağdaş anlayışta bir tarihî eserin korunması, eserin yapıldığı zamanki hâliyle ayakta kalması anlamına gelmez. Özellikle taşınmaz kültür varlıklarının korunmasında özgün kullanım şekillerine uygun davranılması ve aynı zamanda bunlara günlük yaşam içerisinde uygun bir rol verilmesi gerekmektedir.⁹⁷ Türkiye’de çağdaş anlamda koruma, onarım ve yenileştirme çalışmaları 19. yüzyılda başlamıştır.⁹⁸

Restorasyon, tarihsel belge niteliğindeki kültür varlıklarının gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için yapılan müdahalelerin tümünü kapsayan bir eylemdir. Korumanın bir tekniğidir ve amacı yapının tarihsel kimliğini ve belge değerini korumaktır.⁹⁹ Sözlükte restorasyon, “yenileme” olarak tanımlanır.¹⁰⁰

1.7.5.5. İşlev ve Yeniden İşlevlendirme

İşlev kısaca bir yapının kullanım amacı olarak tanımlanabilir. Örneğin okul binaları eğitim için, camiler dinî işlevler için yapılmıştır. Sadece estetiği ve prestiji için yapılan yapılar da vardır.¹⁰¹ Sözlükte işlev kelimesinin karşılığı, “bir nesne veya bir kimsenin gördüğü iş, iş görme yetisi, görev, fonksiyon” şeklindedir. Bir yapının gerçekleştirebileceği ve onu başka yapılardan ayırt etme imkânı veren eylem türü, fonksiyon olarak da tanımlanır.¹⁰²

Tarihî yapılar kullanım amaçlarına hizmet etmediğinde yeniden işlevlendirilirler. Yeniden işlevlendirme, kullanım dışı kalmış yapılara mekânsal ve yapısal özellikleri ile örtüşen yeni kullanım olanaklarının sağlanmasıdır.¹⁰³ Tarihî eserlerin yeni fonksiyonlar yüklenerek çağdaş yaşama katılmaları aynı zamanda

⁹⁵ Ersöz, **age**, 34-35.

⁹⁶ Sözen, Tanyeli, **age**, 176.

⁹⁷ Ersöz, **age**, 34-35.

⁹⁸ Üstün Alsaç, **Türkiye’de Restorasyon** (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 17.

⁹⁹ Sözen, Tanyeli, **age**, 258.

¹⁰⁰ TDK, **Güncel Türkçe Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr> [10 Nisan 2020].

¹⁰¹ Sözen, Tanyeli, **age**, 149.

¹⁰² TDK, **Güncel Türkçe Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr> [10 Nisan 2020].

¹⁰³ H. Emre Engin, “Tarihi Yapıların Yeniden Kullanımında İç Mekâna Etkilerin İncelenmesi İçin Bir Yöntem Önerisi; İstanbul Endüstri Yapıları Örneği” (Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2009), 19-20.

kullanılarak korunmalarını da sağladığından bu yöntem, faydalı bir çözüm yoludur. Bir medresenin okul ya da öğrenci yurdu yapılması, Osmanlı saraylarının müzeye çevrilmesi yeniden işlevlendirmeye örnektir.

1.7.5.6. Envanter

Sözlük anlamı “mal ve değerlere ait döküm” şeklinde özetlenen envanter, “belirli bir zamanda bir kurumun sahip olduğu mal varlığının tek tek sayılarak değerinin ortaya konması”dır.¹⁰⁴ Kültür alanındaki anlamı ise kültür varlıklarının tek tek sayılarak fişlere işlenmesi ve bu suretle tescil edilmesi işlemidir. Bilgiler işlenirken bu kültür varlığının tanımı yapılır ve neden kültür varlığı olarak nitelendirildiği bilgisi kayda alınır. Envanter, bir ülkenin kültürünün tanımlanmasında önemli bir rol üstlenir.¹⁰⁵

“Eski eserler mal varlığı” olarak da tanımlanan envanter, pek çok öneminin yanı sıra iç ve dış turizme hizmet eden kültür varlıklarının bir dökümü olduğu için her ülkenin bu döküme sahip olması gereklidir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ TDK, **Güncel Türkçe Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr> [18 Nisan 2020].

¹⁰⁵ Zeynep Eres, “Türkiye’de Çağdaşlaşma Sürecinin Önemli Bir Aşaması: Kültür Envanteri Sorunu”, **Mimari ve Arkeolojik Koruma Kültürü Üzerine Yazılar**, 14.

¹⁰⁶ Bilge Umar, Altan Çilingiroğlu, **Eski Eserler Hukuku** (Ankara: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1990): 2.

2. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E KÜLTÜR VARLIKLARINA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Araştırmanın bu bölümü üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin korunması ve müzecilik anlayışının başlangıcı ile bu anlayışın Cumhuriyet Dönemi'ne kadar geçirdiği değişim incelenmektedir. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nde Müzeler İdaresi olarak görev yapan Müze-i Hümayun ve ayrıca Cumhuriyet Dönemi'nde kültür varlıklarıyla alâkalı karar ve faaliyetleri olan Vakıflar İdaresi (Evkaf Müdürlüğü) ile İstanbul Şehremaneti (Belediyesi) kurumlarının kısa birer tarihçesi ve kültür varlıklarına yönelik yaklaşımları ele alınmaktadır.

İkinci kısımda Cumhuriyet'e geçiş döneminde kültür varlıklarına yönelik yaklaşım değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmede Cumhuriyet öncesi hükümetlerin konuya ayırdığı yer ile Cumhuriyet idaresinin devraldığı kültür mirası incelenmektedir. Ayrıca yine bu yıllarda kurulan Maarif Vekaleti; değişime uğrayan Vakıflar İdaresi ile imar işlerinde etkin hâle gelecek olan İstanbul Şehremaneti'nin teşkilat yapıları ve faaliyetleri kısaca incelenmekte ve bu kurumların Cumhuriyet'e nasıl intikal ettiğine bakılmaktadır.

Bu bölümün son kısmı Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan süreçte kültür varlıklarını etkileyen temel siyasi kararlarla alakalıdır. Hilafetin ilgası, Milli Saraylar Müdüriyetinin kurulması, vakıf eserleri etkileyecek olan kanunî düzenlemeler değerlendirilmiş ve bunların taşınmaz kültür varlıklarını ne yönde etkilediği tartışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'in ilanını takip eden ilk birkaç yıla uzanan bu bölüm, Osmanlı Devleti'nde kültür varlıklarına yönelik yaklaşımın nasıl olduğu ve bu yaklaşımın Cumhuriyet öncesine ne şekilde geldiğini göstermektedir. Cumhuriyet idaresinin ilk birkaç yılında kültür varlıklarını etkileyecek hangi kararlara imza attığını bir bütün halinde göstermeyi amaçlamıştır.

2.1. Osmanlı Devleti’nde Kültür Varlıklarına Yönelik Yaklaşım

Osmanlı Devleti’nde kültür varlıklarına yönelik yaklaşımın anlaşılabilmesi için kültür varlıklarıyla ilişkili kurumların tarih elerinden önce Osmanlı’da eski eser merakının gelişimine bakılmaktadır. Eski eserlerin korunmasına yönelik algının nasıl değiştii, bu algının nasıl filizlendiğinin görülmesiyle anlaşılabılır. Bu bağlamda Müzeler İdaresinin kurulması, eski eser koruma hukukunun nasıl geliştiği incelenmiştir. Ayrıca kültür varlıklarına dair yaptırımı olan diğer iki kurum Vakıflar İdaresi ve Şehremaneti yani belediye teşkilatının Osmanlı Devleti’nde nasıl doğduğuna bakılmakta ve bu kurumların Cumhuriyet’e değin geçirdikleri süreç kısaca incelenmektedir.

Eski eserlerin saklanması ve korunması düşüncesi her ne kadar eski çağlara kadar uzansa da modern müzecilik anlayışının Aydınlanma  ağı’nda geliştiği ve 19. yüzyılda yaygınlaştığı bilinmektedir.¹⁰⁷ Toplumların çok eski zamanlardan itibaren kendilerinden önceki devre ve o devrin eserlerine merak, korku, saygı, inanç, hayranlık, yeniden kullanıma açıklık, ekonomik değer, hâkim olma gibi duygu ve düşüncelerle ilgi gösterdiği düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle pek çok toplumda eskiyi koruma ve gerektiğinde kullanmaya yönelik bilinçli ya da bilinçsiz birtakım tutumlar gelişmiştir.¹⁰⁸

Osmanlı Devleti’nin ilk devirlerinde eski eserlere duyulan merak koruma amaçlı olmayıp daha çok bu eserlerden malzeme temin etmeye yani yararlanmaya yönelikti. Mimari devşirme tekniği yani eski yapılardan alınan parçaların yeni binalarda kullanılması, Anadolu beylikleri ve Selçuklularda olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de uygulanan bir tekniktir.¹⁰⁹  rneğin Selçuklular buldukları kabartma ve heykelleri Konya kentinin surlarına ve kapılarına yerleştiriordu (Ek 1).

Osmanlı Devleti’nde bazı padişahların eski eserlerle yakından ilgilendiği bilinir. Mesela Fatih Sultan Mehmed Dönemi’nde Bizans Devri’ne ait birtakım lahitler, sütün başlıkları, döşeme taşları ve mimari parçalar; savaş ganimetlerinin kıymetli olanları önce Yedikule Hisarı’nda, sonraları Topkapı Sarayı’nın i  avlusunda saklanmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁷ Recep Yıldırım, Abdullah Martal, “Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakışı”, **13. Türk Tarih Kongresi**, c. 3 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999): 1095.

¹⁰⁸ Emre Madran, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Klasik  ağlarında Onarım Alanının  rg tlenmesi (16.-18. Yüzyıllar)**, (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 2004), 1.

¹⁰⁹ Shaw, **age**, 26.

¹¹⁰ Halil Ethem Bey, “Müzeler”, **Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar Müzakere Zabıtları** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1932): 534.

Bununla beraber Osmanlı Devleti'nde koruma anlayışına yönelik hukuki düzenlemeler Avrupa'ya kıyasla oldukça geç bir dönemde başlamış ve 19. yüzyılın sonlarına kadar devletin kültür varlıklarını korumaya yönelik bir politikası olmamıştır.

Avrupa'da Rönesans Dönemi'nde önem kazanan arkeolojik faaliyetler, 19. yüzyılda artmış ve Osmanlı Devleti barındırdığı arkeolojik zenginlikler dolayısıyla ilgi odağı hâline gelmişti. Anadolu uygarlıkları, Roma, Bizans ve Selçuklu başta olmak üzere kendisinden önce topraklarında yaşamış medeniyetlerden devraldığı mirası değerlendirmekte geç kalan Osmanlı Devleti'ne ait birçok eser, erken tarihlerden itibaren Avrupa müzelerini süslemeye başlamıştı.¹¹¹

Osmanlı aydınları arasında eski eserlere yönelik ilgi 19. yüzyıl sonlarından itibaren artmıştır. Bu ilginin artmasında taşınır kültür varlıklarının korunması anlayışının yayınlar aracılığıyla daha geniş kesimlere duyurulması, okullarda ders programlarına tarih dersleri eklenmesi ve ulaşım olanaklarının artmasıyla Müze-i Hümayunun kolay ulaşılabilir hâle gelmesi etkili olmuştur.¹¹²

2.1.1. Osmanlı Devleti'nde Müzeler İdaresi

Osmanlı Devleti'nde ilk müzecilik çalışmaları, Avrupa'dan Osmanlı topraklarına gelerek arkeolojik kazı yapan araştırmacıların etkisiyle başlamıştır. Aslında Osmanlı Devleti'nde fetihler sırasında ele geçirilen askerî ve diğer kıymetli eşyanın Cebehane denilen depoda biriktirilmesi şeklinde bir koleksiyonculuk anlayışı vardı. Ancak bu dönemde ele geçirilen bu eşyalar belli bir düzen dâhilinde saklanmıyor ve teşhir edilmiyordu. Cebehane sonraki dönemde elçilerin, yabancı ziyaretçilerin ya da padişahın özel izniyle gelenlerin ziyaret edebildiği bir mekân hâline geldi. Bu nedenle Cebehanenin, Osmanlı müzelerinin çekirdeğini oluşturduğu kabul edilmektedir.¹¹³

Osmanlı Devleti'nin ilk müzecilik faaliyetleri 1846'da Fethi Ahmet Paşa tarafından başlatılmıştır. Fethi Ahmet Paşa Cebehanede eski silah ve ganimetlerin saklandığı koleksiyona, Roma ve Bizans Dönemi eski eserlerini ekleyerek bir müze tanzim etmiştir. Eski silahlar koleksiyonunu, "Mecmua-yı Esliha-yı Atika" adıyla;

¹¹¹ Burcu Kutlu Dilbaz, **Osmanlı Devleti'nin Arkeoloji Politikası** (İstanbul: Okur Tarih Yayınları, 2018), 144.

¹¹² Zeynep Çelik, **Asar-ı Atika: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti** (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016), 121.

¹¹³ Shaw, **age**, 23.

Roma ve Bizans Dönemi arkeolojik eserlerinden oluşan diğer koleksiyonu da “Mecmua-yı Âsâr-ı Atika” adıyla düzenlemiştir. İki koleksiyon 1880’lerde ayrı mekânlara taşınarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Askerî Müze gibi iki önemli müzenin temelini oluşturmuştur.¹¹⁴

Bu dönemde Avrupa’nın genelinde milliyetçilik ve yurtseverlik kavramları siyaseten olduğu kadar müzelerde de ön plandadır. Aynı dönemde Osmanlı’nın müzecilik anlayışının iki yönü vardır: Birincisi teşhir edilen eserler üzerinden bir Osmanlı kimliği yaratmak, ikincisi topraklarının altında ve üstünde yer alan eserlerin mülkiyetinin kendisine ait olduğunu vurgulamak. Bunun için Mecmua-yı Âsâr-ı Atika’nın adı bir müddet sonra “Müze-i Hümayun” olarak değiştirilerek bu müzenin bir imparatorluk müzesi olduğu vurgulanmıştır. Öte yandan Osmanlı Devleti; Yunan, Roma ve Bizans eserlerini koruma altına alarak “kadim dünyanın kültürel mirasçısı” olduğunu göstermeye çalışmıştır.¹¹⁵

Müze-i Hümayun 1880’de Fatih Devri eserlerinden, Topkapı Sarayı’nın nüvesini oluşturan Çinili Köşk binasına taşınmıştır. Müzenin açılışında konuşan Maarif Nazırı Münif Paşa, içinde bulundukları binanın eskiliğine ve değerine dikkat çekmiş ve dönemin padişahı II. Abdülhamid’in gayretiyle açılan bu müzenin uygarlık göstergesi olduğunu vurgulayan şu konuşmayı yapmıştır:

“Diğer uygar ülkelerde olduğu gibi İstanbul’da da bir müzenin kurulması, ilerlemekte olan memleketimizin emeli idi. Hükümdarlara yaraşır gayretlerini bu gibi medeniyet eseri tesislerin çoğalmasına ve genişlemesine sarf eden şevket ve azamet örneği Padişah’ımız Hazretlerinin bir büyük eseri olarak bu noksanın tamamlanması hepimiz için sevinç kaynağı olmalıdır.”¹¹⁶

Müze-i Hümayun aynı zamanda Müzeler İdaresi olarak faaliyet gösteriyordu. İdarenin başına 1881 yılında Osman Hamdi Bey’in getirilmesiyle Türk müzecilik tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Osman Hamdi Bey’in kardeşi ve kendinden sonraki Müzeler Müdürü olan Halil Ethem Bey ise “imparatorluk müzesinden ulusal müzeye geçiş sürecini” yönetmiş ve Cumhuriyet Dönemi’nde de önemli işlere imza atmıştır.¹¹⁷

Avrupa’da olduğu gibi Osmanlı’da da müze, devlet politikalarıyla şekillenmiştir. Önceki yüzyılda imparatorluk vurgusuyla ortaya çıkan Müze-i Hümayun bünyesinde 20. yüzyılda Osmanlı kimliğinin İslam çatısı altında birleştirilmesi politikalarına

¹¹⁴ Halil Ethem Bey, **age**, 558.

¹¹⁵ Shaw, **age**, 210.

¹¹⁶ **age**, 117.

¹¹⁷ Artun, **Mümkün Olmayan Müze**, 30.

uygun olarak bir İslam bölümü oluşturulmuştur.¹¹⁸ Bu bölüm kurulduğunda “o zamanın geniş hudutlarına rağmen bir salonun köşesini doldurabilecek kadar”¹¹⁹ eser toplanabilse de koleksiyon zamanla genişlemiştir. Müze-i Hümayun için yeni salonların inşa edilmesiyle Çinili Köşk tamamen Türk ve İslam Sanatları bölümüne ayrılmıştır. Bir süre sonra cami ve türbelerden toplanan taşınır kültür varlıkları ile zenginleşen İslam koleksiyonu, Süleymaniye Külliyesi’nin imaret kısmına taşınarak 1914 yılında burada bir Evkaf Müzesi kurulmuştur.¹²⁰

Müze teşhirinden izlenebilen bu İslam politikasının bir yansıması olarak 1915 yılında Türk ve İslam eserlerini araştırmak ve toplamaktan sorumlu bir komisyon oluşturulmuştur.¹²¹ Bu komisyon tarafından 20 Eylül 1915’te “Topkapı Sarayı’nın Suret-i Muhafazasına Dair Nizamname” çıkarılmış ve artık kullanılmayan Topkapı Sarayı’nın korunması için bazı kararlar alınmıştır.¹²² Bu nizamname ile sarayın sınırları belirlenirken nasıl muhafaza ve idare edileceği de açıklanmıştır.¹²³ Cumhuriyet’in ilanından hemen sonra bu Saray’ın müzeye çevrilmesinde bu nizamnamenin tesiri olmuştur.

Osmanlı Dönemi’nde I. Dünya Savaşı yıllarına kadar arkeolojik kazılar ve müze koleksiyonlarını genişletme çalışmaları sürmüştür; savaş döneminde ise tarihî eserlerin toplanmasından çok korunmasına çaba harcanmıştır.¹²⁴ Envanterlerinin çıkarılmasıyla taşınır kültür varlıklarının mülkiyetleri kayıt altına alınmıştır. Savaş sonrasında kurulacak yeni düzende eski eserlere yönelik yaklaşım da değişecektir.

2.1.1.1.Osmanlı Devleti’nde Kültür Varlıklarına İlişkin İlk Yasal Düzenlemeler

Osmanlı Devleti’nde kültür varlıklarına ilişkin yasal düzenlemeler 1860’lardan sonra gündeme gelmiştir. Ancak Tanzimat ve Islahat fermanlarını takip eden süreçte kültür varlıklarını dolaylı da olsa alâkadar eden bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat öncesinde ise fıkıh kitaplarının sadece sahipsiz taşınır kültür varlıklarını

¹¹⁸ Shaw, *age*, 230-40.

¹¹⁹ Tahsin Öz, “Atatürk ve Türk Sanatları”, *TTK Belleten*, c. 20, s. 80 (Ekim 1950): 588.

¹²⁰ Öz, *age*, 589.

¹²¹ Shaw, *age*, 296.

¹²² Selçuk Mülâyim, *Yüzyılın Kültür ve Sanat Kronolojisi (1900-1999)*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), 55.

¹²³ Nurettin Can, *Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Kanun Nizamname ve Emirler* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1948), 59-60.

¹²⁴ I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti’nde müzecilik ve kazı çalışmalarına dair ayrıntılı bilgi için bk. Evren Şar İşbilen, “I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nde Eski Eserlere Yaklaşım ve Anadolu’da Yapılan Arkeolojik Kazılar”, *Mediterranean Journal of Humanities*, c. 7, s. 2 (2017): 307-322.

ilgilendiren bazı hükümlerinin bir yaptırımını vardı. Fıkıh kitaplarında eski eserlerden “malik ve sahibi belli bulunmayan” taşınabilir eşyalar dolayısıyla bahsedilmekteydi. Yani fıkıh hükümlerine göre taşınmaz eski eserler ya vakıflara ya özel kişilere ya da mirî mallar olarak devlete ait kabul ediliyordu.¹²⁵

Cadde ve sokakların genişletilmesi, yeni binalar ve kentleşmede dikkat edilecek ilkeler, yangın yerlerindeki yapıların onarımı ve cami avlularına yapı yasağı getirilmesi gibi maddeleri olan 1848 tarihli Ebniye Nizamnamesi Osmanlı Devleti’nde kültür varlıklarına ilişkin ilk yasal düzenleme olarak kabul edilir.¹²⁶ Gerekli görüldükçe yeni maddelerle güncellenen ebniye nizamnamelerinin muhteviyatı mimari koruma konusunda bir temel oluştursa da doğrudan kültür varlıklarıyla ilgili değildir.

Ebniye Nizamnamesi’nden sonra arazisinde taşınır kültür varlıkları bulunanlarla ilgili bir maddesi olan 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ile aynı yıl çıkarılan ve hayır yapılarını yıkanların cezalandırılmasına ilişkin bir maddesi bulunan Ceza Kanunnamesi, kültür varlıklarını konu edinen diğer yasal düzenlemelerdendir.¹²⁷ 1876 tarihli Mecelle ise bir yapıya zarar veren, onun yıkılmasına neden olan ya da o binadan yararlanmayı engelleyenlere ilişkin bazı kısıtlamalar getirmektedir. Ancak Mecelle’nin hükümleri tarihî eserlerden çok özel mülkleri ilgilendirir.¹²⁸

Eski eserleri doğrudan konu edinen ilk düzenlemeler âsâr-ı atika nizamnamelerinde yer bulmuştur. Bu nizamnameler 1869, 1874, 1884 ve 1906 yıllarında geliştirilerek son hâlini almış ve Cumhuriyet Devri’ne intikal etmiştir. Her nizamname arkeolojik eserlerin yurt dışına kaçırılmasını engellemek için yeni yaptırımlar getirmiş, aynı zamanda bir önceki nizamnamenin uygulanmasında karşılaşılan sorunları gidermeyi hedeflemiştir. Sürekli yenilenmesine ihtiyaç duyulan nizamnameler; devletin, kültür varlıklarının yurt dışına çıkarılmasından rahatsız olduğunu ancak ne gibi önlemler alınacağı konusunda yeterli deneyime sahip olmadığını göstermektedir.¹²⁹

¹²⁵ Mumcu, **agm**, 66.

¹²⁶ Detaylı bilgi için bk. Emre Madran, “Osmanlı İmparatorluğunun Batılılaşma Sürecinde Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Yasal Düzenlemeler”, **Türkler Ansiklopedisi**, c. 15 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 413.

¹²⁷ Can, **age**, 17.

¹²⁸ Madran, “Osmanlı İmparatorluğunun Batılılaşma...”, 416.

¹²⁹ Dilbaz, **age**, 144.

İlk Âsâr-ı Atika Nizamnamesi arkeolojik kazılarda devletten izin alınması ve eserlerin yurt dışına çıkarılmaması gibi taşınır kültür varlıklarını ilgilendiren yedi maddeden oluşuyordu.¹³⁰ Nizamname’de yer verilen âsâr-ı atika tanımı son derece kısıtlıydı. Eksiklerine rağmen 1869 Nizamnamesi Osmanlı Devleti’nde eski eserlerin korunması konusunda bir dönüm noktasıdır.¹³¹

Osmanlı Devleti’nde arkeolojik eserlerin korunmasına dair yasalar çıkarılması, Avrupa’da “klasik antik eserlerin Osmanlı İmparatorluğu kültür ve tarihine ait olmadığı”, bunların Avrupa uygarlığının temel taşları olduğu ve ancak Avrupalı devletlere ait olabileceğine yönelik bir görüşün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunun hedefi Osmanlı topraklarında kazı yapan devletlerin çıkardıkları eserlere el koyabilmesidir.¹³² Aynı zamanda bu görüş, kültür varlıklarının önem kazandığı ilk zamanlardan itibaren milletlerin kendilerini tanımlamasında bir ölçüt olduğunu gösterir. Avrupalılar “Avrupa dışındaki ülkelerden eski eserleri toplayarak barbarların elinden kurtardıklarını, onları özenle inceleyip koruyan bilim insanlarına teslim ettiklerini” iddia ediyor; bu anlayışı pekiştirmek için müzelerinde Antik Yunan eserlerini ön plana çıkarıyorlardı.¹³³ Böylece Avrupa devletleri kadim Yunan uygarlığının temsilcileri olduklarını ve insanlık tarihinde önemli roller oynadıklarını iddia ediyorlardı.¹³⁴ Bu iddia o dönemde de kültür varlıkları üzerinden medeniyet okuması yapıldığının kanıtıdır. Nitekim Avrupa’da o dönemde çıkan bir dergide Osmanlıların antik harabelerden uzak durarak tarih karşısındaki onurlarını temsil eden İslami anıtlara yönelmesi teklif ediliyor ve sanat ticaretini serbest bırakmaları hususunda ısrar ediliyordu.¹³⁵ Bir bakıma Osmanlı kimliği ile İslam kimliğinin ayrılmazlığı vurgulanıyor ve İslam öncesine ait olan ve o sırada Osmanlı topraklarında yer alan eserlerin Batı medeniyetine ait olduğu hatırlatılıyordu. Aynı dönemde Müze-i Hümayun, Avrupalıların medeniyet tezine karşı topraklarının altında ve üstünde yer alan eserlerin mülkiyetinin kendisine ait olduğunu vurgulayarak Avrupa’ya karşı kültürel bir savaş vermektedir.¹³⁶

¹³⁰ Nizamname’nin yayımlandığı **Takvim-i Vekayi**, Tertib-i Evveli no: 2053, 1 Şubat 1284-1 Zilkade 1285 (1 Şubat 1868-13 Şubat 1869); tüm asar-ı atika nizamnameleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Dilbaz, **age**.

¹³¹ Hüseyin Karaduman, “Belgelerle İlk Türk Asarı Atika Nizamnamesi”, **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, c. 25, s. 29 (2004): 5-6.

¹³² Çelik, **age**, 63.

¹³³ Shaw, **age**, 29.

¹³⁴ **age**, 30.

¹³⁵ Çelik, **age**, 64.

¹³⁶ Shaw, **age**, 108.

İlk Âsâr-ı Atika Nizamnamesi eserlerin ülke içinde kalmasına yönelik denetimi sağlayamadığından genişletilen maddelerle 1874'te yeni bir nizamname çıkarıldı.¹³⁷ İkinci Âsâr-ı Atika Nizamnamesi'nin ilk maddesine göre "eski çağlardan kalan sanat ürünü her nevi eşya" âsâr-ı atikadan kabul ediliyordu. İkinci maddede âsâr-ı atikanın iki çeşit olduğu söyleniyordu: birincisi sikkeler, ikincisi taşınır ve taşınmaz diğer eşyalar. Bu nizamnamenin dikkat çekici yanı eski eserleri taşınırlar, taşınmazlar ve sikkeler şeklinde dar da olsa sınıflandırmasıdır.¹³⁸

Üçüncü Âsâr-ı Atika Nizamnamesi, 1884'te çıkarılmıştır ve diğer iki nizamnameye nazaran daha kapsamlıdır. Genişleyen maddelerle yabancılara taviz verilmesinin önünü kesme başarısını, 1881 yılında Müze-i Hümayunun başına getirilen Osman Hamdi Bey gerçekleştirmiştir.¹³⁹ Bu nizamname ilk kez detaylı bir eski eser tanımına yer verdiği için önem taşır. Nizamname'nin âsâr-ı atika tanımı şöyledir:

"Memalik-i mahrusa-yı şahaneyi teşkil eden kıtaat ahali-i kadimesinin terk etmiş oldukları âsârın cümlesi yani: altın, gümüş vesair meskûkât-ı atika ve tarihe mütaallik malumatı havi yazılarla mahkûk levhalar ve oyma resim ve nakışlar ve taş ve toprak vesair maadin-i masnua ve tezyinata mütaallik eşya ve kablur ve esliha ve edevat ve timsal ve yüzük taşları ve mabet ve saraylar ve sirk "sirk" denilen eski oyun yerleri ve tiyatrolar ve istihkâmlar ve köprüler ve su kemerleri ve ecdat ve eşya medfun olmak mülahazası müteavir olan tepeler ve türbeler ve dikili taşlar ve âsâr-ı muhtıra ve tezyiniden olan binalar ve heykeller ve sütunlar ve her cins mahkûk taşlar, âsâr-ı kadimeden addolunur."¹⁴⁰

Bu tanıma Osmanlı topraklarında yaşamış eski medeniyetlerden kalan tüm eserlerin dâhil edilmesi, müzecilik politikasında bir ilerleme olduğunu gösterir. Taşınır eski eserlere örnek olarak altın veya gümüş eski paralar, tarihî yazılarla işlenmiş levhalar, oyma resim ve nakışlar, taş, toprak, madenden tezyinatlı eşya, silah ve aletler verilirken; mabetler, saraylar, hipodrom, tiyatro, kale, köprü, su kemeri, höyük ve tümölüs gibi mezar yapıları, türbeler, dikilitaşlar, bir olayın hatırası için dikilen bina ve heykeller, yazıtlı taşlar taşınmaz eski eserler olarak gösterilmiştir.

Nizamname'nin üçüncü maddesinde bu zamana dek ortaya çıkarılmış ve çıkarılmamış, toprak ve su altındaki tüm eski eserlerin devlete ait olduğu vurgulanmaktadır. Dördüncü maddede kendi arazisi dahi olsa arazi üzerindeki âsâr-ı atikayı "Hodbehod [kendi başına] yıkıp kaldırmağa arazi sahiplerinin salahiyetleri yoktur." denilerek eski eserlerin tahribinin önüne geçilmek amaçlanmaktadır. Beşinci

¹³⁷ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HR. İD/1444-39-0, 26 Mayıs 1874.

¹³⁸ Can, *age*, 1.

¹³⁹ *age*, 6.

¹⁴⁰ *Düstur*: 1. Tertip, c. 4 (1885): 89-97.

madde ile eski yollar, kale duvarları ve burç istihkâmları ile hamam ve mezarlıkların tahribi yasaklanmıştır. Aynı maddeye göre harabelerin yakınlarında taş ocağı açılması, her çeşit inşaat faaliyeti, eski eserlerin mesken, ot ve saman ambarı, çeşme, havuz ve yalak olarak kullanılması da yasaklanmıştır. Nizamname’de ilk kez taşınır ve taşınmaz ayrımı ile eski eserlerin korunması için kararlar alınması konuyla ilgili duyarlılığın arttığını göstermektedir.

Osmanlı Dönemi’nin 35 maddelik son Âsâr-ı Atika Nizamnamesi 24 Nisan 1906’da yürürlüğe girmiştir. Bu Nizamname’de eski eser tanımına “hırfet ve sanayi-i nefise-i İslamiyeye müteallik kâffe-i eşya-yı menkule ve gayrimenkule-i atika” dâhil edilmiştir. Yani İslami devre ait küçük el sanatları ve zanaat ürünleri ile taşınır ve taşınmaz eşya da artık eski eser statüsünde görülmektedir. Ayrıca tüm eski eserlerin “Hükümet-i Osmaniyye” ait olduğu vurgulanmış ve eski eserler beşinci maddede şöyle örneklendirilmiştir:

“Hükümet-i Osmaniyyenin tasarrufunda bulunan arazide vaktiyle sakin olan alelumum akvam-ı kadîmenin sanayi-i nefise ve ulûm ve edebiyat ve edyan ve hırfete müteallik bilaistisna kaffe-i muzaheret ve her türlü mamulatı âsâr-ı atikadan mahduttur.

Mesela: Cevami-i şerife ve hayrat ve mebanî-i mukaddese, metruk putperest mabetleri ve elyevm derununda icra-yı ayin edilmeyen sinagoglar, bazilikalar, kiliseler, manastırlar, kümbetler, hanlar, kale ve burçlar, kasaba surları, haneler, tiyatrolar, köprüler, at meydanları, sirkoslar, stadlar ve hipodromlar, anfitiyatırlar, hamamlar, rıhtımlar, duvarlı duvarsız kuyular ve sarnıçlar, şoseler, dikili taşlar, su yolları, höyükler mahlûkatı, sathan meri ve gayrimeri mezar odaları, her guna mevattan masnu musavver ve gayrimusavver lahitler, direkler, sandukalar, boyalı yahut yıldızlı tasvir ve nikaplar, kabartmalar, steller, heykeller, heykelcikler, figürinler, yazılı ve kabartmalı kayalar, deri, bez, papirüs, parşömen ve kağıt üzerindeki el yazıları, işlenmiş çakmak taşları ve her nevi mevattan masnu esliha, alet ve edevat ve vazolar, mamulat-ı turabiye ve züccaciye, müzeyyenat, yüzükler, mücevherat, iskarabeler, vezinler, sikkeler, madalyalar, kalıplar, mahkûk taşlar, ağaçtan mamul eşya, oyma ve kakma işleri, fil dişi ve kemikten masnu mamulat bu kabildendir.”¹⁴¹

Âsâr-ı atika nizamnameleri genelde arkeolojik eserlere odaklanmıştır yani taşınır kültür varlıklarını ilgilendirir. Her ne kadar son iki nizamnamede taşınmazlara yönelik bazı hükümler getirilse de bunlar yetersiz kalmıştır. Bu açığı kapatmak amacıyla 31 Temmuz 1912’de çıkarılan “Muhafaza-yı Âbidat Nizamnamesi”, Osmanlı Devleti’nde sadece taşınmaz kültür varlıklarını alâkadâr eden ilk yasal düzenlemedir.

Bu Nizamname’ye göre her devre ait kadim kaleler, burçlar ve kasaba surları korunmalıdır. Bunların “her kim ve ne maksatla olursa olsun” tahrip edilemeyeceği bildirilirken aynı eski eserlerin hükümetçe gerekli görülmesi hâlinde tamamen veya kısmen yıkılabileceği de kayıt altına alınmıştır. Yıkım kararının oluşturulacak

¹⁴¹ BOA, HR. İD/1446-52-53-0, 10 Ağustos 1906.

komisyon tarafından alınabileceği, eğer acil yıkılması gerekliyse Maarif Nezaretine bilgi verilmesi kaydıyla eserin yıkılabileceği belirtilmektedir.¹⁴² Söz konusu madde “her devre ait” kalıntılara sahip çıkıp bunların tahribini önlemeyi teklif ederken, bu gibi kalıntıların kolaylıkla ortadan kaldırılabileceğinin kayıt altına alınması ile büyük bir çelişki barındırır.

Âsâr-ı atika nizamnamelerinde eksik kaldığı düşünülen taşınmaz eserlere ait kararlar almak için çıkarılan Muhafaza-yı Abidat Nizamnamesi; Vakıflar İdaresinin kuvvetli olduğu dönemlerde “bir vakıf eserinin yıkılmadan önce dört kez onarılması şartı varken koruma olgusunun önem kazanmaya başladığı bu yıllarda tarihî eserlerin hızlıca ortadan kaldırılmasına yönelik maddeler barındırması nedeniyle” eleştirilmektedir.¹⁴³ Muhafaza-yı Abidat Nizamnamesi 1916 yılında yenilenmiştir.

Cumhuriyet öncesinde Müze-i Hümayun bünyesinde Osman Hamdi Bey ve Halil Ethem Bey gibi aydınların çalışma ve yönlendirmeleriyle eski eserlerin korunmasına yönelik bir bilinç oluşmaya başlamıştı. Son halini 1906’da alan Âsâr-ı Atika Nizamnamesi ve 1916 tarihli Muhafaza-yı Abidat Nizamnamesi gibi yasal düzenlemelerle kültür varlıklarının korunması meselesinde hukuki bir boyut da oluşmuştu. 1917’de müze dışındaki eski eserleri ve anıtları korumaya yönelik çalışmalar yapmak üzere Eski Eserleri Koruma Encümeninin kurulması, koruma düşüncesinde gelişme olduğunun bir kanıtıdır.¹⁴⁴ Kültür varlıklarının korunması için faaliyet gösteren Encümen, Cumhuriyet Dönemi’ne intikal eden en önemli kurumdur.

2.1.2. Osmanlı Devleti’nde Vakıflar İdaresi

Vakıf, “bir malı, kamu malı hükmünde olmak üzere bir veya birkaç gayeye ve zamansız olarak tahsis etmek”tir.¹⁴⁵ Taşınır veya taşınmaz bir değer belirlen gayelerle bir amaca tahsisinden doğan, hukuki statüye ve süreklilik kavramına sahip, tescilinden sonra kurucusu dâhil herkesi bağlayan hukuki bir akit olarak da tanımlanır.¹⁴⁶

¹⁴² Can, **age**, 35.

¹⁴³ Emre Madran, “Cumhuriyet’in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi-I”, **ODTÜ Mühendislik Fakültesi Dergisi**, s. 16: 1-2 (1996): 62-63.

¹⁴⁴ Sümer Atasoy, “Müzecilikten Yansımalar”, **Müzecilik Konusunda Etkili ve Sürekli Bir Devlet Politikası Uygulanmalıdır** (İstanbul: Anka Yayınları, 1999): 11.

¹⁴⁵ Madran, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Klasik Çağlarında**, 37-38.

¹⁴⁶ Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi** (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 1995), 21.

Vakıf yapan kişiye “vâkıf”; yararlanılmak üzere vakfedilen binaya veya müesseselere “hayrat”, bu müesseselerin ebedi olarak yaşaması ve topluma hizmet sunması için vakfedilen gelir kaynaklarına ise “akar” denir.¹⁴⁷

Vakıfları meydana getiren çok sayıda sebep vardır. Dünya hayatının geçici olduğunu düşünmek, ömrün sınırlılığı nedeniyle ölümden sonra geçerliliğini koruyacak saygın bir isim bırakmak, yaşarken ve öldükten sonra topluma yararlı bir fert olmak gibi dinî ve toplumsal sebepler dışında aile servetinin kaybolmaması gibi maddi sebepler de bunlar arasında yer alır.¹⁴⁸

Türk ve İslam geleneğinde önemli bir yeri olan ve çeşitli mimari yapıların inşa, bakım ve onarımında tesiri olan vakıf kültürünün, özellikle Selçuklu ve Osmanlı devletlerindeki etkisi büyüktür. Vakıflar ferdî ihtiyaçların giderilmesi amacıyla doğmuş ancak vakıf geleneğine sahip olan toplumlar; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, bayındırlık, ulaşım ve güzel sanatlar gibi pek çok alanda vakıf kültürü ile paralel bir gelişim göstermişlerdir.¹⁴⁹ Türk geleneğinde köklü bir yer edinen vakıf anlayışı ile meydana getirilen külliye, yeni fethedilen beldelerin ihya edilmesini, ıssız sahaların iskâna açılmasını, şehirler kurulmasını sağlamıştır.¹⁵⁰

Günümüzde “korunması gerekli kültür varlığı” olarak nitelenen tarihî eserlerin büyük kısmı vakıf kökenlidir. Osmanlı’nın vakıf kültürü; sosyal ve toplumsal yaşamda ihtiyaç duyulacak cami, mescit, medrese, mektep, kütüphane, imaret, hastane, çeşme, sebil, köprü gibi sayısız eserin inşasını sağlayarak şehirleri imar etmiştir. Bunları meydana getiren, korunmasını ve onarılmasını sağlayarak bugüne ulaştıran vakıf geleneğinde bu eserlerin korunabilmesinin sebebi, vakfiyelerine uygun olarak kullanılmaya devam etmesi konusundaki hassasiyettir. Dolayısıyla “kullanılma değeri ve dinî değer” vakıf yapıların korunmasında en önemli sebepleri oluştururken özellikle eski eser olduğu için korumak gibi bir anlayışın varlığından söz edilemez.¹⁵¹

Osmanlı Devri’nde işlevi olmadığı düşünülen yapı onarılmaz ancak yapıya kasten zarar da verilmezdi. Bununla birlikte “ecdad yadigârı” diye bir kavram olsa bile

¹⁴⁷ Bahaeddin Yediyıldız, “Bir Kültür Müessesesi Olarak Vakıf”, **Milli Kültür ve Gençlik Sempozyumu** (Ankara: Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1985): 64.

¹⁴⁸ **age**, 20.

¹⁴⁹ Öztürk, **age**, 19.

¹⁵⁰ Nazif Öztürk, “Osmanlı Hayrat ve Vakıf Sistemi, Osmanlı Döneminde Vakıflar”, **Türkler Ansiklopedisi**, c. 10, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 435.

¹⁵¹ Madran, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Klasik Çağlarında**, 94-95.

aynı mimari teknik hâlâ kullanıldığı için gerekli görülmesi durumunda bir Selçuklu ya da 15. yüzyıl Osmanlı eserinin yıkılıp yeniden yaptırılması mümkündür.¹⁵²

Osmanlı Devleti'nde kurumsal olarak vakıflardan sorumlu bir idare, Tanzimat sonrasında oluşturulmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkisini gittikçe hissettiren kurumsal bozukluklar, vakıf sistemini de etkilemiştir. Gelirlerin azalması nedeniyle vakıf kökenli taşınmaz kültür varlıkları zarar görmüş, yeterince onarılamamış ve ihmal edilmiştir.¹⁵³ 1826'da vakıflardaki yolsuzlukların önüne geçmek, vakıf gelirlerini daha verimli kullanabilmek ve artık eski gücünü kaybetmeye başlayan vakıflar idaresini düzenlemek amacıyla Evkaf Nezareti kurulmuştur.¹⁵⁴ Yeni idari yapı vakıflardaki sorunları çözmeye yetmemiş, idare güç kaybederek Cumhuriyet Devri'ne intikal etmiştir.

Yalnız vakıf eserleri değil bu gibi hayır yapılarına gelir sağlasın diye yapılan han, hamam, kervansaray gibi akar yapıları da göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı Devri'nden ne kadar büyük bir kültür mirası kaldığı anlaşılır. Bu eserlerin sadece vakfiye ve kitabeleri bile Cumhuriyet Dönemi'nde önemli koleksiyonlar oluşturmaya yetmiştir.

Vakıfların önemli kültür belgeleri olan vakfiyeler, ait oldukları cemiyetlerin içtimai bünyesini, kültür yapısını ve kıymet hükümlerini ifade eden tarihî vesikalardır. Bu vesikalarda vakfın kuruluş gayesi, hayrat ve akar olarak vakfedilen mülkler, akarın işletme esasları, vakıf binaların bakım ve onarımı gibi bilgiler de yer alır.¹⁵⁵

Tahsin Öz, vakıf eserlerin önemini anlatırken Türk tarihi için vakfiyelerin ehemmiyetine de değinir:

“Türk varlığını, tam değeriyle ortaya koymak için incelenmesi gerekli, en mühim menbalardan biri de vakfiyelerdir. Vakfiyeler sanat, tarih, kültür yönünden senelerce aramakla elde edilemeyecek kadar geniş ve olgun bilgiler verebilir.(...) Pek mühim bir tarihî menba olan vakfiyelerin taalluk ettiği binalar ise Türk varlığının birer anıttır. Hangi cebheden bakılsa büyük kubbenin etrafına toplanan, dizilen, dağılan tam ve yarım kubbeler, inhinalar, incelikler, gözleri yormaz; bilakis hayranlığı artırır. Bu, Türk varlık ve kudretidir.”¹⁵⁶

¹⁵² Halit Çal, “Türkiye’de Cumhuriyet Devri Taşınmaz Eski Eser Tahribatı ve Sebepleri”, **Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, c. 34, s. 1-2 (1990): 354-355.

¹⁵³ Madran, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Klasik Çağlarında**, 95.

¹⁵⁴ Tarkan Oktay, **Osmanlı’da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti** (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011), 14.

¹⁵⁵ Öztürk, **Türk Yenileşme**, 23.

¹⁵⁶ Tahsin Öz, “Sultan Ahmed Camii”, **Vakıflar Dergisi**, s. 1 (1938): 25.

“Toplumu millet yapan, millî ruhu ortaya çıkaran” kültür müessesesi özelliği ile vakıflar; “bu topraklara vurulmuş birer Türk mührü” olarak nitelendirilmektedir.¹⁵⁷ Bu önemli eserler en çok Osmanlı’nın son zamanlarında ve I. Dünya Savaşı ile başlayan harp yıllarında zarar görmüştür. Bu süreci Cumhuriyet’in kuruluş yıllarındaki tahsisat eksikliği ve bina ihtiyacı dolayısıyla vakıf eserlerin farklı kurumlara dağıtılması izlemiştir. Bu dönemlerde ekonomik ve idari zorluklar nedeniyle kiralanan, satılan, askeriyenin kullanımına tahsis edilen, göçmenlere ya da salgın hastalıklarla mücadeleye ayrılan ve yıkılan yapılar dışında imar çalışmaları dolayısıyla ortadan kalkan vakıf yapıları da olmuştur. Vakıf eserlerin korunabilmesi ancak 1950’lerden sonra alınan kararlarla mümkün olacaktır.

2.1.3. Osmanlı Devleti’nde Şehremaneti İdaresi

Şehremaneti İdaresi Osmanlı Devleti’nde belediyeçilik faaliyetlerini yürüten yerel yönetim organıdır. Yerel yönetim, “yerel bir topluluktaki bireylerin birliktelik gereksinmelerini karşılayan kamu mal ve hizmetlerini sağlayan, yerel halkın kendi seçtiği organlarca yönetilen kurumlar” olarak tanımlanmaktadır.¹⁵⁸

Osmanlı Devleti’nde yerel idarenin başı olan şehremini her ne kadar halk tarafından seçilmese de yürüttüğü işler Türk toplumunda belediyeçilik geleneğine temel oluşturmuştur. Bizans Devri’nden beri İstanbul’da Şehreminliği adıyla bir idari makam olduğu bilinmektedir. İstanbul’un tarihî eserleri hakkında erken tarihli araştırmaları ile tanınan İhtifalci Mehmed Ziya Bey: “Ta Bizans zamanından beri İstanbul’da bir şehremini vardı. Bu adamın vazifesi, evvela çarşı ve pazarların zabıta hizmetini ifa ve bunlara mütemadiyen nezaret etmek; sâniyen gerek İstanbul’da ve gerek etraf ve civarda görülen cerâyim hakkında icrâ-yı hüküm ve kaza eylemekti.” demektedir.¹⁵⁹

Osmanlı şehrini yöneten amir kadı; şehrin yargıcı, güvenlik işlerinin sorumlusu, vakıfların denetçisi, kentin malî otoritesi ve beledî hizmet görevlisiydi. Kadı beledî hizmeti halka götürürdü, onların yükümlülüklerini kontrol ederdi. Mesela çarşı esnafı

¹⁵⁷ Yediyıldız, **age**, 68.

¹⁵⁸ İlhan Tekeli, “Yerel Yönetimlerde Demokrasi ve Türkiye’de Belediyelerin Gelişimi”, **Belediyeçilik Yazıları (1976-1991)**, (İstanbul: Kent Basımevi, 1992): 3.

¹⁵⁹ Mehmed Ziya Bey, **İstanbul ve Boğaziçi: Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Âsâr-ı Bâkiyesi** (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016), 41.

çarşının temizlik ve güvenliğinden sorumluydu.¹⁶⁰ Bu hizmetlerinde kadılarına yardımcı olan muhtesip, subaşı, mimarbaşı, imam gibi görevlilerin yanı sıra halk kendi üzerine düşeni yapar; mesela herkes kendi evinin önünü temizlerdi.¹⁶¹

Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da kapatılmasından sonra kadiya yardımcı görevleri üstlenen muhtesip, subaşı gibi görevliler ortadan kalkmış ve şehir işlerini takip etme görevi İhtisap Nezaretine verilmiştir.¹⁶²

Osmanlı'da belediyenin kurumsallaşması Tanzimat Dönemi'nde başlar. Tanzimat'tan sonra İstanbul uluslararası ticaret anlaşmaları ile önem kazanırken ekonomik, sosyal ve mekânsal bir dönüşüm geçirmiştir. Klasik çarşıların yerine Galata bölgesi ön plana çıkmış; buraya yerleşen gayrimüslimler sosyal yapıyı değiştirmiş ve yeni ekonomik ilişkiler gelişmiştir. Ayrıca 1850-1910 yılları arasında başkent İstanbul'un fiziksel çevresi sürekli büyümüştür.¹⁶³

Tanzimat sonrasında halkın yerel hizmetlerdeki eksikliklere yönelik şikâyetinin artması belediyeçilik hizmetlerinin merkezîleşmesini sağlamıştır. Tanzimatçı devlet adamları da şehirlerin yönetimindeki eksikliklerden rahatsızdır. Özellikle yangın ve imar meselelerinin çözülmesi isteği çağdaş belediyelerin doğmasında etkili olmuştur. Ancak belediyelerin ortaya çıkışında bugünkü anlamda yönetime katılmak gibi bir anlayış etkili olmamıştır.¹⁶⁴ Bunda daha ziyade Kırım Harbi'nden sonra şehre gelen Fransız, İngiliz ve İtalyanların düzenli belediye hizmetleri talep etmeleri etkili olmuştur.¹⁶⁵

19. yüzyılda “özellikle dış dünya ile gelişen ilişkilerin düğüm noktası olan liman şehirleri” bir dönüşüm içindeydi; Kırım Harbi'nden sonra beledî hizmetler, sağlık şartları ve ulaşımın yetersizliği son derece rahatsız edici bir hâl aldı.¹⁶⁶ Savaş sonrasında şehre gelenler, yaşadıkları Galata-Beyoğlu bölgesinde alıştıkları düzeni

¹⁶⁰ İlber Ortaylı, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği** (İstanbul: Hil Yayınları, 1985), 112-114.

¹⁶¹ Oktay, **age**, 3.

¹⁶² **age**, 14.

¹⁶³ Zeynep Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti-Değişen İstanbul**, 3. bs. çev. Selim Deringil (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları: 2017), 50.

¹⁶⁴ Ortaylı, **Tanzimat'tan Cumhuriyete**, 118.

¹⁶⁵ **age**, 56.

¹⁶⁶ İlber Ortaylı, **Tanzimat'tan Sonra Mahallî İdareler (1840-1878)**, (Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1974), 116.

bulamayınca şikâyetler çoğalmış ve bütün bu sıkıntıların giderilmesi maksadıyla İhtisap Nezareti kaldırılarak 16 Ağustos 1855'te “Şehremaneti” oluşturulmuştur.¹⁶⁷

Yerel idare deneyimi olmayan bu makam, bugünkü anlamda belediye başkanlığı gibi hizmet vermekten ziyade kadı tarafından yürütülen işleri takip etmekten öteye gidememiş; buna mali sorunlar da eklenince Şehremaneti, “ekonomisi, gücü ve sorumluluğu son derece kısıtlı” bir kurum olarak kalmıştır.¹⁶⁸

Şehremanetinin kurulması, beklenen faydayı vermeyince 1856'da İstanbul'da ikamet eden ve belediye hizmetleri konusunda bilgisi olan kişilerden oluşan bir “İntizam-ı Şehir Komisyonu” vücuda getirilmiştir. Komisyon şehrin güzelleştirilmesi, yeni yollar açılması, kaldırımların yapılması, Cadde-i Kebir'in yani bugünkü İstiklal Caddesi'nin aydınlatılması, çöplerin düzenli toplanması gibi bayındırlık faaliyetleri ile öne çıkmıştır.¹⁶⁹

Komisyon'un önerisi ile 1858'de şehrin bölgelere ayrılması ve her bir bölgede ayrı bir belediye dairesi kurulmasına karar verilmiştir. Klasik dönemde İstanbul dört ana bölgeden -İstanbul yani Suriçi ve Biladı Selase yani Üsküdar, Beyoğlu ve Eyüp- oluşurken; yeni dönemde şehir 14 beledî daireye ayrılmıştır. Ekonomik yetersizlik dolayısıyla tüm daireleri aynı anda işleve sokmak imkânsız olduğundan uygulamaya Galata, Pera, Taksim, Kurtuluş, Pangaltı, Kasımpaşa ve Tophane'yi içine alan Altıncı Daire'den başlanmasına karar verilmiştir.¹⁷⁰

Şehri bölgelere ayırmadan önce teşkilatın nasıl olacağına dair hazırlanan 1857 tarihli raporda yeni sistemin, Altıncı Daire dışındaki bölgelerde başlamasının kesin sonuçlar vermeyeceği ifade edilmiştir. Raporda belirtildiği üzere uygulamanın Altıncı Daire'den başlamasının sebebi, burada yaşayanların Avrupa'da belediyecilik faaliyetlerini deneyimlemesi ve bölgede önemli binalar bulunmasıdır.¹⁷¹

Altıncı Daire, idari olarak Şehremanetine değil doğrudan sadrazama bağlanmış hatta bir süre sonra İstanbul'da imardan sorumlu olan Ebniye-i Hassa Müdüriyetinin yetkileri de bu daireye devredilmiştir. Ayrıca gelirlerinin artması maksadıyla mali ayrıcalıklar da tanınmıştır. Kadastro çalışmaları yaptıran, Karaköy bölgesinde yangın

¹⁶⁷ Oktay, **age**, 17.

¹⁶⁸ Murat Gül, **Modern İstanbul'un Doğuşu, Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, 3. bs., çev. Büşra Helvacıoğlu (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2018), 63.

¹⁶⁹ Oktay, **age**, 22.

¹⁷⁰ Gül, **age**, 65.

¹⁷¹ Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı**, 58.

yerlerinin imar planını hazırlatan, Taksim’de bir halk bahçesi tanzim ederek yeni yollar açtıran Altıncı Daire, bu başarılı işlerle öne çıkmıştır.¹⁷²

Osmanlı’da ilk kez kadastro çalışması yaptırmak, belediye sınırları dâhilinde kâgir binayı zorunlu kılmak, mezarlıkları şehir dışına taşımak, hastane ve belediye binası yaptırmak gibi çağdaş belediyecilik faaliyetlerine ilk kez Altıncı Daire girişmiş; şehirde planlama çalışmalarının yapılmasına öncülük etmiştir.¹⁷³ Ancak her zaman takdir edilecek işler yapmamış; Galata Kulesi hariç Galata sur duvarları, caddelerin genişletilmesi maksadıyla 1863-1865 yılları arasında alınan kararlarla yıkılmıştır. Yıkım kararı Altıncı Daire tarafından alınmış olsa da halka sorulmuş; halk modern bir görünüşe sahip olacağı düşünülen Galata’da surların yıkılmasını onaylamıştır.¹⁷⁴

Altıncı Daire başarılı faaliyetleriyle öne çıkınca diğer daireleri de açmak ve bu tarz işleri tüm şehirde uygulayabilmek düşüncesiyle hükümet, 6 Ekim 1868’de Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi’ni çıkarmış ancak bu Nizamname 1877’de uygulamaya konulabilmiştir. Söz konusu Nizamname ile Avrupa şehirleri düzeyinde bayındırlığa sahip bir şehrin kurulması maksadıyla dairelere imarla ilgili görevler verilmiştir. Ayrıca eski binaların yıkılması ve bina inşaatlarının denetimi; yol, lağım ve kaldırım gibi yatırımların gerçekleştirilmesi; yolların aydınlatılması; şehrin temizliğinin sağlanması; halkın zorunlu ihtiyaçlarının temini gibi işlerden daireler sorumlu tutulmuştur. Müze ve deniz hamamları gibi eğlence yerlerinin açılması da belediye dairelerince karşılanacak hizmetler arasında yer almıştır.¹⁷⁵ 1877 Nizamnamesi önemli kararlar içermesine rağmen uygulamada başarı sağlanamamıştır.

Meşrutiyet Dönemi’yle belediyelerin yapısı ve sorumlulukları değişmiştir. 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı’nın tesiriyle 1878’de Balkanlardan İstanbul’a yoğun bir göç dalgası olmuş ve belediye, gelen asker ve muhacirlerin iâşe ve iskânı işiyle görevlendirilmiştir. Bu faaliyetler hem bütçe kısıtlamasına sebep olmuş hem de beledî hizmetlerin aksamasına yol açmıştır.¹⁷⁶

Belediye ve şehircilik tarihi yazıları ile tanınan Osman Nuri Ergin, Meşrutiyet’in başlangıcından beri Şehremanetinde ıslahatlara başvurulduğunu ifade eder. Emanet binası ve teşkilatı yenilenmiş, çıkarılan kanun ve nizamnamelerle birçok işte düzen

¹⁷² Oktay, **age**, 26-27.

¹⁷³ Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı**, 59-60.

¹⁷⁴ **age**, 94.

¹⁷⁵ Oktay, **age**, 39-40.

¹⁷⁶ **age**, 66-75.

sağlanmış, belediyeye yetkili personel almak için mektep dahi açılmıştır. Ancak bütün bu gelişmelere rağmen belediye teşkilatı içindeki eski idare zihniyeti yıkılmadığından başarılı faaliyetlerin de yok olduğunu vurgular.¹⁷⁷ Nihayetinde 1800’lü yıllarda başlayan yerel yönetim faaliyetleri 1908’e kadar tam anlamıyla gelişmemiş olsa da şehrin çehresini değiştirmiştir. Bununla birlikte “Avrupaî belediye kavramlarının kent teşkilatına Jön Türk Dönemi’nde daha fazla nüfuz ettiği ve buradan Cumhuriyet Dönemi’ne taşındığı kabul edilir.”¹⁷⁸

II. Meşrutiyet, belediye geleneğinde yeni bir dönem başlatmıştır. Mevcut belediye örgütü yerine 25 Ağustos 1908’de bu defa 20 belediyeden oluşacak ve belediye reisinin seçimle iş başına geleceği bir örgüt kurulacağı ilan edilmiştir. Bu şekilde 1877’den beri yapılması planlanan iş gerçekleşmiş ve 20 daireden oluşan sistem hızla hayata geçirilmiştir.¹⁷⁹

Bernard Lewis, II. Meşrutiyet Dönemi’ni değerlendirirken “Jön Türkler Türkiye’ye meşrutiyeti getirmeyi başaramamış olabilirler; ama İstanbul’a kanalizasyon şebekesi getirmişlerdir.” demektedir.¹⁸⁰ Gerçekten de Jön Türkler Dönemi’nde İstanbul’da belediyeçilik gelişmiş ve bu dönemde polis, itfaiye, ulaşım hizmetleri, şehrin aydınlatılması gibi birçok alanda düzenlemeler yapılmıştır.¹⁸¹

Bu dönemde yürürlükte olan Dersaadet Belediye Kanunu’nun dairelere Şehremaneti karşısında idari ve mali bir özerklik vermesi, merkez ve dairelerin birbirlerinden ayrı hareket etmesine neden olmuştur. Kurum içindeki bu anlaşmazlıklar ve bazı suistimaller nedeniyle halk içinde şikâyet sürekli artarken buna Dâhiliye, Evkaf ve Nafia nezaretlerinin yerel hizmetlerin ifasında çıkardığı aksaklıklar da eklenince belediye örgütünde yeniden iyileştirmeye gidilmesi gerekmiştir.¹⁸² Bu karışıklık 1912’de Cemil (Topuzlu) Paşa’nın şehremini olmasına kadar sürmüştür.

2.1.3.1.İstanbul Şehreminliğinde Cemil Paşa Dönemi

Operatör Doktor Cemil Paşa, 1912 yılında İstanbul Şehremini olarak tayin edilmiştir. Hatıratında yer verdiği üzere kendisine ait köşkü gören dönemin sadrazamı

¹⁷⁷ Osman Nuri Ergin’den Türk Belediyeçilik ve Şehircilik Tarihi Üstüne Seçmeler, haz. Selahattin Yıldırım (İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, 2016), 40.

¹⁷⁸ Çelik, 19. Yüzyılda Osmanlı, 61.

¹⁷⁹ Oktay, age, 79-82.

¹⁸⁰ Bozdoğan, age, 31.

¹⁸¹ Gül, age, 89.

¹⁸² Oktay, age, 107.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, “Evinin içinde ve dışında küçücük bir Avrupa yaratan adamı şehremini yaparsam İstanbul’u imar eder.” diyerek Cemil Paşa’yı İstanbul şehreminliğine getirmiştir.¹⁸³

Cemil Paşa, merkezî idare eksikliği ve mali yetersizlik gibi kurumun en önemli sorunlarını kısa sürede çözerek Şehremanetini güçlendirmeye çalışmıştır. Bunun için Şehremanetinin Avrupa’da olduğu gibi tek bir daire olarak hareket etmesini sağlayarak merkez ile şubeler arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmıştır. Bu dönemde “Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat” adıyla 30 Aralık 1912’de yürürlüğe giren yasa ile belediye teşkilatı bir kez daha şekillenmiştir.¹⁸⁴ Dokuz idari şubeye ayrılan Şehremaneti bünyesinde ayrıca fenniye, sıhhiye, hukukiye, levazım, bahçeler gibi birimler kurulmuş; “Rüsûm-ı Belediye Kanunu” çıkarılarak Şehremanetinin gelirlerinin arttırılması hedeflenmiştir.¹⁸⁵

Cemil Paşa görevi süresince en çok park ve bahçeler açılmasına özen göstermiş; bir doktor olarak halkın sağlığı için temiz hava almaya yarayacak bahçeler yapmak zorunda olduğunu sık sık dile getirmiştir. Açtığı bahçelerle ilgili olarak şunları yazmıştır:

“Emanete tâyin edilince ilk işim, Sultanahmet’te dikilitaşların bulunduğu yeri çöplükten kurtararak umuma mahsus bir bahçe yapmak oldu. Birkaç ay sonra da birçok bostanların, büyük karakol binalarının, ahşap barakaların bulunduğu ve Gülhane denilen çok geniş çıplak araziye bir park yapmak için Hazine-i Hassa’dan bilâ-bedel aldım ve bu işi bahçeler mütehasısı Fransız Mösyö D’eruvan’a havale ettim. Bütün binalar yıkıldıktan sonra Mösyö D’eruvan buraya Fransa’dan getirttiği 20.000’i mütecaviz muhtelif cinste ağaçlar diktirdi. Geniş yollar açtı. Sarayburnu’na giden ve demir yolunun üstündeki dar köprüyü de genişleterek parkı, deniz kenarına kadar uzattı. Sarayburnu’ndaki rıhtım tamir olunduktan sonra yeniden fenere doğru bir rıhtım inşasına başlandı. Daha ilerideki silah depoları ve Kırmızı Kışla da kaldırılarak Gülhane Parkı, Çatladıkapı denilen mevkiye kadar uzatılmak için lâzım gelen proje ve planlar hazırlandı. Bir iki ay sonra inşaata başlanılmak üzere iken meşum Umûmî Harp başladı. Bilmeceburiye bir şey yapılamadı.”¹⁸⁶

Cemil Paşa’nın her geçen gün önem kazanan şehrin imarı meselesinde aldığı kararlar bazı tarihî eserlerin zarar görmesine sebep olmuştur. Mesela Topkapı Sarayı arazisinde bulunan dört askerî kışlayı ve saray duvarlarının bir kısmını, hatıratında anlattığı gibi Gülhane Parkı’nı açarken yıktırması ve buraların âsâr-ı atikadan olmadığını savunmuştur. Fatih Sultan Mehmed zamanından kaldığı söylenen iki

¹⁸³ Cemil Topuzlu, **İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, 6. bs., haz. Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 129.

¹⁸⁴ Oktay, **age**, 113-114.

¹⁸⁵ Topuzlu, **age**, 138-139.

¹⁸⁶ **age**, 151.

büyük burç dışında tüm saray surlarını yıktırmak istediğini ancak kendisine engel olunduğunu anlatır:

“Ne kadar ısrar ettimse de işe Meclis-i Vükelâ karıştı, bana kale duvarını yıkmamam için emir geldi. Ben de artık istifaya karar verdim. Kararımı Talât Bey’e söyledim, istifamı kabul etmedi. Duvar yıkılmaksızın mevcut kapının yanında iki büyük kapı yapılmasını teklif etti; çaresiz, duvarı yıkmadım, kapının yanında yeniden birer kapı, duvarın sokak tarafına isabet eden ve Topkapı Sarayı’nın içinde metruk olarak bırakılmış eski, güzel bir çeşme taşını da kapının dışarısına yerleştirdik...”¹⁸⁷

Cemil Paşa’nın Şehreminliği döneminde büyük camiler; salgın hastalıkların karantinası, muhacirlerin ve askerlerin konaklaması gibi işler için kullanılmıştır. Bu dönemden başlayarak İstanbul’daki yerel yönetim teşkilatının aldığı kararların, şehrin kültür varlıkları açısından hayati önem taşıdığı görülebilir. Kolera salgını sırasında Ayasofya, Sultanahmet ve Şehzadebaşı camileri Şehremanetine devredilmiştir. Balkan Savaşları sırasında Taksim Kışlası, Talimhane Meydanı, Dolmabahçe Gazhanesi, Kadıköy Rıhtımı ve Borsa Hanı gibi bazı yapıların, asker ve muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması gerekçesiyle hükümet tarafından satılmasına karar verilmiş; bu satışı Cemil Paşa yabancı bankalardan aldığı kredilerle önlemiştir.¹⁸⁸

İlk şehreminliği görevi 1914’e kadar süren Cemil Paşa, I. Dünya Savaşı’nın başladığı günlerde görevi bırakmıştır. 1919-1920’de ikinci kez bu göreve getirildiğinde temel kamu hizmetlerini yerine getirmekten başka işler yapmaya imkânı olmamıştır. Şehirdeki sağlık ve temizlik hizmetleri, sokakların ıslahı, altyapıya yönelik iyileştirmeler bu dönemin öne çıkan belediye faaliyetleridir.¹⁸⁹

Hatıratında 1919 yılı sonunda ikinci kez şehremini olduğunda şehri çok bakımsız bir hâlde bulduğunu ifade eder. Özellikle Boğaziçi’ne fabrika ve kömür depoları kurulması için yapılan müracaatları engellemiş; harp sırasında kurulmuş olanlarını da kaldırtmaya uğraşmıştır. Ancak Damat Ferit Paşa, bir gün Cemil Paşa’yı aramış ve Kuruçeşme’deki yanmış yalı arsasına kömür deposu yapılmasına izin vermesini istemiş; bu suretle Kuruçeşme kömür depolarıyla dolmuştur.¹⁹⁰ Gerek şehrin genel görünümünü gerek halk sağlığını bozan bu depoların kaldırılması Cumhuriyet Dönemi’nde uzun yıllar gündemi meşgul etmiş ve her zaman eleştirilen bir konu olmuştur.

¹⁸⁷ Topuzlu, **age**, 155.

¹⁸⁸ **age**, 175-179.

¹⁸⁹ Gül, **age**, 95.

¹⁹⁰ Topuzlu, **age**, 215.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul, İtilaf Devleti tarafından işgal edildiği için belediye hizmetleri de Cumhuriyet'in ilanına kadar kesintiye uğramış ancak tamamen durmamıştır. İşgalin sürdüğü 13 Kasım 1918-6 Ekim 1923 tarihleri arasında bazı yeni binalar yapılmış, bunlar daha çok işgal kuvvetlerince kullanılmıştır. Kalabalık göç dalgalarından dolayı şehirde birçok bina yetimhane, hastane gibi yapılara dönüştürülür. Bugün Nişantaşı'nda faaliyetini sürdüren Amerikan Bristol Hastanesi, o yıllarda bir konaktı ve Amerikan Yüksek Komiserliğince hastaneye çevrilmişti. Kuleli Askerî Lisesi binası o dönemde Ermeni Merkez Yetimhanesi olarak kullanılıyordu. Büyükkada'da otel olarak tasarlanan ancak söz konusu yıllarda yetimhaneye çevrilerek öyle kalan Rum Yetimhanesi de bu yapılardan biridir. Yine işgal yıllarında müttefik karargâhlarına dönüştürülen yapılar arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi olan Cağaloğlu'ndaki Pembe Köşk'ün İngiliz İşgal Kuvvetlerince kullanıldığı; Dördüncü Vakıf Han'ın Fransız Karargâhı olduğu bilinir. İngilizler Galata Kulesi ve Galata Gümrüğü yakınlarındaki Arap Hanı hapisane olarak kullanmıştır.¹⁹¹ Savaş gibi olağanüstü durumlarda tarihî yapıların çeşitli işlevlerle kullanılması örneklerine yoğun olarak ilk kez bu dönemde rastlanmıştır.

Sonuç olarak İstanbul'da yerel yönetim geleneği Tanzimat'tan sonra başlamış ve Cumhuriyet'e kadar gelişmiştir. 1855-1923 yılları arasında İstanbul Şehreminliği 52 kez değişmiş ve toplam 46 şehremini İstanbul'a hizmet etmiştir.¹⁹²

2.1.3.2. Şehir Planlaması ve İmar Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da Tanzimat sonrasında belediyeçilik faaliyetleri gelişirken şehir planlaması ve imar işleri de önem kazanmıştır. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen sürede -yani 1839-1908 yılları arasında- İstanbul'da üç büyük şehir planı yapılmıştır. Bunlardan ilki Helmuth von Moltke tarafından 1836-1837'de hazırlanan harita ve şehir planıdır.¹⁹³

Moltke, eski Bizans yollarını genişleten, camiler gibi büyük anıtları ortaya çıkararak meydanlar açılmasını öngören bir plan hazırlamıştır. Ayrıca planı üzerine

¹⁹¹ Bilge Ar, "İşgal Altındaki İstanbul'da Kentsel ve Mimari Ortam", **Geç Osmanlı Döneminde Sanat, Mimarlık ve Kültür Karşılaşmaları**, haz. Gözde Çelik (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018): 314-317.

¹⁹² Oktay, **age**, 130.

¹⁹³ İlhan Tekeli, **Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), 53.

düştüğü notlarla 1848 tarihli Ebniye Nizamnamesi'nin hazırlanmasına katkı sağlamıştır.¹⁹⁴

II. Abdülhamid Dönemi'nde Avrupa'da İstanbul'un imar planı olmadığına dair eleştirel yazılar çıkınca Padişah, şehrin haritasının yapılması için Avrupa'dan uzman getirtmiştir. İstanbul'a gelen uzmanlardan Arnodin, şehrin iki yakasını köprülerle birbirine bağlayan ve İstanbul'a çevre yolu ulaşım ağı kuran bir plan sunmuştur. Buna ek olarak şehrin her yerinde İslam mimarisini ön plana çıkaran yeni binalar, kubbeli ve minareli köprüler önermiştir. Bir diğer şehircilik uzmanı Bouvard ise İstanbul'a gelmeden büyük boy şehir fotoğraflarına bakarak bir nazım planı hazırlamış ve modern, temiz ve süslü bir kent yaratmak isterken şehrin kendine özgü unsurlarını hesaba katmadığı için eleştirilmiştir.¹⁹⁵

Bouvard, daha sonra İttihat ve Terakki Dönemi'nde İstanbul'a gelmiş ve yaptığı hesaplamaların yanlış olduğunu görmüş, ancak imar planının şehrin haritası olmadan yapılamayacağını ifade ederek işi kabul etmemiştir. Bunun üzerine harita eksiğinin giderilmesi için 1911'de bir Fransız şirketiyle anlaşılmıştır. Birkaç sene sonra 1913-1914'te daha kapsamlı bir çalışma yaptırılması için bu kez bir Alman şirketi görevlendirilmiştir. Bu şirketin hazırladığı "Alman Mavileri" diye bilinen harita İstanbul'un ilk yeterli ve güvenli haritası olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁶

İstanbul'da harita ve planlar öncelikle yangın yerleri için hazırlanmış ve uygulanmıştır. Şehrin tarihî merkezine zarar veren 1865 tarihli Hocapaşa yangınından sonra zarar gören bölgelerin imarı için bir komisyon oluşturulmuştur. "İslahat-ı Turuk Komisyonu" adıyla çalışan bu ekip yangın yerlerinde çağdaş planlama ilkeleri ile projeler hazırlamıştır. Bu projelerle Sirkeci, Cağaloğlu ve Babıali-Divanyolu arası, Nuruosmaniye ve Hocapaşa gibi şehrin tarihî eserlerinin fazla olduğu bölgeler imar edilmiştir.¹⁹⁷

Komisyon, ahşap bina yapmayı yasaklayarak yeni yangınların önüne geçmeye çalışmış, ayrıca sokak genişliğinin artırılması için ibadethaneler dışında kalan arazilerin yüzde yirmisinin yola katılmak üzere istimlak edilmesini istemiştir. 1869'a kadar çalışan Komisyon hem yanmış bölgelerde hem de diğer kısımlarda birçok yeni

¹⁹⁴ Tekeli, **age**, 60.

¹⁹⁵ Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı**, 142-144.

¹⁹⁶ Gül, **age**, 90.

¹⁹⁷ Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı**, 76.

sokaklar açmayı başarmıştır. Ayrıca Ayasofya ve Beyazıt camilerinin etrafında halka açık meydanlar düzenlemiştir.¹⁹⁸ Bu projeler Cumhuriyet Dönemi imar faaliyetleri ile örtüşmekte, planlar prensipte birbirini tamamlamaktadır.

Komisyonun yürüttüğü en kapsamlı proje Divanyolu'nun genişletilmesidir. Ancak bu çalışmalar sırasında bazı tarihî eserlere zarar verilmesi Islahatı Turuk Komisyonunun eleştirilmesine sebep olmuştur. Mesela yol çalışmalarında Bizans Devri eserlerinden Constantinus Sütunu'nun tarihsel değeri dikkate alınmamıştır. Çemberlitaş'ın etrafının açılması sırasında buradaki evlerle beraber 1583 tarihli Çemberlitaş Hamamı'nın bir kısmı yıkılmıştır. Klasik Dönem eserlerinden Atık Ali Paşa Medresesi'nin bir bölümü kesilmiş ve Divanyolu'na taşıdığı gerekçesiyle kapısı geriye çekilmiştir. Köprülü Külliyesi'nin türbesi sökülerek taşınmış ve külliye parçaları dağılmıştır. Kültür varlıklarını tehlikeye atan bu faaliyetlerine rağmen Komisyonun aktif olduğu 1865-1869 yılları, İstanbul'un ilk şehir planlama dönemi olmuştur. Bu yüzden Osman Nuri Ergin, "Hocapaşa yangını İstanbul'a felaketten ziyade saadet getirmiştir." der.¹⁹⁹

Bu girişimlerin dışında Cumhuriyet öncesinde şehrin esaslı bir haritasını yaptırmak ve imar planı hazırlamak mümkün olmamıştır. Cemil Paşa, ilk şehreminliği sırasında bu işle ilgilenmek istemiş ancak sonuca ulaşamamıştır. Hatıratında yer verdiği üzere Cemil Paşa göreve geldiğinde değil İstanbul şehrinin bir planı, haritası bile yoktur. "Çok mükemmel ve dakik bir surette 1:500 mikyas üzerinden üç senede yapılmak üzere Amerika'da birçok büyük şehirlerin harita ve planlarını yapan büyük bir Alman şirketine, bu işi havale ettim." diyen Cemil Topuzlu, uluslararası bir yarışma açtığını ancak birkaç ay sonra çıkan I. Dünya Savaşı nedeniyle harita işinin de yarım kaldığını kaydeder.²⁰⁰

Pierre Loti, Cemil Paşa'nın ilk şehreminliği görevinin son zamanlarına rastlayan 1914 yılında şehrin yangın ve imar derdini şöyle kaleme almıştır:

"Yangın özellikle İstanbul'un can evine saldırarak geçmişin harika eserlerini mahvetmekten sanki zevk duyuyor. Ettikleri kötülüğü düşünemeyen yenilikçiler yangınların boş bıraktığı bu yerlerde bugün Amerikanvari geniş, dümdüz caddeler açmayı ve aynı biçimde evler yapmayı tasarlıyorlar. Fakat fazla olarak iki yıldan beridir Türk belediyesi, şark özelliklerini aksettiren ne varsa, tamamını yok etmek istemektedir. Burada da bizde olduğu gibi, ataların

¹⁹⁸ Gül, **age**, 71.

¹⁹⁹ Aktaran: Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı**, 77-83.

²⁰⁰ Topuzlu, **age**, 150.

değer verdikleri şeyler hakkında saygı hisleri kalmadı. Artık ne camiler, ne mezarlıklar kutsal sayılıyor...”²⁰¹

Cumhuriyet’in hemen öncesinde gündeme gelen İstanbul’un imarı konusu değerlendirildiğinde, Cumhuriyet idarecilerinin sıklıkla eleştirilmesine neden olan birçok meselenin bu yıllarda da gündemde olduğu ve benzer eleştirilerin mevcudiyeti görülmektedir.

Cemil Paşa’nın zamanında Çırçır, Aksaray ve Fatih yangın yerlerinin imar planları Lyon Belediyesi Başmühendisi Auric’e hazırlanmıştır.²⁰² Auric ilk kez tüm şehri birbirine bağlayan genel bir imar planı hazırlamış ve artık kullanılmayan kışlaları ve kaleleri halka açık mesire yerlerine dönüştürmeyi önermiştir.²⁰³ Ancak bu planların hiçbirisi -Cemil Paşa’nın da vurguladığı gibi- savaş dolayısıyla uygulanamamıştır.

Sonuçta Cumhuriyet öncesinde Osmanlı Devleti’nin başkenti İstanbul’da tam bir imar planı ve şehir haritası hazırlanamasa da bir temel oluşturulmuş ve imar faaliyetlerine başlanmıştır. Şehir halkı artık bu kavramlara yabancı değildir. Kültür varlıkları ise imar faaliyetlerinin başlangıcından itibaren zarar görmeye başlamıştır.

2.2. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçiş Döneminde Kültür Varlıklarına Yönelik Yaklaşım

Osmanlı Devleti’nde eski eserlere yönelik yaklaşımın olduğu, hukuki bir alt yapının şekillendiği görülmektedir. Öte yandan Cumhuriyet Dönemi’nde büyük bir değişim geçirecek olan Vakıflar İdaresi’nin ve zaten yeni kurulmuş olan belediye teşkilatının durumları da kısaca incelenmiştir. Bu kısımda tüm bu kurumların ve genel anlamda kültür varlıklarına yönelik yaklaşımın Cumhuriyet ilan edilmeden hemen önceki durumuna bakılmaktadır. Bunun için öncelikle Cumhuriyet’in ilanından bir süre önce kurulan geçici hükümetler döneminde hükümetlerin programlarında kültür varlıklarına ayırdığı yer incelenmiş ve yorumlanmıştır. Bu yorumlama Cumhuriyet’in devraldığı kültür mirasını daha iyi görmeye olanak tanıyacaktır. Akabinde Cumhuriyet’in ilk yıllarında kültür varlıklarından sorumlu kurumların hangi biçimde değiştiği incelenmektedir.

²⁰¹ Pierre Loti, **Can Çekişen Türkiye 1914** (İstanbul: Tercüman Yayınları), 36-37.

²⁰² Tekeli, **Türkiye’nin Kent Planlama**, 64.

²⁰³ Gül, **age**, 92.

2.2.1. Cumhuriyet Öncesi Hükümetlerin Kültür Varlıklarına Yönelik Yaklaşımı

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da başlattığı Millî Mücadele'nin bir kazanımı olarak 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasıyla Meclis Hükümetleri Dönemi başladı. Bu dönemde Mecliste oluşturulan İcra Vekilleri heyetleri, tıpkı Cumhuriyet Dönemi'nde partilerin yayımladığı gibi programlar yayımladılar. Bu programlar kültür varlıklarına yönelik yaklaşımın da takip edilebileceği önemli metinlerdir. Çünkü bu hükümetlerden sonra uzun yıllar parti programlarında kültür varlıklarına yer ayrılmayacaktır.

Bu dönemde Mecliste ilki Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki geçici heyet olmak üzere 23 Nisan 1920-30 Ekim 1923 tarihleri arasında beş hükümet görev yapmıştır.²⁰⁴ Birinci İcra Vekilleri Heyeti 3 Mayıs 1920-24 Ocak 1921 tarihleri arasında Fevzi (Çakmak) Paşa tarafından kurulmuştur. Bu ilk İcra Vekilleri Heyetinin programında “âsâr-ı atika-yı milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek” şeklinde bir madde mevcuttu.²⁰⁵ Erken bir dönem olarak millî eski eserlerin vurgulanması ve tescillerinin gündeme gelmesi önemlidir. Özellikle tescil meselesi kültür varlıklarının her zaman en önemli sorunlarından biri olacaktır. Bu kadar erken ve olağanüstü şartların geçerli olduğu bir tarihte eski eserlerden “millî” olanları koruma düşüncesi ise yükselen milliyetçilik düşüncesiyle doğrudan ilişkilidir.

Birinci İcra Vekilleri Heyeti ile Mecliste vekâletler oluşturuldu. Bunlardan biri olan Maarif Vekâletinde ilk Maarif Vekilliği görevini Dr. Rıza Nur üstlenmiştir. Rıza Nur hükümet programını okurken Millî Eğitim başlığı altında çocukların dinî ve millî bir terbiye ile eğitilmesi için atılacak adımları açıklamıştır. Bu adımlar arasında “millî ruha yön verecek olan” Türk diline, millî tarih ve edebiyata ve millî eski eserlere önem vermek yer almaktadır.²⁰⁶ Burada vurgulanan millî ruh, millî tarih ve millî edebiyat gibi millî eski eserler de oluşmakta olan Türk kimliğini tanımlamada başlıca faktörlerdendir. Yeni bir millî kültür yaratılırken bu öğelere sahip çıkılmasını ve bunların ön plana çıkarılmasını öneren bu düşüncelerin yeni Türk kimliğini şekillendirmeye yönelik olduğu açıktır.

²⁰⁴ İhsan Güneş, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)**, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 23.

²⁰⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, İçtima 3, c. 1 (25 Nisan 1920): 55-63.

²⁰⁶ **TBMM Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, c. 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz (Ankara: TBMM Basımevi, 2013): 47

Millî Mücadele'nin sürdüğü bu zor günlerde kurulan ilk hükümetin programında eski eserlere yer ayrılması ve bunların ulusal kimliğe katkı sağlayacağını vurgulanması önemlidir. Ayrıca sadece vekâletler değil mebuslar da düşünce ve faaliyetleri ile Millî Eğitimin programda ayrılan yerden çok daha önemli olduğunun farkında olarak hareket etmişlerdir.²⁰⁷

İkinci İcra Vekilleri Heyeti, Fevzi Paşa riyasetinde 24 Ocak 1921-9 Temmuz 1922 tarihleri arasında;²⁰⁸ üçüncü İcra Vekilleri Heyeti, Hüseyin Rauf (Orbay) Bey riyasetinde 9 Temmuz 1922- 4 Ağustos 1923 tarihleri arasında görev yapmıştır.²⁰⁹ Bu iki hükümet müstakil programlar oluşturmamıştır. Dolayısıyla birinci hükümetin programı geçerliliğini korumuştur.

Cumhuriyet'in ilanından kısa bir zaman önce kurulan son heyet ise Ali Fethi (Okyar) Bey'in başkanlığında 14 Ağustos 1923-27 Ekim 1923 tarihleri arasında görev yapmıştır.²¹⁰ Bu Heyetin programı detaylı biçimde hazırlanmış ve kültür mirasını ilgilendiren bazı kararlara yer verilmiştir. Ali Fethi Bey tarafından okunan programın Şeriye ve Evkaf bölümünde “âbidat-ı İslamiyenin imar ve ihyasına” başlanacağı ifade edilmektedir. Bu programda ‘millî’ değil ‘İslami’ abide vurgusu yapılmıştır. İslam abideleri olarak nitelenen vakıf eserlerin ne olacağı konusu Cumhuriyet'in ilk yıllarında tartışılan konulardan biri olduğundan bu dönemde imar ve ihyasının gündeme gelmesi dikkat çekicidir. Programın maarif bölümünde ise millî hars teşkilatına özel bir önem verileceği, Maarif Vekâleti bünyesinde 1920'de kurulmuş olan Hars Müdüriyetinin geliştirileceği, uygun yerlerde millî müzeler açılacağı ve millî eserlerin toplanarak saklanmasına çalışılacağı ifade edilmektedir.²¹¹

Gerek İslami abideler vurgusu gerekse millî müzeler ve eserler vurgusu; Osmanlı geçmişini değil Türk ve İslam tarihi geçmişini öne çıkaran kültür varlıklarının korunmasından bahsederken; İslam abideleri yine de ayrıca değerlendirilen ve genelde vakıf eserleri kapsayan bir anlamda kullanılmış olmalıdır. Millî eserlerin korunmasına önem verilecek ama İslam abideleri de “Şeriye ve Evkaf” kısmında yer verildiği üzere imar ve ihya edilecektir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk kimliği oluşturulurken

²⁰⁷ İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 281.

²⁰⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, İçtima: 138, c. 7 (26 Ocak 1921): 372-373.

²⁰⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, İçtima: 72, c. 21 (12 Temmuz 1922): 358-362.

²¹⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 2, İçtima: 14, c. 1 (5 Eylül 1923): 419-423.

²¹¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 2, İçtima: 14, c. 1 (5 Eylül 1923): 425.

İslam yönü bu kimliğin ayrı bir parçası olarak vurgulanmadığından vakıf eserleri ile diğer millî eserlere yönelik ayrı programlar oluşturulmak istenmiştir. Ayrıca vakıf eserler imar ve ihya edilecek denilerek bunların günlük hayatta kullanılmaya devam edileceği vurgulanmıştır. Bu demektir ki vakıf eserleri ve “millî eser” olduğu düşünülen tarihî eserler aynı statüde değildir.

Vakıf eserlerin Türk millî eserleri içinde yer almaması, kullanımı olan ve günlük hayatta insanlara hizmet eden vakıf eserlerinin ayrı bir statüde görülmesidir. Osmanlı Devleti zamanında da vakıf eserleri kullanılabildiği ölçüde kıymetlidir. İşlevi olmayan vakıf eserlerinin yıkılmasa bile tamir edilmediği hatta aynı inşaat tekniği hâlâ kullanılıyorsa yapının hangi devirden kaldığına bakılmaksızın yıkıldığına dair örnekler daha önce verilmişti. Bu bağlamda Türk kimliğine atfedilen önemle ilintili olarak millî eserlerin ve müzelerin hükümet programlarına girmesi, millî kimlikte bu eserlerden yararlanılması fikrinin Cumhuriyet öncesinde de var olduğunu göstermektedir. Sonuçta bilhassa Meclis’in açıldığı 1920’den Cumhuriyet’in ilan edileceği 1923’e kadarki süre yeni rejimin bir öncülü gibidir. Pek çok alanda çalışmalar bu yıllarda başlamış, rejim değişikliği ile bu çalışmalar hızlanarak devam etmiştir.

Cumhuriyet henüz ilan edilmemişken, geçici hükümetler yani “yeni bir devletin kurulması için toplanan Kurucu Meclis”²¹² kültür varlıklarına yer ayırarak ilerici bir adım atmıştır. Buna ek olarak yayımlanan bazı tamimler, eski eserlerin korunması konusunda dönemin bakış açısını yansıtan siyasi metinler olarak değerlendirilmektedir. Dönemin Hars Müdürü Mübarek Galib Bey tarafından Ekim 1922’de vilayetlere gönderilen tamim, tüm şehir ve kasabalardan şu bilgilerin gönderilmesini istiyordu:

1. Şehir ve kasabaların kuruluş tarihleri, kurucuları, eski devirlerde ne gibi isimlerle bilindikleri.
2. Geçmiş uygarlıklara ait eski eser kalıntıları ve eserlerin fotoğrafı, eğer fotoğrafını çekmek imkânı yoksa krokileri.
3. Eski devirlerden ve Osmanlı Devri’nden kalan ve Türk kültürüne ait olan ne gibi tarihî eserler bulunduğu.
4. Değerli olduğu hâlde harap hâlde bulunan ve onarılması gereken tarihî eserlerin hangileri olduğu.
5. Yönetimi, Maarif Nezaretine devredilmesi gerekli görülen yıkılıp gitmiş vakıfların nelerden ibaret olduğu ve mümkünse vakfiyesi.
6. Bölgede ayakta duran veya harap olmuş cami, mescit, medrese, tekke, çeşme ve köprüler, imaretler, kervansaraylar, şifahaneler vb. hakkında ve bunları yaptıranlara ilişkin yeterli bilgilerin toplanması. Bunlar toplanırken Türk emîrleri (Osmanlı, Selçuklu,

²¹² Güneş, **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı**, 382.

Karamanoğulları, Danişmendliler, Beni Artuklar gibi) devirlerinden kalan tüm eserlerde mevcut oyma kitabe ve işlemeler ile eğer bir asır önce ya da daha eski devre ait özel bir konut varsa bunların iç ve dış mimari detaylarının fotoğrafları.

7. Şehirlerde evliya, âlim, şeyh, şair, vezir kısaca büyük şahsiyetlerden kimlerin mezarlarının olduğu bilgisi, mezar taşlarının ve süslemeli sandukalarının fotoğrafları.
8. Bölgedeki eski ailelerin isimleri, hâlen hayatta olan aile bireylerinin şecerelerinin sureti.
9. İskân edilmemiş aşiretler varsa bunlarla ilgili bilgi toplanması.
10. Bölgede dinî görüş, ahlak kuralları, gelenek ve görenekler; varsa ırk uyumsuzlukları hakkında geniş bilgi toplanması.²¹³

Bu bilgilerin temini ile ülke çapında bir envanter çıkarmayı hedefleyen Hars Dairesinin çalışma sonucunda hangi bilgilere ulaştığını tespit etmek mümkün olmamıştır. Ancak bu tamim, içeriği ile çağdaş bir düşüncenin ürünüdür. Çünkü talep edilen bilgiler hem her devre ait taşınmaz kültür varlıklarını hem de etnografik bilgileri kapsamaktadır.

İleride Türk Tarih Tezi'nin ortaya koyacağı Anadolu medeniyetlerini sahiplenici ilgide, bu yıllarda yapılan bu tarz çalışmaların değerlendirilmesi etkili olmuş olabilir. Osmanlı Devleti'nden kalan eserlerle, diğer Türk beyliklerinden kalan eserler bir başlık altında değerlendirilirken; yıkılıp gitmiş vakıf eserlerinin neler olduğu dahi kayıt altına alınmak istenmiştir. Irk uyumsuzlukları, iskân edilmemiş aşiretler gibi bilgilerin kültür varlıkları envanteriyle aynı bilgi metninde talep edilmesi, dönemsel bir “coğrafyaya hâkim olma” düşüncesini yansıması olarak görülmektedir. Somut ve soyut kültür mirası bu şekilde derlenmeye çalışılmıştır.

Bu tamimden kısa süre sonra 5 Kasım 1922'de yine Mübarek Galib Bey tarafından hazırlanan “Müzeler ve Âsâr-ı Atika Hakkında Talimat” ise özetle şu bilgileri vermektedir:

1. Hars Dairesi eski eserlere ilişkin bütün işleri yapmaya yetkilidir.
2. İslami ve millî güzel sanatların tüm dallarından eserlerin toplanarak müzelere koyulmasına dikkat edilecektir. Eski İslam eserleri dışında ortaya çıkacak eserler de müzelerde teşhir edilecektir.
3. Eski eserler müfettişi olan yerlerde müfettişler, teftiş edecekleri yerlerde rastlayacakları eski eserlerle ilgili gözlem ve incelemelerini Hars İdaresine bilimsel değere sahip bir rapor hâlinde gönderecektir.

²¹³ Ferruh Gerçek, **Türk Müzeciliği** (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 140.

4. Eski eserlerle alâkalı tüm tasarruf hâlen yürürlükte olan Âsâr-ı Atika Nizamnamesi ve Muhafaza-yı Abidat Nizamnamesi hükümlerince yapılacaktır.²¹⁴

Müze müdür ve memurlarının sorumluluklarının belirlendiği bu talimatla ayrıca arkeoloji ve etnografya kapsamındaki eserlerin derlenmesi, envanterinin çıkarılması ve yeni müzelerin kurulması için bir program hazırlanması öngörülmüştür.²¹⁵

Bu iki tamim, Cumhuriyet idaresinin eski eserler ve müzecilikle ilgili erken tarihli ilk yasal düzenlemeleri olarak kabul edilir.²¹⁶ Her iki metinde de “geçmiş uygarlıklardan kalan eserler” gibi geniş bir ifade dışında İslami ve millî eski eserler ön planda tutulmuştur. Bazı eserlere önem atfedilmesi Türk millî kimliği ile özdeşleşecek bu yapıların korunmasına öncelik tanımıştır. Her ne kadar tamimlerde tüm medeniyetlerden kalan eserlere dair bilgi ve hatta ırk uyumsuzluklarına dair veriler talep edilse de mesela İslami olmayan eserler için ayrı bir madde olduğu görülmez. Osmanlı Devleti ve Türk kültürüne ait eserlere ayrı bir madde ayrılırken; gayrimüslim yapılarına, kilise-manastır-sinagog gibi ibadet mekanları dâhil olmak üzere hiç yer ayrılmaması bu konuda farklı bir siyasi bir düşüncesinin var olması ihtimalini güçlendirmektedir.

Cumhuriyet’in ilanı ile kabine sistemine geçilirken Meclis Hükümetleri Dönemi de sona ermiştir. 29 Ekim 1923’te Türkiye Cumhuriyeti resmen kurulmuş ve 30 Ekim’de İsmet (İnönü) Paşa’nın başvekâletinde ilk kabine göreve başlamıştır.

Sonuçta Osmanlı’dan devralınan mirasın yanı sıra eski eser, müzecilik, şehirlerin imarı, belediyeçilik gibi konularda Cumhuriyet’e intikal eden bir deneyim de vardır. Bu deneyim, aydınların Cumhuriyet öncesinde de bu konulara ilgi duymuş olması daha savaş sürerken eski eserleri korumaya yönelik kararlar alınmasını hızlandırmıştır. O dönemdeki koruma olgusu mutlaka bugün mevcut olan koruma anlayışından çok geridedir. Buna rağmen İcra Vekilleri heyetlerinin programlarında ve 1922 yılında Hars Dairesi tarafından çıkarılan tamimlerde Türk millî kimliğinin ve

²¹⁴ Belgenin tam metni için bk. Remzi Oğuz Arık, **Türk Sanatı ve Arkeolojisi Yazıları**, haz. Ezel Erverdi, M. İhsan Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 330-333.

²¹⁵ Erdem Yücel, “Atatürk’ün Arkeoloji ve Müzeciliğe Olan Sevgisi”, **Bütün Dünya** (Ağustos 2015), 101-104.

²¹⁶ Gerçek, **age**, 144.

İslami eserlerin muhafazasına önem verilmesi dönem anlayışında eski eserlere yönelik ilgiyi açıkça göstermektedir.

2.2.2. Cumhuriyet İdaresinin Devraldığı Kültür Mirası

Cumhuriyet idaresi, Osmanlı Devleti’nden büyük bir kültür mirası devralmıştır. Hanedana ait saray, kasır ve köşkler, devlet binaları, askerî yapılar, eğitim yapıları, dinî yapılar, sivil yapılar... Devralınan bu mirasın Cumhuriyet Dönemi’nde nasıl değerlendirileceği önemli bir meseleydi. Bugüne ulaşan tarihî eserlerin bir kısmı yeni işlevlerle varlığını sürdürürken bir kısmı yenilendi. Bir kısmı da uzun yıllar bakımsız kalarak harap oldu ve yıkıldı. Feroz Ahmed’in dediği gibi “Osmanlı Hanedanı’nın altı yüzyıl süren hükümdarlığı, bunu izleyen hiçbir rejimin göz ardı edemeyeceği hem olumsuz hem de olumlu bir miras” yaratmıştı.²¹⁷

Çalışmaya konu olan taşınmaz kültür varlıkları ve bunlarla ilgilenen kültür kurumları da devralınan mirasın bir parçasıdır. Bu nedenle bu kısımda Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e intikal eden kültür kurumları ve kültür varlıklarının korunmasına yönelik hukuki altyapı incelenmektedir. İncelendiği üzere Osmanlı Dönemi’nde kültür varlıklarıyla ilgilenen kurumlar Müzeler İdaresi, Vakıflar İdaresi ve son dönemde İstanbul Şehremaneti idi. Cumhuriyet’ten hemen önce Büyük Millet Meclisi’nin açılmasıyla kültür varlıkları ve müzelerden sorumlu kurum, Maarif Vekâleti bünyesindeki Hars Dairesi oldu. Dolayısıyla Osmanlı Dönemi’nde incelenen kurumlara ek olarak Maarif Vekâleti ve Hars Dairesinin tarihçesi ve kültür varlıklarına yönelik kararları da artık bu çalışmanın muhatabıdır.

2.2.2.1. Cumhuriyet İdaresinin Kültür Varlıklarına Dair Devraldığı Kanuni Düzenlemeler

Cumhuriyet’in devraldığı kültür varlıklarının korunmasına ilişkin kanuni düzenlemeler birtakım eklemelerle birlikte Osmanlı Devleti’nin son yıllarında çıkarılan nizamnamelere dayanmaktadır. 1906 tarihli Âsâr-ı Atika Nizamnamesi, 1973 yılında 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu yürürlüğe girinceye kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Halit Çal, 1921 ve 1944 tarihlerinde âsâr-ı atika nizamnamelerinin bazı eklemelerle birer layiha olarak Meclise sunulduğunu ifade eder.²¹⁸ Bu nizamnamede

²¹⁷ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, 11. bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012), 25.

²¹⁸ Halit Çal, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Eski Eserler Kanunları”, **Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprman’a Armağan** (Ankara: 2005): 234.

eski eserlerin korunmasından sorumlu kurum “Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi”dir.²¹⁹

Ayrıca Aziz Ogan’ın kişisel arşivinde de 1929 yılında hazırlanmış bir “Eski Eserleri Koruma Kanun Taslağı” mevcuttur. Bu taslak 27 maddeden oluşur ve taşınmaz kültür varlıklarının tescili meselesine yoğunlaşır. Buna göre tescile tabi tutulacak iki sınıf eser vardır: Birincisi şahısların tasarrufunda altında olmayan cami, medrese, han, türbe, daire gibi taşınmazları kapsarken; ikincisi şahısların, şirket ve cemiyetlerin tasarrufunda bulunan ve tarihî ve mimari açıdan önem taşıyan eserlerdir. Bu eserlerin nasıl tescil edileceği, tescili tamamlanmış eserlerin nasıl korunacağı, tescilli eserlere zarar verilmesi durumunda uygulanacak cezalar taslakta detaylı olarak belirtilmiştir.²²⁰ Ancak tasarının kabul edildiğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Öte yandan Cumhuriyet’in ilk eski eser yasasının 1973’te kabul edildiği düşünülürse bu alanda idarî bir gecikme olduğu düşünülmektedir.

Muhafaza-yı Abidat Nizamnamesi de 1916’da aldığı son şekliyle Cumhuriyet idaresince devralınmış ve 1936 yılına kadar geçerliliğini korumuştur.²²¹ Ayrıca 1882 tarihli Ebniye Nizamnamesi bazı maddeleri değiştirilerek 1925 yılında yeniden kabul etmiştir. Bu Nizamname daha çok savaş yıllarında yanan kentlerin imarını konu edinmiştir.²²²

Türkiye Cumhuriyeti’nin devraldığı kültür varlıklarıyla alâkadar olacak kurumlar şunlardır: o dönem adı Âsâr-ı Atika Müzesi Müdürlüğü olan Müzeler İdaresi, 1917 tarihinde kurulan Eski Eserleri Koruma Encümeni, Maarif Vekâleti bünyesinde kurulmuş olan Hars Müdüriyeti, vakıf eserlerin idaresinden sorumlu olan Evkaf-ı Hümayun Nezareti ve imar işleriyle bağlantılı olarak zaman zaman eski eserlerle ilgili kararlar alan İstanbul Şehremaneti.

Bu ana kurumlar dışında diğer bazı vekâletlerin de kültür varlıklarıyla ilgili doğrudan ya da dolaylı faaliyetleri olmuştur. Mesela ilk yıllarda şehircilik sorunları ile göçmenlerin iskânı meselesi birlikte ele alınmış ve 1923 yılında bu işlerden sorumlu olmak üzere Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kurulmuştur. 1925 yılında kapatılan

²¹⁹ Madran, “Cumhuriyet’in İlk Otuz Yılında I”, 60-61.

²²⁰ Boğaziçi Üniversitesi, **Aziz Ogan Arşivi**, OGNIZM 030301 (1929), (Eski Eserleri Korumak İçin Kanun Projesi Hakkında Belgeler).

²²¹ Ersöz, **age**, 50-51.

²²² Tekeli, **Türkiye’nin Kent Planlama**, 67.

Vekâletin yetkileri Dâhiliye Vekâletine aktarılmıştır.²²³ Cumhuriyet'in ilk yıllarında şehirlerin imarı, yol ve bina yapımı gibi konularda yetkileri olan diğer bir vekâlet, Nafia Vekâletidir. "Saltanat devrinde kiracı hükümet zihniyetiyle ihmal edilmiş olan hükümet konakları, mektepler, hastaneler, karakollar, hapishaneler ve diğer devlet binalarını" inşa eden bu Vekâlet; "yurdun imar ve tezyinine çok verimli ve müsbet çalışmalarla" katkı sağlamış ve "yurdun her köşesini birer mamure hâline getirmeye azmetmiş" bulunmaktadır.²²⁴ Bu yönüyle Nafia Vekaleti özellikle şehirlerin bayındır hale gelmesinde önemli rol oynamış olsa da kültür varlıklarını alakadar eden kararlar almadığından bu çalışmanın ana kurumlarından biri değildir.

2.2.3. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Maarif Vekâleti

Cumhuriyet'in ilk yıllarında eski eserlerin sorumluluğu Maarif Vekâletinde olduğu için taşınmaz kültür varlıkları ile ilgili kararlar bu vekâletçe alınmaktaydı.

Maarif Vekâleti, "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 numaralı kanun" ile kurulmuştur.²²⁵ 4 Mayıs 1920'de Maarif Vekili olan Rıza Nur, kurulduğu günlerde Vekâletin bir binası olmadığı gibi bir masa ve sandalyesi dahi bulunmadığından söz eder. Anlattığına göre Darülmuallimin binasının bir odasını Maarif Vekâleti hâline getirmiş; o zamanlar memuru dahi olmayan kurumda, kırık bir sandalyede eğitim gibi devlet için çok önemli gördüğü bir alanda işler yapmaya çalışmıştır.²²⁶

Kurulduğu bu ilk dönemde kültür varlıklarından sorumlu olan "Türk Âsâr-ı Atika Dairesi" doğrudan merkez teşkilatına bağlı olarak çalışan bir müdürlük biçiminde oluşturulmuştu.²²⁷ 1923 yılında teşkilat genişletilmiş ve yeni düzenlemede eski eserlerden sorumlu daire Hars Dairesi adını almıştır.²²⁸

Rıza Nur, Hars Dairesine ayrı bir önem verdiğini şu sözlerle ifade eder:

"... Maarifte en mühim teşkilat hars teşkilatı olacaktır. Şimdiye kadar hars kelimesini yalnız Ziya Gökalp yazılarında telaffuz etmiş. Derhal lügat, millî oyun, spor, atasözleri, halk

²²³ Üstün Alsaç, **Türkiye'deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi** (Trabzon: KATÜ Baskı Atelyesi, 1976), 111.

²²⁴ **CHP 15. Yıl Kitabı**, (Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları, 1938): 273.

²²⁵ Mustafa Eski, **Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı: Mustafa Necati** (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999), 455.

²²⁶ B. Zakir Avşar, **Her Zaman, Her Şeye, Herkese Muhafız Bir Türkçü'nün Portresi: Dr. Rıza Nur** (İstanbul: Bengi Yayınları, 2011), 179-182.

²²⁷ Bahir Sorguç, **1920'den 1981'e Millî Eğitim Bakanlığı** (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1982), 18.

²²⁸ **age**, 20.

türkü ve şiirlerini toplatmaya başladım. Liselerde nebati, hayvani, cemadi âsâr-ı atikayı hâvi mahalli müzeler tesisini emrettim.”²²⁹

Daha ilk yıllarda millî eğitime ve millî bir kültür için taşınır-taşınmaz, soyut-somut kültür varlıklarına önem veren bir teşkilatın kurulduğu görülmektedir.

Cumhuriyet idaresi Osmanlı Devri’nden 1917’de kurulan Eski Eserleri Koruma Encümeni Daimisini devralmıştı. Sorumluluk bölgesi İstanbul olan bu kurumun, Ankara’nın başkent olmasından sonra ne olacağı konusu bir süre gündemi meşgul etmiştir. Ancak eski eserlerle dolu olan İstanbul’da bu Encümene ihtiyaç duyulacağı düşüncesiyle “İstanbul’da Müteşekkil Muhafaza-yı Âsâr-ı Atika Encümeninin Teşkilat ve Vazifeleri” hakkında 1924 yılında bir talimatname yayımlanmıştır.²³⁰ 1923 yılında Ankara’nın başkent olarak ilanıyla tüm ilgi bu şehre kaysa da İstanbul tarihî eserleri ile korunması gerekli bir şehir olarak algılanmıştır.

Kuruluş talimatnamesine göre Encümen, “Nefsi İstanbul’da ve İstanbul vilayeti dâhilinde bulunan bilcümle âsâr-ı atika ve âbidat ve mevaki-i tarihiye ve mebani-i meşhureyi zabt-ı defter edecek ve bunlar hakkında eserler neşreleyecektir.”²³¹

Talimatnameye göre Encümen üyeleri tarih, eski eserler, coğrafya, güzel sanatlar, mimari ve eski yapılarla ilgili yeterli bilgiye sahip olmalıydı. İstanbul’da hâlâ Müzeler İdaresi gibi çalışan Âsâr-ı Atika Müzesine bağlı olarak faaliyet gösteren Encümen, eski eserlerin korunmasıyla ilgili tavsiye niteliği taşıyan kararlar alıyor; Maarif Vekâletinin onayıyla kararlar geçerlilik kazanıyordu.²³²

Genç Cumhuriyet’in ilk Maarif Vekili, hatıratında anlattığı üzere görev başında bulunduğu süre içinde ülkede bulunan bütün mimari abideleri tescil ettirerek üzerlerine demir numaralar koydurtmuştur.²³³ Ancak görevde geçirdiği birkaç aylık zaman zarfında bu işe başlansa bile bitmesi ihtimal dâhilinde görülmemektedir. Ayrıca ilerleyen yıllarda eski eserlerin tescili için birçok komisyon, muhtelif tarihlerde çalışmaya devam etmiştir. Bu çalışmalar Rıza Nur’un başlattığı işin bitirilemediğinin, numaralandırma işleminin sınırlı sayıda eski esere uygulandığının göstergesidir.

²²⁹ Avşar, **age**, 183.

²³⁰ Gerçek, **age**, 148-149.

²³¹ Can, **age**, 65; İstanbul’da Müteşekkil Muhafaza-i Asariatika Encümeninin teşkilat ve vazifelerine dair 1340 sayılı talimatnamenin 2. maddesi.

²³² Gerçek, **age**, 148-149.

²³³ Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, c. 4 (Cumhuriyet Devri), (İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967), 1307.

Rıza Nur, Maarif Vekâleti görevinden ayrıldıktan sonra da kültür varlıkları ile ilgilenmiş, 1924 yılında Dolmabahçe Sarayı'nın müze yapılmak üzere Maarif Vekâletine devri ve Topkapı Sarayı'nın halka açılması için bir takrir vermiştir.²³⁴

Rıza Nur'dan sonra Maarif Vekilliği görevini üstlenen Hamdullah Suphi (Tanrıöver), müesseselerin kalıcılığının kültürel tedbirlerle arttığını düşünmektedir. Ona göre saltanat ve hilafet kurumlarının çok uzun ömürlü olmasının sebebi, muhtelif gayelerle kurulmuş birçok müessese ve güzel sanatlar şubesiyle desteklenmiş olmalarıdır. “Mescitler, camiler, medreseler, tekkeler, imaretler, çeşmeler, sebiller, evkaf teşkilatı, maristanlar [hastaneler], yeniçeri ve nizamiye orduları, enderun, mimari, hat ve Divan edebiyatı” sayesinde saltanat ve hilafet gönüllere yerleşerek yüzyıllarca yaşamıştır.²³⁵ Kültür müesseselerine önem vermek bir gelecek temin edecektir. Bu doğrultuda Hamdullah Suphi, Türkiye'nin önemli kültür müesseselerinden biri olacak Etnografya Müzesinin temelini 1925 yılında atarken Türk topraklarındaki tarihî zenginliklere dikkat çeken bir konuşma yapmıştı:

“Eski büyük imparatorluğumuzun sınırları dışında kalmış olan İtalya'yı bir tarafa bırakacak olursak, acaba klasik sanat kaynaklarından hangisi ellerimizin altında mevcut değildi. Eski Asur medeniyetinden; Yunan medeniyetine, Firavunların medeniyetinden, Hititlerin medeniyetine; Bizans, Emevi, Abbasi, Selçukî medeniyetine kadar birçok eski medeniyetler o engin sınırlarımızın içinde gelişmişti. Sanat ve tarih sevgisi taşıyan hangi Türk, Batı müzelerini dilhun olmadan ziyaret edebilir... Topraklarımızda Türkiye'yi İtalya gibi baştanbaşa müze haline koyacak sayısız define vardır. Bir seyyah burada olduğundan fazla nerede ayağının tarihe ve sanata dokunduğunu hissedebilir.”²³⁶

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Maarif Vekâletinde en uzun süre kalan isim Mustafa Necati Bey'dir. Aralık 1925'te göreve başlayan ve 1 Ocak 1929'da görevi başında vefat eden Mustafa Necati Bey'in döneminde birçok önemli işe imza atılmıştır.²³⁷

Mustafa Necati Bey'in dönemi, kendisi göreve gelmeden yaklaşık bir yıl kadar önce Türkiye'ye gelen ve eğitim işleriyle ilgili ayrıntılı bir rapor hazırlayan Amerikalı eğitimci John Dewey'in raporunu gerçekleştirmeye çalışarak geçmiştir.²³⁸ Türkiye'de eğitim sistemini inceleyen Dewey, düşüncülerini rapor ederken güzel sanatlar ve kütüphanelerin eğitim sistemi için önemine değinmiş ancak doğrudan kültür

²³⁴ Avşar, **age**, 181.

²³⁵ Halim Seraslan, **Hamdullah Suphi Tanrıöver** (Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1995), 269.

²³⁶ Fethi Tevetoğlu, **Hamdullah Subhi Tanrıöver: Hayatı ve Eserleri** (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1968), 169.

²³⁷ Sorguç, **age**, 37.

²³⁸ **age**, 39.

varlıklarını alâkadar eden bir noktaya temas etmemiştir. Sanayi-i Nefise Mektebine dair gözlemlerini yazarken “milletin medeniyetteki mevkiini muhafaza için güzel sanatlar alanında hususi bir kültür inkişafına” yer ayırmıştır.²³⁹

Mustafa Necati Bey, göreve geldiğinde Hars Dairesinin; müzeler, kütüphaneler ve sanatlar olmak üzere üç şubeye ayrılması gerektiğini düşünür ve bu konuya ilişkin görüşlerini şu şekilde paylaşır:²⁴⁰

“Yurdumuzun milyarlar değerinde bir eski eserler gömütü olduğu bilinmektedir. Bu birikimliklerden (hazine) yararlanma yolunu buldukça, tarihin yeni belgeler kazanarak şimdiye kadar uygarlığın belirsiz ve karanlık kalmış birçok köşelerinin daha aydınlanacağı kesinkestir. Bugünkü müzelerimiz -İstanbul Müzesi bir yana- birer eski yapıtlar korunacağından (deposundan) başka bir şey değildir. Millî Eğitim Bakanlığının ödevi yalnız okul sıralarında oturan çocukların öğretim ve eğitimiyle uğraşmak değildir. Kötü yönetimlerin savsaklığı ile aydınlanmaktan yoksun kalmış halkı, kendilerine özgü halk derslikleri, kitaplıkları açmak, konferanslar vermek, sinemalar kurmak gibi birçok önlemlerden yararlanarak uyarmak ödevimiz tümcesindendir. Bunun için Ekin Dairesini bu önemli ödevleri yapabilecek bir duruma getirmek üzere kollara ayırmayı ve her kolun başına da mesleğinde bilgi sahibi kişileri getirmeyi pek zorunlu gördüm.”²⁴¹

Belirttiği üzere o dönemde Ekin (Hars) Dairesi adını alan Kültür Dairesi; bütün eski eserler, müzeler, örenler, kitaplıklar ve ulusal yapıtlar dışında tiyatrolar ve filmler gibi konularla da ilgilenmektedir. Ancak kadrosu çok yetersizdir.²⁴²

Maarif Vekâleti 1926 senesinde yeni bir teşkilat kanunu ile şekillendirilmiştir.²⁴³ Yeni teşkilatla Hars Dairesi bir başkan ile altı üyeden oluşurken “kültüre dair kanunlar, nizamnameler, talimatnameler ve programları hazırlamak, okul kitaplarını tetkik etmek ve ulusal kültüre ait işleri incelemek” vazifelerini üstlenmiştir.²⁴⁴

Mustafa Necati Bey, 1927 yılı bütçesi görüşülürken müzelerin her geçen gün zenginleştiğini, ülkenin eski eserler hazinesi olduğunu; bunların ortaya çıkarılarak teşhir edilmesinin bütçeye dayandığını; mevcut eserleri tasnif ederek korumaya çalıştıklarını söylemiştir.²⁴⁵

Mustafa Necati Bey dönemi yani 1924-1928 yılları süresince Hars Dairesi özelinde Maarif Vekaletinin kültür varlıklarına özel önem atfettiği bir dönem olarak ortaya çıkar. Mustafa Necati Bey, eski eserlerin önemini kavramış, eski uygarlıkların

²³⁹ John Dewey, **Türkiye Maarifi Hakkında Rapor** (İstanbul: Devlet Basımevi, 1939), 28.

²⁴⁰ Eski, **age**, 128.

²⁴¹ **age**, 58-63.

²⁴² M. Rauf İnan, **Mustafa Necati: Ulusal Eğitime Bakışı, Konuşma ve Anıları** (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1980), 57.

²⁴³ “Maarif Teşkilatına Dair Kanun (789 S.K.)”, **Resmî Gazete**: 22 Mart 1926, www.mevzuat.gov.tr [18 Nisan 2020].

²⁴⁴ **CHP 15. Yıl Kitabı**, 169-170.

²⁴⁵ Rauf İnan, **age**, 138-139.

eserlerini gün yüzüne çıkarmaya ve bunun için arkeolojiye önem vermiş, Türk ve İslam sanatlarının eserlerini devletin ve belediyelerin koruması gerektiğine inanmıştır.

Mustafa Necati Bey, dönemindeki arkeolojik çalışmalarla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Bütün eski uygarlıkların değerli yapıtlarını bağrında saklayan yurdumuzun kapsadığı bu zenginliği bilimin yararına sunmak için yapılan başvuruları büyük bir ilgi ile karşılayarak kendilerine en büyük kolaylıkları göstermekteyiz. Gelecek yıl ilk kez Türk yurdunda bulunan ve her biri ayrı bir sanat güzellikleri anıtları olan İslam ve Türk yapıtlarını yazdırıp saptayarak hangilerinin doğrudan doğruya devlet ve hangilerinin belediyelerce korunacağını ayırtacağız. Bu işle Strasbourg Üniversitesi profesörlerinden ve İslam eski yapıtları uzmanı Prof. Gabriel görevlendirilmiştir.”²⁴⁶

Sözünü ettiği Gabriel bu yıllarda eski eser onarımlarında ve kazı işlerinde birçok faaliyeti takip ederek yayınlar yapmaktadır. Her fert gibi her ırkın ve her milletin bilakis üzerinde yaşadığı toprağa kendisini bağlayan kökleri araştırması gerektiğini düşünen Gabriel, Cumhuriyet Hükümetinin tarihî tetkiklere verdiği önemi takdirle karşıladığını söylemiştir.²⁴⁷

Albert Gabriel de dönemin kültür politikalarında yer verildiği gibi fert, ırk ve milletlerin toprağa bağlılığını tarihteki köklerinde aramış; anıtları da bu köklerin önemli göstergelerinden biri olarak araştırmalarının temel konusu haline getirmiştir.

Sonuçta Cumhuriyet’in ilk yıllarında Maarif Vekâleti bir yandan Hars Dairesinin çalışmaları bir yandan gittikçe artan arkeolojik kazılarla ilgilenirken, Topkapı Sarayı’nın müzeye çevrilmesi gibi işleri de takip ederek Cumhuriyet Dönemi’nin kültür varlıklarından sorumlu en önemli kurumlarından biri olmuştur.

2.2.4. Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Vakıflar İdaresi

Osmanlı Devleti’nde vakıflardan sorumlu Evkaf-ı Hümayun Nezareti varlığını sürdürürken Büyük Millet Meclisi’nin açılışını takiben, vakıf işlerini halkın ihtiyaçları doğrultusunda düzenlemek amacıyla “Şeriye ve Evkaf Vekâleti” kurulmuştur. Vakıf meselesi dönemin önemli meselelerinden biri olmuş ve bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından da takip edilmiştir. 1922 yılında Meclis açılışında “Evkaf, memleketimizin mühim bir servetini teşkil eder.” diyen Mustafa Kemal Paşa, bu konuda şu hususlara değinmişti:

²⁴⁶ İnan, **age**, 172-173.

²⁴⁷ Albert Gabriel, “Arkeolojinin Rolü”, **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, s. 3 (1936): 160.

“Efendiler; Evkafın hikmet-i mevzuu nazar-ı dikkate alınınca bunun müessesat-ı diniye ile beraber hizmet ve muavenet-i içtimâiyeyi istihdaf eylediği tahakkuk eder. Vakıfların; imarethaneler, bimarhaneler, hastahaneler, misafirhaneler, kütüphaneler, kervansaraylar, hamamlar, çeşmeler, mektepler, medreseler vesair irfan müesseselerine şâmil bulunmuş olması evkaf meselesinin hallinde riayeti elzem olan esasatı göstermektedir.”²⁴⁸

Ertesi yılın Meclis açılışında bu konuya tekrar temas eden Mustafa Kemal, geçen seneden itibaren Evkaf Vekâletinin “mebani-i diniye ve hayriye tamirat ve inşaatında oldukça mühim” faaliyet gösterdiğini ve memleketin farklı yerlerinde 126 cami ve mescit, 31 medrese ve mektep, 22 su yolu ve çeşme, 175 akar ve 26 hamamı tamir ettiğini aktarmıştır. Mustafa Kemal, vakıf kültürünün önemini bildiğinden, bu mirasın korunmasının -tarihî eserlerin korunması meselesi kapsamı dışında- mühim bir iş olduğunu birçok vesile ile dile getirmiştir. Bu açıklamasının devamında “Bu sene de tekrara mecburum ki evkaf meselesi mühimdir. Memleket ve milletin hakiki menfaati nokta-i nazarından tetkik ve icabat-ı asriyeye muvafık bir şekilde hallolunmak lazımdır, elzemdir.”²⁴⁹ diyerek dikkatleri vakıflar meselesine çekmek için gayret göstermiştir.

Bu konuda değerlendirmeye açık olan nokta şudur: Mustafa Kemal Paşa vakıf eserlerine dikkat çekmeye çalışırken bugünkü anlamda kültür varlıklarını bir bütün olarak korumak düşüncesine sahip değildi. Vakıf eserleri ve tarihî eserleri de bu bağlamda iki ayrı mesele olarak ele alıyordu. Bu yüzden Atatürk döneminin geneline bakıldığında, vakıf eserlerin korunması önerilerine rağmen en çok zarar gören eserler vakıf kökenli eserlerdir. Tarihî ve mimari önemi olan, özellikle selatin camiler, saraylar gibi hanedanlık izlerin taşıyan kültür varlıkları korunmuş; çıkarılan kanunların bir gereği olarak eski eğitim sistemi yapıları, dinî yapılardan tekkeler, türbeler ve mahallî ölçekteki cami ve mescitler ise bu koruma anlayışının dışında kalmıştır.

Mustafa Kemal Paşa’nın 1922 ve 1923 yıllarındaki açılış konuşmalarında memleketin mühim bir serveti olarak nitelediği ve “müessesat-ı diniyye” olarak tanımladığı vakıf eserlerinin bir kısmı; konuşma yaptığı bir yıllık zaman zarfında onarılmıştır. “Memleketin ve milletin hakiki menfaati için” kullanılacağını vurguladığı bu vakıf eserleri, birkaç yıl sonra imza atılan bazı kararlara dayalı olarak zarar görmüştür. Buna rağmen Mustafa Kemal’in ya da bu dönemin diğer devlet yöneticilerinin ve milletvekillerinin alenen ya da zımnen vakıf eserlerini ortadan

²⁴⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 1, Toplantı 2, c. 8 (1 Mart 1922): 94.

²⁴⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 1, Toplantı 2, c. 8 (1 Mart 1923): 135-139.

kaldırmaya ya da tahrip etmeye yönelik bir yaklaşımı olduğu söylenemez. Altı çizilmesi gereken diğer nokta vakıf eserlerinin halkın kullanımına yönelik eserler olarak görülmesi ve korunması gerekli tarihî eserler kapsamında değerlendirilmemesidir. İhtiyaca yönelik kullanım esastır ve sonraki yıllarda vakıf eserlerinin merkezî kullanım dışında bırakılmasının temel sebebi de yine bu esas olacaktır.

Şeriye ve Evkaf Vekâleti, 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı'nın yurt dışına çıkarılması kanunlarıyla birlikte bütün evkafın millete intikal etmesi ve bundan sonra buna göre idare edilecek olması nedeniyle lağvedilmiştir.²⁵⁰ Kanun'un 7. maddesinde belirtildiği şekliyle "evkaf umuru milletin hakikî menafime muvafık bir şekilde halledilmek üzere" Vakıflar Umum Müdürlüğü kurularak bu müdürlük doğrudan Başvekâlete bağlanmıştır.²⁵¹ Vakıfların idari düzeni içinde vakıf gelirlerinin üçte birine sahip olduğu için İstanbul şehrinin bir ayrıcalığı olmuş ve İstanbul Evkaf Müdürlüğü diğer şehirlerden ayrı bir daire gibi hareket etmiştir.²⁵²

Yıllar sonra vakıfların ilk yıllardaki durumunu değerlendiren Tahsin Öz; kervansaray ve hanların çoğunun harabe olduğunu hatta Fatih Külliyesi kervansarayının toprak altında kaldığını, vakıf köprülerinden eser bile kalmadığını, I. Abdülhamid İmareti'nin yerine Dördüncü Vakıf Han'ın inşa edildiğini, Süleymaniye Camisi Darüşşifası'nın askerî matbaa olarak kullanıldığını belirtmiştir. Sultanahmet Camisi arasının yalnız duvarlarının ayakta kaldığını ve ihyası için büyük bir bütçe gerektiğini söyleyen Öz; muvakkithanelerle hiçbir kurumun ilgilenmediğinin altını çizer.²⁵³ Tahsin Öz'ün belirttiği bu durum vakıf eserlerin Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki hâlini açıkça ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet öncesinde vakıfların sayısına dair tam bir bilgi olmamakla birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivine kayıtlı yaklaşık 27.000 adet vakfiye kaydı bulunduğu düşünülürse Genç Cumhuriyet için meselenin ne kadar büyük olduğu anlaşılabilir.²⁵⁴

²⁵⁰ Öztürk, **Türk Yenileşme**, 93.

²⁵¹ "Şeriye ve Evkaf ve Erkanı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin İlgasına Dair (429 S.K.)", Kabul Tarihi: 3 Mart 1924; **Resmî Gazete**: 6 Mart 1924.

²⁵² Öztürk, **Türk Yenileşme**, 88.

²⁵³ Tahsin Öz, "Yurdumuzda Tesis (Vakıf)", **Vakıflar Dergisi**, s. 10 (1973), 133-135.

²⁵⁴ **Cumhuriyetin Ellinci Yılında Vakıflar (1923-1973)**, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1973): 1.

Cumhuriyet Dönemi'nde imza atılan kararlarla işlevsiz kalan vakıfların bir kısmı diğer devlet kurumlarının kullanımına bırakılmış, satışa çıkarılmış ya da kiralanmıştır. Bunların arasında tarihî, mimari ve sanat değeri olan bazı vakıf eserlerin zarar gördüğü; bazen de hatalı kullanımlar ve yetersiz onarımlardan dolayı yıkıldığı bilinmektedir. Birden çok kurumun idaresine verilen bu eserlerin tek merkezden idare edilmesi ancak 1950'lerden sonra mümkün olmuştur.²⁵⁵

2.2.5. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İstanbul Şehremaneti ve Yeni Başkent Ankara

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sonrasında kurumsallaşan İstanbul Şehremaneti, Cumhuriyet Devri'ne intikal ettiğinde savaş ve işgal yıllarının olumsuz tesiriyle gelişme gösterememiştir; atıl durumda kalmış vaziyetteydi. Cumhuriyet idaresinin tayin ettiği ilk Şehremini Haydar Bey; modern bir itfaiye teşkilatı kurmak, Söğütözü'nde mezbaha yapmak, yangın bölgelerinde imar çalışmalarına başlamak gibi işlerle ilgilenmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında eski başkent İstanbul'un en hareketli dönemi 1924-1928 yılları arasında şehremini olan Dr. Emin Erkul'un şehreminliği dönemidir. Bu süreçte Yıldız, Çırağan ve Feriye saraylarının belediyeye kiralanması teklif edilmişse de İcra Vekilleri Heyetince bu teklif reddedilmiştir.²⁵⁶

Bu dönemde Şehremaneti imar hususunda yayınlar yapmış, İstanbul Şehremaneti Mecmuası ile kent planlaması ve belediyeçilik konusunda bazı kitaplar çıkarılmıştır. İstanbul'un imarı için bir kurul oluşturulmuş; kurulun hazırladığı haritalara dayalı olarak Fatih-Edirnekapi yolu açılmış ve tramvay hattı yapılmıştır.²⁵⁷ 1930'lara kadar şehrin genel yapısında önemli değişiklikler olmamış; sokak lambalarının değiştirilmesi ve küçük parklar yapılmasının dışında günlük belediye hizmetlerinin karşılanmasından başka hizmet verilememiştir.²⁵⁸

Cumhuriyet'in ilanından sonra Ankara'nın başkent seçilmesiyle Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul geri planda kalmıştır. 1924 yılında çıkarılan 417 sayılı kanun ile "Ankara Şehremaneti" kurulmuştur. Böylece Osmanlı Dönemi'nde

²⁵⁵ Nimet Candaş Kahya vd., "Türkiye'de Korumacılık ve Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bilincinin Gelişimi: 1938-1960 Dönemi", *Turkish Studies*, s. 9/10 (2014): 272-273.

²⁵⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-00/19-113-02, 5 Nisan 1926.

²⁵⁷ Tekeli, *Türkiye'nin Kent Planlama*, 68.

²⁵⁸ Mehmet Karakuyu vd., "İstanbul'un Tarihî Topoğrafyası ve Literatür Değerlendirmesi" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 8, s. 16 (2010): 54.

olduğu gibi başkent belediyesi ayrı yasa ile yönetilmiştir.²⁵⁹ Ankara'nın başkent olmasında jeopolitik etkenler kadar yönetimin siyasi ve kültürel olarak İstanbul'dan ve dolayısıyla Osmanlı'dan kopma düşüncesinin de tesiri olduğunu Bernard Lewis, "İstanbul geçmişle çok sıkı bağları olan bir şehirken Ankara, gerçekleşen değişiklikleri vurgulayan ve simgeleyen bir şehirdi." diyerek açıklamaktadır.²⁶⁰

Savaş yıllarından beri nüfusun azalması ve şehre yeterince özen gösterilmemesine rağmen özellikle Türkiye'ye gelen yabancılar için İstanbul hâlâ bir cazibe merkeziydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim alanında deneyimlerinden yararlanan mütehassıslardan Ernst Egli, uzun yıllar hem Ankara hem de İstanbul'da devlet işlerini takip eden biri olarak hatıralarında iki şehri şöyle anlatır:

"Her iki şehrin atmosferinde de büyük zevk aldım, ikisinin de tadını çıkardım. Erkekler yönünden çok faal, çalışkan, ileriye bakan ve siyasi açıdan daima yeniliklere gebeden Ankara: Devlet görevlileri, bakanlar, müsteşarlar, milletvekilleri, devlet ihalelerinin peşindeki iş adamları, bütün dünyadan gelen gazetecilerle dolu bir şehir. Diğer taraftan bir zamanların cihan imparatorluğunun eski başkentinin yumuşak, melankolik ruh hâli, çok gerilere uzanan zengin bir geçmiş, mukayese edilemeyecek güzelliklerle dolu deniz kenarındaki bir şehir, kuzey ile güney, batı ile doğu arasında yumuşak bir hesaplaşma, İstanbul..."²⁶¹

Ankara'nın başkent oluşuyla İstanbul'a karşı bir mücadele başlatıldığını düşünen İlhan Tekeli şöyle demektedir:

"Yüzyıllardır bir dünya kenti olan İstanbul'un terk edilerek Ankara'nın başkent seçilmesi, Cumhuriyet yönetimini çok ciddi bir iddiayla karşı karşıya bırakmıştır. Yeni Cumhuriyet zaten bir iddianın adıdır. Onun gerçekleştirmek istediği Batının İstanbul'a yansıyan yüzü değildi. O Batının İstanbul'a yansımayan yüzünü gerçekleştirmek istiyordu. Bu İstanbul'dakinden farklı sosyal ilişkiler içindeki bir modern toplumdur. Bu toplumun kentinin yaratılması rejimin başarısıyla özdeşlik kazanmıştır."²⁶²

Bu yıllarda İstanbul'un imarına yönelik faaliyetlerin tarihî eserlere zarar vermemesi için Sanayi-i Nefise Encümen Reisi, Maarif Vekâletine başvurmuştur. İstanbul Şehremanetinde bir komisyon kurularak mezarlıkların ıslahı ya da satılması gibi konularda çalışmak üzere harekete geçtiği haber alınmıştır, diyor Encümen Reisi; eski eserlerin korunabilmesi için yapılacak işlerin mevki ve haritasının çıkarılmasını ve kendilerine bildirilmesini istemiştir. Maarif Vekâletinden gelen cevapta komisyonun alacağı kararları Encümene ileteceği bildirilmektedir.²⁶³

²⁵⁹ **Modernleşmeden Küreselleşmeye Türkiye'de Yerel Yönetimler: Tarihi ve Bugünü**, haz. Yusuf Erbay-Hasan Akgün (İstanbul: Kazancı Kitabevi, 2013), 70.

²⁶⁰ Gül, **age**, 111.

²⁶¹ Ernst A. Egli, **Atatürk'ün Mimarının Anıları: Genç Türkiye İnşa Edilirken**, 3. bs. çev. Güven Göktan Uçer (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017): 34.

²⁶² Tekeli, **Türkiye'nin Kent Planlama**, 205.

²⁶³ **BCA**, 180-09-00/86-416-05, 27 Eylül 1926.

Bu gibi şahsi girişimler dışında İstanbul ve kültür varlıkları henüz yeterince önemsenmediğinden Şehremanetinin faaliyetleri de kısıtlıdır. Atatürk'ün 1927'den itibaren şehre yeniden gelmesi ve 1930'da Belediyeler Kanunu'nun yürürlüğe girmesi, İstanbul'a verilen önemi de kademeli olarak arttırmıştır. Ancak asıl hareket 1930'lu yılların sonunda başlayacak ve bu dönemden itibaren imar faaliyetleri şehirde köklü değişiklikler meydana getirecektir.

2.3.Cumhuriyet Dönemi'nde Kültür Varlıklarını Yönelik Yaklaşım

Araştırmanın bu kısmında 1 Kasım 1922'de saltanatın ilgası ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında çıkarılan ve kültür varlıkları ile doğrudan ya da dolaylı ilgisi bulunan yasal düzenlemeler değerlendirilmektedir. Bu düzenlemeler 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılması, Şeriye ve Evkaf Vekâletinin lağvedilmesi ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılması; 30 Kasım 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılması; 28 Mayıs 1927'de resmî binalar üzerinde yer alan tuğra ve methiyelerin kaldırılması gibi hukuki düzenlemeleri kapsadığı gibi Milli Saraylar Müdüriyetinin oluşturulması ya da Topkapı Sarayı'nın müzeye çevrilmesi gibi etkinlik alanlarını da içermektedir. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e intikal eden kültür mirasının önemli bir bölümünü oluşturan vakıf eserleri etkileyen kararlar da bu aşamada incelenmiş, bazı konularda -teberrukat eşyası ya da Millî Saraylar'daki eşyalar gibi- taşınır kültür varlıklarının durumu daha detaylı ele alınarak dönemin kültür varlıklarına yönelik yaklaşımının bir bütün halinde anlaşılmasına gayret edilmiştir.

2.3.1. Kültür Varlıklarını Etkileyen Siyasal Kararlar

Saltanatın ilgası ve Cumhuriyet'in ilanından sonra taşınmaz kültür varlıklarını etkileyen en önemli siyasi karar halifeliğin kaldırılmasıdır. Halifelik, milliyetçi hareketlerin Osmanlı topraklarında ayrılıkçı faaliyetler yaratmasının ardından özellikle II. Abdülhamid'in saltanatı zamanında siyasi bir misyon yüklenmiştir.

Yavuz Sultan Selim, Mercidabık Savaşı'nda (1516) Memluk Sultanı'nı yenmiş ve son Abbasi Halifesi III. Mütevekkil Alallah'ı Halep'te kabul etmişti. Mısır'ın Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra Mekke Şerifi, Mekke ve Medine'nin anahtarlarını ve Kutsal Emanetleri Sultan Selim'e göndermiş ve Sultan'a biat etmiştir. Kutsal Emanetler Sultan Selim'in Mısır seferinden dönüşte İstanbul'a nakledilmiş ve

koruma altına alınmıştır. Kutsal Emanetlerin muhafazası da bu suretle halifeliğin şartlarından sayılmıştır. 1520'den sonra tahta çıkan padişahlara, Hz. Peygamberin hırkasının saklandığı odada biat edilmeye başlanmıştır.²⁶⁴

Halife Mütevekkil Alellah'ın, Yavuz Sultan Selim ile İstanbul'a geldiğinde Ayasofya Camii'nde yapılan bir törenle halifeliği Yavuz Sultan Selim'e devrettiği söylenmektedir.²⁶⁵ Dolayısıyla fetihten sonra İstanbul'un en büyük camisi ve fethin sembolü olarak öne çıkan Ayasofya'nın halifelik devri makamı olarak önem taşıması da ona dinî bir anlam yüklemiştir.

Hilafet, İslam tarihinde ilk kez 1876 yılında anayasal bir kurum haline gelmiştir. II. Meşrutiyet döneminde halifelik, İslam teşkilatının en üst ve belirleyici kurumu olsa da 1909'a kadar halifenin sorumlulukları sürekli azalmıştır.²⁶⁶

Cumhuriyet'in ilanından sonra halifeliğin siyasi güç gösterilerinde bulunması, yabancı heyetleri kabul etmesi, Cuma alaylarına çıkması ve saray yaşantısı Mecliste eleştirilmiştir. İsmet Paşa'ya yazdığı telgrafta bu konuya ilişkin rahatsızlığını Mustafa Kemal Paşa şu şekilde dile getirmiştir:

“Halifenin ikametgahını belirtmek, Hükümetin şimdiye kadar yapması gereken bir görevdi. İstanbul'da, milletin boğazından kesilmiş paralarla yapılmış birçok saraylar ve bu sarayların içindeki birçok değerli eşya ve gereçler, Hükümetin tespit etmemesi yüzünden yitiyor, yok oluyor. Halifeye bağlı olanlar sarayların en değerli ve gerekli eşyalarını Beyoğlu'nda, şurada burada satıyorlar diye söylentiler vardır. Hükümet bunlara tezce el koymalıdır. Satılmak gerekiyorsa, Hükümet satmalıdır. Halifeliğin memur kadrosu da ciddi olarak incelenmeli ve gereği kadariyle düzenlenmelidir ki Serkarinlerin, Serkatiplerin varlığı Halifeyi hala sultanlık hayali içinde uyutmasın.”²⁶⁷

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk bütçesi 20 Şubat 1924'te TBMM'de tartışmaya açılmıştır. Maliye Vekili Abdülhalik (Renda) Bey, 1924 Mali Yılı Bütçe Kanunu'nda halifenin arttırılmasını istediği tahsisatın 100.000 lira kısılarak 331.000 liraya düşürüldüğünü açıklamıştır. Aynı bütçeden TBMM'ne ayrılan pay 400.000 lira ve Cumhurbaşkanlığına ayrılan pay 247.000 liraydı. Bütçe müzakereleri sırasında İstanbul Mebusu Yusuf Akçura bütçede hilafete ayrılan paya itiraz etmiş ve bu durumun cumhuriyet rejimine aykırı olduğunu söylemiştir. Ardından Saruhan Mebusu Vasıf Bey “Bundan sonra Türk milletinin Türk Cumhuriyeti'nin bütçesinde hilafet için verilecek hiçbir tahsisat yoktur. (...) Milletin selameti, milletin refahı her şeyden evvel

²⁶⁴ Ali Satan, **Halifeliğin Kaldırılması** (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2008), 25-27.

²⁶⁵ Mahmut Goloğlu, **Halifelik Ne İdi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?** (Ankara: Kalite Matbaası, 1973), 16.

²⁶⁶ Satan, **age**, 28-29.

²⁶⁷ Goloğlu, **age**, 32.

azizdir ve her şeyden yüksektir.” demiştir. Bütçe müzakerelerinden sonra hanedanın memleketten çıkarılması konusu tartışılmıştır.²⁶⁸

Halifeliliğin kaldırılması kararıyla Osmanlı Hanedanı’na ait taşınır ve taşınmaz her ne varsa millete intikal etmiştir. 3 Mart 1924’te çıkarılan 431 sayılı “Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî’nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkartılmasına Dair Kanun”un 9, 10 ve 11. maddeleri Hanedan emlakinin millete intikali ile ilgilidir:

“Madde 9: Mülga padişahlık sarayları, kasırları ve emlakın-i sairesi, dâhilindeki mefruşat, takımlar, tablolar, âsâr-ı nefise ve sair bilumum emval-i menkule millete intikal etmiştir.

Madde 10: Emlak-ı Hakaniye namı altında olup evvelce millete devredilen emlak ile beraber mülga padişahlığa ait bilcümle ve sabık Hazine-i Hümayun, muhteviyatlarla birlikte saray ve kasırlar ve mebanî ve arazi millete intikal etmiştir.

Madde 11: Millete intikal eden emval-i menkule ve gayrimenkulenin tesbit ve muhafazası için bir nizamname tanzim edilecektir.”²⁶⁹

Kanun’un kabul edildiği gün Hanedan üyeleri yurt dışına çıkarıldıktan sonra saray mensuplarına ait “mal ve binaların muhafaza altına alınması için tedbir alınmak” üzere Vekiller Heyeti bir karar çıkarmıştır.²⁷⁰

Hanedanın yurt dışına çıkarılması kararlaştırıldığında, anlatıldığına göre, Halife Abdülmecid Saray’ı terk ederken Kutsal Emanetleri de yanında götürmek istemiş, ancak İstanbul Valisi Haydar Bey bunların Halife’nin kişisel eşyası olmadığını ve artık Türk milletine intikal ettiği kendisine bildirmiştir.²⁷¹ Bu olay bugün Topkapı Sarayı’nın önemli koleksiyonlarından birini oluşturan Kutsal Emanetler üzerindeki dinî-siyasi algıyı göstermektedir. Takip eden günlerde hanedan emlakinin değerlendirilmesi için yeni birtakım düzenlemelere girişilmiştir. Bu düzenlemelerde Osmanlı Hanedanı yerine “Türk milleti” vurgusunun ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Hilafetin ilgasıyla Cumhuriyet rejimi laiklik uygulamalarında ilk adımı atmış ve Osmanlı Hanedanı’nın yurt dışına çıkarılmasıyla Türk millî kimliğinin Osmanlı ve İslam bağının kesilmesine yönelik faaliyetlere hız verilmiştir.

²⁶⁸ Ali Satan, **Son Halife Abdülmecid Efendi** (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011), 132-133.

²⁶⁹ Kabul Tarihi: 3 Mart 1924; **Resmî Gazete**, 6 Mart 1924.

²⁷⁰ **BCA**, 30-18-01-01/09-15-07, 3 Mart 1924.

²⁷¹ Oğuz Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Halifeliliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”, **Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, s. 29-30 (2002): 24.

2.3.1.1. Millî Saraylar Müdüriyetinin Oluşturulması

Millete intikal eden Osmanlı saraylarına verilecek yeni işlevler hususunda zaman içinde farklı yollar izlendiği görülmektedir.²⁷² Topkapı Sarayı, 12 Mayıs 1925'te çıkarılan 1371 sayılı Bakanlar Kurulu kararnamesi ile müzeye çevrilmek üzere Müzeler İdaresine bırakılırken Maliye Vekâletine bağlı olarak çalışacak bir Millî Saraylar İdaresi kurulmuş ve Dolmabahçe ile Beylerbeyi sarayları bu Müdürlüğün emrine verilmiştir. Aynı kararnameye göre Aynalıkavak ve Tophane kasırları konferans ve kongrelerde kullanılmak üzere, Yıldız Sarayı binaları da geçici olarak yine Millî Saraylar İdaresine bırakılmıştır.²⁷³

Saraylar dışındaki kasır ve köşklerden İhlamur Kasrı 10 Haziran 1925'te, Küçüksu Kasrı ve Yıldız Sarayı binalarından Şale Köşkü 18 Kasım 1925'te uluslararası kongre ve konferanslara tahsis edilmek üzere Millî Sarayların emrine verilmiştir. 1933 yılına kadar Maliye Vekâletine bağlı olan Millî Saraylar İdaresi, 1933 yılı Bütçe Kanunu ile TBMM Başkanlık Divanına bırakılmıştır.²⁷⁴

Millî Saraylar içindeki taşınır kültür varlıkları yeni kurulan devlet daireleri, elçilikler, okullar gibi ihtiyaç duyulan kurumlarda değerlendirilmiştir. Bu gibi eşyanın gerekli yerlere gönderilmesi, satılması, karşılıksız verilmesi gibi durumları gösteren birçok arşiv belgesi mevcuttur. Bu eşyaların değerlendirilmesi ya da satılması konusundaki resmî karar 1934'te çıkmış²⁷⁵ olsa da uygulamada çok daha erken bir tarihten itibaren bu yolun takip edildiği anlaşılmaktadır:

TBMM Başkanlık Konağı'nda ihtiyaç duyulan eşyaların İhlamur Köşkü ve Dolmabahçe depolarından getirildiği bilinmektedir.²⁷⁶ Ayrıca Riyaseticumhur Dairesi için,²⁷⁷ İstanbul Sadaret Konağı'nın tefrişi için,²⁷⁸ Başvekâlet Dairesi ve Avrupa'dan çeşitli görevler dâhilinde Ankara'ya gelmiş olan yabancı uzmanların

²⁷² Hülya Utkuluer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kalan Tarihî Bir Miras: Hanedan Sarayları", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Genç Bakışlar**, ed. Ercan Karakoç (İstanbul: UKİD Yayınları, 2015): 128.

²⁷³ Ziya Payzın, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Millî Saraylarımızın Temel Sorunları** (Millet Meclisi Basımevi: 1977), 9-10.

²⁷⁴ **age**, 11.

²⁷⁵ 12 Mart 1934 Tarihli TBMM Başkanlık Divanı Kararı, madde 7: Saraylardan herhangi bir daire-i resmiyeye eşya verilmesi yahut lüzumsuz hurda eşyanın satılması Meclis Riyasetinden Saraylar Müdürlüğüne tebliğ olunarak Divanı Riyaset kararile icra olunur. <https://www.tbmm.gov.tr/>, [18 Nisan 2020].

²⁷⁶ **BCA**, 30-18-01-01/30-63-20, 1 Kasım 1928.

²⁷⁷ **BCA**, 30-18-01-01/14-37-03, 10 Haziran 1925.

²⁷⁸ **BCA**, 30-18-01-01/14-39-01, 10 Haziran 1925.

ikametgâhlarındaki eksikler için,²⁷⁹ elçiliklerin tefrişi için²⁸⁰ Millî Saraylardan ayrılan eşya kullanılmıştır. Bunların dışında okulların ihtiyacı olan malzemeler de zaman zaman karşılıksız²⁸¹ bazen de bedeli karşılığında²⁸² Maarif Vekâleti emrine verilmiştir.

Çeşitli devlet kurumlarına verilenler dışında Cumhuriyet idaresince düzenlenen davetlerde kullanılacak olan eşyaların geçici olarak Ankara'ya getirildiği de belgelere yansımıştır. Mesela bir Cumhuriyet Bayramı akşamında Hariciye Vekâletince verilecek ziyafet için Millî Saraylar Müdürlüğünden altın yaldızlı yemek takımlarının kullanılıp ardından iade edilmesi için karar alınmıştır.²⁸³

Ekonomik sıkıntıların hayatın her alanında hissedildiği Cumhuriyet'in bu erken yılları için Milli Sarayların yeni devlete lazım olan kongre, konferans salonu ve kamusal binalar ve millî kimlik için önemi bilinen müze gibi işlevlerle yeniden hayata sokulması düşüncesi dünyadaki diğer imparatorluk sonrası millî devletlerinde de görülür.²⁸⁴ Türkiye Cumhuriyeti'nde de uzun savaş yıllarından sonra bütçe sıkıntılarının en yoğun olduğu bir dönemde hanedanlık yapıları ihtiyaca göre şekillenmiş; saray eşyalarından da yararlanılması yolu yine aynı sebeple seçilmiştir. Saltanatın yerini millet egemenliğine bıraktığının göstergesi saltanat yapı ve eşyalarının millet için kullanılmasıdır. Taşınabilir eşyaların millet için kullanılmasının yollarından biri yeni kurulan bakanlıklarda, kamu kurum ve kuruluşlarında, misafirhanelerde, eksikliği olan okullarda yani lüzumu olan yerlerde bunların değerlendirilmesidir. Bu suretle halka hizmet edecek birimlerin eksikleri, zaten az olan devlet bütçesine yük olmadan giderilmiş olur. Ancak bu kullanımların şahsi mi yoksa kurumsal mı olduğu bilinmelidir. Sonraki yıllarda CHP iktidarı bu eşyaların bazı milletvekillerince kullanılması ve hatta bir kısım eşyanın da kayıp olması ile suçlanacaktır.

Aslında gerekli görülen saray eşyasının idare merkezleri arasında yer değiştirmesi durumuna dair örneklerle Osmanlı Devri'nde de rastlanmaktadır. Tahrir Komisyonu, 1924 yılında Yıldız Sarayı'nda eserleri kayıt altına alırken Osmanlı

²⁷⁹ BCA, 30-18-01-01/18-24-05, 6 Nisan 1926.

²⁸⁰ BCA, 30-18-01-01/22-78-16, 19 Aralık 1926.

²⁸¹ BCA, 30-18-01-01/19-35-07, 20 Mayıs 1926.

²⁸² BCA, 30-18-01-01/22-78-20, 19 Aralık 1926.

²⁸³ BCA, 30-18-01-02/14-68-15, 15 Ekim 1930.

²⁸⁴ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun tüm yazlık ve kışlık sarayları 1918 yılından sonra sanat ve tarih müzelerine ve yeni idarenin devlet binalarına dönüştürülmüştür. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Simon Roodhouse- Monika Mokre, "The MuseumsQuartier, Vienna: An Austrian Cultural Experiment", *International Journal of Heritage Studies*, V. 10 (2004), 193-207.

Devri’nde verilen bir ziyafette kullanılmak üzere Yıldız Sarayı’na getirilen ve aslında Topkapı Sarayı’na ait olan 561 parçalık Sevr mamulü yemek takımının iade edilmesini sağlamıştır.²⁸⁵

Saraylara ait eşyanın yer değiştirmesiyle alâkalı Trabzon Mebusu Ahmet Muhtar Bey, 1924 yılı sonunda Meclise bir önerge sunarak eşyaların durumunu sormuştur:

“Saltanat ve hilafetin ilgasından sonra emlak-ı milliyeden addolunan saraylarda mâhud eşya Maliye Vekâleti tarafından mahsus bir komisyon vasıtasıyla kayıt altına alındı. Bu saraylar eşyasından bir kısmının diğer dairelerde kullanıldığına dair istihbarat vardır. Saraylardan harice çıkarılan bu eşya diğer dairelere kanun dairesinde ve kıymeti mukabilinde mi nakil olundu yahud kıymetleri bütçelerinden mahsus mu yapılmıştır?

İşbu emval-i milliye nin korunması için gerekli tedbirler alınmış mıdır? Saraylardan başka mahalle verilen eşyaların kayıt defteri var mıdır?”²⁸⁶

Millî Saraylar eşyasının bu şekilde kurumlara dağıtılması ve ihtiyaç yoksa satılması yıllar sonra 1952’de yeniden gündem olacak ve bu eşyaların akıbeti sorulacaktır. TBMM Komisyonu, 1950’lerde “Millî Saraylarda bulunan kıymetli eşyanın zâyî ve suistimal edilmiş olduğunu” saptayacak; o günlerde bir süre tartışılan bu mesele hakkında kapsamlı soruşturma açılacaktır.²⁸⁷

2.3.1.2. Topkapı Sarayı’nın Müzeye Çevrilmesi

Hilafetin ilgasından bir ay sonra 3 Nisan 1924 tarihli ve 419 numaralı Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdüriyeti kararı ile Millî Saraylar İdaresi dışında bırakılan Topkapı Sarayı resmen müze hâline getirilmiştir. Kararnameye göre:

“Asırlardan beri birçok tarihî vak’alara sahne olmuş tarih-i millîmiz ve tarih-i mimarimiz nokta-i nazarından büyük bir kıymeti haiz bulunmuş olan ve zî-kıymet mefruşat ve müştemilâtıyla muhafazası lâzım gelen Topkapı Sarayı’nın âtiyen İstanbul’a gelecek züvvâr için başlıca bir ziyaret mahalli teşkil edeceği tabîî olduğundan bu mahalleri bilâhare züvvâra kûşade edilmesi ihzar ve hüsn-i muhafazası temin edilmek üzere Âsâr-ı Atika Nizamnâmesi mucibince şimdilik İstanbul Âsâr-ı Atika Müzesi Müdüriyeti emrine verilmesi talebi İcra Vekilleri Heyetinin 3.4.340 [1924] tarihli içtimalarında kabul edilmiştir.”²⁸⁸

Kararnamenin hemen ardından Saray’ın müzeye çevrilmesi için çalışmalarla başlanmış ve ziyarete açılmaya müsait odalar hızla düzenlenerek 16 Ekim 1924’te halka açılmıştır. Müzeye çevrilme işleri için öncelikle Tahrir Komisyonu kurulmuş, bu Komisyon bütün odalara birer numara vererek önce bina ve mekânların tanıtılması ve sonra içlerindeki eşyanın birer numara ile kaydedilmesi yani envanter çıkarılması

²⁸⁵ BCA, 180-09-29/160-01-85, 4 Haziran 1924.

²⁸⁶ BCA, 30-10-00/07-39-29, 31 Aralık 1924.

²⁸⁷ Ahmet Mumcu, “Eski Eser Hukuku ve Türkiye II”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 28, s. 1, (1971): 52.

²⁸⁸ BCA, 30-18-01-01/09-20-17, 3 Nisan 1924.

işini yürütmüştür.²⁸⁹ Eşya ve odaların bu şekilde kayıt altına alınmasının üç sene sürdüğünü Topkapı Sarayı Müzesinin ilk müdürü Tahsin Öz aktarmaktadır.²⁹⁰ Müzenin bu uzun işlemler süresince kapalı kalmaması için işi biten odaların vakit kaybedilmeden ziyarete açıldığı bilinmektedir.²⁹¹

Tahsin Öz'ün aktarımlarına göre “Cumhuriyet idaresi dört beş yüzyıllık bu mimari varlığı müze hâline koymağı millî bir ödev olarak feyizli eline almış” ve Saray, Hazine kethüdası emrinde mevcut kadrosu ile Müzeler İdaresine bağlanmıştır. Öz'ün ifadesine göre bu kadro sarayda çalışan, işlerine bağlı ama “müze” diye bir iş akıllarından dahi geçmemiş kimselerden oluşuyordu. Senelerce kapalı kalan terk edilmiş saray odaları harabe hâlindeydi. Çoğu binanın camları kırık, kurşunları çalınmış, bodrum katlarına eşyalar yığılmış, her yanını otlar bürümüşü. Özellikle Harem neredeyse tamamen metruk hâldeydi.²⁹² Öyle ki Harem kısmının ziyarete açılması ancak 1930'da mümkün olmuştur.²⁹³

Saray'ın devralındığı sırada bu kadar kötü durumda bulunmasının sebebini Tahsin Öz “kültürsüzlük” olarak görmüş ve bu konudaki düşüncelerini muhtelif yayınlarda şu şekilde açıklamıştır:

“Bu durum, muazzam bir imparatorluğun yıkılışını ve kültürsüzlük yüzünden ne hâle düştüğünü pek acı gösteriyordu. Hele bu anlayışla Hazine kâhyalarının nezareti altında zaman zaman mezatla satılan eşya da göz önünde getirilecek olunursa nelerin elden gitmiş olduğu ve nice eserin mahvolup eridiği biraz olsun tebarüz eder. İşte bu feci duruma, Cumhuriyet idaresi set çekmiş ve bir taraftan da en acil tamirler başlamış ve eşyanın kurtarılması, tasnifi de ele alınmıştı.”²⁹⁴

“Bütün harabiyetine rağmen “saltanat idaresi kendi bucağını, Topkapı Sarayı'nı bu kadar ihmal ettiği hâlde Cumhuriyet idaresi san'ata karşı gösterdiği alâka ile bunu yeni hayata kavuşturmuştur.”²⁹⁵

Bu konuda Tahsin Öz gibi Halil Ethem Bey de Topkapı Sarayı'nın “Cumhuriyet'imizin millete verdiği bir hediye” olduğunu düşünmekte ve Cumhuriyet'in çağdaş düşüncesi ile müzeye çevrilmesini desteklemektedir.²⁹⁶

²⁸⁹ Ülkü Altındağ, Nedret Bayraktar, “Topkapı Sarayı Müzesi Tahrir Komisyonu Çalışmaları-I (Harem ve Baltacılar Koğuşu)”, **Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı 2** (İstanbul: 1987): 7.

²⁹⁰ Tahsin Öz, **Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları (1939-1944)**, Güzel Sanatlar Dergisi Sayı: 6 (İstanbul: 1948)'den ayrı basım: 5.

²⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Hülya Utkuluer, “Topkapı Sarayı Müzesi'nin İlk 50 Yılı”, **Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 6** (İstanbul: 2014): 56-70.

²⁹² Öz, **age**, 10-15.

²⁹³ **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1930.

²⁹⁴ Öz, “Atatürk ve Türk Sanatları”, 590.

²⁹⁵ Tahsin Öz, “Topkapı Sarayı Müzesi”, **İstanbul (İstanbul Halkevi Dergisi)**, s. 9 (1 Nisan 1944): 7.

²⁹⁶ Halil Ethem Bey, **age**, 565.

Devralındığında durumu oldukça kötü olan Saray yapıları aciliyet sırasıyla ve bütçe dâhilinde onarılmaya başlanmıştır. Ayrıca tasnif edilen taşınır kültür varlıklarının teşhiri için de Avrupa müzelerinden uzmanlar getirilerek bölümlerin ziyarete açılmasına gayret edilmiştir. Bu uzmanlardan biri Dresden Porselen Müzesi Direktörü Ernest Zimmerman çini koleksiyonunun teşhiri işiyle görevlendirilmiş ve koleksiyon 1927 yılında tasnif edilerek Saray'ın Seferli Koğuşu'nda ziyarete açılmıştır.²⁹⁷

Bu arada Arkeoloji ve Topkapı Sarayı müzelerinin eksikliklerinin giderilmesi ve araştırma yapılması için dönemin Müzeler Müdürü Halil Ethem Bey Avrupa'ya tetkik gezisine gönderilmiştir.²⁹⁸ İdari kadronun Avrupa'ya gönderilmesi müzeler teşkilatına verilen önemin de bir göstergesidir.

Topkapı Sarayı, en eski ve en meşhur olan Osmanlı sarayı olarak çok erken yıllarda müzeye çevrilmiş ve yeniden işlevlendirme hususunda örnek bir yapı olmuştur. Birtakım yasalara bağlı olarak işlev değiştiren, kapatılan, yıkılan tarihî eserlerin arasında müzeye çevrilen örnekler, çağdaş işlevleri ile bugünlere ulaşmıştır. Ayrıca tarihî yapıların müzeye çevrilmesinin turizme hizmet ederek memleket için bir gelir kaynağı hâline geldiği açıktır. 1928-1930 yılları arasında İstanbul'daki müzeleri ziyaret eden 87.047 kişiden 26.077 lira hasılat elde edilmiş olması da bunun göstergesidir.²⁹⁹

2.3.2. Vakıf Eserleri İlgilendiren Siyasi Kararlar

Cumhuriyet'in ilk yıllarında 3 Mart 1924 günü kabul edilen “Şer’iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun”u takiben vakıflardan sorumlu olan bu Vekâletin yerine aynı görevi görmek üzere Başvekâlete bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Umum Müdürlüğünün kurulmasına karar verilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı din işlerinden sorumluyken camilerin sorumluluğu Vakıflar Umum Müdürlüğüne bırakılmıştır.³⁰⁰

Aynı gün Mecliste görüşülerek kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilk maddesine göre “Türkiye dâhilindeki bütün müessesât-ı ilmiye ve tedrisiyye” Maarif

²⁹⁷ Ziya Erkins, “Topkapı Sarayı Müzesindeki Çini Koleksiyonu ve Değeri”, **Tarih Dünyası**, c. 3, s. 24, (1951): 1044-1045.

²⁹⁸ **BCA**, 30-18-01-01/19-42-05, 13 Temmuz 1926.

²⁹⁹ Halil Ethem Bey, **age**, 565.

³⁰⁰ Fahri Özteke, “II. Meşrutiyetten D.P. İktidarına Atıl Bırakılmış Hayrat Kurumları Meselesi”, **Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, c. 13, s. 26 (2018): 247.

Vekâletine bağlanmıştır.³⁰¹ İkinci madde, her kim ya da hangi kurum tarafından idare edilirse edilsin tüm medrese ve mekteplerin Maarif Vekâletine geçtiğini bildirir. Bu kanunla Türkiye’de eğitim tek bir çatı altında birleştirilirken birçoğu vakıf eseri olan sayısız medrese ve okul binasının da tek elde toplandığı ilan edilmiştir.

Maarif Vekâleti Tevhidi Tedrisat Kanunu gereğince 5 Mart 1924’ten itibaren medreselere el koymuş ve 13 Mart 1924’te 479 medrese kullanım dışı kalmıştır.³⁰²

Bu karardan bir müddet sonra 30 Kasım 1925’te “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla İlgili Birtakım Unvanların İlgasına Dair Kanun” kabul edilerek bir kısmı aynı zamanda tarihî eser olan türbeler, tekke ve zaviyeler kapatılmıştır.³⁰³ Kanun’un birinci maddesine göre Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde gerek vakıf suretiyle gerek mülk olarak şeyhinin kullanımında bulunan bilumum tekkeler ve zaviyelerin kapatılmasına; hâlen cami ve mescit olarak kullanılanların bu Kanun dışında bırakılmasına karar verilmiştir.³⁰⁴ Kanun’un yayımlanmasını müteakip ülke genelinde 773 tekke ve 905 türbe kapatılacak, ayrıca tekke ve türbelerdeki müzelik eserlerden 9.362 tanesi müzelere gönderilecektir.³⁰⁵

Kanun çıkarılmadan kısa süre önce 2 Eylül 1925’te İcra Vekilleri Heyeti bir talimat yayımlamıştır.³⁰⁶ Bu talimata göre illerde bir komisyon kurulacak ve bu komisyon harap ya da mamur ne kadar tekke, zaviye ve türbe varsa kapılarını mühürleyecektir. Cami ve mescit olarak inşa edilenler ayrılacaktır. Kapatılan tekke, zaviye ve türbelerin içinde bulunan eşyalar listelenecek; bu eşyalar arasında müzede teşhir edilecek kıymette olanlar İstanbul Evkaf Müzesine gönderilecektir. Kapatılanlar arasında mektep olarak değerlendirilebilecek olanlar özel idarelere devredilmek üzere belirlenecektir. Mektep olarak ayrılmayanlardan harap hâlde olanlar satılacak ve satış hakkında Vakıflar Umum Müdürlüğüne bilgi verilecektir.³⁰⁷

³⁰¹ “Tevhid-i Tedrisat Kanunu (430 S.K)”, Kabul Tarihi: 3 Mart 1924; **Resmî Gazete**, 6 Mart 1924.

³⁰² **Genç Cumhuriyetin Türkiye’si Kronoloji**, haz. Ayşe Hür, Nil Yüzbaşıoğlu (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012), 95-96.

³⁰³ “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıkları ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair (677 S.K.)”, Kabul Tarihi: 30 Kasım 1925; **Resmî Gazete**, 13 Aralık 1925.

³⁰⁴ Can, **age**, 21.

³⁰⁵ Hamit Zübeyir Koşay, “Tekke ve Türbeler Kapandıktan Sonra”, **Güzel Sanatlar Dergisi**, s. 6 (1949): 2.

³⁰⁶ **BCA**, 51-00-00/12-104-16, 15 Haziran 1925; **BCA** 51-00-00/13-110-16, 29 Haziran 1925; **BCA**, 51-00-00/02-06-07, 11 Ekim 1925 tarihli kararnamelerde kapatılan tekke, zaviye, cami, mescitlerdeki antika ve teberrukat eşyasının muhafaza edilmesi istenmektedir.

³⁰⁷ Öztürk, **Türk Yenileşme**, 407.

Tekke ve türbelerin kapatılması kararı Mecliste bazı tartışmalara yol açmıştır. Dönemin Maarif Vekili Hamdullah Suphi ile Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal arasında ciddi bir tartışmaya sebep olan bu konu uzun yıllar konuşulmuştur. Hamdullah Suphi, tüm türbelerin kapatılmasına karşı çıkmaktadır; bu sebeple “Kim olduğu belirsiz, orada yaşayanlarca hakkında efsaneler anlatılan türbelerle tarihimizi yapan, bize kurtardığınız vatani bırakan, isimleri milletimizin şereflerini teşkil eden tarihi kimselerin bir olamayacağını”³⁰⁸ diyerek itirazını ifade etmiştir. Hamdullah Suphi, Türk tarihindeki önemli şahsiyetlerin tanıtılması için Avrupa’daki gibi resim ve heykeller olmadığını, türbelerin bu işe yaradığını beyan etmiştir. Mustafa Kemal’in çok kızdığı kayda geçirilmekle birlikte kendisine “On yıl bekle bütün türbeleri sana vereceğim.” dediği de belirtilmektedir. Hamdullah Suphi, Kanun yasalaşsa bile düşüncelerini savunmaktan vazgeçmeyecek ve yıllar sonra 1947’de CHP’nin yedinci kurultayında aynı gerekçe ile “tarihî hizmetleri ile tanınmış büyüklerimizin türbelerinin açılması için önerge” sunacaktır.³⁰⁹

Kültür varlıklarını etkileyen bu gibi siyasi kararlar içerisinde değerlendirilecek bir diğer düzenleme 28 Mayıs 1927 tarihli ve 1057 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Dâhilinde Bulunan Bircümle Mebani-i Resmîye ve Milliye Üzerindeki Tuğra ve Methiyelerin Kaldırılması Hakkında Kanun”dur.³¹⁰ Buna göre devletin, hükümetin ya da belediyenin kullanımında olan binalar ve mekteplerde bulunan ve Osmanlı saltanatını temsil eden tuğra ve armalarla sultanları öven kitabeler kaldırılacaktır. Üzerinde kitabe, arma ya da tuğra bulunan özel binalar; bunlar kaldırılmadıkça devlet ya da belediye binası olarak kullanılmayacaktır. Eğer söz konusu arma, kitabe ve tuğraların kaldırılması binanın tarihî ve mimari özelliğine zarar verecekse üzerleri uygun şekilde kapatılacaktır. Kaldırılabilenler müzelere konulacaktır. Devlet binalarından hangi eserin kaldırılması veya örtülmesi lazım geldiğine Maarif Vekâleti karar verecektir.³¹¹

Bu yasal düzenlemelerden doğrudan etkilenen Vakıflar Umum Müdürlüğü, bazı talimatlarla eserlerin kayıt altına alınmasını sağlamak istemiştir. Öncelikle 5 Haziran

³⁰⁸ Seraslan, **age**, 143.

³⁰⁹ **age**, 144-145.

³¹⁰ Kanun metni için bk. www.mevzuat.gov.tr [18 Nisan 2020].

³¹¹ Can, **age**, 26.

1924 tarihli kararlar tüm mahallerde “cami, mescid, tekke ve zaviye vesairden tamir ihtiyacı olanların onarılması ve ihyası için liste hazırlanmasını” istemiştir.³¹²

Bunu 12 Haziran 1924 tarihli bir başka Talimatname izlemiş ve vakıf eserlerin satışı ilk kez bu metinle gündeme gelmiştir. Bu Talimatname’de yer verildiği üzere “ihtiyaç fazlası olduğu veya harap hâlde bulunduğu için kadro harici bırakılacak camiler” komisyonlarca tasnif edilecektir.³¹³ Ancak vakıf eserlerden camilerin satışına karşı çıkanlar olmuş ve Karesi Milletvekili Vehbi Bey, karşı çıkanlara hitaben bir konuşma yapmıştır:

“Hani Ankara’da memleketi cem edecek bir camii? Yok, hepsi birer mescitten ibaret... Sonra adım başında birer harabe, sonra ledelhace askerden kaçmak için bir adam sığınıyor. Adam sığınacak ise neden? O da yok. Kapısı kapalı, örümcekler hatta köpekler yatar. Dokunursanız kıyametler kopar. Köpek yatarken neden sesin çıkmaz? Gübre atılırken neden sesin çıkmıyor efendi? Cami sakız gibi temiz olsun, mademki cami var, ya cami olsun veyahut yıkalım.”³¹⁴

Vakıflar Umum Müdürlüğünce çıkarılan bir diğer kararnameyle camilerin tasnif edilmesi, cami hademelerinin aylıkları ve idarenin devamlılığı için gerekli işlerin bildirilmesi için beş kişilik bir komisyon oluşturulmuştur.³¹⁵ Karar alınsa bile camilerin tasnifi için birkaç yıl beklenecektir.

Tekke ve zaviyelerin kapatılması kararından sonra satılan veyahut yıkılan tekkeler olduğu gibi müzeye çevrilen tekkeler olduğu da arşiv belgeleri ve dönem basınına yansımıştır. 1926 yılında müze hâline getirilmesine karar verilen Konya’daki Mevlana Türbesi ve Tekkesi yeniden işlevlendirilen örneklerden biridir.³¹⁶ Bu tekkenin ziyarete açılmak üzere 1929 yılında tamiratına başlanmıştır.³¹⁷

İkinci örnek ise İstanbul’daki Galata Mevlevihanesi’dir. Ancak burası ilk yıllarda kapatılmış; bir dönem ilkokul olmak üzere Maarif Müdürlüğüne devredilmiştir.³¹⁸ Sonraki yıllarda Millî Eğitim Bakanlığına tahsis edilerek Divan Edebiyatı Müzesine çevrilecektir.³¹⁹

İstanbul’un diğer tekkelerinden Bahariye Mevlevihanesi’nin bir kısmı 1935’te sahibi tarafından yıktırılmış, kalan kısmı da 1938’de yanmıştır. Tekkenin mescidi olan

³¹² BCA, 51-00-00/12-104-08, 5 Haziran 1924.

³¹³ Özteke, *age*, 250.

³¹⁴ *age*, 252.

³¹⁵ BCA, 51-00-00/02-01-40, 18 Haziran 1924.

³¹⁶ BCA, 30-18-01-01/18-24-04, 6 Nisan 1926.

³¹⁷ BCA, 30-18-01-02/05-44-06, 12 Eylül 1929.

³¹⁸ *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1936.

³¹⁹ BCA, 30-18-01-02/ 112-72-19, 18 Kasım 1946.

kısım uzun yıllar depo olarak kullanılmış ve daha sonra bitişiğindeki fabrikaya satılmıştır.³²⁰

Vakıf kökenli eserler bu suretle tek elden idare edilemez olmuş ve dahası kadro dışı bırakılanların elden çıkarılmak üzere satılması, kiralanması, yıkılması uzun yıllar sürecek tartışmalara ve birçok eserin kaybına yol açmıştır.

2.3.2.1. Eğitim Yapılarının Yaratdığı Sorunlar

Vakıf eserlerin çeşitli kurumlara verilmesi Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurumlar arasında ihtilaflar çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle Vakıflar Umum Müdürlüğüne ait olup Maarif Vekâleti ve il özel idarelerine devrolunan eğitim yapıları ile tekke ve türbeler bu ihtilafların ana kaynağıdır. Tevhidi Tedrisat Kanunu ile daha önce vakıflara bağlı olan medrese ve mektep binaları, eğitim yapıları için ayrılan tahsisatla birlikte Maarif Vekâletine ve özel idarelere devredilmişti. Ayrıca yine Tevhidi Tedrisat Kanunu'na göre metruk durumda bulunan eğitim yapılarından mektep ve medreselerin satılabilmesi için gerekli tüm şartlar oluşturulmuştu. Bu yerlerin satışı Maarif ve Dâhiliye vekâletlerince yapılacaktı.

Bu karara dayalı olarak Maarif Vekâleti hiç vakit kaybedilmeden mektep, medrese, tekke ve kütüphanelerin arsalarının ve bunlara tahsis edilen akarlarının, kanunda belirtildiği üzere kendisine ve özel idarelere devrini istemiştir. Maarif Vekâletinin iddiasına göre külliyelerin içinde yer alan medrese ve mektep binalarının sorumluluğu kendisine aittir. Hatta yeni mekteplerin inşasında kullanılmak üzere bu gibi yapıların enkazının da vekâletçe alınmasını talep etmektedir. Bu durumun halli için Maarif Vekâleti bir komisyon kurulmasını teklif etmiştir. Bu komisyon tarihî ve bedii kıymeti olmayan yapıları belirleyecek; bu yapılar yıkılacak ve aynı arazi üzerine asri mektep, kütüphane veya eğitimde kullanılacak konferans salonu gibi diğer kültür müesseseleri yapılacaktır. Dâhiliye Vekâleti de benzer kullanımlara dayalı bir talimatı 4 Ağustos 1925'te valiliklere göndermiş; tekke ve zaviyelerle vakıflardan alınması lazım gelen mektep ve medreselerin özel idarelerce devralınmasını istemiştir. Vekâletlerin bu isteklerine karşın Vakıflar Umum Müdürlüğü; külliyelerin harimlerinde bulunan eğitim yapılarının satılamayacağını, tekke ve zaviyelerin eğitim yapısı değil birçoğunda minber ve mihrap gibi bölümler olması dolayısıyla dinî yapı

³²⁰ Erdem Yücel, "Günümüze Ulaşamayan Bir Eser: Beşiktaş Bahariye Mevlevihanesi", **Türkiyemiz**, c. 14, s. 39 (Şubat 1983): 15-16.

statüsünde olduklarını vurgulayarak bu gibi eserleri devretmeyi reddetmiştir. Bu ihtilaf üzerine Başvekâlet, 1 Eylül 1925'te bir tamim yayımlayarak Maarif Vekâleti ve özel idarelere devredilecek yapıların mektep, medrese ve kütüphaneler ile imaretler hariç talebe yurtları, yatakhane ve yemekhane olarak kullanılan yerleri kapsadığını; tekke ve zaviyelerle vakıflara akar olarak tahsis edilen yerlerin bu kapsamda değerlendirilemeyeceğini açıklamak durumunda kalmıştır.³²¹

Bu gibi kurumlar arasında sorun teşkil eden konular sonraki yıllarda da gündemde olacaktır. Maarif Vekâleti, Vakıflar Umum Müdürlüğü ve İstanbul Belediyesi arasında daha sık rastlanan bu gibi çatışmaların temelinde vakıf eserlerin korunması ve gelirinden faydalanılması; kurumun sorumluluğu altındaki yapıyı onarmaması ya da başka bir kuruma tahsisi gibi sebepler bulunmaktadır. Kurumlar arasındaki uyumsuzluklardan en çok zarar gören her zaman kültür varlıkları olmuştur.

Bunlar arasında yeniden işlevlendirilen birçok medrese ve mektep vardır. Belediye tarafından satın alınan Rüstem Paşa Medresesi³²² ve Fatih'teki Kurşunlu Medrese³²³ onarıldıktan sonra film deposu yapılmıştır. Şehzadebaşı ve İbrahim Paşa medreseleri ise yine Belediye tarafından tamir edilip, lokanta ve öğrenci yurdu olarak kullanılmak üzere Üniversite emrine verilmiştir.³²⁴ Bir gazete haberinden özel şahıslara satıldığı anlaşılan Gazi Osman Paşa Mektebi, tütün deposu olarak kullanılmaktayken çıkan yangında harap olmuştur.³²⁵

Mektep ve medreselerin dışında çoğu zaman bir külliye içerisinde yer alan sıbyan mektepleri de aynı kanuni düzenlemelerden etkilenecek çeşitli kurumlara ve şahıslara verilmiştir. Bir araştırmada 1923-1928 yılları arasında kapatılan ve işlev değiştiren sıbyan mekteplerinden bazıları şu şekilde belirtilmiştir:

“Beylerbeyi'nde Abdullah Ağa Sıbyan Mektebi, Fatih'te Ahmet Hulusi Paşa Sıbyan Mektebi, Çengelköy'de Kerime Hatun Sıbyan Mektebi; polis karakoluna çevrilmiştir.

Beylerbeyi'nde Hamid-i Evvel Sıbyan Mektebi Halk Fırkası binası olarak kullanılmaktayken Kasımpaşa'daki Abdülkadir Çavuş Sıbyan Mektebi mahalle bekçilerince işgal edilmektedir.

Kocamustafapaşa'daki Ağaçkakan Sıbyan Mektebi Belediye tarafından spor kulübüne tahsis edilmiş, Topkapı'da Ahmet Paşa Sıbyan Mektebi Gençlik Mahfeli yapılmıştır.

Cağaloğlu'ndaki Beyhan Sultan Sıbyan Mektebi Cumhuriyet Matbaası makine dairesi olarak kullanılmaktadır.

³²¹ Öztürk, **age**, 383.

³²² **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1931.

³²³ **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1932; 12 Temmuz 1932.

³²⁴ **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1938.

³²⁵ **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1932.

Anadoluhisarı'ndaki Muhaşşî Sinan Efendi Sıbyan Mektebi Belediye tarafından, Eyüp'teki Süleyman Subaşı Sıbyan Mektebi İdare-i Hususiye tarafından, Tophane'deki Süheyl Bey Sıbyan Mektebi ise Vakıflar İdaresince kiraya verilmiştir.³²⁶

Tüm bu sorunlar göstermektedir ki Cumhuriyet idaresi, sayısı binleri bulan vakıf eserleri nasıl değerlendireceğine dair bir plan-program hazırlamamış; alınan bir karar diğer bir kararın alınmasını gerektirmiştir. Hilafetin ilgası, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, tekke ve zaviyelerin ve ayrıca türbelerin kaldırılması gibi kararların altına imza atılırken temel soru vakıf eserlerinin nasıl idare edileceği değil Osmanlı-İslam bağının etkisinin nasıl azaltılacağıdır. Ancak bu kararlar taşınmaz kültür varlıklarını fazlaca etkilemiştir. Ancak bunun da asıl sebebi bu eserlerin tasnifinde bir politika izlenmemesi, nasıl ilerleneceğine yolda karar verilmesidir. Çoğu zaman tarihî yapıların tasnifi işi bile yetkin olmayan memurlara bırakılmıştır. Birçok siyasi karardan doğrudan etkilenen tekkeler, türbeler, eski eğitim sisteminin sıbyan mektepleri, medreseler artık işlevsizdir. Bunlardan okul olarak hizmet görecekt olanlar ayrılmaya çalışılmıştır. Ancak yeni devletin eğitim yapılarında yeni ve modern inşaatlar yapması gerekmektedir. Yeni modern mimari modern milletin şartıdır. Nitekim Osmanlı'daki Batılılaşma hareketlerinin tesiriyle yenilenen askeri okul binaları hâlâ iyi durumda olduğundan korunmuş, okul olarak ya da kamu binalarına dönüşerek Cumhuriyet Devri'nde de ayakta kalmaya devam etmişlerdir. Eski bir imparatorluğun bakiyelerine sahip çıkmayı gerektirecek korumacı anlayışın mevcudiyeti zaten devrim düşüncesine ters düşer. Bu durumda işlevsiz kalan yapıların muhafazasına, zaten ekonomik zorluklar yaşayan bir ülkede bütçe ayrılması beklenemez. Kullanılamayacak durumda olan, geçmiş yıllarda harap olmuş ve metruk durumda kalmış yapıların yıkılması; pek çok örneği olan medrese binalarının satılması gibi uygulamalar hem gelir elde etmek hem de bu eserlerin sorumluluğundan feragat etmek düşüncesinden kaynaklanmıştır.

2.3.2.2. Teberrukat Eşyasının Durumu

Tekke ve türbeler kapatılırken içlerinde bulunan ve teberrukat eşyası diye anılan taşınır eserlerin ne olacağı da ayrı bir meseledir. Önce bunların İstanbul'daki Evkaf Müzesine gönderilmesi istenmiş, sonradan daha kapsamlı bir düzenlemeye gidilmiştir. 16 Ocak 1925'te çıkarılan kararname ile teberrukat eşyası arasında sanat ve tarih bakımından özelliği olan eserlerin Müzeler Müdüriyetince tetkik edildikten sonra

³²⁶ Anılcan Sıçrayık, "İstanbul'da Eski Eser Tahribi (1908-1938)", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2019), 91-93.

çeşitli müzelere nakledilmeleri kararlaştırılmıştır.³²⁷ Buna göre ney, kudüm, saz, asa, miğfer, post, şamdan... gibi eşyalar Etnografya Müzesine; kök boya kilim ve halılar Asar-ı İslamiye ve Sanayi-i Nefise Müzesine; kitaplardan İstanbul'dakiler Süleymaniye'ye, Bursa'dakiler Müze Kütüphanesine, Kastamonu'dakiler Darülkurra, Konya'dakiler Yusuf Ağa Kütüphanesine gönderilecektir. Diğer iller, umumi kütüphanelerde bu kitapları muhafazaya alacak; kıymetli eserler Ankara'daki Kütüphane-i Umumide toplanacaktır.³²⁸

Teberrukat eşyasının toplanmasından sonra Maarif Vekâleti, 9 Şubat 1926'da müzelere gönderilen ya da muhafaza altına alınan eserlerin listesini istemiştir.³²⁹ Eserlerin hangi müzeye gönderildiği ya da nerede muhafaza edildiği bilgisi kayıt altına alınarak kaybolmasının önüne geçilmek istenmiş olmalıdır. Bundan bir ay sonra yine Maarif Vekâleti tarafından valiliklere bir yazı gönderilmiştir:

“Tekke ve türbelerde mevcut Müzelik eşya tamamen tefrik edildikten sonra müzesi olan yerlerde müzelere, müzesi bulunmayan yerlerde Maarif idarelerinin tahtı muhafazasında kalacak ve listeler ile civar vilayet müzesine ve Ankaraya nakli için ne miktar masrafa ihtiyaç bulunduğu bildirilecektir. Bu işlerin hitamını müteakip tekke ve türbe binaları (Konyada Mevlana tekke ve türbesi hariç olmak üzere) Evkaf Müdüriyeti Umumiyesine bırakılacaktır.

Maarif Vekâletinin âsâr-ı atıkaya müteallik mebanî üzerinde hakk-ı murakabesi baki kalacağı cihetle Muhafaza-i Âbidat Encümeninin tabii azaları olan Maarif Müdür ve Müfettişleri tarihî ve bedîî kıymeti haiz bilcümle âbidat-ı tarihiyenin gayrimesul eller tarafından tahribine meydan bırakmayacakları gibi işbu kanun hakkında da Âsâr-ı Atika ve Muhafaza-i Âbidat nizamnamelerini bitamamiha tatbik edeceklerdir.”³³⁰

Maarif Vekâleti bu şekilde teberrukat eşyasını muhafaza altında tutmaya çalışmıştır. Benzer bir karar da 1928 yılında alınmıştır. Bu karara göre teberrukat eşyasının cinsi, nitelik ve niceliğinin bir komisyon tarafından tespit edilmesi için ilgili kurumlara bir kararname gönderilmiştir.³³¹ Kararnamenin ardından her ilde çalışmalar başlatılmış ve özellikle İstanbul'da bu çalışma uzun yıllar devam etmiştir. 16 Mart 1931 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinden öğrenildiğine göre İstanbul'da bulunan komisyon, çalışmasını yeni bitirmiştir. Çalışmalar süresince İstanbul ve civarındaki 570 cami ve mescit içindeki 90.000 kalem eşya kayıt altına alınmıştır.

İstanbul ve diğer bazı vilayetlerdeki cami ve mescitlerden toplanan ve depolarda muhafaza altında tutulan kıymetli eşyalardan müzelerde teşhir edilebilecek durumda olanların seçilmesi ve diğerlerinin satılması yahut iadesi için 1933 yılında Vakıflar

³²⁷ BCA, 180-09-00/01-07-01, 16 Kânunisani 341 (16 Ocak 1925).

³²⁸ Öztürk, *Türk Yenileşme*, 407.

³²⁹ Can, *age*, 100.

³³⁰ *age*, 101.

³³¹ BCA, 51-00-00/02-07-03, 17 Temmuz 1928.

Umum Müdürlüğü bir teklif sunmuştur. Buna göre eski Müzeler Müdürü Halil Ethem Bey'in riyasetinde İstanbul Evkaf Müdürü Niyazi Bey ve Mebani Müdürü Sait Bey'den oluşan bir komisyon bu eserleri tasnif edecektir.³³²

Dolayısıyla teberrukat eşyasının değerlendirilmesi süreci zaman almıştır. Vakıflar Umum Müdürlüğünden gönderilen 28 Şubat 1936 tarihli genelge; sanat ve tarih değeri olduğu gerekçesiyle toplanan teberrukat eşyasının on bir yıldır depolarda beklediğini ortaya koymuştur:

“...Bu eşyanın uzun müddet evkâf depolarında alıkonulması daimî kontrolü icap ettirdiği gibi ziyaa da maruz bulunduğundan doğru olmayacağı cihetle hepsi vilayet merkezine getirilerek, teşkil edilecek bir komisyon tarafından incelenip müzelik olanlarının Kültür Müdürlüğü'ne teslim edilmesi, satılmasında mahzur olmayanların da evkaf hesabına satılması.”³³³

Gerek yasal düzenlemelere dayalı olarak çeşitli vakıf eserlerinin muhtelif kurumlara dağıtılması gerekse taşınmaz bu eserlerin içindeki taşınır eserlerin ne olacağı hususunda sürekli takip edilen bir yöntem olmaması, sürecin plansızlığını bir kez daha gözler önüne sermektedir.

2.4.Bölüm Değerlendirmesi

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda başlayan yenileşme hareketlerinin Cumhuriyet'e kadar geçirdiği süreç pek çok toplumsal, siyasal, kültürel dönüşümün kilit noktalarını oluşturarak bir süreklilik yaratmıştır. Bu sürekliliğin kültür varlıklarını ilgilendiren izleri Osmanlı'da oluşmaya başlayan eski eserlere yönelik koruma anlayışında, Cumhuriyet idaresine intikal eden yasal düzenlemelerde, müzecilik teşkilatındaki gelişmelerde, imar planları ve şehirleşme faaliyetlerinde, Osmanlı'da yetişen mimarların Cumhuriyet'e taşıdığı Birinci Millî Mimari Akımı'nda görülebilir.

Cumhuriyet yalnızca bir rejim değişikliği değildir. Bu değişiklikle beraber Türk milletinin şekillendirilmesi, uzun mücadelelerle ayakta kalan yeni Türk millî devletinin çağdaşlaşma yarışında yerini alması beklenmektedir. Millet Meclisi'nin açılışı ile başlayan ve saltanatın ilgası, Cumhuriyet'in ilanı, hilafetin kaldırılması ve diğer inkılaplarla şekillenen bu dönemde çağdaş, demokratik ve laik Türk millî kimliğinin oluşturulması için birçok düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenlemelerden bazıları kültür varlıklarını doğrudan ve büyük ölçüde etkilemiştir.

³³² BCA, 30-18-01-02/39-61-09, 9 Ağustos 1933.

³³³ Öztürk, *Türk Yenileşme*, 407.

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla kurulan geçici hükümetler, yeni bir idari sistem oluşturmaya çalışırken yayımladıkları programlarda “millî ruha yön verecek olan eski millî eserlerin” muhafaza edilmesi için de kararlar almışlardır. Bu kararlar Cumhuriyet ilan edilmeden önce kültür varlıklarına yaklaşımda gelinen noktayı açıkça göstermektedir. Millî Mücadele'nin sürdüğü, birçok sorunla baş edilmeye çalışıldığı böyle bir dönemde millî eserlere ve millî müzelere öncelik verilmesi dikkate değerdir. Bu dönemde Meclis bünyesinde oluşturulan Maarif Vekâleti içerisinde kurulan Hars Dairesi o tarihten sonra Cumhuriyet'in kültür varlıklarından sorumlu kurum olmuştur.

Değerlendirmeye açık olan noktalardan bir diğeri hem Osmanlı Devleti'nde hem Cumhuriyet'in ilk yıllarında çağdaş bir mimari koruma anlayışının olmamasıdır. 1900'lü yılların başında oluşan hukuki altyapı, o hâliyle yeni rejimin eski eserleri koruma politikasının temelini oluşturmuştur ve yasal düzenlemelerdeki eksiklikler 1973 yılında çıkacak olan ilk eski eser yasasına kadar giderilememiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kültür varlıklarının korunması meselesindeki temel konu “millete intikal eden” vakıf eserlerin ve hanedan emlakinin ne olacağıdır. Bu konuda sabit bir yol çizilmemesi, bir politika oluşturulmaması, telafisi imkânsız kayıplara neden olmuştur. Ancak bu kayıplarda Osmanlı izlerini silmek, İslam bağını azaltmak için dinî yapılara zarar vermek gibi kastî birtakım niyetlerin varlığından söz edilemez. Öte yandan Topkapı Sarayı'nın müzeye çevrilmesi, Milli Saraylar Müdüriyetinin oluşturulması gibi adımlar çağdaş fikirlerin varlığını gözler önüne serer. Alınan kararların uygulanmasında gecikmeler yaşanması eleştiriye açık bir noktadır. Mesela Milli Saraylar bünyesindeki saray ve kasırların gerçek anlamda halka açılması ancak 1983 yılında mümkün olabilmiştir. Buna rağmen saray yapıları başıboş bırakılarak zamanın tahribine açık halde bekletilmemiş; devlet protokollerinde, konaklama ve kongrelerde kullanılması bu yapıları işlevlendirmiştir.

Yeni devlet, Osmanlı hâkimiyetinden saraylar, kasır ve köşkler, devlet binaları, askerî yapılar, çeşitli derecelerde okul yapıları, çeşmeler, köprüler, han ve hamamlar gibi büyük bir kültür mirası devralmıştır. O dönemde korunması gerekli kültür varlığı kavramı olmadığı gibi devrim sonucu yıkılan imparatorluğa ait eserlerin özel olarak korunması düşüncesinin çelişki yaratacağı açıktır. Buna rağmen Osmanlı'dan kalan eserlere, özellikle eski devletin başkenti İstanbul'da açıkça zarar vermek gibi bir yönetime başvurulduğunu gösteren örneklerle de rastlanmaz. Aksine Atatürk sürekli artan bir ilgiyle tarihî eserlerin korunması ve işlevlendirilmesi için çaba göstermiştir.

Cumhuriyet rejiminin tarihî eserlere yaklaşımında bazı hususların mevcudiyeti özellikle yasal düzenlemeler ve uygulamalarda kendini gösterir. Bunlar arasında devralınan kültür mirası içinde “millî” eski eserlerin korunması; gayrimüslimlere ait yapılara yönelik herhangi bir karara imza atılmaması; bununla beraber her medeniyetin eserlerine sahip çıkılacağına sıklıkla vurgu yapılması gibi maddeleri sıralamak mümkündür. Ayrıca bu dönemde vakıf eserlerin yapılış amacındaki gibi kullanım değeri olduğu için ayakta kalmasına önem verilir; tarihî ya da mimari önemi dolayısıyla korunması gerektiği düşüncesi henüz mevcut değildir. Vakıf eserleri tıpkı inşa edildikleri dönemdeki gibi milletin hizmeti için kullanılacaktır ve ihtiyaç doğrultusunda değerlendirilecektir. Aslında bu iki vasıf -yani millet hizmeti için ve ihtiyaca yönelik kullanım- dönemin genel koruma anlayışıyla paralel yürümektedir. Saraylardaki eşyanın gerekli görülen okul, kamu kurumu, devlet binalarında kullanılmasının ya da tekke ve zaviyelerin kapatılmasının ardından elden çıkarılan binaların temel sebebinin bu anlayıştan kaynaklandığı düşünülmektedir. Her ne kadar tekke ve zaviyelerin, türbelerin kapatılmasında Cumhuriyet rejiminin laiklik algısı etkili olsa da bu kararların uygulanması aşamasında, tasnif dışı bırakılan tarihî binaların seçiminde, laiklik anlayışının bir tesiri olduğu söylenemez. Bu yapıların zarar görmesinin temel sebebi, tasnifte çoğunlukla bir yapının tarihî ya da mimari özelliği olup olmadığını kavrayamayacak memurların görevlendirilmesi ve bu eserlerin kontrol edilmeksizin yıkılması, satılması, kiralanması gibi işlemlere geçilmesidir. Öte yandan bazı devlet binalarından tuğraların kaldırılması gibi işlemlerde binaların fiziken zarar görmesinin önüne geçmek için çoğu kez önlem alınmaması, doğrudan tarihî eserlere yönelik koruma algısının olmadığını gösterir ve yurtdışına çıkarılan devrilmiş bir hanedanın izlerini taşıyan sembollerin zarar görmesinden çekinilmediğinin de bir kanıtıdır.

Vakıflar Umum Müdürlüğü; araştırmayı kapsayan sürecin tamamında mülkiyetindeki eserler dolayısıyla sorunlar yaşayan, diğer kurumlarla çatışma hâlinde olan, bir taraftan bütçesi ve personeli dâhilinde elindeki eserleri onarmaya çalışırken diğer taraftan kıymetli olmadığını düşündüğü eserleri kiralamak ve satmak suretiyle gelir kaynağına çevirmek düşüncesinde olan bir yapıya sahiptir. Bu çok başlı idari yapı eserlerin korunmasını ve özellikle onarılmasını zorlaştırmıştır. Mesela bir külliyyede Vakıflar Umum Müdürlüğü, idaresi altındaki camiye onarıırken Maarif Vekâletinin, idaresi altındaki kütüphaneyi ya da Belediyenin, idaresi altında bulunan şadırvanı

onarmaması külliye'nin bir bütün hâlinde korunabilmesini imkânsız hâle getirmiş ve bu sorun uzun yıllar çözülemediği için kültür varlıkları zamanın tahribine açık hâlde bırakılmıştır.

Diğer taraftan vakıf eserlerin birden çok kuruma dağıtılması merkezden uzak bulunan eserlerin çoğunu sahipsiz bırakmıştır. Kültür varlıklarının sağlam bir envanterinin bulunmayışı sahipsiz ve metruk durumda olan yapıların yok olmasını hızlandırmıştır. Özellikle taşradaki idarecilerin eski eserleri yıkarak yerine “Cumhuriyet idaresine yakışır yeni binalar” yapmayı tercih etmesi kültür varlıklarının tahribatını arttırmıştır. Çeşitli kurumlara dağıtılan tarihî yapıların mevcut durumunu ve yapılması hâlinde onarımını izleyen bir üst kurul olmadığı için yanlış kullanımdan kaynaklı hasarlar da eski eserlere geri dönüşü olmayan zararlar vermiştir. Onarılacak olan vakıf eserlerin en büyük sorunu ise çoğu tarihî ve mimari kıymeti olan bu eserleri tamir edecek nitelikte donanımlı personelin ve yeterli bütçenin bulunmayışındır. Bütün bu sorunlar bir araya geldiğinde Cumhuriyet’in ilk yıllarında vakıf eserlerin neden korunamadığı daha iyi anlaşılabilir.

Vakıflar Umum Müdürlüğü dışında araştırmaya konu olan bir diğer idare, İstanbul Şehremanetidir. Tanzimat Devri’nden sonra kurumsallaşan İstanbul’daki yerel idare 1855 yılında Şehremaneti adıyla kurulmuş ancak 1912 yılında tek bir merkezden idare edilinceye kadar şehrin yerel idaresi tam bir belediye örgütü gibi hizmet edememiştir. Belediye örgütünün kültür varlıklarıyla alâkalı faaliyetlere imza atması şehrin imar planları ile ilişkilidir. Bu yıllarda şehrin imarı anlayışı yangın yerlerinde caddelerin genişletilmesi ve ahşap evlerin yerine kâğır yapıların tercih edilmesinden ibarettir. Şehrin imarı süreklilik konusunun en iyi örneklerinden birini sunar. Şehrin ilk haritasını çıkaran ve bunun üzerinden bir imar planı hazırlayan Moltke’nin 1836’da yaptığı planda, yıllar sonra Prost’un ve hatta Menderes imarlarındaki hâliyle Vatan ve Millet caddelerinin aynı aksta yer alması, bazı konuların uzun yıllara yayılan geçmişleriyle ele alınmasındaki zaruriyeti gösterir. Uzmanların şehre yaklaşımı genelde aynı noktalar üzerinden olmuştur. Şehrin anıt camilerini ön plana çıkarmak, meydanlar ve parklar açmak ve caddeleri genişletmek tüm planların temelidir. Bu planı hayata geçiren Menderes yıllar sonra bu nedenlerle suçlanacaktır.

Nihayetinde Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devrolunan kültür mirasının kapsamlı bir politika çerçevesinde değerlendirilmediği görülmektedir. Devletin önceliği millî

bilinci pekiştiremeye yarayacak tarihî ve estetik değeri yüksek olan eserlerin korunması ve diğerlerinden ihtiyaç doğrultusunda yararlanılmasıdır. Devletin zorunlu ihtiyaçlarını karşılaması önceliği tarihî eserlerin bütüncül bir politika dâhilinde korunmasını engellemiştir. Dünyada 19. yüzyılda başlayan koruma anlayışının bugünkü anlamda gelişmesinin 1930'lardan başlayarak 1960'lı yılların ortalarına kadar şekillendiği düşünülürse bu yıllarda birçok kültür varlığının yine de çağdaş bir düşünce ile onarılması olumlu bir adım olarak görülmektedir. Buna rağmen kimi zaman uygulama düzeyinde bilinçsizlik, ideolojik kaygılar ve oportünist bir anlayışla ekonomik çıkar elde etme düşünceleri, kimi zaman da nitelikli personel eksikliği gibi sorunların kültür varlıkları için tehdit oluşturduğu açıktır.

3. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİ'NDE (1923-1938) TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARINA YÖNELİK YAKLAŞIM

Atatürk Dönemi, işgal güçlerine karşı verilen bağımsızlık mücadelesinden sonra yeni millî devletin kuruluş sancılarının hissedildiği ve her alandaki inkılaplar ile Türkiye'nin baştan başa şekillendiği olağanüstü bir dönemdir. Yeni bir devlet düzeninin kurulduğu bu süreçte kültür varlıklarına yönelik karar ve faaliyetler devrin sıra dışı şartları göz önünde tutularak değerlendirilmiştir.

Atatürk Dönemi'nde kültür varlıklarına yönelik yaklaşım değerlendirilirken öncelikle dönemin genel politikalarına kısaca bakılmaktadır. Genel politikalar kapsamında devletin kuruluşu, inkılaplar, laiklik ve milliyetçilik düşüncesinin gelişimi, Türk millî kimliğinin yaratılmasında başvuru sembollerin nasıl ortaya çıktığı, millî mimari ve başkent imarı gibi konuların kimlik politikalarıyla olan bağı incelenmektedir. Devrin kültür varlıklarına olan yaklaşımının görülebilmesi için hükümet programlarında konuya ayrılan yer tespit edilmiş; dönemin tek siyasi partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkasının (CHF) programları incelenmiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün kültür varlıklarına yaklaşımı, nutukları ve kararları üzerinden değerlendirilmektedir. Dönem itibarıyla Maarif Vekâleti, Vakıflar Umum Müdürlüğü ve İstanbul Belediyesi kültür varlıklarına ilişkin yaptırımları olan ana kurumlardır. Bu kurumların tarihçeleri, teşkilat yapılarındaki değişiklikler, birbirleriyle olan münasebetleri ve kültür varlıklarına ilişkin karar ve faaliyetleri araştırılmıştır. Öte yandan kültür varlıkları ile ilgilenen Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Halkevleri ve Turing Kurumu gibi kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının karar ve faaliyetlerine, dönemin kültür politikalarının anlaşılması adına yer ayrılmıştır.

3.1. Atatürk Dönemi Genel Politikalarına Bakış

Meclis 1923 yılında yeni kurulan devletin idare şeklinin cumhuriyet olduğunu ilan etti. Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen siyasi inkılapları, halkın gerçek anlamda millet olabilmesi için ehemmiyet taşıyan sosyal ve kültürel inkılaplar

izledi. Hukuk, eğitim, medeni hayat, alfabe, güzel sanatlar gibi birçok alanda önemli kararlara imza atıldı. Osmanlı Devleti'nden kalan sorunlarla mücadele edildiği, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı nedeniyle uzun yıllar süren harp şartlarının tesirinde, ulusal ve uluslararası ortamda ciddi problemlerle baş edilmeye çalışılan bu hassas dönemin bir özelliği daha vardı. İmparatorluk'tan millî devlete geçiş sürecinde millî bir kimlik oluşturulması gerekiyordu.

Millî bir kimliğin temel şartı sayılan millî kültürü ve bunu destekleyen unsurları oluşturmak için Atatürk, sonradan Cumhuriyet'in temel ilkeleri diye adlandırılacak ilkelere, inkılaplardan, bu ilke ve inkılaplar doğrultusunda şekillendirilmiş kültür kurumlarından faydalanmıştır. Çalışmanın ana konusu olan kültür varlıkları millî kimlikte oynadıkları rol dolayısıyla bu süreçten etkilenmişlerdir. Oluşturulan yeni kurumlar ve çıkarılan yasalarla devlet idaresi şekillendirilirken Osmanlı Devleti'nden devralınan kültür mirasının değerlendirilmesine yönelik ilk adımlar da atılmıştır.

Cumhuriyet'in ilanı yalnızca rejim değişikliğinin duyurulmasından öte kapsamlı bir değişim sürecinin başlangıcıdır. Bu süreç Türk millî devletinin doğuşunu ve Türk millî kimliğinin şekillenişini ifade eder. Bu süreci inceleyen bir akademik araştırmada Türk millî kimliğinin inşa süreci birbirini izleyen üç dönem içinde ele alınmaktadır: 1919-1923 yılları arasında yani Millî Mücadele'nin sürdüğü ilk dönemde, Türk millî kimliğinin baskın bir dinî karakteri vardır ve milliyet ve Müslümanlık eş anlamlıdır. 1924-1929 yıllarını kapsayan ikinci dönemde Türk millî kimliğinin Cumhuriyetçi karakteri temel tanımlayıcı olmuş ve laiklik prensibi gereği dinî kimlikten uzaklaşmıştır. Üçüncü dönem olan ve Atatürk'ün vefatına kadar sürecek olan 1929-1938 sürecinde millî kimlik etniklik ve ortak köken duygusuyla tanımlanmıştır.³³⁴ Bu dönemsel ayrıştırmada görüldüğü gibi çok kimlikli Osmanlı'dan dönüşen Türk kimliği önce dinden uzaklaşmış, sonrasında etnik Türk milliyetçiliği baskın hâle gelmiştir. Dünyada milliyetçilik olgusunun gelişiminde olduğu gibi Türk milliyetçiliğinin gelişiminde de millî kimlik yaratılması süreci doğrudan etkili olmuştur.

Smith, Atatürk'ün millî kimlik yaratmada takip ettiği yolu şöyle yorumlamaktadır

“Kemal Atatürk'ün yaptığı, Osmanlıcılığı ve İslam'ı reddederek ve imparatorluğu Anadolu Türklerinin oluşturduğu etnik millete hizalı tümleşik bir teritoryal siyasî topluluk olarak yeniden tanımlayacak şekilde kentlerde bir dizi modernleştirici toplumsal ve kültürel reformu kabul ettirip, Türk anavatanının takipçisi olduğu Osmanlı İmparatorluğu ile Halife'den

³³⁴ Yıldız, *age*, 16-17.

kopması işine nezaret etmektir. Ama millete dair bu teritoryal ve sivil düşüncelerin gerçekleştirilmesi, millî bir kültürel kimlik içinde bir dayanışma temelini gerektirir. Oysa Kemalistler Türklerin kökenini Orta Asya'ya, Oğuz Han'a uzanan bozulmamış soylarına, arlaşıp dillerinin (Güneş Dil Teorisi) eskiliğine dayandıran bir teoriden yararlanarak zoraki etnik mitler, anılar, değer ve semboller tedarik etmeye çalıştılar.”³³⁵

Smith'in altını çizdiği üzere Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi iddialarla Türk milletine bir geçmiş yaratıldığı bu dönemde siyasî adımlar kadar girişilen kültürel yaratım süreci de dikkatle incelenmelidir. Atatürk, yeni bir devlet kurarken kültür meselesinin hayati bir konu olduğunu düşünüyor ve bir milletin ancak millî kimliği ile var olabileceğine inanıyordu. Kültür meselesinin temelinde eğitimin yattığını düşünen Mustafa Kemal Paşa, 1921 yılında toplanan Maarif Kongresi'nde kültürün millî karakterle ilgili olduğunu belirten şu konuşmayı yapmıştı:

“Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usûllerinin milletimizin tarihî tedenniyatında en mühim bir âmil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafatından ve evsaf-ı fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden şarktan ve garbtan gelebilen ilcümle tesirlerden tamamen uzak, seçiye-i milliye ve tarihiyemizle mütenasib bir kültür kastediyorum. Çünkü deha-yı millîmizin inkişafı tam ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Lalettayın bir ecnebi kültürü şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin muhrip neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür (haraset-i fikriye) zeminle mütenasiptir. O zemin milletin seciyesidir.”³³⁶

Millî Türk kimliğini öne çıkartmak isteyen Atatürk, bu yeniden inşa sürecinde geçmişin ve ortak tarihin öneminin farkındaydı. Cumhuriyet kurulduğunda dünyada Türkoloji çalışmalarının Batılı tarihçilerin tekelinde olması ve bunların Türklerin medeniyetteki yerini tespit edebilmekten uzak olduğunun düşünülmesi Mustafa Kemal'i millî bir Türk Tarih Tezi'ne yönlendiren temel etkidir. Türk tarihinin İslam öncesi dönemine uzanan çalışmalar, Türk kimliğinin yeniden inşası sürecine önemli katkılar yapacaktır. Bu çalışmalarla Türklerin dünya medeniyeti içerisindeki yeri tespit edilecek ve Türk milletinin geleceğe güvenle bakabilmesi mümkün olacaktır. Türk Tarih Tezi'nin amaçları arasında “Türklüğün millî özgüvenini ve saygısını yeniden kazanmak ve bunu Avrupa'ya karşı kullanmak ve Anadolu'yu Türk milli vatanı olarak tespit etmek” gibi nedenlerin olduğu kabul edilir.³³⁷ Türk Tarih Tezi'nin nasıl oluştuğu Türk Tarih Kurumu başlığı altında ayrıca incelenmektedir.

Bu sebeplerle Atatürk, Türk milletinin geçmişte büyük işler yaptığını ve birçok büyük devletler kurduğunu ispat etmek istemiştir. “Büyük devletler kuran ecdadımız büyük ve şümüllü medeniyete de sahip olmuştur; bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğe

³³⁵ Smith, **age**, 163.

³³⁶ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c. 2 (1906-1938), (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997), 19-20.

³³⁷ Yıldız, **age**, 162-163.

ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur.” diyen Atatürk’e göre Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.³³⁸

Atatürk yeni Türk millî kimliğiyle yetişecek çocukların Osmanlı geçmişinden önceki tarihi öğrenmesini, bundan güç almasını, böylece Osmanlı kimliği ile örtüşen İslam bağının en aza indirilmesini hedeflemiştir. Bu nedenle Atatürk döneminde Osmanlı kimliğinin tasfiye edilmesini temel alan yeni Türk kimliğinin “Doğulu ve Müslüman eski kimliğin reddiyesi ile” oluşturulduğu kabul edilmekte ve bu yeni bir medeniyet arayışının ifadesi olarak yorumlanmaktadır.³³⁹

Millî kimlik yaratılması sürecinde taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının etkinliğinin bilincinde olan Atatürk’ün tarihî eserlere özel bir ilgisi de vardır. Atatürk, kültür varlıklarına yönelik önemli kararlara imza atmış ve gerek tarihî eserlere yönelik yaklaşımı gerekse konuya ilişkin açıklamalarıyla hem halkın hem de idarecilerin dikkatini çekmeye çalışmıştır. Atatürk’ün kültür varlıklarına yönelik faaliyetlerini yorumlayan sanat tarihçisi Semavi Eyice, “Atatürk her şeyden önce sahip olduğumuz topraklarda eski eserleri tanımamızı, onlara karşı saygı gösterip onları sevmemizi istemişti.” demektedir.³⁴⁰

Yeni Türk idaresi millî bir kimlik oluşturmaya çalışırken kültür varlıklarından birkaç boyutta faydalanmıştır. Cumhuriyet’in ilanını takip eden süreçte imza atılan siyasal inkılaplar laik bir Türk kimliği yaratmayı da hedeflemiştir. Bu süreçte hilafetin ilgası, tekke ve türbelerin kapatılması, eğitim sisteminin birleştirilmesi yoluyla dini eğitimden vazgeçilmesi her ne kadar siyasal inkılaplar olarak görülse de bunların kültür varlıklarını etkileyen bir boyutu olduğu görülmüştür. Bu politikanın asıl amacı bu eserlere zarar vermek değil, atıl halde kalan yapıların ve arsalarının değerlendirilmesi ve bu suretle devlet bütçesine katkı sağlanması ve ayrıca toplumsal hayatta artık rolü olmayacağı düşünülen tekke, zaviye, türbe, eski tip eğitim yapılarının resmen kullanım dışı bırakılmasıdır. Eğer bu politikanın Osmanlı Devleti’ne yönelik bir saldırı amacı olsaydı, Osmanlı’nın son zamanlarında harap halde bulunan büyük Osmanlı külliyelerinin onarımı erken tarihten itibaren başlamazdı.

³³⁸ Afet [İnan], “Atatürk ve Tarih Tezi”, **Türk Tarih Kurumu [TTK] Belleten**, c. 3, s. 10 (Nisan 1939): 245.

³³⁹ Akça, **agt**, 71-72.

³⁴⁰ Semavi Eyice, “Atatürk ve Eski Eserler”, **Türk Kültürü Dergisi**, s. 13 (Kasım 1963): 100-101.

İlk yıllarda başta ekonomik olmak üzere birçok sebeplerle ihmal edilen, unutilan, tahrip edilen ve hatta yok edilen kültür varlıkları olduğu bilinse de özellikle abidevi eserlerin korunmasına ve toprak altındaki eserlerin gün yüzüne çıkarılmasına çaba harcandığı açıktır. Gerek Selçuklu ve Osmanlı gibi Türk-İslam anıtlarının, gerekse o yıllara kadar ihmal edilen Hitit, Frig ve Lidya gibi Anadolu uygarlıklarının bıraktığı izlere sahip çıkılmış ve bunlara dayalı bir tarih tezi üretilerek yeni bir geçmiş yazılmıştır. Öte yandan Atatürk döneminde Türk Tarih Tezi dolayısıyla Selçuklu eserleri gibi Osmanlı öncesi medeniyetler önem kazansa da Osmanlı yapılarının onarımlarına bütçe ayrılmaya devam edilmiştir.

Arkeolojik kazılar bu dönemde önem kazanmıştır ve en eski devirlerden başlamak üzere Anadolu uygarlıklarının yaşam alanlarını gün yüzüne çıkaracak arkeolojik faaliyetler devlet tarafından yürütülmüş ve desteklenmiştir. İkinci olarak bu kazılarda ulaşılan tarihi eserler yeni bir anlatı içinde müzelerde halka sunulmuştur. Ulusal ve uluslararası yayınlarla gün ışığına çıkarılan bu geçmiş, bilim dünyasına tanıtılırken; yalnız Roma ve Yunan değil, Anadolu uygarlıklarının da medeniyette büyük katkıları olduğu ilan edilmiştir. Üçüncü olarak hangi devirde yapıldığı önem taşımaksızın tarihi eserlerin korunmasına önem verilmiştir. Bu yapılırken yalnız onarımlara değil halkın koruma konusunda bilinçlendirilmesi faaliyetlerine de hız verilmiştir. Bu şekilde Türk milleti topraklarındaki zenginliklerin bilincine varacak ve onları gelecek kuşaklara aktarmak için korumayı kendisine görev edinecektir.

1930'larda değişmeye başlayan kimlik politikalarının tesiriyle, o döneme kadar vakıf eserleri ve yeni işlevler verilen hanedan yapılarının sorumluluğu sayısal olarak azalmıştır. Dahası bu yıllarda özellikle anıtsal Osmanlı yapılarında 'Türk' kimliğinin vurgulanmaya başladığı görülür. Bunun birkaç sebebi vardır. Birinci sebep Cumhuriyet'in temel ilkelerinin yıllar içerisinde şekillenmiş olmakla birlikte 1935 yılında CHF parti programlarında son şeklini alması ve resmen devlet politikası haline gelmesidir.³⁴¹ 1927 yılı parti programında³⁴² cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laiklik ilkelerine yer ayrılmışken; 1931 yılı parti programında³⁴³ Cumhuriyet Halk Fırkası ana vasıfları başlığı altında "temel ve değişmez" olarak yer alan bu ilkelere

³⁴¹ İlk kez 1935'teki Dördüncü Büyük Kongre'de CHP dört esas (yurt, ulus, devletin esas kuramı ve kamusal hakları) ve altı ilkeyi (cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, inkılapçılık) temel olarak kabul edilmiştir. Bkz. **1935 Yılı CHP Halk Partisi Programı** (Ankara: Ulus Matbaası, 1935).

³⁴² **Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi** (Ankara: TBMM Matbaası, 1927).

³⁴³ **1931 CHF Parti Nizamnamesi ve Programı** (Ankara: TBMM Matbaası, 1931).

devletçilik ve inkılapçılık da eklenmiş ve bu maddeler son halini 1935 yılı parti programında aldıktan sonra 1937’de Anayasa’ya da eklenmiştir.³⁴⁴ Bunlar içinde bilhassa milliyetçilik ve laiklik anlayışı erken Cumhuriyet yıllarında kültür varlıklarını önemli ölçüde etkilemiştir.

1930’larda değişen politikaların ikinci sebebi, o günlere dek izlenen siyasal politikaların artık kültür politikalarıyla beslenmek zorunda olmasıdır. Halkevleri, Türk Tarih Kurumu faaliyetleri gibi millî kimlik oluşturmadaki etkinliği ilerleyen kısımlarda tartışılacak olan kültür kurumları bu dönemde etkinliğini iyice artırmıştır ki bu kültürel faaliyetler de aynı sebepten bu dönemde siyasî girişimlerin önüne geçmiştir. Atatürk’ün 1930’lara kadar devlet idarecisi ve siyasî karakterinin ön planda olduğu ancak o tarihten sonra kültürel karakterinin öne çıktığı düşünülür. Toprak, 1928 Harf İnkılabı ile vefatı arasındaki on yıllık zaman zarfında Atatürk’ün aktif siyasetten çekildiğini ve kendini Türk vatandaşını yaratmaya adanmış olduğunu söyler.³⁴⁵

Politikalarda değişikliğe gidilmesi ve özellikle dinden bağımsız bir Türk kimliğinin 1930’larda ön plana çıkmasının bir diğer sebebi dine yönelik yaklaşımın değişmesidir. Özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminden sonra Cumhuriyet idaresi İslam bağı yerine Türk kimliğinin daha kesin bir biçimde yerleştirilmesine karar vermiştir. Karpat’a göre Cumhuriyet döneminde millet ve milliyet konusunu bu yıllarda temelden etkileyen olay Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması ve kapatılmasıdır. Devlet bu olayda laiklik olgusunun henüz istenen aşamaya gelmediğini anlamıştır. Halk Fırkası, Serbest Fırka’ya verilen desteği inkılaplara karşı dinî bir ayaklanma olarak görmüş; halkın hâlâ İslami kimliğini Türk kimliğinin üzerinde tuttuğunu düşünerek rejimi sağlam temellere oturtmak gerektiğini savunmuştur. Bundan sonradır ki Cumhuriyet idaresi “Osmanlı bağlarını azaltma veya yok etme ve ülkede yaşayan çeşitli Müslüman grupları kaynaştırarak dil bakımından Türkleştirerek gerçek manada modern bir millet yapma kararı verilmiştir.”³⁴⁶

Dolayısıyla 1930’larda değişen kimlik algısının anlaşılabilmesi için özellikle milliyetçilik ve bununla yakın ilişki içinde olan laiklik anlayışının nasıl geliştiğine ve değiştiğine bakılması gereklidir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında hedeflenen laik devleti Toprak şöyle ifade eder:

³⁴⁴ Ahmad, *age*, 91.

³⁴⁵ Zafer Toprak, *Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020), 5.

³⁴⁶ Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu*’da, 43-44.

“Devlet ve din işlerinin birbirinden ayrıldığı, devletin, vatandaşların dini inanç ve ibadetlerine müdahale etmediği, devlet yönetiminin de din kurallarına bağlı ve dini kuruluşların etkisinde olmadığı bir yönetim biçimi.”³⁴⁷

Türkiye’de laiklik aslında Meşrutiyet döneminden beri tartışılan bir konudur. Tunaya’ya göre, Meşrutiyet döneminde alınan bazı sosyal ve siyasal önlemlerle Türklerin millî bilince ve mefkureye sahip olmaları sağlanmıştır. Ekonomi, kültür ve hukuk alanındaki yenilikler laikleşmenin başlangıcı olarak görülür.³⁴⁸

Laiklik modern millî devletlerin güç kazanmasıyla daha belirgin hale gelmiştir. Talal Asad’ın altığı çizdiği gibi “Din alanı, modern seküler anayasalarda devletten ve devlet eliyle ayrılmıştır.”³⁴⁹ Cumhuriyet’in laiklik ilkesi de “ilk ifade edilmeye başlandığı tarihten itibaren hep din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı tutulması, dinin siyasete alet edilmemesi üzerinde durmuştur.”³⁵⁰

Şerif Mardin’in tanımıyla laiklik, 19. yüzyıl Fransız anayasal pratiğinden ortaya çıkan ve devletin herhangi bir dinî mezhep ve sınıfa dayanmamasının gereğine işaret eden bir kavramdır. Ancak kendisinin de altını özellikle çizdiği husus Fransa’da din ile devlet işlerinin iki ayrı kurum tarafından idare edildiği gerçeğidir ve şöyle devam eder: “Türkiye’de laiklik devlet politikası haline geldiğinde, devletin bir uzvu vücudundan koparılmış gibi oldu. Türk laikliğinin niçin önemli bir başarı olarak görüldüğünün sebebi budur.”³⁵¹

Cumhuriyet’in ilanını takiben alınan birçok siyasi kararın temelinde din işlerini devlet idaresinden ayırmak vardır. Hilafetin kaldırılması, eğitim yapılarının devlet çatısında birleştirilmesi, tekke ve türbelerin kapatılması gibi kültür varlıklarını da doğrudan etkileyen bu kararlar temelde laiklik anlayışıyla ilgilidir. 1928 yılında Anayasa’nın ikinci maddesinden “Devletin dini İslam’dır” şeklindeki ibarenin kaldırılması da yine değişen laiklik anlayışının bir sonucudur.³⁵²

³⁴⁷ Toprak, **age**, 376.

³⁴⁸ Tunaya, **age**, 21.

³⁴⁹ Talal Asad, **Sekülerliğin Biçimleri: Hristiyanlık, İslamiyet ve Modernlik**. 3 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016): 29.

³⁵⁰ Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi** (İstanbul, İletişim Yayınları, 1993), 161.

³⁵¹ Şerif Mardin, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, 19. bs., der. Mümtazer Türköne, Tuncay Önder (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 36.

³⁵² Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 14. Bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 324.

Erken Cumhuriyet döneminde milliyetçilik algısı laikliğin ayrılmaz bir parçasıdır. “Temel referansı Atatürk’ün düşünceleri, CHP programları ve diğer resmî metinleri olan milliyetçilik devlet eliyle ikame edilmiştir.”³⁵³

Milliyetçilik ve din arasındaki yakın bir bağ olduğu kabul edilir ve bu bağ pek çok kez dile getirilmiştir. Benedict Anderson’a göre “18. yüzyılın sonuna doğru milliyetçiliği ‘üreten’ şey dinsel kesinliklerin aşınması”dır ve kendisi bu çağı “milliyetçiliğin doğum ve dinsel düşünce tarzlarının günbatımı zamanları” olarak niteler.³⁵⁴ Bu yüzden modern millî devletlerde geleneksel din düşüncesinin yerini milliyetçiliğin aldığı kabul edilir:

“Eskiden toplum içinde mevcut birçok dil, tarih, gelenek, ortak kültür gibi somut unsur, milliyetçilik propagandası ile yüceleştirilip güncelleştirilerek milleti oluşturan kimseleri birbirine bağlayan bağlar haline sokulmuş ve bir nevi ilahileştirilmiştir. Hatta milliyetçilik adeta dinin yerini almıştır.”³⁵⁵

Milliyetçilik ve din arasındaki bu bağ göz önünde tutulduğunda pek çok yazarın Cumhuriyet’in kurucu kadrosunun, ideoloji gereği, Osmanlı bağlarını, özellikle de din bağına kesmeye çalıştıkları düşüncesini paylaştığı görülür. Mesela Durmuş Hocaoglu din ve laiklik meselesini değerlendirirken şöyle der:

“Türk laisizmi Fransızlarınki gibidir. Din ve din adamları, dini kurumlar, sürekli olarak baskı altında tutulmuş, diğer yandan mabetlere Fransız devrimcilerin yaptığı gibi saygısızlık gösterilmiş, sudan gerekçelerle yüzlerce cami kapatılmış, yıkılmış, depo hangar kışla gibi amaç dışı kullanımlara açılmıştır. Camilere ayakkabı ile girilmesi, sıra ve müzik enstrümanları konması ve korolar kurulması gibi uygulamalarla resmi niteliği olmayan aşırılıklara başvurulmuştur. Mezar ve mezarlıklar saldırıya uğramış, mühim kısmı tarihi ve estetik değeri haiz, abidevi sanat eseri niteliğindeki kabristanlar, bu toprağın mührü, hakimiyet sembolü türbeler ya tahrip ya uydurma bahanelerle kasten istimlak edilmiş, ya da bile bile tamir edilmeyerek yıkıma terk edilmiş, bir tarih kazınmıştır.”³⁵⁶

Benzer şekilde Ahmet Yıldız “İslami olan her şey, Kemalistler için eski rejimin ortadan kaldırılması gereken bir hatırasıydı” diyerek şunları kaydeder:

“Kemalist ulusçuluk seküler bir “şimdi” oluşturmak için “geçmiş”i sekülerleştirdi. İslami tesirlerden arındırılmış ve İslam öncesi Türk geçmişinin ayıklanıp yeniden inşa edilmiş unsurlarıyla “zenginleştirilmiş” Kemalist ulusçuluk, büyük sosyopolitik faaliyetleri belirleyen yüksek kuvvet olarak Cumhuriyetin üzerinde oturduğu temel çerçevedir. Ulusal kimliğin Kemalist sınırları muayyen hale geldikçe, Cumhuriyet kendi hayatıyetini tazeledi. Osmanlı-İslam geçmişinin bakiyelerini tasfiye edip, Batılıların Türk karşıtı ön yargılarıyla yaralanmış

³⁵³ Murat Kılıç, “Allah, Vatan, Soy, Millî Mukaddesat”-Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 18.

³⁵⁴ Anderson, *age*, 26-27.

³⁵⁵ Karpas, *Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu’da*, 11-12.

³⁵⁶ Durmuş Hocaoglu, *Laisizm’den Millî Sekülerizm’e Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi* (Ankara: Selçuk Yayınları, 1995), 228-229.

Türk ulusal gururunu onarmak amacıyla bütünüyle Türki unsurlarla ikame etmede motor güç tarih olmuştur.”³⁵⁷

Şerif Mardin de Türkiye Cumhuriyeti’nin laikleştirme politikasının İslam bağlarını söküp attığı düşüncesini paylaşır. Ona göre Cumhuriyetçi reformlar Batı taklidiydi ve İslamiyet’in sağladığı temel olmadan kültürel bağlantılar havada kalıyordu:

“Cumhuriyet Batı’dan eğitim kurumlarını ve kültürel alışkanlıkları (müzeler, resim/heykel, laiklik) alırken, bunların altında anlamların, kavrayışların ve ontolojik tutumların oluşturduğu bir buzdağının suyun üstüne çıkan ucundan başka bir şey olmadığını kavramamıştı.”³⁵⁸

Önceki bölümde incelendiği üzere erken Cumhuriyet yıllarında imza atılan siyasî kararların çoğu, yeni oluşturulacak Türk kimliğini laikleştirmek ve millî kimliği Osmanlı-İslam bağlarından arındırmak düşüncesini taşır. Pek çok araştırmacı tarafından paylaşılan bu düşünce çoğu zaman Cumhuriyet idaresinin özellikle Osmanlı’nın İslami kimliğini açıkça ortaya koyan cami, mescit, tekke ve türbelerle dinî eğitim yapıları olan medreseler gibi okul binalarına yönelik faaliyetlerinin eleştirilmesiyle pekiştirilir. Ancak bu konuyu sadece din bağıyla ele almak yeterli değildir ve meseleye tek bir yönden bakılmasına neden olur. Değişen idare ve takip edilen politikalar, devralınan büyük kültür mirasının ne olacağı ve nasıl değerlendirileceği, öncelikler ve bütçe gibi konular birlikte değerlendirilmeli ve nihai çıkarım buna göre yapılmalıdır.

Bugünkü anlamda mimarî koruma anlayışının dünyada da II. Dünya Savaşı yıllarından sonra şekillendiği düşünülür ve büyük Osmanlı külliyelerinin bugüne değin büyük oranda korunduğu hesaba katılırsa, Cumhuriyet idaresinin alenen Osmanlı-İslam kimliğini yansıtan kültür varlıklarına zarar vermek maksadı olmadığı açıktır. Yanlış kararlarla tasnif dışı bırakılan, farklı amaçlara tahsis edilen yapı örnekleri vardır. Ancak bir din düşmanlığı, dine karşı olma anlayışı yoktur; din bağına kesmek üzere siyaseten imza atılan kararlar vardır. Öte yandan her bir esere, her mahallede bulunan ve çoğu harap halde olan mescitlere, eski okul yapılarına sahip çıkılmasını beklemek dönem şartlarını anlamamaktan ileri gelir ve bu beklenti bugünün şartlarında dahi gerçekçilikten uzaktır.

³⁵⁷ Yıldız, **age**, 119.

³⁵⁸ Şerif Mardin, “Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler”, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, ed. Sibel Bozdoğan & Reşat Kasaba, çev. Nurettin Elhüseyni (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 55-56.

Osmanlı Devleti yerine Selçuklu ve diğer Anadolu medeniyetlerinin izlerinin ön plana çıkarıldığı dönemde bile -ihmale ve yanlış kararlara dayalı olarak zarar gören Osmanlı yapıları dışında- devlet idaresinin doğrudan Osmanlı yapılarını tehdit altında bırakacak kararlara imza attığı görülmez. Bu durum ilerleyen bölümlerde örnekler üzerinden tartışılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarındaki gibi hızlı toplumsal dönüşümler kapsamlı değişim süreçleri olduğundan eskiye olan bağlar zaten zayıflamaktadır. Hobsbawn'ın dikkat çektiği üzere böyle zamanlarda yeni geleneklerin icadına daha fazla ihtiyaç duyulur ve Türkiye'de de böyle olmuştur. İcat edilmiş gelenekler, görece yeni bir tarihsel yenilik olan milletle, onunla ilintili milliyetçilik, millî devlet, semboller ve tarihler vb. fenomenlerle yakından alakalıdır. Hobsbawn bunu şöyle açıklar:

“Modern uluslar ve onların bütün levazımatı, yeninin zıttı oldukları, yani en uzak antikitede kök saldıkları ve kurgulanmışlığın zıttı oldukları kadar ‘doğal’ insani cemaatler oldukları iddiasındadırlar. Modern ulusu dahili olarak oluşturan pek çok şey, böylesi kurguları içerdiği, uygun ve genelde çok yakın zamanlı semboller veya bunlara uydurulmuş söylemlerle (ulusal tarih gibi) ilişkilendiği için, geleneğin icadına gerekli dikkat gösterilmeden ulus fenomeni üzerinde hakkıyla durulamaz.”³⁵⁹

Millî kimlik yaratmada tarih ve kültür varlıkları kadar tesirli olan millî bir mimari üslubunun varlığı Atatürk döneminde millî Türk kimliğini şekillendirmede faydalanılan bir diğer sembol olmuştur. Cumhuriyet idaresinin merkezi olarak yeni başkent Ankara'nın nasıl imar edileceği meselesi ayrı bir önem taşır. Çünkü yeni Türk kimliğinin yansıyacağı bu şehir, Cumhuriyet rejiminin ilkelerini, oluşturulmak istenen vatandaşın ihtiyacı olan konut ve çevreyi, devlet gücünün tesirini hissettirecek kamu yapılarını ihtiva etmelidir. Ayrıca eski rejimin sembolü olarak görülen İstanbul karşısında Ankara her bakımdan yeni ve kuvvetli bir başkent olmalıdır. Dolayısıyla Atatürk döneminde millî mimari politikasının geçirdiği süreç kültür varlıklarına yönelik tutumun daha iyi anlaşılabilmesine de imkân tanır. İstanbul'un imarı meselesi bu çalışmanın ana konusu olan taşınmaz kültür varlıklarını doğrudan etkilediğinden ayrı bir başlık altında incelenmektedir. Ankara'nın imarı ise -millî kimlik yaratmada mimari akımların önemine binaen- dönemin genel politikaları dâhilinde ele alınmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni başkent Ankara'nın imarına -doğal olarak- ağırlık verilirken İstanbul, devrimlerin ve yeni Türk kimliğinin karşısında yer alan eski

³⁵⁹ Hobsbawn, *age*, 17.

imparatorluk başkenti olarak geri planda kalmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara dışında kapsamlı bir imar projesine girilmesi ekonomik olarak da imkansızdır. İstanbul ve Ankara çatışması hakkında Andrew Mango, eski Osmanlı başkenti İstanbul'un uzun süren savaş yıllarından yıkılmadan çıkabildiğini ancak "bu kentteki maddesel sürekliliğin politik süreklilik yaratabileceği" düşüncesinin varlığından söz eder.³⁶⁰ Burada kastettiği şehrin Osmanlı-İslam karakterindeki sürekliliğin cumhuriyet devrimlerine ters düşeceği ve o nedenle Ankara'da İstanbul'dakinden çok farklı ve modern mimariyle yeni binalar tasarlandığını söyler. Ancak modern binaların yükselmeden önce Cumhuriyet'in ilk birkaç senesinde Ankara'dan görünen manzarayı şöyle tasvir eder:

"Derme çatma taşra binalarında yer alan bakanlıklar, yatakhanelerde yaşayan mutsuz, düşük maaşlı kamu görevlileri ülkenin malzeme ve insan kaynaklarının yoksulluğuna tanıklık ediyordu. Yeniden yapılandırmak, neredeyse sınırsız çalışma, katı bir liderlik ve tutarlı bir politika gerektiriyordu."³⁶¹

İstanbul'un Tanzimat Batıcılığı karşısında, yeni başkent Ankara'nın imarı "bütün Anadolu'ya yayılması amaçlanan Cumhuriyet çağdaşlaşmacılığının" sembolü olacağı için çok önemseniyordu.³⁶² Mimar Kemaleddin Bey gibi isimlerin etkin bir biçimde Ankara'nın imarında rol aldığı bu yıllarda Maarif Vekaletinin baş mimarı olarak Türkiye'ye davet edilen Ernst Egli, Atatürk'ün mimarı olduğu bu yılları hatıratında detaylı biçimde anlatır. Burada Cumhuriyet'in millî kimlik inşa etmede başvurduğu bir yol olan millî mimari üslubun nasıl şekillendiğine dair ipuçları vardır. Egli özellikle Cumhuriyet'i temsil eden okul binaları inşa etmiş, modern ve millî arasında ortak bir çizgi yakalamaya gayret etmiştir. Egli'nin yapıları 1927-1940 yılları arasında Türkiye'de Birinci Millî Mimari Akımı'nın tesirinin en fazla görüldüğü yapılarıdır.³⁶³

Cumhuriyet idaresinin kuracağı yeni ve modern başkent Ankara'nın imarında, Osmanlı Dönemi sonlarında gelişen ve geleneksel motifler barındıran bu üslupta kamu yapılarını tercih etmesi ilk bakışta şaşırtıcıdır. Ancak devirler arasındaki süreklilik göz önünde tutulduğunda yetişmiş az saydaki mimarın Cumhuriyet'in ilanı ile derhal yeni bir akım benimsemiş olması imkansızdır. Nitekim devrimlerle şekillenen yeni

³⁶⁰ Andrew Mango, **Türkiye ve Türkler: 1938'den Günümüze**, çev. Füsün Doruker, 4. bs., (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015), 33-34.

³⁶¹ **age**, 35.

³⁶² Egli, **age**, 320.

³⁶³ **age**, 332.

Türkiye’de Türk inkılap mimarlığının farklı ve çağdaş olması ve yeni Türk kimliğini yansıtmaması düşüncesine ancak 1920’lerin sonunda rastlanır. Bunda bu mimarî akımın öncülerinden Mimar Kemalettin Bey’in 1927’de ölmesi ve Mimar Vedat Bey’in de İstanbul’a dönmesi etkili olmuş ve Birinci Millî Mimarlık Akımının gücü zayıflamıştır. Öte yandan Ankara’nın imarında o zamana dek görev alan ve bu üslupta yapı örneklerine imza atan Türk mimarların yeterli olmadığı düşüncesiyle yabancı mimarların Türkiye’ye davet edilmesine karar verilmiştir. Bu karar da mimarî akımın değişmesindeki ana sebeplerden bir diğeri olarak görülmektedir.³⁶⁴

1920’lerde geleneksel Osmanlı üslubuna yönelik eleştirilerin arttığı Birinci Millî Mimari Akımı 1930’ların sonunda Cumhuriyet idaresinin politikalarına uygun olarak terk edilmiş ve bu tarihten itibaren daha çok Osmanlı mimarî eserlerinin “Türk kimliği” vurgulanır olmuştur. Birinci Millî Mimarlık Akımı, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e intikal eden ve millî bir kimlik yaratma politikası içinde her iki dönemde de tercih edilen bir üslup olduğu için dikkate değerdir. Hem İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin politikalarına hizmet ederek son dönem Osmanlı kimliğinin açığa vurulmasında tercih edilen hem de Cumhuriyet idaresinin yeni başkentini şekillendirecek kadar yeni Türk kimliği ile özdeşleştirilen bu üslup gibi bir başka örneğe rastlanmamaktadır. Cumhuriyet devrindeki gidişatı ise tamamen yeni rejimin politikalarıyla özellikle 1930’lara kadar büyük oranda değişmiştir. Bu akım değişirken Atatürk devrimlerinin siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel değişimlerinin tesiri her açıdan hissedilir. Yabancı mimarların 1927’de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Yasası’ndan sonra Türkiye’de rahat bir biçimde çalışma imkânı bulması ve bu yıllardan sonra Türkiye’deki yabancı mimar sayısının artması da Birinci Millî Mimari Akımının yerini Modern Mimari’ye bırakmasının diğer adımını teşkil eder.³⁶⁵

Millî Mimari Rönesansının önemli isimleri arasında yabancı mimarlar yoğunlukta değildir. Valluury, Mongeri, D’Aronco etkin isimler olmakla beraber çoğu onların öğrencisi olmuş Türk mimarlar arasında Kemaleddin Bey, Vedat Bey, Arif Hikmet Koyunoğlu gibi isimler ön plana çıkar. Sonraki dönemde yabancı mimarların ağırlığı daha fazla olacaktır ve Türk mimarları bu yabancı mimarların yönlendirmesiyle İkinci Millî Mimar Akımında etkin olacaklardır.³⁶⁶

³⁶⁴ Nasır, **age**, 154-155.

³⁶⁵ Sözen, **age**, 167-168.

³⁶⁶ Bozdoğan, **age**, 269-270.

Millî Mimari Rönesansının Cumhuriyet'in ilk on yılındaki önemini anlamak için, bir Osmanlı-İslam kimliğinden milliyetçi Türk kimliğine geçişin diğer boyutlarını da göz önünde tutmak gerekir. Değişen Türk kimliği algısıyla bağlantılı olarak Osmanlı sanatının da Türk tarafının vurgulanmaya başlaması yine 1930'lara denk düşer. Bu yıllarda Selçuklu anıtları ile erken ve klasik dönem Osmanlı mirasının resmî yayınlarda ve kartpostallarda millî hazineler olarak sunulması, Osmanlı'dan kalan kültür varlıklarının Türk karakterinin öne çıkarılması bu yıllarda değişen siyasi söylemleri göstermektedir.³⁶⁷ Osmanlı mimarisini bütünüyle terk etmek yerine, Osmanlı mirasına böyle milliyetçi bir şekilde sahip çıkılması, değişen politikanın somut bir göstergesidir. Bu dönemde Osmanlı anıtsal camilerinin onarımı, bu onarımlara ayrılan bütçeler önemli ölçüde çoğalmıştır.

Ankara'nın imarında, Atatürk'ün vefatına kadar, Birinci Millî Mimari Akımı ile şekillenen binalar inşa edilmiş ve bu üslupta bir başkent yaratılmıştır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında şekillenen bu akım, yeni teknoloji ile geleneksel mimari unsurlarını birleştirdiği için bu yıllarda etkinliğini korumuş, ancak 1930'ların sonunda yerini Yeni Mimari diye adlandırılan modern mimariye bırakmıştır. Bunun en önemli sebebi inkılap mimarlığının geleneksel Osmanlı mimarisinden farklı olmasına yönelik temel eleştirilerdir ve bunlar ilk kez 1920'lerin sonunda duyulmaya başlamıştır. İkinci Millî Mimari Akımı'nın 1930'lar boyunca şekillendiği ve 1940-1950 yılları arasında etkili olduğu kabul edilir.³⁶⁸

1930'ların başında artık Türkiye'de Yeni Mimarlığın ne olduğuna dair yayınlar yapılmaya, radyolarda konuşmalara yer ayrılmaya başlanmıştır. Aynı yıllarda Avrupa'da iyice oturmuş olan modern mimari (Avrupa'daki adıyla Yüksek Modernizm) Türkiye'de de Cumhuriyet'in temel ilkelerinin halka yayılmasına yarayacak olan yeni binalarda izlerini göstermektedir. Özellikle yeni yapılan okullar, Halkevleri, sergi binaları, "1930'ların kültürel ikonları olan Ankara Sergievi ve İzmir Fuarı pavyonları" yeni Türkiye'nin fonksiyonelliği öne alan ve cephe süslemelerini gereksiz bulan, sade, işlevsel yeni mimarlığının göstergeleridir.³⁶⁹

³⁶⁷ Bozdoğan, **age**, 270.

³⁶⁸ Sözen, **age**, 243.

³⁶⁹ Sibel Bozdoğan, **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, ed. Sibel Bozdoğan & Reşat Kasaba, çev. Nurettin Elhüseyni, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 123.

Ankara’da memleketin bütün güçlerinin seferber edildiği, hızlı bir şehirleşme süreci şehrin başkent olarak ilan edildiği 13 Ekim 1923 tarihinden itibaren başlamış, 1924 yılında Ankara Şehremaneti kurulmuş ve şehrin tam anlamıyla imarı 1940’lara kadar sürmüştür. Şehrin planı daha sonra İstanbul’un imarında da adı geçecek olan Hermann Jansen tarafından yapılmıştır. Tekeli’ye göre Ankara’nın başkent seçilmesi Osmanlı kimliğinin yadsınmasının uygulamaya geçmiş halidir. “Ankara ulusal burjuvazinin kültürünün yaratılacağı yer olacaktır.”³⁷⁰

Ankara’nın imarında sağlanan başarı hem Cumhuriyet’in bir kazanımı olarak sunulmuş hem de buradaki başarının verdiği ilhamla önce Anadolu sonra yeniden İstanbul’un imarı gündeme gelmiştir. Bu süreçte rol oynayan yabancı mimarlardan bir diğeri olan Ernst Reuter, 1935’te Ankara’ya doğru yol alırken şehirle ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

“Ötelerde kayalardan oluşan dev bir tepe. Onun önünde, aşağıdaki düzlükte, yan yana, kutu gibi inşa edilmiş modern binalar. Ankara yaklaşıyor: Merak içerisindeyiz. Yeni Türkiye’nin yaptığı ve adına “Türk Mucizesi” denilen deney başarıya ulaşmış mı? Bugüne kadar olmayan bir şey denemeleri bizler için şaşırtıcı. Böyle kökten bir değişikliğe cesaret etmeselerdi bu kadar kısa sürede Asya topraklarının üzerinde modern bir kent yaratamazlardı! İnsanları birden 16. yüzyıldan 20. yüzyıla taşıyan, böylesine sonsuz bir istencin ve başarının önünde saygıyla eğilmek gerekiyor.”³⁷¹

Sonuçta Atatürk döneminde her zaman ön planda olan şehir Ankara’dır. Ama Atatürk 1920’lerin sonuna doğru İstanbul’a olan ilgisini yeniden göstermiş ve bu şehrin imarı işini de sonraki yıllarda ele almıştır. Ancak zaten mamur bir şehir olarak Osmanlı’nın silinmez izlerini sonsuza kadar taşıyacak olan İstanbul’da mimari bir akımın izlerini takip etmek kolay değildir. Bu yüzden İstanbul’da millî mimari üslubunda az sayıda inşa edilen yapılardan daha çok önemsenen Osmanlı Devleti’nden kalan tarihî yapılar olmuş ve bunlara “Türk medeniyetinin izleri” olduğu gerekçesiyle, 1930’larda artan bir ilgiyle sahip çıkılmıştır.

Atatürk döneminin genel politikalarında görüldüğü üzere dönemin önceliği Türk millî kimliğinin laik, cumhuriyetçi, çağdaş prensiplerle yaratılmasıdır. İncelenen tüm dönemler arasında millî kimliğin yaratılmasında kültür varlıkları ve müzelerden, mimariden ve diğer sembollerden en fazla bu dönemde yararlanılmıştır. Arkeolojinin önem kazanması, tarih ve dil teorilerinin üretilmesi, müzeler açılması yoluyla Anadolu

³⁷⁰ Tekeli, **Türkiye’nin Kent Planlama**, 67.

³⁷¹ Reiner Möckelmann, **İkinci Vatan Türkiye: Ernst Reuter’in Ankara Yılları**, çev. Ahmet Arpad (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 38-39.

uygarlıklarına sahip çıkılması, resim ve heykel gibi modern Türk kimliğinde ön plana çıkarılması arzu edilen özelliklerin vurgulanması bu adımlar arasında ilk akla gelenlerdir. Tüm bu başlıklar Atatürk dönem boyunca ayrıca detaylarıyla incelenecektir.

3.2.Hükümet ve Parti Programlarında Kültür Varlıkları

Cumhuriyet'in ilanıyla TBMM bünyesinde faaliyet gösteren İcra Vekilleri Heyeti dönemi sona ermiş, TBMM hükümetleri dönemi başlamıştır. İcra Vekilleri heyetlerinin programlarında olduğu gibi TBMM hükümetlerinin programlarında da kültür varlıklarına özel bir yer ayrılmamıştır. Bunun birkaç sebebi vardır: Birincisi dönemin hassasiyetidir. Savaş yıllarını takiben her alanda yapılan inkılaplar, ülkenin kalkınması için girilen mücadele, toplumsal değişimlerin yarattığı karmaşa, kültür varlıklarıyla öncelikli olarak ilgilenilmesini imkânsız hâle getirmiştir. İkincisi İcra Vekilleri Heyeti döneminde Maarif Vekâleti bünyesinde kültür varlıklarıyla ilgilenecek bir Hars Müdüriyeti teşkil edildiğinden yeni programlarda bu konuya yer ayırmaya gerek görülmemiştir. Bu konudaki çalışmaların Hars Müdüriyeti tarafından idame ettirileceği varsayılmış olmalıdır.

Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı ile başlayan ve vefatına kadar geçen süreçte Türkiye'de dokuz hükümet kurulmuştur. Bunlardan üçüncü ve dokuzuncu hükümet dışındakilerin başkanı İsmet (İnönü) Paşa'dır. Üçüncü hükümet 22 Kasım 1924-3 Mart 1925 tarihleri arasında Ali Fethi (Okyar) Bey başkanlığında kurulurken Atatürk Dönemi'nin son hükümeti 1 Kasım 1937'de Celal Bayar tarafından kurulmuştur.³⁷²

İsmet Paşa tarafından 30 Ekim 1923'te kurulan I. İnönü Hükümetinin programı; içeride huzur ve emniyeti, ilerleme ve gelişmeyi temin etmek ve dışarıda Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içindeki mevcudiyetini teyit etmek şeklinde özetlenebilir. Program son derece kısa tutulmuştur ve vurgulanan nokta şudur: "Cumhuriyet Hükümeti sözden ziyade iş yapmak, fiiliyat ve tatbikat ile size ve milletimize emniyet-bahş olmak için bütün kuvvetini sarf edecektir."³⁷³

II. İnönü Hükümeti, 6 Mart 1924-22 Kasım 1924 tarihleri arasında görevde kalmış ancak hükümet tarafından Meclise yeni bir program sunulmamıştır.³⁷⁴ 22

³⁷² Detaylı bilgi için bk. **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri 1.**

³⁷³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 2, İnikat 44, c. 3 (30 Ekim 1923): 103-104.

³⁷⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 2, İnikat 5, c. 7 (6 Mart 1924): 147-148.

Kasım'da Cumhuriyet Devri'nin üçüncü hükümeti Ali Fethi Bey tarafından kurulurken daha önce İsmet Paşa tarafından kurulan hükümetin iç ve dış siyasetinin takip edileceği vurgulanmıştır. Ali Fethi Bey ayrıca memleketin ihyası, yenilik ve inkılaplar dâhilinde azimle çalışılacağını söylemiştir. Diğerlerinden daha geniş olarak hazırlanan programın maarifle ilgili kısmında okullarla ilgili gelişmeler üzerinde durulmuş; nafia bölümünde bütçenin yettiği ölçüde demir yolları, yol ve köprü inşaatlarına ağırlık verileceğinden söz edilmiştir.³⁷⁵

Okyar Hükümetinin geniş kapsamlı hazırlanan programı okunduğunda memlekette ne kadar çok sorunla baş edilmeye çalışıldığı bir kez daha görülür. Siyasi bağımsızlığını tüm dünyaya kabul ettiren Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik bağımsızlığını ispat etmek için mücadelesini sürdürmekte ve Hükümet halkın ihtiyaçlarına yetişmeye çalışmaktadır. Program okunduktan sonra Mecliste yapılan müzakerelerde gelen eleştirilerin yurt kalkınmasına yönelik konularla ilgili olduğu ve herhangi bir şekilde kültür varlıklarının gündeme gelmediği görülmektedir.³⁷⁶ Programın geniş kapsamı düşünüldüğünde bu konuya tek maddelik yer bile ayrılmamış olmamasının en önemli sebebi devletin halk sağlığı, gıda, barınma, iş, eğitim gibi temel ihtiyaçların karşılanması işlerine öncelik vermiş olmasıdır.

III. İnönü Hükümeti, 3 Mart 1925-1 Kasım 1927 tarihleri arasında görev yapmıştır. Bu Hükümetin programında öncekilerde olduğu gibi devletin içeride ve dışarıda belli olan siyasetinin takibine devam olunacağı ve ülkenin maddeten ve manen terakkisine çalışılacağı ifade edilmiştir.³⁷⁷

İnönü hükümetleri içinde 1 Kasım 1927-27 Ekim 1930 tarihleri arasında görev yapan IV. Hükümetin programı diğerlerinden daha kapsamlı şekilde hazırlanmıştır. Her ne kadar kültür varlıklarına ilişkin bir madde bulunmasa da Cumhuriyet idaresinin kurulduğu günden beri imar ve umrana öncelik tanıdığı; nafia yani bayındırlık işlerine önem verileceği beyan edilmiştir. Bir sonraki dönemde bütçenin yalnız ülkenin korunmasına değil imarına da tahsis edileceğinin vurgulanması önemlidir.³⁷⁸

İsmet İnönü başvekâletinde kurulan sonraki iki hükümet programında da kültür varlıklarına ilişkin madde yoktur ancak imar işleri ile ilgili açıklamalara yer

³⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 2, İnkat 13, c. 10 (27 Kasım 1924): 397-410.

³⁷⁶ Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri 1, 105-113.

³⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 2, İçtima 69, c. 15 (4 Mart 1925) 127-129.

³⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 3, İnkat 4, c. 1 (5 Kasım 1927): 22-24.

verilmiştir. 27 Ekim 1930-4 Mayıs 1931 tarihleri arasında görev yapan V. İnönü Hükümetinin programında “her zaman ihmal edilmiş imar ve ulaşım dair sorunların çözüleceği” ifade edilmiştir.³⁷⁹ Bu maddeyle 1930’ların başında imar meselesinin ihmal edildiği hükümetçe de beyan edilmiştir.

Bir sonraki hükümet yine İnönü başvekâletinde 4 Mayıs 1931-1 Mart 1935 tarihleri arasında görev yapmıştır. VI. İnönü Hükümetinin programında Hükümetin, imar faaliyeti ve memleketin iktisadi kalkınmasına ayrı bir önem verdiği vurgulanmıştır. “İktisadî ve malî hayatımızı ciddi sarsıntıya maruz kalmadan yeni inkişaf safhalarına ve yeni imar programlarına geçebileceğiz.” diyen İnönü, bu işler için bütçede tasarruf yapılması gerektiğinin altını çizmiştir.³⁸⁰

İnönü’nün başkanlığında kurulan son hükümet, 7 Mart 1935-1 Kasım 1937 tarihleri arasında faaliyet göstermiştir. Bu Hükümetin programında yurdun imarı ve yurttaşların refahına öncelik verileceği ifade edilmiştir.³⁸¹ Diğer maddeler yine ekonomik kalkınma, ziraat, demir yolları gibi konuları içermektedir.

İsmet İnönü yerine 1937 yılında Celal Bayar’ın başvekil olması ile başlayan yeni dönemin hükümet programında kültür meselesine ilk defa geniş bir yer ayrılmıştır. 1 Kasım 1937’de göreve gelen Hükümet, Atatürk’ün vefatına kadar çalışmıştır. Bayar, partinin realist ve dinamik programını takip edeceklerini, millî zaruret olarak görülen işlerin yürütüleceğini vurgulamıştır.³⁸²

“Emniyetsiz ve kültürsüz” hiçbir iş yapılamayacağını ifade eden Bayar, milletin layık olduğu yüksek medeniyet ve refah seviyesine varması için her işin yapılacağını söylemiştir. Programın en önemli kısımlarından biri belediyelerle ilgilidir. Öngörüldüğü üzere belediyeler beş yıllık mesai planı tanzim edeceklerdir. Harita ve imar planlarının hazırlanması; su, ışık, kanalizasyon gibi altyapı tesislerinin temini; kültür ve spor işleri, çocuk bahçeleri gibi “şehirlerin sıhhat ve güzelliğini alâkadar eden belli başlı işleri” bu planlarda beyan edeceklerdir.

Bu programda belediyelere yer ayrılmasında Cumhurbaşkanı Atatürk’ün 1937 yılında Meclis açılışındaki “Şehircilik işlerinde de teknik ve planlı esaslar dâhilinde çalışmak lazımdır. Bunun için belediyelerimizi türeli bir surette aydınlatmak,

³⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 3, İçtima 84, c. 21 (2 Ekim 1930): 34-35.

³⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 4, İnikat 2, c. 1 (9 Mayıs 1931): 22-29.

³⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, İnikat 2, c. 1 (7 Mart 1935): 27-32.

³⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, İnikat 3, c. 20 (8 Kasım 1937): 19-20.

kılavuzlamak işile uğraşacak, merkezde, bir teknik büroğ kurulmasını tavsiye ederim.”³⁸³ beyanı etkili olmuştur. Celal Bayar’ın hükümet programında Atatürk’ün bu tavsiyesinden hareketle belediyelerin, merkezde kurulacak teknik büronun kontrolünde yıllık planlar yapacağı söyleniyordu. Belediye gelirlerinin arttırılması için tedbirler alınacağını ve İstanbul’dan başlamak üzere “coğrafi mevkii ve tabii güzelliği seyyah celbine müsait şehirlerde” imar işlerine, devlet bütçesinden yardım edileceğini yine bu programla Bayar açıklamaktaydı.

Hükümet programının devamında parti programındaki direktiflere göre millî kültür sisteminin inkişafına azami önem verileceği, aileden sonra millî kültürle ilk temasın gerçekleştiği ilkokul meselesi üzerinde durulacağı belirtilmekteydi. Millî kültür bakımından büyük önemi olan ve Atatürk’ün “en büyük abidelerinden biri olarak daima yükselecek olan” tarih ve dil çalışmalarına hususi ehemmiyet verilmesine devam edilecekti.

Bayar Hükümetinin kültür meseleleri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Dönem itibarıyla şehirlerin imarı önem kazanmış, turist çekmek düşüncesiyle şehirlerin güzelleştirilmesine çalışılacağı vurgulanmıştır. Dil ve tarih çalışmaları artık hükümet programında yer alacak kadar devletin politikası haline gelmiştir. Ancak kısa süre çalışan Hükümet, Türkiye’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün zamansız ölümü ile dağılmak zorunda kalmıştır.

Hükümet programları bir arada değerlendirildiğinde; Cumhuriyet’in ilanından evvel kurulan Birinci İcra Vekilleri Heyetinin programında doğrudan “millî eski eserlerin korunmasına” dair bir maddeye yer verildiği hâlde bir daha konunun doğrudan ele alınmadığı görülür. Aynı şekilde büyük önem atfedilen İslam eserlerinden de artık söz edilmez. Atatürk Dönemi’nde kurulan hükümet programları incelendiğinde ülkenin millî müdafaası ve kalkınmanın her işten önce ele alındığı görülmektedir. Sonraki yıllarda şehirlerin imarı meselesi de programlarda kendisine yer bulmasına rağmen kültür varlıkları hiçbir programda yer almamıştır. Dönemin son hükümetinin programında kültür işlerine, tarih çalışmalarına, belediyelerin imar faaliyetlerine değinilmesi kültür varlıklarını da dolaylı olarak etkileyeceği için diğerlerinden ayrılır.

³⁸³ “Gazinin TBMM’nin 5. Devre 3. Yılıının Açılışı Münasebetiyle Yaptığı Konuşma”, *Ülkü*, c. 10, s. 57 (Kasım 1937): 194.

Kısa süreli Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri dışında Atatürk Dönemi'nin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkasının (CHF)³⁸⁴ programları, dönemin bakış açısını yansıtan siyasi metinlerdir. Dolayısıyla bu metinlerde kültür varlıklarına ayrılan yerin tespiti de araştırma için önemlidir. CHF'nin ilk kongresini -sembolik olarak- 1919'da Sivas Kongresi'nde yaptığı kabul edilirken Atatürk Dönemi'ndeki diğer kongreleri sırasıyla 1927, 1931, 1935 yıllarında gerçekleşmiştir.³⁸⁵

Fırkanın I. Kongresi'nde Millî Mücadele'nin olağanüstü şartlarından dolayı kültür varlıklarına yönelik bir madde bulunmaması doğaldır. II. Kongre'de Türk kültürüne vurgu yapan bir program okunmuştur. Kabul edilen 22 Ekim 1927 tarihli CHF Nizamnamesinin beşinci maddesinde Fırkanın Türk kültürünü geliştirmeyi hedeflediği şu şekilde ifade edilmektedir:

“Fırka, vatandaşlar arasında en kuvvetli bağın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kâni olarak Türk dilini ve Türk kültürünü hakkıyla yaymayı ve geliştirmeyi ve bütün faaliyet şubelerinde bu esası itibar ve yürürlük mevkiinde bulundurmayı ve konulacak kanunların her şeyi ve herkesi kapsamasını ve her ferde eşit olarak tatbikini esas umde olarak bildirir.”³⁸⁶

CHF III. Büyük Kongre'sini 10 Mayıs 1931'de yapmış ve “müzelerin ve genel olarak eski eserlerin itina ile tasniflerine ve icap edenlerin yerlerinde iyi muhafazalarına itina olunması”³⁸⁷ kararı alınmıştır. 1931 tarihli Kongre'den sonra partinin programı genişletilmiş ve Millî Talim ve Terbiye kısmında “Fırkamız, vatandaşların Türk'ün derin tarihini bilmesine fevkalade ehemmiyet verir.” denilmiştir.³⁸⁸ Dolayısıyla eski eserlere ve Türk tarihine yönelik ilgi bu programda belirginleşir ve bunun en önemli sebebi din politikalarının değişmesiyle Türk millî tarihine artık daha fazla önem atfedilmesidir.

CHF programında eski eserlere ilk defa yer ayrılmasını Hamit Zübeyir (Koşay) Bey yorumlarken; milletin maddi ve manevi aynası olan eski eserlerin milli varlığı

³⁸⁴ Halk Fırkası, 1924 yılında kurulmuş ve Cumhuriyet'in ilanını müteakip 1935'e kadar “Cumhuriyet Halk Fırkası” adını kullanmıştır. Bu tarihten sonra Fırka, Cumhuriyet Halk Partisi adını kullanmıştır. Detaylı bilgi için bk. Yılmaz Gülcan, **Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)**, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001).

³⁸⁵ Hakan Uzun, “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c. 9, s. 20-21 (2010 Bahar-Güz): 233-271.

³⁸⁶ **Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi** (Ankara: TBMM Matbaası, 1927), 9-28.

³⁸⁷ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, c. 25 (1931-1932), (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009), 157.

³⁸⁸ **age**, 35.

ispat edeceğinden ve müzelerin Türk millî kültürüne katkıda bulunacağından bahseder:

“CHF Nizamnamesi’nde müzelere yer ayırmakla mühim bir telkin vasıtasından azami surette istifade etmek istemiştir. Müzeler tecessüsü tatmin eden bir oyuncak değil, beşeriyetin ve milletin maddi ve manevi aynasıdır. Bir millet yaşayabilmek için güçlü olmalı ve kendi kendine güvenmeli mecburdur. Güçlülüğü millî tesanütten alır ve kendi kendine güvenmediği tarihten temin eder. Yazılmış eserler yanında asırlardanberi ayakta duran eski kervansaraylar, medreseler, hamamlar ve âsâr-ı atika namı verilen diğer eserlerle halkın asırlardanberi muhafaza edegeldiği dili ve yaşayış tarzı (etnoğrafya) millî varlığımızı isbat eden vesikalardır.”³⁸⁹

Türk Tarih Tezi’nin tartışıldığı; tarihe, arkeolojiye ve etnografyaya verilen önemin arttığı; müzelerin kültür müesseseleri olarak ön plana çıktığı 1930’lu yılların başında fırka programında bu konuların ele alınmış olması bir göstergedir. Bu durum değişen ve iyice şekillenen milliyetçilik anlayışı ile doğrudan ilişkilidir. Zaten parti programlarında 1927-1935 arasında altı temel ilke giderek daha belirgin hâle gelmiştir.

Mayıs 1935 tarihli IV. Kongre’de kabul edilen programda müzelerle alâkalı olan madde biraz daha genişletilmiş ve “müzelerimizi zenginleştirecek tarihî eserlerin toplanması, bu amaçla kazılar yapılması, eski eserlerin tasnif edilmesi ve gerekli görülenlerin bulundukları yerde muhafazası” hâlini almıştır. Bu programda ayrıca “Türk yurdunu tanıtıcı ve Türk ekonomisine katkı sağlayıcı bir faaliyet olarak” turizme önem verilmesi gerektiği kayıt altına alınmıştır.³⁹⁰ Hem eski eserler hem de turizmin Türk yurdu için önemine değinilmesi yine milliyetçilik anlayışının yansıması olarak görülebilir.

Atatürk Dönemi hükümet programlarında yer bulamayan kültür varlıklarının, dönemin tek partisi Cumhuriyet Halk Fırkası programlarında ele alındığı görülmektedir. Türkiye’de 1930’lardan itibaren tarihî eserlere yönelik yaklaşımın değiştiği parti programlarından da takip edilebilmektedir. 1931 ve 1935 programlarında eski eserlerden “gerekli olanların” yerlerinde korunması ve diğerlerinin tasnifine özen gösterilmesi maddesi dikkat çekmektedir. Eserlerin nasıl tasnif edileceği ve korunacağı ilgili kurumlar tarafından henüz belirlenememişken parti programında da bu konuya bir açıklık getirilememiştir. Buna karşılık programlarda müzeleri zenginleştirecek tarihî eserlere, arkeolojik kazılara ve Türkiye’ye gelir getirecek turizme yer verilmesi kültür varlıklarını ön plana çıkarmıştır.

³⁸⁹ Hamit Zübeyr, *Tarihi Abidelerimizi Koruyalım* (Ankara: Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1932), 3.

³⁹⁰ **1935 Yılı Cumhuriyet Halk Partisi Programı** (Ankara: Ulus Basımevi, 1935), 28-39.

3.3.Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Kültür Varlıklarına Yaklaşımı

Atatürk millî kimlik oluşturmada önemli tesiri olan kültür varlıklarına yönelik tutumunda çağdaş ve koruyucuydu. Millî kimliğini öne çıkarmak istediği Türk milletinin kültürel gelişimine önem veriyordu. Niğde Halkevinde millî kültüre ulaşmak için “milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fıtrî zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, millî birlik duygusunu, mütemadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle” beslemek gerektiğinden bahsetmişti.³⁹¹

Atatürk, 1932 yılında Meclisi açarken, yine aynı vurguyu yaparak “Millî kültürün her çıғırda açılarak yükselmesini, Türk Cumhuriyeti’nin temel dileği olarak temin edeceğiz.” demiştir.³⁹² Cumhuriyet’in 10. yıl dönümü için hazırladığı konuşmasında “Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız.” demesi bu konuya verdiği önemin bir başka göstergesidir.³⁹³

Atatürk, muasır bir medeniyet seviyesine ulaşılabilmesi için geri kalmış kurumları ve gelişimi engelleyen unsurları ortadan kaldırmak, manevî gücün kaynaklarını ulusal tarihi barındıran uygarlık kurumlarına dayamak gerektiğini düşünmüştür.³⁹⁴ IV. Büyük CHP Kongresi’nde Atatürk’ün, ülkede gerçekleşen sosyal ve kültürel kalkınma hareketlerinden söz etmesi bu görüşü doğrulamaktadır:

“Geçen kurultaydan bugüne kadar, kültürel ve sosyal alanda başardığımız işler, Türkiye Cumhuriyeti’nin ulusal çehresini kesin çizgilerle ortaya çıkarmıştır. Yeni harfleri, ulusal tarihi, öz dili, ar, ilimsel müzik ve teknik kurumları ile, kadını erkeği her hakta eşit, modern Türk sosyeta bu son yılların eseridir. Türk ulusa ancak varlığını derin ve sağlam kültür sınırları ile çevreledikten sonradır ki, onun yüksek kapasitesi ve erdemi, uluslararası tanılır.”³⁹⁵

Atatürk’ün düşüncesine göre nasıl ki modern bir toplumda kadın-erkek eşitliği, bilimsel çalışmalar, çağdaş müzik bir gerekliliktir; millî bir tarih, millî bir dil ve millî bir sanat da aynı zorunluluğun çehrelerinden biridir. Türk modernleşmesinde millî tarihe ve millî sanata önem atfeden Atatürk; Türk millî kültürünü geliştirmek için takip edilen yolu, 1935 tarihli seçim beyannamesinde şöyle dile getirmiştir:

“Bir yurdun en değerli varlığı, yurttaşları arasındaki millî birlik, iyi geçinme ve çalışkanlık, duygu ve yeteneklerinin olgunluğudur. Millet varlığını ve yurt erginliğini korumak için bütün yurttaşların canını ve her şeyini hemen ortaya koymaya karar vermiş olmak, bir

³⁹¹ Mehmet Önder, “Atatürk ve Müzeler”, **Müze Dergisi**, s. 2-3 (1990): 155.

³⁹² **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, c. 1 (1919-1938), (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997), 390.

³⁹³ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri 2**, 318.

³⁹⁴ Esin Sultan Oğuz, **Türkiye’de Kültür Politikaları ve Kütüphaneler (1923-1980)**, (Ankara: Hiper Yayınları, 2010), 61.

³⁹⁵ “CHP Dördüncü Büyük Kurultayında Genel Başkan Kamâl Atatürk’ün Söylevi”, **Ülkü**, s. 28 (Haziran 1935): 242.

milletin en yenilmez silâhı ve koruma aracıdır. Bu sebeple, Türk milletinin yönetiminde ve korunmasında, millî birlik, millî duygu, millî kültür en yukarıda göz diktiğimiz idealdir.

Yüksek ve inkılâpçı bir kültür düzeyine ulaşmak için önümüzdeki yıllarda daha çok emek vereceğiz. Pozitif bilimlerin temellerine dayanan, güzel sanatları seven, düşünce eğitiminde olduğu kadar beden eğitiminde de yetenekleri artmış ve yükselmiş olan erdemli, güçlü bir kuşak yetiştirmek, temel politikamızın açık dileğidir.”³⁹⁶

Kültürünü öğrenen bireylerin, ülkeleri için her zaman savaşacağını anlatmak isteyen Atatürk; askerlerden oluşan bir orduyla kültür ordusunun aynı önemde olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Toplumumuzu gerçek hedefe, mutluluğa erdirmek için iki orduya gerek vardır: biri vatanın yaşamını kurtaran asker ordusu, diğeri milletin geleceğini yoğuran kültür ordusu. Bu iki ordunun her ikisi de değerlidir, yücedir, verimlidir, saygıdeğerdir. Fakat bu iki ordudan hangisi daha değerlidir, hangisi diğerine üstün tutulur? Şüphesiz böyle bir tercih yapılamaz; bu iki ordunun ikisi de çok önemlidir. Yalnız siz kültür ordusu mensupları sizlere bağlı olduğunuz ordunun değer ve kutsallığını anlatmak için şunu söyleyeyim ki sizler ölen ve öldüren birinci orduya niçin öldürüp niçin öldüğünü öğreten bir ordunun bireylerisiniz.

Bir millet kültür ordusuna sahip olmadıkça savaş meydanlarında ne kadar parlak zaferler elde ederse etsin o zaferlerin sürekli sonuçlar vermesi ancak kültür ordusunun varlığına bağlıdır. Bu ikinci ordu olmadan birinci ordunun verimli sonuçları kaybolur.”³⁹⁷

Bu konuşma Atatürk’ün kültür savaşının en az meydan muharebeleri kadar gerçek bir harp alanı olduğunu düşündüğünü göstermektedir.

Atatürk millî kültürün oluşmasında müzelerin ayrı bir yeri olduğunu düşünmekteydi. Öğrencilik yıllarından itibaren müzelere ilgi duyduğu, İstanbul’da Askerî Müzeyi birçok kez ziyaret ettiği, 1913 yılında Sofya’da ataşemiliter olarak görevdeyken kraliyet tarafından düzenlenen kıyafet balosuna Askerî Müzeden getirttiği yeniçeri elbisesi ve silahlarıyla katıldığı bilinmektedir.³⁹⁸ 1917’de Veliaht Vahdeddin Efendi ile Almanya’ya gittiğinde burada Berlin Müzesi ve Postdam Sarayı’nı ziyaret etmiştir. Berlin’deki Bergama Müzesinin ve Türkiye’den götürülen Zeus Tapınağı’nın kendisini ne kadar etkilediğini ve bundan duyduğu üzüntüyü sonraki yıllarda Topkapı Sarayı Müzesinin kuruluş çalışmalarını denetlerken Tahsin Öz’e anlatmıştır.³⁹⁹

Atatürk’ün müzelere ilgisi cumhurbaşkanı olduğu dönemde de sürmüştür. Başta Topkapı Sarayı ve Ayasofya olmak üzere yeni müzelerin kuruluşunu yakından takip etmiş, ayrıca tarih tezini destekleyecek eski eserleri incelemek için arkeoloji

³⁹⁶ **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, haz. Ali Sevim vd. (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006), 651.

³⁹⁷ Utkan Kocatürk, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri** (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2007), 239-240.

³⁹⁸ Mehmet Yıldız, “Atatürk ve Müzecilik”, **Kültür Dergisi**, s. 101 (1992): 5-6.

³⁹⁹ Yıldız, **agm**, 7.

müzelerinde tetkikler yapmıştır. İzmir seyahatlerinden birinde Âsâr-ı Atika Müzesini gezmiş, burada Frig ve Lidya eserleri hakkında uzmanlardan bilgi istemiştir. Müzede çalışan Alman Profesör, Atatürk'e bazı yazıtlar üzerinde Türkçe menşeli kelimeler tespit ettiğini bildirmiştir.⁴⁰⁰ Anadolu'daki en eski kayıtlarından olan bu yazıtlarda Türkçe kelimelere rastlanması, Türk Tarih Tezi'ni pekiştirmek için kullanılan verilerden biridir. Atatürk bu tür araştırmaları önemsemiş ve millî kültür için ehemmiyet taşıdığına inanmıştır.

Topkapı Sarayı'nın müzeye dönüştürülmesi sürecinde Atatürk, İstanbul'da olduğu zamanlarda hazırlanan bölümleri gezer ve Müze Müdürü Tahsin Öz'den bilgiler alırdı. Tahsin Öz gerek anılarında gerek dönem matbuatında Atatürk'ün ziyaretleriyle ilgili bilgiler vermektedir. Bunlardan birinde Atatürk'ün padişah portrelerinin saklandığı bölümü gezdikten sonra "Böylece teşhir edin ve halka açın." emrini verdiğini anlatmaktadır.⁴⁰¹ Padişah portreleri bu süreci takiben tanzim edilmek istenmiş ancak uygun alan bulunamadığı için ancak 1938 yılında açılabilmiş ve Atatürk bu salonu görememiştir.⁴⁰² Yine de Cumhuriyet'in ilk günlerinde yasaklanarak toplatılması kararı verilen bu portrelerin kısa bir müddet sonra bizzat Atatürk'ün emriyle halka açılmak istenmesi, sahip olduğu çağdaş düşüncenin bir yansımasıdır. Atatürk, bu salonları gören vatandaşların eski imparatorluğun, belki de hiçbir zaman yüzlerini göremedikleri idarecilerin tarihe karıştığını; artık bu sarayların asıl sahibinin kendileri olduğunu hissetmelerini istemiştir.

Atatürk'ün 6 Eylül 1929 günü öğleden sonra yaptığı ziyarette Topkapı Sarayı'nda üç saatten fazla kaldığını ve onarımları tetkik ettiğini basından takip etmek mümkündür.⁴⁰³

Bir başka gün Atatürk ve o dönem İktisat Vekili olan Celal Bayar, Topkapı Sarayı Müzesinde hazine bölümünü gezer ve eserlerin kıymeti hakkında bilgi isterler. 11 Şubat 1933 günü gerçekleşen ziyaret gazetelere şöyle yansımıştır:

"Gazi Hz. Mecidiye Köşkü'nden başlayarak hazine ve harem dairelerini ve sarayın muhtelif kısımlarını gördüler. Tarihî odalarda bunların mimari ve tezyinî kıymetlerine ve teşhir edilen resimler, kıyafetler, silahlar ve diğer eşyaya dair müze müdürlerinden Tahsin Bey tarafından verilen izahatı dinlediler. Reisicumhur Hz. gördükleri bu eserler arasında en ziyade

⁴⁰⁰ **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1931.

⁴⁰¹ Tahsin Öz, "Atatürk'ün Topkapı Sarayı Müzesini Ziyareti", **Tarih Dünyası**, c. 3, s. 21 (15 Şubat 1951): 977.

⁴⁰² Oktay Aslanapa, "Atatürk'ün Kültür ve Sanat Faaliyetleri", **Erdem Dergisi**, c. 2, s. 6 (Eylül 1986): 747.

⁴⁰³ **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1929.

Türkün eli, emeği ve zevki ile meydana gelmiş olanlar üzerinde durarak izahat ve malumat aldılar. (...) Zengin ve güzel bir müze halinde bulunan Topkapı Sarayı'ndan ayrılırken: 'Çok iyi tanzim edilmiş, teşekkür ederim.' deyip memnuniyetlerini açığa vurdular."⁴⁰⁴

Ayasofya Camisi'nin müzeye çevrilmesi sürecini yakından takip eden Atatürk'ün bu süreçten önce de Ayasofya'yı ziyaret ettiği bilinmektedir. 9 Eylül 1929 tarihinde çıkan bir haberde Atatürk'ün Ayasofya'da özellikle Osmanlı Dönemi eklemelerini incelediği ve burada görevli Mehmet Efendi'den bilgi aldığı yer almaktadır.⁴⁰⁵

Semavi Eyice, Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi kararı üzerinden Atatürk'ün tarihî eserlere yaklaşımını şu şekilde değerlendirmektedir:

"İstanbul'a belediye başkanı olarak hizmet etmiş olan Cemil Topuzlu, Ayasofya'daki Türk dönemi eserlerini ve bilhassa türbeleri yıkarak Ayasofya'nın öne çıkarılmasını düşünmüştü. Mustafa Kemal Atatürk ise yalnız Türk eserlerini değil Bizans dönemi eserlerini de içine alarak Ayasofya'yı eski eser statüsüne sokmuş ve müzeleştirmiştir. Ayrıca Atatürk, Ayasofya'nın mozaiklerinin ortaya çıkarılması için büyük bir çalışma başlatmıştı. Bu çalışmaların sonucunda Batı'da vurgulandığı gibi Osmanlıların resimleri tahrip etmediğini, sıva ile kapatarak korunmasına da katkı sağladıklarını ortaya koydu."⁴⁰⁶

Atatürk tarihî eserlerin herkesin müşterek malı olduğunu düşünüyor, "Onun için bu eserleri yıkılmaktan, harap olmaktan, yabancı ellere ve emellere geçmekten korumak her Türk için bir vazifedir." diyordu.⁴⁰⁷ Bu eserlerin harap olmaktan ancak yeniden işlevlendirilmek suretiyle kurtarabileceğine inanıyordu. Antalya'da gezdiği antik dönem eserlerinden bahsederek "Bu gibi tarihî eserleri yaşatabilmek için bu eserlere maksatları istikametinde hayatiyet kazandırmalıyız." demesi, onun bu düşüncesinin bir örneğidir.⁴⁰⁸ Ayrıca Atatürk bugüne kadar harap hâlde bulunan kültür varlıklarının meydana çıkarılması ve korunması için yetişmiş uzmana ihtiyaç duyulacağını öngörmüş ve bu maksatla öğrencilerin ilk yıllardan itibaren Avrupa'ya gönderilmesini sağlamıştır.⁴⁰⁹

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olarak, yeni Türk millî kimliğinde "Türk" algısını öne çıkarmak için çaba gösteren Atatürk'ün bu konulardaki yaklaşımı bölümün genelinde incelenmektedir. Kültür kurumlarına olan yaklaşımı, imza attığı kararnameler, hanedan saraylarını ve fetih sembolü Ayasofya'yı müzeye çevirmesi, tarih çalışmalarına öncülük etmesi Atatürk'ün bu alana özel bir ilgisi olduğunu açıkça

⁴⁰⁴ Öz, "Atatürk'ün Topkapı Sarayı Müzesini Ziyareti", 978.

⁴⁰⁵ **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1929.

⁴⁰⁶ Eyice, "Atatürk ve Eski Eserler", 102-103.

⁴⁰⁷ **Son Posta**, 10 Ocak 1936.

⁴⁰⁸ **Cumhuriyet**, 10 Mart 1930.

⁴⁰⁹ Önder, "Atatürk ve Müzeler", 158.

göstermektedir. Ancak daha önce vurgulandığı gibi dönem siyasetiyle ilişkili olarak imza atılan yasal düzenlemelerle vakıf eserlerinin dağıtılması, camilerin bir kısmının kadro dışı bırakılması, tekkelerin ve türbelerin kapatılması gibi kararlar Atatürk'ün bu eserlere zarar vermek niyetinde olduğunu göstermez. Bu dönemin genel şartlarıyla, laiklik ve eski eserlerin korunması anlayışıyla doğrudan ilgilidir.

3.4.Dönemin Kültür Kurumlarının Taşınmaz Kültür Varlıklarına Yaklaşımı

Atatürk Dönemi'nde kültür varlıklarıyla ilgilenen kurumlar, -önceki bölümde değinildiği gibi- dönemin sonlarına doğru Kültür Bakanlığı adını alacak olan Maarif Vekâleti; vakıf eserlerin sorumlusu olmasından dolayı birçok tarihî eseri bünyesinde barındıran Vakıflar Umum Müdürlüğü ve 1930'lardan sonra imar hareketlerinin hız kazanmasıyla kültür varlıklarına yönelik çeşitli kararlar alması gereken İstanbul Belediyesidir. Bu kurumların faaliyetleri, kurumsal tarihçeleri ile bir arada değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu bölümde hem kültür kurumlarının teşkilat yapıları hem de kültür varlıklarına ilişkin aldıkları onarım, satış, yıkım gibi muhtelif kararlar incelenmektedir.

Bu üç büyük kurum dışında Halkevleri, Türk Ocakları ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Turing Kurumu gibi diğer kurumların kültür varlıklarına yaklaşımları da konu dâhilinde ele alınmıştır.

3.4.1. Maarif Vekâleti (Kültür Bakanlığı)

TBMM faaliyete geçtiğinde kurulan ilk vekâletlerden biri olan Maarif Vekâleti, Cumhuriyet Dönemi'nde uzun yıllar kültür varlıklarından sorumlu kurumların başında gelmiştir. Kurum muhtelif tarihlerde şu isimlerle anılmıştır: 1923-1935 arası Maarif Vekâleti, 1935-1941 arası Kültür Bakanlığı, 1941-1946 arası Maarif Vekilliği, 1946-1950 arası Millî Eğitim Bakanlığı, 1950-1960 arası Maarif Vekâleti. Bu tarihten sonra 1971'e kadar yeniden Millî Eğitim Bakanlığı ismi tercih edilmiştir. Kültür varlıklarından sorumlu bakanlığın adı son olarak 1981'de Kültür ve Turizm Bakanlığı olarak değişmiş ve günümüze kadar bu isimle faaliyetini sürdürmüştür.⁴¹⁰

Önceki bölümde değerlendirildiği gibi Maarif Vekâletinde kültür varlıklarından sorumlu Hars Dairesi 1920'lerden beri şekillenmektedir. Maarif vekilleri başta olmak

⁴¹⁰ Sorguç, **age**, 10.

üzere devlet adamlarının tarihî eserlere olan ilgisi arttıkça eski eserlerin korunmasına yönelik bir politika oluşmaya başlamıştır.

Dönemin Maarif vekillerinden Esat Sagay, 1930-1932 yılları arasında ne gibi işlerle uğraştığını anlatırken; “eski eserlerin korunması hakkında kanun layihası, tezyinî sanatların Güzel Sanatlar Akademisine alınması, I. Tarih Kongresi’nin açılması, Ayasofya mozaiklerinin meydana çıkarılması, hars derslerinin tamamen millîleştirilmesi” gibi kültür ve kültür varlıklarını ilgilendiren maddelere yer vermiştir.⁴¹¹ Dolayısıyla bu dönemde kültür varlıklarıyla ilgili bazı faaliyetlerin gündemde olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye’de 1930’lu yılların başında kültür varlıklarına olan ilgi artmıştır. Dünyada bu tarihlerde özellikle eski yapıların restorasyonuna ilişkin uluslararası toplantılar yapıyor ve kararlar alınıyordu. 1931’de Atina’da “Tarihî Anıtların Korunması ile İlgili Mimar ve Teknisyenlerin Uluslararası Konferansı” toplanmıştı ve anıtların çevreleri ile korunmaları görüşü kabul edilmişti.⁴¹² Türkiye’de de her geçen gün eski eserlerin önemine dair farkındalık oluşuyordu. Bu ilginin artışında Atatürk’ün payı büyüktü.

Atatürk, eski eserler ve kazı işleriyle yakından ilgilenmiş ve yurt gezilerinde müzeleri ve antik şehirleri görmüş, tarihî eserler hakkında bilgi almıştır.⁴¹³ Türkiye’de bu işe önem verilmekte geç kalındığının farkındadır. Atatürk, 1930 yılının Kasım ayında üç aydan fazla süren bir yurt gezisi yapmış ve gittiği yerlerde tarihî eserleri de incelemiştir.⁴¹⁴ 19 Şubat 1931 günü Konya’daki Selçuklu ve Osmanlı yapılarını ziyaret eden Atatürk, bazı tarihî eserlerin harap durumda olduğunu, bazılarının askerî depo olarak kullanıldığını görünce o günlerde Türk Tarih Kurumunun kurulmasıyla ilgilenen Afet İnan ve Tevfik Bıykoğlu’nu Konya’ya çağırarak ve tarihî eserlerin korunması için izlenecek yolu birlikte değerlendirmişlerdir.⁴¹⁵

Bu değerlendirme sonucunda Atatürk “acele ve önemli” başlığı ile Başvekil İsmet İnönü’ye bir telgraf göndermiştir. Bu telgraf taşınmaz kültür varlıklarının korunması hususunda bir dönüm noktası olmuştur.

⁴¹¹ **Hocam: Maarif Vekili Esat Sagay’ın Hatıraları**, haz. Eren Sagay (İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları, 2012), 83-86.

⁴¹² Ersöz, **age**, 48.

⁴¹³ Gerçek, **age**, 152.

⁴¹⁴ Madran, *Cumhuriyet’in İlk Otuz Yılında*, 69.

⁴¹⁵ Mehmet Önder, “Vakıf Eserlerin Onarımında Atatürk”, **Vakıf ve Kültür**, c. 1, s. 1 (Mayıs 1998): 7.

“Son tetkik seyahatlerimde muhtelif yerlerdeki müzeleri, eski sanat ve medeniyet eserlerini de gözden geçirdim.” diye başladığı 20 Şubat 1931 tarihli iki maddelik telgrafında Cumhurbaşkanı şunları kaleme almıştır:

“1. İstanbul’dan başka Bursa, İzmir, Antalya, Adana ve Konya’da bulunan müzeleri gördüm. Bunlarda şimdiye kadar bulunabilen bazı eserler korunmakta ve kısmen de yabancı uzmanların yardımı ile düzenlenmektedir. Ancak ülkemizin, hemen her yanında benzersiz defineler hâlinde yatmakta olan eski uygarlık eserlerinin ileride tarafımızdan meydana çıkarılarak ilmi bir biçimde korunması ve düzenlenmeleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden, çok bakımsız bir duruma gelmiş olan anıtların korunmaları için, müze müdürlüklerinde ve kazı işlerinde kullanılmak üzere arkeoloji uzmanlarına kesin lüzum vardır. Bunun için Milli Eğitimce dışarıya eğitime gönderilecek öğrencilerden bir kısmının bu bölüme ayrılmasının uygun olacağı düşüncesindeyim.

2. Konya’da yüzyıllarca sürmüş umursamazlıklar sebebiyle büyük bir yıkıntı içinde bulunmalarına rağmen sekiz yüzyıl önceki Türk uygarlığının gerçek şaheserleri ve kalıcı nitelikli bir kısım eserleri vardır. Bunlardan özellikle Karatay Medresesi, Alâeddin Camii, Sahip-Ata medrese, cami ve türbesi, Sırçalı Mescid ve İnce Minare, hemen ve ivedilikle onarılması gereken bir durumdadırlar. Bu onarımın gecikmesi, bu anıtların bütünün yok olmasına sebep olacağından, önce asker işgalinde bulunanların boşaltılmasının ve hepsinin uzman kişilerin gözetiminde onarımının sağlanmasını rica ederim.”⁴¹⁶

Telgrafta “Türk uygarlığının gerçek şaheserleri” olarak Osmanlı öncesi eserlerin vurgulanmasında Selçuklu ve diğer Anadolu medeniyetlerine ait ‘Türk eserlerini’ öne çıkarma niyeti olduğu görülmektedir. Buna karşılık bu Osmanlı yapılarının ihmaline neden olmamıştır. Bu yıllarda gelişmekte olan Türk Tarih Tezi anlayışıyla ilintili olan bu telgraf, kültür varlıklarının korunması hususunda önemli bir dönüm noktası olmuştur.

3.4.1.1. Kültür Varlıklarına Yönelik İlginin Artması

Atatürk’ün bu telgrafından sonra tüm Türkiye’de eski eserlerin mevcut durumu gündeme taşınmıştır. Maarif Vekili Esat Sagay’ın önerisiyle memlekette mevcut eski eserlerin iyi bir biçimde muhafazası ve harap bir hâle gelmiş olanlarının tamir ettirilmesi için alınacak tedbirleri müzakere ve tespit etmek üzere “Başvekâlet Müsteşarı Kemal Beyefendi’nin riyasetinde Dâhiliye ve Maarif müsteşarları Hilmi ve Mehmet Emin, Evkaf Umum Müdürü Niyazi, Müzeler Müdürü Hamit Zübeyir ve Etnografya Müzesi Müdürü Osman Ferit beylerden mürekkep bir heyet” oluşturulmasına karar verilmiştir.⁴¹⁷

Cumhuriyet gazetesinin 16 Nisan 1931 tarihli haberinden öğrenildiği üzere “âsâr-ı atikanın her yerde muhafazasını temin için çalışmak üzere” oluşturulan bu heyet ilk toplantısını yapmıştır. Komisyon mevcut durumu değerlendirdikten sonra bir

⁴¹⁶ Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 610.

⁴¹⁷ BCA, 30-18-01-02/19-22-07, 1 Nisan 1931.

rapor sunmuştur. Buna göre taşınır eserler müzelerde korunurken taşınmaz eserler tahripten kurtarılamamaktadır. Çünkü:

“1. Bu abidelerin bakım işi muhtelif mercileri alâkadar etmektedir. Yüksek mimari eserleri olan camiler evkafa; tekke, türbeler Maarif Vekâletine; mektep ittihazına elverişli olmayan medrese ve tekkeler idare-i hususiyelere ait bulunmaktadır. Bu mercilerin bir kısmı bütçelerine kâfi tahsisat koyamamalarından ve koysalar bile asli hâli üzerine tamir edecek fenni vesaite malik bulunmamalarından dolayı bu abideleri mühmel bir hâlde bırakmaktadırlar.

2. Eski eserlerin muhafazasının ehemmiyeti ve abidelerin kıymeti hakkında belediye ve hususi idareler kâfi malûmata malik bulunmadıkları ve bunun ehemmiyeti hakkında kanaat sahibi olmadıkları cihetle bazen yol açmak bazen yerini satarak varidat temin etmek gibi sebeplere mebni bunları yıkmak istemekte ve bunun için günden güne tahrip edilmesine karşı tedbir alamamaktadırlar.”⁴¹⁸

Eski eserleri tetkik eden Komisyon tarihî eserlerin birden fazla kuruma ait olmasının onarımları imkânsız hâle soktuğunu, bütçe ve personel anlamında kurumların yetersiz kaldığını bu şekilde ortaya koymuştur. Ayrıca belediyelerin ve özel idarelerin yol açmak ve gelir elde etmek gibi maksatlarla tarihî eserleri yıkmak istemelerinin altı çizilmiştir. Komisyon eski eserlerin tahribini önlemek için şu önerilerde bulunmaktadır:

1. Abidelerin muhafaza ve tamir işi merkezden idare edilmelidir. Ankara’da Maarif Vekâleti bünyesinde teşkil edecek “Abideleri Koruma Heyeti” bu eserleri tahripten korumak ve onarmak işini yıllara göre bir proje dâhilinde yürütmelidir.
2. Abideler yalnız ihmalden dolayı zarar görmemekte, zaman içinde kasten tahrip edilmektedir. Bu eserlerin muhafazası için gereken bütçe her sene düzenli olarak Vakıflar Müdürlüğüne ve umumi bütçeye eklenmeli; belediyeler de abidelerin etrafındaki binaları temizlemek için bir meblağ ayırmalıdır.
3. Vakıflar Umum Müdürlüğü, tarihî kıymeti haiz olan binaların muhafazası işini en esaslı vazifelerinden addetmeli ve bu işe yeterli para temin olmadıkça diğer işlere para ayırmamalıdır.
4. Millî Müdafaa Vekâletince kullanılan tarihî eserler tahliye edilmelidir.
5. Mülki idarelerin eski eserleri tahrip etmemesi için Maarif Vekâletince hazırlanan Âsâr-ı Atika Kanunu bir an evvel Meclisten çıkarılmalıdır.

⁴¹⁸ BCA, 30-10-00/213-445-11, 1 Nisan 1931.

6. Maarif Vekâletinde başlayan eski eserlerin tescili işi bir an önce tamamlanmalı ve memlekette mevcut abidelerin nelerden ibaret olduğu tayin edilmelidir.
7. Maarif Vekâleti eski eserlerin önemi ve neden korunması gerektiğine dair her sınıfı aydınlatacak yayınlar yapılmalıdır.⁴¹⁹

Rapordan anlaşıldığına göre Maarif Vekâletinde eski eserlerin tescili işine başlanmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sıklıkla altı çizilen tarihî eserlerin tescili, taşınmaz kültür varlığının ileride zarar görmesi ya da ortadan kalkması durumunda yeniden inşası ya da gelecek kuşaklara bilgi aktarılmasındaki yegâne belge olduğundan önemli ve gereklidir.⁴²⁰ Komisyonun girişimiyle 1933-1935 yılları arasında 3.500 eserin tescilinin yapılarak onarım raporlarının hazırlandığı bilinmektedir.⁴²¹

Tescil konusu eski eserlerin korunması hususunda büyük önem taşır. Halit Çal, “taşınmaz eski eser politikasının temel taşı, tesbit ve tescildir. Önce mevcut durum tam olarak bilinmelidir ki politikanın (bakım, onarım, koruma) buna göre tesbit edilmesi mümkün olsun.” demektedir.⁴²²

Söz konusu Komisyonun önerdiği gibi tescil işine ağırlık verilmiş ve taşınmaz kültür varlıklarının tespiti için hazırlanacak envanter fişleri ile ilgili Maarif Vekâletinde bir düzen oluşturulmuştur. Buna göre taşınmaz kültür varlıkları iki kısımda tanımlanmaktadır:

“Âsâr-ı atikadan olan camiler, mescitler, çeşmeler ve sebiller mimari kıymeti haiz medrese, türbe ve künbetler, han, kervansaray, kale ve burçlar, şehir ve kasaba surları, munkarız ve metruk şehirlerde mabet, tiyatro, agora, sirkoslar, stadlar ve hipodromlar, kütüphaneler, hamamlar, jimnaslar, propile yani şehir kapıları, dikili taşlar, taklar, su yolları, su kemerleri, duvarlı duvarsız kuyular, sarnıçlar, hüyükler, mezar odaları, katakumplar, mermerden veya topraktan lahdlar, direkler, elvalı nezriye ve sair direk üzerindeki bideler, yazılı ve kabartmalı kayalar” olarak belirlenmişken ikincisi “şahısların, şirket veya cemiyetlerin tasarrufu altında bulunan tarihî ve mimari nokta-i nazardan ehemmiyeti olan âbidat ve birinci madde dışında kalan taşınmazlar.”⁴²³

Bu şekilde taşınmaz kültür varlıkları tanımlanırken abidelerin tetkikinde dikkat edilmesi gerekli hususlar da şöyle belirlenmiştir:

- Abidenin herkesçe bilinen adı öğrenilecek,

⁴¹⁹ BCA, 30-10-00/213-445-11, 1 Nisan 1931.

⁴²⁰ Ersöz, **age**, 26.

⁴²¹ Necva Akçura, “Türkiye ve Eski Eserler”, **Mimarlık (Arkitekt)**, s. 8 (Ağustos 1972): 41.

⁴²² Halit Çal, “Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990), 118.

⁴²³ Can, **age**, 94.

- Nerede olduğu açık gösterilecek,
- Üzerindeki kitabenin sureti, krokisi, esas planı ve fotoğrafları eklenecek,
- Abidenin nasıl olduğu, şekli, ölçüleri, yapılış tarzı, malzemesi, hangi stilde olduğu, hâlihazır vaziyeti, tahribat durumu, niçin kullanıldığı, kitabesi, kabartması, duvar resmi olup olmadığı ve eser hakkında bilinen tarihî malumatın eklenmesiyle fiş tamamlanacaktır.⁴²⁴

Tetkik Komisyonunun önerilerinden bir diğeri merkezde görev yapacak bir Abideleri Koruma Heyeti kurulmasıdır. Heyet 1933 yılında faaliyete geçecektir. Muazzez İlmiye Çığ'ın aktardığına göre Atatürk, bu yeni oluşturulacak heyet için özel bir program hazırlanmasını istemiştir. Bu programda şu maddelere yer verilmiştir:

“(…) Bütün tarihî eserlerin korunması, açıkta bulunan kültür eserlerinin devlet tarafından koruma altına alınması, halkın bu eserlere sahip çıkması için popüler yayınlar ve propagandaların yapılması, memlekette bulunan eserlerin kopyalarının yaptırılması, belli şehirlere müzeler açılması, arkeolojik ve antropolojik araştırmalar ve kazılar yapılması ve küçük çaplı kazılara başlanması...”⁴²⁵

Programın içeriğine bakıldığında “bütün tarihî eserlerin korunması” öncelikli olduğu görülür. Abideleri Koruma Heyeti kurulduğu ilk yıl genellikle Selçuklu ve Osmanlı eserlerinin “onarım, tanzim ve araştırma” çalışmalarını yürütmüştür.⁴²⁶ Ali Saim Ülgen, Vakıflar Umum Müdürlüğü bünyesinde faaliyet gösteren Abideler ve Neşriyat Komisyonunun da bu dönemde eski eserlerin tescili ve kıymetlerinin tespiti işini yaptığını söylemektedir.⁴²⁷

Bu girişimlerle kültür varlıklarına yönelik ilgi artarken 1931'den itibaren askeriye'nin kullanımında olan tarihî eserlerin boşaltılması için harekete geçilmiştir. Nitekim Atatürk'ün telgrafında üzerinde durduğu Konya'da askeriye'nin işgalindeki tarihî eserlerin boşaltılmaya başlandığına dair 1932 yılının başından itibaren merkeze gönderilen birçok rapor vardır.⁴²⁸

Sonuçta Atatürk'ün telgrafı ile başlayan bu süreç tarihî eserleri ilk kez bu kadar etkili bir biçimde gündeme getirmiştir. Meşhur telgraftan bir müddet sonra 19 Aralık 1931'de Maarif Vekili Esat Sagay tarafından valiliklere gönderilen bir diğer genelge,

⁴²⁴ Can, **age**, 95.

⁴²⁵ Muazzez İlmiye Çığ, “Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye’de Arkeoloji”, **Erdem**, c. 9, s. 26 (1969): 624-625.

⁴²⁶ Hüseyin Karaduman, “Halil Ethem ve Eski Eserlerimizin Korunmasına Yönelik Bir Yaklaşım”, **Vakıflar Dergisi**, s. 28 (2004): 296.

⁴²⁷ Ali Saim Ülgen, **Anıtların Korunması ve Onarılması** (Ankara: Maarif Matbaası, 1943): 21.

⁴²⁸ **BCA**, 30-10-00/213-445-12, muhtelif tarihli raporlar.

bu tarihlerde Türkiye’de eski eserlerin korunmasına yönelik bilincin arttığı görüşünü desteklemektedir:

“(…) Yurdumuz birçok eski uygarlıkların beşiği ve doğu-batı, kuzey-güney yönlerindeki göçlerin ve istilaların geçit yolu olduğu için toprak üstünde ve altında birçok yadigârlara sahip bulunuyoruz. Önemli bir kısmı ecdadımıza ait olan bu eserlerden henüz ayakta olanların uygar varlığımıza bir tanık olmak üzere daha uzun asırlar korunmalarını sağlamak, taşınır eski eserler olanlarını dışarıya kaçırmamak ve millî hazinenin küçük bir parçasını bile eksiltmemek için bütün idari kuvvetlerden azami surette yararlanmak gereği vardır. Gelişmiş yabancı ülkelerin bu hususta asırlardan beri bilinçli çalışmaları, malumunuzdur. Eski eserler ve müze işleri ülkemizde de millî güçlerin yardımı ile halledilebileceğinden:

- a. Tarihî anıtları harab olmaktan kurtaracak acil önlemleri almak,
- b. Müze olan yerlerde bu müzelerin, başta şehrin şeref ve ihtiyacı ile ilgilendiğini dikkate alarak gelişmelerini sağlamak,
- c. Müze olmayan yerlerde toprak üstünde sürünen eski eserleri toplayarak depolar meydana getirmek için her yılın özel idare ve belediye bütçelerine az da olsa ödenek konmasını önemle rica ederim.”⁴²⁹

Bu genelgede tarihî eserlerin harap olmasının engellenmesi için önerilerde bulunulurken bütçe sıkıntılarının giderilmesi için belediyeler ve özel idarelerin yıllık bütçelerinden pay ayrılması planlanmıştır. Bu gelişmeler dışında eski eserlerin kasten zarara uğratılmasının engellenmesi için tarihî kıymeti olan türbeler ve mimari binaların bekçiler tarafından korunmasına karar verilmiştir.⁴³⁰

Tekke ve türbelerin 1925’te kapatılmasının üzerinden ucun bir zaman geçmemişken 1931 yılında tarihî kıymeti haiz türbe ve diğer mimari yapıların bekçilerle korunmak istenmesi, korumaya yönelik ilginin bir göstergesi olduğu kadar türbelerin kapatılmasındaki temel sebebinin halkın din bağı olduğu görüşünü de kuvvetlendirir. Bundan böyle halkın millî kimliği daha önemlidir ve bu kimliğe tesir edeceği düşünülen tarihî şahsiyetlerin türbelerinin -din bağı olmadan- korunmasına da özen gösterilecektir.

Diğer taraftan 1931’den itibaren değişen laiklik algısı kültür varlıklarına yönelik yaklaşımı da değiştirmiştir ancak bu tarihten sonra eski eserlerin önceki dönemlere nazaran önem kazanmasının tek etkeni din politikalarının değişmesi ve bu nedenle “Türk” eserlerine sahip çıkma düşüncesinin yükselmesi olamaz. Yılların birikimi, Osmanlı’dan beri var olan deneyimin artması, dünyada koruma olgusunun gelişmesi ve bunun Türkiye’de de takip edilmesi gibi etkenleri de hesaba katmak gerekir. 1933 yılında Abideleri Koruma Heyeti kurulması bu noktada gelinen aşamayı gösterir.

⁴²⁹ Gerçek, *age*, 154.

⁴³⁰ BCA, 30-18-01-02/22-56-20, 2 Ağustos 1931.

Ayrıca halkın bu konuda bilinçlenmesine yönelik faaliyetlere girişilmesi de bu görüşü destekler niteliktedir.

3.4.1.2. Halkı Aydınlatıcı Yayınlar

Kültür varlıklarına yönelik bilinçte 1930'lu yılların başı bir dönüm noktasıdır. Kültür varlıklarının devlet nezdinde artan önemini, halkın bilinçlendirilmesine yönelik faaliyetler takip eder. Atatürk'ün 1931 tarihli telgrafından sonra oluşturulan ve eski eserlerin mevcut durumunu tetkik eden Komisyonun, kültür varlıklarının korunması amacıyla sunduğu önerilerinden bir diğeri halkın koruma konusunda aydınlatılmasıdır. Bu öneri doğrultusunda halkın aydınlatılması için yayınlar yapılmasına 1931 yılından itibaren başlanmıştır. Kendisi de raporu hazırlayan ekipte yer alan ve 1931'de Etnografya Müzesi Müdürlüğü görevinden Müzeler Müdürlüğüne atanan⁴³¹ Hamit Zübeyir tarafından yazılan “*Tarihî Abidelerimizi Koruyalım*” adını taşıyan kitap bunlardan biridir. Zübeyir, eski eserlerin muhafazasının en kolay yolu onları halkın korumasıdır, der:

“Âbidatın en iyi bekçisi milletin bizzat kendisi olabilir. Milleti o seviyeye yükseltelim ki mermer kitabeleri ve heykelleri kireç ocağına atmasın, duvara örmesin, yol yaparken kırmassın, kaçakçılığa şahit olduğu zaman haber versin.

Eski sanat ve tarih eserlerini kurtararak bütün vatanı eşsiz bir müze hâline koymak için sürekli telkinlerle halkta vazife ve mes'uliyet duygularını uyandırmak, yüksek gaye uğrunda müşterek çalışmanın zevkli heyecanını tattırmak lazımdır. Bu yapıldığı takdirde milletin her anlayışlı ferdi millî hazinenin fahri bekçisi olur. Tesadüfün meydana çıkardığı eserleri kırmaz ve kırdırmaz; hasis menfaatler peşinde koşan remilcilere höyükleri soydurmaz; âsâr-ı atika kaçakçıların amansız takipçisi olur.”⁴³²

Bu yayında ayrıca toplumun geçmişten aldığı derslerden gelecekte yararlanması konusunda müzelerin taşıdığı öneme de değinilmektedir:

“Manevi değerimizin arttırılması, medeni seviyemizin yükseltilmesi için yapılacak çalışmalarda müzelere çok iş düşer. Müze geniş manasile bir mektep, halk terbiyesinin en mühim vasıtalarından biri ve harsî varlığımızın da tecessüm etmiş şeklidir. Müzelerde halk, günümüze kadar kalan eserler izinden beşerî medeniyetin tarihini ve mensup olduğu ırkın büyük mazisini öğrenir. Görüş ufku genişler, millî duygusu artar. Bu millî duygu ise asrımızın ictimâî cereyanlarında en mühim unsurdur.”⁴³³

Bu yıllarda Halil Ethem Bey tarafından yazılan “*Camilerimiz*” adını taşıyan bir diğer eser tarihî eserlerin bulunduğu harap duruma dikkat çekmek ve bu alanda çalışanlara gerekli bilgileri vermek maksadını taşır. *Cumhuriyet* gazetesinin 24 Aralık 1932'de tanıtımını yaparak halka “İstanbul'daki tarih ve sanat abidelerinin yegâne

⁴³¹ BCA, 30-11-01/61-06-10, 23 Şubat 1931.

⁴³² Zübeyir, *age*, 2.

⁴³³ *age*, 25-28.

rehberi” olarak duyurduğu bu kitapta Halil Ethem Bey İstanbul’daki kıymetli eserlerden cami, medrese, çeşme, türbe gibi ecdat yadigârlarını tanıtmaktadır.

Halil Ethem Bey, eserin girişinde özellikle şehrin merkezine uzak bölgelerde kalan camilerin harabeye yüz tuttuğunu; ehemmiyetleri pek büyük olan cami, medrese ve türbeleri halkın bilmediğini ifade eder. “Kubbe şehri” diye nitelediği İstanbul ve civarında 1902 yılındaki kayda göre 216’sı yanmış ve yıkılmış hâlde bulunan toplam 910 cami ve mescit vardır. Verdiği bilgilere göre özel idarenin kullanımında olan 193 medresenin çoğu fukaraya mesken olmuş, kiraya verilmiş, ya ahır ya mezbelelik hâline gelmiştir. Mimari ve tarihî kıymeti olan türbelerin sayısı 1925 yılında 124 olarak belirlenmiştir. Bugün bunların da bir kısmı virane ve metruk bir hâldedir. Yüzlerce çeşme ve sebil kurumuş, harap olmuştur. “Açıktır denilebilir ki İstanbul şehri bugünkü hâlinde dünyanın en büyük viranesidir.” diyen Halil Ethem, bu eserlere yönelik çalışma yapacak kimselere yardımcı olmak adına camilerin tarihçesi ve mevcut durumuna ilişkin bilgiler vermektedir.⁴³⁴

“*Tarihî Abide ve Eserlerimizi Korumaya Mecburuz*” adıyla Devlet Matbaasından çıkan bir diğer kitapta giriş yazısını kaleme alan Halil Ethem Bey, yalnız Osmanlı ve Selçuklu eserlerinin değil tüm çağlara ait eserlerin insanlık adına korunması gerektiğine dikkat çekmektedir:

“Herhangi devre ait olursa olsun bir abidede tamire muhtaç bir hâl görüldüğü anda derhal bunu icra edebilmelidir. Vakit geçirilirse telâfisi gayrikabil zararları mucip olur. Unutulmamalıdır ki bu eserler yalnız bizim değildir. Bütün beşeriyet de bunda alâkadardır. İşte bu itibardır ki Akvam Cemiyetinin bir şubesi ehemmiyetle bu muhazafa-i âsar işleriyle meşgul olmaktadır.”⁴³⁵

Bu kitabın asıl önemli kısmı, içerisinde eski eserlerin korunması için bir kanun teklifinde bulunulmasıdır. Teklifin gerekçesi, Türk medeniyetinin yüksekliğine tanıklık eden abidelerinin bakımsızlık yüzünden harap olmasıdır. Bu kıymetli mirasın korunması ve en iyi şekilde kullanılmasının Cumhuriyet idaresi için önemine değinilmektedir. Belediyeler, maddi yetersizlikleri dolayısıyla tarihî eserleri koruyamamaktadır. Bunu önlemek için belediye gelirlerinin yüzde birinin her ay Ziraat Bankasında Maarif Vekâleti adına toplanması ve gerekli onarımların bu bütçeden karşılanması teklif edilmektedir.

Söz konusu kanun kabul edilirse şu faydaları olacaktır:

⁴³⁴ Halil Ethem, **Camilerimiz** (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932), 1-5.

⁴³⁵ **Tarihî Abide ve Eserlerimizi Korumağa Mecburuz** (İstanbul: Devlet Matbaası, 1933), 10.

“1- Türkiye Cumhuriyeti’nin bugünkü nesli ecdadının yaptığı şaheserleri korumakla geçmişe ait büyük medeni varlığının vesikalar ve hatıralarını korumuş olacaktır.

2- Bütün dünyaca kültür ve iktisat âmillerinden biri olarak tanılan Turizm, memleketimizde de inkişaf edecek ve bundan birinci derecede şehirler kazanacaktır.

3- Kurtarılacak abideler bir daha yapılamayacak kıymette eserlerdir. Bunların kıymet derecelerinin yüksekliğinde cihan ilminin hiçbir ihtilâfı yoktur.

4- Belediyelerin ve dolayısıyla bütün milletin bu mesaiye iştiraki abidelerin tahripten korunması işinin en geniş manada millî vazifeler sırasına geçmiş olduğunu da gösterecektir.

5- Eski eserlerin aslındaki şekillerine göre tamirleri ayrı ihtisas işidir. Teklif olunan kanun sayesinde birçok memleketlerde ve hususile İtalya’da olduğu gibi eski eserleri tamir ve hakkile nezaret edebilecek mütehasıs bir heyet yetiştirmek imkânı hâsıl olacaktır.

6- Belediyelerin ayıracağı para ile abidelerin tescili, tasnifi, plan ve rölövelerinin alınması, abidelerin müstacel tamirleri, mühim olanların heyet-i asliyeleri üzerine tamirleri ve restore edilmeleri tarihî abideler etrafının temizlenerek ziyaret edilebilecek bir hâle getirilmesi hususları temin olunacaktır.”⁴³⁶

İstanbul’un anıtları üzerinde çalışan Restoratör Mimar Ali Saim Ülgen, bu dönemde yalnız İstanbul’dakileri değil tüm tarihî eserleri korumanın gerekliliğine dikkat çeken yazıları ile öne çıkmıştır. Ona göre:

“Mâzileri olmıyan milletler, kendilerine birer tarih aramakta oldukları bu devirde dünyanın en eski ve muazzez bir milleti olmakla iftihar etmekte haklı olduğumuz gibi; onu daima muhafaza etmek için, eski âsarı ebediyen korumak, vazifemiz ve borcumuzdur.”⁴³⁷

Dönemin yazarlarından Abdülhak Şinasi Hisar, “*Tarihi ve Milli Abidelerimiz*” adını taşıyan bir makalesinde yer altı ve üstündeki eserlerin neler olduğunu bilmemenin, tarihî eserlere yeterince önem vermemenin hata olduğunu vurgulamaktadır. Hisar’a göre âsâr-ı atika millî servet demektir ve millî kültüre sahip olmayan şuurlar bunun önemini kavrayamaz.

“Türk zekâsı ve zevki, Türk medeniyetini anlamak, kendini bulmak ve selamet ve rüşüne ermek için onun bu şahitlerine ve bu vesikalarına bakmağa, bunları görebilmeğe ve sevebilmeğe, hulâsa bilmeğe ihtiyaç vardır. Ve eminim ki anlatacağımız bu eserlerle teşkil edebileceğimiz müzeler Türk medeniyetinin birer zaferi olacaktır.”

Bu sözlerine devamla koruma kanunundaki eksikliklerden söz etmiş; “Tarihî eserleri asıl koruyacak olan halktır ve asıl tahribat cehaletten çıkmaktadır.” diyerek halkın aydınlatılması konusuna vurgu yapmıştır.⁴³⁸

Atatürk’ün dikkatleri üzerine çektiği kültür varlıklarına verilen önem gün geçtikçe artmış, gerek aydınlar gerek Müzeler İdaresi, tarihî eserlerin korunması konusunda önemli çalışmalara imza atarlarken bu yıllarda şekillenmekte olan Türk Tarih Tezi de bu çalışmaları desteklemiştir.

⁴³⁶ **Tarihi Abide ve Eserlerimizi Korumağa Mecburuz**, 19-20.

⁴³⁷ Ali Saim Ülgen, **İstanbul ve Eski Eserleri** (İstanbul: Milli Mecmua Matbaası, 1933), 7.

⁴³⁸ Abdülhak Şinasi, “Tarihî ve Milli Abidelerimiz”, **Ülkü**, c.1, s. 6 (Temmuz 1933): 467-472.

3.4.1.3. Maarif Vekâletinin Teşkilat Yapısında Değişiklikler

Maarif Vekâletinin teşkilat yapısında Haziran 1933'te çıkarılan 2287 sayılı kanunla değişiklik yapılmış ve Vekâletin görevleri yeniden belirlenmiştir. Yeni şemada Hars Dairesi yerine Müzeler ve Kütüphaneler ayrı müdürlükler hâlinde teşkil edilmiş ve kanunun 16. maddesinde Müzeler Müdürlüğünün görevleri şöyle belirlenmiştir:

“Müzeler Müdürlüğü tarihî ve bedîî kıymeti haiz eserlere mahsus müzelerin idare, tesis ve idameleri, tarihî abidelerin muhafaza ve tamiri işleriyle iştigal, arkeolojik hafriyat için vâki müracaatları tetkik ve hafriyata nezaret eder.”⁴³⁹

Ayrıca Müzeler Müdürlüğünde çalışan personel sayı ve dağılımı hakkında verilen bilgiye göre merkez teşkilatına bağlı olarak 6 müdür, 8 arkeolog, 11 ikinci sınıf mümeyyiz, 14 evrak ve dosya memuru ve 15 kâtip görev yapmaktadır.

Teşkilatta kültür varlıklarını ilgilendiren en önemli yenilik Abideleri Koruma Heyetinin kurulmasıdır. Daha önce 1931 yılında oluşturulan ve kültür varlıklarını tetkik eden Komisyonun önerdiği Abideleri Koruma Heyeti, 28 Haziran 1933 tarihli Vekiller Heyeti Kararnamesi ile Müzeler Dairesine bağlı olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Heyet, “Bir ecnebi arkeologla iki Türk mimarı ve bir mütehassıs fotoğrafçıdan ve kalem şefinden mürekkepti.”⁴⁴⁰

Abideleri Koruma Heyetinin resmen faaliyete geçmesinden birkaç gün önce Müzeler Dairesinden Başvekâlete yazılan bir yazıda yerli ve yabancı mütehassıslardan oluşan bir komisyonun, tarihî eserleri korumak için senelere taksim olunan bir çalışma programı hazırladığı bildiriliyordu. Bu programa göre Türkiye, eski eser teşkilatı bakımından Ankara, İstanbul, İzmir ve Elazığ merkezli olarak dört bölgeye ayrılmıştı. Her bölgede bir arkeolog, azami iki mimar, bir ressam-fotoğrafçı ve gerekirse bir mulajcıdan oluşan ilmî ve teknik bir komisyon bulunacak ve bunlar bölge müzeleriyle iletişim hâlinde olacaktır.⁴⁴¹

Bu program dâhilinde Abideleri Koruma Heyeti kurulunca öncelikle abidelerin durumlarını tespit etmek için tüm yurttan geziler düzenlenmiştir. Ankara, Akşehir, Afyonkarahisar, Amasya, Erzurum, Beyşehir, Eskişehir, Iğın, Karaman, Kayseri, Konya, Sivas, Aksaray, Tokat, Niğde, Turhal, İstanbul, Bursa, İzmir, Aydın, Bergama,

⁴³⁹ “Maarif Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında (2287 S.K.)”; **Resmî Gazete**, 22 Haziran 1933.

⁴⁴⁰ “Müzecilik Haberleri”, **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, s. 2 (Temmuz 1934): 289.

⁴⁴¹ **BCA**, 30-18-01-02/37-49-01, 22 Haziran 1933.

Denizli ve havalisinde incelemeler yapılmıştır. 1933 yılı raporuna göre İstanbul'daki birçok saray, medrese, türbe, mescit, sarnıç gibi mimarlık ve sanat eserlerinin fuzuli işgaller dolayısıyla tahripten kurtarılması için gerekli tetkikler yapılmış ve eserler tescil edilmiştir.⁴⁴²

Abideleri Koruma Heyeti, faaliyete geçtiği yıldan itibaren birçok önemli işe imza atmıştır. Bunlardan biri heyet azalarından Mimar Sedat Çetintaş'ın kırka yakın eski eserin rölövesini çıkarmasıdır. İstanbul'daki tarihî abidelerin tescili işine ayrıca bütçe ayrılmıştır.⁴⁴³

Abideleri Koruma Heyeti azalarından Milliner, eski eserleri niçin ve nasıl korumalıyız, sorularına cevap verirken hükümetin eski eserlere verdiği önemin altını çizen şu sözleri sarf etmektedir:

“Türk Hükümeti asri ve medeni bir devlet olma yolunda hedeflerini gerçekleştirdi, şimdi emsalsiz tarihî âsâr-ı nefisesini tanıtmak ve neşretmek suretiyle yüksek ilim ve sanatlarıyla temayüz etmiş milletler arasında mühim bir mevki işgal etmek için sarf-ı gayret etmektedir.”⁴⁴⁴

Müzeler Dairesi 1933 yılında “devletin birçok hazinelerini saklayan ve adetleri günden güne artmakta olan müzelerimizin muhafazası ve inzibatlarının temini için” müze müdürlerinin görev yerlerinde kalmasını sağlayacak küçük dairelerin, müdürlere kiralanabilmesi teklifinde bulunmuş ve bu teklifleri İcra Vekilleri Heyetince kabul edilmiştir.⁴⁴⁵

Hükümetin eski eserlere yönelik yaklaşımının değiştiğinin örneklerinden biri 1934 yılı başında Başvekil İsmet imzalı olarak Maarif Vekâletine yollanan bir tamimdir. Burada hükümetin tüm çabalarına rağmen eski eserlerin korunamadığına dikkat çekilmiş ve özetle şunlar ifade edilmiştir (Ek 2):

“Hükümetçe mühim maddi fedakârlıklar ihtiyar edilerek memleket içindeki millî ve tarihî eserlerin tamirine ve hatta çok eski zamanlara ve yabancı medeniyetlere ait eserlerin toprak altından çıkarılmasına çalışıldığı hâlde imar mefhumunu yanlış anlayan bazı memurların hiçbir ihtisasları olmadığı hâlde görüş bildirdikleri ve ehemmiyetsiz sandıkları çok kıymetli millî eserlerimizi yıkmakta ve yıktırmakta oldukları tespit edilmiştir. (...)

Millî varlığımızı ve medeniyetimizi bugün ve gelecek asırlarda dünyaya tanıtan ve tanıtabilecek olan kıymetli abidelerin manalı manasız bahanelerle yıktırılması değil, bilâkis beşerin ve tabiatın tahribatına karşı titiz bir itina ile korunması mültezemdir; Yalnız kanunî bir vazife değil, millî bir borçtur.

⁴⁴² BCA, 30-18-01-02/46-46-20, 2 Temmuz 1934.

⁴⁴³ “Müzecilik Haberleri”, 290.

⁴⁴⁴ Milliner, “Eski Eserleri Niçin ve Nasıl Korumalıyız?”, *Ülkü*, c. 2, s. 10 (Kasım 1933): 298.

⁴⁴⁵ BCA, 30-18-01-02/42-03-10, 21 Ocak 1933.

Bir eserin kıymetini, muhafazası lâzım olup olmadığını ancak mütehassıs olan daire tayin edebileceğinden bundan sonra şehir ve kasabalarda, köylerde ve kırlarda mevcut bulunan eski eserlerin her gûna tahribata karşı muhafazalarına itina olunması ve Maarif Vekâletinin muvafakatı alınmadıkça hiçbir eserin hiçbir bahane ile yıktırılmasına katıyen meydan verilmemesini talep ve aksi takdirde yıktıranlar ve müsamaha edenler hakkında şiddetle takibat yapılacağını tamimen beyan ederim efendim.”⁴⁴⁶

Bu tamim eski eserlerin korunması konusunda hükümetin duyarlılığının arttığını gösteren belgelerden biri olarak önem taşır. Cumhuriyet idaresinin her tür fedakârlıkla korumaya çalıştığı tarihî eserlerin, imar adı altında konunun uzmanı olmayan kimselerin kararıyla yıktırılmasının önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Bu maksatla Başvekil, memleketin her yanındaki bu tahriplere engel olunması için herhangi bir bahane ile tarihî eserleri yıkanlar ve buna göz yumanlar hakkında şiddetle takip başlatılacağını bildirmektedir. Öte yandan bu tamim tarihî eserlerin yalnız Türk Tarih Tezi’ne katkı yaptığı ölçüde korunuyor olması eleştirilerini de çürütür. Yabancı medeniyetler dâhil olmak üzere millî ve tarihî eserlerin bir biçimde yıkılıyor olması doğrudan hükümet tarafından önlenmeye çalışılmaktadır.

Bu önemli tamimden sonra Maarif Vekâleti müdürlüklerinden, bölgelerinde bulunan bütün tarihî kıymeti haiz eski eserlerin listesinin gönderilmesini istemiştir.⁴⁴⁷ Bu listenin istenmesi on yılı aşkın süredir eski eser listelerinin halen hazırlanamadığını gösterir.

Müze teşkilatını ve personel durumunu alâkadar eden ilk yasal düzenleme bu dönemde yapılmıştır. “Müze ve Rasathane Teşkilatı Hakkındaki Kanun Tasarısı” şu gerekçe ile Meclise sunulmuştur:

“Millî kültürün gelişmesine ve medeni varlığımızın bütün değerleriyle tanınmasına hizmet bakımından önemli görevleri üzerine almış bulunan millî müzelerimizin ve bunların rolüne yakın bir işi bulunan rasathanelerimizin, kendilerinden istenen hizmetleri hakkiyle görebilmeleri için kendi ihtisas şubesinde deneyim ve kabiliyet sahibi unsurlara sahip bulunmaları gereklidir. Ancak bu sayededir ki bu şubelerde yetişmiş yeterli bilim ve ihtisas adamları kazanmak suretiyle bu kurumlarımızın çağdaş milletlerin bu tür teşkilatları arasında özel bir değer ve önem elde etmeleri mümkün olabilecektir.”⁴⁴⁸

Tasarı 23 Haziran 1934’te kabul edilmiş ve 3 Temmuz 1934 tarihli *Resmî Gazete*’de 2530 sayılı kanun olarak yayımlanmıştır.

Maarif Vekâleti teşkilatındaki bir diğer değişiklik dönemi 1935 yılına rastlar. Bu dönemde kabul edilen “Kültür Bakanlığı Merkez Örgütleri ve Ödevleri Hakkında

⁴⁴⁶ BCA, 30-10-00/15-84-01 ve 02, 27 Ocak 1934.

⁴⁴⁷ Cumhuriyet, 11 Şubat 1934.

⁴⁴⁸ Gerçek, age, 169.

Kanun”⁴⁴⁹ ile Atatürk’ün isteği doğrultusunda Vekâletin adı “Kültür Bakanlığı” olmuştur. Kültür Bakanlığı ismi 28 Aralık 1935-21 Eylül 1941 tarihleri arasında kullanılmıştır.⁴⁵⁰ Söz konusu kanunda Müzeler Müdürlüğünün adı “Öntükler ve Müzeler Direktörlüğü” olarak değişmiş ve direktörlük bünyesinde üç şube kurulmuştur: Müzeler Şubesi, Kazı ve Yayın Şubesi, Anıtların Korunması ve Onarılması Şubesi.⁴⁵¹

Bu dönemde bilgilendirici yayınlar çıkmaya devam etmiştir. Kültür Bakanı Saffet Arıkan 1935’te “*Öğretmenlerimizin Tarihî Eserleri Toplamaları Hakkında*” ve “*Antikiteler ve Tarihî Eserlerden Derslerde Nasıl İstifade Edileceği Hakkında*” iki talimat yayımlanmasını sağlamıştır. İlk talimatta öğretmenlerin öğrencileri ile çevrede bulunacak taşınır eski eserleri okulun bir köşesinde toplamaları ve her üç ayda bir toplanan eserleri listeleyerek Bakanlığa göndermeleri istenmiştir.⁴⁵²

Öğrencilerin eski eserlere karşı merakını uyandırmak ve öğretmenlerin de bu işi takip etmesini sağlamak amacını taşıyan ikinci talimat aynı zamanda Türk Tarih Tezi’ni destekleyen maddeleri ile öne çıkar. “İlk medeniyeti kurmuş ve medeniyetin ilerlemesine önderlik etmiş olan Türk ulusunun toprakları; bu medeniyetlere pek parlak şahitlik eden tarihî anıtları, antikiteleriyle ve eserleriyle doludur.” diyen bu talimatname “andıç” adı verilerek basılmış ve okullara gönderilmiştir. Andıç, yurt içinde bulunan bütün tarih eserlerinin Hitit, Frig, Roma, Bizans, Selçuk, Osmanlı ne ad verilmiş olursa olsun “Türk eseri” olduğunu belirtir. “Bu eski ve yeni devirlerdeki ata belgelerini tanımak, korumak bu topraklar üstünde yaşayan Türk’ün ödevidir.”⁴⁵³

Bu talimatlarla çocukların eski eserlere yönelik duyarlılığının artırılması hedeflenmiştir. Tarihî eserlerin korunmasının ulusal bir ödev olduğu vurgulanmış, bu ödevin küçük yaşlardan itibaren ulusun bütün fertlerince benimsenmesi gerekliliğine yer verilmiştir.⁴⁵⁴

Tıpkı bu talimatların hedeflediği gibi eğitim yoluyla kültür varlıklarının korunmasına yönelik bilincin artırılması çalışmalarından bir diğeri üniversite öğrencilerinin müzelerden daha fazla faydalanması için müze gezileri

⁴⁴⁹ “10 Haziran 1935 tarihli ve (773 S.K.)”; **Resmî Gazete**, 15 Haziran 1935.

⁴⁵⁰ Soruç, **age**, 9.

⁴⁵¹ Gerçek, **age**, 171.

⁴⁵² **age**, 172.

⁴⁵³ **Antikiteler ve Tarihî Eserlerden Derslerde Nasıl İstifade Edileceği Hakkında Andıç** (İstanbul: Devlet Basımevi, 1935), 1-15.

⁴⁵⁴ **Antikiteler ve Tarihî Eserlerden Derslerde Nasıl İstifade Edileceği Hakkında Andıç**, 6.

düzenlenmesidir. Üniversitelerin edebiyat fakültesi, arkeoloji, tarih bölümleri ile Güzel Sanatlar Akademisi öğrencilerinin yeterince faydalanabilmesi adına sık sık müzelere gitmesi, eser tetkiki yapmaları, şehirde geziler düzenlemeleri önerilmektedir. Mimari talebesi şehrin eski eserleri üzerinde çalışmalı, rölöveler hazırlamalı; müzelerin de talebelere her türlü kolaylığı sağlaması temin edilmelidir. Bu kapsamda üniversite tarafından, İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Topkapı Sarayı Müzesi ve Güzel Sanatlar Akademisi direktörlüklerine yazı yazılmış ve hazırlanacak program taslağının Maarif Vekâletine gönderilmesi istenmiştir.⁴⁵⁵

Kültür Bakanlığı bünyesinde 1936 yılında “Türk mimari korpusünü vücade getirmek ve eski eserlerin tamirleriyle uğraşacak arkeolog mimarlar yetiştirmek maksadile” bir büro teşkil edilmiştir.⁴⁵⁶ Yine bu yıl Kültür Bakanlığı “tarihî bakımdan büyük değeri olan her türlü antikaların ve tarihî eserlerin korunması işlerinde vazife alacaklara kılavuzluk etmek üzere” bir kitap hazırlamış ve ilgililere göndermiştir.⁴⁵⁷

Aynı zamanda Müzeler İdaresi bünyesinde onarımlar için elzem bir ihtiyaç olan kimya laboratuvarı⁴⁵⁸ ve fotoğraf atölyesi⁴⁵⁹ kurulmuştur. Her iki bina da Topkapı Sarayı’nın birinci avlusuna inşa edilmiş; bu suretle atölyelerin Topkapı Sarayı Müzesi ve Arkeoloji Müzelerine yakın olması sağlanmıştır.

Cumhuriyet gazetesinde 4 Kasım 1937’de çıkan bir habere göre Müzeler Umum Müdürlüğüne bağlı olarak çalışan Eski Eserleri Koruma Heyeti tamire muhtaç eserlerin ne şekilde tamir edileceğini gösteren bir talimatname hazırlamıştır. Talimatnamede aciliyet sırası oluşturulması ve tehlike altında bulunan eski eserlerin diğerlerinden önce kurtarılması istenmiştir.

Atatürk Dönemi’nin sonunda müzelerden ve idaresi altındaki tarihî eserlerin onarımından sorumlu olan Kültür Bakanlığına türbelerin sorumluluğu da verilmiştir.⁴⁶⁰ Bu durum personel ve bütçe açısından yetersiz olan bu kuruma bir yük daha getirmiştir. Gerek Maarif Vekaleti yani Kültür Bakanlığı’nın yapısındaki değişikliklerle bakanlığın kültür varlıkları ile daha kapsamlı ve programlar dâhilinde ilgilenmesi; gerek hükümetlerin eski eserlerin korunmasına yönelik çağrılarını devlet

⁴⁵⁵ Can, **age**, 113.

⁴⁵⁶ **BCA**, 30-18-01-02/68-76-05, 14 Eylül 1936.

⁴⁵⁷ **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1936.

⁴⁵⁸ **Cumhuriyet**, 3 Mart 1936.

⁴⁵⁹ **Cumhuriyet**, 29 Mart 1936.

⁴⁶⁰ **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1937.

nezdinde kültür varlıklarının eskiye nazaran daha önemli olduğunu düşündürmektedir. 1930'lar boyunca halkı aydınlatıcı yayınlar, müze personeline yönelik iyileştirmeler, muhtelif konularda çıkarılan talimatnameler de bu işin artık bir politika dâhilinde ele alındığını göstermektedir. Ancak yine de bu politika sınırları önceden belirlenmiş ve masa üzerinde hazırlanmış bir metne dayalı değildir. Gerekli görülen kararlar zaman zaman ve ihtiyaca yönelik alınmaya devam etmiştir. Ayrıca alınan kararların çoğu kez kesin bir yaptırımı olmadığı da açıktır.

3.4.1.4. İstanbul Müzelerinin Durumu

Maarif Vekâleti emrinde bulunan İstanbul müzelerindeki faaliyetler, kültür varlıklarına yönelik tutumun takip edilebileceği önemli alanlardan biridir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nden devralınan yapılardan bazıları müzeye çevrilmek üzere ayrılmıştı. Bunlardan Topkapı Sarayı, tahsisatın yettiği ölçüde yıldan yıla onarılarak Atatürk Dönemi boyunca yeni salonları ile ziyarete açılmıştır.

Topkapı Sarayı'nda 1929'da "gerek tarihî gerek maddi kıymeti haiz iki binden fazla muhtelif cinste silah" tanzim edilerek Silah Müzesi olarak halka açılmıştır.⁴⁶¹ Uzun yıllar harap kaldığı için onarılması çok zaman alan Harem bölümünün bir kısmının 1930 yılında ziyarete açılacağı duyurulmuştur.⁴⁶² Dönem basınına Harem'in açılışı "Osmanlı saltanatının yadigârları Topkapı Sarayı'nın Harem Dairesi açılıyor." şeklinde yansımıştır.⁴⁶³ Habere göre "baştan aşağı bir mecmua-i nadirat olan bu daireler Osmanlı padişahlarının nasıl saltanat sürdüklerini göstermektedir."

Çinili Köşk ve Bağdat Köşkü "harap olmağa yüz tuttuğu cihetle" tamir edilmiş,⁴⁶⁴ sarayda bulunan eski elçiler hazinesi, "Beşinci Hazine" ismiyle düzenlenerek ziyarete açılmıştır.⁴⁶⁵ 1935 yılında Bağdat Köşkü'nün dış yüzeyindeki çiniler bozulmakta olduğundan Müzeler Genel Direktörü başkanlığında toplanan Eski Eserleri Koruma Encümeni binanın korunması için bir rapor hazırlayarak Kültür Bakanlığına sunmuştur.⁴⁶⁶ 1936 yılında silah bölümüne ek olarak ok ve yay bölümü

⁴⁶¹ *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1929.

⁴⁶² *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1930.

⁴⁶³ *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1930.

⁴⁶⁴ *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1932.

⁴⁶⁵ *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1934.

⁴⁶⁶ *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1935.

açılırken⁴⁶⁷ uzun yıllardır harap hâlde bekleyen mutfaklarının onarımına da başlandığı duyurulmuştur.⁴⁶⁸ 1938’de Türk el işleri sanatı bölümü açılmıştır.⁴⁶⁹

Kültür Bakanlığı 1935-1937 yılları arasında Topkapı Sarayı, Arkeoloji Müzesi ve Türk İslam Eserleri Müzesi başta olmak üzere eski eser onarımları için yaklaşık 55.000 lira sarf etmiştir.⁴⁷⁰

3.4.1.5. Ayasofya’nın Müzeye Çevrilmesi

Atatürk Dönemi’nde İstanbul müzeleri arasında öne çıkan en önemli yapılardan biri Ayasofya Müzesidir. Cami olduğu yıllarda bile turistlerin başlıca ziyaret mekânı olan Ayasofya’nın korunması işine Cumhuriyet idaresi ilk yıllardan itibaren önem vermiştir. 1925 yılında Ayasofya’nın kubbesinin çökme tehlikesi olduğuna dair bir söylenti çıkınca Nafia Vekâleti bir heyetin kubbeyi tetkik etmesini istemiştir.⁴⁷¹ Daha sonra Vakıflar İdaresi Fen Heyeti Ayasofya’nın kubbe kurşunları ve bazı pencerelerini onarmıştır.⁴⁷²

Kubbenin onarılması gündemdeyken Safî isimli bir şahıs Mustafa Kemal Paşa’ya hitaben bir mektup yazarak Ayasofya ile ilgili bazı noktalar arz etmek istediğini bildirmiştir. Ayasofya’nın Türkiye için “katmerli bir bela” olduğunu, daha önce Bulgarların Ayasofya’yı kiliseye çevirecekleri tehdidini savurdıklarını ve işgal zamanında Venizelos’u destekleyenlerin Ayasofya’ya “mukaddes çanı asmak için” uğraştıklarını hatırlatarak Ayasofya’nın hiçbir zaman “kalpten Müslüman” olmadığını ifade etmiştir.

“Benliğimize muhalif olan böyle bir sanata hürmet elimizden gelmiyor, Paşa Hazretleri!” diyen Safî, yalnızca Paşa dilerse tekin olmayan bu mabedin yıkılabileceğini söylemiştir. Mektubunda belirttiği üzere gelecek kuşaklara bırakılmasında sakıncalar olan bu kubbenin yerinde yeller esmeli ve o sahaya Atatürk’ün heykeli dikilmelidir.⁴⁷³

Cumhuriyet idaresi en büyük ve en eski Bizans eserlerinden biri olan Ayasofya’yı tüm insanlığa hizmet etmek üzere müzeye çevirirken yıkmayı hiçbir

⁴⁶⁷ *Cumhuriyet*, 4 Mart 1936.

⁴⁶⁸ *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1936.

⁴⁶⁹ *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1938.

⁴⁷⁰ *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllık 2* (İstanbul: Arkeoloji Müzeleri Yayınları, 1937): 41.

⁴⁷¹ *BCA*, 30-18-01-01/13-27-14, 6 Mayıs 1925.

⁴⁷² *BCA*, 30-18-01-01/20-49-13, 1 Ağustos 1926.

⁴⁷³ *BCA*, 30-18-01-02/ 50-88-19, 11 Ekim 1925.

zaman düşünmemiştir. Aksine Ayasofya’da yer alan mozaiklerin temizletilmesi çalışmaları hızlıca başlatılmış ve ortaya çıkarılan mozaikleri herkesin görebilmesi için Ayasofya’nın kapıları açık tutulmuştur.

Mozaiklerin temizlenmesi için 1931 yılında Bakanlar Kurulunun kararıyla Amerikan Bizans Enstitüsü Müdürü Thomas Whittemore görevlendirilmiştir.⁴⁷⁴ Whittemore’a yardımcı olmak üzere “Maarif Vekili bulunan Esat, İstanbul Mebusu ve sabık İstanbul Müzeler Müdürü Halil Ethem, Asariatika ve Müzeler Müdürü Dr. Hâmit Zübeyir, İstanbul Müzeleri Müdürü Aziz” beylerden oluşan bir komisyon kurulmuştur.⁴⁷⁵ Sonraki yıllarda mozaiklerin temizlenmesi işine yardımcı olmak üzere Paris Âsâr-ı Atika Enstitüsü azalarından Boris Erustof da Türkiye’ye gelecektir.⁴⁷⁶

Ayasofya’da ortaya çıkarılacak mozaiklerle hükümet yakından ilgilenmektedir. Maarif Vekili Esat Bey Aralık 1931’den beri süren işleri iki kez yerinde ziyaret etmiş; gözlemci olarak memurlarının işi takip etmesini sağlamıştır. Haberlere yansıyan bilgilerden mozaiklerin temizlenmesi işini takip eden Müzeler Mimarı Macit, Evkaf Fen İşleri Müdürü Fikri ve Heykeltıraş İhsan beylerin raporlar tuttuğu öğrenilmektedir.⁴⁷⁷

Whittemore’un anlattığı üzere kendisi 11-12 Temmuz 1932’de Ankara’da Atatürk ile görüşerek temizlikte kullanılan malzemelerin onayını almıştır. Atatürk mozaiklerle ilgili tüm gelişmelerden haberdar olmak istemiştir.⁴⁷⁸

Maarif Vekâleti, mozaiklerin temizlenmesi işinde Türk işçilerin yetiştirilmesini arzu etmektedir. 1 Ağustos 1933 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi haberinden anlaşıldığı üzere Güzel Sanatlar Akademisi mimarlık bölümünden Salih Adli isimli bir öğrenci ve resim bölümü öğretmenlerinden İbrahim Bey, Whittemore’un yanında çalışmaya ve işi öğrenmeye başlamıştır.

Ayasofya’nın müzeye çevrilmesine yönelik ilk işaret, 1932’de Müzeler Müdürü Halil Ethem Bey’in Ayasofya’da bulunan mozaiklerin “artık dinî değil, yalnız ilmî mahiyeti haiz yüksek kıymetli eserler olarak görülmesinin zorunlu olduğunu”

⁴⁷⁴ BCA, 30-18-01-02/20-37-18, 7 Haziran 1931.

⁴⁷⁵ Whittemore, “Ayasofya Narteks Mozaikleri, 1932’de Yapılan İş”, **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, s. 3 (1936): 199.

⁴⁷⁶ BCA, 30-18-01-02/67-65-16, 30 Temmuz 1936.

⁴⁷⁷ **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1932.

⁴⁷⁸ Whittemore, **agm**, 199.

belirtmesidir.⁴⁷⁹ Dolayısıyla Ayasofya artık Hıristiyanlığın ya da İslamiyet'in değil tüm insanlığın önemseddiği bir mimari şaheser olarak görülecektir.

1933 yılının Ağustos ayında Ayasofya ve Kariye'de incelemelerde bulunan Atina Üniversitesi Profesörü Sotiriu, mozaikleri tetkik ettikten sonra basına bir açıklama yapmıştır. İstanbul'un Bizans sanatı için önemli bir merkez olduğunu ve bunlar arasında Ayasofya ve Kariye gibi iki önemli alanda mozaiklerin meydana çıkarılmasının Türk Hükümetinin ne kadar geniş fikirli olduğunu ispatı kabul edildiğini söylemiştir. Çalışmaları yürüten Whittemore'un dünyaca tanınmış bir uzman olduğunu vurgulayan Sotiriu, Türkiye Hükümetini bu işi uzmanına verdiği için de ayrıca tebrik etmiştir.⁴⁸⁰

Whittemore, 1933 yılı sonlarında iki yıl süren çalışmaların sonucunu gazetecilere göstermiştir. "Dünyanın en kıymetli mozaik eserleri olan levhalar" büyük ilgi görmüştür. 20 Kasım'da *Cumhuriyet* gazetesinin verdiği habere göre Whittemore şunları söylemiştir:

"Dünyada eşi olmayan bu eserlerin meydana çıkması, Yunanistan mozaiklerinin dünyadaki eserlerin en güzeli olduğu hakkındaki kanaatleri altüst etmiştir. Şayan-ı şükrandır ki Türkler bu mozaikleri şimdiye kadar çok iyi muhafaza etmişlerdir. Üzerlerini tahrip etmeksizin kapatmışlardır. İhtimal Türkler üzerlerini kapatmamış olsaydı bu kadar iyi muhafaza edilmiş bir hâlde kalmazlardı."

Gazetede ayrıca mozaiklerin bugünden itibaren halka açılacağı ve yüksek kıymeti olan bu eserleri herkesin görebileceği bildirilmektedir. "Bu mozaiklerin medeniyet âleminin gözleri önüne açılması Cumhuriyet Hükümetimizin çok büyük bir muvaffakiyetidir."⁴⁸¹

Bu haberi takiben 25 Aralık 1933'te yine *Cumhuriyet* gazetesindeki bir haber, Türkiye'den yabancı ajanslara çekilen bir telgrafı ve buna bağlı olarak Vakıflar Müdürü ile yapılan görüşmeyi bildirmektedir:

"Ayasofya'nın bir müddet sonra Bizans eserleri müzesi hâline konacağı muhakkak gibidir. Türk ve ecnebi âlimlerin yardımlarıyla Ayasofya'da meydana çıkarılan mozaikler en kıymetli Bizans eserlerindendir. Bundan başka Türkiye'nin diğer yerlerinde bulunan ve Bizans İmparatorluğu'na ait olan eserler de buraya gönderilecek ve sınıflara ayrılarak teşhir edilecektir.

Bu hususta malumatına müracaat eylediğimiz İstanbul Evkaf Müdürü Niyazi Bey bize şunları söylemiştir: 'Böyle bir tasavvurun mevcudiyetinden ne resmen ve ne de suret-i hususiyede haberdar değilim. Bizim bildiğimiz Ayasofya mabettir. Binaenaleyh böyle bir şeyin olacağını zannetmiyorum.'"

⁴⁷⁹ *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1932.

⁴⁸⁰ *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1933.

⁴⁸¹ *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1933.

Yabancı haber ajansları Ayasofya'nın müzeye çevrileceğine dair bilgileri paylaşmaya başladığında bu dönemde cami vasfı ile Ayasofya'dan sorumlu kurum olan Vakıflar Umum Müdürlüğünün müzeye çevrilme sürecinden haberdar olmadığı görülür. Ancak bundan birkaç ay sonra ilgili kurumlar arasında Ayasofya'nın müzeye çevrilmesine ilişkin yazışmalar başlamıştır.

Maarif Vekâleti tarafından yazılan 25 Ağustos 1934 tarihli bir belgede “Ayasofya Camiinin esaslı bir müze hâline getirilmesi için Bizans ve Osmanlı devrine ait eski ve kıymetli eserleri sinesinde toplayarak bütün azametiyle kendisini göstermesine çalışıldığı” ifade edilmektedir.⁴⁸² Müzeye çevrilme süresince dönemin kültür kurumları temsilcilerinden oluşan bir komisyonun şu sorulara cevap bulması istenmiştir:

1. Cami in müze hâline getirilmesi için hâl-i aslîsini bozmamak üzere iç ve dışında neler yapılmalıdır?
2. Nakledilecek eserler nelerdir?
3. Bu iki iş için ne kadar paraya ihtiyaç vardır ve müfredatı nedir?

Bu süreci takip eden günlerde “müze olması düşünülen Ayasofya'da gerekli tamirlerin yapılması için Müzeler İdaresi, Evkaf Umum Müdürlüğü ve Belediye mimarlarından oluşan bir heyet” oluşturulmuştur.⁴⁸³

Maarif Vekâletinin 14 Kasım 1934 tarihli tezkeresinde “bütün Şark âlemini sevindirecek ve insanlığa yeni bir ilim müessesesi kazandıracak olan” Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi kararının uygulanabilmesi için anıtın etrafının açılması ve gerekli bütçenin ayrılması Vakıflar Umum Müdürlüğünden istenmektedir.⁴⁸⁴

Bu talebi Başvekâlet; Vakıflar Umum Müdürlüğüne iletmiş, ancak Vakıflar Umum Müdürlüğü Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi işinde söz söyleme hakkı olmadığını açıklamıştır. Müdürlüğün yalnızca cami olan Ayasofya hakkında karar sahibi olabileceği; eğer Cami, müzeye çevrilecekse bu işe ayrılacak bir akarının olmadığı ifade edilmiştir. Cami olmaktan çıkan bir binaya diğer vakıflardan para ayrılmasının hukuken de mümkün olmadığı, ancak Vakıflar Umum Müdürlüğüne ait binaların kaldırılabilmesi Başvekâlete bildirilmiştir.⁴⁸⁵

⁴⁸² BCA, 30-18-01-02/50-88-19-06, 25 Ağustos 1934.

⁴⁸³ Cumhuriyet, 20 Eylül 1934.

⁴⁸⁴ BCA, 30-18-01-02/50-88-19, 14 Kasım 1934.

⁴⁸⁵ BCA, 30-18-01-02/50-88-19, 7 Kasım 1934.

İcra Vekilleri Heyeti bu durumu 24 Kasım 1934 tarihli toplantısında görüşmüş; Vakıflara ait binaların Vakıflar Umum Müdürlüğünce yıktırılarak temizlettirilmesi ve “diğer binaların istimlak ve yıkım işleri ile Ayasofya’nın tamir ve muhafazası masrafları da Maarif Vekilliğince verilmek suretiyle” Ayasofya Camisi’nin müzeye çevrilmesi tasvip ve kabul olunmuştur.”⁴⁸⁶

Sonunda 11 Aralık 1934 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde “Ayasofya müze oluyor” başlığıyla caminin Müzeler İdaresine devredildiği görülür. Ayasofya’nın müzeye dönüştürülmesi işiyle ilgili İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Aziz Ogan’ın riyasetinde toplanan heyet, görüşlerini Kültür Bakanlığına bildirmiştir. Bizans eserlerinin sergileneceği müze için bakanlık, Bizans Devri’ne ait tüm eserleri ilmî bir tasnife tutarak Ayasofya’da teşhir etmeye karar vermiştir. Öncelikle müzenin içi tamir edilecek, ikinci adımda toplanan eserler müzeye yerleştirilecektir. Müzeye şimdilik ayrı bir memur kadrosu oluşturulamayacağı, gece ve gündüz muhafazası için diğer müzelerde olduğu gibi bekçiler konulacağı açıklanmıştır. Müze, 1 Şubat 1935 günü halka açılacak ancak eserlerin teşhiri Ağustos ayından itibaren başlayacaktır.⁴⁸⁷

Yunus Nadi⁴⁸⁸, Ayasofya’nın müze olmasını “Türk anlayışında bir değişme belgesi” olarak yorumlamaktadır. “Yeni müze dikkatli ellerde temizleniyor ve her gün daha iyiye doğru onarılıp gidecek.” diyen yazar; “Onu bu en yaraşır hâline koymak yeni Türklük için kuşkusuz en büyük onurdur.” ifadesiyle düşüncesini desteklemektedir.⁴⁸⁹ Vakıflar Umum Müdürlüğünün kesin bir dille tahvil sürecinde yer almayı reddettiği Ayasofya konusunda Yunus Nadi konuyu yeni Türk milletinin çağdaş bakış açısı yönünden değerlendirmektedir.

Brüksel’de çıkan ve Bizans sanatından bahseden bir mecmuada “Ayasofya Camisi’nin müze hâline konduğundan bahsedilmekte ve Türkiye Cumhuriyeti’nin bu hareketiyle medeniyetseverliğini bir daha bütün dünyaya gösterdiği ilâve olunarak Türklerin bu icraatı medeniyet adına takdir edilmektedir.”⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ BCA, 30-18-01-02/49-79-06-01 ve 02, 24 Kasım 1934.

⁴⁸⁷ *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1935.

⁴⁸⁸ Yunus Nadi Abalıoğlu, siyasetçi ve Cumhuriyet gazetesini kuran gazetecidir. 1923-1943 yılları arasında CHP Muğla Milletvekili olarak görev yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pınar Aydoğan, **Yunus Nadi: Kemalizmin Muhafazakâr Yorumu** (İstanbul: Alfa Kitap, 2020).

⁴⁸⁹ Yunus Nadi, “Türk Anlayışında Bir Değişme Belgesi: Ayasofya Müzesi”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1935.

⁴⁹⁰ *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1935.

Bu haberlerden anlaşıldığı üzere tek parti dönemi basını Ayasofya'nın müzeye çevrilme kararını desteklemektedir. Osmanlı Devleti zamanında mozaiklere yönelik “kasdî bozma ve kırma izi” olmadığını ifade eden Whittemore de aynı görüştedir:

“Ayasofya, 1935’de Cümhur Başkanı Kemal Atatürk’ün emriyle müze oldu. Büyük bir anlayış ile, bu yapıya dışarıdan eşya getirip koymak men edildi. Bu eser, mimarlık, heykeltıraşlık ve ressamlıkta dünyanın en büyük Bizans müzesidir. Bu yapının eşyasız bir müze hâlinde kullanılması, her memlekete millî abidelerin kullanılması noktasından iyi bir örnektir.”⁴⁹¹

Bu dönemde Ayasofya'nın müze olmasıyla alâkalı Halkevi dergisinde dönemin resmî bakış açısını yansıtan şu görüşe yer verilmiştir:

“Düşünülün bir kere: bundan böyle elde mevcut bulunan ve ele geçecek olan Bizans sanat eserleri herhangi bir müzenin Bizansa hasredilmiş bir salonunda değil Bizans sanatını yaşatan, Bizans mimarisinin en yüksek ve en tarihî binasının dış narteksinde teşhir edilecek. (Ona en yaraşır şeklini vermekle Türklük ne kadar gurur duysa yeridir.)”⁴⁹²

Böylece Osmanlı Devri'nin en büyük sarayı olan Topkapı Sarayı gibi Bizans Dönemi'nin en büyük mabedi ve Osmanlı için fetih sembolü olan Ayasofya da müzeye çevrilerek kapılarını herkese açmıştır. Dönem basınında yer verildiği gibi bu karardan dolayı Cumhuriyet idaresi takdir edilmiş ve bu yaklaşım sonraki yıllarda diğer bazı Bizans eserlerinin de müzeye çevrilmesinde örnek teşkil etmiştir.

3.4.2. Vakıflar Umum Müdürlüğü

Cumhuriyet'in ilanından önce Mecliste kurulan vekâletlerden biri olan Şeriye ve Evkaf Vekâleti yerine 1924 yılında Vakıflar Umum Müdürlüğü kurulurken vakıf eserlerin büyük bir kısmı çeşitli yasal düzenlemelerle farklı kurumlara dağıtılmıştı. Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün idaresindeki vakıf eserlerin mülkiyeti Maarif Vekâleti, Belediye, Millî Emlak, Özel İdare gibi çeşitli kurumlara ve hatta satış ya da kiralama yoluyla şahıslara geçmişti. Böylece Vakıflar Umum Müdürlüğü başta camiler olmak üzere idaresinde kalan tarihî eserlerin onarımı ve muhafazasından sorumlu bir hâle geldi.

Vakıfların idaresinden sorumlu yapının ıslah edileceği hatta bu idarenin kaldırılacağına dair 1920'li yılların sonunda bir iddia ortaya atılmıştı. Bu iddia üzerine Vakıflar Genel Müdürlüğü idarenin lağvedilmesi gibi bir düşüncenin olmadığını, kurumun çeşitli sorunlarını çözmek amacıyla Avrupa'dan mütehassıs getirileceğini

⁴⁹¹ Whittemore, “Ayasofya Camiindeki Mozayikler”, **II. Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937) Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler** (İstanbul: TTK Yayınları, 1943): 617.

⁴⁹² **İstanbul (İstanbul Halkevi Dergisi)**, s. 8 (15 Mart 1944): 8.

açıklamıştır.⁴⁹³ Kısa süre sonra İsviçre’den M. Hanz Leyman ve İtalya’dan M. Kakoçi isimli uzmanlar Türkiye’ye gelmiş ve vakıflarla ilgili incelemeler yapmışlardır.

Vakıf eserlerin ne olacağı konusunda görüşüne başvurulmuş Avrupalı uzmanların önerisi, bu eserlerin tasnif edilmesi ve tarihî ve mimari açıdan önem taşımayanların elden çıkarılmasıdır. Leyman, idarenin elindeki eserlerin en az dörtte birinin tasfiye edilmesini bir zorunluluk olarak görmüştür. Ayrıca vakıf eserlerin onarımı ve yeni binalar inşa edilmesi sırasında kurumun karşılaştığı maddi zorlukların çözülmesi için bir vakıflar bankası kurulmasını önermiştir.⁴⁹⁴

Bu önerilere dayalı olarak Vakıflar Umum Müdürlüğünün ıslahına yönelik bir layiha hazırlanmış ve 1930 yılının Mayıs ayında Meclise gönderilmiştir.⁴⁹⁵ Evkaf Müdürü Niyazi Bey’in demecine göre layiha Mecliste kalmış ve onaylanmamıştır.⁴⁹⁶

Vakıflar Umum Müdürlüğünün idari eksiklikleri, tarihî eserleri yeterince koruyamaması gibi konularda basın sık sık kurumu eleştirmektedir. Vakıflar Umum Müdürlüğü ufak tefek tamirleri zamanında yapmayıp onarım ihtiyacının artmasına sebep olmakla ve bu şekilde eserleri tahrip etmekle suçlanmaktadır:

“Cami, sebil, çeşme gibi Türk mimarisinin yarattığı ne kadar güzel eserler varsa bunların hüsn-ü muhafazasına, tamirlerine Evkaf idaresi memurdur. Ancak bu eserlerden hiçbirine Evkafın iyi baktığını göremiyoruz. Evkaf idaresinin memurları, mimarları bu mebaniyi zaman zaman teftiş etmezler mi, daima yere bakarak mı yürürler. Başlarını kaldırıp ta harabiyeti davet eden büyüklü, küçüklü arızaları görmezler mi? Bu bakımsızlık yüzünden ne güzelim eserler mahvolmuştur. Ve hâlâ olup gidiyor.”⁴⁹⁷

Vakıflar Umum Müdürlüğü her yıl belirli bir bütçe dâhilinde idaresindeki tarihî eserleri onarmaya çalışmaktadır. Kendi bünyesinde bir fen heyeti olduğu da bilinmektedir. Ancak çok sayıda eser onarım beklediği için hem bütçesi hem personeli yetersiz kalmaktadır.

Vakıfların idaresinde ihtiyaç duyulan yeniliklere yönelik kanun 1935 yılında yürürlüğe girmiştir. 2762 sayılı kararla kabul edilen Vakıflar Kanunu ile vakıf binaları ikiye ayrılmıştır: Birinci grupta doğrudan hayrattan olan yapılar bulunurken ikinci grupta bir hayratın masraflarını karşılayan yani akar olarak yapılan ve gelir kaynağı mahiyetinde bulunan yapılar yer alır.⁴⁹⁸

⁴⁹³ **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1929.

⁴⁹⁴ **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1929.

⁴⁹⁵ **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1930.

⁴⁹⁶ **Cumhuriyet**, 5 Kasım 1930.

⁴⁹⁷ **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1930.

⁴⁹⁸ “Vakıflar Kanunu (2762 S.K.)”, Kabul tarihi: 5 Haziran 1935; **Resmî Gazete**, 13 Haziran 1935.

Hayrattan olan eserler üzerinde özel mülkiyet hükümleri geçerli değildir ve tahsis edildikleri maksada göre kullanılmalıdır. Eğer bunlar işe yaramaz hâle gelirse Bakanlar Kurulunun onayı ile “gayece aynı olan diğer hayrata” tahsis edilebilir. Tarihi ve mimari kıymeti olmayan eserler de başka bir malla veya parayla değiştirilebilir. Bu şekilde elde edilen para veya malın, diğer hayrata tahsisi mümkündür. Hayrattan olmayan ikinci grup eserler ise özel mülkiyet hükümleri uyarınca kullanılabilir, satılabilir veya başka taşınmazlarla değiştirilebilir. Elde edilen gelirle tercihen mahallerinde akar satın alınabilir ya da vakfın mevcut alanları tamir ettirilebilir.⁴⁹⁹

Vakıflar Kanunu bu şekilde vakıf eserlerini tasnif ederek, satışlarının ve yıkılmalarının önündeki engelleri kaldırmıştır. Bu tarihten sonra tarihî ve mimari kıymeti olmayan eski eserlerin satılması, kiralanması ya da arsasından yararlanılmak üzere yıkılması anlayışı vakıf eserlerin zarar görmesinin en önemli sebebi olmuştur.

Ne kadar eserin bu maksatla terk edildiği, ne kadarının askeriyeye bırakıldığı, kaç eserin depo ya da ambar hâline getirildiği, kaçının yıkıldığı gibi bilgilerin tam bir listesi yoktur. Bu verilere yönelik kısmî çalışmalar yapılmıştır ancak bu geniş konunun tam anlamıyla ortaya koyulması zordur. Bu bölümde kurumların ve hükümetin vakıf eserlere yönelik yaklaşımını değerlendirmek amacıyla basın ve arşiv kaynaklarına yansıyan bazı örnekler üzerinden değerlendirme yapılmaktadır.

3.4.2.1. Şahıslara Kiralanan ve Satılan Vakıf Eserleri

Vakıflar Umum Müdürlüğünün gelir elde etmek amacıyla Osmanlı Devri’nden beri bazı vakıf eserlerini şahıslara kiraladığı veya binanın kullanımını bazı kimselere tahsis ettiği bilinmektedir. Çoğunlukla Cumhuriyet Dönemi öncesinde el değiştiren bu yapılar basına yansidikça Vakıflar Umum Müdürlüğü satış işlerinden mesul tutularak eleştirilmiştir. Bunlar genellikle küçük, tarihi ya da mimari kıymeti olmayan eserlerdir ama kimi zaman büyük Osmanlı camilerinin sahibi olduğunu iddia edenler de ortaya çıkmıştır.

Bu gibi durumların bir örneği 1932 yılında yaşanmıştır. Sultanahmet Camisi’ne bitişik hâlde bulunan ve zamanında kayyumların ikameti için yaptırılan bir bina, tapusu Vakıflar İdaresine ait olmasına rağmen burada oturan son kayyumun vefatı üzerine oğlu tarafından “sahte birtakım muamelat ile” satışa çıkarılmıştır.⁵⁰⁰ Zaman

⁴⁹⁹ Cumhuriyetin Ellinci Yılında Vakıflar, 6.

⁵⁰⁰ Cumhuriyet, 5 Ekim 1932.

zaman birileri Ayasofya, Süleymaniye, Fatih, Nuruosmaniye gibi büyük ve tarihî eserlerin tapulu sahipleri olduğunu iddia etmiş, bu gibi iddiaların önüne geçmek için Vakıflar Kanunu'na bir madde ilave edilmiştir. Kanun maddesi bu gibi yerlerde ve yakınlarında hak iddiasında bulunan kişilerden malın istimlak edilmesi yetkisini Vakıflar İdaresine vermiştir.⁵⁰¹

Bu konuda bir başka örnek Ayasofya'nın minarelerinden birinin satılarak odun deposuna çevrilmesidir. Bu satış işinin sorumlusu olarak Vakıflar Umum Müdürlüğü suçlanmış ancak Belediye satış işlemini araştırınca minarenin yıllar evvel II. Mahmud zamanında bir cariye tahsis edildiği ortaya çıkmıştır. Minare içindeki depo, iyi bir gelir kaynağı olduğu için sahipleri tarafından bir başkasına kiralanmış ve minare bu suretle odun deposuna çevrilmiştir.⁵⁰² Bu gibi örneklerin ortaya koyduğu mesele vakıf kayıtlarının yetersizliğidir.

Vakıflar Umum Müdürlüğünün işlev dışı kalan yapıları kiralaması, gelir elde etmek amacıyla başvurduğu yollardan bir diğeridir. Kiralanacak camiler gazetelerde duyurulur (Ek 3). Piri Mehmet Paşa Camisi, Mimar Sinan eseri olmasına rağmen bostancılara kiraya verilmiş; caminin asırlık kıymetli mezar taşları sökülerek cami haziyesi kiracılar tarafından boşaltılmıştır.⁵⁰³ Mimar Sinan'ın bir eserinin nasıl tasnif dışı bırakıldığını anlamak için tasnif işlerinin nasıl yapıldığına bakmak gerekir ancak bu konuda bir bilgiye ulaşamamıştır.

Sedat Çetintaş, 1935 yılında satılan vakıf eserlerle alakalı olarak şunları yazmıştır:

“(…) Bugün bakıyorsunuz ki Sinan'ın en kıymetli bir binası ya Tavukçu David'in elinde, ya Kuyumcu Mardiros'un veyahut Çömlekçi Hasan'ındır. Kayıtlarını araştırınız, görürsünüz ki üç beş yıl evvel Evkaf bu abideyi satılığa çıkarmış; bu adam veya bu adamın babası mezada girerek parasını vermiş almıştır. Aldıktan sonra da her akli estikçe bu binayı ezmiş büzmüş, şeklini birkaç defa değiştirerek tanınmaz bir hâle getirmiş, nihayet yerine asri bir bina yaptırmak kastıyla temelleri sökmeğe kalkışmış. ‘Aman yahu ne yapıyorsun?’ dediğiniz vakit evvela tapusunu çıkarır, sonra o size sorar:

‘Arkadaş bu memlekette sen Tasarruf Kanunu hiç okumadın mı?’

Yurdumuzun her tarafından en kıymetli anıtlarımız bu yanlış usûlün kurbanı olarak eşhas eline geçmiştir.

(…) Hülâsa bugün eşhas elindeki miktarı insana hayret verecek kadar çok olan abideler Kültür Bakanlığı için koruma bahsinde çok pürüzlü ve çok uğraştırıcı bir mesele olmuştur. Her

⁵⁰¹ **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1935.

⁵⁰² **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1932.

⁵⁰³ **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1938.

şeyden evvel Evkafın çok zararlar doğurmakta olan bu satım siyasetine derhal bir nihayet vermek lâzımdır. Çünkü bu yüzden birçok tarihsel anıtlarımız talana uğramıştır.”⁵⁰⁴

Çetintaş’ın da vurguladığı gibi Vakıflar Umum Müdürlüğü sorumluluğu altındaki sayısız vakıf eserlerinden tarihî ve mimari kıymeti olmayanları gelir kaynağı hâline getirmek istemiş ancak korunması gerekli eserler tam olarak belirlenemediği için yanlış kullanımlar sonucu zarar gören birçok kıymetli eser olmuştur. Bu eserler yapıldığı döneme göre, eskiliğine ya da mimari tezyinatına göre değil; sürekli değişen programlarla ve uzun yıllar tamamlanamayan listelerle kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Bu durumda kaybolan birçok eser olabileceği tahmin edilmektedir. Miras olarak devralınan tüm eserlere zaten kısıtlı olan bütçe ve personelle sahip çıkılması mümkün olmasa da en azından satış ya da kiralama yoluyla bu eserler elden çıkarılmasa, ilerleyen yıllarda belki bu eserlerde zamanın yarattığı tahribat bir şekilde önlenebilirdi. Ancak bütçe sıkıntısına ek olarak bu yapıların elden çıkarılması hem masrafları azaltacak hem de ek bir gelir kaynağı oluşturacaktı. Cumhuriyet öncesi dönemde tarihî eser olduğu düşünülmeksizin kullanılan ve bir kısmı zaten metruk halde bulunan yapıların birçoğu, koruma düşüncesinin henüz yerleşmediği bu yıllarda tabii ki yük olarak görülmüştür. Dönem şartları düşünüldüğünde bu yöntemin cazip gelmesi akla yatkındır.

Satılan ya da başka kurumlara tahsis edilen vakıf eserlerin kuruma iadesi yıllar sonra gündeme gelse de yıkılan eserlerin geri dönüşü mümkün olmadığından birçok vakıf eseri de bu suretle ortadan kalkmıştır.

3.4.2.2. Yıkılan Vakıf Eserleri

Vakıf eserlerin içinde cami ve mescitlerin sayısı çok fazlaydı. Bunların arasında özellikle Anadolu’da savaş yıllarında metruk hâle gelen, yanan, yıkılan örnekler olduğu biliniyordu. Bu şekilde harap hâlde bulunan camilerin yıkılması, onarılmalarından daha gerçekçi bir çözüm olarak görülmüyordu.

Bu konu Mecliste 1928 yılında görüşülmüş, cami ve mescitlerin tasnife tâbi tutulması kararlaştırılmıştı. Bu tasnife dayanarak bir kısmının kapatılması, satılması ya da başka kurumlara tahsisi; buralarda görevli hademelerin aylıklarından tasarruf sağlayacağı gibi satılan eserlerin geliri de aynı maksatla inşa edilmiş diğer vakıf eserlerine aktarılmış olacaktı. Ancak bu kararın yürürlüğe konması için 1932 yılına

⁵⁰⁴ Sedat Çetintaş, “Kimse Evkaf Abidelerimizi Satamaz ve Satmamalıdır”, *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1935.

kadar beklendi. 25 Aralık 1932’de İcra Vekilleri Heyetince kabul edilen 13671 sayılı Kararname Türkiye Cumhuriyeti içindeki camiler ve mescitlerin sınıflara ayrılacağını bildirmekteydi.⁵⁰⁵

Kararname’de yer verildiği üzere Türkiye’deki bütün cami ve mescitler “hakiki ihtiyaca” göre tasnif edilecektir. Bu iş için her ilde komisyonlar kurulacaktır. Komisyonlar bölgelerinde bulunan cami ve mescitlerin tasnifi için şu sorulara cevap verecektir:

1. Kaç vakit ve hangi vakit namazlarına açık?
2. Civarındaki cami ve mescitlere olan mesafesi ne kadar, bu camilerin isimleri nedir?
3. Çarşı pazar yerine yakın mı ve cemaatin camiye olan yakınlığı nedir?
4. Kaç minaresi, şerefesi var, özellikleri nelerdir? Tarihi ve mimari bir kıymeti haiz mi, harap hâlde mi, mamur mu, memleket haritasındaki yeri nedir?
5. Hangi vakfa mensuptur?

Bu bilgiler ışığında kadro dâhilinde kalabilecek camilerin özellikleri şöyle sıralanmıştır:

1. Beş vakit namazda açık bulunması,
2. Cemaati olması,
3. Civarındaki camilerle arasının 500 metreden yakın olmaması,
4. Mamur olması yani harap hâlde bulunmaması,
5. Memleket haritasındaki yerinin gelecek vaziyetinden emin olunması.

Bu Kararname ile her bölgede ibadet ihtiyacını karşılamaya yeten cami ve mescitlerden fazlası, mimari ve tarihî bir özelliği yoksa kadro dışı bırakılmıştır. *Cumhuriyet* gazetesinde 14 Şubat 1934’te çıkan bir habere göre İstanbul’da cami ve mescitlerin tasnifi için çalışan komisyon 500 cami ve mescitte incelemeler yaparak raporlarını hazırlamıştır.

⁵⁰⁵ “Türkiye Cumhuriyeti içindeki camiler ve mescitlerin sınıflara ayrılması ve kadrolarının tesbiti hakkındaki 8 Kânunisanı 1928 tarih ve 6061 sayılı talimatnameyi tadilen yeniden yapılan ilişik talimatnamenin mer’iyete konulması hakkında 13671 sayılı kararname”, **Resmî Gazete**, 16 Ocak 1933; Bakanlar Kurulu Kararı: **BCA**, 30-18-01-02/32-80-06, 25 Aralık 1932.

Kadro dışı bırakılması kararı verilen cami ve mescitlerle ilgili olarak Başvekil İnönü 1935 yılında bir açıklama yapmış ve bir kez daha ihtiyaç fazlası yapıların neden elden çıkarıldığını anlatmıştır:

“Kadro harici kalan cami ve mescidler cemaatsizdir. Ya pek yakınlarında daha mamur başka bir cami ve mescid vardır. Yahud harap veya ileride yola gidecek bir durumdadır. Hiç birisinin tarihî ve mimari değeri yoktur. Hâl böyle iken bunları muhafaza etmek ve imarları gerekli diğer cami ve mescidler gibi cemaate açık bırakmak, hademesine başka yerlere naklen tayin olununcaya kadar tam maaş ve tahsisat vermek, bütçe kanununun tasniften beklediği faydayı geciktirmektedir. Diğer taraftan bu kabil kadro harici cami ve mescidlerin imar ve idare masraflarından tasarruf teminiyle beraber, ayınlarının paraya çevrilmesi suretiyle âmmenin başka hayır hizmetlerine tahsisi ve içlerindeki eşya ve levazımın tarihî kıymeti haiz olmayanlarının da satılması veya ihtiyacı bulunan başka cami ve mescidlere dağıtılması gerekmektedir.”⁵⁰⁶

İnönü’nün açıklamasını takiben 1 Aralık 1935 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi, kadro harici kalan cami ve mescitlerin başka amaçlarda yararlanılmak üzere kapatılmaya başlanacağını bildirmektedir. Alınan karara göre kadro dışı bırakılan cami ve mescitlerden tarihî ve mimari vasfı olmayanların arsaları satılacak ve elde edilen gelir, aynı maksatla yapılmış diğer hayrata aktarılacaktı. Vakıflar Umum Müdürü Fahri Kiper, cami ve mescitlerin satılmasından elde edilecek meblağın yine “kutsal abidelere” sarf olunacağı garantisini vermişti.⁵⁰⁷ Bu açıklamasında Kiper’in “kutsal” vurgusu dikkate değerdir. İtirazlar bu eserlerin tarihî-mimari önemi ya da ata yadigarı olmasından değil kutsal ibadet yapıları olmasından dolayıdır.

Kapatılması kararı alınan cami ve mescitlerin içinde muhafazası gerekli teberrukat eşyasının kayıt altına alınması; ihtiyaç olmayan eserlerin diğer camilere gönderilmesi ve satılması kararı da bu günlerde verilmiştir. Ayrıca kapatılacak cami ve mescitlerin mevcut durumlarını gösteren fotoğraflarının Vakıflar Umum Müdürlüğüne gönderilmesi talep edilmiştir.⁵⁰⁸

Fotoğrafların alınması sırasında görevli kimselerin usûlsüzlük yaptığına dair bir evrak mevcuttur. Çalışmayı yürüten heyetlerden biri Kadırga’daki Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi’ne ait tekke binasını harap hâlde göstermek için binanın kurşunlarını çıkararak başka bir yere taşımış ve tekkenin bu halini fotoğraflamıştır. Bu duruma şahit olan bir kişi konuyu Kültür Bakanlığına yazmış ve bu hâlde bırakılan tekkenin asıl şimdi harap olacağından şikâyet etmiştir.⁵⁰⁹ Bu örnek devlet memurlarının konuya

⁵⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, İçtima 1, İnikat 3, c. 6 (8 Kasım 1935).

⁵⁰⁷ Öztürk, *Türk Yenileşme*, 477.

⁵⁰⁸ *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1935.

⁵⁰⁹ BCA, 30-10-00/213-446-07, 17 Aralık 1935.

yaklaşımını ve kültür varlıklarının korunması konusundaki tutumlarını göstermektedir.

“Kıymetli eserlerden olmadığı ve başkaca bir mahzur bulunmadığı takdirde bu kabil kadro dışındaki cami ve mescitlerin muattal kalmaktansa bir gelir menbaı olarak kiraya verilmesi” kararı alınmış ve vakıf eserleri genellikle buğday ambarı olarak kullanılmak üzere Toprak Mahsulleri Ofisine kiralanmıştır. Bazı kadro dışı cami ve mescitler ise valiler eliyle ve çoğu zaman ilgili dairelerden muvafakat alınmaksızın askeriyenin kullanımına verilmiştir.⁵¹⁰ Görüldüğü gibi tarihi eserler en çok devlet kademesindeki insanların koruma konusundaki bilgisizlik ve duyarsızlığından dolayı zarar görmektedir.

Vakıflar Kanunu’nun 1935’te kabul edilmesiyle vakıf eserlerin satışı ve yıkılmalarına yönelik engeller yasal olarak ortadan kalkınca satış işlemleri başlamıştır. İstanbul’da bu tarihten itibaren birçok cami, mescit ve tekke arsası satılarak üzerlerindeki yapıların sorumluluğu yeni sahiplerine terk edilmiştir. İcra Vekilleri Heyetince satışına karar verilen arsalar arasında şu örnekler vardır:

- Şehremini Yavaşca Şahin Camisi ve tekke arsası,⁵¹¹
- Beyoğlu’nda Sarı Lütü Camisi arsası,⁵¹²
- Galata’da yıkık durumda olan Yeni Cami arsası,⁵¹³
- Kasımpaşa’da Kadı Mehmet Efendi Camisi arsası,⁵¹⁴
- Tophane’de Kılıç Ali Paşa Vakfına ait meşrutahane arsası.⁵¹⁵
- Ayrıca İstanbul’daki tekke yapılarından Fatih’teki Kubbe Tekkesi,⁵¹⁶ Yedikule’deki Uşakî Tekkesi,⁵¹⁷ Tophane’de Gülşenî Tekkesi⁵¹⁸ ve Bahariye Tekkesi⁵¹⁹ arsaları da aynı karara dayanarak satışa çıkarılmıştır.

Örnekleri verilen vakıf eserleri ve arsalarının “bedelleri gayece aynı olan diğer hayrata aktarılmak üzere Vakıflar Kanunu’nun 10. maddesi gereği satılmalarına”,

⁵¹⁰ Ali Rıza Dönmez, “Cumhuriyet Devrinde Vakıflar” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1991), 55-56.

⁵¹¹ BCA, 30-18-01-02/68-78-07, 25 Eylül 1936.

⁵¹² BCA, 30-18-01-02/68-74-07, 4 Eylül 1936.

⁵¹³ BCA, 30-18-01-02/72-17-09, 10 Mart 1937.

⁵¹⁴ BCA, 30-18-01-02/64-38-19, 13 Mayıs 1936.

⁵¹⁵ agb.

⁵¹⁶ BCA, 30-18-01-02/64-31-11, 20 Nisan 1936.

⁵¹⁷ BCA, 30-18-01-02/72-13-05, 16 Şubat 1937.

⁵¹⁸ BCA, 30-18-01-02/73-26-13, 2 Nisan 1937.

⁵¹⁹ BCA, 30-18-01-02/71-01-04, 4 Ocak 1937.

mahalli komisyon ve Eski Eserleri Koruma Encümeninin önerisi ile karar veriliyordu. Bu karar İcra Vekilleri Heyetince onaylanıyor ve satış işlemi bu şekilde resmîleşiyordu. Bazı durumlarda Eski Eserleri Koruma Encümeninin satış için şartlar koyduğu görülmektedir. Örneğin Çemberlitaş'ta Molla Fenari İsa Camisi arsası üzerine yapılacak binanın uygun olan bir yerine, camiye yaptıran Ahmet Paşa'nın namının kaybolmaması için bir levha konulması istenmiştir.⁵²⁰

Karagümrük'teki Apardı Muslihiddin Tekke ve Mescidi'nin satışına Eski Eserleri Koruma Encümeni, "arsanın bir köşesinde toplu hâlde bulunan kabirlerin olduğu gibi muhafaza edilmeleri kaydıyla" onay vermiştir.⁵²¹ Encümen bu gibi yöntemlerle tarihî bilginin kaybolmamasına gayret etmiş ama çoğu zaman Encümen onayı alınmaksızın eserler yok edilmiştir.

Bazı durumlarda harap olan camilerin kıymetli parçaları müzelere taşınmıştır. Okmeydanı'nda tamiri mümkün olmadığı için yıkılacak olan Sinan Ağa Camisi'nin "pek ziynetli olan alçı pencerelerile büyük bir kıymeti haiz olan mahkuk kitabelerinin Türk İslam Âsarı Müzesine nakledilmesi kararlaştırılmıştır."⁵²²

Cumhuriyet'in ilk yıllarında alınan bazı kararlarla işlevsiz kalan vakıf eserlerin satışına başlanmış, 1935 tarihli Vakıflar Kanunu bu eserlerin satışını kolaylaştırınca satışa çıkarılan vakıf eserlerin sayısı çoğalmıştır. Daha önce yapılan bir çalışmada 1926-1972 tarihleri arasında satılan vakıf eserlerine ilişkin bazı rakamlar tespit edilmiştir. Buna göre İstanbul'da 37 cami, 75 cami arsası, 18 mescit, 16 tane mescit arsası, 2 namazgâh, 1 namazgâh arsası, 2 muvakkithane, 3 türbe, 10 türbe arsası, 5 mezarlık, 1 medrese, 2 medrese arsası, 7 mektep, 22 mektep arsası, 18 tekke-zaviye-dergâh, 15 tekke-zaviye-dergâh arsası, 6 mevlevihane-semahane, 3 imaret, 2 imaret arsası, 1 hastane, 9 hastane arsası, 14 çeşme-sebil-şadırvan arsası, 20 meşruta-ev-selamlık, 6 meşruta-ev-selamlık arsası, 31 enkaz-taş, 7 dükkân, 26 arsa, 1 tabakhane satışı yapıldığı belirtilmektedir.⁵²³ Aynı çalışmada 1 adet kilise-manastır binasının da satıldığı bilgisine ulaşmak mümkündür. Gayrimüslim yapıların Cumhuriyet dönemindeki durumlarını ilişkin bilgiye basın ve arşiv kayıtlarında sık rastlanmaması bu konunun ayrı bir politika kapsamından ele alındığını düşündürmektedir.

⁵²⁰ BCA, 30-18-01-02/64-38-19, 29 Nisan 1936.

⁵²¹ BCA, 30-18-01-02/63-24-16, 1 Nisan 1936.

⁵²² Cumhuriyet, 11 Nisan 1936.

⁵²³ Öztürk, Türk Yenileşme, 531.

Gayrimüslim yapıları arasında azınlık vakıflarını Atatürk döneminde en çok etkileyen olay 1936 Beyanname'si'dir. Bu beyanname Vakıflar Kanunu'na istinaden azınlık vakıflarını kayda geçirmeyi hedeflerken, kaydı gerçekleştirilmeyen vakıflar bu tarihten sonra yok sayılmıştır. Dış politikada izlenen siyaset gereği bu tarihe kadar azınlıkların büyük kısmı Türkiye'den çıkmıştır. 1936 Beyanname'sine 220 kadar vakıf başvurmuş; bunlardan 74 Rum, 52 Ermeni, 18 Musevi, 10 Süryani, 3 Keldanî, 2 Bulgar, 1 Gürcü, 1 Türk Ortodoks olmak üzere toplam 161 vakıf kayda geçirilmiştir. 1936 Beyanname'si mülhak vakıflardan azınlık vakıflarının senedi olarak kabul edilmektedir.⁵²⁴

Erken Cumhuriyet devrinde azınlık vakıflarına ve ibadetgâhlarına yönelik politika bu araştırmanın başlıklarından biri olmamakla beraber kısa bir değerlendirme yapılması gerekli görülmüştür. Öncelikle altı çizilmesi gereken nokta Osmanlı Dönemi'nde dahi mevcut kilise ve havraların korunması ve yenilerinin inşasının pek kolay olmadığıdır. Bu dönemde özellikle Islahat Fermanı'na kadar işlerlik gösteren şeri hukuka göre yeni kilise ve havra inşaatı yasaktır. Mevcut ibadet mekanlarının aslına uygun şekilde tamiri veya yeniden inşa edilebilmesiye padişahın onayına bağlıdır. Barış yoluyla alınan ve fetih yoluyla ele geçirilmiş şehirlerde mabetlerin geleceği farklı biçimde şekillenmiştir. Barış yoluyla teslim olan şehirlerde -düşmanla ittifak ya da isyan gibi durumlar dışında- Osmanlı idarecileri kilise ve manastırları genelde bölge nüfusunun kullanımına bırakmış; Müslümanlarsa kendi ibadet mekanlarını yapmıştır.⁵²⁵ Fetihle alınan şehirlerde ise hakimiyet sembolü olarak şehrin en büyük kilisesi camiye çevrilir, diğer kiliseler genellikle gayrimüslim nüfusun kullanımına bırakılırdı. Bir araştırmaya göre İstanbul'da fetihten sonra 42 kilise camiye çevrilmiştir. Sonraki devirlerde ya cemaat azlığından ya da mahalle nüfusunda çoğunluğun Müslüman olmasından dolayı kiliselerin belli dönemlerde camiye çevrildiği görülmektedir.⁵²⁶

Kiliseler sadece camiye değil İslami mekanların temel öğeleri olarak görülebilecek tekke ve mescitlere de çevrilmiştir. İstanbul'un fethinden 1925'te tekkeler kapatılıncaya kadar geçen sürede 500 kadar tekke yapısının inşa edildiği ve bunların

⁵²⁴ Mustafa Alkan, "Azınlık Vakıfları (Tarihî Arkaplanı, Hukukî Yapısı ve İç Analizi)", **Akademik Bakış**, c: 2, s. 4 (2009): 97-100.

⁵²⁵ Aşkın Koyuncu, "Osmanlı Devlet'inde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, c. 12, s. 16 (Bahar 2014): 35-41.

⁵²⁶ Ahmet Hamdi Bülbül, "Fethiye Camii'nin Müzeye Çevrilmesi ve Kiliselerin Camiye Çevrilmeleri Üzerine", **Vakıf Restorasyon Yılığ**, s. 14 (2017): 26-28.

bir kısmının manastır, kilise ya da meskenlerin dönüştürülmesiyle ortaya çıktığı bilinmektedir.⁵²⁷ Aslında bu durum ihtiyaçlar doğrultusunda elde var olan mekânları değerlendirmek düşüncesinin bir yansıma olarak görülmelidir. Aynı anlayışa bu defa farklı bir kültür üzerinden Cumhuriyet devrinde rastlanacaktır.

Dolayısıyla ibadet mekanlarının durumu Osmanlı Devleti için de önemini kaybetmeyen ve her zaman gündemde olan bir konudur. Cumhuriyet idaresinin etnik azınlıkların ibadet mekanlarına olan yaklaşımıysa tamamen dış ve iç siyaseti doğrultusunda şekillenmiştir.

İstanbul Suriçi'nde bulunan Bizans dönemi kiliselerinin mevcut durumlarını ortaya koyan bir araştırmada⁵²⁸ bugüne ulaşan kiliselerden 21 tanesinin farklı bir fonksiyonla -cami, mescit ve müze gibi- kullanıldığı, 15'inin harap halde bulunduğu ve 17'sinin yakın geçmişte tamamen ortadan kalktığı belirtilmiştir. Kaybolan kiliselerin çoğunluğu mescit olarak kullanılmış ve zaman içinde harap olarak ortadan kalkmıştır. Bunlara örnek olarak araştırmada şu yapıların adı geçmektedir: Sekbanbaşı İbrahim Ağa Mescidi, Pur Kuyu Mescidi, Şeyh Murad Mescidi, Balaban Ağa Mescidi, Etyemez Tekkesi Mescidi, Arslanhane, Hamza Paşa Mescidi, Yıldız Dede Mescidi gibi...⁵²⁹

Sonuç olarak satılan, kiralanın ya da yıkılan eserleri bir bütün halinde değerlendirmek gerekirse; eldeki az imkân, kısıtlı bütçe ve personel ile koruma konusundaki genel deneyimsizlik, çok sayıda vakıf yapısının aynı anda korunmasını ya da değerlendirilmesini imkânsız bir hale getirmiştir. Dönemsel olarak bugünkü anlamda kültür varlıklarını koruma anlayışı mevcut olmadığı için başvuru ve tarihî yapıların zarar görmesiyle sonuçlanan birçok yöntemi bağlamında değerlendirmek zorunludur.

3.4.2.3. Onarılan Vakıf Eserleri

Vakıflar Umum Müdürlüğü 1930'lu yıllara kadar onarım işlerine büyük bütçeler ayıramamıştı. Bu yıllara kadar hem çeşitli yasal düzenlemelerle eski eserlerin bir tasnife tabi tutulması hem satış-kiralama gibi işlemlerle Vakıflar Umum

⁵²⁷ Fatih Köse, İstanbul'da Tekke Olarak Kullanılan Roma ve Bizans Kilise Yapıları", Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi, 4/2 (Aralık 2008): 843.

⁵²⁸ Ozan Öztepe, "İstanbul Suriçi'nde Bulunan Bizans Dönemine Ait Kiliselerin Günümüzdeki Durumları ve Koruma Sorunları" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2001), xxi.

⁵²⁹ agt, 112.

Müdürlüğü'nün elindeki yapıların bir kısmı dağılmıştı. 1930 yılına gelindiğinde camilerin tamiri için yeterli bütçesi olmadığını açıklayan Vakıflar Umum Müdürlüğü birçok caminin onarım beklediğinin altını çizmişti.⁵³⁰

Bu zamana kadar İstanbul'daki camilerin durumlarına ilişkin muhtelif tarihlerde basının verdiği bilgiler Vakıflar Umum Müdürlüğünün bu açıklamasında haklı olduğunu ortaya koymaktadır:

Yalnız Ayasofya Camisi'nde tamir bekleyen bine yakın kırık cam olduğu, tarihî kıymeti haiz Cihangir Camisi kubbesinin acil olarak onarılamazsa yıkılacağı,⁵³¹ Laleli Camisi tamiratının tahsisat yetişmediği için durdurulduğu; tahsisat alınmazsa Cami'nin bazı yerlerinin yıkılmak tehlikesiyle karşı karşıya kalacağı bildirilmektedir.⁵³² Bu haberler her biri büyük ve önemli bu eserlerin ne denli harabiyet içerisinde bulunduğunu da göstermektedir.

Vakıflar Umum Müdürlüğünün 1931 yılı bütçesi ancak üç camiyi esaslı surette onarmaya yetmiştir: Beylerbeyi Camisi, Laleli Camisi ve Ortaköy Camisi.⁵³³

Sonraki yıllarda gerek hükümetin gerek diğer kültür kurumlarının faaliyetleriyle tüm ülkede eski eserlere yönelik ilgi arttıkça onarımlara ayrılan tahsisatın payı da büyümüştür. Vakıflar Umum Müdürlüğünün, bütçesindeki iyileşme sayesinde Atatürk Dönemi sonuna kadar birçok tarihî eseri “esaslı surette” onardığı görülmektedir.

Vakıf eserlerin onarımına yönelik asıl ilgi, bütçesine de yansıdığı üzere, özellikle 1935'lerden itibaren başlamıştır. Vakıflar Umum Müdürü Fahri Kiper tarafından Başvekâlete verilen bilgilere göre onarımlara 1933 yılında 90.622 lira, 1934 yılında 84.241 lira, 1935 yılında 70.145 lira, 1936 yılında 236.162 lira, 1937 yılında ise 233.633 lira ayrılmıştır.⁵³⁴ Bu açıklama onarım bütçelerinde 1936 yılından itibaren ciddi bir artış olduğunu göstermektedir.

Ekrem Hakkı Ayverdi, bu dönemi anlatırken 1935'lerde bir restorasyon furasıdır başladı, demektedir.⁵³⁵ Ona göre bu ilginin sebebi siyasidir. Camilerin tamir ettirilmesiyle dine karşı olunmadığı ispatlanacaktır. Abidelerin kıymetini gerçekten

⁵³⁰ **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1930.

⁵³¹ **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1930.

⁵³² **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1930.

⁵³³ **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1931.

⁵³⁴ **BCA**, 30-10-00/213-447-08-02, 24 Mayıs 1938.

⁵³⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, “Osmanlı Abidelerinin Restorasyonları”, **AÜ Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi** (1978, Albert Louis Gabriel Özel Sayısı): 35.

bilenlerin dışında cami, medrese, hamam gibi abideler başlı başına bir sorun olarak görülüyor; tarihî eserlerin onarımında ilmi bir yol tutulmuyor; abideler kayıt altına alınmıyor; tarihleri araştırılmıyor; rölöveleri yapılmıyordu.⁵³⁶ Ayverdi'nin yorumu değerlendirildiğinde bütçeler artmakta ancak ilgi artışı yapaydır ve siyasetle doğrudan bağlantılıdır.

İstanbul'da imar planlarının hazırlanmakta olduğu bu yıllarda büyük camilerin silüetini muhafaza etmek ve ortaya çıkarmak fikri genel anlamda kabul görmüştü. Bu görüş Vakıflar Umum Müdürlüğü onarımlarında da etkili olmuştur. 1936 yılında Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün "büyük mimarların eseri olan camileri mimarî kıymetlerine hâlel gelmiyecek bir tarzda eski şekillerle muhafaza ve idame etmek için" bir program oluşturduğu bildirilmiştir. Bu kapsamda uzun süredir harap hâlde olan Mahmut Paşa, Süleymaniye, Laleli, Sultan Selim, Çemberlitaş'ta Atik Ali Paşa, Çorlulu İbrahim Paşa, Beşiktaş'ta Sinan Paşa camileri programa alınmıştır.⁵³⁷

Basın bu dönemde Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün onarımlara verdiği önemin farkında olarak kurumun eski ataletini yendiğini, Cumhuriyet rejiminin faal ruhuna uygun olarak çalıştığını dile getirmekteydi. Abidin Daver vakıfların durumunu şöyle değerlendirdiyordu:

"Eserlerini her gün görüyoruz. İşte bir iki misal: Beyoğlu'ndaki Ağa Camisi, dün, zavallı, çirkin ve harab bir bina idi. Bugün, içi, dışı, minaresi, bahçesi ve şadırvanı yepyeni, tertemiz ve güzel bir mabed oldu. İstanbul'un en güzel mimari abidelerinden biri olan Yeni Cami de tamir ediliyor. Diğer camiler de temiz, mamur ve bakımlıdır. Geçen sene şubatta bir karayel fırtınası İstanbul minarelerinden birçoğunun külâhlarını uçurmuştur. Minare tamircilerinin pek mahdud olmalarına rağmen Evkaf İdaresi, bunları mümkün olan süratle tamir ettirdi ve bu hususta Müzeler İdaresini de geçti. Çünkü bu idare, Ayasofya minarelerinin külâhlarını, Evkafın yaptırdığı diğer minarelerden hayli sonra tamir ettirebildi. Hülâsa Evkaf İdaresi, Cumhuriyet'in aşıladığı yeni ruhla büsbütün başka türlü çalışmağa başlamış ve muhafazasına memur olduğu muhteşem Türk abidelerini mamur ve mükemmel bir hâlde bulundurmanın yolunu tutmuştur."⁵³⁸

Bir cami onarımı çoğu zaman birkaç yıl sürüyordu. İstanbul'da 1938-1939 yıllarında tamir olunacak eserleri bildiren arşiv belgesinde yer alan camilerin birçoğunun onarımlarına önceki yıllarda başlandığı görülmektedir:

"Süleymaniye, Yeni Cami, Ortaköy, Mahmutpaşa, Azapkapı, Mesihpaşa, Fethiye, Okçu Musa, Kılıç Ali Paşa (devam eden tamirler)

Kadırgada Sokullu, Teşvikiye, Eyüp camileri (1. Tertip tamirler)

Balipaşa, Cerrahpaşa, Davutpaşa, Zalmahmutpaşa (2. Tertip tamirler)

Şemsipaşa, Nişancımehmetpaşa (3. Tertip tamirler)"⁵³⁹

⁵³⁶ Ayverdi, *agm*, 36.

⁵³⁷ *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1936.

⁵³⁸ *Cumhuriyet*, 3 Mart 1937.

⁵³⁹ *BCA*, 30-10-00/213-447-08, 24 Mayıs 1938.

Tamiratların uzun sürmesinin asıl sebebi yıllık bütçe ile tamir işlerinin yaptırılması, ustaların sayısal olarak yetersizliği ve iş takibindeki performans düşüklüğüdür.

Görüldüğü gibi onarımlara en fazla bütçe Atatürk Dönemi'nin sonlarında ayrılmıştır. Onarım işine 1938-1939 yılında yaklaşık 354.000 liranın ayrıldığını söyleyen Vakıflar Umum Müdürü Fahri Kiper; bu paranın abidelerin harap hâli karşısında yine de yetersiz olduğunu, ancak “belki yüz seneden beri bu hususa tahsis olunmuş olan miktardan fazla” olduğunu belirterek bu dönemin, vakıf eserleri için bir dönüm noktası olduğunu vurgulamıştır. Abidelerin onarımına on yıl süreyle böyle bir bütçe ayrılırsa tüm abidelerin onarılacağını ifade eder:

“Âbidatın tamirine olanca hızıyla çalışıldıkça tamire muhtaç binalar azalacağı ve yıldan yıla elde tahsisat fazlası kalacağı cihetle bu fazlanın asıl kendi tahsisatına ilâve olunarak bir yandan da Evkafın millî, insanî, içtimâî diğer hizmetlerinin yerine getirilebileceği memnuniyetle beklenilebilir.”⁵⁴⁰

Her ne kadar Ayverdi restorasyonların bir din propagandası niteliği taşıdığını düşünse de hükümet tamimleri ile kültür varlıklarının korunmasına özen gösterilmesinin istenmesi konunun devlet nezdinde daha kapsamlı biçimde ele alındığını göstermektedir. Vakıf eserlerin onarımları için ayrılan bütçe nasıl ki koruma olgusunun geliştiğinin bir göstergesiye devletin yetkili makamlarının ve hükümetlerin, eski eserlerin korunmasına yönelik çıkardığı tamimler de bu göstergelerden biri olarak değerlendirilmektedir.

3.4.2.4. Hükümetin Tamimleri

Bir yandan Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından onarılan eserler diğer yandan satılan ve yıkılan eserlere ilişkin süreç işlerken Hükümeti temsilen Dâhiliye Vekâleti ve Başvekâletin 1936-1937 yıllarında arka arkaya yayımlamış olduğu bazı tamimler vardır. Bu tamimlerin ortak noktası hükümetin tarihî eserleri korumak adına her türlü fedakârlığı yapması ve imar faaliyetleri dâhil olmak üzere -her ne suretle olursa olsun- bu eserlere zarar verilmesinin önlenmesidir.

Öncelikle 9 Nisan 1936'da Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya imzalı bir tamim hazırlanmıştır:

“Türklüğün medeniyet tarihinin abideleri olan ve her birinin gerek mimari gerek medeniyet bakımından ayrı ayrı ve hususi ehemmiyeti olan tesislerin ve bu meyanda vakfa ait

⁵⁴⁰ BCA, 30-10-00/213-447-08, 24 Mayıs 1938.

tarihî kıymeti haiz abidelerin yer yer muhtelif bahane ve sebeblerle tahrib edilmekte olduğu elemle görülmektedir.

Her millet, tarih ve medeniyetine aid olan bu kabil eserlerin idamesi hususunda büyük hassasiyet ve fedakârlıklar gösterir ki bizim bunlar üzerinde imar ve saire düşüncelerile tahribe müntehi icraat ve hareketlerde bulunmamız hiçbir suretle mazur görülemeyecek ve af edilemeyecek hareketlerdendir.

Her ne sebep ve suretle olursa olsun vakfa aid gayrı menkuller alelittlâk ve tarihi eserler üzerinde yapılacak bu kabil müteaddi hareketleri şiddetle takip ve tecziye olunacaktır.”⁵⁴¹

Bundan hemen sonra 10 Nisan 1936 tarihli ve Başvekil İnönü imzalı bir diğer tamim vilayetlere ve umum müfettişliklere gönderilmiştir. Bu tamimde İnönü şunları ifade etmektedir:

“(…) Hangi daireye aid olursa olsun Türk san’at ve medeniyetinin kıymetli belgeleri olmak itibarile memleketin malı ve muhafazaları herkesçe millî bir vazife telâkki edilmesi lazım olan bu gibi eserlere karşı gösterilecek ihmal ve lâkaydiyi hiçbir sebep mazur gösteremez.

Bundan sonra tasnif harici dahi olsa, Vakıflar Umum Müdürlüğünün muvafakatı alınmadıkça hiçbir cami, mescid ve Vakfa aid diğer binaların ve alâkadar en yüksek makamın muvafakatı munzam olmadıkça Vakıftan gayrı idarelere aid eski eserlerin hiçbir sebep ve bahane ile işgaline veya hedmine meydan verilmemesini son defa olarak tamimen tebliğ ve taleb ederim.”⁵⁴²

Son olarak 8 Mayıs 1936’da yine Dâhiliye Vekili imzalı olarak hazırlanan şu tamim ilgili yerlere gönderilmiştir:

“Cami, mescid ve vakfa ait diğer binaların hiçbir sebep ve bahane ile işgal edilmesine ve yahut yıktırılmasına meydan verilmemesi, Başvekâlet Yüce makamından 10-4-936 gün ve 6/125 sayılı tamim emri iktizasındadır. Yapılmış olan işgallerin derhal kaldırılmasının ve bundan sonra da bu gibi yolsuzluklara meydan verilmemesinin şiddetle takibi ve sonunu acele bildirilmesini tamimen dilerim.”⁵⁴³

Bu tamimler incelendiğinde Ayverdi’nin söylediği gibi İslami kimlik vurgusunun değil Türk vurgusunun ön planda olduğu görülür. Türk sanat ve medeniyetinin ısrarla altı çizilmekte ve yıkımlara engel olabilecek yegâne söylem olarak bu ifade kullanılmaktadır. Tamimlerin işaret ettiği ikinci durum şudur: Askeriyece işgal edilen ve depo olarak kullanılan tarihî eserlerin boşaltılmasına dair karar çıkarıldığı hâlde işgaller devam etmekte, Anadolu şehirlerinde süren imar hareketleri kapsamında eski eserler karar alınmaksızın yıkılmakta ve bu suretle vakıf eserlerin zarar görmesinin önüne geçilememektedir. Kısa aralıklarla çıkarılan tamimler devletin yaptırım hususunda etkin olamadığını göstermektedir.

Hükümet adına hazırlanan bu tamimlerden sonra Vakıflar Umum Müdürlüğünce alâkadarlara yollanan tamim ise 27 Ağustos 1936 tarihinde *Cumhuriyet* gazetesinde neşredilmiştir:

⁵⁴¹ BCA, 180-09-00/31-168-16, 9 Nisan 1936.

⁵⁴² BCA, 180-09-00/31-168-16, 10 Nisan 1936.

⁵⁴³ BCA, 180-09-00/31-168-16, 8 Mayıs 1936.

“Tarihî ve mimari kıymeti haiz âbidatın kıymet ve teşekkülât-ı esasiyesi haleldar olmayacak tarzda bekasını temine gayret etmeliyiz. Salâhiyettar mimarların tensibi olmadıkça tarihî ve bedîî kıymeti haiz mebanî üzerinde evvelce de müteaddid defalar tamim edildiği veçhile tamirat icra edilmemekle beraber bu gibi âsara yeni kısımlar ilaveten inşa etmek, yahut mahallerine boya sürmek, kalem işlemek, üzerlerine sıva vurmak velhasıl esasındaki fikrî imal ve tezyin ve malzemenin mahiyet-i asliyesini bozacak her türlü teşebbüsât-ı tamiriyeden ihtiraz ederek mermer, taş, alçı, duvar, sütun, minber, mihrab ve bütün oymalar üzerine boya ve badana gibi şeylerin katiyyen yapılmaması lazımdır. Mail-i inhidam olanlarını aksam ve teferruatını zedelememek ve yaralamamak şartile mahirane yapılmış ahşap direk ve payandalarla takviye ve idame, yağmur ve kar sularının tahribatından vikaye için üzerlerini aktarmak ve katranla kağıd veya bezle ve çimento istimalini katiyyen terketmemek üzere yumuşak bir kil veya harç tabakasıle setretmek, esaslı kısımlarını oymamak ve delmemek üzere çimento veya kurşun su boruları, dereler ve boruları imal etmek, kırmak, camları tebdil ve tahdid etmek, çürük çerçeveleri tamamile eskisi gibi tamir veya kısmen tecdid etmek, eski ahşap kapıları muhafaza etmek, alafranga kilid ve topların talikile kapıları yarmaktan içtinab etmek en ziyade iltizamı icab eder.”

Vakıflar Umum Müdürlüğü; bu tamimi ile tarihî ve mimari kıymeti olan eserleri kullananlara bir kez daha çağrı yapmış ve vakıf eserleri zarara uğratacak inşaatlar yapılmaması, sıva ve boya gibi işlemlerle eski eserlerin tezyinatına zarar verilmemesi, yıkılma durumu olan kısımların diğer bölgeleri etkilemeyecek şekilde ahşap payandalarla desteklenmesini istemiştir. Ayrıca kar ve yağmur sularının içeriye girmesinin engellenmesi için yumuşak harç tabakalarının kullanılması, eski kapılarının muhafaza edilmesi, kırık camların aslına uygun şekilde yenilenmesi ile eserlerin ayakta tutulmasının önemine bir kez daha değinilmiştir. Bu istekler tarihî eserleri yanlış onarımlardan ve zamanın tahribinden korumaya yöneliktir.

İlgili kurum temsilcileri ve Hükümetin ısrarlarına rağmen eski eserlerin korunamıyor olması dönem basınının da ilgisini çekmiştir. *Cumhuriyet* gazetesinde 15 Şubat 1937’de bu durum şöyle eleştirilmiştir:

“Şehrimizde bulunan ve mühim tarihî kıymeti haiz cami, medrese, sebil gibi binaların tahribden kurtarılması için Başvekâlet tarafından alâkadar makamlara bir emir verilmişti. Buna rağmen alâkadar makamlar maalesef bu işte pek yavaş hareket etmektedirler. Bu gibi binaların hergün harabiye doğru bir adım daha attığı, üstlerindeki kurşun levhalarının koptuğu, sıvalarının döküldüğü görülmektedir. Eğer bu lâkaydı ve ağırlık devam edecek olursa yakın bir istikbalde bu gibi kıymettar mebaninin birçoğunun yıkılacakları muhakkaktır. Haber aldığımıza göre Eski Eserler Müzesi de bakımsızlık yüzünden harabiye yüz tutan bir kısım binaların fotoğraflarını çekerek Başvekâlete göndermeğe karar vermiştir. Bu mebanî arasında Fatihteki Nişanca camisi, Dolmabahçe camisi karşısındaki sebil, Çarşıkapıda eski Çiftesaraylar karşısındaki sebil ve Üniversite karşısında Sadrazam Hasan Paşa sebili ve medresesi de bulunmaktadır.”

Özellikle Vakıflar Umum Müdürlüğünü zor durumda bırakan bu tarz uygulamaların sona ermesi ve vakıf eserlerin gerekli ilgiyi görebilmesi için Başvekil İnönü, 24 Nisan 1937’de bu defa Valilikler ve Umumi Müfettişliklere hitaben şunları yazmıştır:

“Her biri millî birer hazine değerinde olan abidelerin imar ve muhafazasına çalışmakla kalmayıp şehirlerin imarına da mühim nisbette iştirak ve birçok içtimâî müesseselere yardım etmekte bulunan Vakıflar İdaresi, Umumî Müfettişlerin ve Valilerin ciddi alâka ve muzaheretine

lâyık ve muhtaçtır. İdarenin ıslahı ve daha semereli faaliyetlerde bulunabilmek üzere gelirinin artırılması için girişilen teşebbüs ve tedbirlerden elde edilecek neticeler yüksek idare makamlarının gösterecekleri alâka ile mütenasip olacaktır.

Vakıflar İdaresinin önemle takip edeceği işler arasında:

1. Vilayetlerde geliri olmayan lüzumsuz akarların ve kadro harici hayratın, satış işleriyle idaremizi alâkalandıran diğer işlerin çok kısa bir müddet içinde arkası alındıktan sonra oralardaki teşkilatın ilga ve masraflarının tasarruf olunması.
2. Vakıfların sorumlu olduğu amme hizmetlerini yerine getirebilmesi için varidatının zamanında tahsil edilmesi.
3. Vakıfların geçmiş senelerden bakiyeleri bulunanlarının tahsil edilmesi için sıkı şekilde takip edilmesi, eğer gelir getirmiyorsa kayıtlarının terki yoluna gidilmesi.
4. Hayrat ve abidelerin tamiri için 1936 mali yılında yapılmış olan 200 bin liralık borçlanma, kadro harici camilerin satış bedelleri ile kapatılacağından, bu gibi cami ve mescidlerin ve lüzumsuz hayratın ve arsaların bir an evvel mevzuata göre satılmaları.
5. Yapılacak tamir masraflarına değmeyecek, geliri olmayan akarların da hemen satılmaları suretile vakfa daha esaslı gelir kaynakları kazandırılması.
6. Son tasnifte gereğinden fazla cami ve mescid bırakıldığı yapılan teftişlerde anlaşıldığından, tasnif talimatnamesindeki esaslar dairesinde hakiki ihtiyacın valilerce çok yakından incelenerek gözden geçirilmesi ve fazlaların kadro dışına çıkarılması.
7. Bütçeye daha yüksek tahsisat konularak tamire muhtaç abidelerin bir an önce tamiri için bazı camilere yarım aylıklı vekil tayin edilmesi suretile tasarruf yapılması.
8. Vakıf denetimlerinin mütevellileri tarafından her yıl muntazam yapılması suretile bu vakıflardaki amme hizmetlerinin yerine getirilmesi ve bütçesinin gelir kaynaklarından birini oluşturan gerekli tahsilleri zamanında toplaması.
9. Yerlerine getirilmesine maddeten imkân kalmayan mülhak vakıflara ait hayır şartlarının, cemiyetin bugünkü ihtiyaçlarını karşılayacak gayelerle değiştirilmesi.⁵⁴⁴

Bu kararlarla Hükümetin Vakıflar Umum Müdürlüğünün yaptırım gücünü ve gelirini arttırmaya çalıştığı açıktır. Özellikle Anadolu'da kadro harici bırakılan vakıf eserlerle ilişkin kesilmesi istenirken kadro dâhilinde bırakılan eserlerin tekrar kontrol edilmesiyle bunlardan sadece lüzumu olanların listede kalması bildirilmektedir. Ayrıca geliri olmayan vakıfların satılarak bu satıştan gelen paranın acil onarım ihtiyacı gereken vakıf eserlerine aktarılması, bu bölgelerde Vakıflar Umum Müdürlüğüne tahsis edilen gelirin aksatılmadan kuruma verilmesi, bütçeden onarımlar için ayrılan payın mümkün olduğunca yükseltilmesi de Hükümetin istekleri arasındadır.

3.4.2.5. Kurşun Hırsızlıkları

Hükümetin çeşitli konularla alâkalı yolladığı tamimlerle beraber değerlendirilebilecek bir konu da kurşun hırsızlığıdır. Bu dönemde tarihî eserlerin zarar görmesine neden olan en büyük etkenlerden biri özellikle çatı kaplamalarında kullanılan kurşunların çalınarak satılmasıdır. Tarihî eserlerin korunması bilincine sahip olmayan kimseler, aralarında Hekimoğlu Ali Paşa Sebili⁵⁴⁵ ve Ayasofya⁵⁴⁶ gibi meşhur yapıların da olduğu sayısız eser üzerinden kurşunları çalmaktadır. Başta

⁵⁴⁴ BCA, 30-10-00/15-84-06, 24 Nisan 1937.

⁵⁴⁵ Cumhuriyet, 19 Kasım 1936.

⁵⁴⁶ Cumhuriyet, 9 Kasım 1936.

Belediye olmak üzere kurumlar kurşun hırsızlığına engel olmak adına birkaç yol denemiş ancak başarılı olamamıştır.

Bunun üzerine Başvekâlet “eslâfin birçok fedakârlıklarla meydana getirdiği cami ve türbelerdeki kurşunların ve içindeki kıymetli eşyanın muhafaza edilmesi, şimdiden sonra bu gibi abidelerden bir hırsızlık vâki olursa o mıntaka memurlarının tecziye edileceğini” Belediyeye bildirmiştir. Belediye bunun üzerine tüm şubelere ve gazetelere bir bildiri göndererek mühim fedakârlıkla ayakta tutulmaya çalışıldığı hâlde eski eserlerin üzerindeki kurşun levhalarının sökülerek satıldığı, millî varlığımızın kıymetli birer nişanesi olan bu kıymetli eserlerin tahribine karşı koymanın herkesin bir görevi olduğunu hatırlatmıştır. Bu tarz zararların önüne geçebilmek için Belediye tüm mıntaka, polis merkezleri ve bekçileri uyarmakta ve bu tarz ihmallerin cezalandırılacağı bildirilmektedir.⁵⁴⁷

Şehrin imarından sorumlu kurumların tarihî eserlerin korunmasına da önem göstermesi gerektiğini düşünen Abdülhak Şinasi Hisar, belediyelerin üstlendiği bu işler için şunları söylemiştir:

“Belediyelere verilmesi en lüzumlu talimat da şehri imar etmek isterken tarihî ve bedîî bir kıymeti olan eski eserleri yol ve meydan açmak için yıkmak ve bozmak değil, bilakis bu eserleri korumak ve kurtarmak için yolları ve meydanları bunlara göre tanzim etmek yani yolları bunların önünden geçirmek ve meydanları bunların etrafından açmaktır.

Evkafa, Belediyelere yahut kime ait olursa olsun bütün tescil edilmiş abide ve eserler, mezarlar ve mezarlıklar müzelerin mürakebe ve vesayeti altına konulmalı ve kimse müsaade almadan bunları tamir bile ettirememeli, tamirlerinde Müze Müdürlüklerinin fikirlerini ve emirlerini dinlemeğe mecbur olmalıdır.”⁵⁴⁸

Kurşun hırsızlıkları ve tarihî eserlere zarar veren her türlü yanlış kullanıma karşı bu dönemde bir farkındalık oluşması, bu eserlerin korunması açısından olumlu görülen gelişmelerdir.

3.4.2.6. Vakıflar İdaresine Yönelik Eleştiriler

Eski eserlere ve onarımlarına yönelik ilgi arttığı hâlde Vakıflar Umum Müdürlüğü hâlâ bakımsız eserler dolayısıyla eleştirilmekteydi. Bu eleştiriler bazen olumlu sonuçlar da doğuruyor; gazetelerin dikkat çektiği harap durumdaki eski eserler bu vesileyle gündeme geliyor ve onarım programlarına dâhil ediliyordu.

Salahaddin Güngör, 1938 yılı Nisan ayında *Cumhuriyet* gazetesinde “Sanat Abidelerimizin Hali” başlıklı bir yazı dizisi başlatmış ve her gün ziyaret ettiği tarihî

⁵⁴⁷ *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1936.

⁵⁴⁸ Şinasi, “Tarihî ve Millî Abidelerimiz”, 475.

eserlerin durumunu detaylı olarak bu köşeden duyurmuştu. Yazı dizisi ilgiyle takip edilmiş ve sonunda Vakıflar Umum Müdürü Fahri Kiper, eski eserlere yönelik bir bilinç oluşturduğu için kendisine teşekkür etmiştir.

Güngör, ilk olarak Rüstem Paşa Camisi’ni değerlendirir. Girişi bile zor bulunur hâldeyken içindeki çok kıymetli çinilerden kimsenin haberdar olmayışına şaşırmadığını anlatır. Altındaki depoların Cumhuriyet öncesinde mütevelliler tarafından satıldığını ve cami için büyük bir tehlike yaratabilecek şekilde kâğıt deposuna çevrildiğini cami görevlisi anlatmıştır. Güngör, Vakıflar Umum Müdürlüğünün bu depoları kaldırmakla görevli olduğunu ve bu çarşının kurum için yüz karası olduğunu vurgulamış; “Dükkülerin bu affedilmez hatasını tamir etmekte biraz daha gecikecek olursak sanat tarihi, dükküler gibi, bizi de affetmeyecektir.” demiştir.⁵⁴⁹

Bir diğer yazısında “temelinden kubbesine kadar parça parça kopup dökülmüş bir cami iskeleti” diye tasvir ettiği İsmail Efendi Camisi’ni ele almıştır.⁵⁵⁰ 4 Nisan 1938 tarihli yazısında Emirgan’daki Arif Efendi Camisi’nin feci vaziyetini; 5 Nisan’da bir tarih yadigârı olan Rumelihisarı’nın içindeki Fatih Camisi’nin enkazını; 6 Nisan’da Galata’daki Yeraltı Camisi’nin acınacak hâlini, 7 Nisan’da Bereketzade Çeşmesi gibi hâlâ güzel ve zarif olan kıymetli esere kimsenin sahip çıkmadığını yazmıştır.

Bu yazı dizisi 11 Nisan 1938’de sona ererken Salahattin Güngör şöyle demiştir:

“Sanat abidelerimizin hâinden bahseden bu yazı serisini, istediğim kadar uzatabilirdim. Mevzu o kadar geniş ve bu mevzuu işleyecek malzeme o kadar boldu. Fakat asırlar süren bir ihmalin bütün günahlarını ortaya koymağa, ne bu sütunların hacmi müsaade ederdi ne de okuyucuların tahammülü...”

Vakıflar Umum Müdürü Fahri Kiper, bu yazı dizisinin sanat eserlerine dikkat çektiğini ifade ederek Salahaddin Güngör’e görüşlerini bildirmiştir. Sanat eserlerimizin asırlar süren bir ihmalin kurbanı olduğunu, ancak bütün eserleri onarmaya imkân olmadığını ifade etmiştir. Ehemmiyetsiz sanılan bir kubbe tamirinin bile bazen çok ciddi masraflara mal olduğunu, abide tamirinin yalnız para değil aynı zamanda bir teknik işi olduğunu hatırlatmıştır. Kiper, İstanbul’u İstanbul yapan bu abidelerdir, diyerek şehrin kıymetli eserlerinin tek bir idare altında toplanmamasının neticelerini değerlendirmektedir. Belediyenin, Maarifin, Hususi Muhasebenin ayrı

⁵⁴⁹ **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1938.

⁵⁵⁰ **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1938.

ayrı müdahaleleri oluyor, diyen Kiper; Vakıflar İdaresinin abideleri kurtarmak için tek başına hareket salahiyeti olmadığına altını çizmiştir.⁵⁵¹

İdarenin şöyle çalıştığını anlatır:

“Vakıflar İdaresile Belediye, Maarif, Muhasebe-i Hususiye mümessilleri, on beş günde bir toplanarak abidelerin umumî durumuna dair bize rapor verirler. Bu raporlar, ehemmiyetle tetkik edilmektedir. Elimizdeki bütçenin müsaadesi nisbetinde ve hatta bütçe yetişmediği zaman, fevkalâde varidatlar bularak başladığımız iş üzerinde yürüyeceğiz. Asırların çökerttiği enkaz, bizim omuzlarımız üzerine yıkılmıştır. Evkafın, tamir etmek mecburiyetinde bulunduğu abideler, yalnız İstanbul’a münhasır değildir. Vatan hududları dâhilinde kurtarılacak yüzlerce sanat eseri var. Bunların hepsi değilse de kurtarılması mümkün olanlardan mühim bir kısmı hazırladığımız program dairesinde peyderpey tamir edileceklerdir. Evkaf idaresi, memleketin imarı davasında hissesine düşen vazifeyi memnuniyetle üzerine almıştır.”⁵⁵²

Dönemin geneli düşünüldüğünde yürürlükte tarihî yapıları korumaya yönelik yasaların yaptırımının son derece muğlak ve yetersiz olması vakıf eserlerin zarar görmesinin en önemli nedenlerindendir. Satılan, kiralanan ya da yıkılan, aslına aykırı biçimde kullanılan eserlerin müdürlükçe korunması bu şartlar altında mümkün olamamıştır. Dönemin şartları vakıf mirasına bir bütün halinde sahip çıkmaya elverişli olmadığından birçok eser gelecek kuşaklara aktarılamamış ya da işlev değiştirmiştir. Vakıflar Umum Müdürü Fahri Kiper’in açıklamasında vurguladığı gibi vakıf eserlerin en büyük sorunu, bütçe eksikliği ve tarihî yapıların farklı kurumlar elinde bulunmasıdır. Buna karşılık vakıf yapılarından kamusal amaçlara hizmet doğrultusunda yararlanmak anlayışı Osmanlı Devleti’nde de vardı. Bilhassa Tanzimat döneminden sonra ihtiyaç duyulan kamu binaları için mütevellisi olmadığından harap halde duran atıl vakıf eserlerinden yararlanıldığı bilinmektedir.⁵⁵³

Vakıflar Umum Müdürlüğü kısıtlı bütçesine, diğer devlet kurumları ile sürekli çatışma hâlinde bulunmasına rağmen önemli onarımlara imza atmış ve sayısız eserin korunmasını sağlamıştır. Yetersiz kaynakların olduğu böyle bir dönemde yalnız zarar gören eserleri vurgulamak dönemi yalnızca eleştirmeye yarar. 1930’ların sonuna kadar kültür varlıklarının korunması hususunda birçok önemli gelişme yaşanmıştır ve sadece ortadan kaybolan eserlere odaklanmak yerine konuyu korunanlar ve korunamayanlar başlıklarıyla bir kıyas içinde ele almak daha objektif sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır.

⁵⁵¹ *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1938.

⁵⁵² *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1938.

⁵⁵³ Burcu Özgüven, “Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Meslek Öğrenimi: Sanayi Mektebi Binaları”, *Geç Osmanlı Döneminde Sanat Mimarlık ve Kültür Karşılaşmaları*, 51-52.

3.4.3. İstanbul Şehremaneti (Belediyesi)

Atatürk Dönemi'nde belediye teşkilatını ilgilendiren iki önemli konu vardır. Bunlardan ilkini 1927'den itibaren Atatürk'ün şehre yaptığı ziyaretler oluşturur. Atatürk'ün ziyaretleri şehre Cumhuriyet'in ilk yıllarında kaybettiği önemi yeniden kazandırmaya başlamıştır. İkincisi ise 1930 tarihli Belediye Kanunu'dur. Bu kanunla teşkilat yapısı değişen ve artık İstanbul Belediyesi adını alan kurum, şehrin imarından sorumlu olmuş ve buna yönelik başlayan çalışmalar gittikçe artarken bu durum Belediyenin önemini kültür varlıkları açısından çoğaltmıştır.

3.4.3.1. Atatürk'ün İstanbul Ziyaretleri

Atatürk 1919 yılında ayrıldığı İstanbul'a 1927 senesine kadar geri dönmedi. Bunun muhtelif sebepleri olduğu söylenir ama Atatürk'ün İstanbul'a olan sevgisini her fırsatta dile getirdiği bilinmektedir. Meclis'in 1922 yılı açılışında Misak-ı Milli sınırlarında bulunan ve işgal altında olan İstanbul'daki Türk medeniyet izlerine ve şehrin dinî önemine değinen şu konuşmayı yapmıştır:

“Efendiler, İstanbul Cenâb-ı Peygamberin bizzat alâka gösterdiği, Ebu Eyyübî Ensari Halid Hazretlerinin on dört asırdan beri meşhedinin temas ve nezaret-i maneviyesi altında tuttuğu bir şehirdir. Beş asır müddet Türkiye'nin makkar-ı hükümeti olmuş bir şehirdir. Milletimiz bu şehir-i dilarada beş asır makam-ı mualla-yı hilafeti muhafaza etmektedir.

İstanbul şehri, milletimizin namütenahi mesai ve fedakârlığı muhassalasının tecelligâhıdır. Filhakika, milletimizin maddi ve manevi varlığını ilâ eden âbidat ve müessesat ve âsâr-ı medeniye İstanbul'da tekâsüf ettirilmiştir.”⁵⁵⁴

Cumhuriyet'in ilanı ve Ankara'nın yeni başkent ilan edilmesinden sonra ilk kez 1927 yılında Atatürk'ün İstanbul seyahati kesinleşince şehirde hazırlıklar hızla başlamış, Dolmabahçe Sarayı'nda ufak tamirat işleri gibi eksik görülen kısımların tamamlanması için çalışmalara girişilmiştir.⁵⁵⁵

Arşivde yer alan bir evrakta, kullanılma olasılığı olan Beylerbeyi Sarayı'nda acil elektrik işlerinin hızlıca yapılması istenmektedir. Bu işin ihaleye çıkılmadan pazarlık usûlü yaptırılması için Millî Saraylar Müdüriyeti bilgilendirilmiştir.⁵⁵⁶

İstanbul'a geldiğinde devlet adamları ve büyük bir halk kalabalığıyla Dolmabahçe Sarayı'nda karşılanan Atatürk'ün, burada yaptığı konuşmada “Dört beş yüzyıllık ulusal çabamızın ürünü, bu seçkin şehrimizde toplanmıştır. Ulusal yeteneğimizin sonsuz ve yeterli birer nişanesi olan bunca anıtlar ve kurumlar hep

⁵⁵⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 1, Toplantı: 2, c. 8 (1 Mart 1922): 94

⁵⁵⁵ Bülent Bakar, “Cumhuriyet Döneminde Atatürk'ün İlk İstanbul Ziyareti (1 Temmuz-30 Eylül 1927)”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, s. 188 (Eylül-Ekim 2010): 14.

⁵⁵⁶ BCA, 30-18-01-01/26-55-10, 4 Eylül 1928.

oradadır.” dediği ve eski başkent İstanbul’un zengin tarihî mirasını vurguladığı görülür:

“İki büyük cihanın mültekasında, Türk vatanının ziyneti, Türk tarihinin serveti, Türk milletin gözbebeği İstanbul, bütün vatandaşların kalbinde yeri olan bir şehirdir. Bu şehir meş’um hadiselerle muztarib bulunduğu zamanlar, bütün vatandaşların kalplerinde kanayan yaralar açılmıştı. Kalbi yaralı olanlardan biri de bendim. Sekiz sene evvel muztarib, ağlayan İstanbul’dan kalbim sızlayarak çıktım. Teşyi edenim yoktu. Sekiz sene sonra kalbim müsterih olarak gülen ve daha güzelleşen İstanbul’a geldim. İstanbul’un bedii güzellikleri, İstanbul halkının samimi nevazişleri içinde geçireceğim günlerin bende yeniden unutulmaz hatıralar bırakacağına; feyzler, ilhamlar yaratacağına şüphem yoktur.”⁵⁵⁷

Bu vurgu önemlidir çünkü “millî tarihî eser” vurgusu 1928’den sonra gelişmiş ve 1930’lu yıllarda doruğa ulaşmıştır. Atatürk şimdiden şehrin tarihî önemini vurgulamaktadır. Sonuçta bu şehir Osmanlı ve Bizans İmparatorluklarının başkenti olarak bu uygarlıkların eserleriyle doludur ve Atatürk şehrin bu mirasına bir arada sahip çıkan bir tutumla İstanbul’un Türk tarihinin serveti olduğunu vurgulamıştır.

İstanbul’daki seyahatleri sırasında Dolmabahçe Sarayı’nda konaklamış ve bu, zaman zaman eleştirilere sebep olmuştu. Mustafa Kemal’in kız kardeşi Makbule Atadan, Atatürk’ün Dolmabahçe Sarayı’nda kalmasına sebep olan olayı şöyle anlatır: 1927’de Atatürk aslında kardeşi Makbule’nin Kuruçeşme’deki evinde kalmak üzere İstanbul’a gelmektedir. İstanbul’a geldiğinde kendisine bir mektup ulaştırılır. Mektupta “sarayda oturmaya hakkı olmadığı” yazılıdır. Mustafa Kemal’in bu duruma canı çok sıkılmıştır ve Makbule Hanım’ın aktardığına göre sarayda kalmasına bu mektup sebep olmuştur.⁵⁵⁸ Öyle ki 1935 yılında Florya Köşkü inşa edildikten sonra Atatürk ikamet yeri olarak burayı seçmiş ve bu tarihten sonra devlet işlerini de buradan yürütmüştür.

Ruşen Eşref Ünaydın, Atatürk’ün İstanbul saraylarındaki hatıralarını anlatırken onun Dolmabahçe Sarayı’nı bir “saltanatgâh” değil “düşünce karargâhı” olarak gördüğünü ifade eder. Ünaydın, Atatürk’ün Saray’da olmadığı günler sıkı sıkı kapatılan kapısının, Atatürk geldiğinde gece ve gündüz herkese açıldığını; halkın Atatürk’le buluşmak için saraya gelmesinin serbest olduğunu anlatmaktadır. “Sarayın odaları, yerine göre türlü komisyonların, müfettişler toplanmalarının, konferansların birer konağı olurdu.” Geleni gideni hiç eksik olmayan Saray’dan bir akşam dolaşmak

⁵⁵⁷ **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1923.

⁵⁵⁸ Niyazi Ahmet Banoğlu, **Atatürk’ün İstanbul’daki Günleri (1899-1919/1927-1938)**, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2012), 136.

için çıkan Atatürk'ün Saray'ı göstererek Ünaydın'a "Şurasını hana benzettik a... Zaten başka işe yaramaz." dediğini yine Ünaydın anlatır.⁵⁵⁹

Atatürk şehre her gelişinde farklı yerleri ziyaret etmiş, tarihî yapılarda incelemelerde bulunmuştur. Mesela 2 Temmuz 1927'de bir heyetle Beylerbeyi Sarayı'nın alt kısımlarını ve bahçelerini gezmiştir. Ertesi günü ise Beşiktaş, Fındıklı, Kabataş, Karaköy, Babıali ve Edirnekapı şehitliklerini dolaşmıştır. Beyazıt Havuzu'na göz attıktan sonra Beyoğlu'na çıkmış, ardından da Yıldız Sarayı'nı ziyaret etmiştir. Yine birkaç gün sonra 6 Temmuz günü hem Beylerbeyi Sarayı'na hem Küçüksu Kasrı'na gitmiştir. Bu gibi seyahatleri farklı güzergâhlarla sıklıkla tekrarlamış ve Atatürk uzun yıllar ayrı kaldığı şehri tetkik etmiştir. 26 Haziran 1928'de İhlamur Kasrı'nı ziyaret ederek bir süre burada dinlenmiştir.⁵⁶⁰

Atatürk'ün seyahatlerinde tarihî eserlerle de ilgilendiği görülmektedir. Mesela 7 Eylül 1929'da Sultanahmet Camisi'nin onarımını incelemek üzere Cami'ye gelmiş, onarımın iyi yapılmasını ve hızlı bitirilmesini istemiştir. Buradan Ayasofya Camisi'ne geçen Mustafa Kemal, Osmanlılar zamanında ne gibi eklemeler yapıldığını incelemiş, su küpleri ve mahfeller gibi Osmanlı eserlerinin yapılış tarihlerini sormuştur.⁵⁶¹

Atatürk'ün özellikle hanedan saraylarına verdiği yeni işlevler kültür varlıklarına yaklaşımı için ipuçları taşır. Atatürk'ün konakladığı Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen devlet merasimleri, Türk Tarih Kongreleri gibi akademik etkinlikler, buranın yalnız bir devlet konukevi işlevi görmediğini; sarayın devlet işlerine, kültürel toplantılara da hizmet eden çağdaş şekilde değerlendirildiğini göstermektedir. 1937 yılında düzenlenen II. Tarih Kongresi ve Saray'da düzenlenen sergiler dolayısıyla Saray'ın kapısı halka, öğretmen ve öğrencilere açık tutulmuştur. Bu tarz kullanımlarla eski saltanat yapıları, yeni millî kimliğin oluşumunda rol oynayarak gerçek anlamda millete intikal etmiş bir hale gelmiştir.

3.4.3.2. Belediyenin Teşkilat Yapısında Değişiklikler

Cumhuriyet'in ilk yıllarında atıl vaziyette kalan İstanbul Şehremanetinde 1930 yılından itibaren köklü kurumsal değişikliklere yol açan bazı yasal düzenlemeler

⁵⁵⁹ Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk'ü Özleyiş, Hatıralar*, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957): 11.

⁵⁶⁰ Banoğlu, *age*, 152.

⁵⁶¹ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999): 421.

yapılmıştır. Şehirde imar hareketlerinin tam anlamıyla gündeme gelmesi, belediye teşkilatına yönelik şu yasal düzenlemelerden sonra başlayacaktır:

1. 1930 yılında 1580 sayılı Belediye Kanunu
2. 1930 yılında 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu
3. 1933 yılında 2290 sayılı Yapı ve Yollar Kanunu
4. 1933 yılında 2301 sayılı Belediye Bankası Kuruluş Kanunu

Bunlar arasında kurumsal anlamda en büyük yeniliği 3 Nisan 1930'da kabul edilen 1580 sayılı Belediye Kanunu getirmiştir. Kanun'un ilk maddesinde belediye şöyle tanımlanmaktadır: "Beldenin ve belde sakinlerinin mahallî mahiyette müşterek ve medenî ihtiyaçlarını tanzim ve tesviye ile mükellef hükmî bir şahsiyettir."⁵⁶²

Belediye sınırlarının belirlenmesi, sınır ihlalleri hususu, mahalleler oluşturulması, belde adının değiştirilmesi gibi konulara açıklamalar getiren kanun; belediyelerin vazifeleri hususunda özetle şunları belirtmektedir: Halkın sağlığı için gerekli şartların temini, çevre temizliği, satılan yiyecek içeceklerin temizlik durumu, salgın hastalıklarla mücadele, hizmet çalışanlarının kontrolleri, ulaşım ihtiyaçları, inşaatlara ruhsat vermek, yangına karşı koruyucu önlemler almak... Ayrıca yıkılması gerekli binaları kaldırmak, belediyelere ait çeşme, sebil, havuz gibi su kaynaklarını tanzim etmek, sınırları içindeki doğal alanları korumak, beldenin gerekli planlarını yaptırmak da belediyenin görevleri arasındadır. Halk için kütüphane ve okuma salonları, halk müzeleri, tiyatro, hayvanat ve nebatat bahçeleri yapmak, idame etmek ve yaptırap işletmek; İktisat Vekâletinin onayıyla mahsulat ve masnuaat sergi ve panayır yerleri ve müzeleri kurmak ve işletmek Belediye tarafından yapılacak işler arasındadır.

Taşınmaz kültür varlıklarını alâkadar eden 115. madde, Belediye Kanunu'nun bu konudaki tek maddesidir:

"Kapalı çarşı, bedesten, arasta, pasaj, cesim han ve emsali gibi örtüleri ve duvarları ve çevreleri veya işletmeye muktazi su mecraları veya aksam-ı saireleri müşterek ve mürtebit olup her parçası veya odası veya her gözü veya tahtani veya fevkani tarafları başka başka mutasarrıfların uhdelelerinde bulunan ve bedîî ve mimarî kıymeti veya beldenin iktisat veya istihsal hayatınca ehemmiyet-i mahsusası olan saraçhane, tabakhane, imalâthane ve sanathane gibi emlak-i müçtemia ve mürtebitayı hâvi vakıf olsun mülk olsun her nevi büyük binaların çatı, örtü, kubbe, kemer, sayvan, sütun, cümle kapıları, methal ve mahreçleri, geçitleri, su hazineleri ve çeşmeleri ve su yolları, dâhilî mecraları ve sokak kaldırımları ile emsali müşterek tesisat aksamının inşa, tanzim, tamir ve termimi için ashabına tebligat icra edildikten sonra yapılmadığı takdirde bunların ifası belediyelere ait ve müterettiptir."

⁵⁶² Resmî Gazete, 14 Nisan 1930.

Yasaya göre belediyeler yukarıda örnekleri verilen taşınmaz kültür varlıklarıyla ilgili tamir ya da düzenleme yapılması gerekliyse sahibine tebligatta bulunur. Eğer tebligat sonrasında bir işlem yapılmazsa bu işler belediye tarafından yapılacaktır.

Aynı kanunun 159. maddesine göre belediyenin sınırları dâhilinde yıkılmış kale ve kuleler varsa bunların metruk arsaları, enkazları ve varsa geliri belediyelere devrolunacaktır.

Belediye Kanunu, Ankara ve İstanbul'da belediye ve valiliğin aynı idari merkezde birleşmesini öngörmüştür. Şehremaneti isminin Belediye Reisliği olarak değiştirilmesi ve belediye reisliği görevinin de şehrin valisine verilmesi kararı ile İstanbul ve Ankara'nın idari teşkilatlarında değişiklik olmuştur. Görevine 1928 yılında başlayan Muhittin Üstündağ, Atatürk Devri'nin sonuna kadar İstanbul şehrinin vali ve belediye reisi olmayı sürdürmüştür.

Yasal düzenlemenin ardından 1 Eylül 1930'da İstanbul'daki Şehremaneti tabelası kaldırılarak "İstanbul Belediyesi" yazılı levha eski Şehreminliği binasına yerleştirilmiş; Muhittin Bey de hem vali hem belediye başkanı olarak çalışmaya başlamıştır.⁵⁶³

Kanun'un belediyeye ait görevleri net biçimde ortaya koyması üzerine belediye teşkilatına bazı yeni şubeler eklenmiştir. Bunlardan Turizm Şubesi, Aralık 1930'dan itibaren çalışmaya başlarken⁵⁶⁴ Avrupa'dan seyyah getirmek için yabancı ülkelerle iletişimde bulunmak amacıyla kurulan Seyyahin Şubesi, Ocak 1931'den itibaren faaliyete geçmiştir.⁵⁶⁵

Belediye Kanunu dışında adı geçen diğer yasal düzenlemelerin de birtakım kurumsal değişikliklere yol açtığı bilinmektedir. 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, meskenlerin sıhhi şartlarda tesis edilmesi, hamamlar ve mezarlıklar gibi sağlığı tehdit etmeye açık yerlerin denetimi dâhil olmak üzere belediyeye birçok görevler vermiştir.⁵⁶⁶

Şehirlerin imar planlarının yaptırılmasını belediyeler için zorunlu hâle getiren ve 10 Haziran 1933'te kabul edilen 2290 sayılı Yapı ve Yollar Kanunu, İstanbul

⁵⁶³ **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1930.

⁵⁶⁴ **Cumhuriyet**, 8 Aralık 1930.

⁵⁶⁵ **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1931.

⁵⁶⁶ Kabul tarihi: 24 Nisan 1930; **Resmî Gazete**, 6 Mayıs 1930.

Belediyesi için de önemli değişikliklere sebep olmuştur.⁵⁶⁷ Kanuna göre her belediye beş yıl içinde imar ve harita işlerini tamamlamak zorundaydı. Kanunun ikinci maddesi hazırlanacak harita ve şehir planlarının özelliklerini detaylı olarak belirtmekteydi. Yeni yapılacak binalar, kat yükseklikleri, yol genişlikleri, arsa tahsisleri gibi konulara dair hükümler mevcuttu.

Bu düzenlemelere ek olarak 2301 sayılı kanunla yalnız belediyelere yönelik faaliyette bulunmak ve mali kaynağa ihtiyacı olan belediyelere kredi vermek maksadıyla 11 Haziran 1933'te Belediyeler Bankası kuruldu.⁵⁶⁸

Adı geçen bu kanunlar belediyeye geniş bir yetki alanı tanımıştır. 1580 sayılı Belediyeler Kanunu esnek olmasından dolayı çok partili yaşama geçildikten sonra artan hızlı kentleşme döneminde dahi yürürlükte kalmıştır.⁵⁶⁹

3.4.3.3. İstanbul'da İmar Faaliyetleri

Bu yasal düzenlemelerle İstanbul Belediyesi imar işlerinin tek sorumlusu hâline gelince şehrin haritası ve imar planının yaptırılması için çalışmalara hızla başlanmıştır.

Muhittin Üstündağ, 1928 yılında Şehreminliği görevine gelene kadar belediye reisleri sık sık değiştiği için başlanılan işler bitirilemiyor ve işlerde aksaklıklar yaşanıyordu. Bu aksaklıkların sebebi eski şehreminlerine göre şehrin geniş sınırları ve yetersiz bütçesiydi.⁵⁷⁰ Programlı imar faaliyetleri takip edilemiyor, tarihî şehrin içinde ve dışında yeni bir şehir büyüyordu. 1931 yılında şehirde bir gezinti yapılsa neler görüleceği şöyle anlatılmıştı:

“İstanbul'da bir gezinti yaparsak başlıca iki şey dikkatimizi celbeder: Eski İstanbul bir taraftan kayboluyor diğer taraftan yerine yeni ve yabancı bir İstanbul meydana geliyor. Eski İstanbul'da, halkın bugünkü ihtiyaçlarına tekabül etmiyen hanlar, muazzam konaklar ve medreselerin yıkılmasına müsaade ediliyor veya buraları depo hâline ifrağ ediliyor. Boğaziçi'nde eski büyük yalılar ve saraylar da aynı akibete maruzdurlar. Yani depo vazifesini görüyor ve hatta varidatı vergisini ödeyemediği zaman yıktırılıyor. Böylece boğazın en güzel yalıları, daha eskimeden hedmediliyor. Bu da kâfi değilmiş gibi, arsaların üzerine kömür depo ediliyor.”⁵⁷¹

Belediye Kanunu'nda yer alan “harita, kadastro ve müstakbel şehir planlarını yaptırmak ve en az beşer senelik bir mesai imar programı hazırlayıp tatbik etmek”

⁵⁶⁷ **Resmî Gazete**, 21 Haziran 1933.

⁵⁶⁸ “Belediyeler Bankası Kuruluş Kanunu (2301 S.K.)”; Kabul tarihi: 11 Haziran 1933; **Resmî Gazete**, 24 Haziran 1933.

⁵⁶⁹ İlhan Tekeli, “Cumhuriyetin Altmış Yıllık Belediyecilik Deneyinin Değerlendirilmesi Üzerine”, **Belediyecilik Yazıları**, 132-133.

⁵⁷⁰ **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1929.

⁵⁷¹ Alişanzade Sedat Hakkı, “İstanbul ve Şehircilik”, **Mimar (Arkitekt)**, s. 1 (1931): 2.

maddesi şehirleri imar planı yaptırmaya zorunlu kılmıştı. Diğer taraftan Ankara'nın başkent olarak acil ihtiyaçlarına yönelik ilk imar planının 1930'lara doğru büyük oranda tamamlanması üzerine hükümet, diğer şehirlerin imarı işiyle ilgilenmeye başladı. Bunun bir göstergesi olarak "Şehirleri İmar Cemiyeti" kurulmasına onay verilmişti. Ankara'da kurulacak bu Cemiyet diğer büyük şehirlerin imarında nasıl bir yol izleneceği; nasıl ve ne şekilde bir imar programı takip edileceği konusunda faaliyet gösterecekti.⁵⁷²

Bunların bir sonucu olarak İstanbul Belediyesi ilk kez 1931 yılında beş yıllık icraat programına şehrin imarı işini dâhil etmiştir.⁵⁷³ 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu'na göre belediyeler şehirlerin imar planlarını hazırlamadan önce eski eserlerin yerlerini haritalar üzerinde belirlemek zorundaydı. Maarif Vekiline göre bu haritalar imar faaliyetlerine girişilmeden önce belirlenmezse "telafisi mümkün olmayan hataların önüne geçmek" imkânsız olurdu. Bu nedenle belediyeler haritaları hazırlayınca komisyonlar oluşturularak haritalar kontrol edilmeliydi.⁵⁷⁴

İstanbul'un imarı Belediye programına 1931'de alınmış olsa da imara ilişkin söylentiler Ankara'nın imar planını hazırlayan Mimar Jansen'in 1929'da İstanbul'a gelmesiyle başlamıştı. Avrupa'daki pek çok kentin planlamasını yapmış olan Alman mimar ve şehir plancısı Jansen, 1928 ile 1940 yılları arasında başta Ankara ve İzmir olmak üzere birçok şehrin imar planlarını hazırlamıştır.⁵⁷⁵

Jansen şehirde bazı tetkiklerde bulunmuş ancak Belediye Reisi Muhittin Bey şehrin imarı konusunda kendisiyle mutabık kalamadıklarını açıklamıştır.⁵⁷⁶

Belediye şehrin planını yaptırmak için uluslararası bir müsabaka açılmasına karar vermiştir. 4 Ocak 1931 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi haberine göre "Müstakbel planın bir an evvel yapılması lüzumlu olduğundan müsabakanın hemen açılması mukarrerdir."

Bu kararı takiben imar işleriyle ilgilenmek üzere İstanbul Belediyesinde imar komisyonları teşkil edilmesine karar verilmiştir.⁵⁷⁷ Ayrıca Belediye Reisi Muhittin

⁵⁷² *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1929.

⁵⁷³ Burhan Arif, "İstanbul'un İmarı Hakkında Notlar", *Mimar (Arkitekt)*, s. 5 (1931): 149.

⁵⁷⁴ Feridun Akozan, *Türkiye'de Tarihi Anıtları Koruma Teşkilatı ve Kanunlar* (İstanbul: Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, 1977), 39.

⁵⁷⁵ Duygu Saban Ökesli, "Hermann Jansen'in Anadolu Kenti Vizyonu", *Uluslararası Cumhuriyetten Günümüze Şehir ve Şehircilik Sempozyumu Bildiri Kitabı* (Ankara: 2014): 61.

⁵⁷⁶ *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1930.

⁵⁷⁷ *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1931.

Bey, Ankara’da Dâhiliye Vekili ile görüşmüş; Dâhiliye Vekili İstanbul’un imarı işinin Mimar Jansen’e verilmesini önermiş, ancak Belediye Reisi Jansen’in de dâhil olduğu dünyaca ünlü mimarlar arasında bir müsabaka açılması fikrinden bahsetmiştir.⁵⁷⁸

Belediye bu fikirde olmasına rağmen 1932’de Mimar Jansen yeniden şehre gelmiştir. Gazeteye verdiği bir demecinde eğer teklif edilirse İstanbul şehir planını hazırlayabileceğini ancak İstanbul Belediyesinin bütçesinin buna müsait olmadığını söylemiştir.⁵⁷⁹

Jansen’e göre İstanbul’un imarı yalnız bütçe meselesiyle çözülemez. Tarihî eserlerle dolu bu şehri imar zor olacaktır:

“İstanbul çok zaman evvel, nisbetsiz surette inşa olunmuş bir şehirdir. Böyle bir plânı tatbik etmek için icraata engel olabilecek bütün binaları boşaltıp yıkmak icap edecektir. Geçen gün öğle üzeri Eminönü’nden Unkapanı’na giden caddeyi gözden geçirdim. Ne yol yarabbi! Yeni bir şehir yaparken bu gibi sıhhate muzur ve dar mahalleri yıkıp ortadan kaldırmamak mümkün müdür?”⁵⁸⁰

Ancak Jansen’le yine anlaşılamamış ve sonuçta 1933’te Atatürk’ün emri ve Dâhiliye ve Maliye vekilliklerinin tezkeresi üzerine açılacak müsabakaya katılmak üzere “İstanbul şehrinin geleceğe ait imar planını yapmak için lazım olan mütehassısların getirilmesine” karar verilmiştir.⁵⁸¹

Müsabakaya katılmak üzere dört yabancı mütehassıs şehre davet edilmiştir: Alfred Agache, Hermann Elgötz, Henri Lambert ve Henri Prost. Henri Prost o yıllarda Paris Planlama Bürosundaki işlerinin yoğunluğundan dolayı daveti kabul edememiştir.⁵⁸²

Uzmanlardan Agache, Fransa’da Şehircilik Cemiyetinin ikinci başkanıdır ve en son Brezilya’nın başkenti Rio de Janeiro’nun imar planını hazırlamıştır. Elgötz Almanya’da birçok şehrin tanziminde çalışmış ve ayrıca üniversitelerde şehircilik dersleri vermiştir. Lambert ise Amerika’da New York, Chicago gibi şehirlerin imarında görev almıştır. Çağrılan uzmanlar yaklaşık bir ay kadar İstanbul’da kalmış ve rapor hazırlamışlardır. Uzmanlara sadece şehrin genel haritası verilmiş ve neler düşündüklerine dair plan değil birer tasarı hazırlamaları istenmiştir.⁵⁸³

⁵⁷⁸ **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1931.

⁵⁷⁹ **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1932.

⁵⁸⁰ **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1932.

⁵⁸¹ **BCA**, 30-18-01-02/36-32-03, 30 Nisan 1933.

⁵⁸² Gül, **age**, 119.

⁵⁸³ “İstanbul Şehir Planı”, **Mimar (Arkitekt)**, s. 2/50 (1935): 61-62.

Bu arada Mimar Jansen neden müsabakaya davet edilmediğine dair soru soran gazetecilere “Galiba İstanbul, Ankara’ya nazaran daha küçük bir şehir olacak ki İstanbul Belediyesi, İstanbul’un plânını yaptırmak için hükümet merkezinin planlarını yapanlara müracaate lüzum görmemiş ve daha küçük mimarlara müracaatı tercih etmiş!”⁵⁸⁴ demiştir.

Uzmanlar 1933 yılında şehirdeki incelemelerini bitirdikten sonra Muhittin Bey onların şerefine bir ziyafet vermiş ve burada mütehassısların yaptıkları işin ehemmiyetine değinen bir konuşma yapmıştır. Agache, “İstanbul gibi tarihî bir şehre hizmet etmenin her fen adamı için şeref ve iftihar vesilesi” olduğunu söylemiştir.⁵⁸⁵ Ancak Muhittin Bey’in altını çizdiği üzere bütçenin üzerinde iş yapmak imkânı yoktur ve “İstanbul’un imarı pek kolay bir iş değildir.”⁵⁸⁶

Hazırlanan raporlar 1933 yılı sonundan itibaren Belediyeye gönderilmiştir.⁵⁸⁷ Programların tetkik edilmesi için Vali ve Belediye Reisi Muhittin Bey’in riyasetinde 26 kişilik bir heyet oluşturulmuştur.⁵⁸⁸

Belediye şehrin imar planı için Avrupa’dan uzman çağırmaya karar verdiğinde Türk mimarlar bu işe karşı çıkmış, basın da bu tepkiyi haklı bulmuştu. “İstanbul’un planları, sırf kendine has farikaları olan bir âlemdir. Bu planları ne Fransız ne Alman ne de Amerika planlarına benzetmek büyük bir hata olur.” diyen Mimar Burhan Arif, hatalı kararlar nedeniyle İstanbul’un kendine has “bedii mikyasını” kaybedeceğini düşünmektedir.⁵⁸⁹

Sadece imar planlarının hazırlanmasında değil Belediye Reisi riyasetinde oluşturulan tetkik komisyonlarında Türk mimarların bulunmaması da eleştirilmiştir: “Asırlardan beri Türk mimarile işlenmiş İstanbul şehrine verilmesi istenilen müstakbel şekil düşünülürken Türk mimarların rey ve kanaatlerinden istifade edilmemesi doğru değildir.”⁵⁹⁰

Tepkiler karşısında Belediye Reis Muavini Hamit Bey “Jüri heyeti makamca tesbit edilmiştir. Mimarlar Cemiyeti ne derse desin, onlara Belediye hesap vermek

⁵⁸⁴ **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1934.

⁵⁸⁵ **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1933.

⁵⁸⁶ **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1933.

⁵⁸⁷ **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1933; 4 Ocak 1934.

⁵⁸⁸ **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1934.

⁵⁸⁹ Burhan Arif, “İstanbul’un Planı”, **Mimar (Arkitekt)**, s. 5/29 (1933): 160.

⁵⁹⁰ **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1934.

mecburiyetinde değildir. Jüri heyetinde kâfi miktarda mimar vardır.” diyerek bir anlamda Belediyenin kanaatini de belirtmiş oluyordu.⁵⁹¹

Ancak sonraki günlerde Türk Mimarlar Birliğinden de bir aza toplantılara davet edilmiştir. İmar projelerinin incelenerek hangisinin uygulanacağına karar verilmesi işinin bir sene süreceği hesaplanmıştır. Projelerin evvela tercümesi, sonra en ince detaylarına kadar incelenmesi ve üzerinde düşünülmesi gerektiğinden süre uzun tutulmuştur. Yanlış bir karar alınırsa geri dönüşü olmayacağı ifade edilmektedir.⁵⁹² Vali Üstündağ, heyetin çalışmaları ile ilgili bilgi verirken, bu heyetin imar planını tatbik etmediğini; yalnızca bir plan taslağı hazırladıklarını söyleyerek imar planının uygulanmasının zaman alacağını bir kez daha vurgulamıştır.⁵⁹³ Yani tetkik heyeti karar verse bile programın uygulanabilir hâle gelmesi için daha fazla zamana ihtiyaç duyulacaktır.

İstanbul’un imar planının tamamen tatbiki için 50 sene gerektiği hesaplanmıştır.⁵⁹⁴ Plan uygulanırken en büyük güçlüğü istimlakler olacağı düşünülmektedir çünkü Belediye ancak geliri kadar istimlak yapabilecektir ve bu yeterli olmayacaktır.

Uzmanların planları incelenirken basın konuyu yakından takip etmiştir. *Cumhuriyet* gazetesinin başyazarı Yunus Nadi, bir gün İstanbul’un tarihî eserlerini de dikkate alan bir imar planı hazırlamanın önemine değinirken⁵⁹⁵ bir başka gün planın “İstanbul’un tarihî ve bedii ehemmiyetine göre tanzim edilmesi” zorunluluğundan bahsetmektedir.⁵⁹⁶

Nadi’nin de altını çizdiği gibi İstanbul şehri tarihî eserlerle doludur. Müsabakaya katılarak İstanbul’a gelen üç mütehassısın ortak olarak tavsiye ettikleri gibi şehrin bütün tarihî ve mimari kıymeti haiz binalarının olduğu gibi muhafaza edilmesi gerekmektedir. Sonuçta müsabakaya katılan uzmanlardan şehrin tarihî karakterini ön plana çıkaran ve tarihî eserleri korumanın önemini vurgulayan Hermann Elgötz’ün

⁵⁹¹ *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1934.

⁵⁹² *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1934.

⁵⁹³ *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1934.

⁵⁹⁴ *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1934.

⁵⁹⁵ Yunus Nadi, “İstanbul’un İmarı Türkiyemizin Başlı Başına Bir Meselesidir”, *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1934.

⁵⁹⁶ Yunus Nadi, “Güzel İstanbul’u Nasıl Daha Fazla Güzelleştirmeli?”, *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1934.

planı en gerçekçi ve doğal güzelliklere en az müdahale eden plan olarak kabul edilmiştir.⁵⁹⁷

Berlin Yüksek Fen Mektebi Muallimi Hermann Elgötz'ün hazırladığı raporda tarihî eserlere yönelik şu maddeler ön plana çıkmıştır:

- Ayasofya'dan Beyazıt'a giden tarihî yolu; Beyazıt'tan Edirnekapı ve Altın Kapı'ya giden caddeleri yani surlara giden yolu tarihî kıymetinden dolayı muhafaza etmek.
- Sarayburnu'nun tabii ve tarihî güzelliğini bozmamak için surların içine ve dışına açılacak caddelerin kale harabelerine zarar vermesine engel olmak.
- Sarayburnu, Ayasofya, Adliye binası, Sultanahmet, Hipodrom'dan oluşan "eski medeniyetin merkez-i sıkletini" sahilde ve surların etrafında yapılacak gezinti yerleri ile çevrelemek.⁵⁹⁸

Hermann Jansen'e göre İstanbul yeniden şekillendirilirken en büyük gaye, "Avrupa medeniyetinden ayrı şark ve Türk medeniyeti İstanbul'da muhafaza edilmeli; bu tarihî eserlerle dolu caddeleri, küçük yolları şehir inşaatı kanunlarıyla muhafaza etmek" olmalıdır.

Şehrin imarının tartışıldığı bugünlerde İstanbul Belediyesi Alman şehircilik uzmanı Martin Wagner'i İstanbul'a çağırmıştır. Wagner İstanbul ile ilgili bir analiz çalışması yapmış ve iki yıllık bir anlaşma ile İstanbul Belediyesi İmar Müdürlüğü'nün danışmanı olarak çalışmak üzere şehre gelmeyi kabul etmiştir.⁵⁹⁹

Wagner, imar işinde esas rol oynayanların Türk mimar ve mühendisler olacağını, kendisinin imar planını tatbik konusunda yol gösterici olmaktan öteye gidemeyeceğini ifade ederek birkaç yıldır tartışılan bu meselede Türk mimarlarının yanında yer almıştır.⁶⁰⁰

İşe başladığı yıllarda Wagner İstanbul'da imar işlerinde kullanabilecekleri istatistik ve jeopolitik bilginin hemen hiç olmadığını söylemiştir.⁶⁰¹ 1900'lü yılların başından beri çeşitli haritalar yaptırıldığı ve imar planları hazırlatıldığı hâlde elde hiçbir verinin olmayışı her dönemde eleştirilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nin önemli

⁵⁹⁷ Gül, **age**, 121.

⁵⁹⁸ Hermann Elgötz, **İstanbul Şehri'nin Umumi Planı** (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1934); yeniden yayınlayan: İstanbul Araştırmaları Dergisi, s. 1 (1997): 233-274.

⁵⁹⁹ **BCA**, 30-18-01-02/52-14-10, 28 Şubat 1935.

⁶⁰⁰ **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1935.

⁶⁰¹ Martin Wagner, "İstanbul Havalisinin Planı", **Mimar (Arkitekt)**, s. 10-11/70-71 (1936): 301.

mimarlarından Vedat Bey 1931 yılında yabancı mütehassıs getirilerek ve çok para harcanarak bitirilemeyen işlere karşı şunları yazmıştı:

“İstanbul şehrinin imarı meselesinden, ara sıra bahis olundukta, ecnebi mütehassıs, imar planı, şehrin bütçesinin darlığı gibi şeyler ileri sürülerek hiçbir şey yapmak imkânı olmadığı söylenmektedir. (...) Ancak, çok paralar ve âlim bir ecnebinin yardımı beklenirken, az para ve kendi iktidarımızla şehrimizde yapılabilecek acaba hiçbir şey yok mudur?”⁶⁰²

Ancak Belediye bu konuda takip edeceği yola tam anlamıyla karar verebilmiş değildir. Müsabakayı kazandığı söylenen Elgöztz’ün planı diğerleri arasında öne çıksa da 1935 yılı sonlarında Belediye Reisi Muhittin Üstündağ, şehir planı için Prost ile görüşüldüğünü; kendisine şehir hakkında malumatlar ve haritaların gönderildiğini; Prost’un daha sonra tetkiklerde bulunmak üzere İstanbul’a geleceğini açıklamıştır.⁶⁰³ Söylendiğine göre Prost’u ikinci kez İstanbul’a Atatürk davet etmiş, Prost da Atatürk’ün bu hususi teklifini reddedememiştir.⁶⁰⁴

Böylece Prost, 19 Mayıs 1936’da İstanbul’a gelerek Vali Muhittin Üstündağ ile görüştüktan sonra basına bir açıklama yapmıştır. Gazeteye yansıdığına göre Prost:

“Plân hakkında lâzım gelen etüdlerde bulunmak üzere şimdilik iki ay kadar İstanbul’da kalacağını, İstanbul plânının hazırlanmasının iki sene süreceğini, bu plânın kaç milyon liraya mal olacağını henüz kestirmek mümkün olmadığını, Türkiye’nin merkezindeki imar faaliyetini ve tesis edilen yeni binaları gözden geçirmek üzere birkaç gün için de Ankara’ya gideceğini söylemiştir.”⁶⁰⁵

Sonuçta şehrin imar planını yapmak için Belediye, Haziran 1936’da Prost’la anlaşma imzalamıştır. 1950 yılı sonuna kadar görevini sürdüren Prost, İstanbul’un üç vali ve belediye reisi Muhittin Üstündağ, Lütfi Kırdar ve Fahrettin Kerim Gökay ile İstanbul’un imarı hususunda şehir planlamasından sorumlu olarak çalışmıştır.⁶⁰⁶

Henri Prost’un planı ve etkileri 20 yıl sürmüş ve planın kente olumlu olumsuz birçok tesiri olmuştur. Turgut Cansever, Prost’un planını “tarihî ve kültürel yapıyı korumaya yönelik değil, İstanbul’un modernleşmesine yönelik teknokratik bir plan” olarak niteler.⁶⁰⁷

⁶⁰² Mimar Vedat, “İstanbul’un İmarı Meselesi”, **Mimar (Arkitekt)**, s. 2 (1931): 35.

⁶⁰³ **Cumhuriyet**, 16 Kasım 1935.

⁶⁰⁴ Olcay Soğuk, **Efsane Vali: İstanbul Valisi Dr. Lütfi Kırdar’ın Yaşam Öyküsü** (İstanbul: Doğan Kitap, 2019), 41.

⁶⁰⁵ **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1936.

⁶⁰⁶ Gül, **age**, 125.

⁶⁰⁷ Eres, **age**, 55.

Prost'un 15 Ekim 1937 tarihli nazım planı notları değerlendirildiğinde kültür varlıklarını alâkadar eden şu noktalar dikkat çekmektedir:⁶⁰⁸

1. Sarayburnu ve Küçük Ayasofya arasında bir arkeolojik park oluşturulacak, burada bulunan antik kalıntılar muhafaza edilecektir.
2. Deniz surları arkeolojik ve tezyini değerine ve bulundukları mahalde yapılacak planlara göre muhafaza edilecektir.
3. Haliç surlarının karakteristik noktalardaki kısımları muhafaza edilecek, diğer kısımlarda bulunan sanayi tesislerine göre hareket edilecektir.
4. Şehrin silüetine önem verilecek; “cihanın en meşhur manzaralarından birinin estetiği” tehlikeye atılmayacaktır.

Prost'a göre dünyanın tanıdığı Topkapı Sarayı, Ayasofya, Sultanahmet minareleri gibi “bütün bir tarihin ağır yükünü taşıyan abide silüetleri”, bugün yanlarında yükselen binalar ve fabrika bacalarının tehdidi altındadır. Türkiye Cumhuriyeti, “Ayasofya beşeriyetin malı bir eserdir.” diyerek onu dinden ayırdığı için Sarayburnu ve ona hâkim olan bütün binalar da aynı telakkiye layıktır.⁶⁰⁹ Şehir planında kıymetli kültür varlıklarının ön planda tutulması önemlidir. Bu kararı açıklarken Prost'un Ayasofya'yı tüm beşeriyetin hizmetinde görmesi ve idarenin Ayasofya'yı dinden ayırdığını vurgulaması ilgi çekicidir.

Bu maddeleri dışında şehrin yenileşmesi, geniş sokaklar ve halkın istifade edeceği geniş meydanlar açılması, şehrin limanı, ticaret merkezleri gibi diğer detaylarıyla Prost'un nazım planı, Belediye Meclisi'ne sunulmuştur. “İstanbul şehri imar planını yapma işini deruhte etmiş olan Fransız tebaasından Prost'un mezkûr planın tatbikatı işlerinde de çalıştırılmasına” izin verildiğine dair belge 7 Nisan 1938 tarihini taşımaktadır.⁶¹⁰ Bu kararla imar planını hazırlayan Prost'un planın uygulanması işini takip etmesi de onaylanmıştır. Planını bölümler halinde hazırlayacak olan Prost'un ilk planı tarihî yarımada ve Beyoğlu bölgesini kapsıyordu. Bu plan Şehir Meclisi'nde 29 Nisan 1938 günü kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.⁶¹¹

⁶⁰⁸ Henri Prost, “İstanbul'un Nazım Planını İzah Eden Rapor” (İstanbul: Belediye Matbaası, 1937); yeniden yayınlayan: İstanbul Araştırmaları Dergisi, s. 2 (1997): 247-279.

⁶⁰⁹ Prost, *age*, 265.

⁶¹⁰ BCA, 30-18-01-02/82-25-10.

⁶¹¹ Cumhuriyet, 30 Nisan 1938.

3.4.3.4.Hükümetin İstanbul'un İmarına İlgisi

Hem Atatürk'ün hem de dönemin Başvekili Celal Bayar'ın İstanbul'un imarı meselesini yakından takip ettiği bilinmektedir. Başvekilliği sırasında Celal Bayar tarihî eserleri ilgilendiren bazı önemli kararlara imza atmıştır. Bunlardan biri Askerî Müzenin tanzim edilerek koleksiyondaki kıymetli eserlerin öne çıkarılmasını sağlamasıdır. Diğer Sultanahmet'te yapılan arkeolojik kazıların Sultanahmet Camisi'nin temeline zarar verdiği söylentisinin tetkik ettirilmesi için Maarif Vekâletine ve Vakıflar Umum Müdürlüğüne emir vermesidir.⁶¹² Başvekilliği sırasında yeni başlayan imar hareketlerini yakından takip ettiği de dönem basınına yansımıştır.

Prost'un imar planını tatbik etmesi kararı alındıktan sonra "Hükümet imar planının bazı kısımlarının hayata geçirilmesi işini üzerine alacak ve İstanbul'un imarına tahsisat ayırarak Belediyeye yardım edecektir." şeklinde bir haber çıkmıştır.⁶¹³ Yıllardır Belediyenin bütçesinin yetersiz olduğu konuşulmuş, anlaşıldığı üzere bu sorunun çözülmesi için hükümet devreye girmiştir. Atatürk 1937 yılı Meclis açılış konuşmasında şehirlerin imarı meselesinde Hükümetin desteğine değinerek bu haberi doğrulamıştır.⁶¹⁴

Bu duruma itiraz edenlere karşı Yunus Nadi, Atatürk'ün Meclisteki konuşmasını takip eden günlerde şöyle yazmıştı:

"Devlet bütçesinin İstanbul imarına iştirakini gayet tabii bulmalıyız. Devlet bütçesinin yarısına yakın miktarını bu şehir verir. Umumi bütçeye yardımı bu hadde olan bu şehre aynı bütçenin yılda iki buçuk milyon kadar bir imar yardımı yapması elbette çok yerinde bir iş olur. Hem devletçe yapılacak bu yardım havaya atılacak bir para demek değildir. İstanbul, mamur olduğu nisbette fazla varidat verecektir. Devlet buraya yardım şekliyle sarf ettiğinin üç beş mislini yakın zamanda artacak vergi yolları ile gene geriye alacağından emindir. Üstelik bu kadar güzel koca bir şehrin temelli mamuriyetini temin etmek gibi bir şeref ve muvaffakiyet kazanmış olacağız."⁶¹⁵

Sonuçta Celal Bayar 7 Mayıs 1938'de şehirde bazı incelemelerde bulunduktan sonra şehrin imarı işine hızlıca başlanmasını istemiş ve millî bankalardan İstanbul Belediyesine 6 milyon liralık kredi verileceğini duyurmuştur.⁶¹⁶

⁶¹² BCA, 30-10-00/28-161-02, 13 Temmuz 1938.

⁶¹³ Cumhuriyet, 14 Eylül 1937.

⁶¹⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1, 413.

⁶¹⁵ Yunus Nadi, "İstanbul'un İmarında Devlete ve Memlekete Düşen Vazifeler", Cumhuriyet, 17 Kasım 1937.

⁶¹⁶ "İstanbul'un İmarı Meselesi", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TTOK) Belleten, s. 19 (Haziran 1938): 15.

3.4.3.5. İmar ve Eski Eserlerin Korunması

İmar planlarını hazırlamakta olan Prost'a yardımcı olmak için İstanbul Belediyesi bir komisyon teşkil etmişti. Bu komisyonda şu kişiler görev alacaktı:

“Sıhhiye Müdürü Ali Rıza, Belediye Hıfzısıhha mütehassısı Zeki, Celâl Esad, İmar Müdürü Ziya, Sular Müdürü Ziya, şair Yahya Kemal, Salâh Cimcoz, Güzel San'atlar Akademisi Müdürü veyahud muavini ile Matbuat Cemiyetinden, Ticaret ve Sanayi Odasından, Mimarlar Birliğinden, Halk Partisinden seçilecek mümessiller, eski Nafia Vekili Muhtar, Müzeler Müdürü Aziz, Belediye Reis muavini Ekrem ve Belediye Reisi tarafından, Şehir Meclisi azalan içinden seçilecek altı kişi”⁶¹⁷

İmar işleri başlarken ihtiyaç duyulan eski eserler listesi bu zamana kadar hazırlanmamıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri konuşulduğu hâlde 1930'larda bu listenin olmayışı işlerin takibinde bir aksaklık olduğunu göstermektedir. Birkaç yıl önce Maarif Vekâletinin isteğiyle Belediye tarafından eski eserlerin yerini gösteren bir harita yapılmıştı ama bu eserlerin hangi sebeple tarihî kıymetleri olduğu hakkında malumat verilmediği için çalışmanın yeniden yapılması gerekmişti.⁶¹⁸

Başvekil Celal Bayar'ın önerisiyle eski eserlerin onarımı ile şehir planının birbirine uyumlu gidebilmesi için bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonda çalışmak üzere Vakıflar Umum Müdürü Fahri Kiper ve Müzeler Genel Direktörü Aziz Ogan görevlendirilmiştir.⁶¹⁹

Bu arada tarihî ve mimari kıymeti olmayan camilerin imar planına göre yıkılması işini tetkik ve tatbik edecek bir başka heyet de Ekim 1937'den itibaren çalışmaya başlamıştır.⁶²⁰

İmar çalışmalarının başlamasından itibaren tarihî ve mimari kıymeti olan ve olmayan eski eserlerin listelerinin çıkarılması, eski eserlerin muhafazasına yönelik bir anlayışın varlığına işaret eder. Bu dönemde basında da tarihî eserler ve imar meselesini birlikte ele alan yazılara rastlanır. Ancak bu duruma karşı çıkanlar da vardır. Her gün gazetelerde şehrin nasıl güzelleşebileceğine yönelik fikirler paylaşılrken bazıları da imar işinde çalışanların her adım attığında bir antikaya takıldığını; sanat abidesidir diye hiçbir moloz yığınının bile el sürdürülmediğini yazmaktadır. Peyami Safa bu konuyu gündeme getirerek “Bu şehir, tarihçinin kalkanı ile inkılapçının kazması

⁶¹⁷ **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1936.

⁶¹⁸ **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1937.

⁶¹⁹ **BCA**, 30-10-00/190-302-07, 6 Ocak 1938.

⁶²⁰ **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1937.

arasındaki bitmez tükenmez dövüşün sonunu bekliyemez.” demiş ve acil olarak ayakta kalacak eserlerin bir an önce belirlenmesine dikkat çekmiştir:

“Mazinin eskimiş olmaktan başka her türlü sanat ve tarih kıymetinden mahrum hangi yadigârlarına kıyabileceğimizi ve hangilerine ebedi bir haysiyet vereceğimizi şimdiden tayin edelim. İstanbul’u gençleştirmek ameliyesi, şimdiden böyle bir kıymet tasfiyesine muhtaç görünüyor.”⁶²¹

Bu yazıda ilginç olan nokta 1938’e kadar bilhassa vakıf eserlerinden pek çoğu satılmış, kiralanmış, yıkılmış ya da tahrip olmuşken eskiliğinden başka önemli olmayan ve tarihî kıymeti kalmamış eserlere ilgi çekilmesidir.

Belediye imar faaliyetlerine başlarken tarihî eserlerin korunması için bazı önlemler almıştır. 1937 yılında kıymetli mezar taşlarının toplanması için Belediye, Vakıflar Umum Müdürlüğü ve Müzeler İdaresi memurlarından bir komisyon oluşturulmuştur.⁶²² Yolların genişletilmesi sırasında kaldırılması veya geri çekilmesi gereken mezarlık, çeşme, türbe gibi eserlerin kitabelerinin muhafaza edilmesi için “mevcut eski binalardan ve medreselerden birisinin tahsisi ve bilhassa surlara ve umumî kabristanlara yakın bir yerde bir bina intihabile” mezar taşlarının saklanması kararlaştırılmıştır. Ancak sonradan bu işin masraflı olacağına karar verilmiş, bu tarz kitabe ve mezar taşlarının “şimdilik mevcut müzelerden birisinde” saklanması yoluna gidilmiştir.⁶²³

Başlangıçta bazı listeler hazırlanması, imar planının bu listelerde yer alan ve korunması gerekli tarihî eserlere göre tatbiki kararı; sonraki süreçte Belediyenin imar işlerinden etkilenebilecek taşınır eserleri muhafaza altına alması gibi fikirler imar çalışmalarında eski eserlere azami dikkat edileceği izlenimini uyandırmıştır. Ancak programın tatbikine geçilince her adımda tarihî eser olduğu gerekçesi ile imar işlerinin durdurulması koruma düşüncesinin de gün geçtikçe azalmasına neden olmuştur.

Atatürk Dönemi’nde başlayan imar faaliyetlerinin ilk ayağını Eminönü Meydanı ve Yeni Cami’nin etrafının açılması işi oluşturur. Nafia Vekili Ali Çetinkaya’nın verdiği bilgiye göre Yeni Cami “asırlarca kendisini mahpus vaziyette tutan dört duvar arası hayatından nihayet” kurtarılacaktır. Yeni Cami’nin bütün ihtişamıyla açığa

⁶²¹ Peyami Safa, “İstanbul’u Gençleştirmek Ameliyesi”, **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1938.

⁶²² **Cumhuriyet**, 27 Ekim 1937.

⁶²³ **Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi**, 97.

çıkarılması için kimi vakıf eseri olmak üzere caminin karşısındaki tüm dükkanlar yıkılacak ve meydan genişleyecektir.⁶²⁴

Eminönü Meydanı'nın açılması çalışmaları sırasında Yeni Cami'nin kemeri ve üzerindeki hünkâr mahfili, kurumlar ve şahıslar arasında tartışmalara neden olmuştur. Söz konusu tarihî yapıların kaldırılması gündeme gelince kemerin tarihî kıymeti olduğunu savunanlar ile meydanın açılmasının daha önemli olduğunu düşünenler arasında bir mücadele başlamıştır. İstanbul'un eski şehreminlerinden Cemil Paşa kemerin kaldırılması gerektiğini söyleyenlerdendir. Cemil Paşa şunları söylemiştir:

“Bu kemerin orada kalmasına katiyen taraftar değilim. Bırakıldığı takdirde ne kadar çirkin bir manzara hâsıl olacağı caminin etrafı temizlendikten sonra anlaşılacaktır. Şimdi kalmasına taraftar olanlar bile caminin etrafı açıldıktan sonra, muhakkak ki aman bunu buradan kaldıralım, diyeceklerdir. Hakikaten burada kıymetli çiniler vardır. Fakat bunlar usûlü dairesinde çıkarılır ve Müzeye nakledilebilir. Bunu orada bırakmak, adeta bir adamın boğazında ur bırakmak, demektir. Bir adamın boğazındaki ur, nasıl çirkin durursa bu da o manzarayı arz edecektir.”⁶²⁵

Bu konuyu ve Cemil Topuzlu'nun yaklaşımını Abidin Daver şöyle değerlendirmiştir:

“Muhterem zat [Cemil Topuzlu], caminin etrafındaki binalar yıkıldığı ve meydan açıldığı zaman, bu kemer ve mahfelin ne çirkin bir manzara teşkil ettiği görülecek ve bunlar, şimdi değilse o zaman yıkılacaktır, diyor. (...)”

Belediye meydanı açacaktır; fakat açılacak meydanın etrafında, şimdi göze görünmeyen bir sürü çirkin, küçük ve berbad binalar meydana çıkacaktır. Bunların yerine mantar biter gibi hemen güzel binalar yapılamıyacağına şüphe yoktur. Çünkü bir şehrin imarı, yalnız bir belediye işi değildir; aynı zamanda, o şehir halkının zenginliği işidir.

Şu hâlde, açılacak Eminönü Meydanı'nın etrafında, Yenicami gibi bir abideye lâayık muhteşem binalar yükselineceye ve kemerle mahfel bu güzel binalar arasında çirkin bir manzara alınıcıya kadar bunları yıkmamanın manası yoktur. Pek sağlam bir yapı olduğu için öyle kolayca yıkılamıyacağı da muhakkak olan kemerle mahfel şimdi, yerlerinde bırakmak en doğru hareket olur. Hele bir defa meydan açılın, kemerle mahfel çirkin mi duruyor, güzel mi duruyor? Cami ile ahenktar bir kül teşkil ediyor mu, etmiyor mu? Bir defa, görelim, bakalım, sonra, icabeden karar verilir. Yıkma kolay, yapmak güç olduğu ve yıkıldıktan sonra bir daha yapılması imkânı da olmadığı için yıkmakta isticale hiç lüzum yoktur. Yenicamiin etrafında ve Eminönü civarında, kemerle mahfele gelinciye kadar, yıkılacak ne külüstür binalar vardır!”⁶²⁶

Aynı konuda Sedat Çetintaş şunları yazmıştır:

“Operatör Doktor Cemil bir meydan tanzimi için Türk tarihinin telafisi mümkün olmayan bir incisini süpürüp atmak fikrinin katilidir.

Saltanat devrinin cellada teslim eder gibi kör kazmaya tevdi etmiş olduğu abidelerimiz Cumhuriyet devrinde azami himaye ve sahabete mazhar olmuştur. Cumhuriyetin şuurlu ve kültürlü devri artık meydan için abide yıkmaz, abide için meydanlar yaratır ve bu devirde abidelere hürmet etmeyen şehir projeleri kabul edilemez.”⁶²⁷

⁶²⁴ **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1937.

⁶²⁵ **Cumhuriyet**, 31 Ocak 1938.

⁶²⁶ **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1938.

⁶²⁷ Sedat Çetintaş, “Yeni Cami Kemeri”, **Akşam**, 8 Şubat 1938.

Sonuçta bu kemer yaya geçidi olarak kullanılacak şekilde imar planına dâhil edilmiş ve kaldırılmamıştır.⁶²⁸ Sadece bu tek örnek bile farklı kurum ve şahısların kültür varlıklarına yönelik tutumlarındaki değişiklikleri açığa çıkarmaktadır.

İmar işleri tarihî eserler için çoğu zaman tehdit unsuru olmuştur. Bu durumu Semavi Eyice şöyle belirtir:

“Başta İstanbul olmak üzere her şehrimizde, zaman zaman nükseden bir ‘imar ve güzelleşme’ hastalığı vardır. Bunun ilk kurbanları da daima çeşitli eski eserler olurlar. Eski eser -ki kültürümüzün maddi delilleridir- birçoklarımız için bir meçhuldür. İçinde yaşadığımız, etrafımızı çeviren, aralarında doğup büyüdüğümüz hatta günlük ihtiyaçlarımız için kullandığımız birçok eserin ‘hakiki birer eski eser’, korunması gerekli bir millî kültür eseri, Türk medeniyetinin geçmişteki varlığının hatıraları, izleri olduklarından haberdar değilizdir.”⁶²⁹

Eminönü’ndeki bu tarihî yapı gibi imar faaliyetleri dolayısıyla zarar gören eserler arasında örneğin Dolmabahçe Sarayı’nın müstemilat yapıları vardır. Bu yapıların Cumhuriyet’in ilk yıllarında farklı biçimlerde kullanıldığı tespit edilebilmektedir. Dolmabahçe Sarayı’nın saray tiyatrosu, Osmanlı Dönemi’nde Yıldız Sarayı kullanılmaya başlandığından itibaren ihmal edilmişti. Cumhuriyet’in ilk yıllarında tiyatronun depo olarak kullanıldığı bilinmektedir. 1936 tarihli fotoğraflarda tiyatro binası ayakta olmasına rağmen 1937’de Prost’un imar planları kapsamında Gümüşsuyu Bulvarı yapılırken bu yapı yıkılmıştır.⁶³⁰

Bu gibi eserlerin örnekleri arttırılabilir fakat belli başlı olanlarına değinilmekle yetinilecek ve genel yaklaşımlar ortaya koyulmaya çalışılacaktır. İstanbul’da imar hareketlerinden etkilenen kültür varlıklarının tam bir listesinin olmaması ise bu alandaki önemli bir eksikliktir.

3.4.3.5.1. İstanbul’un Surları

İstanbul’un surları imar faaliyetlerinden önce de en çok tahrip olan kültür varlıklarındandır. 1930’ların başında Ayvansaray’da yani surlara yakın bölgede eski Bizans hapishanenin içinde kaçak bir rakı fabrikası keşfedilmiş ve “yolu bostanlar içinden geçen ve eski kalelerin içinde muntazam bir fabrika hâlinde kurulan bu imalathanede” yakalananlar tutuklanmıştı.⁶³¹ Sur duvarlarını yıkarak kendi yapılarında

⁶²⁸ **Cumhuriyet**, 25 Ocak 1939.

⁶²⁹ Semavi Eyice, “Kültür Eserlerimiz Olarak Eski Eserler ve Bunların Korunması”, **Türk Kültürü Dergisi**, s. 7 (Mayıs 1963): 38.

⁶³⁰ Sema Öner, “Değişen Tarihi Çevre ve Dolmabahçe Sarayı Yapıları”, **Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri (7-10 Mart 1994)**, (İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2000): 281.

⁶³¹ **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1930.

kullananlar olduğu gibi Edirnekapı ve Yedikule civarında surlar zaman içinde açıkça tahrip edilmişti.⁶³²

Surlar arasında onarılan nadir örneklerden biri Topkapı Sarayı'nı çeviren Suru Sultani'nin Devlet Matbaası tarafında bulunan kısmıdır. Bu kısım herhangi bir tehlike oluşmasını önlemek amacıyla Müzeler İdaresi tarafından 1936 yılında onarılmıştır.⁶³³

Suru Sultani'den sonra Ahırkapı'dan Yedikule'ye kadar olan sahil kısmında Bizans Devri'ne ait surlardan tamiri mümkün olanların “esaslı ve tarihî kıymetine halel gelmemek üzere” tamirine karar verilmiştir. Ancak tamiri mümkün olmayan kısımlar sahil manzaralarını çirkinleştirdiği gerekçesi ile yıkılacak ve buralara sahil gazinoları ve bahçeler yapılacaktır.⁶³⁴ Ahırkapı'da surlar civarında bulunan Bizans Devri'ne ait Justinyen Sarayı'nın enkazının tamir edilmesine de bu dönemde başlanmıştır.⁶³⁵

Sur dışında kalan Bizans eserlerinden Tekfur Sarayı'nın kaçakçılar eliyle mezbaha hâline getirildiği zabıta tarafından tespit edilmiş ve durum basına yansımıştır.⁶³⁶

Şehrin imar planı hazırlanırken surların ne olacağı da tartışılmıştır. Prost'un planına göre şehrin etrafındaki Bizans surlarından büyük kısmı yıkılacaktır. “Yalnız Türk âsarından bulunan Anadolu ve Rumeli hisarile Topkapı ve Yedikule'deki surlar ve Bizans surlarının on dört kapısile doksan altı kulesi muhafaza edilecektir.”⁶³⁷

İstanbul çağdaş bir şehir olarak planlanırken ve tarihî eserlere önem verilmesi sürekli gündemdeyken Prost'un “yalnız Türk eserlerini” korumaya öncelik verirken, Bizans kalıntılarını gözden çıkarması dönemin koruma anlayışı ile doğrudan örtüşmez. Şehrin imar planında surlarla ilgili kısmın tatbikine Atatürk Dönemi'nde başlanamamıştır. Surların imarı ve ihyası mı yoksa yıkılması mı lazım geldiği İnönü Devri'nde yeniden tartışılacaktır. Hangi medeniyet izleri saklanacak, hangisi korunacak ve hangisi yok olabilecektir, bu ilk başta planlanmadığı gibi bu konuda tutarlı bir politika takip edilebildiği de görülmemiştir.

⁶³² **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1934.

⁶³³ **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1936.

⁶³⁴ **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1936.

⁶³⁵ **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1936.

⁶³⁶ **Cumhuriyet**, 1 Mart 1937.

⁶³⁷ **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1938.

3.4.3.5.2. İbrahim Paşa Sarayı'nın Durumu

Prost'un imar planı hazırlanırken bazen sonradan değerlendirilmesi gereken yapılar gündeme gelmiştir. Bunlardan biri Adliye Sarayı'dır. Sultanahmet'teki Adliye Sarayı 3 Aralık 1933 gecesi yanmıştı. Adliye Sarayı'nın yeniden yapılması için yer tespiti uzun yıllar memleketin neredeyse bütün kültür kurumlarını meşgul etmiş, sonunda bu karar imar planını hazırlayan Prost'a bırakılmıştır.⁶³⁸

Prost imar planını uygulamaya başladıktan sonra Sultanahmet'teki hapishane binasının yıkılarak yerine Adliye Sarayı'nın yapılmasını önermiştir. Bu öneri tartışmaların başlamasına neden olmuştur. Mimar Sedat Çetintaş yıkılması düşünülen hapishane binasının aslında eski İbrahim Paşa Sarayı olduğunu, ancak etrafına yapılan eklemeler dolayısıyla bugüne kadar fark edilmediğini savunmuştur.⁶³⁹

Sedat Çetintaş'ın *Cumhuriyet* gazetesinde 5 Haziran 1938'de "Kör Kazma Hortlayabilir mi?" başlığıyla kaleme aldığı yazı İbrahim Paşa Sarayı'nın Cumhuriyet dönemi hikayesini detaylıca anlatmaktadır:

"Dört yüz yıl evvel dedelerimiz Atmeydanı'na nâzır bir saray yapmışlar, bu saray tarihin bin bir vukuatına sahne olduktan sonra nihayet sağ ve salim Cumhuriyet devrine intikal mazhariyetine kavuşmuştur. İşin tuhafı bu saray, İstanbul'un göbeğinde ve herkesin gözü önünde olduğu hâlde onun kıymetli bir saray olduğunu kimse bilmiyormuş hatta Mimar Prof. Prost dahi bu sarayın şahsiyet ve hüviyetini takdir edemeyerek buradaki binaların kâmilten yıkılması lâzım geldiği kanaati ile projelerini yapmıştır."

Çetintaş Prost'u mazur görür, "Çünkü o Türk tarihini bilmez. Ben bile binayı tetkik ettikten sonra buranın İbrahim Paşa Sarayı olduğunu anladım." der.

"Üstündeki palaspareler kaldırılırsa altındaki asilzade uyanıp kalkacaktır. Yani bu sarayın önüne ve etrafına 18. asırdan beri yamalar hâlinde yapıştırılan kıymetsiz binaların, tahta perdeliğine nihayet verilirse Sultanahmet Camii ile mükemmel bir armoni teşkil edecek olan başka bir ihtişam ve başka bir güzellik 400 yıl evvelki Türk sanatkârları tarafından vücuda getirilmiştir."

Hükümet isterse bunu da daha büyüklerini de yıktırır, diyenlere karşı Çetintaş; "Fakat unutmayalım ki hükümet kıymetli mimari abidelerimizi kat'iyen yıktırmak istemez, onların en samimî ve en candan hamisidir; ancak o binanın kıymetini hükümet nazarında tebarüz ettirmek lazımdır." demektedir.

Çetintaş'ın bu ısrarları sonucunda hapishane binasının tetkik edilmesine karar verilmiştir. Birkaç farklı komisyonun yaptığı incelemelerde bir sonuca ulaşılamayınca konunun olduğu gibi Cumhurbaşkanı'na aktarılmasına karar verilmiştir. Atatürk,

⁶³⁸ *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1934.

⁶³⁹ *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1938.

Sedat Çetintaş'ın savunduğu gibi eklemelerin yıkılmasına ve geride kalan yapıya bakılarak değerlendirilmesine karar vermiştir.⁶⁴⁰

Çetintaş, neredeyse bir mahalleyi kaplayan İbrahim Paşa Sarayı'nın hangi kurumlar tarafından kullanılmakta olduğunu sayar: "Umumi Hapishane, Maliye Evrak Hazinesi, Millî Müdafaa'ya ait evrak hazinesi, kolordu ambarları, Yabancı Askerlik Şubesi ve Tapu Dairesi tarafından parça parça paylaşılmış ve işgal edilmiştir."⁶⁴¹

Bu konunun kapandığını ve Saray'ın korunacağını düşünen Çetintaş, Atatürk Dönemi sonlarında sarayla ilgili şunları yazmıştır:

"Görülüyor ki İbrahim Paşa Sarayı davası mevzî bir mahiyet taşıyan bir iş olmayıp bunun hududunu çok aşmış millî bir davadır.

Birincisi Türk milleti bir benzeri daha bulunmayan çok değerli dört buçuk asırlık bir Türk sarayını bütün azametiyle görmüş ve inanarak kazanmış olacaktır. İkincisi de bu vesile ile doğrudan doğruya ihtisasa dayanan işlerde rastgele insanların, rastgele mimarların söz sahibi olamayacakları hakikati kültür âlemimizde bir abide olarak yükselecektir.

Son söz olarak büyük milletime geçmiş olsun, diyeceğim. Zira bu sarayı yıkabilselerdi Cumhuriyet devrinin kültür tarihine silinmez bir leke sürülmüş olacaktı ve bizlerden ziyade çocuklarımız asırlarca bunun matemini tutacaklardı. Şimdi bu tehlike ortadan kalkmıştır.

Bu tehlikeyi ortadan kaldırmış olan hükümetimize sonsuz şükran borcumuzdur."⁶⁴²

Ancak sorun çözülmemiş, İnönü Dönemi'nde sarayın bir kısmı yıkılmıştır. Yanlış kararlara rağmen 1950'lerde İbrahim Paşa Sarayı kurtarılmış ancak yıllar süren hatalı kullanımlardan ve yıkım kararından büyük zarar görmüştür. Bu tartışmalara yol açan Adliye Sarayı ise buraya değil, Sultanahmet'te başka bir bölgeye yine 1950'lerde inşa edilebilmiştir.

3.4.3.6. İstanbul Belediyesi Tarafından Onarılan Kültür Varlıkları

Atatürk Dönemi'nde İstanbul Belediyesi, eski eserlerin onarımı, müzecilik ve imar işlerinde etkindi. Belediye onarımlar hususunda imar faaliyetlerinden önce de bazı işlere imza atmıştı ama asıl etkinliği imar faaliyetleriyle başladı.

İmar öncesi onarılan eserler arasında 1929 yılında tamir edilen Anadolu Hisarı vardı. Hisar'ın silüetinin değişmesine sebep olduğu düşünülen bu onarım Albert Gabriel tarafından eleştirilmiş; Gabriel, hatanın Belediyede değil "tarihî bir eserin ihyasında fena beton kullanan mühendiste" olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴³

⁶⁴⁰ Sedat Çetintaş, "İbrahim Paşa Sarayı Macerasının Tarihçesi", **Yeni Sabah**, 4 Ekim 1947.

⁶⁴¹ Sedat Çetintaş, **Saray ve Kervansaraylarımız Arasında İbrahim Paşa Sarayı** (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939), 4.

⁶⁴² Çetintaş, **Saray ve Kervansaraylarımız**, 7-10.

⁶⁴³ Albert Gabriel, **İstanbul Türk Kaleleri**, çev. Alp Ilgaz (Tercüman Yayınları, 1972): 20-21.

Anadolu Hisarı'nın tamiriyle eş zamanlı olarak şehrin silüetine hâkim olan Kız Kulesi⁶⁴⁴, Beyazıt Kulesi⁶⁴⁵ ve Galata Kulesi'nin⁶⁴⁶ onarıldığı bilinmektedir. Fatih'te bulunan Kıztaşı'nın seyyahların ziyaretiyle dikkat çektiği, bu nedenle etrafına parmaklık yapıldığını da basından öğrenmek mümkündür.⁶⁴⁷

İstanbul Belediyesi yıllık planlarına dâhil ettiği işler kapsamında onarımları yürütürken Vakıflar Umum Müdürlüğünün onarımlarına da yardımcı olmaktadır. Osman Nuri Ergin bu durumu şöyle yorumlamaktadır: “Belediye kadar hor ve hakir görülen, aynı zamanda kendisinden her şey istenen ve beklenen fakat buna mukabil pek az hakkı ve selâhiyeti tanınmış olan bir müessese yoktur.”⁶⁴⁸

Vakıflar Umum Müdürlüğü, özellikle büyük Osmanlı camilerinin onarımları söz konusu olduğu zaman “ehliyetli müteahhit ve maharetli ustalar bulunamayacağı” gerekçesi ile Başvekâlete bir yazı yazarak onarımın Belediye aracılığıyla yaptırılmasını talep ediyordu. Vakıflar Umum Müdürlüğünün başvurusu üzerine onarım için gereken bütçe devlet tarafından karşılanıyordu. Onarımlarda İcra Vekilleri Kararı alınması gerekliydi.

Bu suretle Atatürk Dönemi'nde Belediye tarafından tamir ettirilen büyük Osmanlı eserlerinden biri Sultanahmet Camisi'dir. “Esaslı bir surette tamire” ihtiyacı olan bu önemli eseri tamir edecek ehliyetli müteahhit bulunamayacağı gerekçesi ile tamirin Belediye tarafından yaptırılmasına İcra Vekilleri Heyetince karar verilmiştir.⁶⁴⁹

Onarımlarının Belediye tarafından yaptırılmasına İcra Vekilleri Heyetince karar verilen diğer camiler arasında Mesih Paşa Camisi, Murat Paşa Camisi, Azapkapı Camisi, Sultan Selim Camisi ve Laleli Camisi gibi eserler bulunmaktadır.⁶⁵⁰

Ayrıca İstiklal Caddesi'nde “âsâr-ı nefiseden” Hüseyin Ağa Camisi; “eski şeklini bozmayacak ve mimari kıymetine hâlel getirmeyecek bir surette yapılması zaruretine binaen” Belediye tarafından tamir ettirilmiştir.⁶⁵¹ Tarihî ve mimari kıymeti

⁶⁴⁴ **Cumhuriyet**, 31 Temmuz 1929.

⁶⁴⁵ **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1929.

⁶⁴⁶ **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1929.

⁶⁴⁷ **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1930.

⁶⁴⁸ **Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi**, 163.

⁶⁴⁹ **BCA**, 30-18-01-02/06-52-01, 23 Ekim 1929.

⁶⁵⁰ **BCA**, 30-18-01-02/67-61-06, 16 Temmuz 1936.

⁶⁵¹ **BCA**, 30-18-01-02/68-78-04, 18 Eylül 1936.

haiz olan Kadirga'daki Sokullu Camisi,⁶⁵² Üsküdar'daki Şemsipaşa Camisi,⁶⁵³ “her kısmın ayrı ayrı mütehassıs ustalara ihtiyaç göstermesi zarureti binaen” Süleymaniye ve Yeni Cami yine Belediye aracılığıyla tamir ettirilen eserlerdendir.⁶⁵⁴

İstanbul Belediyesi imar faaliyetleriyle uyumlu şekilde camiler dışında bazı tarihî eserleri satın alarak ve onararak tarihî eserlerin korunmasına katkı sağlamıştır. Bu şekilde satın alınan eserlerden biri, İstanbul'un fethinden sonra Türk mimarları tarafından yapılan ilk büyük eser olarak bilinen Mahmut Paşa Hamamı'dır. Hamam, sahiplerinin borçlarından dolayı icrayla satılığa çıkarılınca Belediye bu hamamı satın almıştır. Önce burada bir müze kurmayı planlayan Belediye,⁶⁵⁵ sonradan binanın hamam olarak işletilmesinde karar kılmıştır.⁶⁵⁶

Ancak Belediye bazen eski eserleri depo olarak kullandığı için eleştirilmiştir. Bu yapılardan biri Sultanahmet Meydanı'nda Mimar Sinan tarafından yapılan ve Hürrem Hamamı ya da Ayasofya Hamamı ismiyle bilinen tarihî hamamdır. Hamam, Cemil Paşa'nın belediye reisliği döneminde benzer örnekleri olduğu gerekçesiyle yıkılmak istenmiş; ancak itirazlar dolayısıyla yıkılmaktan kurtulmuştu. Aslen vakıf eseri olup sonraki yıllarda Belediye tarafından satılan alınan hamamın 1932 yılında asli özelliğini koruyarak çağdaş bir hamam hâline getirilmesi planlanmıştı. Ancak “Yapılan tetkikat neticesinde binanın alaturka hamama elverişli olmadığı anlaşılmış ve bundan vazgeçilmiştir.”⁶⁵⁷

Sultanahmet'teki Adliye Sarayı 1933 yılında yandıktan sonra Ayasofya ve Sultanahmet gibi dünyada eşi bulunmayan sanat eserlerinin civarında benzin deposu gibi tehlike arz edecek binaların başka mahallere taşınması konuşulur olmuştur.⁶⁵⁸ Bunun nedeni o dönem Ayasofya'daki hamamın benzin deposu olarak kullanıldığı söylentisidir. Belediye, hamamın benzin deposu olmadığını, kırtasiye ve diğer malzemelerin burada saklandığını açıklamıştır.⁶⁵⁹

Dönemin Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı olan Halil Ethem Bey, Başvekâlete şikâyetle bulunmuş ve bu hamamın depo olarak kullanılmaması gerektiğini, belediye

⁶⁵² BCA, 30-18-01-02/84-64-14, 14 Temmuz 1938.

⁶⁵³ BCA, 30-18-01-02/84-65-17, 14 Temmuz 1938.

⁶⁵⁴ BCA, 30-18-01-02/83-59-10, 28 Haziran 1938.

⁶⁵⁵ Cumhuriyet, 30 Kasım 1936.

⁶⁵⁶ Cumhuriyet, 17 Ocak 1937.

⁶⁵⁷ Cumhuriyet, 13 Ağustos 1932.

⁶⁵⁸ Cumhuriyet, 16 Aralık 1933.

⁶⁵⁹ Sıçrayık, agt, 126.

eğer burayı boşaltırsa müzeye dönüştürülebileceğini bildirmiştir.⁶⁶⁰ 1935 yılında Belediyenin buradaki eşyaları Fatih'te bir başka medreseye taşıdığı ilan edilmiştir.⁶⁶¹ Ancak hamamın mülkiyeti Belediyede olduğundan bu yıllarda başka bir iş için kullanılması kararı Belediyede kalmıştır.

Belediyenin yaptığı onarımlar yalnız camilerle sınırlı değildir. Şehrin çarşılarının onarımı işini de Belediyenin takip etmesine karar verilmiştir. Kapalıçarşı'nın tamirâtı 1932 yılında gündeme gelince Belediye Daimî Encümeni konuyu Şehir Meclisi'ne taşımıştır.⁶⁶² Mecliste alınan karara göre Kapalıçarşı gibi birden çok dükkânın olduğu yerlerde gerekli görülen tamirat mal sahiplerince yaptırılmalıdır. Eğer sahipleri yanaşmazsa bu işi Belediye üstlenmeli, tamir için harcanan para da dükkân sahiplerinden tahsil edilmelidir. Kapalıçarşı'daki dükkân sahipleri tamirat için alınan karara uymayınca bu işi önerildiği gibi Belediye üstlenmiştir. Ancak tahsisat yetersizliği nedeniyle bu iş uzamıştır.⁶⁶³

Cumhuriyet gazetesinde çıkan 14 Şubat 1934 tarihli bir başka habere göre eski ticari vaziyetini kaybeden Kapalıçarşı'nın “tarihî, mimari, bedii ve iktisadi bir kıymeti olup olmadığı” tetkik edilecek ve eğer tamirin elzem olduğu anlaşılırsa Belediye Fen Heyeti bir tamir programı hazırlayacaktır. 1935'te çıkan bir başka haberden anlaşıldığı üzere Kapalıçarşı'nın bazı yerleri tamir edilemeyecek kadar harap olduğu için çarşının tamiri şehir planının ikmalinden sonraya bırakılmıştır.⁶⁶⁴

Kapalıçarşı'nın tamiri meselesi bu şekilde uzun yıllar çözülemezken şehrin bir diğer çarşısı olan Mısır Çarşısı'nın büyük kapısından çıkan on kiloluk büyük bir taş giriş kapısını kapatacak şekilde düşmüş; düşerken de bazı vatandaşların yaralanmasına neden olmuştur. Yapılan incelemede kapı üzerindeki kemerin taşlarının çürüdüğü ve hepsinin yerinden oynadığı anlaşılmış ve çarşı kapatılmıştır. Belediye Fen Heyeti konuyla ilgilenirken gazetelerde Mısır Çarşısı yıkılıyor, haberleri çıkmıştır.⁶⁶⁵ Mısır Çarşısı yıkılırsa Yeni Cami'nin de yıkılacağı gibi söylentiler çoğalmıştır.⁶⁶⁶

Fen Heyeti; yaptığı açıklamada Çarşı'nın çok büyük bir tehlike arz etmediğini ancak kemerin bir kısmının yıkılmasının gerektiğini, bu nedenle eski eser olup

⁶⁶⁰ BCA, 30-10-00/213-447-02, 16 Aralık 1935.

⁶⁶¹ *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1935.

⁶⁶² *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1932.

⁶⁶³ *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1932.

⁶⁶⁴ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1935.

⁶⁶⁵ *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1932.

⁶⁶⁶ *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1932.

olmadığının anlaşılması için Müzeler İdaresinden görüş istendiğini söylemiştir.⁶⁶⁷ Müzeler İdaresinden gelen mühendisler yaptığı tahkikatta kemerin tarihî eser olduğunu ve yıkılma derecesinde bir tehlikesi olmadığını açıklamışlardır.⁶⁶⁸

Bu açıklamadan sonra tarihî kıymeti olduğu ilan edilen Mısır Çarşısı'nın dükkân sahiplerince tamir ettirilmesine karar verilmiştir.⁶⁶⁹ Ancak İstanbul'da Prost'un imar planının uygulanması çalışmaları başlayınca Mısır Çarşısı tarihî hüviyeti olduğu için yeniden gündeme gelmiştir. Mısır Çarşısı o dönemde çoğu boş olan, dolu olanları da kirasını karşılayamayan dükkânlardan oluşuyordu. Buranın modern bir hal şeklinde tasarlanması fikri ortaya atılmıştır.⁶⁷⁰ Sonunda Mısır Çarşısı şehir planında olduğu gibi bırakılmıştır.⁶⁷¹

Bu örnekler üzerinden şu iki noktayı değerlendirmek mümkündür. Birincisi inşaat tarihleri çok eskiye uzanan Kapalıçarşı ve Mısır Çarşısı gibi şehrin iki ticari merkezinin tarihî eser olup olmadığına dair karara tetkikat sonucu varılmıştır. Eski dönemde yapılsa bile inşaat tekniğinin değişmesi, tarihî ve mimari hüviyetini kaybetmesi gibi durumlar araştırılmakta ve karar buna göre verilmektedir. İkincisi onarımlar uzun yıllar sürmekte çünkü kurumlar nasıl bir yol izleyeceğini önceden bilmemektedir. Konu gündeme gelince, bir eser zarar görünce karar verilmekte, gerekirse karar değiştirilmektedir. Bu noktalar Belediye dâhil olmak üzere yetkili makamların eski eser onarımı konusunda hâlâ deneyimsiz olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Belediyenin ve diğer kurumların eski eser statüsünde olan kültür varlıklarını çeşitli şekillerde yeniden kullanması bazen kurumlar arasında ihtilafa da neden olmuştur. Bu durumu Yıldız Sarayı üzerinden incelemek mümkündür.

3.4.3.6.1. Yıldız Sarayı'nın Değerlendirilmesi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında bazı yasal düzenlemelerle Hanedan'a ait yapılar, ihtiyacı olan çeşitli kurumlara tahsis edilmiştir. Yıldız Sarayı son dönem Osmanlı saraylarından biri olarak müzeye çevrilmesi düşünülmendiğinden birçok kuruma tahsis edilerek dağıtılmıştı.

⁶⁶⁷ *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1932.

⁶⁶⁸ *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1932.

⁶⁶⁹ *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1932.

⁶⁷⁰ *Cumhuriyet*, 9 Mart 1938.

⁶⁷¹ *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1938.

Mesela Yıldız Sarayı müstemilatından olup Millî Saraylar Müdüriyetine bağlı olan “Çukur Daire ve kütüphane denilen harap ve küçük bina ile Cihannüma Köşkü ve Saraylar İdaresinde iken mefruşat deposu, kiler, marangozhane olarak kullanılan binalar müstakillen birer daire ittihazı kâbil olmadığından” 1928 yılında Erkan-ı Harbiye Mektebi olmak üzere Harbiye Vekâletine terk edilmiştir.⁶⁷²

Bu yol sadece Yıldız Sarayı’nda izlenmemiştir. Pek çok saray yapısı okul olarak kullanılmak üzere Maarif Vekâletine Cumhuriyet’in ilk yıllarında devredilmiştir. Mesela yine Millî Saraylar Müdüriyetine verilen Dolmabahçe Sarayı’nın Veliaht Dairesi ve Kandilli’deki saray binasının okul olarak kullanılmak üzere Maarif Vekâletine tahsisi 1926’da gerçekleştirmiştir.⁶⁷³

Ayrıca Dolmabahçe Sarayı müstemilatından olan Fındıklı Sarayı da Maarif emrine verilmiştir.⁶⁷⁴ Daha sonra bina acil onarımları yapılarak Güzel Sanatlar Akademisine dönüştürülmüştür.⁶⁷⁵

Saray yapıları bu şekilde kullanıma geçerken Yıldız Sarayı binalarından Merasim Köşkü olarak bilinen Şale Köşkü, 18 Kasım 1925’te uluslararası kongre ve konferanslara tahsis edilmek üzere Millî Sarayların emrine verilmişti. Ancak daha sonra Yıldız Sarayı Parkı ve Şale Köşkü’nün İstanbul Belediyesine kiralanmasına karar verilmiştir. Yalnız binalar değil, bina içindeki eşyaların da kiralanabilmesi için İstanbul Defterdarlığı ile Şehremaneti arasında yapılan mukaveleye bir madde eklenmiştir.⁶⁷⁶ Ancak kira sözleşmesi bittikten sonra bu eşya olduğu yerde gerekli tadilat ve ilavelerin yapılmasıyla yine müstemilat içinde bırakılacaktır.⁶⁷⁷

Bu düzenlemeler ve Dâhiliye Vekâletinin müsaadesi ile Yıldız Sarayı’nda bir gazino yapılması için uluslararası bir müsabaka açılmıştır. Gazinoyu işletecek şirket belirlenince Yıldız’da derhal tamirat başlamıştır. Yıldız Gazinosu ile Belediye hem bu yapıları harap olmaktan koruyacak hem de içindeki mobilyalar olduğu gibi korunacağından dağılmasını engelleyecektir. Bu gazino ile İstanbul’a gelen turistlere bir cazibe merkezi yaratılacağı düşünülmektedir.⁶⁷⁸

⁶⁷² BCA, 30-18-01-01/23-07-17, 13 Şubat 1927.

⁶⁷³ BCA, 30-18-01-01/18-26-08, 24 Ocak 1926.

⁶⁷⁴ BCA, 30-18-01-01/20-59-01, 12 Eylül 1926.

⁶⁷⁵ BCA, 30-18-01-01/26-56-15, 13 Ekim 1927.

⁶⁷⁶ BCA, 30-18-01-01/20-51-06, 8 Ağustos 1926.

⁶⁷⁷ BCA, 30-18-01-01/21-71-15, 17 Kasım 1926.

⁶⁷⁸ Yıldız Belediye Gazinosu (Ahmed İhsan Matbaası, 1926), 8-10.

Yıldız Sarayı'nın Avrupa'nın en iyi eğlence ve konaklama yeri yapılacağı; içinde dans salonu, toplantı salonları, istirahat salonu, bar, rulet vb. oyunların oynanacağı oyun salonu, yemek salonları, banyolu yatak odaları olacağı gazinonun tanıtım metninde bildirilmektedir. Yine burada bildirildiği üzere “Şark'ın padişahlarına mahsus ziynetleri ile Garb'ın konfor ve eğlence hayatını birleştiren Yıldız Gazinosu, turizme önemli bir katkı sağlayacak, Türkiye'yi Garb'a tanıttacaktır.”⁶⁷⁹

Ancak Yıldız Sarayı'ndaki gazino kısa süre sonra yasak oyunlar oynandığı gerekçesiyle hükümetin emriyle kapatılmıştır. Belediye ve Defterdarlık arasındaki mukavelename de feshedilerek sarayın modern bir kız koleji olmak üzere Maarif Vekâletine verileceği basına yansımıştır.⁶⁸⁰

Bir müddet sonra Belediye ile Defterdarlık arasındaki ihtilafın giderilerek Yıldız'ın tamamıyla Belediyeye devredildiğine dair bir başka haber çıkmıştır.⁶⁸¹ İki kurum arasında yapılan yeni mutabakata göre Belediye, Yıldız Bahçelerini tanzim edecek ve binalarda esaslı bir tamirat yapacaktır.⁶⁸² Bahçelerde düzenleme yapıldıktan sonra buranın halka açılacağı söylenmektedir.⁶⁸³ 16 Nisan 1931 tarihli bir köşe yazısında Yıldız Sarayı'nın hastane, sanatoryum ya da eğlence yeri yapılacağının düşünüldüğüne yer verilmiştir.⁶⁸⁴

Bir süre sonra Yıldız Bahçeleri halka açılırken 17 Temmuz 1933 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi haberinden anlaşıldığı üzere Merasim Dairesi İstanbul'da toplanacak uluslararası konferanslara tahsis edilmek üzere restorasyona alınmıştır.⁶⁸⁵

Yıldız Sarayı Merasim Dairesi'ne verilen bu yeni işlev basında desteklenmiş, Abidin Daver Yıldız Sarayı'nın tarihinde ilk kez iyi bir iş için kullanılacağını yazmıştır:

“Merasim dairesi, sırasile Padişahlara saray, İmparatorlara misafirhane ve kumarhane olduktan sonra, nihayet, şimdi Balkan milletlerine sulh, sükun ve dostluk teminine çalışan bir konferansın içtimgâhı oldu. Saray macera dolu hayatında bir sürü şeyden sonra bir de hayra alet oluyor demek! Haydi hayırlısı.”⁶⁸⁶

⁶⁷⁹ Yıldız Belediye Gazinosu, 11.

⁶⁸⁰ *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1930.

⁶⁸¹ *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1931.

⁶⁸² *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1931.

⁶⁸³ *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1931.

⁶⁸⁴ *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1931.

⁶⁸⁵ *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1933.

⁶⁸⁶ *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1931.

Yeni işlevine hazırlanması için başlatılan kapsamlı tamirat işleri Mart 1934'te bitmiş;⁶⁸⁷ Yıldız'daki ilk etkinlik Parlamento Konferansı olmuştur. Merasim salonu tamamen genişletilmiş, kürsü ve katılımcılar için kanepelerle tefriş edilmiştir. Sarayda ayrıca davetliler, gazeteciler ve elçiler için de bir oda hazırlanmıştır.⁶⁸⁸ Konferansa katılanlardan Feridun Osman böyle uluslararası bir toplantının eski bir hanedan sarayında olmasını değerlendiren şu yazıyı kaleme almıştır:

“(…) İlk celsenin açılışına on dakika var. Kızıl Sultan'ın [II. Abdülhamid] yuvasında demokrasinin Milletler Kurultayı toplanıyor. Türk inkılaplarının bu yeni miracını ne kadar alışkın bir şetaretle [sevinçle] kutluyoruz! Cihan tarihinin yarısını dolduran memleketlerin hürriyetini; senelerce, müstehase koleksiyonları gibi, içinde hapseden bu binada 22 milletin hürriyet ve demokrasi haklarını görüşeceğiz.”⁶⁸⁹

Yıldız Sarayı Merasim Dairesi ve Bahçeleri örneği hanedan yapılarının değerlendirilmesi konusunda örnek bir yol olmuştur. Her ne kadar şahıslara kiralanması ilgili kurumları zor durumda bıraksa da parkların halka açılması, Şale Köşkü'nün uluslararası toplantılarda Türkiye'yi temsil edecek modern bir konferans salonuna dönüştürülmesi yeniden işlevlendirmenin önemini ortaya koymuştur.

3.4.3.7. İstanbul Belediyesinin Müzecilik Faaliyetleri

İstanbul Belediyesi onarımlar ve şehrin imarı dışında, eski eserlerin korunması ve millî kültürün gelişmesi için önemi olan müzecilik faaliyetleri ile de ilgilenmiştir.

Belediye Kanunu ile 500.000 liradan fazla geliri olan belediyeler için müze ve halk kütüphanesi kurulması zorunlu hâle getirilmişti. İstanbul Belediyesi bu amaçla İnkılap Müze ve Kütüphanesi kurma işlerine 1930'larda başladı.

Aslında 1925 yılında Şişli'deki ikametgâhının önüne Atatürk'ün vatanın kurtuluşunu bu evde hazırladığını ifade eden bir levha koyan Belediye, 1928'de bu evi satın almış ve evin “İnkılap Müze ve Kütüphanesi” olarak açılması planlanmıştı. İnkılaplara dair belge ve eşyaların toplanması için Belediye Reisi Muhittin Üstündağ'ın başkanlığında Fuat Köprülü, Osman Nuri Ergin, eski şehreminlerinden Hayrettin Nedim, Müzeler Müdürü Halil Ethem ve Askerî Müze Müdür Yardımcısı Derviş Bey gibi isimlerden teşekkül eden komisyon kurulmuştu.⁶⁹⁰ Belediye Kanunu'nun getirdiği zorunluluk ortaya çıkınca işler hızlandırılmış ve İnkılap Müzesi

⁶⁸⁷ *Cumhuriyet*, 31 Mart 1934.

⁶⁸⁸ *Cumhuriyet*, 20 Mart 1934.

⁶⁸⁹ *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1934.

⁶⁹⁰ Ali Mazak, “Türk Müzeciliğinde İstanbul Belediyesi”, *Geçmişten Geleceğe Türkiye’de Müzecilik Sempozyumu II* (Ankara: VEKAM Yayınları, 2009): 203.

için gerekli olan tahsisatın 1930 yılı bütçesinden itibaren on yıl boyunca ayrılması ve bu süre zarfında müzenin ikmal edilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁹¹

Enver Behnan Şapolyo; müzeler, milletlerin manevi kıymetlerini göstermek dolayısıyla mühim bir mevki almaktadır, der. “Bu sebeptendir ki her millet, mazide bırakmış olduğu eserleri bir araya toplayarak yaşayan nesle bu değeri büyük eşyaları teşhir etmektedir.”⁶⁹²

Bu düşünceden hareketle İstanbul Belediyesi hem bir Şehir Müzesi kurarak eski İstanbul’un artık tarih olan Cumhuriyet öncesi geçmişini yansıtmayı planlamış hem de İnkılap Müzesi ile Atatürk’ün ve yeni rejimin hatıralarını yeni nesillere aktarmak istemiştir.

İnkılap Müzesi için Abdülhak Şinasi Hisar “Bu müzeyi seyredenler, -tabii herkes kendi istidat, iktidar ve kabiliyetine göre- ahlaki, medeni, millî bir takım dersler alacaklar ve bu, millete eşsiz bir heyecan membaı olacak ve bilhassa inkılap terbiyesini yetiştirmeğe ve ananeleştirmeğe yarayacaktır.” diyerek inkılap fikirlerinin kalıcılığı için kurulacak bu müzenin çok önemli işler üstleneceğini vurgulamaktadır.⁶⁹³

İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğünün verdiği bilgiye göre İnkılap Müzesine 1928 yılında 8.000, 1929 yılında 4.000 ve 1930 yılında 5.000 lira tahsisat ayıran Belediye; 1927 ve 1928 yıllarında bin liralık bütçe de İstanbul Müzeler İdaresi için ayırmıştır.⁶⁹⁴ Yani Belediye kendi müzecilik faaliyetleri dışında İstanbul müzelerine tahsisat da ayırmaktadır.

Sonraki süreçte Belediye toplanan eserler arasında çok sayıda etnografik malzeme olması dolayısıyla bir de Şehir Müzesi kurmaya karar vermiştir. Bu müzede “eskiden İstanbul’da kullanılan her türlü ev eşyası, elbiseler, tekke eşyaları ve derviş kıyafetleri, yavaş yavaş unutulmaya başlayan Karagöz ve kukla gibi millî oyunlar, Eyüp oyuncakları gibi etnografik ürünler” bulunacaktır.⁶⁹⁵

Beyazıt Medresesi 1931 yılında Belediyeye tahsis edilince yer sıkıntısından dolayı Şişli’deki evde toplanan fazla malzemelerden Atatürk ve inkılaplarla ilgili

⁶⁹¹ **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1929.

⁶⁹² Enver Behnan Şapolyo, “Müzeciliğin Tarihi”, **Ülkü**, c. 3, s. 18 (Ağustos 1934): 428.

⁶⁹³ Abdülhak Şinasi, “Bir İnkılap Müzesi İçin”, **Ülkü**, c. 2, s. 9 (Ekim 1933): 264.

⁶⁹⁴ **İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı** (1930-1931), (İstanbul Belediye Matbaası, 1932), 182.

⁶⁹⁵ **Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi**, 97.

olmayanların buraya nakledilmesine karar verilmiştir.⁶⁹⁶ Böylece Şehir Müzesi fikri iyice şekillenmiştir.

“Şehir Müze ve Kütüphanesi” adı verilen ve Belediye tarafından Beyazıt Medresesi’nde tanzim edilen bu müzenin 29 Ekim 1932’de açılacağı duyurulurken⁶⁹⁷ İnkılap Müzesinin açılışı İnönü Dönemi’nde mümkün olabilmektedir.

Osman Nuri Ergin’in verdiği bilgilere göre Belediye, ayrıca 1932’de halka açtığı İtfaiye Müzesi ile itfaiye kurumunun 200 yıllık tarihinde kullandıkları eşya ve aletler ile kıyafetleri koruyarak ve teşhir ederek şehrin bir geleneğine de sahip çıkmıştır.⁶⁹⁸

Ayrıca Bizans Dönemi sarnıçlarından biri olan Yerebatan Sarnıcı da 1937 yılında Belediye tarafından sahiplerinden satın alınmıştır. Bu yıllarda planlanan imar çalışmalarına uyumlu olarak Belediye “burayı temizleterek asrî bir hâle koyacaktır.”⁶⁹⁹

Sonuçta Atatürk Dönemi’nde teşkilat yapısı gelişerek şekillenen İstanbul Belediyesi, yalnız imar faaliyetlerinin yürütücüsü değil, kültür varlıklarının onarımında söz sahibi olan kurum olarak da önem kazandı. İmar faaliyetleri gereğince öne çıkan eserlerin yanı sıra Vakıflar Umum Müdürlüğünce gerekli görülen bazı onarım faaliyetlerini de Belediye planlıyordu. Kendi bütçesi yetersiz olsa da eski eser onarımlarında uzmanlaşan ustaları Belediyenin tayin etmesi bu konuda kuruma bir öncelik hakkı tanımıştı. Diğer taraftan satın alınan tarihî eserleri onarıp yeniden işleve sokarak ya da başka işlere tahsis ederek diğer kurumlara da örnek olan Belediye, kültür varlıklarının korunması ve geleceğe aktarılması hususunda önemini fark ettiği müzecilik işleriyle de erken tarihlerden itibaren ilgilenmeye başlamıştır.

3.4.4. Diğer Kültür Kurumlarının Faaliyetleri

Kültür varlıklarının korunması konusunda kültür kurumlarının faaliyetleri büyük önem taşır. Atatürk Dönemi’nde bu kurumlardan tarih ve arkeolojinin millî kimlik oluşturmadaki önemini vurgulayan Türk Tarih Kurumu (TTK) ile bölgesel müzecilik çalışmaları ile hem eser toplanmasına hem halkın bilinçlenmesine katkı sağlayan Halkevleri diğerlerinden daha ön plandadır. Ayrıca 1923 yılında Seyyahin Cemiyeti adıyla kurulan Turing Kurumu daha çok turizm faaliyetlerinin gelişmesi için çalışmış ve ülkede turizm olgusunun önemszenmesine gayret etmiştir. Kültür kurumlarının

⁶⁹⁶ *Cumhuriyet*, 31 Ocak 1931.

⁶⁹⁷ *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1932.

⁶⁹⁸ *Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi*, 98.

⁶⁹⁹ *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1937.

kültür varlıklarına olan yaklaşımı incelenirken önce kurumların kısa bir tarihçesine yer verilmiş, ardından kültür varlıkları özelinde imza attıkları faaliyetler değerlendirilmiştir.

3.4.4.1. Türk Ocakları ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti

Türk Ocakları, II. Meşrutiyet Dönemi'nde kurulan ve uzun süre faaliyet gösteren cemiyetlerden biridir. 1912 tarihli kuruluş nizamnamesinde Ocağın amacı: “Türklerin millî terbiye ve ilmî, içtimaî, iktisadî seviyelerinin terâkki ve ilâsıyla Türk ırk ve dilinin kemâline çalışmaktır.” şeklinde ifade edilmiştir.⁷⁰⁰

Maksadını gerçekleştirmek için dersler, konferanslar, müsamereler düzenlemek, yayın yapmak ve mektepler açmak; her türlü meslek ve sanat erbabı ile ilişki kurarak millî serveti korumak ve çoğaltmak, iktisadi ve zirai teşviklerde bulunmak gibi amaçlar da nizamnamede yer alan diğer gayelerindendir.

Cumhuriyet'in ilanıyla Türk Ocakları yeniden örgütlenmiş ve tüm Anadolu'da şubeleri açılmıştır. Atatürk'ün maddi ve manevi olarak desteklediği Ocaklar bir kültür kurumu olarak yayılmış ve Hamdullah Suphi'nin deyiimiyle “ülkenin en önemli harsî, ilmî ve içtimaî güçlerinden” biri olmuştur.⁷⁰¹

Atatürk'ün tarih ilmine olan ilgisi bilinmektedir. Yalnızca tarihe değil tarihe veri sağlayan arkeoloji ve antropoloji gibi dallara da alâka göstermiştir. Afet İnan'ın aktardığına göre Atatürk bu ilimlerle alâkalı bir gün şunları söylemişti:

“... İnsan zekâsıdır ki beklediğimiz sonucu elde etmemiş olmakla birlikte bugünkü araştırmacı zekâları doyuracak ve tarihi aydınlatacak yeni yöntemler ve bilimler bulmuştur. İşte arkeoloji ve antropoloji, o bilimlerin başında gelir. Tarih, bu son bilimlerin bulduğu belgelere dayandıkça temelli olur. Tarihi bu belgelere dayanan milletlerdir ki kendi aslını bulur ve tanır. İşte bizim tarihimiz, Türk tarihi bu bilim belgelerine dayanır. Yeter ki bugünün aydın gençliği bu belgeleri aracısız tanısin ve tanıtsın.”⁷⁰²

Bir gün bazı arkeolojik buluntuları incelerken Afet İnan'a “Devam ediniz, memleketimizin kültür tarihi zenginliğini daha çok bulacaksınız.” dediğini İnan hatıralarında nakletmektedir.⁷⁰³

Tüm bilim dallarına önem veren Atatürk, bilim ve ulusların ilerlemesi ve saygı görmesi arasındaki ilişkiyi sürekli vurgulamıştır. Hem bu fikrini hem de Türk

⁷⁰⁰ Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 52.

⁷⁰¹ **age**, 132.

⁷⁰² Afet İnan, **Atatürk Hakkında**, 242.

⁷⁰³ Afet [İnan], **Atatürk ve Tarih Tezi**, 243.

Ocaklarının önemini 20 Mart 1923 günü Konya Türk Ocağında yaptığı bir konuşmada şöyle ifade etmişti:

“Bir milletin namuslu bir varlık, saygıya değer bir yeri olması için o milletin yalnız bilgin ve teknikçi olması yeterli değildir. Her bilimin, her şeyin üzerinde bir hassaya sahip olması lâzımdır ki o da o milletin belirli ve olumlu bir yapıya sahip olmasıdır. Böyle bir seviyeye sahip olmayan fertler ve böyle fertlerden birleşmiş milletler hiçbir zaman gerçek bir devlet kuramazlar. Böyle uluslar birer fesat ocağı olurlar. Benim bildiğime göre memleketimizde çok senelerden beri açılmış ve bugün de kutsal ateşlerle yanan ve alevi ona her bağlı olanın kalp ve vicdanını aydınlatan Türk Ocaklarının esas gayesi millete böyle olumlu bir karakter vermektir. Türk Ocakları milletin kültürü üzerinde mühim etkiler yapmalıdır. Zaten bunu yapıyorlar ve daha da yapacaklardır. (...) Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak, önce bizim kendi benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti, hissen, fikren, fiilen, bütün iş ve davranışlarımız ile gösterebiliriz, bilelim ki millî benliğini bulmayan milletler başka milletlerin avıdır...”⁷⁰⁴

Atatürk’ün 1923 tarihli bu konuşmasındaki birçok vurgu 1938 yılına kadar sürecek olan Atatürk döneminin genel millî kimlik anlayışının bir özeti gibidir. Bu önemli konuşmayı Türk Ocaklarına hitaben yapmış olması da Atatürk’ün kuruma yönelik hassasiyetinin yansımasıdır. Türk Ocakları kurulduğu ilk yıllardan itibaren önemli görülmüş ve bu önem 1930’lardan sonra daha da artmıştır. Bu artışta milliyetçilik algısı ve millî şuurun iyice şekillenmesi ve millî kimlik politikalarının belirginleşmesi etkili olmuştur.

Afet İnan, Türk Ocaklarının 1930 tarihli kurultayında bir konuşma yapmış ve Ocağın amaçlarına yönelik şunları söylemiştir:

“Türk Ocağı’nın maksadı; millî şuurun kuvvetlenmesi ve Türk’ün, Türklüğün ne olduğunu anlamak ve bu anlayışı kuvvetlendirmeye çalışmaktır. Bence bu gayenin aydınlatılması için en nurlu güneş Türk’ün menşeyini, medeniyetini, azametini tanıtan tarihtir. Bunu biliş ve cihana bildiririz. Dünden gafil olan bir insan bugünü bilmez ve yarına intikal eyliyemez.”⁷⁰⁵

Türk Ocaklarının hem Osmanlı hem de Cumhuriyet Dönemi’nde halka sosyal ve kültürel katkı sağladığı ve Cumhuriyet Dönemi’nde özellikle inkılapların benimsenmesi hususunda etkisinin olduğu kabul edilmektedir.⁷⁰⁶ Türk Ocaklarının 1926 yılı mesai programına bakıldığında idare heyetlerinin fotoğraf koleksiyonları oluşturmaya karar verdikleri görülür. Bu koleksiyonlarda şehirler, kasabalar, nahiyeler ve köylerde, eski devirlerden kalma askerî, dinî, mülki, mimari abideler çeşitlerine göre tespit ve tasnif edilerek kütüphanelerde saklanmak üzere hazırlanacaktır. Ayrıca “hattatların yazılarından müzehhiplerin tezhiplerine, şair divanlarından, minyatür ve halılara, kumaşlara kıymetli görülen eserleri toplayarak hars müzeleri vücuda

⁷⁰⁴ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri 2, 146-147.

⁷⁰⁵ Afet İnan, *Türk Tarihi Hakkında Mütalâalar* (Türk Ocağı Matbaası, 1930), 4-5.

⁷⁰⁶ Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010), 28.

getirmeye” çalıştıkları bilinmektedir.⁷⁰⁷ Dolayısıyla Türk Ocakları yalnız soyut bir kimlik oluşumuna destek vermekle kalmamış kültür varlıklarının fiziksel olarak kayıt altına alınması ve korunması hususunda da çalışmıştır.

Türk Ocakları kültürel gelişime katkı vermesinin yanında 1930 yılında kendi bünyelerinde bir tarih cemiyeti oluşturmuştur. Bu cemiyet, VI. Türk Ocakları Kurultayı’nda Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti adıyla kurulmuş ve Haziran 1930 itibarıyla çalışmalarına başlamıştır. Türk Ocakları 1931 yılında kapatıldıktan sonra Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti müstakil bir hâle getirilmiştir. 1935 yılına kadar bu ismi kullanan Heyet, Atatürk’ün önerisi ile bu yıldan itibaren Türk Tarih Kurumu adını alacaktır.⁷⁰⁸

Türk Ocaklarının kapatılmalarına dair birçok sebep sıralanır. Bunlar arasında Ocak üyelerinin ileri gelenlerinden bazılarının Serbest Cumhuriyet Fırkasına yakın olmaları, bazı şubelerin irticai faaliyetlere karışması gibi siyasi sebepler baskındır. Bununla birlikte aynı dönemde Halkevlerinin kurulması gündemde olduğundan bu da sebeplerden biri olarak görülmektedir.⁷⁰⁹ Her iki kurumun benzer faaliyetlerde bulunmasının Halkevlerinin işlevselliğini zayıflatacağı düşünülmüş olmalıdır.

Sonuç olarak 1912 yılından 1931’de kapandığı tarihe kadar Türk Ocakları; İmparatorluktan ulus devlete geçişte, millî kültürün oluşması ve anlaşılmasında önemli roller üstlenen bir kültür kurumu olmuştur. Türk Ocakları, bulundukları merkezlerdeki tarihî eserlerin korunması, fotoğraflanması, etnografya alanında halkın önem verdiği unsurların toplanması çalışmalarıyla kültürel gelişmeye katkı sağlamıştır. Dönemin kültür adamlarından Abdülhak Şinasi “Millî abidelerimizi, millî sanat eserlerimizi ve hatta tezyinî sanat eserlerini anlamak millî kültürümüzün bir kısmını teşkil edecektir.” diyerek kurumun bu sahalarda attığı adımların önemine değinmiştir.⁷¹⁰

Türk Ocakları katkılarından sonra tarihe karışırken Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ya da sonraki adıyla Türk Tarih Kurumu adıyla yeniden şekillenen cemiyet, Türk Tarih Tezi ve kurultaylarla Türk millî kimliğinin ve Cumhuriyet’in erken dönem ideolojisinin yaratıldığı temel kurum olacaktır.

⁷⁰⁷ Üstel, *age*, 215-219.

⁷⁰⁸ **II. Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937) Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler** (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1943): 10.

⁷⁰⁹ Üstel, *age*, 350-370.

⁷¹⁰ Şinasi, “Tarihî ve Millî Abidelerimiz”, 469.

Türk Tarih Kurumunun kuruluş nizamnamesine göre maksatları arasında şunlar vardır: Türk tarihini araştırmak ve sonuçları neşretmek; bunun için ilmî müzakerelerde bulunmak, Türk tarihi membalarını araştırıp bastırmak, Türk tarihini araştırarak vesaik ve malzemeyi elde etmek için icabeden yerlere hafır [kazı] ve keşif heyetleri göndermek.⁷¹¹

TTK'nin arkeoloji ilminin önemini ortaya çıkararak millî kazılar dönemini başlatmış olması önemlidir. Kurulduktan sonra muhtelif yerlerde arkeolojik kazılar yapmış ve özellikle Alacahöyük, Pazarlı, Etiyokuşu, Karaoğlan, Ankara Kalesi, Çankırıkapı, Alpullu ve İstanbul'da "Türk tarihinin muhtelif noktalarını aydınlatan ve cihan ilim âleminde büyük takdir ve hayranlıkla karşılanan değerli arkeoloji eserleri" meydana çıkarmıştır.⁷¹² 1934 yılında İstanbul Üniversitesine bağlı Türk Arkeoloji Enstitüsünün ve 1936 yılında Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin kurulmasıyla artan arkeolojik kazı faaliyetleriyle ulusal bilinç kazanan arkeoloji, tüm yurda TTK'nin öncülüğünde yayılmıştır.⁷¹³

Türkiye'deki arkeolojik kazıları değerlendiren Landsberger, "Anadolu kültür tarihinin toplu bir tasvirini olanaksız kılan karanlık dönemleri aydınlatmak" için arkeolojiye önem verilmesi gerektiğinin altını çizmiş ve arkeolojik buluntuların yazılı bilgilerin tamamlayıcısı olacağını ifade etmiştir.⁷¹⁴

TTK'nin çalışmaları ile Türk Tarih Tezi her geçen gün şekillenirken yurtda önemi artan tarih, arkeoloji ve müzeler hakkında dönem aydınları birçok yazılar yazmıştır. Bunlardan Hamit Zübeyir, müzelerin eksikliğiyle alâkalı şunları söylemiştir:

"Müzeler, bütün beşeri tekamülü aksettiren müesseseler, bu meyanda arşiv ve millî kütüphaneler ile birlikte koleksiyonlar, üniversitenin bir cüzüdür. Bir asırdan fazla bir maziye sahip olmalarına rağmen müzelerimiz henüz neveleri, binaları, laboratuvarları ile ihtiyaca kâfi değildir."⁷¹⁵

Arık ise arkeoloji ve müzelerin önemini şöyle dile getirmiştir:

"Arkeolojinin lüzumuna inanmak için şunu hatırlatmak yeter: Bugünün medeniyeti bir mucize değildir. Her medeniyet gibi daima bir geliş ve akışla özü geçmiştedir. Kökü geçmişe ulalıdır.

⁷¹¹ **II. Türk Tarih Kongresi**, 15.

⁷¹² **CHP 15. Yıl Kitabı**, 169.

⁷¹³ Yasemin Tümer Erdem, "Atatürk Devri Arkeoloji Çalışmalarından Biri: Sultanahmet Kazısı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. 21, s. 62 (2005): 754.

⁷¹⁴ B. Landsberger, "Türkiye'de Müstakbel Hafriyatın Değeri", **TTK Belleten**, c. 3, s. 10 (Nisan 1939): 229.

⁷¹⁵ Hamit Zübeyir Koşay, "Yarının Türkiye Müzeleri", **Etnografya, Folklor, Dil, Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler** (Ankara: 1974): 127.

Bu itibarla hiç bir bilgi, sanat şubesi arkeoloji kadar bir cemiyetin aslını, medeniyetini tanıtamaz. Bir cemiyetin insanlık arasındaki yerini arkeolojiden daha açık hangi ilim gösterebilir? Türkler ki asırlar ve asırlarca içli dışlı ihmale, iftiraya boğulmuş bir millettir. Onların Rönesans'ını arkeolojiden daha esaslı hangi şey hazırlayabilir?⁷¹⁶

Hem Zübeyir'in hem Arık'ın "bütün beşeri tekamül ve medeniyet" olarak betimlediği kavram evrensel kültürde Türk izinin ortaya çıkarılmasında müzelerin, arkeoloji ve tarihin önemini ortaya koymak gayreti olarak yorumlanmaktadır. TTK, halkı tarihî eserler konusunda bilinçlendirmek için kendisi de yayınlar neşretmiştir. Kurumun yayımladığı bir bildiri hem Türk Tarih Tezi'ne vurgu yapıyor hem Türk topraklarındaki kültür varlıklarının zenginliklerine dikkat çekiyor ve bunları korumanın ne denli önemli olduğunu ortaya koyuyordu:

"Yurddaş,

Türk toprağının üst ve altı değerli antikite, anıtlar ve tarihî eserlerle doludur. Bunlar Türk ulusunun dünyada ilk kültürü kurduğunu, ulusumuzun başka uluslara kültür önderliği ettiğini bütün acuna tanıtacak şahitlerdir. İnsanlık kültürünün kuruluşunda, gelişiminde ve ilerleyişinde Türk ulusunun yaratıcı varlığını gösteren, bu ata andaçlarını korumakla Türk tarihini korumuş oluruz.

Yurddaş, Ulu Cumhurbaşkanımız Atatürk'ün yüce önderliği altında Türk tarihini başlangıcından başlayarak incelemekte olan ve Türk tarihinin eskiliğini, genişliğini ve yüksekliğini bütün dünyaya tanıtmaya çalışan Türk Tarih Kurumu, bütün çalışmalarında tarihî eserlere dayanmaktadır. Bu eserler, hepimizin ulusal, müşterek malımızdır. Onun için bu eserleri yıkılmaktan harap olmaktan, yabancı illere ve ellere geçmekten korumak her Türk için ulusal bir ödevdir.

Yurddaş, bu ödevi canla başla yerine getirmeğe çalış. Tarihî eserler bulur, böyle eserlerin yerlerini görür veya işitirsen bu eserlerin şunun bunun eline geçmesine meydan vermeden müzelere ve hükümet adamlarına haber ver. Kendi kendine usulsüz ve tarih devirlerini altüst edecek toprak kazılarında bulunma. Böylelikle define arayacağım diye bulacağın eserler ne sana ne de tarihe yarar. Sana atalardan kalmış veya eline geçmiş olan tarihî eserleri de yabancı ellere kaptırma. Bütün bunları ulusal kurumlara vermek kutsal amacın olsun."⁷¹⁷

Bu yayında dünyada ilk kültürün yaratıcısı olan Türklerin ata yadigarlarına insanlık adına sahip çıkılmasının istenmesi dönemin medeniyet algısının en açık şekilde ifade edilmesidir. Atalardan kalmış eserler yabancıların eline geçmemeli, Türk ulusunun yaratıcı varlığını herkes görmelidir. Bunun için de tarihî eserlere sahip çıkılmalıdır.

Atatürk Türk Tarih Kurumunun ve yine millî kimlik oluşturmada önemli çalışmalara imza atan Türk Dil Kurumunun (TDK) katkılarına pek çok konuşmasında değinmiştir. 1936 yılında bu iki kurumun zaman içinde birer akademiye dönüşeceğini vurguladığı bir konuşma yapmış ve ayrıca şunları söylemiştir:

"Her gün yeni gerçeklik ufukları açan ciddi ve devamlı çalışmalarını takdirle anmak isterim. Bu iki ulusal kurumun tarihimizin ve dilimizin karanlıklar içinde unutulmuş

⁷¹⁶ Remzi Oğuz Arık, "Tarih, Arkeoloji, Müzeler, Turizm", *Ülkü*, c. 3, s. 19 (Eylül 1934): 31.

⁷¹⁷ Gerçek, *age*, 166.

derinliklerine dünya kültüründeki analıklarını reddolunamaz bilimsel belgelerle ortaya koydukça yalnız Türk milleti için değil ve fakat bütün bilim âlemi için dikkat ve ilgi çeken kutsal bir görev yapmakta olduklarını güvenle söyleyebilirim.”⁷¹⁸

Mecliste 1937 yılında yapmış olduğu bir konuşmasında Atatürk yine bu iki kurumdan bahseden şu konuşmayı yapmıştır:

“Türk Tarih ve Dil kurumlarının, Türk millî varlığını aydınlatan çok kıymetli ve önemli birer ilim kurumu mahiyetini aldığını görmek, hepimizi sevindirici bir hâdisedir. Tarih Kurumu; yaptığı kongre, kurduğu sergi, yurd içindeki hafirler, ortaya çıkardığı eserlerle, şimdiden bütün ilim dünyasına kültürel vazifesini ifaya başlamıştır.”⁷¹⁹

Atatürk, 1938 yılında da bu kurumların çalışmasına yer ayırmıştır:

“Türk Tarih ve Dil kurumlarının çalışmaları takdirde lâyük kıymet ve mahiyet arz etmektedir. Tarih tezimizi reddedilemez delil ve vesikalarla ilim dünyasına tanıtan Tarih Kurumu memleketin muhtelif yerlerinde yeniden kazılar yaptırmış ve beynelmilel toplantılara muvaffakiyetle iştirak ederek yaptığı tebliğlerle ecnebi uzmanların alâka ve takdirlerini kazanmıştır.”⁷²⁰

Atatürk’ün Türk ulusuna millî bir kimlik yaratmak için hedeflediği yolda Türk Tarih Tezi bir dönüm noktasıdır. Afet İnan’a göre Atatürk’ün tarih tezini ortaya çıkaran sebepler arasında Fransa’da 1928’de basılan bir coğrafya kitabının etkisi vardır. Bu kitapta Türklerin sarı ırk yani Avrupa zihniyetine göre ikinci derecede insan ırkına mensup olduğunun iddia edilmesi Atatürk’ü çok kızdırmıştır. “Türkler bir aşiret olarak Anadolu’da imparatorluk kuramaz. Bunun başka türlü bir izahı olmak lazımdır. Tarih ilmi bunu meydana çıkarmalıdır.” diyen Atatürk’e göre Türkler, Anadolu’da ilk devlet kuran millettir. Bu ırkın kültür yurdu ilk zamanlar Orta Asya’ydı. İklim değişikliği Türklerin yurdunu değiştirmesine yol açtı. Taşı cilalamayı bulan, ziraatı başlatan, madenlerden yararlanarak alet edevat yapan bu halk göç etmeye mecbur kaldı. Orta Asya’dan “şarka, cenuba, garpte Hazer Denzinin şimal ve cenubunda olmak üzere” yayıldılar. Gittikleri yerlerde kültürlerini kurdular. “İran, Anadolu, Mısır, Ege medeniyetlerinin ilk kurucuları Ortaasyalı brakisefal ırkının mümessilleridir.” İşte Atatürk’ün tarih tezini Afet İnan böyle özetlemektedir.⁷²¹

İnan’a göre Türk Tarih Tezi oluşturulurken çözülmesi gereken asıl düğüm noktası, Türk milletinin Osmanlı Devri’nden önceki tarihî ve medeniyet sahasındaki eserlerinin ortaya koyulmasıdır. Bu doğrultuda Atatürk’ün Türk tarihçilerden

⁷¹⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri 1, 252.

⁷¹⁹ age, 410.

⁷²⁰ age, 423.

⁷²¹ Afet [İnan], Atatürk ve Tarih Tezi: 244-246.

beklentisi şudur: “Anadolu tarihini en eski çağlardan itibaren kendi tarihleri telakki etmek ve her tarih araştırmasını canlı bir surette tecelli ettirmek.”⁷²²

Ersanlı’ya göre Türk Tarih Tezi Osmanlı-İslam geçmişini reddederek Türk milliyetçiliğine dayalı yeni bir tarihyazımını ortaya çıkarmıştır:

“Bir yandan Osmanlı tarihyazıcılığının üslup özelliklerine karşı çıkılırken, öte yandan da Osmanlı-İslam dönemi ile evrimsel bağlantılar görmezlikten gelinmiş, eleştirel bir bakış açısından ziyade “yok sayma” anlayışı hakim olmuştur. Osmanlı ve İslam dönemlerinin tarihsel gerçekliğini inkâr eden Türk Tarih Tezi tamamen romantikleştirilen İslam öncesi ve tarih öncesi anlayışının laikliği ile bir altın çağ yaratmaya uğraşmıştır. Türk Devriminin katı-laik politikacıları, dünyevi köklerin birçok açıdan, Orta Asya’da ya da Anadolu kazı alanlarında İslam öncesi geçmişin toprak kazılarak çıkartılması sonucunda kanıtlanabileceğine inanmışlardır.”⁷²³

Bugün Türk Tarih Tezi’ne yönelik eleştiriler arasında temelsiz oluşu ve Osmanlı geçmişini göz ardı etmesi gibi noktalar öne çıkar. Osmanlı geçmişinin yerini Anadolu uygarlıkları almıştır. Anadolu uygarlıklarının tarihine ilişkin pek çok çalışmaya imza atan Türkiye’nin ilk arkeologlarından Ekrem Akurgal, Türk Tarih Tezi’nin ortaya konmasındaki sebepleri şöyle sıralamaktadır:

“Türk Tarih Tezi; Osmanlı, Selçuk ve Uygurlar gibi büyük medeniyetler varken İskitlere, Hititlere, Sümerlere kadar dayandırıldı çünkü Atatürk yeni bir ruhla milleti teçhiz etmek istedi. Yıpranmamış, tetkikten uzak kalmış bir tarihi seçerek, eleştirilmekte olan Osmanlı uygarlığından uzak bir tarih bilinci oluşturmayı gaye edindi.

I. Dünya Savaşından sonra Türk yurdunu istila etmek isteyen kuvvetler Yunanlara “Bu topraklar sizindir” diyerek işgallerini haklı çıkarmak istemişti. Atatürk bu yeni tarih tezi ile bu topraklarda Yunanlardan önce yaşayan ve Anadolu’nun en eski halkı olduğu kabul edilen Hititlerin Türk olduğunu iddia ederek, bu tarz iddiaları sona erdirmeyi de amaçlamıştır.”⁷²⁴

Madran’a göre TTK’nin tezini destekleyecek en somut ve eğitici malzemeyi taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları sağlamaktaydı. “Bu nedenle, Cumhuriyet yönetimlerinin Türk kimliği ve Anadolu uygarlıkları-Türk ilişkileri konusunda eski eserleri kullanmak istemiş olmaları doğal karşılanmalıdır.”⁷²⁵

Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin Türk kültür tarihindeki en büyük hizmetlerinden biri düzenlediği tarih kongreleridir. Bu kongreler Atatürk’ün Türk milletine geçmişten güç alan bir millî kimlik oluşturmada etkili olmuştur. Bu kapsamda 2-11 Temmuz 1932 tarihleri arasında Ankara’da Halkevi binasında gerçekleşen Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin ilk Türk Tarih Kongresi bir geleneği de başlatmıştır. Bundan sonra 5 senede bir düzenlenecek olan bu Kongre’nin amacı, Türk Tarih Tezi’nin Türk

⁷²² Landsberger, **age**, 225.

⁷²³ Ersanlı, **age**, 231-234.

⁷²⁴ Ekrem Akurgal, “Tarih İlmi ve Atatürk”, **TTK Belleten**, c. 20, s. 80 (1950): 582-583.

⁷²⁵ Madran, “Cumhuriyet’in İlk Otuz Yılında”, 74.

milletine ve bilim dünyasına sunulması; okullarda buna uygun bir müfredatın hazırlanmasıdır.

I. Kongre sırasında hazırlanan tarih ders kitaplarının “Türk’ün geçmişini en doğru şekilde anlattığını” aktaran 15 Temmuz 1932 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi haberi, bu tezle Avrupalılar tarafından kaleme alınan tarihin sona erdiğini duyurmaktaydı:

“Tarihten evvelki devirlerin ve tarihî devirlerde ilk, orta ve son zamanların hadiselerini yazarken bütün bu hadiseler ilk defa olmak üzere kendi gözümüzle bakmıştır. Türk milletinin inkâr edilen meziyetlerini ve medeniyet eserlerini onları örten garezkârlık ve ihmal perdelerini birer birer yırtarak Türk kavminin tarihte hakiki mevkiini meydana çıkarmış ve Türk milleti hesabına, kelimenin bütün manasile tam ve kâmil tarihî bir terkip ve inşa yapmıştır. Bu terkinin mihveri Türk milleti ve büyük Türk ırkıdır.”

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Başkanı Yusuf Akçura, bu Kongre dolayısıyla Atatürk’e, Türk milletinin hakikat yolunu görmesini ve benliğini bulmasını sağladığı için teşekkür ederken tarih ilminin önemini de şöyle anlatmıştır:

“Tarih, millî harsın temelidir; aynı zamanda tarih, milletlerin cihandaki mevki ve şereflerini tayin eder; tarih sayesinde bir kavim, yeryüzünde hayat ve saadet hakkının hüccetlerini âleme gösterir; tarih sayesinde bir millet, istikbalinin parlak ve sonsuz yollarını açar.”⁷²⁶

Kongrenin sonunda Maarif Vekili Esat Sagay çalışmaların önemine binaen şunları söylemiştir:

“Beraberce geçirdiğimiz on gün içinde konferanslar, mütalaalar, müzakereler ve münakaşalarla birçok müspet neticeler elde ettik: Başta Türk ırkının tarihten evvelki çağlarda bile, Asya’nın ortasında, dünyanın göbeğinde medeniyet kurmaya başladığını, sonra buradan dünyanın her tarafına medeniyet götürüp dağıttığını gördük. Avrupalı muharrirlerin şu veya bu maksatla meydana çıkardıkları Arî, Turanî tasniflerinin, hele bu insan nevileri arasında tebarüz ettirmek istedikleri farkların esassız olduğunu anladık. Sonra, Orta Kurunda kurulan İslam medeniyetinde Türklerin çok büyük rolünü öğrendik; şimdiye kadar Samîlerin ve Arî ünvanını yalnız kendilerine hasreden Fürslerin ve Avrupalıların el birliği ile örtmek istedikleri bu hakikati meydana çıkardık. Nihayet İslam âleminde kalan Türk kavimlerinin, birkaç yüzyıldan beri tekâmül ve terakki edememeleri sebeplerini araştırarak, muayyen neticelere ulaştık ve bununla atide terakkimize mâni olabilecek engellerin yeni Türkiye Devleti’nde izalesi hikmetini öğrenmiş olduk.”⁷²⁷

Gazeteler Türk Tarih Kongresi’ni gün gün takip etmişlerdir. Toplantıların ikinci günü “Gazi zafer yolunda, inkılap yolunda olduğu gibi irfan yolunda da milletin rehberliğini yapıyor.”⁷²⁸ diyen *Cumhuriyet* Başyazarı Yunus Nadi, üçüncü gün Kongre’yi değerlendirmiştir. “Geçmiş zamanların topraklar altına intikal etmiş harabe enkazları arasından çekip çıkaracağımız paramparça vesikalarından istidlâl etmeğe çalışacağımız tarihî hakikatlerin tesbiti nisbetle kolay olmayacağını kabul etmek muvafık olur.” diyerek konuya önem verilmesi gerektiğinin altını çizmiş ve Türk Tarih

⁷²⁶ Birinci Türk Tarih Kongresi, 617.

⁷²⁷ age, 635.

⁷²⁸ *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1932.

Cemiyetinin ilmî bir enstitü olarak Türk maarif teşkilatına çok faydalı olacağını ifade etmiştir.⁷²⁹

Bundan beş yıl sonra toplanan II. Türk Tarih Kongresi, 20-25 Eylül 1937'de İstanbul'da düzenlenmiştir. TTK Genel Sekreteri Muzaffer Göker, II. Türk Tarih Kongresi'nin açılışında I. Kongre'de Türk Tarih Tezi'nin "ifade, münakaşa ve tesbit olunduğu"; bu yeni kongrenin o zamandan beri devam eden çalışmaların verdiği neticeleri "Türk ilim âlemine, tarih ile alâkalı dünya âlimlerine bildirmek, bu neticeleri geniş bir ilmiğ tenkite, münakaşaya arz etmek düşüncesi" taşıdığını söylemiştir.⁷³⁰

Kongre'ye katılan ve dönemin İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Direktörü olan Dr. Bittel, Atatürk'ün başka devlet adamları gibi ilmî çalışmaların yalnız hâmisi olmadığını, onun dil, tarih ve arkeoloji araştırmalarında da önemli bir payı olduğunu söyler ve bu yakın ilgisinin Türk bağımsızlık mücadelesinin bir parçası olduğunu ilave eder. Bittel'e göre bir millet, ancak geleneklerinin, mazisinin, atalarının ve toprağında yatan tarihinin şuuruna erişerek bir millet olabilir ve Atatürk tam da bunu gerçekleştirmeye çalışmaktadır.⁷³¹

Bittel'in ifadeleri dönemin bakış açısını ve Türk Tarih Tezi'ne yönelik düşünceleri çok iyi özetler.

II. Türk Tarih Kongresi, Osmanlı saraylarından Dolmabahçe'de yapılmıştır. Kongre münasebetiyle Saray'ın Merasim Salonu'nda Türk tarihinin ana hatlarını arkeolojik eserlere dayalı olarak sunan bir Tarih Sergisi tertip edilmiştir. Ayrıca Saray'ın Veliaht Dairesi'nde ilk kez bir Türk Resim ve Heykel Galerisi açılmıştır. Tarih Sergisi, Atatürk'ün vefatına değin öğretmenlerin, öğrencilerin ve halkın ziyaretine açık kalmış; Resim ve Heykel Galerisi ise bir müze olarak sürekli açık hâle getirilmiştir.⁷³²

Tarih Sergisi; bilim insanlarının ortaya koyduğu tarihi, arkeologların gün yüzüne çıkardığı eserlerle anlatırken Resim ve Heykel Galerisi, Türklerin geleneğinde olmadığı ileri sürülen iki sanat dalına ait eserleri görücüye çıkarmıştır. Osmanlı'nın son döneminde padişahların da özel bir ilgi gösterdiği resim ve heykel merakı Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin verdiği destekle iyice artmıştır. Devlet, resim ve

⁷²⁹ **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1932.

⁷³⁰ Muzaffer Göker, "İkinci Türk Tarih Kongresi", **TTK Belleten**, c. 2, s. 5-6 (Ocak-Nisan 1938): 2.

⁷³¹ K. Bittel, "Atatürk ve İlközü Tarih Araştırmaları", **TTK Belleten**, c. 3, s. 10 (Nisan 1939): 205.

⁷³² **CHP 15. Yıl Kitabı**, 168.

heykel sanatının Türkler için önemini ve bu sanat dallarının koruyucusu olduğunu açıkça göstermiştir. Bu sergileri ziyaret edenler, Cumhuriyet'ten önce girmeleri pek mümkün olmayan Dolmabahçe Sarayı'nın en büyük salonlarında birer yurttaş olarak Türk'ün tarihini ve yaratıcılığını izlemişlerdir. “Bir millet ki kendi resmini yapmaz, bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki fennin icap ettirdiği şeyleri yapmaz; itiraf etmeli ki o milletin tariki terakkide yeri yoktur. Hâlbuki bizim milletimiz, gerçek nitelikleri ile ileri olmaya layıktır ve olacaktır.” diyen Atatürk, söz konusu galeriyi açarak Türk milletinin kimliğinde sanatın da yaratıcılığın da olduğunu göstermiştir.⁷³³

Dolmabahçe Sarayı'nda Resim ve Heykel Galerisi'nin açılması için Kültür Bakanlığı başta olmak üzere çeşitli bakanlıklar ve bankaların koleksiyonlarında bulunan Türk ressamlarının tabloları toplanmıştır. Kültür Bakanlığı diğer kurumlardan tabloların gönderilmesini talep ederken “memleketimizin sanat alanındaki hakiki varlığını en iyi bir şekilde göstermek” için bu millî galeriye önem verilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.⁷³⁴

Afet İnan, Kongre dolayısıyla Dolmabahçe Sarayı'nın Veliaht Dairesi'nde açılan galeriye ithafen “Osmanlı Devri'nin sarayı bu işe en iyi yaradı. Bu galeri bir asırdan beri resim üzerinde işlemeğe çalışan Türk sanatkârlarının malıdır.” demektedir.⁷³⁵ Resim Galerisi'nin açılışında yaptığı konuşmada “Türk sanatkârı! Senin eserlerinle dolduracağın bu saray gibi daha ne büyük yerlerin vardır, ve olacaktır!” diyerek Osmanlı sarayında, bir zamanlar yasak olan Batı tarzı resim sanatına dair galeri açılmasının Cumhuriyet Hükümetinin sanatı ve sanatkârı korumasının göstergelerinden biri olduğunu vurgulamıştır.⁷³⁶

TTK tarafından düzenlenen kongrelerle Türk Tarih Tezi geniş kitlelere duyurulurken bu kapsamda açılan tarih, resim ve heykel sergileriyle Türk milletinin bu alandaki varlığı ortaya konulmuştur. Kongrelerin diğer önemli yanı Atatürk'ün tarih ve arkeolojiye olan merakını göstermesidir. Atatürk hem bilim adamlarıyla hararetli tartışmalar yaparak hem toplantılarda ortaya atılan fikirleri detaylarıyla inceleyerek tarih tezinin kurucu ve koruyucusu olduğunu göstermiştir.

⁷³³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 2, 71.

⁷³⁴ BCA, 30-10-00/173-195-01, 23 Temmuz 1937.

⁷³⁵ Afet İnan, “Resim Galerisi”, TTK Belleten, c. 2, s. 5-6 (1938): 251.

⁷³⁶ Afet İnan, agm, 252.

Türk Tarih Kurumu faaliyetleri ile arkeolojik kazılar ve müzelere verilen önemin artmasını, halkın kültür varlıklarına karşı bilinçlenmesini sağlamıştır. Bugün gelinen noktada bu tezin tutarsızlıkları ve bilimsel olmayan yönleri pek çok çalışmada ortaya koyulmuştur. Bu çalışmada hedeflenen tezin iyi-kötü taraflarını ortaya koymak değil bu tezin millî kimliğe ne denli etkili olduğunu değerlendirmektir.

3.4.4.2. Halkevleri ve Halkodaları

Halkevleri de tıpkı tarih kongreleri ve tarih tezi gibi “maddi somut yanları ağır basan yeni bir Türk milleti yaratmayı amaçlayan” ve Türk millî kimliğini kültürel odaklı olarak modernleştirmeyi gaye edinen sembolik bir kurumdur.⁷³⁷ Atatürk Dönemi’nin önemli kültür kurumlarından bir diğeri olan Halkevleri, Esat Sagay’ın Maarif Vekilliği döneminde 19 Şubat 1932’de açılmıştır. Kuruluş amaçları arasında “ulusun bilinçli biçimde örgütlenmesini sağlamak; toplumda kültür, ülkü, amaç ve düşünce birliğini sağlayabilmek; ulusal ruhu biçimlendirecek kültür öğelerini düzenlemek; toplumsal ve kültürel kalkınmaya hizmet etmek...” vardır.⁷³⁸

CHP tarafından basılan ve Halkevleri ve Halkodalarının 1932-1942 yılları arasındaki on yıllık faaliyetini değerlendiren yayında Halkevlerinin kuruluş maksadı “yurt içinde inkılap ve sosyal ilerleme hamlelerini ve hareketlerini daimî surette ayakta tutmak ve geliştirmek” olarak belirtilmiştir.⁷³⁹ En açık ifadeyle Halkevleri inkılapların kültür ayağını yaygınlaştırmak ve halkın her kesimine inkılap düşüncesini ulaştırmak amacını taşır.

Mustafa Kemal, Halkevlerinin katkılarını her zaman takdir etmiştir. CHP’nin IV. Büyük Kongre’sinde yaptığı konuşmada Halkevlerinden de bahsetmiş ve “Partimizin, Halkevlerle bütün yurddaşlara kucağını açması vatanda sosyal ve kültürel bir devrim yaptı.”⁷⁴⁰ diyerek Halkevlerinin sosyal ve kültürel yönünün altını çizmiştir.

Halkevlerinin sayısı açıldıktan sonra yıl yıl ihtiyaca göre artmış ve 1940 yılından itibaren memleketin dört yanına yayılan kültür müesseseleri şeklini almıştır. Çalışmalarını dokuz şubede takip eden Halkevlerinin çalışma yaptığı alanlar şunlardır:

⁷³⁷ Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu’da*, 48-49.

⁷³⁸ Anıl Çeçen, *Atatürk’ün Kültür Kurumu: Halkevleri* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1990), 122.

⁷³⁹ *CHP Halkevleri ve Halkodaları (1932-1942)*, (Ankara: Alâeddin Kırıl Basımevi: 1942), 3.

⁷⁴⁰ *CHP Dördüncü Büyük Kurultayında Genel Başkan Kamâl Atatürk’ün Söylevi* (Ankara: 1935), 7.

- “1- Dil, Tarih ve Edebiyat
- 2- Güzel Sanatlar
- 3- Temsil
- 4- Spor
- 5- Sosyal Yardım
- 6- Halk Dershaneleri ve Kurslar
- 7- Kütüphane ve Yayın
- 8- Köycülük
- 9- Müze ve Sergi”⁷⁴¹

Bunlardan kültür varlıklarını ilgilendiren Müze ve Sergi Şubesine bağlı olarak teşekkül eden müze grubudur ve faaliyet sahası Halkevleri Talimatnamesi’ne göre şöyle belirlenmiştir:

a. Mensup olduğu halkevi mıntikasındaki tarihî eser ve abidelerin iyi muhafazası hususunda alâkadar resmî makamları tenvir eder. Bu eserlerin muhafazası maksadile teşekkül eden hususi cemiyetlere müzaheret eder.

b. Halkevinin bulunduğu yerde resmî müzeler varsa onları zenginleştirmeğe, eksiklerini tamamlamaya, yoksa bunların kurulmasına çalışır. Tarihî abidelerin fotoğraflarını almak, mümkün olan yerlerde alçıdan küçük modellerini yaptırmak, üzerlerindeki yazıların fotoğraf ve kopyalarını almak için çalışır.

c. Teberru veya maddi imkân varsa satın alma suretile tarihî kıymeti haiz eski yazılar, ciltler, tezhipler, divanlar, minyatürler, çiniler, halılar ve nakışlar gibi millî kültür vesikaları ile eski millî kıyafetler, oyalı yazmalar, eski kılıçlar, yatağanlar... gibi millî etnografya vesikalarını toplamaya çalışmak suretile mahallî müzelerin tevessü ve teşekkülüne hizmet eder.⁷⁴²

Halkevleri tarihî eserler hakkında bilgilendirme toplantıları yapmakla kalmayıp, katılımcılarla şehir gezileri düzenleyerek bu tarihî eserlerin yakından görülmesini sağlamıştır. İstanbul’da Halkevi tarafından düzenlenen ilk şehir gezisinde yüz kişilik talebe grubu Sultanahmet ve Ayasofya camileri ile Sultanahmet meydanındaki dikilitaşları ziyaret etmiş, Maarif müfettişlerinden bilgi almışlardır. Bu gezilerin haftada iki gün pazartesi ve perşembe günleri yapılmasına ve müzelerin gezilmesine karar verilmiştir.⁷⁴³

⁷⁴¹ C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi (İstanbul: Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1932), 6.

⁷⁴² Cumhuriyet, 15 Şubat 1932; C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi, 20.

⁷⁴³ Cumhuriyet, 7 Temmuz 1933.

Eminönü Halkevinin de müzeler ve Bizans abidelerine geziler düzenleyerek katılımcıların tarihî bilgilerini arttırmak üzere bu konuda uzman kimseleri gezilerine davet ettikleri bilinmektedir.⁷⁴⁴

Dönemin Başvekili İsmet İnönü, Halkevlerinin 1933 yılı açılış nutkunda “Halkevinin, adı üstünde olduğu gibi, halkın külfetsizce ve yüksek gayeler için daima toplanmasını temin eden bir yer addetmek, yalnız bu kadarı dahi bunun büyük bir millî müessese olduğunu anlamak için kâfidir.” demiştir.⁷⁴⁵

Halkevlerinin yöneticilerinden olan Ali Necip Bey, 1933 yılında Halkevlerinin kuruluşu münasebetiyle bilgi verirken Müze ve Sergi Şubesinin çalışmalarından henüz tam anlamıyla verim alınamadığını söylemekle birlikte şubenin çalışmalarına dair şu bilgileri paylaşmıştır:

“Mevzunun fevkalade ehemmiyetine rağmen diğer şubelerden aldığımız ilk verimi henüz vermemiştir. Çünkü istediğimiz faaliyeti bu şubeden elde etmek için şubenin işlerinin mahiyeti itibarıyla biraz intizar etmek lazımdır. Mâmâfih bazı vilayetlerde sergi işlerinde de Millî Tasarruf Cemiyetiyle teşrik-i mesai ederek tasarruf haftasında şimdiye kadar yapılmayan bir şekilde sergiler yapılmıştır. Birçok halkevlerinde müzelerin ilk temeli atılmıştır. Bu şubelerde çalışan arkadaşlarımızın miktarı 1133’tür.”⁷⁴⁶

Yetersiz olduğu ifade edilse de Müze ve Sergi Şubelerinin kültür varlıklarına yönelik bir bilinç oluşturduğu açıktır. Halkevleri 1951’de kapanıncaya kadar önemini korumuştur. Sosyal, toplumsal, kültürel pek çok olumlu tesiri olan Halkevleri; tarih, müzeler ve sergi kollarıyla Türkiye’de eski eserlerin toplanması, korunması, müzeler kurulması faaliyetlerinde önemli rol oynamıştır. Halkevlerinin inkılapları topluma yaymak ve millî kültürü yaygınlaştırmak gibi faaliyetlerinin yanında topluma güzel sanatlar sevgisinin aşılması, tarihin ve kültür varlıklarının öneminin kavratılması gibi konularda da etkisi olmuştur.

3.4.4.3. Turing Kurumu ve Turizm

Türkiye’de 1923 yılında Atatürk’ün desteğiyle ve “Türk Seyyahin Cemiyeti” adıyla kurulan Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TTOK) turizmin yayılması için en çok faaliyet gösteren kurumların başında yer alır. Türk devrimlerinin bir parçası olarak görülen ve Cumhuriyet öncesinde Avrupa’da yaratılan olumsuz Türk imajının silinmesi amacıyla faaliyet gösteren TTOK, aynı zamanda Cumhuriyet Devri’nde kurulmuş ilk kültür kurumudur. Turing Kurumu 1923 yılında kurulduktan sonra üç yıl

⁷⁴⁴ *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1937.

⁷⁴⁵ “Millî Şeften Halkevlerine Direktifler”, *Ülkü*, c. 13, s. 75 (Mayıs 1939): 195.

⁷⁴⁶ “Halkevleri Yıldönümünde Ali Necip Bey’in Nutku”, *Ülkü*, c. 1, s. 2 (Mart 1933): 110-113.

boyunca yurt dışındaki kulüpleri inceleyerek örnek cemiyetlerin nasıl çalıştığını takip etmiş, 1926 yılından sonra faaliyetlerine başlamıştır.⁷⁴⁷ Kurum 1931 yılında Türkiye Turing Kulübü adını almıştır.⁷⁴⁸

Kuruluş nizamnamesine göre TTOK'nin amacı büyük seyahatler tertibi ile İstanbul ve Bursa gibi büyük şehirleri buralardaki tarihî eserler ile Türklüğün faziletini yabancılara ve Türk vatandaşlarına tanıtmaktır.⁷⁴⁹

I. Dünya Savaşı yıllarından sonra Avrupalı devletler turizm meselesini önemsemeye başlarken Türkiye'de de 1930'lardan itibaren konuya yönelik bir ilgi oluşmaya başlamıştır. 1930 yılı iktisat programının 12. maddesine göre "Turizm her vasıta ile teşvik edilecektir."⁷⁵⁰ Turing Kurumunun çalışmalarının da tesiriyle turizme yönelik artan ilginin yansıması olarak 1-4 Haziran 1930 tarihleri arasında İstanbul'da Beynelmilel Turizm İttihadı Kongresi düzenlenmiştir.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Dolmabahçe Sarayı'nda açılışını yaptığı Kongre'ye katılanlar Ayasofya, Sultanahmet, Süleymaniye, Beyazıt camileri ile Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Arkeoloji Müzesi, Topkapı Sarayı Müzesi ile Kapalıçarşı'yı ziyaret etmişlerdir.⁷⁵¹

Bu uluslararası kongrenin Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenmesi önemlidir. Kongre'nin Saray'da yapılmasıyla ilgili çıkan bir köşe yazısında "Dolmabahçe Sarayı'nın bir cami kubbesi gibi muhteşem heybetli kubbesi altında (...) istibdat devirlerinde vükelayı saltanatı seniyyenin, zelilâne zeyhi hümayunu padişahiyi bus ettikleri bu muayede salonunda dün genç Dâhiliye Vekili'mizin canlı ve güzel nutkunu irat etmesi" Kongre azalarının hayret ve takdirle karşıladıkları anlatılmaktadır.⁷⁵²

Turing Kurumu Başkanı Reşit Saffet (Atabinen) Bey, 1933 yılında kurumun faaliyetlerini de konu alan ve turizme neden önem verilmesi gerektiği anlatan bir yazı kaleme almıştır:

⁷⁴⁷ Gürsoy Şahin, "Atatürk Döneminde Batı'daki Olumsuz Türk ve Türkiye İmajını Düzeltme Çabaları ve Türk Seyyahin Cemiyeti'nin Bu Konudaki Çalışmaları", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 8, s. 3 (2006): 142.

⁷⁴⁸ Ümit Durgu, "Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun Türk İmajı ile Batılılaşmaya Verdiği Destek ve Türkiye'ye Kazandırdıkları (1923-1942)", (Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2010), 31.

⁷⁴⁹ **agt**, 32.

⁷⁵⁰ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1930.

⁷⁵¹ **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1930.

⁷⁵² Abidin Daver, "Garp Rüzgârı", **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1930.

“Türklerin elinde dünyanın en zengin turizm sermayesi, malzemesi mevcuttur. Bu sermayeyi bulmak için bizim nesiller on para sarfetmemişlerdir. Türkiye'nin cazip tabiat güzelliklerini biz yaratmadığımız gibi, dört büyük devre ait mükemmel muhafaza edilmiş mühim abideler koleksiyonunu da bizim nesil vücuda getirmemiştir. Bunlar tabiatın verdiği hediye ve cetlerimizin bıraktığı mirastır. Bedava konuştuğumuz bu sermayeden istifade etmezsek pek ayıp olur; dirayetsizliğimize, medeniyetsizliğimize hükmedilir. Bu büyük sermayeden istifade usûllerini turizm ilim ve sanatı öğretir.

Her memlekette, beynelmilel umumî teşkilata bağlı Turing ve Otomobil klüpleri katiyen ticari bir maksat gütmeyerek, gerek millî hükümetleri makamları ile gerek diğer kulüplerle daimî temasta bulunarak turizm şeraitini kolaylaştırmaya çalışmaktadırlar.”⁷⁵³

Reşit Saffet Bey'in belirttiğine göre Turing Kurumu on yıldır belli bir plan dâhilinde turizm için çalışmaktadır. Bu planda müzelere düşen rolün önemi vurgulanmış, müze ve harabelerin turizmle birinci derecede alâkalı olduğuna dikkat çekilmiştir. Turizm ve müzeler arasındaki ilişkiyi Remzi Oğuz Arık şöyle değerlendirmektedir:

“Bir millet kendini görmeye tanımaya gelen insanlara kendini takdim etmek mecburiyetindedir. Bu itibarla turizme muhtaç, turizmi için müsait her millet zekâ, sanat, zanaat hazinesi ne varsa onları bu bakımdan adeta seferber etmiştir. Müzelerin bu bahisle kazandığı ehemmiyet birinci derecededir. Çünkü onlar bir milletin kabiliyet hazinelerini en sistemli en cazip bir biçimde tanıtabilen teşkilattır.

(...) Tarih, arkeoloji, müze muhafaza eder; takdim eder. İstifade ve işletme turizmindir. Turizmin vasıtaları sonsuzdur ve her milletin hayal, buluş, yaratış derecesine tâbidir.”⁷⁵⁴

Turizme yönelik ilginin en büyük göstergesi olarak Türkiye’de ilk kez 1934 yılında Turizm Müdürlüğü kurulmuştur. Dönemin İktisat Vekili Celal Bayar tarafından İktisat Vekâleti Teşkilat Kanunu ile kurulan Turizm Müdürlüğü ve yine aynı tarihlerde faaliyete geçirilen Türk Ofis, turizm faaliyetlerini yürütmek ve Türkiye’nin turizm noktalarını tanıtmak görevini üstlenmiştir.⁷⁵⁵

Atatürk Dönemi’nde turizm önem kazanırken Turing Kurumu turizme verdiği hizmet dışında eski eserlerin korunması için bazı iş birlikleri yapmıştır. TTOK ve TTK’nin eski eser fotoğraf arşivi oluşturmak üzere başladıkları proje bu iş birliklerinden biridir. Başvekil İnönü’nün desteği ile 1936 senesinde “propagandanın en mühim araçlarından biri olan fotoğraf arşivlerinin” oluşturulması amacıyla Turing Kurumu; İstanbul, Ankara, Bursa ve Konya başta olmak üzere turistik neşriyatta kullanılacak şekilde eski eserleri ve güzel manzaraları fotoğraflamaya başlamıştır.⁷⁵⁶ Bu çalışma eski eserlerin yerlerinin tespit edilmesine de olanak sağlamıştır. Müze ve

⁷⁵³ Reşit Saffet, “Turizm”, *Ülkü*, c. 1, s. 1 (Şubat 1933): 63-65.

⁷⁵⁴ Arık, “Tarih, Arkeoloji, Müzeler, Turizm”, 35-36.

⁷⁵⁵ “Yeni Vekâlet ve Turizm”, *TTOK Belleten*, s. 193 (Şubat 1958): 14.

⁷⁵⁶ “TTOK nün 1936 senesi Raporu”, *TTOK Belleten*, s. 15/87 (1 Nisan 1937): 6.

camilerin iç kısımları da fotoğraflanmakta böylece o yıllar için önemli bir koleksiyon vücuda getirilmektedir.⁷⁵⁷

Sonuç olarak Atatürk Dönemi'nde 1930'lardan itibaren eski eserlerin korunmasına, turizme, arkeolojik faaliyetlere yönelik ilginin başlamasında ve yayılmasında kültür kurumlarının göz ardı edilemez bir payı olmuştur.

3.5.Bölüm Değerlendirmesi

Atatürk Dönemi'nde kültür varlıklarına yönelik yaklaşım incelenirken süreç, bir önceki bölümde ele alınan, 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasıyla başlamalıdır. Mecliste faaliyete geçen İcra Vekilleri heyetlerinin izlediği politika Cumhuriyet'in ilanı sonrası kurulan hükümetlerin izlediği politikadan ayrı değerlendirilemez. 1920 yılında Meclis'in açılması, 1922 yılında saltanatın kaldırılması ve 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan süreçte hilafetin ilgası başta olmak üzere kültür varlıklarını etkileyen birçok önemli siyasi değişikliğe imza atılmıştır. Yeni rejimin temelini oluşturan, yeni Türk millî kimliğinin biçimlenmesinde etkili olan ve genellikle Cumhuriyetin demokratik yapısını alakadar eden bu düzenlemeler kültür varlıklarını kimi zaman doğrudan kimi zamansa dolaylı olarak etkilemiştir.

Atatürk Dönemi'nde Osmanlı Hanedan emlakinin ve taşınırılarının ve ayrıca vakıf eserlerin millete intikal ettiğinin kabul edilmesi; bunların milletin menfaati için ve ihtiyaç mukabilinde değerlendirilmesi anlayışını beraberinde getirmişti. Ancak millete intikal eden bu büyük kültür mirasının nasıl kullanılacağı, bunlardan nasıl faydalanılacağı yahut hangilerinin elden çıkarılması gerektiğine dair bir çalışma yapılmamıştı. Bu yüzden bazı muhtelif yollar denendi: Topkapı Sarayı'nı müzeye çevirmek, Dolmabahçe Sarayı'nda kongre ve konferanslar düzenlemek, işlev dışı kaldığı düşünülen eski tip eğitim yapılarını satarak buradan gelen para ile yeni okullar yapmak, tasnif dışı bırakılan cami ve mescitleri satarak ya da kiralayarak buradan elde edilen geliri benzer bir hayrat yapısına aktarmak gibi. Ancak tüm bu kararların zarar verdiği, ortadan kalkmasına sebep olduğu birçok tarihî ve mimari kıymette kültür varlığı da olmuştur. Bunun sebepleri, önceki bölümde değerlendirildiği üzere, sorumlu kurumların iş birliğinden uzak çalışması, koruma anlayışından yoksun memurların

⁷⁵⁷ “9 Nisan 1938 tarihinde senelik Umumî Heyete Sunulan Türkiye Turing ve Otomobil Klübünün 1937 Senesi Raporu”, **TTOK Belleten**, s. 18/98 (Nisan 1938): 4.

tasnif işinde çalıştırılmaları ve belli bir politika oluşturulmadığı için plansızlıktan harap olan yapılar topluluğuyla nasıl baş edileceğinin bilinmemesidir.

Atatürk Dönemi'nde yeni rejim eskiyle olan bağlarını kesmek için bazı yasal düzenlemelere imza atmıştır. Dönemin laiklik algısıyla da ilgili olan bu kararlar yeni Türk millî kimliğinin İslamî bağını azaltmayı hedeflerken, doğrudan İslam sembolü olarak görülecek cami, mescit, tekke veya türbelerin yıkılmasını hedeflememiştir. Aynı şekilde Mustafa Kemal Atatürk'ün din düşmanı olarak bu işlere imza attığı ve bu eserleri bilinçli şekilde ortadan kaldırdığı gibi düşüncelerin objektiflikten uzak olduğu açıktır. Aksine Atatürk, gerek kültür varlıkları ve müzelere yönelik yaklaşımı gerekse sürekli ilgisini ortaya koyan açıklamaları ile bu eserlere verdiği önemi göstermiştir.

Vakıf eserleri arasında sayıca en fazla yer tutan cami ve mescitlerin hepsini korumak mümkün görülmediğinden komisyonlar kurularak tarihî ve mimari kıymeti olmayan yapıların kadro dışı bırakılması o dönemde Avrupa'dan getirilen uzmanların da önerdiği bir yoldu. Özellikle tarihî ve mimari değer taşıyan eserleri koruma konusunda resmî belgelere yansıyan hassasiyet göz önüne alındığında, tarihî eserlerin zarar görmesinde doğrudan din karşıtlığının etkisi olmadığı anlaşılmaktadır. Hükümetler çok defa merkezden uzak bölgelerdeki tarihî eserlerin aykırı kullanımlarına karşı koymak için tamimler yayımlamıştır. Bu daha çok merkezî idarenin bir eksikliği olarak yorumlanabilir.

Atatürk Devri'nde kültür varlıklarına verilen önemin bir diğer göstergesi, 1920 yılında ilk Maarif Vekili Rıza Nur döneminden itibaren eski eserlerin tescili işine başlanmasıdır. Tescil, eserlerin mülkiyetini gösteren ve korunması gerekli kültür varlıklarını resmen kayda geçiren bir işlem olduğundan çağdaş koruma anlayışında hayati bir öneme sahiptir. Buna karşılık başlanan tescil işlerinin tamamlanması mümkün olmamıştır.

Atatürk Dönemi'nin ilk yılları, -bilhassa 1930'lara kadar- siyasal, sosyal ve ekonomik sorunların çözüm beklediği yıllardır. Bu süreç göz önüne alındığında kültürel konulara dair bir politika oluşturulması için elverişli ortam henüz oluşmamıştır. Ancak 1930'lu yıllarda halkının acil ihtiyaçlarını karşılayan ve güç kazanan devletin tarihî eserlere yönelik ilgisinin arttığı görülmektedir. Bunda değişen din politikalarının gereği olarak Türk eserlerine ayrıca önem verilmesi ve Türk Tarih Tezi'nin olgunlaşması da etkili olmuştur.

Bu örnekler bir arada değerlendirildiğinde Atatürk Dönemi'nde özellikle 1930'lardan itibaren kültür varlıklarına yönelik ilgi merkezî hükümetler nezdinde artmış; İstanbul'un imarı meselesi ciddi anlamda ele alınırken eski eserlerin ne olacağı sorunu da gündeme gelmiştir. Halkın ve öğrencilerin bilinçlendirilmesi düşüncesi dâhil olmak üzere bu dönemin olumlu gelişmelerine rağmen devletin kültür varlıklarına yönelik bütüncül bir politika takip ettiği söylenemez. Ancak Atatürk Dönemi savaş ve inkılap yılları ile incelenen en olağan üstü dönemdir ve kültür varlıklarına yönelik ilgi 1930'ların başından sonuna değin geçen zamanda büyük ölçüde artmıştır.

4. İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ'NDE (1938-1950) TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARINA YÖNELİK YAKLAŞIM

İnönü Dönemi'nde kültür varlıklarına yönelik yaklaşım incelenirken önce genel politikalara bakılmış, ardından hükümet ve parti programlarında tarihî eserlere ayrılan yer araştırılmış ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün kültür varlıklarına yönelik yaklaşımı değerlendirilmiştir.

Kültür Bakanlığı (Maarif Vekâleti), Vakıflar Umum Müdürlüğü ve İstanbul Belediyesi, Atatürk Dönemi'nde olduğu gibi bu dönemde de kültür varlıklarına yönelik kararlara imza atan ana kurumlardır. Yine Atatürk Dönemi'nde etkinlikleri ile öne çıkan Türk Tarih Kurumu ve Halkevleri ile bu dönemde kurulan Köy Enstitüleri, tarihî eserlere yönelik çalışmaları ile dönemin önde gelen kültür kurumları arasında yer almaktadır. Bu dönemde Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu bünyesinde faaliyet göstermeye başlayan İstanbul'u Sevenler Grubu kültür varlıkları konusundaki çalışmaları ile öne çıkmıştır. Kamu yararına çalışan bazı derneklerin faaliyetleri de yeri geldikçe araştırmaya dâhil edilmiştir.

4.1. İnönü Dönemi Genel Politikalarına Bakış

İsmet İnönü, genç Cumhuriyet'in 1937 yılına kadar ki "ikinci adamı"⁷⁵⁸ idi. Devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihindeki vefatıyla Türkiye'de yeni bir devir başladı. Atatürk Dönemi'nde kurulan dokuz hükümetin yedisinde başvekil olan İsmet İnönü, 11 Kasım günü Mecliste yapılan oylamada 323 oydan 322'sini alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı oldu.⁷⁵⁹

İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemi yaklaşık on iki yıl sürmüştü ve 22 Mayıs 1950'deki seçimlerin ardından görevi Celal Bayar'a devredene kadar geçen sürede Türkiye'de pek çok değişim yaşanmıştır. Bu dönemi etkileyen en büyük olay, 1939 yılından 1945'e kadar süren II. Dünya Savaşı'dır. Türkiye, son ana kadar fiilen savaşa

⁷⁵⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam* (3 Cilt), (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1966).

⁷⁵⁹ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, haz. Durmuş Yalçın vd., (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005), 519.

girmese bile her an girebileceği endişesi, uzun yıllar teyakkuzda kalınmasına sebep oldu. Savaş ekonomisinin takip edilmesi, gelirlerin askerî ihtiyaçlara yönlendirilmesi ve genç nüfusun askere alınması, toplumsal ve ekonomik bazı sorunlar doğurdu. Savaş ilerledikçe Avrupa şehirlerindeki yıkımlar, İstanbul ve Boğazlara yönelik söylemler kültür varlıkları için açık birer tehdit anlamına geliyordu.

Savaştan sonraki düzende harp ateşinin harap ettiği tarihî eserlere ve şehirlere verilen önem, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de arttı. Yeniden ayağa kalkmaya çalışan şehirler için turizm önemli bir gelir kaynağı hâline geldi ve eski eser onarımları hız kazandı. İstanbul’da bu dönemde gazeteler, aydınlar, kültür kurumlarının temsilcileri tarihî eserlere hak ettiği önemin verilmesi için yazılar yazdılar, yayınlar ve konferanslarla bu konuya dikkat çekmeye çalıştılar.

İnönü Dönemi’nde Türkiye’nin iç siyasetini etkileyen en önemli olay ise 1946 yılı itibarıyla çok partili hayata geçilmesi idi. Çok partili hayata yani gerçek anlamda demokrasiye geçişin etkileri yeni hükümet programlarında açıkça görülür. Parti programları daha detaylı bir hâl almakta, programlar okunduktan sonra Mecliste yapılan müzakereler artık uzamaktadır. Buna karşılık 1943’e kadar savaş ve 1946’dan itibaren çok partili hayata geçişin yarattığı gündem, kültür varlıklarının durumunu gölgede bırakmış; Mecliste bu konu nadiren gündeme gelebilmiştir.

İnönü döneminde özellikle çok partili hayata geçişte etkinliğini hissettiren bazı siyasi kararlar alınmış ve bu kararlar çok tartışılmıştır. Ekonominin gidişatıyla ilintili olarak bu dönemde çıkarılan Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi yeni vergi ve kanunlar CHP’ye ve tek parti yönetimine yönelik eleştirileri artırmıştı. Çok partili hayata geçildikten sonra bu eleştiriler daha yüksek sesle tartışılır olmuştur.

Çok partili hayata geçiş ayrıca başta milliyetçilik ve laiklik olmak üzere CHP’nin altı ilkesinin algılamasında birtakım değişiklikler yaratmıştır. Bu değişimin en açık izlendiği alanlardan biri kültür politikalarıdır. Din siyasetindeki değişimlerse laiklik algısının değiştiğini göstermektedir ve 1947 tarihli CHP 7. Büyük Kongresi’nde değişen ilkeler bu değişimi resmileştirmiştir.⁷⁶⁰ Bu kongreden sonra CHP’nin laiklik tartışmalarındaki tutumu ilk kez önceki devrilere kıyasla yumuşamıştır. “Laikliğin tartışılmaya başlandığı kongrede, dinin ihmal edilmiş bir toplumsal pekiştirici olduğu

⁷⁶⁰ **CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı** (Ankara: TBMM Matbaası, 1948).

ilkesi” açıkça konuşulmuştur.⁷⁶¹ Din eğitiminin aşamalı olarak müfredata sokulması, bazı türbelerin açılması, İlahiyat Fakültesi kurulması, imam-hatip kurslarının açılması gibi kararlar da bu yumuşamanın ilanıdır.⁷⁶²

İnönü Dönemi’nde değişen din politikalarının İstanbul’daki en belirgin örneği ilk kez cami yapılmasıdır. İstanbul’un Cumhuriyet devrinde inşa edilen ilk camisi 1945-1949 yılları arasında Şişli’de yapılmıştır. Mango, Cumhuriyet döneminde yapılan camilerle alakalı şu yorumda bulunur:

“Osmanlı döneminde eski semtlerde yeterli sayıda cami yapılmış olduğundan, o tarihten bu yana başka önemli, merkezi bir cami inşaatı gerçekleştirilmedi. Ama kenti çevreleyen dış mahallelerde Kraliçe Victoria dönemi İngiltere’sinin kilise inşaatlarını çağrıştıran biçimde yeni camiler ortaya çıkıverdi. Yeni yapılan camilerin göze çarpmayan mimari stilleri genelinde Osmanlı modellerini uygulayan beton yapılar oluyor ve pek sağlam olmayan minareler fırtınalarda yıkılıyordu.”⁷⁶³

İnönü döneminde Türk millî kimliği Türk büyüklerinin geçmişteki başarılarının ön plana çıkarılması ve Batılı klasikler, opera ve bale gibi Avrupa merkezli sanatların benimsenmesi gibi aşamalardan geçmiştir. Türk Tarih Tezi bu dönemde yeni bir biçim alırken bunda hümanizmin tesiri olmuştur. 1935’ten sonra kültür politikalarında hümanizm akımı tedricen kendini hissettirmeye başlasa da asıl etkinliği 1939-1946 yılları arasında ve Hasan Âli Yücel’in Maarif Vekili olduğu yıllarda hissedilmiştir. Cumhurbaşkanı İnönü’nün de desteklediği hümanizm Avrupa’da 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar etkinliğini sürdüren ve insanın insan olmasından dolayı bazı hakları olduğunu savunan, kısaca “insanın kafa gücüne, dünyayı anlama, dolayısıyla değiştirme gücüne sarsılmaz bir inanç” olarak tanımlanan bir ideolojidir.⁷⁶⁴

Hümanizmin eski Anadolu’yu anlamak için bu topraklardan çıkan uygarlıkların bıraktıklarını en iyi şekilde anlamak düşüncesi Türk Tarih Tezi’nin Anadolu uygarlıklarına atfettiği önemle de birleşir. Hümanizmin bu etkisine İnönü Dönemi’nde en çok eğitim programlarında rastlanır. Maarif Vekili Yücel, Türk milletinin köklü tarihinin anlaşılması için Batı medeniyetinin iyi şekilde anlaşılması gerektiğini düşünmekte ve Cumhuriyet ve devrim tarihinin iyi bir biçimde yazılıp okutulmasıyla Türkiye’nin dünya medeniyetindeki yerinin anlaşılacağına inanmaktadır. Bu dönemde

⁷⁶¹ Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset, Makaleler 3*, 29.

⁷⁶² Sinan Ateş, *Türkiye’de Din Politikaları ve Din Siyaset İlişkisi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 143-149.

⁷⁶³ Mango, *age*, 209.

⁷⁶⁴ Işıl Çakan Hacıibrahimoğlu, *Cumhuriyet ve Hümanizma Algısı* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012), 4.

yoğunluğu Batılı olmak üzere yabancı dillerden çevrilen edebiyat klasiklerine önem verilmiş; dünya edebiyatının okunmasıyla millî bir Türk edebiyatı oluşturulacağı düşüncesi savunulmuştur.⁷⁶⁵

Cumhuriyet'in ilk yıllarında rejim açısından tehlikeli görülerek kapatılan türbeler 1949-1950 yıllarında yeniden ve "Türk büyüklerinin millî kimlikteki önemine binaen" açılmaya başlanmıştır. Bu türbelerin yeniden açılışı genellikle DP dönemine atfedilir ancak DP döneminde devam edilen bu sürecin başlangıcı CHP'nin yumuşayan din siyasetinin iyice belirginleştiği 1940'lı yılların sonudur.

Dönemin Başbakanı Şemsettin Günaltay türbelerin yeniden açılmasına yönelik kanun gerekçesinde 1925'te tekke, zaviye ve türbeler kapatılırken yeni devlet rejimine karşı her türlü irticai hareketin önlenmesi amacı güdüldüğünü, o günden bugüne olumlu gelişmeler yaşandığını ve bunların artık halkın yolunu şaşırtamayacağını ifade etmiştir. Yaptığı konuşmada kararın tarihî eserlerin korunmasını temin edecek şu yönü vurgulanmıştır:

"Hükümet bugün evvelce kapatılan türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla sanat değeri bulunanları bir müze gibi temizleyip ziyarete açabilir. Bu gibi yerlerin Millî Eğitim Bakanlığının gözetiminde açılmasında bazı faydalar vardır. Yeni yetişen nesillerin Türk büyüklerini tanıması, millî sanat eserlerimizi görmesi, anıt mahiyetindeki bu yapıların harap olmaktan kurtarılması gibi... Ayrıca tarihî şahsiyetlerimize ve eski eserlerimize karşı alâkasızlığımız hakkında mevcut iddiaların yersizliği de ortaya çıkacaktır."⁷⁶⁶

Gerekçede bu türbelerin milli bir sanat eseri, bir anıt olarak sunulması; çocukların tarihî şahsiyetleri öğrenmesinde eski eserlerin bir yol olduğunu kabul etmesi değişen düşüncenin kültür varlıklarına yansımaları gösterir.

Sonuçta 677 sayılı Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılmasına İlişkin Kanun'un birinci maddesine 1 Mart 1950'de 5566 sayılı kanunla bir ekleme yapılmıştır:

"Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla sanat değeri bulunanlar Millî Eğitim Bakanlığınca umuma açılabilir. Bunlara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilir. Açılacak olan türbelerin listesi Millî Eğitim Bakanlığınca hazırlanır ve Bakanlar Kurulunca tasvip olunur."⁷⁶⁷

Görüşmeler sonunda Türk büyüklerine ait ve sanat değeri bakımından gerekli görülen türbelerin bir listesini hazırlamak üzere ilim heyeti oluşturulmasına karar verilmiş ve herhangi bir türbede istenmeyen bir olay yaşanırca Bakanlar Kurulunun bu türbeyi kapatabileceği kabul edilmiştir. DP iktidarı öncesinde alınan bu karara dayalı

⁷⁶⁵ Hacıibrahimoğlu, *age*, 121-122.

⁷⁶⁶ Öztürk, *Türk Yenileşme*, 414.

⁷⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 8, Birleşim 57, c. 25 (1 Mart 1950).

olarak CHP Dönemi'nde 20 türbe ziyarete açılırken DP Dönemi'nde bu açılışlara devam edilmiştir.⁷⁶⁸

İnönü Devri'nin son günlerinin yaşandığı 1950 yılında 5 Nisan günü Gazi Osman Paşa,⁷⁶⁹ 18 Nisan günü Barbaros Hayrettin Paşa, 19 Nisan günü Kanuni Sultan Süleyman, 21 Nisan günü ise Yavuz Sultan Selim'in türbeleri törenle halkın ziyaretine açılmıştır.⁷⁷⁰

Kanuni Türbesi'nin açılışında konuşan Belediye Başkanı Gökay "Türk milleti kendine hizmet eden kimseleri daima şefkat ve saygı ile göğsünde taşımakla müftehirdir." demiştir.⁷⁷¹ Yavuz Sultan Selim Türbesi açılışında ise şöyle bir açıklama yapmıştır:

"Bir millet kahramanlarına hürmet etmekle ilerler, Türk tarihi onu yaratan kahramanlarla doludur. Türk milleti bu kahramanları hiçbir zaman unutmuş değildir. Yalnız Türk İnkılabı'nın memlekete yerleşmesini temin için bazı sebepler, bu kahramanların türbelerinin bir müddet kapalı kalması zarureti göstermiştir."⁷⁷²

Barbaros Hayrettin Paşa'nın Beşiktaş'taki türbesi 18 Nisan 1950'de Vali Fahrettin Kerim Gökay'ın katılımıyla açılırken;⁷⁷³ meydanın düzenlenmesi işi DP Dönemi'nde bitmiştir. Bu kapsamda meydana bulunan Barbaros Çeşmesi, Eski Eserleri Koruma Encümeni gözetiminde 2 Numaralı Park'a taşınmış ve restorasyonu burada tamamlanmıştır.⁷⁷⁴ Tüm açılışlara devlet nezdinde önemli temsilciler katılımı ve her açılışta türbelerin sanat değerinden, Türk büyüklerinin Türk tarihine katkılarından bahsedilmesi dönemin değişikliklerini yansıtır.

Türk kahramanlarının heykellerinin park ve meydanlara dikilmesinde de amaç yine Türk büyükleriyle gurur duymak ve tarihi onlar üzerinden tanımadır. Bu dönemde bilhassa Mimar Sinan'a sahip çıkılması duygusuyla bazı onarımlara girişilmiş, hatta Mimar Sinan'ın kafatasının Türk olduğunun kanıtlanması için 1944'te antropolojik olarak incelenmesine karar verilmiştir. Gülru Necipoğlu, Mimar Sinan'a yönelik çalışmalarında "Sinan çalışmaları ulusal kimliğin hararetle müzakere edildiği

⁷⁶⁸ Öztürk, *Türk Yenileşme*, 415.

⁷⁶⁹ *Yeni İstanbul*, 6 Nisan 1950.

⁷⁷⁰ *Yeni İstanbul*, 15 Nisan 1950.

⁷⁷¹ *Yeni İstanbul*, 20 Nisan 1950.

⁷⁷² *Yeni İstanbul*, 22 Nisan 1950.

⁷⁷³ *Yeni İstanbul*, 19 Nisan 1950.

⁷⁷⁴ *Yeni İstanbul*, 2 Eylül 1950.

bir alana dönüşmüştür; ideolojik ve çoğunlukla bugüncü kaygılardan kaynaklanan söylemlerle dolu bir alan...” demektedir.⁷⁷⁵

1873'te Uluslararası Viyana Sergisinde Osmanlı mimarisini tanıtmak amacıyla yazılan Usul-i Mimari-i Osmani isimli kitap Mimar Sinan'ı “hanedan üslubunun maharetli sistemleştiricisi ve evrensel saygınlık görmeye layık bir deha” olarak yüceltirken; erken Cumhuriyet döneminde “Türk” olduğu söylemiyle Mimar Sinan'ın Osmanlı sanatının değil Türk sanatının en büyük güçlerinden biri olarak tanıtılması ve tarzının Osmanlı'dan çok daha eskiye Selçuklu mimarine dayandığının vurgulanması dönemin milliyetçilik algısındaki Türk vurgusunun eski döneme nazaran kuvvetlendiğinin bir göstergesidir.⁷⁷⁶

Bu dönemde millî kimliğin bir parçası olarak değişimde olan en önemli alanlardan bir diğeri de mimaridir. İkinci Millî Mimari Akımı İnönü döneminin tamamında etkili olacaktır. Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet idaresince benimsenen Birinci Millî Mimari Akımı, Atatürk'ün vefatı ve II. Dünya Savaşı'nın çıkmasından sonra terk edilmiştir. Yüksek Modernizm ya da Yeni Mimari gibi isimlerle anılan İkinci Millî Mimari Akımı'nda yapıların fonksiyonuna uygun şekilde inşa edilmesi, malzeme darlığının göz önünde tutularak iyi bir programla malzeme harcanması, gereksiz süslerden arındırılmış mimarinin Türk kültürü içinde yer almayan resim heykel gibi sanatları bünyesinde tutması ve birleştirmesi gibi özellikleri ön plana çıkmaktadır.⁷⁷⁷

İnönü döneminde özellikle eski Türk kahramanlarının heykellerinin yapılması gündeme geldiğinde uzun zamandır süren yerli ve yabancı mimarlar çatışması hız kazanmış ve Peyami Safa, Fatih Sultan Mehmed'in heykelinin dahi yabancılara yaptırılmasını şöyle yorumlamıştır:

“Fatih'in heykelini bir yabancıya yaptırmak ne demektir, bilir misiniz? Fatih'in zaptettiği İstanbul'un taşını, toprağını kendimiz için alıkoyup manasını ve dehasını yabancıya teslim etmek demektir. O yabancıya Fatih'in heykelini vermekle İstanbul'u vermek arasında fark yoktur...”⁷⁷⁸

İkinci Millî Mimarlık Akımı genelde yabancı mimarların etkisiyle biçimlense de Türk mimarları da bu üslupta yapı inşasını benimsemiştir. Bunlar arasında Sedad

⁷⁷⁵ Gülru Necipoğlu, “Bir Milli Dehanın Yaratılışı: Sinan ve ‘Klasik’ Osmanlı Mimarisinin Tarihyazımı”, **Arredamento Mimarlık**, s. 103 (2015/2): 100-126.

⁷⁷⁶ **agm**, 110-111.

⁷⁷⁷ Üstün Alsaç, “Türk Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Devrindeki Evrimi”, **Mimarlık**, s. 11-12 (Kasım-Aralık 1973): 14.

⁷⁷⁸ Peyami Safa, “Türk, Türk, Türk Sanatkarı”, **Yeni Adam**, s. 398 (1942): 2.

Hakkı Eldem, Seyfi Arıkan, Bekir İhsan Ünal, Abidin Mortaş, Celal Biçer, Zeki Sayar, Emin Onat gibi isimler vardır. Ama bilhassa II. Dünya Savaşı döneminde Türkiye'ye gelen yabancı mimarların tesiri yeni mimarlık düşüncesinin de temelini oluşturmaktadır. Bruno Taut'un Türkiye'ye gelişi bu yeni üslubun gelişmesinin sebeplerinden biri olarak görülmektedir.⁷⁷⁹ Taut, Türk mimarlarını kendi mimarlıklarının özünü aramaya yönlendirilmiştir:

“Modern Türk Mimarisi ancak eski Türk sanatını ve mimarisini en derin esaslarına kadar tedkik ederek onunla intinas peyda ettikten ve o ruhu kavradıktan sonra serbest ve modern bir düşünüşle bugünkü hayatın ve tekniğin zaruretlerine uyan bir mimari yaratmakla vücuda gelebilir.”⁷⁸⁰

1940'larda yerli mimarlar savaş yıllarının da tesiriyle yerli malzeme, geleneksel mimari, iklim koşullarına uygunluk gibi etkenleri göz önünde tutan yapılar inşa etme taraftarı olmuştur. Savaş nedeniyle ihtiyaç duyulan cam, çelik, çimento gibi çağdaş inşaat malzemesinin ithali durmuş; bununla başa çıkmak için mimarlar eldeki malzemeye uygun bir üslup ortaya koymaya çalışmışlardır.⁷⁸¹

Alsaç'ın vurguladığı üzere 1940'ların sonlarına doğru İkinci Millî Mimarlık düşüncesinde ani bir duraklamanın başladığı görülür. Ona göre İstanbul Adalet Sarayı proje yarışması bir bakıma bir dönüm noktası teşkil eder. Millî mimari anlayışının yerini bu yıllardan sonra daha “bilinçli bir çevre koşullarını değerlendirme anlayışı” almıştır. Yorumlar daha kişisel olmaya, yeni malzemeler, teknik olanaklar kullanılmaya, yeni biçimler aranmaya başlamıştır.⁷⁸²

Sonuçta İnönü Dönemi ulusal ve uluslararası yeni sorunlarla mücadele edildiği ve Türk millî kimliğinin Atatürk Devri'nde aldığı biçimin değişmeye başladığı bir dönemdir. Bu dönemde kültür varlıklarından hangi boyutta ve nasıl yararlandığına detaylı olarak bakılması millî kimlikteki değişimin de takibini sağlayacaktır.

4.2.Hükümet ve Parti Programlarında Kültür Varlıkları

İnönü'nün 11 Kasım 1938 günü başlayan ve 22 Mayıs 1950 günü Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile sona eren cumhurbaşkanlığı döneminde dokuz hükümet

⁷⁷⁹ Alsaç, **agm**, 15.

⁷⁸⁰ Nasır, **agt**, 320.

⁷⁸¹ **agt**, 318.

⁷⁸² Alsaç, **agm**, 17.

kurulmuştur. Bu hükümetlerin programları incelendiğinde -önceki yıllarda olduğu gibi- doğrudan kültür politikalarını alâkadar eden bir maddeye rastlanmaz.

İnönü Dönemi'nin ilk hükümeti, Atatürk'ün son başvekili olan Celal Bayar tarafından İnönü'nün cumhurbaşkanı seçildiği gün kurulmuş ancak uzun ömürlü olmamıştır. 25 Ocak 1939'da dağılan Hükümetin programında Atatürk'ün vefatı üzerine onun kurduğu rejimi hakkıyla sürdürmek ve korumak gayesi baskındır.⁷⁸³

25 Ocak'ta Refik Saydam tarafından kurulan İnönü Dönemi'nin ikinci hükümeti, kısa süreli görevini 3 Nisan 1939'a kadar sürdürmüştür. Bu Hükümetin programında vurgulandığı üzere şimdiye kadar olduğu gibi CHP'nin programının devamlılığı sağlanacak; inkılap kanunlarının millî bünyede sarsılmaz bir şekilde ilerlemesi temin edilecektir. "Memleketimizin maddi refahı ve iktisadi kalkınması ancak kültür seviyemizin bunlarla muvazi olarak yürümesiyle mümkün olacaktır." denmesi önemlidir. Kültürel kalkınmanın da ekonomik kalkınma kadar önemli olduğunun altı bu vesileyle çizilirken Atatürk Dönemi'nde başlatılan tarih ve dil inkılabının millî ruhun doğuşuna ve kuvvetlenmesine verdiği hızın arttırılacağı ifade edilmiştir.⁷⁸⁴

İkinci Saydam Hükümeti 3 Nisan 1939-9 Temmuz 1942 tarihleri arasında görev yapmıştır.⁷⁸⁵ Bu programın müzakereleri sırasında Antalya Milletvekili Rasih Kaplan ülkenin imarı işlerine değinen bir konuşma yapmıştır:

"Asırların ihmal ettiği Türk yurdunu millî idare teessüs ettikten sonra, Türk ulusu kendi işini, kendi eline aldıktan sonra nasıl imar edeceğini, ne kadar iyi bilmişse, ne kadar çabuk imar işlerinde muvaffakiyetle ilerlemişse arkadaşlar bugün Dünya ulusları arasında lâyık olduğu mevkiî Türk ulusu almak için bütün bilgi ile gerek ulus ve gerek onun mümessili olan Meclis ve Meclisin teşkil ettiği Hükümet, her iki yüksek müessesenin, devletin başkanlığını yapan Büyük Millî Şef İsmet İnönü ile el birliği yapıp büyük gayeye büyük bir bilgi ile yürümektedir."⁷⁸⁶

İnönü Dönemi'nin dördüncü hükümeti, Refik Saydam'ın vefatı üzerine 9 Temmuz 1942 günü kurulmuş ve 9 Mart 1943'e kadar Şükrü Saraçoğlu başvekaletinde görev yapmıştır. Programın geneline dünya savaşı dışında kalmak için harcanan çaba hâkimdir.⁷⁸⁷

Saraçoğlu tarafından 9 Mart 1943'te kurulan ikinci hükümetin programında diğerlerinden farklı olarak ilk kez güzel sanat okullarındaki öğrenci sayısının artışına değinilmektedir. II. Saraçoğlu Hükümeti 7 Ağustos 1946'ya kadar görevde kalmıştır.

⁷⁸³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 5, Birleşim 5, c. 27 (16 Kasım 1938): 51-58.

⁷⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İnikat 28, c. 29 (27 Ocak 1939): 214-220.

⁷⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Fevkalade İnikat, c. 1 (10 Nisan 1939): 20-28.

⁷⁸⁶ Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri 1, 347.

⁷⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 6, İnikat 77, c. 27 (5 Ağustos 1942): 21-31.

Programın genelinde “mamur bir Türk vatani, mesut bir Türk milleti, kuvvetli bir Türk Devleti” hedefi vurgulanmaktadır.⁷⁸⁸

Bu Hükümetin ardından 7 Ağustos 1946-10 Eylül 1947 tarihleri arasında görevde olan Recep Peker Kabinesinin programında Türkiye’nin iç siyasetine uygun olarak çok partili hayata geçişin izleri görülür. Sanayi, tarım ulaştırma, deniz ve hava yolları, haberleşme, tekel ve gümrük işleri; adalet, eğitim, bayındırlık, maliye işleri ayrı başlıklarda geniş olarak ele alınmıştır. Ankara’da bir millî kütüphane ve ülkenin genelinde devlet tiyatrolarının kurulması, güzel sanatların türlü dallarında yeni kurumlar vücuda getirilmesi bu programda kültürle alâkalı olarak öne çıkan maddelerdendir.⁷⁸⁹

Programda yer almamakla birlikte Mecliste eski eserler konusu ilk kez Peker Hükümeti programının müzakereleri sırasında gündeme gelmiştir. Eskişehir Milletvekili Yavuz Abadan, eski eserlerin korunması konusunda devletin ve özellikle Maarif Vekilliğinin üzerine düşeni yapmasını istemiştir. “Millî ve tarihî iftiharlarımız olan eski eserlerin memleket ölçüsünde önemli olduğunu” dile getiren Abadan, Hükümetin bu konuda ısrarcı olmasını ve eski eserlerin korunması konusunu hassasiyetle takip etmesini istemiştir.⁷⁹⁰

Kabine programında turizm işlerine yer ayırması beklenen Başbakan Recep Peker’in programı okunduğunda böyle bir maddeye yer ayrılmaması, dönemin öne çıkan kültür kurumlarınca eleştirilmiştir. Aynı zamanda Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu üyesi olan Peker’e neden turizme yönelik bir madde yazılmadığı sorulmuştur. Başbakan programın aceleye geldiğini, bu nedenle turizm için ayrı bir başlık açmadığını ancak Bütçe Komisyonunda turizm için teminat verileceğini söylemiştir.⁷⁹¹

Recep Peker Hükümetinin ardından 10 Ekim 1947-10 Haziran 1948 tarihleri arasında görev yapan I. Hasan Saka Kabinesinin programında “Hükümetin her partiden ve her şeyden üstün olan Cumhuriyet müesseselerine hürmet edeceği” vurgulanmaktadır. Büyük şehirlerde baş gösteren mesken buhranının önlenmesi, yol

⁷⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 7, Birleşim 3, c. 1 (17 Mart 1943): 22-33.

⁷⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 8, İnikat 3, c. 1 (14 Ağustos 1946): 27-71.

⁷⁹⁰ Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri 1, 451.

⁷⁹¹ “TTOK İdare Heyetinin 14 Ekimde Toplanan 1946 yılı 14. İcrtimının Zaptıdır”, TTOK Belleten, s. 59 (Aralık 1946): 3.

ve ulaşım sıkıntılarının çözülmesi gibi konular ele alınmış ancak doğrudan tarihî eserleri ilgilendiren bir maddeye yer verilmemiştir.⁷⁹²

Hasan Saka tarafından oluşturulan ikinci hükümet, 10 Haziran 1948-16 Ocak 1949 tarihlerinde görev yapmıştır.⁷⁹³ İnönü Dönemi'nin son hükümeti ise 16 Ocak 1949'da Şemsettin Günaltay tarafından kurulmuş ve 22 Mayıs 1950'ye kadar görevde kalmıştır.⁷⁹⁴ Gerek ikinci Saka gerekse Günaltay hükümetlerinin programlarında da kültür işlerine yönelik maddelere rastlanmaz. Bu programlarda çok partili hayatın gerektirdiği önceliklere yer ayrılmıştır.

Her ne kadar İnönü Dönemi'nde kurulan hükümetlerin programlarında kültür varlıklarına yer ayrılmasa da memlekette gittikçe önem kazanan turizm, eski eserlerin onarımı, kanundaki eksiklikler ve tarihî eserlerin aidiyeti gibi meseleler çeşitli sebeplerle Mecliste gündeme getirilmiştir. Kültür varlıklarıyla ilgili konular Mecliste özellikle bütçe görüşmeleri ve şehirlerin imarıyla ilişkili olarak tartışılmıştır. Mesela TBMM'de 1939 yılı Maarif Vekâleti bütçesi görüşülürken Konya Milletvekili Osman Şevki Uludağ, memleketin her tarafında süren imar hareketlerinin birçoğunun projersiz olmasının doğurduğu sorunlara değinen bir konuşma yapmıştır:

“Projersiz hareketler, valinin veya belediye reisinin bastonunun ucu ile gösterdiği istikametler çok kolaylıkla kazma tahribatına uğruyor. Şu hâlde bu projersiz imar hareketlerine önayak olanlar memlekette tarihî, kültürel ve medeniyet abidesi olarak mevcut olan birçok eserleri hiç lüzum, iç sızısı duymadan ortadan kaldırmakta beis görmüyorlar. Herhangi bir yolun ortasına gelen kümbet, mescit, cami veya herhangi bir medeniyet hatırası veya büyük bir zatın hatıra olarak yaptırdığı eserleri ortadan kaldırmaktan hiçbir iç sıkıntısı dahi duymuyorlar.”⁷⁹⁵

Buna karşılık dönemin Maarif Vekili Hasan Âli Yücel, -yıllardır olduğu gibi- bu sorunların eski eserleri gösteren bir harita olmamasından kaynakladığını söylemiştir:

“Şimdiye kadar yol yapılırken aman burada filânın türbesi vardır, falânın köşkü vardır diye yeni yeni âsârî âtika keşiflerle günlük işler geri kalıyor. Onun için Maarif vekâleti tedbir düşünmüş ve İstanbul'un âsârî âtika ve abidât bakımından haritasını yaptıрмаğa başlamıştır. Fakat bu, kısa bir zamanda bitecek bir iş değildir. Beklemeğe mecburuz.”⁷⁹⁶

Vakıflar Umum Müdürlüğünün 1941 yılı bütçesi görüşülürken Vakıflar Umum Müdürü Fahri Kiper, onarılacak tarihî eserlerin sorumluluğunun kendilerine mi yoksa

⁷⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 8, Birleşim 86, c. 6 (13 Ekim 1947): 672-735.

⁷⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 8, Birleşim 73, c. 12 (18 Haziran 1948): 223-227.

⁷⁹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 36, c. 15 (24 Ocak 1949): 162-206.

⁷⁹⁵ Maarif Vekillîği 1939 Mali Yılı Bütçesi ve Müzakere Zabıtları (İstanbul: Maarif Matbaası, 1939): 3.

⁷⁹⁶ Canan Yücel Eronat, Hasan Ali Yücel'in TBMM Konuşmaları ve İlgili Görüşmeler, c. 1 (Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1999): 66.

Maarif Vekâletine mi ait olduğunu bilmemenin yarattığı sıkıntılara dikkat çekmiştir. Hasan Âli Yücel'e göre burada önemli olan aidiyet değil onarımlardaki kalitedir:

“Tamiratlarda, bozuk bir yeri alelîtlak düzeltmek suretinde değil, tabiri mahsusı ile ‘restore’ etmek yani ilk yapıldığı zaman hangi mimari vasfı haiz ise, elimizden geldiği kadar, eldeki mütehassısların fikirlerinden istifade ederek, o tarzda ihya etmek yolundayız.”⁷⁹⁷

Hükümet programlarında geniş yer bulamasa da kültür varlıklarının temel sorunları olan envanter eksikliği ve merkezî idareden yoksunluk çeşitli vesilelerle artık daha sık konuşulur olmuştur. Tarihî eserlerin Mecliste bu şekilde yer alması ve onarım konusunda detaylı görüşlere yer verilmesi, bilinçlenme hususunda önemli bir adım olarak görülmektedir.

Kültür varlıklarının tahribi meselesine 1943 yılı Maarif Vekâleti bütçe görüşmelerinde Antalya Milletvekili Hikmet Turhan Dağlıoğlu değinmiştir. “Arkadaşlar, Anadolu bir medeniyet beşiğidir. Burada birçok medeniyet eserleri vardır. Fakat elimizde sakat, kötü, 1886-1896 tarihinden kalma bir Yunan âsâr-ı atika nizamnamesinin taslağı vardır. Bu memleketin birçok eserleri harap olmuştur, kurtarmak lazımdır.” diyen Dağlıoğlu, bunun bir bütçe meselesi değil kanun meselesi olduğunu söyleyerek söz konusu kanun taslağının senelerdir Talim ve Terbiye Dairesinde beklediğini vurgulamıştır.⁷⁹⁸ Bu konuşması ile Türkiye’de çağdaş bir eski eser kanununa duyulan ihtiyacı Meclise taşımıştır.

Görüldüğü gibi İnönü Dönemi’nde hükümet programlarında yer verilmeyen kültür varlıkları, Mecliste çeşitli vesilelerle gündeme gelmektedir. Tarihî eserlerin aidiyeti, onarımları, kanun eksiklikleri gibi önemli başlıkların tartışmaya açılması bilinçlenmenin arttığını göstermektedir. Anayasada henüz devletin koruması altında olmayan, koruma kanununun yetersiz olduğu bu dönemde hâlâ tek parti olan CHP programlarında kültür varlıklarına yönelik yaklaşımı incelemek, dönemi bir başka açıdan görmeye imkân sağlar.

Cumhuriyet Halk Partisi kongrelerinde kültür varlıkları zaman zaman gündeme gelmiş ve parti programlarında daha geniş yer bulmuştur. 29 Mayıs 1939 tarihli V. Büyük Kongre’de kabul edilen programda Umumi İdare Heyetinin görevleri arasında, “kültür ve propaganda sahalarında Partiye düşen vazifeleri yapmak ve millî törenlerle

⁷⁹⁷ Eronat, **age**, 301.

⁷⁹⁸ Canan Yücel Eronat, **Hasan Ali Yücel’in TBMM Konuşmaları ve İlgili Görüşmeler**, c. 2 (Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1999): 44-45.

ilgilenmek, güzel sanatlara ve millî abidelere alâka göstermek turizm işleriyle ilgilenmek, inkılap müzesi için çalışmak” gibi konular yer alır.⁷⁹⁹

Aynı maddeye 8 Haziran 1943’te toplanan VI. Büyük Kongre kapsamında yayımlanan programda da rastlanır. Ancak 1942’de açılışı yapıldığından dolayı inkılap müzesi için çalışmak maddesine bu programda yer verilmemiştir.⁸⁰⁰

Kültür varlıklarına yönelik en detaylı maddelerin ele alındığı CHP’nin VII. Kongresi, 17 Kasım 1947 günü başlamıştır. Bu Kongrede kabul edilen programın 57. maddesi şöyledir:

“Partimiz, tarihî anıtları ve yer yer tabii güzellikleriyle tanınmış yurdumuzu vatandaşlarımıza tanıtip sevdirmek ve dünya milletlerinin memleketimizi gezip görmelerini sağlamak maksadiyle her alanda esaslı tedbirler alınmasına ve bu yolda etraflı bir programla çalışılmasına önem verir.”⁸⁰¹

Ayrıca 92. maddede millî eğitimde millî bir tarihin önemli olduğuna değinilmektedir:

“Partimiz yurddaşların, Türk milletinin tarih ve medeniyetini gerçek çerçevesi içinde ve hakkiyle öğrenmesine üstün bir önem verir. Çocuklarımızın ve gençlerimizin Türk tarihi mefahirinin, hususiyle Kurtuluş Savaşı ve devrimlerimizin şuuruna sahip insanlar olarak yetiştirilmesine dikkat etmeği vazife sayarız.”

Programın 99. maddesi, güzel sanatları yüksek bir insan topluluğunun esas ihtiyaçlarından sayan Partinin güzel sanat eserlerini ve sergilerini koruyacağını ve teşvik edeceğini beyan ederken 100. Maddesi, “Müzelerimizi zenginleştirecek değerli tarih eserlerinin toplanmasına ve bu maksatla kazılar yapılmasına ve tarihî anıtların korunmasına önem verilecektir.” şeklindedir.

Tıpkı Atatürk Dönemi’nde olduğu gibi bu dönemde de kültür varlıklarına yönelik maddeler hükümet programlarından ziyade parti programlarında ele alınmıştır.

4.3.Cumhurbaşkanı İnönü’nün Kültür Varlıklarına Yaklaşımı

Cumhurbaşkanı İnönü’nün söylevleri, demeçleri ve hatıraları, dönemin kültür varlıklarına olan yaklaşımını değerlendirmede önemli kaynaklardan biridir. İnönü’nün zaman zaman müzeleri ziyaret ederek idarecilerinden bilgi aldığı basından takip edilse de bu ziyaretleri ile ilgili açıklama yaptığına rastlanmamıştır. İnönü’nün hayatına bakıldığında müzelere ya da tarihî eserlere özel bir ilgi duyduğunu düşündürecek

⁷⁹⁹ CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları (Ankara: Ulus Basımevi, 1939), 53.

⁸⁰⁰ CHP VI. Büyük Kurultayın Tetkikine Sunulan Nizamname (Ankara: 1943), 23.

⁸⁰¹ CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı (Ankara, 1948), 54.

girişimlerinin olmadığı görülür. Bununla birlikte 1914 yılında Kazım Paşa (Karabekir) ile çıktıkları Avrupa seyahatinde gördüğü müzelerin kendi üzerinde yarattığı etkiye hatıralarında yer vermiştir. İnönü Viyana müzelerini, Münih'teki Fen Müzesinin bir mahalleyi kapladığını, Paris'te Louvre Müzesine duyduğu hayranlığı bugün bile hatırladığını yazmıştır.⁸⁰²

İsmet İnönü'nün cebinde her zaman küçük defterler taşıdığı ve bu defterlere notlar aldığı bilinmektedir. Bunlar incelendiğinde birkaç küçük not dışında kültür varlıklarının günlük işleri ve merakları arasında yer almadığı görülür. Cumhurbaşkanlığı yıllarına denk düşen defterlerde “güzel sanatlar, müze ziyareti, evkaf binaları, kazı ve ören yerleri” gibi bazı notlara rastlanır. Mesela 1943 yılındaki Antalya gezisi sırasında aldığı “müze iyi, kazı lazım, çok eser varmış” şeklindeki notu dikkate değerdir.⁸⁰³

Defterlere düşülen notlarda İnönü'nün ziyaret ettiği tarihî mekânlara dair bazı bilgiler bulunur. Bunlar arasında 1943 yılında ziyaret ettiği yerler tarihleri ile şu şekildedir: 15 Nisan “Yıldız bahçelerini dolaşma”, 20 Nisan “Göksu Köşkü ve Aynalıkavak Köşkü”, 22 Ekim “Yıldız Parkı, Çadır Köşkü (gazino)”, 27 Ekim “Gülhane Parkı, Emirgan Parkı, Yıldız Parkı”. Bu yıl çok sayıda tarihî mekân için not alınmıştır, ancak diğer yıllarda böyle bir yoğunluğa rastlanmaz. Defterlerde konuyla ilgili yer alan diğer notlar 19 Mart 1944'te “Yıldız, Emirgan Köşkü”; 2 Şubat 1949'da “Tophane Kasrı, Alay Köşkü” şeklinde aldıklarıdır.⁸⁰⁴

Cumhurbaşkanı olduğu yıllarda İnönü'nün söylev ve nutukları incelendiğinde kültür varlıklarına ayrılan yerin kısıtlı olduğu görülmektedir. Kültür odaklı açıklamaları genellikle açılış ya da anma konuşmalarının içine serpiştirilmiş durumdadır. Mesela 3 Mart 1939'da TTK'nin Atatürk anısına düzenlediği toplantıda İnönü “Türk Tarih Kurumu; millî kültürümüz, kültürel terbiyemiz için birinci derecede faydalı bir müessesemiz olmuştur. Genel mikyasta enternasyonal neşriyata, eski eserlere ve vesikalara ve arkeolojiye dayanan araştırmaları, ilim ve ideal ufkumuzda yeni âlemler açmıştır.” diyerek TTK vesilesi ile konuşmasında eski eserlere değinmiştir.⁸⁰⁵

⁸⁰² Sabahattin Selek, **İnönü'nün Hatıraları: Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918)**, (İstanbul: Burçak Yayınları, 1969), 123.

⁸⁰³ İsmet İnönü, **Defterler**, c. 1 (1919-1973) (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 360.

⁸⁰⁴ İnönü, **age**.

⁸⁰⁵ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği** (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2000), 180.

TBMM'nin 1940 yılı açılış nutkunda “Ankara'nın yüksek irfan müesseseleriyle takviyesini, kültür davalarımızın önünde tutmaktayız.” diyen İnönü, başkent Ankara'nın kültürel kalkınmasındaki önceliğini açıkça belirtir. Konuşmasına “Türk kültürünün iki mühim ve esaslı temeli olan dil ve tarih işlerimize yakın alâka ile önem veriyoruz.” diye devam eder.⁸⁰⁶

Bir önceki yılın değerlendirmesini yaptığı 1942 yasama yılında, II. Dünya Harbi'nin olumsuz tesirine rağmen memleketin imarı işlerine ara verilmediğinin altını çizen İnönü, millî kültür için güzel sanatlarda ve teknik öğretimde vakit kaybetmeden hazırlanılması amacıyla büyük programların kabul edildiğini ifade etmiştir.⁸⁰⁷

İnönü konuşmalarında genellikle güzel sanatlar ve imar meselelerine diğer konulardan daha fazla yer ayırmaktadır. Bu dönemde millî kimliğin en etkili faktörlerinden biri güzel sanatlardır. İnönü hümanizm anlayışının tesiriyle Batı klasiklerini Türkçe'ye çevirttiği gibi; Batı tarzı dans ve müziğin de devlet tarafından desteklenmesine de öncülük etmiştir.

Millî kültüre eklemlenmek istenen güzel sanat dallarına yönelik İnönü'nün pek çok açıklama yaptığı da görülmektedir. Bunlardan biri 1943 yılında yaptığı ve imar işlerini değerlendirdiği konuşmasıdır:

“Vatandaşlarım!

Memleketin imarını, geçirdiğimiz dar zamanlarda da durdurmamak. Önümüzdeki senelerde de durdurmamaya çalışacağız. Memleketin kültüründe her yönde ve her yolda ilerleme hamlesini hızlandırmaya ve genişletmeye çalışıyoruz. Memleket maarifini, bir bütün olarak hem sayısı ile hem kıymeti ile yükseltmek için Cumhuriyet hükûmetlerinin gösterdikleri gayretleri, takdirlerinize lâyık göreceğinizi umuyorum.”⁸⁰⁸

Maarifle ilgili değerlendirmeler yaptığı 19 Mayıs 1944 nutkunda “Millî Eğitimde esaslı bir yeri olan güzel sanatlar işlerimiz, milletin büyük bir meselesi olduğu gibi Cumhuriyet maarifinin dikkati karşısındadır.”⁸⁰⁹ demişti.

1944 yasama yılı açılış konuşmasında ise başta güzel sanatlar olmak üzere Maarif Vekâletinin faaliyetlerine yer ayırmıştır:

“Güzel sanatlara Maarifimizin verdiği ehemmiyetin Millî Eğitimde büyük yeri vardır. Güzel sanatlar ve Türk milletinin iyi kabiliyetlerini meydana çıkartıp yükseltmek, büyük amacımızdır. Maarifin yazı eserleri ve her alanda yayınları, çok muhtaç olduğumuz bir çalışmadır. İnsanlığın büyük

⁸⁰⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları, c. 1, (Ankara: TBMM Başkanlığı Yayınları, 1992), 98.

⁸⁰⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Yasama, c. 1, 103.

⁸⁰⁸ “Cumhurreisimizin Beyannamesi”, *Ülkü*, c. 3, s. 35 (1 Mart 1943), 1.

⁸⁰⁹ *İstanbul Kültür Dergisi*, s. 13, (1944): 5.

mahsulleriyle Millî Kütüphaneyi zenginleştirmek, onları, her seviyenin ve her kesenin erişebileceği bir şekilde yapabilmek, Millî Eğitimde en verimli tedbirlerdir.”⁸¹⁰

Görüldüğü gibi İnönü’nün beyanatları genellikle kültür, güzel sanatlar, imar meseleleri ile ilgilidir. *Ulus* gazetesinin 27 Nisan 1946 tarihli sayısında İsmet İnönü’nün Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel’e yazdığı “Türkiye Anıtlarının Onarılmasına ve Korunmasına Yardım Derneğinin asil duygularına teşekkür eder, Derneğin koruyuculuğunu memnurlukla kabul ettiğimi bildiririm.” şeklindeki cevabından anıtların korunmasına dair bir derneğin koruyucusu olduğu öğrenilmektedir. Bu dernek 24 Nisan 1946’da kurulmuş, başkanlık görevini Hasan Âli Yücel üstlenirken ikinci başkanlığına Türk Tarih Kurumu Başkanı Şemsettin Günaltay ve Genel Sekreterliğine de dönemin Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Hamit Zübeyir Koşay getirilmiştir. Derneğin amacı “Hangi devirden kalmış olursa olsun Millî Eğitim Bakanlığındaki kütüğe geçmiş olan veya geçmeye değer görülmüş anıtların ömürlerinin uzatılmasına, onarılmasına, kazı ve ören yerlerinin düzenlenmesine, tarihî hatıralarla dolu yerlerin korunmasına yardım etmek; bu eserleri tanıtmaya ve korumaya çalışmaktır.”⁸¹¹

İsmet İnönü’nün; Devlet Resim ve Heykel sergilerine özel olarak ilgi gösterdiği, sanatçıların tablolarını satın alarak onlara destek olduğu, ressamı yurt içi gezilerine göndererek Türk resminin gelişmesi için çaba sarf ettiği bilinmektedir.⁸¹²

Dönemin Maarif Vekâleti yayını olan *Güzel Sanatlar Dergisi* yayın hayatına başlarken İnönü’nün ilgisine teşekkür etmiştir:

“Millî Şef Büyük İnönü, Türk sanatının yüce koruyucusudur. Milletimizin olan her şeye gösterdikleri derin alâkayı, aynı kuvvetle millî sanata da bahşetmektedirler. Cumhuriyet Halk Partisinin teşebbüsü üzerine portrelerini Türk sanatkârlarına yaptırmaya muvafakat buyurmuş olmaları, bu ilginin ve Türk sanatkârlarına verdikleri değerlerin parlak misallerinden biridir.”⁸¹³

Başkent Ankara’da ilk resim ve heykel sergisi (1939), ilk konservatuvar (1940), ilk devlet tiyatrosu (1947), ilk millî kütüphane (1948), İnönü Dönemi’nde açılan kültür kurumlarıdır. Sanatçıya özel bir önem veren İnönü’nün “Yüksek kültür ve her çeşit güzel sanatlarla yeni Türk toplumunun, yüksek bir insan toplumu olarak yaşaması, gözettiğimiz başlıca hedeftir.” dediği bilinmektedir.⁸¹⁴

⁸¹⁰ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Yasama*, c. 1, 117.

⁸¹¹ *Ulus*, 24 Nisan 1946.

⁸¹² Turan, *age*, 229-232.

⁸¹³ *Güzel Sanatlar Dergisi*, c. 1, s. 1 (1939), 1.

⁸¹⁴ Turan, *age*, 231.

İnönü'nün müze ziyaretlerine ilişkin haberlere çok sık rastlanmaz. 8 Eylül 1948'de Topkapı Sarayı'nı ziyaret ettiğinde o sırada resim yapmakta olan Ressam İbrahim Çallı ile karşılaşmış ve tablolarıyla ilgili sorular sormuştur (Ek 4). Müze Müdürü Tahsin Öz'den Saray'daki Türk eserlerinin tarihî ve maddi değerleri, bunların nerelerde bulunduğu hakkında izahat almıştır. İnönü yanında Lütfi Kırdar da bulunduğu hâlde Ayasofya Müzesine geçmiş ve burada Müze Müdürü Ramazanoğlu'nun hafriyat çalışmaları hakkındaki açıklamalarını dinlemiştir. Ayrılırken İnönü birkaç gün sonra Arkeoloji Müzesi ve hazırlanmakta olan Fatih Müzesini de ziyaret edeceğini beyan etmiştir.⁸¹⁵

İnönü'nün ayrıca *Salt Araştırma*'nın açık arşivinde tespit edilen bir fotoğrafından 21 Eylül 1949 günü İstanbul Arkeoloji Müzelerinin Eski Şark Eserleri bölümünü ziyaret ettiği anlaşılmaktadır (Ek 5).

İnönü, Atatürk'ün emriyle müzeye çevrilen Ayasofya hakkındaki görüşünü yıllar sonra açıklamış ve bu kararın dönemine göre ileri bir düşünce ürünü olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Kültür sahasında bütün hakikatlerin belli olması için Atatürk'ün Ayasofya'yı Bizans âsârına aid bir müze haline ifrağ hususundaki kararı da gösteriyor ki o, bu işlerde son derece geniş bir düşünce ile hareket etmiştir.”⁸¹⁶

İnönü'nün tarihî eserlere yönelik şahsi bir ilgisi olmadığı açıktır. Ancak İstanbul'daki imar hareketlerini desteklemiştir. Dönemin Vali ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar, desteğinden dolayı Millî Şef'e sık sık teşekkürlerini sunmuştur:

“Devlet Şefi'miz, İstanbul'un layık olduğu imara kavuşması ile daima yakından ilgilendiler. İstanbul'u her teşriflerinde yapılan ve yapılmakta olan bütün işleri gördüler, tetkik ettiler; takdirlerini izhar buyurdular. Bu münasebetle kendilerine şükranlarımı ve minnetlerimi arz etmeyi bir vazife bilirim.”⁸¹⁷

İnönü Dönemi imar faaliyetlerinin bir propaganda yayını olan “Güzelleşen İstanbul” adlı yayına göre “Millî Şef'imiz Büyük İsmet İnönü'nün İstanbul'a gösterdikleri yakın alâka ve himaye bütün imar hareketlerinin ana kaynağıdır ve İstanbul Belediyesine hem kuvvet hem iftihar sebebidir.”⁸¹⁸

İnönü'nün Başvekil olduğu yıllarda hükümetin başı olarak özellikle vakıf eserlerin sorumsuzca kullanılmasını engellemeye yönelik tamimler yayımladığı

⁸¹⁵ *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1948.

⁸¹⁶ *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1946.

⁸¹⁷ *Yenileşen İstanbul* (İstanbul: Belediye Matbaası, 1947), 79.

⁸¹⁸ *Güzelleşen İstanbul*, haz. Abidin Daver vd. (İstanbul: Maarif Matbaası, 1944), 6.

düşünüldüğünde bunun, dönem itibarıyla o hükümetlerin bir kararı olduğu izlenimi doğmaktadır. Çağdaş sanata olan desteğini her fırsatta göstererek opera ve bale temsillerine, tiyatrolara giden İnönü'nün tarihî eserlere ve müzelere yönelik şahsi bir ilgisi ve halkı aydınlatıcı herhangi bir nutku yoktur. Aksine II. Dünya Savaşı patlak verdiğinde Cumhurbaşkanı İnönü imzalı kararnamelerle vakıf eserleri yeniden askeriye ve depolara tahsis edilecektir. Dönem itibarıyla şartların zorlu olduğu bir gerçektir ancak önceki yıllarda bu gibi tarihî eserlerin askeriye'nin kullanımından çıkarılması kurtarılması için verilen mücadelenin başında yine İnönü'nün olduğu düşünülürse daha programlı hareket edilmesi beklenirdi.

Sonuç olarak denilebilir ki İnönü'nün yaklaşımı kültür varlıklarına öncelik tanımazken önce savaş tehlikesi, ardından çok partili hayata geçiş, Cumhurbaşkanı olarak birçok sorunla mücadele eden İnönü'nün tarihî eserlerin korunmasına yönelik bir politika yürütmesine imkân vermemiştir. Bu dönemin genelinde kültür varlıkları, kültür kurumları ve hayatını buna vakfemiş kişilerin bireysel çabalarıyla korunabilmiştir.

4.4.Dönemin Kültür Kurumlarının Taşınmaz Kültür Varlıklarına Yaklaşımı

İnönü Dönemi'nde kültür varlıklarıyla ilgilenen ana kurumların başında, Atatürk Dönemi'nde olduğu gibi Maarif Vekilliği, vakıf eserlerden sorumlu Vakıflar Umum Müdürlüğü ve İstanbul'un imarı dolayısıyla şehrin tarihî eserlerine yönelik birtakım kararlara imza atan İstanbul Belediyesi gelmektedir. Bu bölümde kurumların faaliyetleri kronolojik olarak incelenirken hem teşkilat yapılarındaki değişimler hem de kültür varlıklarına dair aldıkları kararlar değerlendirilmektedir. Dolayısıyla kültür kurumlarının kullanımında olan, satılan, kiralan, onarılan tarihî eserler ve müzecilik çalışmaları gibi birden çok başlık takip edilmektedir.

Ana kurumlar dışında kültür varlıklarıyla alâkalı çalışmalara imza atan Türk Tarih Kurumu, Halkevleri, bu dönemde kurulan Köy Enstitüleri ve Turing Kurumu bünyesinde çalışmaya başlayan İstanbul'u Sevenler Grubu'nun faaliyetleri de araştırmaya dâhil edilmiştir.

4.4.1. Maarif Vekilliği (Millî Eğitim Bakanlığı)

Önceki dönemde Atatürk'ün isteği ile adı Kültür Bakanlığına çevrilen ve dönemin kültür varlıklarından sorumlu ana kurumlarından olan Bakanlığın adı 1941

yılında Maarif Vekilliği olmuştur. 1946 yılına kadar bu ismi kullandıktan sonra bu yıl Millî Eğitim Bakanlığı adını almış ve İnönü Dönemi'nin sonuna kadar bu isimle anılmıştır.⁸¹⁹

Maarif Vekilliği bünyesinde müzelerden ve kültür varlıklarından sorumlu olan alt kurum, 1937 yılında “Antikite ve Müzeler Direktörlüğü” adını almıştı. Direktörlük bu dönemde halkı aydınlatıcı bazı yayınlar yaparken dönemin Maarif Vekili Hasan Âli Yücel eski eserlerin korunması sorumluluğunun herkese ait olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Eskiye ait olan eserler, ister atalarımızdan bize yadigâr kalsın ister atalarımız olup olmadıkları henüz belli olmayan insanların bıraktığı medeniyet izleri olsun, vatan topraklarının kopmaz parçaları sayılarak bizim için hepsi birden aynı ihtimama layık varlıklardır.

İlk işimiz bunların madde olarak varlıklarını korumak, onları yakımdan ve ölümden kurtarmak, yapıldıkları andaki tazelik ve güzellikleriyle ilk hayatlarını devam ettirebilmek için her türlü imkândan faydalanmaktır. Bunda yalnız hükümeti vazifeli saymak, asıl amaca bizi götürmüyor. Mahallinde resmî ve hususî teşekküller ve bilhassa halk bu eserlere bilgili ve sevgili bir gözle bakmadıkça hükümet elinin koskoca vatanın her köşesine bu davanın bekçisini dikmesi imkânsız olduğu için edilen masraflar ve harcanan emekler zamanlar içinde yok olup gidiyor. Okullarda öğretim programlarında bir küçük madde olarak zikredilen bu cihetin, bilhassa tarih derslerinden istifade ederek genel eğitimin içerisine girmesi öğretmenlerimizin ana vazifelerinden biri olmalıdır. Anıtlara bilgi ile bakabilmek için sözle ve yazıyla yapılacak yayınların ehemmiyeti de meydandadır.”⁸²⁰

Bu maddelerin ilkinde kültür varlıkları taşınır ve taşınmaz olarak kategorize edilirken Genel Müdürlüğün tüm eserlerin onarımından sorumlu olduğu vurgulanmıştır. Yalnız ülke sınırları içindeki değil o günkü sınırların dışında olsa da ata toprağı olan ve Türk tarihine ait eserlerin bulunduğu eski Osmanlı devlet sınırları üzerindeki eserlerin de tespit ve tescilinden yine bu Müdürlük sorumludur. Antikite ve Müzeler Direktörlüğünün adı 1944 yılında yeniden değişmiş ve “Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü” olmuştur.⁸²¹ Kanunda belirtildiği üzere bu Müdürlükte 5 müdür, 8 arkeolog, 9 kalem amiri, 13 evrak ve dosya memuru ile 14 kâtip görevlidir.⁸²² Ayrıca 37 tarihî bina bekçisi ve 49 hafriyat ve harabe bekçisi de bu

⁸¹⁹ Sorguç, **age**, 10.

⁸²⁰ Ali Saim Ülgen, **Anıtların Korunması ve Onarılması** (Ankara: Maarif Matbaası, 1943). Bu kitap Maarif Vekilliği Antikite ve Müzeler Müdürlüğü yayınlarından Seri: IV, Sayı: 1 olarak basılmıştır. Yücel'in sözleri bu kitabın iç kapağında yer almaktadır.

⁸²¹ Gerçek, **age**, 175.

⁸²² “Devlet memurlarının aylıklarının tevhit ve teadülüne dair olan 3656 sayılı kanunla eklerine bağlı cetvellerin Maarif Vekilliği kısımlarında değişiklik yapılması hakkında (4624 S.K.)”, Kabul tarihi: 18 Temmuz 1944; **Resmî Gazete**, 22 Temmuz 1944.

Müdürlüğün altında çalışmaktadır.⁸²³ Hamit Zübeyir Koşay, bu dönemin Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürü'dür.⁸²⁴

İki yıl sonra yeniden isim değiştiren ve bundan sonra Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adını kullanacak olan kurumun görevleri 1946 yılında şöyle belirlenmiştir:

“Yurdumuzdaki tarih, kültür ve sanatla ilgili taşınır ve taşınmaz bütün belge, anıt ve kalıntıları tespit ve tescil etmek, korunmalarını sağlayacağı onarım ve bakım, restorasyon işlerini yapmak; bu gibi belgeleri derleyen ve değerlendiren, tarih, anıt ve sanat arkeoloji ve etnografya müzeleri açmak, arkeolojik alanlarla ören yerlerinin bakımlarını ve korunmalarını sağlamak; bilimsel araştırma ve incelemeler yapmak veya bunları bilim kurumlarına yaptırmak, inceleme araştırma ve değerlendirme kurumları açmak, bu amaçla kurulan özel kurumlarla iş birliği yapmak, ulusal tarih ve eski eser kalıntılarının tahribini, eski eser kaçakçılığını önleyici tedbirler almak, kamu ve özel kurum ve kuruluşlarınca açılacak ihtisas müzelerinin kuruluşlarında rehberlik etmek, ulusal sınırlarımız dışında kalan ata yadigârı tarih ve sanat değeri olan mimari anıt ve yapıları tespit ve tescil etmek ve karşılıklı kültür anlaşmaları çerçevesi içinde bunların bakım ve onarımlarını sağlayıcı tedbirler almak.”⁸²⁵

İnönü döneminde Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Anıtlar Şubesi Müdürü olan Ali Saim Ülgen'in arşivinde bu yıllarda eski eserlerin halka sevdirmesi için alınacak tedbirlere ilişkin notlar vardır. Bu notlar Hamit Zübeyir Koşay, Tahsin Öz, Aziz Ogan, Remzi Oğuz Arık, Hayrullah Örs, Necati Dolunay, Nurettin Can ve Ali Saim Ülgen gibi isimler tarafından hazırlanmıştır ve şu önerileri kapsamaktadır:

1. İlkokulların birinci, ikinci, üçüncü sınıflarında okuma kitaplarının arasına, mahallî eski eserlerle ünsiyet temini için bu eserlerin incelenmesi konularının ilavesi; mümkün olan yerlerde, okul yanındaki çeşme, mezarlık, namazgâh gibi bakımsız bir eski eserin himaye altına alınması.
2. Dördüncü sınıftaki çocuğun kavrayamayacağı bir dünya tarihi yerine, yurdu esas alan bir medeniyet tarihine yer verilmesi, önemli eski eserler ve ören yerleri üzerinde duran bir program hazırlanması.
3. Bakanlığın okullara tavsiye ettiği çocuk ve sanat dergilerinin bu konuya ait yazıları ihtiva etmesi. İlkokul öğretmenlerine yardımcı olacak bir eski eserler kılavuzu hazırlanması ve burada eski eser konusunun derslerde nasıl işlenebileceğinin izah edilmesi, bu konuda broşürler bastırılması.

⁸²³ Ülgen, **age**, 34-35.

⁸²⁴ **BCA**, 30-11-10/168-20-18, 24 Temmuz 1944.

⁸²⁵ Sorguç, **age**, 615.

4. Liselerde tarih derslerinde eski eserler ve sanat tarihine ait konuların yer alması. Müzelerin mecburî olarak gezilmesi ve rehber mahiyetinde yardımcı kitaplar hazırlanması.⁸²⁶

Bu dönemde de halkın bilinçlendirilmesine ve özellikle öğrencilerin koruma konusunda bilgilendirilmesine yönelik çalışmalara imza atılmaktadır. Kurumsal olarak bu dönemde kültür varlıklarının korunmasında en çok çaba harcayan resmî kurum ise Eski Eserleri Koruma Encümenidir.

4.4.1.1. Eski Eserleri Koruma Encümeninin Çalışmaları

Cumhuriyet'in ilanında önce 1917 yılında kurulan ve o tarihten beri İstanbul'da faaliyette olan "Eski Eserleri Koruma Encümeni" bu dönemde daha etkin çalışmaya başlamıştır. İnönü Dönemi'nin başında Encümen koruma anlayışını ortaya koyan ve bugün de geçerliliğini koruyan bazı önerilerde bulunmuştur:

- Bir ülkenin kültürünün en önemli şahitleri eski eserleridir. Bu nedenle bu eserlerin korunması savunulmalıdır.
- Bir milletin varlığından kalan her eserin korunması gereklidir.
- Yıktıktan sonra imar yerine yıkmadan, geliştirerek ve düzenleyerek imarın ilke edinilmesi gerekmektedir.⁸²⁷

Bu maddeler arasında "bir milletin varlığından kalan her eserin korunması gerektiği" düşüncesi, o yıllara dek Türk medeniyetinin yansıması olarak sahip çıkılan Türk eserlerinin ötesinde bu medeniyeti sembolize edecek her çağa ait eserin korunması anlayışının varlığına işaret eder. Yani koruma olgusu düşüncesi coğrafi ve etnik olarak da genişlemektedir.

Eski Eserleri Koruma Encümeni, 1939 yılı raporunda "Türk'ün parlak zekâ ve dehasının birer canlı nişanesi ve Türk kabiliyet ve medeniyetinin bâhir eserleri olan abidelerimizin hüsn-ü muhafazalarını emreden nizamnamelerin hükümlerini tatbik ve takibe memur" olduğu hâlde yaptırım gücü olmayışını şöyle ifade etmekteydi:

"Nakdî vesaiti ve icraî salâhiyeti olmayan bu heyetin başardığı işler düşünülecek olursa bu vazifeyi ne kadar güçlülük ve fakat ne derece hassasiyetle ifa ettiği tezahür eder. Encümenin teşebbüsâtını hayırkâr neticelere isal etmek kuvvetini haiz olan Vilayet, belediye ve

⁸²⁶ Salt Araştırma, **Ali Saim Ülgen Arşivi**, TASUDOC0640/38.

⁸²⁷ **Eski Eserleri Koruma Encümeni 1939 yılı Mesai Raporu** (İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası, 1940), 7.

kaymakamlıklarla vakıflar idaresinin bu işlere alâkaları artarsa encümenin daha büyük şevk ve cesaretle mesaisini ifa edeceği tabiidir.”⁸²⁸

Encümen, kurumlar arasındaki görüş farklılıklarını vurgulamış ve kendi çalışmalarının bu dağınıklıktan olumsuz yönde etkilendiğini ifade etmiştir. Bu yıllarda Encümenin yaptığı en önemli iş eski eserlerin tescilidir. İstanbul’da mevcut eski eserleri tescil için fişler hazırlanmakta ve bir nüshası Arkeoloji Müzesindeki arşivde muhafaza edilirken bir nüshası Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğüne gönderilmektedir. Atatürk Dönemi’nden başlayan çalışmalarla 1939 yılına gelindiğinde toplam 416 fiş hazırlandığı ve bunların 215 tanesinin Maarif Vekâletine gönderildiği bilinmektedir.⁸²⁹ Bu sayının bu kadar az olmasının temel nedeni personel yetersizliği olmalıdır.

Encümenin 1939 yılı toplantısına şehrin yeni valisi Lütfi Kırdar da iştirak etmiş ve toplantıda şehrin imarı sırasında korunması gerekli olan tarihî eserlerin listesi değerlendirilmiştir.⁸³⁰ Bu liste için çalışmalar Atatürk Dönemi’nde başlamıştı. Muhafaza edilecek tarihî eserlerin imar planında görülebilmesi için Prost’un özellikle talep ettiği bu listeyi Encümen 1939’da tamamlamıştı. Şehirde muhafaza ve tamir edilecek eser sayısı 800 olarak belirlenirken;⁸³¹ listeye yerinde muhafaza edilmesi gerekli eserler dışında gerekirse bozulmadan başka yere taşınabilecek eserler de eklenmiştir.⁸³²

Böyle bir eski eser listesi hazırlamıştır ancak yol çalışmaları sırasında listelerde olmayan eserlere rastlandığına dair haberler çıktığı görülür. Bu nedenle Belediye İmar Müdürlüğü imar planına göre şehrin tafsilatlı planlarını hazırlarken yollara isabet eden tarihî binaların rölövelerinin alınması için Maarif Vekilliği Rölöve Heyetine emir verilmiştir.⁸³³

Söz konusu listelerin üzerinde ısrarla durulması eski eserleri muhafaza etmeye yönelik bir bilince işaret etse de çalışmaların uzun sürmesi ve çoğu zaman eksik ya da hatalı olması personelin konuya hâkim olmayışını göstermektedir. Bu nedenle 1945 yılına gelindiğinde Maarif Vekilliğinde sayısı binlere varan anıtların sayım ve kütüğe geçirilmesi işi için yeni bir komisyon teşkil edilecektir. Eski Eserleri Koruma

⁸²⁸ **Eski Eserleri Koruma Encümeni 1939**, 8.

⁸²⁹ **age**, 13.

⁸³⁰ **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1939.

⁸³¹ **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1939.

⁸³² **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1939.

⁸³³ **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1940.

Encümeninin iş yükü çok fazla, Rölöve Heyetinin personel sayısı ise çok azdır. Anıtların kaydını kısa zamanda yapmak üzere kurulan yeni ihtisas komisyonunda yüksek mimar, arkeolog, epigrafist, tarihçi gibi uzmanlar ve gerekli yardımcılar bulunmasına karar verilmiştir.⁸³⁴

İnönü Dönemi'nde Eski Eserleri Koruma Encümeninin iş yükünün artmasının temel sebebi İstanbul'un imarına başlanmasıdır. İmar faaliyetleri kapsamında tarihî eserlere ilişkin kararların Encümen tarafından onaylanması zorunlu kılınmıştır. Bu nedenle savaş sonrası imar planlarının yeniden gündeme alınmasından sonra Encümene gelen evrak sayısında da artış olmuştur. Mesela Encümen, 1939 senesinde 370 evrak kaydı açmışken; bu sayı 1947 yılında 495, 1948 yılında 537 olmuştur. Evraklar; Bakanlık, Vali ve Belediye Başkanlığı, Fen Müdürlükleri, Hesap İşleri Müdürlüğü, Sular İdaresi, Mezarlıklar Müdürlüğü, Defterdarlık, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kaymakamlık ve diğer bazı müdürlüklerden gönderilmiştir.⁸³⁵

Encümen raporlarında pek çok örneği olduğu üzere Encümenin aldığı kararlara çoğu zaman riayet edilmiyordu. Mesela Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi'nin bir parçası olan dükkânın cephesi, Encümenin tüm itirazlarına rağmen teklifsiz şekilde değiştirilmiş; Alay Köşkü civarında yer alan Beşir Ağa Camisi'nin alt kısmındaki dükkân cephesindeki değişiklik de engellenememiştir. Encümen bütün bu kararlarda Belediye Şube Müdürlüklerini suçlamaktadır.⁸³⁶

Bir başka konu Encümenden üstü kapalı istenen onaylardır. Birkaç sene önce Encümene haritada işaretlenmek üzere Kasımpaşa'da bulunan Şaban Kaptan Camisi'nin mimari değeri sorulmuş; Encümen detaylı rapor tutmayarak yalnız mimari değeri yoktur, dediği için cami bir Hristiyan vatandaşa satılmıştır.⁸³⁷

Evrak sayısının çokluğu ve neredeyse tüm devlet kurumlarından başvuruların geldiği düşünülürse Eski Eserleri Koruma Encümeninin yıl boyunca kararlar alan, yazışmalar yapan bir kurum olarak kaldığı düşünülebilir. İmar faaliyetleri sırasında tarihî eserlere yönelik durumlarda Eski Eserleri Koruma Encümeninden karar alınması zorunlu olduğu hâlde bu kararların uygulanıp uygulanmadığını takip edecek bir mekanizma da yoktur. Encümen kurulduğundan beri bir danışma kurulu niteliğindedir.

⁸³⁴ **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1945.

⁸³⁵ Madran, "Cumhuriyet'in İlk Otuz Yılında I", 15.

⁸³⁶ **İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni 1948 Yılı Çalışmaları** (TTOK İstanbul'u Sevenler Grubu Neşriyatı, 1949), 7.

⁸³⁷ **İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni 1948**, 8-9.

Eski eserlerin tahrip haberleri duyuldukça Encümen duruma müdahale etmeye çalışır, tahribe sebep olanlarla ilgili kanuni takibata başvurur, aldığı kararları ilgili kurumlara iletir; ancak yaptırım kuvveti yoktur.

“Üstü ve altı eski eserlerle dolu olan İstanbul’un çok geniş olan sahası dâhilinde yapılagelmekte olan tahribatın umumu hakkında haber almanın imkânsızlığı karşısında daima eza duyan” Encümen bu durumu her fırsatta dile getirmektedir.⁸³⁸

Tüm eksikliklerine rağmen Encümenin varlığı kültür varlıklarının korunması konusunda önemli bir bilinç oluşturmıştır. Yaklaşık otuz yıl çalışan Encümen özellikle imar işleri hızlandıktan sonra iş yükü büyük oranda artsa bile eski eserlerin korunmasında hayatî bir rol oynamayı sürdürmüştür.

4.4.1.2. Hasan Âli Yücel’in Maarif Vekilliği

Dönemin öne çıkan Maarif Vekili Hasan Âli Yücel’dir. Yücel bu göreve İsmet İnönü cumhurbaşkanlığı görevini üstlendikten kısa bir süre sonra 28 Aralık 1938’de getirilmiştir.⁸³⁹ Hasan Âli Yücel’den sonra 1946-1948 yılları arasında Reşat Şemsettin Sirer ve 1948-1950 yılları arasında da Tahsin Banguoğlu Millî Eğitim Bakanlığı görevini üstlenmişlerdir.

Hem Yücel’in hem İnönü’nün kültür politikalarına hâkim olan hümanizm için Yücel şunları söylemiştir:

“Bizim anladığımız hümanizma; insanlığın, en derin mazisinden bugüne kadar geçirdiği hayatın mana ve tecrübelerini tanımak, bilmek ve onu kısa ömrümüzde tekrar yaşayıp yaşatmaktır. Cumhuriyet maarifi, bu anlayış ve görüşle Türk kültürünün yayılıp genişlemesine imkân hazırlamayı vazifelerinin ilki sayar.⁸⁴⁰

Maarif Vekili Hasan Âli Yücel, kültür varlıkları konusundaki hassasiyeti ile tanınan bir devlet adamıydı. Onun döneminde ilk kez “Eski Eserler ve Müzeler Danışma Komisyonu” toplanmıştır. Komisyona katılan kişiler şunlardır:

- Faik Reşit Unat (Bakanlık Talim Terbiye Heyeti üyesi),
- Hamit Zübeyir Koşay (Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürü),
- Aziz Ogan (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü),
- Tahsin Öz (Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü),

⁸³⁸ İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni 1948, 8-9.

⁸³⁹ Cumhuriyet, 29 Aralık 1938.

⁸⁴⁰ Hasan Âli Yücel, “Maarif Vekâleti Türk Tarih Vesikaları Giriş Yazısı”, *Türk Tarih Vesikaları*, c. 1, s. 1 (1941): 1-2.

- Nurettin Can Gülekli (Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Şube Müdürü),
- Ali Saim Ülgen (Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Şube Müdürü),
- Remzi Oğuz Arık (Etnografya Müzesi Müdürü),
- Sedat Çetintaş (Abideleri Koruma Heyeti üyesi),
- Macit Kural (Abideleri Koruma Heyeti üyesi).⁸⁴¹

16 Şubat 1945'te yapılan bu toplantıda Yücel, eski eserlerin korunması ve müzecilikle ilgili önemli noktalara temas etmiştir.

Bu toplantıda her geçen gün teknik olarak ilerleyen tarihî eser onarımlarının gelişi güzel olamayacağına dair Hasan Âli Yücel şunları söylemiştir:

“Bir anıtın onarımı bir kalfa, bir dülger hatta salt bir mimar işi olmaktan çok ileridir. Bunu, geç de olsa bugün anlamış bulunuyoruz. Yakın bir geçmişte böyle anlamayışın eserlerini anıtlarımızın bir çoğunda, yürek acısıyla görmekteyiz. Bu, ne bir para, ne bir emir meselesi değil, bir kültür, bir anlayış eksikliğinin fena izleridir. Eski anıtları onarma mimarlığı Türk mimarlığının yeni bir dalı olarak gelişmektedir. Bu yönde bir deneme devresi geçireceğimizi tabii bulmalı. Fakat tutulan yol doğrudur ve dayandığımız yapıcı anlayış, eski eserlerimizi eskiden olduğu gibi öldürücü değil, yaşatıcıdır.

(...) Anıtların onarımı büyük paralar isteyen bir iştir. Evkaf, Özel İdareler, varlıklı ve uyanık belediyeler bu yolda mümkün olanı harcamaktadırlar. Fakat bütün bu harcamaların toplamı da işin büyüklüğü yanında küçük kalmaktadır. Meselenin bir vazife olarak Devletçe ele alınması, fakat bu vazifenin yapılmasında maddi imkânlardan kurtulunamayacağı fikrini, işimizde köklü bir direktif olarak elde tutuyoruz.”⁸⁴²

Dönemin kültür varlıklarından sorumlu bakanının, anıtların onarımı işinin devletçe takip edilmesini istemesi, eski eserlerin korunmasının para ya da emir değil bir kültür ve anlayış işi olduğunu vurgulaması dikkate değerdir.

Eski Eserler ve Müzeler Danışma Komisyonunun toplanmasının birkaç sebebi vardır. Yapılması gereken işleri Yücel şöyle açıklamıştır:

“Yurdumuzun mühim merkezlerinden başlayarak bütün memlekette tarih ve sanat değeri bulunan eserleri haritalarda tespit etmektir. Eski tabiriyle sizden eski eserlerimizin levh-i mahfuzunu istiyorum. Böyle bir tespit yapılmadığı zaman uğranılan müşkilata misal olmak üzere İstanbul'da yapılacak Adliye Sarayı'nın yerini bulma davasını hatırlatabilirim. Binayı kurmak isteyenler bize neresini gösterdilerse biz oranın, gösterildikten sonra eski eserler bakımından yapı yapılamayacak bir yer olduğunu söyledik. Hâlbuki bunun doğrusu, eski eserlerin uzmanı olarak İstanbul'un bu bakımdan bir haritasını yapmak ve yeni bina yapılacağı vakit de ilgili olanların, karar almadan önce, imkânları ve imkânsızlıkları bulmalarını sağlamaktır. Tespit işi, İstanbul'dan başlamalıdır ve ilgili arkadaşlarım bu meseleyi, zaten üzerinde çalışmaya başlanıldığı için bir seneden önce bitirmiş bulunmalıdır.”⁸⁴³

⁸⁴¹ Emre Madran, “Cumhuriyet'in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi-II”, **ODTÜ MFD**, s. 17/1-2 (1997): 76.

⁸⁴² Yücel, **age**, 4-5.

⁸⁴³ **age**, 5.

İstanbul'da imar faaliyetleri için çalışmaların başladığı günden o güne, neredeyse 10 yıldır, eski eser listesinin halen hazırlanamamış olduğu görülür. Yücel, daha önce bir çalışma yapıldığı için bu işin bu defa bir yılda tamamlanabileceğini ifade etmiştir. Ancak iş yine tamamlanamayacaktır.

Eski eser onarımlarında işe en acil olanından başlanması istenmektedir. Onarım kadar önemli olduğu vurgulanan bir diğer konu onarılan bu eserlere çağdaş yaşamın içinde yeni vazifeler verilmesi yani yeniden işlevlendirilmesidir. Eski eserleri koruma kanunundaki eksiklikler de konuşulmuş ve Müzeler Müdürü Hamit Zübeyir tarafından hazırlanan yasa taslağı bu komisyonda uzmanlara iletilmiştir.

Bu toplantıda Yücel, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü personeline ilişkin de bilgiler vermiştir:

“Her teşkilatın iyi işlemesi, o teşkilatın her kademesinde iyi insanların yerleşmiş bulunmasına bağlıdır. Müze işlerimiz bu bakımdan şöyle bir ilerleme gösteriyor: 1929'dan 1934 yılına kadar bu teşkilatta, ücretli ve maaşlı ancak 287 memur çalışmıştır. İçinde bulunduğumuz bütçe yılında bu sayı 454'e yükselmiştir. Memurlarımızın yalnız niceliğinde değil yetiştirmeleri bakımından vasıflarında da yükselme vardır. Ankara'da Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi ile İstanbul'da Edebiyat Fakültesinde yetişen gençlerin müzeler kadrosuna girmeleri, yüksek mimarlarımızın bu kadroda çoğalmış bulunmaları bizim için yeni bir kuvvet olmaktadır.”⁸⁴⁴

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün teşkilatı ve personeli artıyor ancak eski personel bu dönemde Maarif Vekâleti ile sorunlar yaşıyordu. Topkapı Sarayı'nın müzeye çevrilmesi çalışmalarını yürüten ve hayatını bu mesleğe adanmış isimlerden Tahsin Öz, Vekâletin kendisine sahip çıkmadığını düşünen bir isimdi. Atatürk Kitaplığında bulunan arşiv dosyalarında Maarif Vekâletine yazılmış muhtelif şikâyet evrakları vardır. Bunlardan birine sebep olan olay 1944 yılında Tahsin Öz'ün doktora olmadığı gerekçesi ile terfi ettirilmemesidir. Öz, bu duruma karşı çıkmak için uzun bir yazı kaleme almış ve Maarif Vekili Yücel'e göndermiştir. Öncelikle kendisinin tahsil çağında Darülfünunda doktora programının olmadığını vurgulayarak meslek hayatında yaptığı işleri şöyle anlatmıştır:

“Memuriyet hayatımın 37 senesi fasılasız müzelerde bilhassa Türk ve İslam sanatı eserleri üzerine teksif olunan bir didinme ile muhtelif sanat şubelerine ait 80 bin kalem eseri, yüz binlerce arşiv malzemesini ihtiva eden Topkapı Sarayı Müzesi gibi dünyada eşi olmayan bir sanat hazinesinde hemen tesisinden beri devam etmiş olması benim için büyük bir talih eseri olsa gerektir. Bu büyük işe Türk ve İslam Eserleri ve Çinili Köşk müzeleri, İstanbul türbeleri de ilave buyrulmuştur.

Bu harbin başlangıcında İstanbul müzelerinin, umumi kütüphanelerinin ve üniversite eşyasının en kısa zamanda toplattırılarak gerekli binaları da hazırlamak şartile nakli işi de verilmiştir.

⁸⁴⁴ Yücel, *age*, 6.

Bundan başka Topkapı Sarayı'nın, bu asırdide abidenin senelerden beri devam eden restorasyonunun yürüdümesi de mesai çerçevesinde bulunmaktadır.

Kezalik imkân buldukça bilhassa Türk sanat eserleri ve tarihçeleri üzerinde yurt içinde ve dışında neşriyat fırsatları elde edilmiştir.”

Bu anlattıklarının göz önünde bulundurulmasını ve Bakanlığın kendisine sahip çıkmasını talep etmektedir.⁸⁴⁵

Görüldüğü gibi İnönü Dönemi'nde Maarif Vekilliği altında şekillenmeye devam eden Müzeler Müdürlüğünde çalışmalar savaş sonrasında kültür varlıklarına verilen önemle eş zamanlı olarak artmıştır. Maarif Vekilliği gerek savaş öncesinde gerek savaş döneminde ve gerekse savaş sonrası yeni düzende birçok tarihî eseri onarmak, müzeleri korumak, yeniden ziyarete açmak gibi faaliyetleri yürütmüştür.

4.4.1.3. Maarif Vekilliği Tarafından Onarılan Kültür Varlıkları

İnönü Dönemi'nde Maarif Vekilliğinin en önemli görevlerinden biri tarihî eserlerin onarımı, diğeri de müzelerin idaresidir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın çıkması birçok kültür varlığının yeniden zarar görmesine neden olmuştur. Türkiye resmen savaşa girmese de ordunun artan yer ihtiyacının karşılanması için kadro dışı bırakılan vakıf eserleri askeriye'nin kullanımına verilmiş ancak ordu çoğu kez tarihî ve mimari kıymeti olan eserleri de işgal etmiştir. Yanlış kullanım ve hatalı onarımlar nedeniyle eserler zarar görürken bunu takip edecek bir üst kurul olmayışı tarihî eserlerin tahrip olma sürecini de hızlandırmıştır. Eski Eserleri Koruma Encümeni böyle bir kurul niteliğinde olsa da hem İstanbul odaklı çalıştığı hem de yaptırım gücü olmamasından dolayı kültür varlıklarının sorunlarını çözmekte yeterli olamamıştır.

Eski eserlerin kimi zaman şahıslar ve kurumlar eliyle kimi zaman da yanlış kullanım ve bilinçsiz onarımlarla tahrip edildiği bu yıllarda zarar gören bazı eserleri Halit Çal araştırmıştır. Çal, 1941 yılında Kılıç Ali Paşa Medresesi'nde yapılan tamiratın eseri bozduğu gerekçesiyle Eski Eserleri Koruma Encümenine başvurulduğunu ve ayrıca Anıtlar Şubesi Arşivindeki belgelere göre İstanbul'da 1947 yılında Büyük Valide Han'ın arkasındaki Han-ı Sagır'ın kubbelerinden birinin şahıslarca yıkıldığını kaydeder. Baltalimanı Sahilsarayı, Balıkçılık Enstitüsü ve Kızılay tarafından kullanılmış ve gelişigüzel tamir edildiği için tahrip olduğu 1943 yılı raporlarına yansımıştır.⁸⁴⁶

⁸⁴⁵ Atatürk Kitaplığı (A.K.) Osman Nuri Ergin Evrakı, Bel. Mtf. 046525, 11 Kasım 1944.

⁸⁴⁶ Çal, “Türkiye’de Cumhuriyet Devri Taşınmaz”, 359-365.

Tarihî eserlerin onarımına ayrılan bütçe bu dönemde yeterli değildir. Buna ek olarak bazen kurumların kendi içinde sorun yaşadığı görülür. Mesela Müzeler İdaresi, Eski Eserleri Koruma Encümeni tarafından hazırlanan bir programa göre tarihî ve mimari kıymeti haiz bazı çeşme ve medreseleri tamir etmeye karar vermiştir. Bunun için Maarif Vekâleti gerekli tahsisatı ayırmış ve göndermiştir. Ancak tahsisat gelince Müzeler İdaresi yeniden Encümene başvurmuş ve yeni bir tamir programı hazırlanmasını talep etmiştir.⁸⁴⁷ Bu gibi işler eski eserlerin onarımını geciktirmektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri kültür varlıklarının korunamayışının en temel sebeplerinden olan birden fazla kurumun tarihî eserlerden sorumlu olması meselesi bu yıllarda da çözülebilmüş değildir. Maarif Vekilliği tarafından 1945 yılında “Türkiye Tarihî Anıtları Ön Tasarısı” isimli bir çalışma başlatılmış ve tarihî eserler sınıflandırılarak anıtların bilimsel, sanatsal ve turizm açısından önemleri kayda alınmıştır.⁸⁴⁸

Bu çalışma hakkında bilgi veren Hasan Âli Yücel, “Türk vatanının geçmiş devirlerine ait değer biçilmez tanıklarının yaşayabilmesi için 100 milyon liraya ihtiyaç olduğunu” söylemiştir.⁸⁴⁹ Yani acil onarım ihtiyacı olan tüm eserler için gereken bütçe 100 milyon liradır.

Hazırlanan tasarı da eski eserlerin zarar görmesinin sebepleri arasında: Kurumlar arasındaki yetki ve sorumluluğun dağınıklığı, anıtların mülkiyeti meselesinden dolayı onarımlardan sorumlu makamların bulunamaması, halkın bu konuda bilinçli olmaması, eski eserlerin bir sınıflandırma ve envanteri bulunmaması, onarımlarda çalışacak Anadolu anıtlarının karakterlerine uygun şekilde çalışmağa alışmış ihtisas sahibi teknisyenlerin azlığı... gibi sebepler sıralanmaktadır.⁸⁵⁰ Bu sebepler Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri eski eserlerin tahribinin başlıca etkenlerindendir. Önceki yıllarda da tespit edilen bu sorunların tekrar bu kadar net bir biçimde belirlenmesi olumlu bir gelişme gibi görülse de bu sorunların çözülmesi İnönü Dönemi'nde mümkün olmayacağı gibi aynı sorunlar kültür varlıklarının temel sorunları olmayı sonraki yıllarda da sürdürecektir.

⁸⁴⁷ Cumhuriyet, 3 Ocak 1939.

⁸⁴⁸ Alsaç, *Türkiye'de Restorasyon*, 17.

⁸⁴⁹ *Türkiye Tarihi Anıtları (Ön Tasarı)*, (Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1946), 2-3.

⁸⁵⁰ *age*, 21.

Türkiye Tarihî Anıtları çalışması tarihî eserlerin dağıldığı kurumları ve onarım ihtiyaçlarını ortaya koyduğu için eski eserlere ilişkin toplu bir değerlendirme yapmayı mümkün kılar. Çalışma için üç ayrı liste oluşturulmuştur.

Birinci liste sanat değerleri büyük olan ve kapsamlı onarım görmeleri gereken anıtları göstermektedir. İstanbul’da bu listeye giren tarihî eserler ve mülkiyetinin hangi kurumda olduğuna ilişkin verilen bilgiler şunlardır: ⁸⁵¹

Maarif Vekilliğinin sorumlu olduğu eserler: Topkapı Sarayı Müzesi, Ayasofya Müzesi, türbeler.

Vakıflar Umum Müdürlüğünün sorumlu olduğu eserler: Bodrum Camisi, İmrahor Camisi, İvaz Efendi Camisi, Anemas Hapishanesi, Kalenderhane Camisi, Fethiye Camisi, Hiramî Ahmet Paşa Camisi, Fenari İsa Camisi, Küçük Ayasofya Camisi, Ok Meydanı.

Mülkiyeti birden fazla kurum arasında dağıtılmış olanlar: Fatih Külliyesi, Tekfur Sarayı, Davut Paşa Külliyesi, Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, Beyazıt Külliyesi, Şehzade Külliyesi, Süleymaniye Külliyesi, Haseki Külliyesi, Mahmut Paşa Külliyesi, Sultanahmet Külliyesi, Zal Mahmut Paşa Külliyesi, Atik Valide Külliyesi.

Özel İdare kullanımında olan eserler: Siyavuş Paşa Kasrı, Damat İbrahim Paşa Medresesi ve külliyeler içindeki birçok eser.

Millî Savunma Bakanlığı kullanımında olan eserler: Davutpaşa Kasrı.

Belediyeye ait eserler: Azapkapı Sebili.

Hazineye ait eserler: Kağıthane setleri.

Bir kuruma ait olmayıp onarım bekleyen eserler: Aetyüs Sarnıcı, Jüstinyen Sarayı, Bazilika Sarnıcı, Anadolu Hisarı, Rumeli Hisarı, Yedikule ve surlar.

Kapsamlı onarım bekleyen birinci listedeki bu eserlerin dışında daha küçük onarımlar bekleyen ikinci listede İstanbul’dan şu eserlere yer ayrılmıştır:

Vakıflar Umum Müdürlüğünün sorumlu olduğu eserler: Âşık Paşa Külliyesi, Amcazade Hüseyin Paşa Medresesi, İsmail Efendi Camisi, Mihrimah Sultan Külliyesi, Büyük Piyale Paşa Camisi, Çinili Cami.

⁸⁵¹ Türkiye Tarihi Anıtları, 23-61.

Mülkiyeti birden fazla kurum arasında dağıtılmış olanlar: Bayram Paşa Külliyesi.

Özel İdare kullanımında olan eserler: Sultan Selim Medresesi.

Belediyeye ait eserler: Bozdoğan Kemer.

Üçüncü listede yer alan eserler tarihî önemi olan ancak acil ihtiyacı olmayan eserlerdir. Bu listede İstanbul'dan şu eserler yer alır:

Maarif Vekilliğinin sorumlu olduğu eserler: Hüsrev Paşa Türbesi, Nakşidil Sultan Türbesi, Esat Efendi Kütüphanesi, Mimar Sinan Mescidi, Şehit Ali Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa Kütüphanesi.

Vakıflar Umum Müdürlüğünün sorumlu olduğu eserler: Âşık Paşa Camisi ve Seyyitvilayet Türbe ve Tekkesi, Burmalı Mescit, Takiyeci Camisi, Nusretiye Camisi, Nişancı Mehmet Paşa Külliyesi, Yenikapı Mevlevihanesi ve çevresi, Firuz Ağa Camisi, Gül Camisi, Hacı Evhat Camisi, Rüstem Paşa Camisi, Fındıklı Camisi.

Mülkiyeti birden fazla kurum arasında dağıtılmış olanlar: Cerrah Paşa Külliyesi, Sinan Paşa Türbesi ile Sebül ve Medresesi, Galata Mevlevihanesi, Nuruosmaniye Külliyesi, Köprülü Külliyesi, Selimiye Külliyesi.

Özel İdare kullanımında olan eserler: Nâzî Pervaz Usta Mektep ve Çeşmesi, Beşir Ağa Sebili, Rüstem Paşa Camisi, Ekmekçizade Ahmet Paşa Türbesi ve Medresesi, Kuyucu Murat Paşa Türbesi ile Sebül ve Medresesi.

Millî Savunma Bakanlığı kullanımında olan eserler: Aya İrini (Askerî Müze), İbrahim Paşa Sarayı ve Mehterhanesi.

Belediyeye ait eserler: Tophane Çeşmesi.

Hazineye ait eserler: Ayazağa Kasrı.

Bayındırlık Bakanlığına ait eserler: Büyükçekmece Köprüsü.

Bir kuruma ait olmayıp onarım bekleyen eserler: Galata Kulesi ve surları.

Türkiye'nin tarihî anıtlarını ve mülkiyetlerini gösteren bu listeler tarihî eserlerin onarımının neden bu kadar zor olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Listeler incelendiğinde Maarif Vekilliği müzeler, türbeler ve kütüphanelerin onarımından sorumlu görülmektedir. Vakıflar cami ve külliyelerdeki bazı kısımlardan sorumludur. Çoğu zaman İstanbul Belediyesi tarafından tamir edilen surların ve kulelerin mülkiyeti Belediyede görünmemektedir. Şahısların da payı olan külliyelerin tamiri ise en zor

olanlarıdır çünkü bir külliyyede yer alan caminin onarımından Vakıflar sorumluyken mektep-medresesi Özel İdareye, su eserleri Hazineye ya da Belediyeye ve hatta şahıslara ait olabilmektedir.

İnönü döneminde anıtların durumunu Maarif Vekilliğine hazırladığı notlarla izah eden Ali Saim Ülgen, 1940’larda Türkiye’deki eski eserlerin mevcut idare biçimini de açık bir biçimde ortaya koymuştur. Ülgen, Türkiye’de anıtların 8 muhtelif idarede bulunduğunu, bu nedenle kontrol ve muhafazalarının çok güç olduğunu ifade eder. Bu güçlüğü ortadan kaldırılması için sahip sayısının azaltılması ve devamlı bakım ve onarım sorumluluğunun Millî Eğitim Bakanlığında toplanması lazımdır. Ülgen eski eserlerin korunabilmesi için teşkilat kanunu ve kadrolardaki eksikliklerin giderilmesini ve bütçenin arttırılmasını gündeme getirmiştir. Tarihî eserleri koruyacak ve onaracak uzmanlara ihtiyaç vardır. Ayrıca hangi eserin korunacağını bilinememesi en büyük sorunlardan biridir. Otomobilli ekiplerle eski eserlerin hızlı biçimde kayıt altına alınması ve tapuya kaydedilmesi gereklidir. Bütün anıtların rölöve ve restitüsyonları 10 yıl içinde tamamlanmalıdır.⁸⁵²

Aynı dosyadaki bir başka evrakta Ülgen, Türkiye’de bu yıllarda 30-35 bin arasında taşınmaz kültür varlığı olduğunu hesapladığını yazmıştır. Bunların yaklaşık 10 bin tanesi anıt statüsündedir. Bunlar dışında korunması gerekli arkeolojik saha ve doğal anıtların 2 bin kadar olduğunu söyler. Son 20-30 yıl içinde başta mezarlıklar ve çeşmeler olmak üzere bazı eserler onarımları mümkün olmayacak surette tahrip edilmişlerdir.⁸⁵³

Ali Saim Ülgen Eski Eserler Kanunu’nun 12 yıldır çıkarılmadığının altını ısrarla çizmektedir. Anıtlar Şubesi 1944 yılında kurulmuştur. Sonraki yıllarda Ülgen müdürü olduğu bu şubeye ilişkin bir bilgi notu hazırlamış ve burada şunları kaleme almıştır:

“Türkiye anıtları ve ören yerleri hiçbir memlekette görülmeyen bir kayıtsızlık içindedir; ve bundan dolayı da yalnız Avrupa’da değil yakın Şark memleketleri içinde de en geri durumda olanlar arasında sayılabilir. Son yirmi beş yılda anıtlar meselesinin layığıyla ele alınmayı yüzünden azim zararlar doğmuş ve birbirini nakşeden bazı kanun maddelerinden dolayı anıtların sahipleri çoğalmış ve bakım rejimi asgariye inmiştir. Bundan dolayı yalnız İstanbul’da tuttuğumuz istatistiklere göre anıtlardan dörtte biri zayi olmuş ve bugün ayakta duranlar da birer harabe ve soyulmuş malzeme deposu hâline gelmiştir. Tahriplerin en mühim sebeplerini bu işlerle uğraşan dairelerin aczinde, işi hakikî bir ilim doktrini ile ele almayışlarında, prensipsiz, programsız ve günü kurtarmaya çalışmış olmalarında

⁸⁵² Salt Araştırma, **Ali Saim Ülgen Arşivi**, TASUDOC0640/Belge no: 67 (Sayın Bakana Anıtların ve Anıtlar Şubesinin Durumunu Gösterir Not).

⁸⁵³ Salt Araştırma, **Ali Saim Ülgen Arşivi**, TASUDOC0640/Belge no: 122 (Türkiye Anıtlarının Bugünkü Durumu).

aranmalıdır. Bundan cesaret alarak tahrip ve ceza görmeyen idarî, askerî amirler ve hasis menfaatlerine bunları alet edenler durumu daha feci bir hâle sokmuştur.”⁸⁵⁴

Ülgen, bu muhtelif notları ile gerek Maarif Vekaletinin çalışmalarına gerek eski eserlere yönelik genel tutuma dair bilgiler vermektedir. Türkiye Tarihî Anıtları çalışmasında hazırlanan listelerde görüldüğü gibi bu yıllarda İstanbul’da tarihî ve mimari kıymeti olan 125 türbe, Topkapı Sarayı Müzesine bağlanmıştır.⁸⁵⁵ Dönemin Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz, türbelerin onarımı hususunda o zaman İstanbul Vilayeti Mektupçusu olan Osman Nuri Ergin’e bir yazı yazmış ve “Türk ilim ve sanatına büyük hizmetler etmiş olan bazı zevatın” İstanbul’un muhtelif yerlerinde kalan kabirlerinin imarının Maarif Vekilligince gerçekleştirildiğini bildirmiştir. Ancak bazı semtlere kimsenin uğramadığının altını çizerek bu gibi uzak yerlerde kalan mezarların imarı ve muhafazası imkânsız olacağından uygun yerlere nakledilmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Belediye eğer bu gibi türbelerin hangileri olduğunu tespit edebilirse Tahsin Öz de bunları Maarif Vekilligine bildirecektir.⁸⁵⁶

İnönü Dönemi’nin son yıllarında Türk büyüklerinin türbelerinin açılmasına karar verilmiştir. 1925’te yasal düzenlemelerle kapatılan türbeler arasında yer alan bazı Türk büyüklerinin türbeleri 1949 yılından itibaren yeniden açılmıştır. Dönemin Eski Eserler ve Müzeler Müdürü Hamit Zübeyir “İnkılap kanunları bu türbelerin yıkılmasını ve bakımsız kalmasını hiçbir zaman emretmemiş; yalnız siyasete, cehalete ve taassuba alet olmalarına bir sed çekmek istemiştir.” diyerek türbelere ilmî olarak önem verildiğini, Türklerin mezarlarda başka bir anlam aramadığını şöyle ifade etmektedir:

“Eski eserleri kurtarmak ve korumakla ödevli müzeler idaresi herhangi türbe veya tekkeyi ayakta tutmağa çalışırken yalnız ilim ve sanat endişesiyle hareket eder. Bir türbede yatan şahıs Türklüğe ve insanlığa büyük hizmetler yapmış ise, onu tanrılaştırmadan ve himayesini bir mum parçası veya kurban ile satın almağa kalkışmadan, pencere parmaklıklarına paçavra bağlamadan da huzurunda saygı ile eğilmek mümkündür. Fatih, Barbaros ve Sinan ziyaret olunurken bu duygu ve görüş hâkim olmalıdır.”⁸⁵⁷

Atatürk de Türk büyüklerinin türbelerini öne çıkarmayı, bu iş için imar planlarında yer ayrılmasını istemişti. İnönü Dönemi’nde başlayan bu faaliyetler DP Dönemi’nde de devam edecektir.

⁸⁵⁴ Salt Araştırma, **Ali Saim Ülgen Arşivi**, TASUDOC0640/Belge no: 136 (Türkiye’deki anıtlar, ören yerleri ve Anıtlar Şubesi hakkında kısa rapor).

⁸⁵⁵ **1950 Sanat Yılığ**ı (Hürriyet Kitabevi, 1950), 89.

⁸⁵⁶ **A.K. Osman Nuri Ergin Evrakı**, Bel. Mtf. 070570, 18 Aralık 1940.

⁸⁵⁷ Koşay, “Tekke ve Türbeler Kapandıktan Sonra”, 1.

4.4.1.4. İstanbul Müzeleri ve II. Dünya Savaşı

İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemi II. Dünya Savaşı yıllarıyla kesişir. Savaşa resmen girilmese bile girilmesi ihtimali Türkiye'de birçok işi yavaşlatmıştır. Maarif Vekilliği bünyesindeki müzeler olası bir savaş durumunda ilk zarar görecektir eserler olduğundan, savaş tehlikesinin hissedildiği ilk günlerden itibaren müzelerde birçok önlem alınması gerekmiştir.

Savaş öncesinde İstanbul müzeleri iki gruba ayrılmış biçimde idare ediliyordu:

1. Arkeoloji Müzeleri Grubu: Arkeoloji Müzesi, Eski Şark Eserleri Müzesi, Ayasofya Müzesi ve Yedikule Hisarı.
2. Türk ve İslam Eserleri Grubu: Topkapı Sarayı ve Çinili Köşk ile İslam Eserleri Müzesi.⁸⁵⁸

Savaş döneminden sonraysa müzeler birkaç gruba ayrıldı. Millî Eğitim Bakanlığı, “topraklarımızda kalmış muhtelif devirlerin eserlerini sistemli tahripten kurtarmak ve korumak için” müzeleri devlet, bölge ve mahalli müzeler olarak sınıflandırma yoluna gitti.⁸⁵⁹

İnönü Dönemi başlarken eğitimde müzelere daha fazla yer verilmesi planlanmıştı. Öğrencilerin tarih bilgisini arttırmak maksadıyla 1940 öğretim yılından başlamak üzere okulların müzeleri ziyaret etmesi kararı alınmıştı. Kitaplarda okunan bilgilerin incelenebileceği tarihî abidelerden yararlanılması düşünülüyordu.⁸⁶⁰ Öğrencilerin müzeleri gezmeleri zorunlu tutulacak; her okul haftanın belli günlerinde bir müzeyi ziyaret ederek, orada ders işleyecekti. Müzelerden haftanın belli günlerini öğrenci ziyaretine ayırmaları istenmişti.⁸⁶¹ Tüm bu planlar savaşın çıkmasıyla yarıda kalmış ve müzeler kapatıldığı için bu ziyaretler ancak savaş sonrasında mümkün olabilmektedir.

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle bir anda Türkiye'de müzelerin koruma altına alınması zorunlu görülmüş ve tüm iş planları durdurularak kıymetli eserlerin Anadolu'ya sevki gündeme gelmiştir. Bakanlar Kurulunun 1 Eylül 1939 tarihli toplantısında İstanbul Müzesi ile kütüphanelerin, Maarif Matbaası ile rasathanenin

⁸⁵⁸ Arkeoloji Müzeleri Yıllığı 3 (İstanbul: Arkeoloji Müzeleri Yayınları, 1949), 39.

⁸⁵⁹ Ertuğrul Menteşe, “Genel Kültür Binalarından Müzeler”, *Arkitekt*, c. 16, s. 3-4 (1946): 65.

⁸⁶⁰ *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1939.

⁸⁶¹ *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1939.

özel ve önemli vaziyetleri dolayısıyla memleket dâhilinde Maarif Vekâletince belirlenecek yerlere naklolunmalarına karar verilmiştir.⁸⁶²

İstanbul'daki müzeler 5 Eylül 1939 günü ziyarete kapatılarak tarihî eserlerin uygun yerlere nakline başlanmıştır. *Cumhuriyet* gazetesinde 6 Eylül'de çıkan habere göre:

“Avrupa’da Harb’in patlaması üzerine, her ihtimale karşı müzelerimizde mevcut yüksek tarihî kıymet taşıyan eserlerimizin, muhafazası için icab eden bütün tertibat alınmış bulunmaktadır. Öğrendiğimize göre, bu eserlerden bir kısmı İç Anadolu’da, münasib görülecek mahallere gönderilmek üzere numaralı sandıklara konulmuş ve ambalajlanarak hazırlanmıştır. Nakli kâbil olmıyan kıymetli eserlere gelince: Bunların da, yalnız Müze idaresince malum olan evvelce hazırlanmış mahzenlere yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştır. İstanbulda bulunan bütün müzeler ve bu meydana Topkapı Sarayı Müzesi ve Hazine Dairesi, dünden itibaren ziyaretçilere kapanmıştır.”

Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz anılarında şunları yazar:

“Almanlar Polonya’ya harp ilan edince Başvekâlet Kararlar Dairesi ‘Müzeler eşyasını hemen Anadolu’ya sevkediniz.’ emrini verdi. Tekmil İstanbul müzeleri ve kütüphanelerinin ve hatta Üniversitenin bu gibi işlerinin yürütülmesi husususun Topkapı Sarayı’na vazife olarak verildiğini söylediler. Evveleminde eserlerin Amasya’da Bayezid Camii’ne gönderilmesi mevzubahis idi. Vuku bulan zelzele üzerine, müzelik eserler için askerî mıntika olduğundan Niğde ve kitaplar için de Çankırı uygun görüldü.”⁸⁶³

Arşiv belgelerinden 1940 yılı Haziran ayında İstanbul müzelerinde bulunan kıymetli eserlerin İç Anadolu’ya gönderilmek üzere hazırlandığını⁸⁶⁴ ve 1948 yılında iade edildiğini tespit etmek mümkündür. Taşınması sakıncalı görülen ya da boyutları dolayısıyla binalardan çıkarılamayan bazı eserlerin destek önlemlerle yerlerinde korunması sağlanmıştır. Maarif Vekilliği Antikite ve Müzeler Müdürlüğünden Başvekâlet Yüksek Makamına yazılan ve İstanbul müzelerinden İç Anadolu’ya nakledilecek veya yerlerinde korunacak eserlerle ilgili kararları içeren raporlardan şu detayları öğrenmek mümkündür:

“1- Topkapı Sarayı ve Türk İslam Eserleri Müzelerindeki maddi ve sanat değeri yüksek eserler 436 sandığa, Arkeoloji müzelerinde aynı vasıfları haiz eserler 55 sandığa, kütüphanelerimizdeki kıymetli eserler de 278 sandığa konularak nakle hazır bir vaziyette bulundurulmaktadır.

2- Maddi sanat değeri ikinci derecede görülen eserler müzelerin mahzenlerinde korunaklı yerlere nakledilmişlerdir.

3- Arkeoloji Müzesinde bulunan lahitlerin ağırlıklarının fazlalığı ve çok tamir görmüş olmaları yüzünden başka bir yere nakle uygun olmamaları dolayısıyla yerlerinde kum torbalarıyla korunması kararına ek olarak yeni tedbirler alınacaktır.

4- Arkeoloji Müzelerinin çatı ve birinci kat döşemeleri ahşap olduğundan ve yangın tehlikesine maruz bulunduğundan bu aksamın betonarmeye tahviline lüzum gösterilmiş ise de 100 bin liraya

⁸⁶² BCA, 30-18-01-02/88-85-19, 3 Eylül 1939.

⁸⁶³ Tahsin Öz, *Hayatım: Topkapı Sarayı Müzesi Emekli Müdürünün Hatıraları* (İstanbul: 1991), 27.

⁸⁶⁴ BCA, 30-18-01-02/91-61-07, 26 Haziran 1940.

yakın bir masraf çıktığı için imkân bulunamamıştır. Ancak her katın döşemelerine kum tabakaları yerleştirilmiştir.

5- Müzeli eserlerden bir kısmının yerleştirilmesi için Niğde’de Sarıhan ve Akmedrese tamamen hazırlanmıştır. İhtiyat olarak Niğde tarihî Bedesteni de Vekillîğimiz tahsisatından ayrılan meblağla aynı maksat için tamir ettirilecektir.”⁸⁶⁵

Alınan kararlara göre Arkeoloji Müzelerinde “kum torbalarıyla maskelenmiş olan tarihî kıymeti haiz lahitler ağırlıklarından dolayı taşınamayacağından” Müze binasında uygun yerde muhafaza edilecektir (Ek 6). Bizans bölümünde yer alan büyük mozaiklerin üstü bir sıra kum torbası ile örtülecektir. Ayrıca bir yangın durumunda zararı engellemek adına müzenin çatısının betonarmeye çevrilmesine karar verilmiştir.⁸⁶⁶

Savaş tehlikesi İstanbul müzeleri için büyük masraflara neden olmuştur. Taşınabilecek kıymetli eserlerin Anadolu’ya gönderilmesi için bu eserlerin nakli; Anadolu’da muhafaza edileceği yerlerin tamiri; taşınamayan eserlerin yerlerinde korunması için alınacak tedbirler ve pasif korunma için büyük bütçelere ihtiyaç duyulmuştur.

İstanbul müzelerinden İç Anadolu’ya nakledilmesi gerekli eserler için 1939 yılı bütçesinden tahsisat ayrılmıştır.⁸⁶⁷ Daha sonra eksik kalan işlerin tamamlanması için Maarif ve Maliye vekâletleri ek bütçe ayırmışlardır.⁸⁶⁸ İstanbul Arkeoloji müzelerinde bulunan ve taşınamayan eserlerin yerinde korunması ve diğer pasif korunma tertibatı için gerekli 5.000 liranın ise Maliye Vekâletinin 1940 yılı bütçesinden karşılanması istenmiştir.⁸⁶⁹

Niğde ve Çankırı’ya gönderilen eşya ve kitapların Devlet Demiryollarınca taşındığı ve taşınma ücretinin 1941 yılı ortalarında ödenebildiği belgelerden tespit edilmektedir.⁸⁷⁰ Ayrıca Niğde’de Topkapı Sarayı, Arkeoloji Müzesi ve Umumi Kütüphaneden gönderilen kıymetli eserlerin saklanacağı kilisenin tamiri ve önündeki binaların istimlak beklenmedik masraflar çıkarınca bu iş için gerekli para pasif korunmaya ayrılan bütçeden karşılanmıştır.⁸⁷¹

⁸⁶⁵ BCA, 30-10-00/213-448-07, 21 Haziran 1940.

⁸⁶⁶ BCA, 30-10-00/213-448-07, 14 Haziran 1940.

⁸⁶⁷ BCA, 30-18-01-02/88-87-15, 6 Eylül 1939.

⁸⁶⁸ BCA, 30-18-01-02/91-45-16, 20 Mayıs 1940.

⁸⁶⁹ BCA, 30-18-01-02/92-97-18, 10 Ekim 1940.

⁸⁷⁰ BCA, 30-18-01-02/43-01-04, 21 Mayıs 1941.

⁸⁷¹ BCA, 30-18-01-02/95-45-03, 26 Mayıs 1941.

Bütün bunlar olurken müzelerden çıkartılan eserler müze binalarının daha rahat onarılmasına imkân verdiği için bu süreç iyi değerlendirilmiştir. Müzeler İdaresi, Topkapı Sarayı'nın Harem Dairesi'nde ve Bağdat Köşkü'nde onarıma başlamıştır.⁸⁷² Önce en acil görülen ihtiyaçlar giderilecek sonra Müzeler Fen Heyeti kapsamlı bir proje hazırlayarak Saray'da büyük bir onarıma başlanacaktır.⁸⁷³ 1941-1943 yıllarında Topkapı Sarayı'nın Baltacılar Dairesi, Resim Salonu, Hırkai Saadet Koğuşu, Enderun Mektebi, Harem Dairesi'nin bazı kısımları ve Kubbealtı'nın onarılması planlanmıştır.⁸⁷⁴

Ayasofya'da ilk kez Türk mimarlar tarafından rölöve çıkarılması için 1941 yılında bir çalışma başlamıştır. Basına yansıdığına göre bu zamana kadar Ayasofya'nın kritiğinin Türk mimarlar tarafından yapılmadığı, yabancıların hazırladığı raporlarda ise hakikate uyulmadığı ifade edilmektedir. Yeni yapılacak olan rölövede Müzenin Bizans Devri'ndeki vaziyeti, Fatih İstanbul'u aldıktan sonra ne suretle cami hâline konduğu ve yapılan tadilatlar ile Mimar Sinan tarafından yapılan takviyeler tespit edilecektir.⁸⁷⁵

II. Dünya Savaşı yılları İstanbul müzelerini birden fazla noktadan etkilemiş oldu. Ziyarete kapatılması ve teşhir edilen eserlerin muhafaza altına alınması restorasyonları kolaylaştırırken, Anadolu'ya gönderilen müze eserlerinin kötü şartlarda kaldığı, zarar gördüğü ve hatta çalındığı gibi söylentilerse zaman zaman duyulmuştur. 1940'lı yılların sonuna kadar müzelerde durum bu şekilde devam etmiş ve Anadolu'ya giden eserlerin geri getirilerek yeniden yerleştirilmesi suretiyle müzelerin yeniden ziyarete açılması 1947-1950 yılları arasındaki çalışmalarla mümkün olabilmıştır.

4.4.1.5. Savaş Sonrası Müzeler

Savaş tehlikesi geçince müzelerde yeni bir faaliyet dönemi başladı. Anadolu'dan getirilen eserler müzelerine iade edilirken yeni teşhirler yapan İstanbul müzelerinin tekrar ziyarete açılması zaman aldı. Müze teşkilatında yeni bir yol izlenmesi için 1945 yılında Eski Eserler ve Müzeler Danışma Kurulu toplanmış ve savaş sonrasında onarımlar ve müzelerin durumu kapsamlı biçimde değerlendirilmişti.

⁸⁷² **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1939.

⁸⁷³ **Cumhuriyet**, 23 Kasım 1940.

⁸⁷⁴ **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1942.

⁸⁷⁵ **Cumhuriyet**, 2 Ağustos 1941.

Bizans Devri'ne ait olup Osmanlı Devri'nde camiye çevrilen birçok yapının bu yıllarda Millî Eğitim Bakanlığına devredilmesiyle yeni müzeler kurulması için çalışmalar da başlamıştır. 29 Ağustos 1945 tarihli Cumhurbaşkanı İsmet İnönü imzalı kararnameye göre:

“Millî Eğitim Bakanlığınca müze ve müze deposu olarak kullanılan İstanbul'daki Fethiye Camii, Kariye Camii ve Perizat Hatun Camii gibi diğer şehirlerde de benzer durumda kullanılan vakıf binalarının bakım ve onarım giderleri devlet bütçesinden ödenmek üzere Millî Eğitim Bakanlığına tahsisine Bakanlar Kurulunca karar verilmiştir.”⁸⁷⁶

Diğer Bizans Dönemi anıtlarından İmrahor⁸⁷⁷ ve Fenari İsa Bey⁸⁷⁸ camilerinin gerekli tamiratı gördükten sonra müzeye dönüştürülmesine yine Bakanlar Kurulunca karar verilmiştir. Bizans Dönemi'nden kalan bir eski eserin müze olarak işlevlendirilerek çağdaş bir kullanıma sunulması dönemin tarihî eserlere yönelik yaklaşımında önemli bir adımdır.

Millî Eğitim Bakanlığı 1947 yılında yurt genelinde abidelerin onarımına 1.170.000 lira ayırmıştır. Bu tahsisatın çoğu müzeler için kullanılmıştır. TTOK toplantı zabıtlarından öğrenildiğine göre Bizans anıtlarından Ayasofya, Kariye ve Fenari İsa'nın temizlenmesi işine bu yıllarda devam edilmektedir. Arkeoloji Müzelerinin tamir ve takviyesine de başlanmıştır.⁸⁷⁹ Bu çalışmalar sonuçlandıktan sonra İstanbul müzeleri 1948'den itibaren yeniden ziyarete açılmaya başlanmıştır.

Savaş sonrasında İstanbul'da kurulan yeni müzelerden biri Dolmabahçe Camisi'nde kurulan Deniz Müzesidir. Deniz Müzesi ilk kez 1897'de Askerî Müzenin bir kısmı olarak Kasımpaşa'da kurulmuş ancak yıllar boyu ihmal edilmişti. 1930'ların başında Kasımpaşa'da Haliç Sarayı diye isimlendirilen eski Bahriye Nezareti binasının Deniz Müzesi adıyla cuma hariç her gün ve herkese açık olduğu bilinmektedir.⁸⁸⁰ Müzenin 1935'te Gülhane tarafında kullanılmayan binalardan birine nakledilmesi, bu suretle Sultanahmet bölgesine gelen turistlerin ziyaretine sunulması gündeme gelmiş ancak uygulanamamıştır.⁸⁸¹

Atatürk Dönemi'nde İstanbul'da imar planları yapılırken Prost, Barbaros Türbesi civarında bir Deniz Müzesi kurulmasını önermiş, bilahare Deniz Müzesi için

⁸⁷⁶ BCA, 30-18-01-02/109-54-07.

⁸⁷⁷ BCA, 30-18-01-02/109-70-06, 5 Aralık 1945.

⁸⁷⁸ BCA, 30-18-01-02/110-15-11, 22 Şubat 1946.

⁸⁷⁹ “Mürakabe ve İdare Heyetleriyle İstanbul'u Sevenler Grubunun 5 Kasım 1947 de toplanan müşterek içtimalının zaptı”, **TTOK Belleten**, s. 70 (Kasım 1947): 4.

⁸⁸⁰ **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1931.

⁸⁸¹ **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1935.

uygun yerin Dolmabahçe civarı olduğuna karar vermiştir.⁸⁸² II. Dünya Savaşı nedeniyle imar işlerine ara verilmiş ve Deniz Müzesinin bir kısım eşyası korunması maksadıyla Anadolu'ya gönderilmiştir. Yerinde korunacak eserlerin Kasımpaşa'da tersane depolarında muhafazası kararlaştırılmıştır.⁸⁸³

Savaşın sonra 1946 yılında Bahriye Hâkimlerinden Haluk Şahsuvaroğlu, bu eserleri kurtarmak için bir Deniz Müzesi kurmayı teklif etmiştir. Maarif Vekâleti bu teklifi kabul edince müze binası olarak dönemin Vali ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar, Prost'un planında yer aldığı üzere Dolmabahçe Meydanı'na bir müze yapılmasını önermiştir. Yeni bina yapmak yerine kimsenin kullanmadığı metruk durumda olan Dolmabahçe Camisi'nin müzeye çevrilmesine karar verilmiştir. Prost "Mademki Fatih kadırgalarını buradan çıkarmıştır, o hâlde bu camiyi bir kadırgalar müzesi yapmak doğru olur." demiştir.⁸⁸⁴

Aslında İnönü Dönemi'nde Dolmabahçe Camisi'nin müstemilatıyla birlikte Toprak Mahsulleri Ofisi emrine verilmesi gündeme gelmişti. Vakıflar Umum Müdürü Başvekâlete konuyla ilgili yazdığı yazıda kıymetli eserlerden olan Dolmabahçe Camisi'nin kadro içinde bulunduğunu ve ibadet dışındaki bir kullanımın vakıflar hakkındaki mevzuata aykırı olduğunu ifade etmişti.⁸⁸⁵ Ancak birkaç yıl sonra Belediyenin şehircilik faaliyetleri hakkında bilgi veren *Güzelleşen İstanbul* adlı kitapta müzeye çevrilen Dolmabahçe Camisi için şöyle denilmektedir:

"Zaten, mevkiî dolayısıyla biraz kenarda kaldığı için namaz kılmağa gelenler azalmıştı. Bu yüzden de bakımsızdı. Deniz Müzesi olunca, tabiatıyla daha iyi bakılacak."⁸⁸⁶

Nihayet Vakıflar Umum Müdürlüğü Deniz Müzesi olmak üzere Dolmabahçe Camisi'ni 1946 yılında Belediyeye devretmiştir.⁸⁸⁷ Dolmabahçe Camisi'nin ve civarındaki saray kayıkhanesinin müze olmak üzere Millî Savunma Bakanlığına tahsisine Bakanlar Kurulunun 18 Şubat 1946 tarihli toplantısında karar verilmiştir.⁸⁸⁸

⁸⁸² **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1937.

⁸⁸³ Kandemir, "Deniz Müzesi", **Yirminci Asır**, s. 38 (30 Nisan 1953): 30.

⁸⁸⁴ **agm**, 29.

⁸⁸⁵ **BCA**, 30-10-00/192-318-17, 19 Aralık 1941.

⁸⁸⁶ **Yenileşen İstanbul**, 43-45.

⁸⁸⁷ **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1946.

⁸⁸⁸ **BCA**, 30-18-01-02/113-21-04.

Müzeye çevrilme işlerini Yüksek Mimar Sedat Hakkı Eldem'in takip ettiği bilinmektedir.⁸⁸⁹ TTOK'nin 1947 yılı toplantısında Müze Müdürü Haluk Şahsuvaroğlu, Cami'nin ve saray kayıkhanesinin metruk hâlde devralındığını, elektrik ve su olmayan bu yapıların pek çok yerinin çürük olduğunu ve onarım işlerinin hâlâ devam ettiğini anlatmıştır.⁸⁹⁰

Onarımlar 1948 yılında bitmiş ve Müze açılmıştır. Ancak çok geçmeden 1950 yılının başında Deniz Müzesinin Dolmabahçe Camisi'nden çıkarılması ve Cami'nin tekrar ibadete açılması konuşulmaya başlamıştır. Bunda CHP'nin değişen din politikasının etkisi olduğu düşünülmektedir. Deniz Müzesi için yeni bir bina yapılıncaya kadar buradaki eserlerin tekrar Kasımpaşa'daki Haliç depolarına götürülmesi gündeme gelince bu durum eleştirilere sebep olmuştur. Abidin Daver bu söylenti üzerine şu sözlerle Hükümete çağrıda bulunmuştur:

“Deniz Müzesi yeni bir bina yapılıncaya kadar muvakkaten yerleştiği yerde kalmalıdır. Müstakbel Deniz Müzemizin yeri şehir planında M. Prost tarafından tespit edilmiştir. Burası Beşiktaş İskelesi'nin Boğaz tarafında ve Barbaros Türbesi'nin karşısındaki bloktur.

Bir tarih profesörü olan Sayın Başbakan'dan [Şemsettin Günaltay] Türk denizciliğinin mazisi ve tarihi adına ricam şudur ki bu yeri istimlak ettirerek orada yeni bir Deniz Müzesi binası inşasına başlansın ve bina bitinceye kadar Müze Dolmabahçe Camisi'nde kalsın.”⁸⁹¹

Deniz Müzesi İnönü Dönemi süresince Dolmabahçe Camisi'nde kalmaya devam etmiş, müzeye yeni bir bina yapılması için uzun yıllar beklenmesi gerekmiştir.

Savaş nedeniyle kapatılan diğer müzelerin 1948 yılından itibaren açılmaya başlandığı görülür. 23 Nisan 1948'de Topkapı Sarayı Müzesi yeniden halka açılmıştır. Kapalı olduğu yıllarda onarımları yapılan ve salonları yeniden düzenlenen Müzenin, on yıl önceki hâlden çok farklı olduğu; Harb'in başlangıcında bir mezbeleliği andıran Saray'ın çok iyi restore edildiği gazetelerde yazılmıştır.⁸⁹²

Topkapı Sarayı Müzesi, en önemli müze olarak en çok tahsisat ayrılan yapıdır. Buna rağmen Maarif Vekillikinden ayrılan bütçe yetersiz geldiği için 1939 yılından sonra Maliye Vekilliği bütçesinden Topkapı Sarayı Müzesi onarımlarına tahsisat ayrıldığı görülmektedir: 1940'ta 32.000, 1941'de 184.000, 1942'de 301.000, 1943'te 275.000, 1944'te 217.000, 1945'te 127.000, 1946'da 100.000, 1948'de 400.000, 1949'da 250.000 liralık tahsisat gönderilmiştir. Bu bütçenin 1948 yılında 250.000

⁸⁸⁹ “TTOK İdare Heyetinin 2 Nisan 1947'de toplanan 1947 senesi 4. Toplantısının zaptı”, **TTOK Belleten**, s. 63-64 (Nisan-Mayıs 1947): 16.

⁸⁹⁰ **TTOK Belleten**, s. 70 (Kasım 1947): 4-5.

⁸⁹¹ **Cumhuriyet**, 16 Mart 1950.

⁸⁹² **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1948.

lirası, 1949 yılında ise 150.000 lirası fetih kutlamaları için hazırlanan Çinili Köşk'e ayrılmıştır.⁸⁹³

1950 yılında çıkan *Sanat Yıllığı*'nda bu dönemde yeniden ziyarete açılan Topkapı Sarayı Müzesi hakkında şu bilgiler verilmektedir:

“II. Dünya Harbi'nden evvel cidden harap ve perişan bir hâlde bulunan Topkapı Sarayı, bir hüsn-ü tâli olarak dünyanın her tarafında sanat eserleri yıkılırken yeniden benliğine kavuştu. Bu suretle kazanılan binalar sayesinde evvelce sekiz salondan ibaret üç müze dairesi bulunmakta iken şimdi 37 salondan mürekkep 16 müze seksiyonu kapılarını ziyaretçilere açmaktadır.”⁸⁹⁴

Topkapı Sarayı'nın onarım ve teşhir politikasını beğenmeyenler de vardır. *TTOK Belleten*'de “Kandemir” imzasıyla yayımlanan bir eleştiri yazısında; Topkapı Sarayı'nı bir bütün hâlinde düşünemeyen idarecilerin burayı bir çini, araba ve silah deposu hâline getirdiğinden bahsedilmektedir. Söylendiğine göre mutfaklardan eser kalmamıştır, çünkü duvarları yıkılarak geçitler açılmıştır. Her odada pencerelerin önü dolaplarla kapatıldığı için floresan takılması zorunlu olmuştur. Aşçı ve hademe koğuşlarının yerinde yeller esmektedir çünkü tarihî mutfakların bu kısmı tamamen yıkılmıştır. Babüssaade Kapısı'nın tarihî değeri herkesçe kabul edilen fresklerinin badana ile örtülmesi, Kubbealtı parmaklıklarının kaybolması; yerlere parke döşenmesi, tavanların bile değiştirilmiş olması eleştirilmektedir. Saray bu hâle gelirken Eski Eserleri Koruma Encümeni ve Millî Eğitim Bakanlığının nerede olduğu, yedi sekiz senedir harcanan yüz binlerce liranın sarayı bu hâle getirmek için mi kullanıldığı sorulmaktadır.⁸⁹⁵

Savaş sonrası dönemde müzelerle ilgili önemli bir gelişme, 1949 yılında Türkiye'nin UNESCO tarafından oluşturulan Milletlerarası Müzeler Komitesine (ICOM) üye olmasıdır. I. ICOM Konferansı adıyla düzenlenen ve 28 milletten 130 delegenin katıldığı toplantıya Türkiye adına Paris Büyükelçiliği Millî Eğitim Ataşesi Reşat Nuri Güntekin katılmıştır. 28 Haziran-3 Temmuz tarihinde Paris'te yapılan Konferans'ta müzelerdeki eski eserlerden mümkün olduğu kadar çok insanın faydalanması için gerekenlerin yapılması, müzeler için yeterli tahsisat ayrılması ve millî eserlere aşırı vurgu yapmaktan kaçınılarak bütün insanlığa ait manevi miras şuurunun öne çıkarılması gibi kararlar alınmıştır.⁸⁹⁶

⁸⁹³ “Mühim Bir Sanat Varlığı Topkapı Sarayı Müzesi”, *1950 Sanat Yıllığı*, 84.

⁸⁹⁴ *age*, 87.

⁸⁹⁵ Kandemir, “Topkapı Sarayı Hakkında”, *Edebiyat Mecmuası* (26 Mayıs 1949)'dan aktaran: *TTOK Belleten*, s. 92 (Eylül 1949): 10-11.

⁸⁹⁶ *TTOK Belleten*, s. 87 (Nisan 1949): 14.

Arkeoloji Müzeleri Yıllığı'nın verdiği bilgiye göre İnönü Dönemi boyunca İstanbul müzelerinde şu işler yapılmıştır:

- Arkeoloji Müzesi ve Eski Şark Eserleri Müzesinin damları tamir edilmiş, salonlarda yenileme ve tamiratlar yapılmıştır.
- Çoğu Topkapı Sarayı'na ait olmak üzere 388 adet küçük eser tamir edilmiştir.
- Müzede eski eser fotoğraf koleksiyonu 1386 adet; Eski Eserleri Koruma Encümeni için İstanbul ve civarındaki abidelere ait 7286 adet fotoğraf alınmıştır.
- Üzerinde çalışılmakta olan İstanbul anıtları albümüne 2168 adet fotoğrafın bilgisi eklenmiştir.
- Türk müzeciliğinin yüzüncü yılı münasebetiyle bir madalyon yaptırılmıştır.⁸⁹⁷

Savaşın tüm olumsuzluklarına rağmen İnönü Dönemi'nde müzeler faaliyetlerine devam etmeye çalışmıştır. Uzun yıllar İstanbul Müzeler İdaresinin başında olan Aziz Ogan, 1940'lı yıllarda Cumhuriyet idaresinin eski eserler meselesi üzerinde gerektiği gibi durduğunu, “maziye bakan birer pencere” olan müzelerde çalıştırılmak ve mütehassıs yetiştirmek üzere talebelerin Avrupa'da eğitime gönderildiğini, İstanbul ve Ankara üniversitelerinde de arkeoloji kürsülerinin ihdas edildiğini söylemektedir.⁸⁹⁸

Savaş tehlikesinin geçtiği günlerde İstanbul'da büyük bir onarım faaliyeti olduğundan söz eden Ogan, Topkapı Sarayı'nı teşkil eden muhtelif köşklerle sarayın diğer müstemilatı, tarihî ve mimari türbeler, pek çok cami ve medrese binalarının tamir edildiğini ifade etmiştir.⁸⁹⁹

Bu dönemde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından İstanbul, Rumeli ve Anadolu'da 17 ayrı yerde kapsamlı onarım faaliyetlerinin sürdüğünü TTOK'nin yıllık raporlarından da teyit etmek mümkündür.⁹⁰⁰

4.4.1.6. Millî Sarayların Durumu

Cumhuriyet'in ilk yıllarında halka intikal ettiği gerekçesiyle Millî Saraylar İdaresi altında toplanan hanedan sarayları 1940'ların ortalarına gelindiğinde hâlâ halka açılmamıştı. Atatürk Dönemi'nde ilgi gören Millî Saraylar bu dönemde aynı ilgiyi

⁸⁹⁷ *Arkeoloji Müzeleri Yıllığı* 3: 39-41.

⁸⁹⁸ Aziz Ogan, “Cumhuriyet Devrinde Müzelerimiz”, *TTOK Belleten*, s. 34 (Aralık 1943): 12.

⁸⁹⁹ Ogan, *agm*, 13.

⁹⁰⁰ “28 Nisan 1948'de Taksim Belediye Gazinosunda Toplanan Umumi Heyete Takdim Edilen 24'üncü Mesai Senesi Raporu”, *TTOK Belleten*, s. 76 (Mayıs 1948): 8.

görememişti. 1939 yılında Beylerbeyi Sarayı müstemilatından Sarı Köşk'ün onarılması dışında saraylardaki faaliyetlerle ilgili bilgiye rastlanmaz.⁹⁰¹

II. Dünya Savaşı Millî Sarayları da olumsuz olarak etkilemiş; sanat ve tarih kıymeti olan pek çok eser Anadolu'ya gönderilmişti. Millî Saraylardan gönderilen eşyanın bulunduğu Divriği Ulu Camisi'nin durumu kötü olduğundan ve cami yıllardır tamir edilmediğinden; gönderilen eserlerin zarar görmemesi için Vakıflar Umum Müdürlüğüne başvurulmuş ve Cami'nin acil olarak onarılması istenmişti.⁹⁰²

Savaştan sonraki dönemde müzeler yeniden açılırken Millî Sarayların atıl durumda bırakılarak hâlen kapalı tutulması eleştirel seslerin yükselmesine neden oldu. Mesela 10 Kasım 1945'te *Tanin* gazetesinde çıkan şu yazı bunlardan biridir:

“Kalender'le Kağıthane'deki köşkler, bakımsızlıktan çöküp yıkılmış bulunuyor, fakat Dolmabahçe başta olmak üzere bunun haricindekiler, Millî Saraylar adı altında vücuda getirilen idarenin dikkat ve ihtimamıyla muhafaza edilmektedirler. Ancak bunların cümlesi de millet için eski devirlerde olduğu kadar esrarlı, meçhuliyetler dolu mahiyetlerini niçin muhafaza ediyorlar? İç ve dış turizm bakımından şehrin cazibe ve değerlerini arttırmak üzere çare ve tedbirler aranırken uğruna milyonlar sarf edilmiş bulunan Dolmabahçe, Beylerbeyi, Gökusu Sarayları gibi binaların haftanın muayyen gün ve saatlerinde açılmaları, bu çare ve tedbirlerin başında yer almalı değil miydi? Hükümdarlık rejimi altında bulunan memleketlerde bile, hükümdar saraylarının bazı mühim kısımları halka gösterilir.

Millete intikal etmiş olan saraylarımızı da aynı ihtiyat ve takayyüt tedbirleri alınmak şartıyla ve en yakın zamanda haftanın muayyen günleri halka açıp göstermek, tekrar edelim ki şehrimizin kıymet ve cazibelerini arttıran bir keyfiyet teşkil edecektir. Mal sahibine karşı ödenmesi icap eden bir nevi borç olduğu da muhakkaktır.”⁹⁰³

Nahid Sırrı Örik bu yazısında halka intikal ettiği hâlde halka açılmayan Millî Sarayların halka açılmasının bir borç olduğunu vurgularken bir okuyucu da *Cumhuriyet* gazetesine gönderdiği mektubunda Aynalıkavak, İhlamur, Küçükusu köşkları ile Yıldız Sarayı Merasim Dairesi, Dolmabahçe Kayıkhanesi ve garajı, Eski Hazine-i Hassa ve Mefruşat daireleri gibi eserlerin sağlam olduğu hâlde kullanılmıyor olmasının sebebini sormuştur. Gazete konuyu gündeme taşıyarak Millî Sarayların neden müze olarak kullanılmadığına dair bir kamuoyu oluşturmuştur.⁹⁰⁴

Bu dönem çıkan bir başka haberde “Dolmabahçe Sarayı'nın muhteşem salonlarını, Atatürk'ün yaşadığı ve son nefesini verdiği daireleri görmek bizim için imkânsızdır. ‘Millî’ ismini verdiğimiz saraylarımız maalesef millete kapalıdır.” deniliyor ve bir hesap yapıyordu:

⁹⁰¹ *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1939.

⁹⁰² *BCA*, 30-10-00/213-448-18, 21 Ağustos 1944.

⁹⁰³ Nahid Sırrı Örik, “Millî Saraylar”, *Tanin*, 10 Kasım 1945.

⁹⁰⁴ *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1946.

“Dolmabahçe Sarayı ziyaretçilere açılrsa 50 kuruş bir duhuliye ile burasını gezmek imkânı bulunsa günde en aşağı on bin vatandaş hazineye beş bin lira kazandırır. Bu para azımsanacak bir para değildir ve senede iki milyon liraya yakın bir para tutar. Demek oluyor ki bütün saraylarımızı ziyaretçilere yani Türk milletine açacak olursak senede hazineye en aşağı on milyon lira temin etmiş oluruz.

Nedense kimse millî sarayları millete açmağı düşünmüyor ve bundan elde edilecek faydayı hesaba katmıyor. Ne garip insanlarız!”⁹⁰⁵

Cumhuriyet’in ilk yıllarından beri devlet konukevi ve misafirhane olarak kullanılan, kongre ve konferanslar dışındaysa kapalı olan Millî Sarayların halka açılması; tüm bu eleştirilere rağmen İnönü Dönemi’nde mümkün olmamıştır.

4.4.1.7. Eski Eserlerin Onarımı ve Eleştiriler

Savaş yıllarından itibaren Türkiye’de onarım faaliyetlerinin artması restorasyon konusunda deneyimi arttırmıştır. Bunun yansıması olarak dönem yayınlarında teknik konular ele alınmaya başlamıştır. Bunlardan birinde restore kavramı ve dönemin onarımlarıyla alâkalı bilgiler paylaşıyordu:

“Son yıllarda eski eserleri onarma işine verilen önem, sanatseverleri candan sevindiriyor. Ankara’da, İstanbul’da yurdun birçok yerlerinde asırlar boyunca tabiatın, insanların, kısaca birçok şeylerin gadrine uğraya uğraya tanınmayacak bir hâle gelmiş olan mimari anıtlarımız onarılıyor; bunların bazıları, mütehassıs mimarlarımızın özene bezene hazırladıkları rölye planları gereğince, geçmiş devirlerdeki hakiki çehreleriyle dünyaya yeniden geliyor. Mimar ağzıyla “restore etme” diye de vasıflandırabileceğimiz bu neviden işlere, eser kıymeti bilen her cemiyette önem verilir. Fakat sanat eserleriyle, tarihî anıtlarla dolu olan memleketimiz için bu işin büsbütün başka bir önemi vardır. Bundan birkaç yıl önce Ankara’mızın Fatih Devri eserlerinden olan Mahmut Paşa Bedesteni de restore edilmişti; Eski Eserleri Müzesi hâline konan bu güzel anıt, Türk mimarının tarihî eserleri onarma işlerindeki başarısına, sanat dünyasını hayranlıkla inandırdı.”⁹⁰⁶

Tamir edilecek tarihî eserlerde restorasyondan anlayan ustaların çalıştırılmasına dair anlayış bu yıllarda önem kazansa da eski eser tamirinde uzmanlaşmış ustaların sayısı hâlâ yetersizdir. 1945’te abidelerin nasıl onarılacağına dair bilgiler veren bir yazıda bugüne kadar pek çok tarihî eserin tamiri sırasında aslından uzaklaşıldığı anlatılmış ve eski eser onarımı yapan mimarın sıradan bir inşaatta çalışır gibi çalışamayacağının altı çizilmiştir. İşçiler sık sık kontrol edilmeli ve el işine güvenilecek ustabaşılar sürekli inşaatın başında olmalıdır.⁹⁰⁷

Pek çok farklı örnek onarım konusunun çoğu zaman sorunlara sebep olduğunu gösterir. Bu dönemde de Millî Eğitim Bakanlığı kimi zaman onarılmayan eserler üzerinden eleştirilirken kimi zaman önem sırası olmadan her eseri onarmaya

⁹⁰⁵ TTOK Belleten, s. 91 (Ağustos 1949): 17.

⁹⁰⁶ Cevat Memduh Altar, “Onarma mı, Yeniden Yaratma mı?”, *Ülkü*, c. 9, s. 103, (1 Ocak 1946): 20.

⁹⁰⁷ Şehabettin Uzlu, “Abidelerimizi Nasıl Tamir Edebiliriz?”, *Konya Dergisi*, Eski Eserler Özel Nüshası, s. 84-85 (Ekim-Kasım 1945): 24.

çalışmakla suçlanmıştır. Mesela Nahid Sırrı Bey, Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'ne yaptığı bir ziyarete dayalı olarak bu eserin ne zaman onarılacağını merak etmektedir. Türk mimarlığının en değerli yadigârlarından biri olan Külliye'de cami kapalı, minaresinin ucu kopuk, şadırvanı çoktan kurumuş, yarı yarıya yıkılmış bir kütüphane... Yazar bu harap manzara karşısında şu soruyu sorar:

“Topkapı Sarayı başta olarak, Türk medeniyetinin birçok anıtını muhakkak bir harabeden kurtarmış olan Sayın Hasan Âli Yücel'in, eski eserlerin imar ve ihyasına ait ve yüklü olduğu programında, bu güzel ve mühim caminin sırası acaba nedir?”⁹⁰⁸

Öte yandan Refik Halid Karay da çok eski yapıların ayağa kaldırılması için harcanan yüksek paralara karşı çıkar ve “eskicilik merakının” harabeleri mamur ederken hâlimizi harap ettiğini söyler: “Uzun ve mutaassıp bir modernizm hummasından sonra şimdi de -reaksiyonu olsa gerek- bizi bir eskicilik merakı sardı: “Ah efendim o türbeler, o sebiller, o kavuklu mezar taşları, o direkli Boğaziçi yalıları, ah hele çeşmeler, yalaklar, namazgâhlar... Hele onlar, hele onlar!” der ve muharrirlerin de her önüne gelen taş için “Aman, Belediye o duvara dokunmasın.” demesini eleştirir.⁹⁰⁹

İnönü Dönemi'nde savaş sonrası dönemde eski eserlere yönelik ilginin arttığının bir başka örneği bu eserleri ön plana çıkaran yazılardır. Halim Baki Kunter eski eserleri korumak için para mı yoksa anlayış mı gerektiğini sorgulayan bir yazı yazmıştır:

“Eski eserler ve anıtlar yalnız tarih ve sanat bakımından değil, Millî Eğitim bakımından da korunması ve üzerlerinde durulması gereken varlıklardır. Bunlar, millet fertlerini birbirine bağlayan, kendilerine tarihlerini ve yurtlarını sevdiren, onları Türklükleriyle övündüren ata yadigârlarıdır.

Eski eserler ve anıtlar bizim maddi ve manevi hayatımızın muhtaç olduğu dayanaklardan biridir. Varlığımıza inancımızı kuvvetlendiren birer vasıta. Eski eserler ve anıtlar kasabaları, şehirleri, memleketleri süsler ve değerlendirir. Etrafı sanat ve tarih bakımından fakirleşen bir insan topluluğunun kendi hayatı da fakirleşir.

Türkiye eski eserler ve anıtlar bakımından dünyanın en zengin memleketlerinden biridir. Fakat bugünkü kayıtsızlık ve tahrip sürüp gidecek olursa bu yönden çok fakirleşeceğimize hiç şüphe edilmemelidir. Devletin aldığı tedbirlere, verilen sıkı emirlere, söylenenlere ve yazılanlara rağmen yurdun her köşesinde birçok eski eser tahrip veya yok edilmektedir.”⁹¹⁰

İnönü Dönemi'nde Millî Eğitim Bakanlığı; savaş sırasında kültür varlıklarını korumak ve onarmak, savaş sonrasında onarımlara hız vererek müzeleri yeniden ziyarete açmak için çok çaba harcamıştır. Eski Eserleri Koruma Encümeni ve muhtelif

⁹⁰⁸ Nahid Sırrı Örik, İstanbul'un İçinden, **Tanin**, 21 Şubat 1946.

⁹⁰⁹ Refik Halid Karay, “Yazık ve İmdat”, **Akşam**, 17 Ekim 1944; **Memleket Yazıları: 1- Hep İstanbul**, haz. Tuncay Birkan (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2014), 173.

⁹¹⁰ Halim Baki Kunter, “Eski Eserleri Korumak İçin Para mı Lazım, Anlayış mı?”, **Ülkü**, c. 11, s. 125, (1 Aralık 1946): 5.

konuları takip için kurulan komisyonlar eski eserlerin tescili ve haritalar üzerinde muhafaza edilecek kültür varlıklarının gösterilmesi için çalışmalara imza atarak bu konudaki önemli eksiklerden birini tamamlamaya çalışmıştır. Yeni düzende eski eserlerin korunması daha da önemlidir. Ali Saim Ülgen anıtların korunması için alınacak önlemlerde ilk sırayı “Bütün yurt ölçüsünde eski eserleri sayım ve kütüğe geçirmek işi ve imar planları ameliyesi kısa zamanda tahakkuk ettirilmelidir.” diyerek tescil işine vermekte ve bunun için şunları önermektedir:

- Eski eserleri harita üzerinde tespit (çevrelerin tanzimi, kamulaştırma sahalının tayini, kadastral mesai),
- Rölöve ile tespit (mimari tavsif),
- Fotoğrafla (renkli, renksiz) tespit,
- Tarihi belgelerle tespit.⁹¹¹

Bu süreçte kültür varlıklarının korunması konusunu ön plana çıkaran bir etken daha vardır: Turizm.

4.4.1.8. Turizme Verilen Önem

II. Dünya Savaşı’nın Avrupa’nın pek çok şehrinde yol açtığı yıkım, savaş sonrası dönemde yeni bir rekabet alanı olarak turizm olgusunu öne çıkarmıştır. Türkiye gibi doğal ve tarihî zenginlikleri olan bir ülkenin bu yeni yarışta erkenden yerini alması için dönemin yazarları turizme ilgi çekmek adına yazılar kaleme almışlardır. Mesela 1943 yılında Yunus Nadi “Dünya tarihinin en ehemmiyetli safhalarına sahne olmuş Türkiye’imiz, tarihî abidelerine katılan tabii güzelliklerinin bolluğu ile de -eğer ciddi himmetlerimize mazhar olursa- turistik bakımdan az zamanda ilk plana geçebilecek memleketlerden biridir.” diyerek daha savaş esnasında turizme dikkatleri çekmiştir.⁹¹²

Turizm meselesi savaşın olumsuz tesirlerini ortadan kaldırmak ve ekonomik olarak ülkeye destek sağlamak için bir çıkar yol olarak görüldüğünden önem kazanmıştır. Cihad Baban’a göre memleketi yabancılara tanıtmak yalnızca döviz kazanmak meselesi değildir:

“Eğer bir memleket eski imparatorlukların izlerini taşıyor, tarihi ile insanlık âleminde yer tutmuş bulunuyor ve medeniyet dünyasında bir kıymet ifade ediyorsa, bir gün üzerine yıkılan kin ve nisyan tozlarından silkinip kalkınacak ve elbet medenî dünya milletleri karşısına tarihi

⁹¹¹ Ali Saim Ülgen, “Anıtların Korunması ve Onarılmasına Ait Prensipler”, **Rölöve ve Restorasyon Dergisi**, c. 1, s. 1 (1974): 16.

⁹¹² **TTOK Belleten**, s. 83 (Aralık 1948): 5.

hüviyet ile çıkacaktır. Anıtları, binaları, sanat eserleri, o milletin tarih içindeki mevkiini dünyaya tanıtan ve ispat eden delillerdir. Bunların yıkılmasına göz yummak bile o milletin hüviyetini yok etmek olur.”⁹¹³

Gittikçe önem kazanan bu meselenin programlı olarak ele alınabilmesi için 1949 yılında Ankara’da bir Turizm Danışma Kurulu oluşturulmuştur. Turizm ana programının hazırlanması, Türkiye’nin turistik bölgelere ayrılması, kanunlardan turizme mâni hükümlerin kaldırılması ve turizmin inkişafı için bu kurul ilk kez 20 Aralık 1949’da Türk Tarih Kurumu salonunda toplanmıştır.⁹¹⁴

Danışma Kurulu turizmdeki önemli yeri dolayısıyla eski eserlere öncelik vermiştir. Turizmin gelişmesine yönelik önerileri arasında iki önemli madde göze çarpmaktadır. Bunlardan biri ilkokullardan başlamak üzere tüm öğrencilere ve kültür kurumları aracılığıyla tüm halka turizm bilgisi ve terbiyesi verilmesi; ikincisi eski eserlerin ve abidelerin muhafazası, bakım ve ihyası için bu eserlerin tek bir idarede toplanmasını sağlayacak müstakil bir teşkilat kurulması teklifidir. Eski eserlerin tarihin miras bıraktığı hazineler olduğu ve Türkiye’nin hiç emek harcamadan sahip olduğu bu hazineye sahip çıkmasının gerekliliğine vurgu yapan Kurul, “Bu hazineleri muhafaza etmek, bakımını ihmal etmemek, harap olmaya yüz tutanları onarmak, insanî, millî ve medeni bir borçtur.” demiştir.⁹¹⁵

4.4.2. Vakıflar Umum Müdürlüğü

Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki düzenlemelerle kurulan Vakıflar Umum Müdürlüğü, İnönü Dönemi’nde Türkiye’de vakıf kökenli tarihî eserlerin temsilcisi olmayı sürdürdü. Her ne kadar vakıf eserleri çeşitli kurumlar arasında dağıtılmış olsa da ibadet edilen camilerin tümünden hâlâ Vakıflar Umum Müdürlüğü sorumluydu.

Vakıflar Umum Müdürü Fahri Kiper, 8 Şubat 1941’de “En kuvvetli kültür ve tarih vesikaları vakfa aittir ve bunlar yüzüstü bırakılamayacak mahiyette şeylerdir.” dediği vakıf eserlerine dair yürütülen çalışmaları şöyle sıralamıştı:

- Ankara’da vakıf kayıtları arşivinin tanzim edilmesi,
- Vakfa ait abidelerin rölöve ve restorasyon işlerinin dikkatle yürütülmesi,
- Vakıflar Umum Müdürlüğü binası dâhilinde bir galeri tesis edilmesi,
- Vakıflar hukuku ve tarihi ile eski Türk tezyinî sanatları ve Türk sanat tarihi üzerinde ilmî tetkikler yapılması,

⁹¹³ Cihad Baban, “Yıkılan Medeniyet”, **TTOK Belleten**, s. 93 (Ekim 1949): 3.

⁹¹⁴ **Yeni İstanbul**, 19 Aralık 1949.

⁹¹⁵ **Yeni İstanbul**, 25 Aralık 1949.

- Bu gibi tetkiklerin bilim âlemine sunulması için ilmî neşriyatlar yapılması.

Kiper’e göre bu işlerin yanında Vakıflar Umum Müdürlüğü bünyesinde bir müzeye ihtiyaç vardı. Ancak yeni bir müze kurmak yerine Maarif Vekilliği idaresindeki Türk ve İslam Eserleri Müzesi kendilerine devredilebilirdi. Kiper “her teşekkülün kendisinden doğan eserleri kendi bünyesinde büyütmesi” gerekeceğini düşünüyordu. Binası ve içindeki eserleri vakıf kökenli olan bu müzeyi devralmak, içeriği tamamen aynı olacak yeni bir müze tesis etmekten daha doğru olacaktı.⁹¹⁶

Ancak Maarif Vekili Hasan Âli Yücel, Kiper’in bu teklifini kabul etmemiştir. Yücel’e göre “müzecilik ayrı ihtisas isteyen bir kültür işi olduğu ve öteden beri Maarif Vekâletince yürütüldüğü için” müzeyi devretmeleri söz konusu olamaz. Yücel, Vakıflar Umum Müdürlüğüne müzeyle değil elinde bulunan yapıları muhafaza ve idare etmekle ilgilenmelerini önermiştir.

Eski eser onarımlarının arttığı dönemde Türkiye’nin ilk rölöve bürosu Yüksek Mimar Ali Saim Ülgen’in girişimleri sonucu Vakıflar Umum Müdürlüğü bünyesinde kurulmuştur. Tek bir müdürlüğün tüm Türkiye’ye yetişmesi mümkün olmayacağından bu büro öncelikle İstanbul ve Ankara’daki eserler için çalışacaktır.⁹¹⁷

Bu büroyu kuran Ali Saim Ülgen, üniversitelerde koruma ve onarım hususunda eğitimler vererek öğrenciler yetiştirmiştir. Ona göre bir millet gerek kendisinininkini, gerek başka cemiyetlerden geri kalan medeniyet izlerini muhafaza etmekle ilim sahasında da çok büyük hizmetlerde bulunmuş olur. Ülgen şöyle demektedir:

“Bilhassa milletimizin yüksek kabiliyetini ifade eden tarihî eserleri korumak, onların idamesini temin etmek, millî bir borçtur. Çünkü bu abideler, medeni ve büyük cetlerimiz hayatlarının en doğru şahidi, yüksek faziletlerinin timsali, dehalarının birer tezahürüdür. Bugünün nesillerinin yarına imanla bakabilmesi için, dünkü kudretli kaynaklarımızdan kuvvet ve ilham alarak ibdalar vücuda getirebilmemiz için bu abidelerin korunmasının ve göz önünde bulunmasının büyük bir rolü vardır.”⁹¹⁸

Kültür varlıklarının Cumhuriyet’in ilk yıllarında farklı kurumlara dağıtılmasının yol açtığı sorunlar Vakıflar Umum Müdürlüğünün 1940 yılı bütçe görüşmelerinde bir kez daha gündeme gelmiştir. Tokat Milletvekili Nazım Poroy; İstanbul’da birçok camilerin Evkaf tarafından tamir edildiğini, ancak medreselerin harap hâlde beklediklerini çünkü medreselerden sorumlu kurumun Özel İdare olduğunu vurgulayan bir konuşma yapmıştır. Vakıflar Umum Müdürü Fahri Kiper bu eleştiriyi

⁹¹⁶ BCA, 30-10-00/213-448-10, 26 Mart 1941.

⁹¹⁷ “Başlarken”, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, c. 1, s. 1 (1974), 7.

⁹¹⁸ Ülgen, *Anıtların Korunması ve Onarılması*, 1.

çok yerinde bularak kendilerinin tamire başlamadan önce bir külliyyede yer alan tüm eserler için sorumlulara davet gönderdiklerini, ancak bu kurumların ilgisini ve gerekli bütçeyi hiçbir zaman temin edemediklerini söylemiştir. Külliye içinde yer alan cami dışındaki parçaların Vakıflar tarafından onarılmasının hukuki olarak mümkün olmadığını da ilave etmektedir.⁹¹⁹

Bu konuya bir çözüm üretmek için Vakıflar, Maarif ve Belediye temsilcilerinden oluşan bir komisyon teşkil ettiklerini ve külliyeler için onarım keşifleri hazırlandığını; buna rağmen ilerlemenin mümkün olmadığını altını çizmektedir. Maarif Vekâletinin abidelerin muhafazası için 1943 yılında toplam 13.000 lira gibi yetersiz bir bütçe ayırdığını eleştiren Kiper'e göre:

“Bunların keşiflerini bir bütün hâlinde hazırlattığımız hâlde tek başına bütçemiz kifayet etmediği; avlu ve çevre yolları ve çeşmelerin yapımından sorumlu olan Belediye, mekteplerin bakımından sorumlu olan Özel İdare, medrese, kütüphane ve türbelerin onarımını üstlenmesi gereken Maarif Vekâleti de aynı sebeplerle bu işe yeterli ödenek ayıramıyor. Bu bakımdan birlikte onarım hizmeti koordineli bir şekilde yürütülememektedir.”⁹²⁰

Kiper'in bu açıklamalarından vakıf eserlerin idaresindeki en büyük sorun olarak görülen tek elden idare edilmeme meselesinin onarımları aksatmaması için çareler arandığı, oluşturulan komisyonlar tarafından onarım programları hazırlandığı ancak genellikle yeterli bütçe ayrılmadığı için vakıf eserlerin bir bütün hâlinde onarılamadığı anlaşılmaktadır.

Bu dönemde Vakıflar Umum Müdürlüğünün çalışmaları hükümet tarafından desteklenmektedir. Bilhassa İmar Kanunu ve Yapı ve Yollar Kanunu gereğince Belediyenin; vakıf arazileri, üzerlerindeki binaların bedelini ödemediği alması kurumu maddi olarak zarara uğratmaktadır. Refik Saydam'ın başvekilliği döneminde Maarif Vekilliğine hitaben yazılan bir yazıda tarihî eserlerin onarımıyla ilgilenen Vakıflar Umum Müdürlüğüne “her hususta muavenet edilmesi” istenmiş, belediyelerin vakıf arazileri karşılıksız almasının açtığı sorunlara ve bazı yolsuzluklar yapıldığına değinmiştir:

“Vakıflar Umum Müdürlüğünün, abidelerin gerek korunmasına ve gerek daimî hizmetlerine karşılık gayrimenkullerin hem memleketin imarı bakımından hem de iradın yükseltilmesi cihetinden çoğaltılmasına çalışıldığı hâlde belediyelerce imar kanuniyle yapı yollar kanununun 8 ve 9'uncu maddelerinde imar planlarına göre istimlak edilecek vakıf arsaların parasız alınmasını takdir hususunda İcra Vekilleri Heyetine verilen selahiyetin mutlak olarak tatbik ettirilmek yoluna gidildiği ve üzerinde bina olan vakıf mahallerin hâlihazır

⁹¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, İçtima 1, 60 İnikad, c. 2 (30 Mayıs 1940): 55.

⁹²⁰ age, 57.

kıymetleriyle alınması, bu maddelerin sarahati icabından iken istimlak edilmek istenildiği gelen evraktan ve konulan kıymetlerden anlaşılmaktadır.

(...) Bazı belediyelerce arsasının parasız alınabilmesi için üzerinde bina olan mahallerin maili inhidam olduğu ileri sürülerek ilk önce binası yıkıldıktan bir müddet sonra arsasının bilâbedel alınması yoluna gidilmek istenildiği de görülmekte olduğundan kanunun tecviz etmediği bu gibi emrivakilere meydan verilmemesini ehemmiyetle dilerim.”⁹²¹

İnönü Dönemi’nde Vakıflar Umum Müdürlüğünü zarara sokan bu uygulamaların sona erdirilmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Şehirlerdeki imar çalışmaları sırasında yola ya da yeşil alana denk gelen vakıf kökenli arsaların belediyelere ücretsiz olarak bırakılması meselesi, 1938 yılında Devlet Şûrasında görüşülmüş; bu konuda Vakıflar Umum Müdürlüğüne hak verilmiş ancak herhangi bir yasal düzenleme yapılmamıştı. Durum böyle olunca Vakıflar Umum Müdürü Fahri Kiper, Başvekâlete bir yazı yazmış ve parasız terki istenen kimi arazilerin kıymetsiz, kimilerininse çok kıymetli olduğunu söylemiştir. Mesela İstanbul’da Yeni Cami arsasının değerinin 200.000 liranın üstünde olduğunu; Vakıflar İdaresinin yerine getirilecek binlerce ödevi dururken belediyelerin yıllardan beri vakıf yerleri bir bedel ödmeden talep etmesinin, bu gelirlerle yaşatılmaya çalışan vakıf eserlerini zor durumda bıraktığını bildirmiştir.⁹²²

Bunun bir sonucu olarak Başvekâlet tarafından 1944 yılında çıkarılan tamimle Vakıf mallarının bundan sonra parasız istimlak edilemeyeceği duyurulmuştur.⁹²³

Karar alınmasına rağmen bu uygulamanın sürdüğü, yola ve yeşil sahaya denk geldiği gerekçesiyle Vakıflar Umum Müdürlüğü ve Hazineye ait arazilerin, Belediye devrine devam edildiği görülmektedir. Hazineye ait olup yola ve yeşil sahaya gidecek muhtelif yerlerdeki arsalar,⁹²⁴ Taksim Altıntepe Mevkisi’nde ve su deposu arkasındaki arsalar,⁹²⁵ “İstanbul şehri imar planına göre yola katılmış olan” Fatih’te Küçük Mustafa Paşa Mahallesi’ndeki arsanın bir kısmı,⁹²⁶ Beşiktaş ve Dolmabahçe imar planında yeşil saha kısmında olan ve Hazineye ait parsellerin tamamı⁹²⁷ bu kapsamda karşılıksız olarak Belediye bırakılmıştır.

Atatürk Dönemi’nde yasal düzenlemelerle kadro dışı bırakılan camiler ve kapatılan tekke ve türbelerin belli şartlar dâhilinde satılması süreci başlamıştı. İnönü

⁹²¹ Akozan, **age**, 38.

⁹²² Öztürk, **Türk Yenileşme**, 429.

⁹²³ **BCA**, 30-10-00/191-306-11, 1 Şubat 1944.

⁹²⁴ **BCA**, 30-18-01-02/87-55-09, 13 Haziran 1939; **BCA**, 30-18-01-02/120-58-18, 22 Temmuz 1949.

⁹²⁵ **BCA**, 30-18-01-02/109-78-13, 8 Ocak 1946.

⁹²⁶ **BCA**, 30-18-01-02/118-102-12, 4 Mart 1949.

⁹²⁷ **BCA**, 30-18-01-02/116-19-02, 9 Mart 1948.

Dönemi’nde gayece aynı maksattaki hayratta kullanılmak üzere atıl durumda bulunan vakıf eserlerin satılması geleneği aralıklarla sürdürülmüştür.

Aksaray’da Beşir Ağa Vakfından Kalenderhane Camisi ve arsası ile Mahmutpaşa’daki harap Selvili Mescit ve müstemilatının,⁹²⁸ Beyoğlu’nda Hacı Beyazıt Camisi arsasının, yola katılması amacıyla Yakup Dede Türbesi arsasının ve Bayrampaşa’da muhafazasına gerek olmayan bir şadırvan arsasının satılmaları bu kapsamda gerçekleştirilmiştir.⁹²⁹

İnönü Dönemi’nde vakıf eserlerin zarar görmesinin asıl sebebi II. Dünya Savaşı’nın dönemi etkileyen olağanüstü şartlarıdır. Olası bir savaş durumuna karşı eski eserlerin depo ya da sığınak olarak kullanılması ve orduya tahsis edilmesi bu eserlere zarar verirken halk da harap olmakta olan eserleri tahrip etmeye devam etmiştir. Ali Saim Ülgen, uzun zamandan beri metruk hâlde olan binaların taş ocağı vazifesi gördüğünü, dahası yakacak temini için eski eserlerin ahşap kısımlarının söküldüğünü anlatmaktadır.⁹³⁰ Yıllardır önüne geçilemeyen kurşun hırsızlığının engellenmesi için sonunda kurşun tekel altına alınmıştır.⁹³¹

4.4.2.1. Vakıf Eserleri ve II. Dünya Savaşı

II. Dünya Savaşı tehlikesi ortaya çıkınca vakıf eserlerin başta askeriye olmak üzere devletin çeşitli kurumlarının ihtiyacı için kullanılması gündeme geldi. Bu durum ilk kez yaşanmıyordu. I. Dünya Savaşı’yla başlayan ve Kurtuluş Savaşı’yla devam eden süreçte vakıf eserleri benzer şekilde kullanılmıştı. Ekonomik sıkıntılar ve başta ordunun ihtiyaçları, dönemin şartlarını değiştirince zaten bir kısmı kadro haricine çıkarıldığı için boş kalan vakıf yapıları, bir bakıma zorunlu olarak ordunun kullanımına ve yiyecek depolamak gibi işlere tahsis edildi.

Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında 1912-1922 arasındaki on yıllık süreçte Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı, Mütareke ve İstiklal Harbi dolayısıyla hem İstanbul’da hem Anadolu’da birçok eser, benzer kullanımlar sonucu tahrip olmuştu. Bu konuda yapılan bir araştırma işlev değiştiren ve zarar gören tarihî yapılara dair şu bilgilere ulaşmıştır.⁹³²

⁹²⁸ BCA, 30-18-01-02/106-74-07, 20 Ekim 1944.

⁹²⁹ BCA, 30-18-01-02/112-92-04, 30 Ocak 1947.

⁹³⁰ Ülgen, *Anıtların Korunması ve Onarılması*, 37.

⁹³¹ BCA, 30-10-00/146-42-28, 27 Eylül 1945.

⁹³² Sıçrayık, *agt*, 62-82.

Eminönü Ahmet Paşa Camisi, erzak ambarı; Sultanahmet İshak Paşa Hamamı, Şehremini İbrahim Çavuş Camisi, Hoca Paşa Camisi ve Eyüp Bali Hoca Mescidi, askerî depo; Çemberlitaş Hamamı, askerî sağlık tesisi; Alay Köşkü, Hilal-i Ahmer (Kızılay) ambarı olarak kullanılmıştır.

Mütareke Dönemi'nde Fransız kuvvetlerinin Bakırköy yolunu tamir için civardaki sur duvarlarına zarar verdiği; Beyoğlu'nda Ayaspaşa Hamamı'nın Fransızlar tarafından satın alınarak kiliseye dönüştürüldüğü; Topkapı Sarayı'nın Bab-ı Hümayun kısmına İtilaf Devletlerince Senegalli bir müfreze yerleştirildiği ve şehirden ayrılırken tarihî kapının iç kısmını yaktıkları bilinmektedir.

1918 yılı sonlarında Yenikapı Hoca Üveys Medresesi, Atatürk Bulvarı'ndaki Piri Mehmed Paşa Medresesi, Fatih Camisi yakınlarındaki Muid Ahmed Efendi Medresesi, Fatih'te Abdülgaflar Medresesi, Edirnekapı Mihrimah Sultan Medresesi yangınzede ve muhacirlere sığınak olan tarihî yapılardan bazılarıdır. Küçük Ayasofya Medresesi Rusya'dan gelen esir askerlere tahsis edilmişken Şehzadebaşı'ndaki Ankaravi Medresesi de ordu karargâhına çevrilmiştir.

Örneklerin sayıca çoğaltılabileceği bu araştırmanın sonuçları şunu göstermektedir: Savaş yıllarının olağanüstü şartlarının ortaya çıkardığı ihtiyaç durumunda kültür varlıkları öncelikli olarak feda edilen yapılardır. Aynı süreç İnönü Dönemi'nde II. Dünya Savaşı yıllarında da yaşanmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri ülkede kendini hissettirince asker sayısının 4 katına çıkarak 1 milyona ulaşması, orduda barınma ve teçhizatın depolanması sorununu doğurmuştu. Boş durumda olan vakıf binalarının askeriye ve halkın beslenme ihtiyacı için gerekli depo ve ambarlara tahsisi mecburi bir hâl almıştı.⁹³³

Bu durumun düzenlenmesi için 3634 numaralı Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu çıkarıldı.⁹³⁴ Kanun 7 Haziran 1939'da II. Dünya Savaşı tehlikesinin ortaya çıkması gerekçesi ile kabul edilmişti. Bu kanunun 6. maddesine göre; sahibine “kati lüzumu olmayan” binalar, değirmenler, fırınlar, fabrikalar, sınai müesseseler; er ve askerlerin barınması ve orduya lazım olan her tür teçhizatın ve yiyecek, içecek, ot ve saman gibi her nevi eşyanın konulması ve saklanması için askeriye emrine geçebilirdi.

⁹³³ Özteke, *age*, 257.

⁹³⁴ *Resmî Gazete*, 16 Haziran 1939.

Kanun'un 11. maddesine dayalı olarak askeriye; ihtiyaç duyulması hâlinde devlete, özel idarelere, belediyelere, köylerin tüzel kişiliğine, vakfa, ortaklıklara, derneklere ve boş olanlarından başlamak şartıyla ahaliye ait gayrimenkulleri kullanabilirdi.

Bu yapılar askeriyenin kullanımında bir zarar görürse Kanunun 17. maddesine göre bundan devlet sorumlu olacaktı.

Fahri Kiper'e göre askeriye bu kanunun verdiği salahiyyete dayanarak yüzlerce camiye işgal etmiştir. II. Dünya Savaşı öncesinde vakıf yapılarından kadro harici bırakılanlar olmuştu. Boş duran bu yapıların askeriye ve halkın yiyecek ihtiyacını karşılamak için Toprak Mahsulleri Ofisine belli bir ücretle tahsis edilebileceğine yönelik bir karar çıkarılmıştır.⁹³⁵ Ancak bu kararın şartlarına riayet edilmemiş; kadro dâhilinde olan, tarihî ve mimari kıymeti olan eserler işgal edildiği gibi vakıf eserleri kullananlar, Vakıflar Umum Müdürlüğüne kira da ödememişlerdir.⁹³⁶

Kiper, bir müddet sonra bu yasa dışı kullanımları engellemek adına önce Millî Müdafaa Vekilliğine, çare olmayınca Başvekâlete yazılar yazmıştır. Millî Müdafaa Vekilliğine yazdığı yazıda ordunun kadro dışı bırakılmış camiler için kira ödemesi gerektiğini belirtmiş; ayrıca bu binalarda onarım ihtiyacı oluşacağından binaların onarımının yapılmasını istemiştir. Buna karşılık Millî Müdafaa Vekilliği zaten gelir getirmeyen cami ve mescit gibi ibadet yerlerinde geçici olarak bulundukları için askeriyenin kira ödemeyeceğini; onarım için dahi olsa içinde kıymetli askerî teçhizat bulunan cami ve mescitlere kimsenin sokulamayacağını; gerekli görülen onarımların askeriye tarafından yapıldığını söylemiştir.⁹³⁷

Kiper bu durumu Başvekâlete bildirmiştir:

“Türklüğün yüksek zekâ ve san’at kabiliyetinin belgeleri olan abidelerimiz harap olmakta ve Vakıflar bütçesi ile bunların eski hallerine getirilmesi kâbil olmamaktadır. Nitekim son zamanlarda birkaç defa el konulub bırakılan Afyon’da Gedik Ahmed Paşa Camii’nin yaşadılması için tamirine binbir zorluk ve fedakârlıkla (57.000) kûsur lira harcanmıştır. Ve yine Afyon’da yıllardan beri işgal altında tutulan Selçuklu eserlerinden Cami-i Kebir’in bugün döşemeleri harap olmuş, bütün dam kirişleri çürümüş, tehlikeli bir hâl almış ve 80-100 bin lira ile onarılabilecek duruma düşmüştür.

Askerlerin iskân edildikleri binalarda sebep oldukları bütün zararlardan devletin mesul bulunduğu Kanun’un 17. maddesinde açıkça gösterilmiş ve 19. maddesinde binaların işgallerine mukabil sahiplerine memleket rayicine göre takdir edilecek kiranın verilmesini mecburi tutmuştur. Millî Müdafaa Vekâleti cami ve mescitlerin ibadet yeri bulunması dolayısıyla kira verilemeyeceğini beyan etmekte ise de 2845 no.lu kanun mucibince tasnif dışında kalacak cami

⁹³⁵ BCA, 30-10-00/192-318-17, 19 Aralık 1941.

⁹³⁶ BCA, 30-10-00/192-318-17, 19 Aralık 1941.

⁹³⁷ BCA, 30-10-00/192-318-24, 24 Kasım 1942.

ve mescitlerden usûl ve mevzuata göre başkaca istifade edilmek icap ettiğinden kadro dışı kalmakla ibadet yeri vasfını kaybetmiş olan cami binaları için Vakfa kira verilmesi zaruri olduğunu derin saygılarımla arz ederim.”⁹³⁸

Daha çok Anadolu ve gözden uzak bölgelerdeki kıymetli tarihî eserlerin işgal altında olduğu, bunun devlet tarafından da önlenemediği açıktır. Bu durum savaş tehlikesi geçtikten sonra da engellenememiş; 1950’lerde dahi askeriyein kullanımında olan vakıf eserlere dair şikâyetler sürmüştür. Savaş sonrasında askeriye tarafından kullanıldığı bilinen İstanbul’daki eserler arasında Tophane Kasrı, Üsküdar Selimiye Camisi, Süleymaniye Tabhanesi gibi yapılar vardır. Bunlardan Tophane Kasrı ve Selimiye Camisi’nin tahliye edilmesi için Turing ve Otomobil Kurumu kamuoyu yaratmaya çalışmış ancak bu yapıların askeriyeden devralınması uzun bir zaman almıştır.⁹³⁹

Askerler tarafından kullanılan bir başka bina Süleymaniye Tabhanesi’dir. Burası Cumhuriyet öncesinde ordunun kullanımına tahsis edilmişti. 1930’ların ortalarında askeriyein kullanımından çıkınca müze yapılmak üzere Tabhane’de onarım yapılmıştı. 1938’de tamamlanan bu onarımın ardından II. Dünya Savaşı çıkınca yapı yeniden ordu tarafından işgal edilmiş ve 1940’ların sonunda tekrar tamire muhtaç hâle gelmiştir.⁹⁴⁰

Askeriyein Üsküdar’da işgal ettiği Atık Valide Camisi ve müştemilatından Atık Valide Tekkesi ile Afgan Tekkesi için Vakıflar Umum Müdürlüğü ayrıca şikâyetle bulunmuştur. Vakıflar Umum Müdürü Fahri Kiper, adı geçen bu yapıların Millî Müdafaa Mükellefiyetleri Kanunu’na aykırı olarak Vakıflar Müdürlüğüne haber bile verilmeksizin işgal edildiğini ifade etmektedir. Kendileri askeriyein bu binaları boşaltması için teşebbüste bulunsa da askeriye sadece Afgan Tekkesi’nin havuzlu odasını boşaltmıştır.

Bu eserler ve özellikle Tekke’nin havuzunun “emsalsiz ince ve kıymetli yadigârlar” olduğu, bunca tebligata karşı yine vuku bulan bu gibi tecavüzlerin “layıksız ve acıklı” olduğu ifade edilmekte ve şikâyet şöyle sonlandırılmaktadır:

“Üsküdar’da birkaç hayvan alacak kiralık bina bulmak zor bir şey değildir. Millî eserlerimizin korunması, bunlara el uzatılmaması ve boşatılması lazımdır. Cumhuriyet idaresi tarihinde yanıklı iz bırakacak olan bu gibi hâllere son verilmesinin icab edenlere tebliğine müsaade buyurulmasını önemle arz ve rica ederim.”⁹⁴¹

⁹³⁸ BCA, 30-10-00/192-318-24, 30 Kasım 1942.

⁹³⁹ TTOK Belleten, s. 87 (Nisan 1949): 8.

⁹⁴⁰ TTOK Belleten, s. 59 (Aralık 1946): 9.

⁹⁴¹ BCA, 30-18-00/192-318-16, 3 Aralık 1941.

Bunun üzerine Başvekâlet Millî Müdafaa Vekâletine gönderdiği yazıda bu durumun önüne geçmek istemiştir:

“Tarihî ve mimari bakımdan büyük değerleri olan ve memleketin birer sanat nefisesi bulunan bu gibi yerlerin tahripten korunması önem vereceğimiz bir iş olduğundan askerî ihtiyaçların tedarik edilecek başka binalarda temin edilmesini ve bu tarihî abidelerin boşaltılarak Vakıflar emrine bırakılmasını rica ederim.”⁹⁴²

Vakıf eserlerin zarar görmesi yanında ordu kullanımında olan eserler şehir içinde tehlike yaratmaktaydı. Üsküdar’da Atik Valide Camisi içinde bulunan patlayıcı maddelerden dolayı vatandaşlar şikâyetle bulunarak bunların kaldırılmasını istemişti.⁹⁴³ Bu konuyla ilgili gündem olunca gazetede camilerin yalnız böyle tehlikeli maddelerle değil; her ne olursa olsun depo olarak kullanılmasının önüne geçilmesi; ambar olarak kullanılmalarından da vazgeçilmesi gerektiği yazılmıştır.

Gazetede değinildiği üzere askeriye emrine verildiği dışında Toprak Mahsulleri Ofisine depo olan vakıf eserleri de vardır. Diyanet İşleri Reisi tarafından Başvekâlete yazılan bir yazıda içlerinde tarihî kıymeti olan bazı cami ve mescitlerin Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından hâlâ işgal edildiği bildirilmiştir. Bu kullanımlar halkın ibadetine engel olduğu için cemaat şikâyetçidir. Diyanet İşleri Reisi hem ibadethanelerin harap olmaması hem de halkın mahrum kalmaması için bu işgal keyfiyetinin engellenmesini istemektedir.⁹⁴⁴

II. Dünya Savaşı yıllarında askeriye emrine verilen, gelir elde etmek amacıyla satılan Anadolu’daki vakıf eserlere ilişkin Mehmet Önder şunları anlatır:

“II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de cami, mescid, medrese gibi tarihî birçok binalar geçici olarak ordu emrine verilmiş; bunlar askerî depo olarak kullanılmıştı. Türkiye, II. Dünya Savaşı’nı kazasız belasız atlattıktan sonra bu binalar boşaltılmıştı ama bir hayli de tahrip olmuştu. Tarihî vakıf eserleri onaracak, cami ve mescidleri tekrar ibadete açacak tek devlet kuruluştur Vakıflar idaresiydi. Bu idare ise Türkiye’deki binlerce vakıf eserin onarımı şöyle dursun, kendi gelir kaynaklarına dahi sahip olamıyor, en kısa yoldan bunları özel mülkiyete satmayı yeğ sayıyordu. Bu yüzden han, hamam, tekke gibi birçok vakıf eserler şahısların ellerine geçmiş; cami, mescid gibi çoğu tarihî eski eserler “kadro dışı” tutularak kendi hâllerine terk edilmişti.”⁹⁴⁵

Bu gibi kullanımlardan dolayı kaç vakıf eserinin zarar gördüğü bilinmemektedir. Ancak 1948 yılında tüm şehirlerde cami ve mescitlerin ne durumda olduğuna dair bilgi toplanması için Vakıflar Umum Müdürlüğü bir çalışma başlatmıştır. Müftülükler merkez, bucak ve köylerdeki cami ve mescitlerin durumlarını, herhangi bir maksatla

⁹⁴² BCA, 30-10-00/192-318-16, 5 Aralık 1941.

⁹⁴³ Cumhuriyet, 7 Mart 1949.

⁹⁴⁴ BCA, 30-10-00/26-151-22, 23 Aralık 1944.

⁹⁴⁵ Mehmet Önder, “Müzecilik Hatıraları-Değeri Asla Ölçülemeyen Bir Hazineyi Nasıl Bulduk”, **Türk Kültürü Dergisi**, c. 24, s. 265 (Mayıs 1985): 337.

hâlen askeriyece ya da ofislerce işgal edilmekte olan cami ve mescitlerin sayısını ve ne amaçla kullanıldığını imam olmadığı için namaz kılınamayan yerleri, cami hizmetlilerinin maaş durumlarını her yere gönderilen cetvellerle araştırmaktadır.⁹⁴⁶

Savaş sonrası süreçte eski eserlere verilen önem artarken, onarımlar hız kazanırken vakıf eserlerini işgal eden kurumların buraları boşaltması uzun zaman almıştır. Vakıflar Umum Müdürlüğü İstanbul'da özellikle camilerin tamiri için kapsamlı onarım programları oluşturmuş ve faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak Anadolu'daki vakıf eserlerin İstanbul'dakiler kadar hızlı onarılamadığı bilinmektedir.

4.4.2.2. Vakıflar Umum Müdürlüğü Tarafından Onarılan Kültür Varlıkları

Vakıflar Umum Müdürlüğü yıllık planlamalarla tarihî eserleri onarım programına dâhil ederken tamir işlerini, Atatürk Dönemi'nde olduğu gibi Başvekâlet onayıyla Belediye yapmaktadır. II. Dünya Savaşı'na kadar Vakıflar Umum Müdürlüğünün isteği ile tamir edilen camiler arasında Mahmut Paşa, Mesih Paşa, Kılıç Ali Paşa, Süleymaniye, Eyüp, Fethiye, Yeni Cami, Kadırga Sokullu Camisi, Sultanahmet, Teşvikiye ve Şemsi Paşa camileri vardır.⁹⁴⁷

Vakıflar Umum Müdürü Kiper, 1938-1943 yılları arasında “Gerek idaremiz altında bulunan müesseselerin inkişafı gerekse şimdiye kadar bakımsız kalan tarihî abide ve sanat eserlerinin harabiden kurtarılması için dört senelik bir plan hazırladık.” diyerek Üsküdar'da çinileri ile meşhur Kösem Sultan Camisi, Şemsi Paşa Camisi ve Medresesi, Süleymaniye, Sultan Selim ve Mesih Paşa camilerinin bu programda önceliği bulunduğunu belirtmiştir.⁹⁴⁸

Camiler dışında Üsküdar'da Solak Sinan Mescidi, Kavak İskeleyi'nde Lala Beşir Ağa Medresesi ve Sultanahmet Cedid Mehmet Efendi medresesi de tamir edilmek üzere listeye alınmıştır.⁹⁴⁹

Dört yıllık programa gerektiğinde eklemeler yapıldığı görülmektedir. Mesela Maarif Vekilliği Gedikpaşa'da bulunan Fatih Devri eserlerinden Kemaleddin Camisi'nin onarılmasını isteyince bu Cami listeye dâhil edilmiştir.⁹⁵⁰ Bazen tahsisat yetersizliğinden onarım listesinden eser çıkarıldığı da olmuştur. 1940 yılında

⁹⁴⁶ BCA, 51-00-00/04-31-01, 11 Mart 1948.

⁹⁴⁷ Cumhuriyet, 8 Aralık 1938.

⁹⁴⁸ Cumhuriyet, 26 Ocak 1939.

⁹⁴⁹ Cumhuriyet, 24 Şubat 1939.

⁹⁵⁰ Cumhuriyet, 25 Şubat 1939.

tamirlerine karar verilen Şehzade, Fatih, Üsküdar Yeni Valide camilerinin onarımından vazgeçilerek bu iş için ayrılan bütçenin başka camilere aktarılmasına karar verilmiştir.⁹⁵¹ Aynı sebeple “fevkalade tahsisattan” bütçe ayrılan Beyazıt Camisi onarımından da vazgeçilmiştir.⁹⁵²

Bu durum onarım programlarının kesin olmadığını, kurumlar arası iletişim ya da başka sebeplerle planların değişebildiğini göstermektedir.

II. Dünya Savaşı, Vakıflar Umum Müdürlüğüne planlanmayan masraflar çıkarmıştır. Buna rağmen Millî Eğitim Bakanlığının idaresine verildiği hâlde bazı türbelerin onarımının Vakıflar Umum Müdürlüğünce yapıldığı tespit edilmiştir. 1946’da Mahmut Paşa, Âşık Paşazade Hekimoğlu Ali Paşa, Bâlâ Süleyman Ağa türbeleri ile Ayasofya Sıbyan Mektebi bu kapsamda onarılan eserlerdendir. Ayrıca Vakıflar Umum Müdürlüğü 1947’de Beylerbeyi, Fatih, Davut Paşa, Murat Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa, Şebsefa Hatun, Süleymaniye, Sünbül Efendi, Hırkai Şerif, Mesih Paşa Camilerinin tamirine bütçe ayırmıştır.⁹⁵³

Vakıflar Umum Müdürü Kiper, Eski Eserleri Koruma Komisyonunun 1947 yılı toplantısında Hükümetin her gün artan bir ilgi ile millî abidelerin korunması işini üstlendiğini, Vakıflar Umum Müdürlüğünün de gücü oranında tarihî camileri tamir ettirdiğini söylemiştir.⁹⁵⁴

Aynı toplantıda yeni binalar yapmaktansa Beyazıt ve Feyzullah Efendi medreselerinin kütüphane; Sultanahmet Medresesi’nin arşiv; Hamidiye medreselerinin Zahir Borsası olarak kullanılması gibi “ecdat yadigârı tarihî abidelerin hükümet dairelerince kullanılmasının” hem eski eserlerin muhafazaları hem de devlet bütçesinin tasarrufu bakımından faydalı olacağının altı çizilmiştir.⁹⁵⁵ Bu yıllarda yukarıda adı geçen medreseler gibi bazı vakıf eserleri özellikle Belediye tarafından satın alınarak yeni işlevlerle hizmete açılmış, tarihî eserlerin bu şekilde değerlendirilmesi birçok çevrede olumlu bir izlenim bırakmıştır.

Bu konuyu *Cumhuriyet* gazetesinde Abidin Daver değerlendirmiştir. İstanbul’da bakımsızlıktan harap olan birçok cami, mescit, medrese ve eski eser olduğunu;

⁹⁵¹ BCA, 30-18-01-02/90-40-10, 6 Mayıs 1940.

⁹⁵² BCA, 30-18-01-02/92-89-17, 13 Eylül 1940.

⁹⁵³ “Eski Türk Abideleri”, **TTOK Belleten**, s. 63-64 (Nisan-Mayıs 1947): 11.

⁹⁵⁴ “TTOK İdare Heyetinin 2 Nisan 1947’de toplanan 1947 senesi 4. Toplantısının zaptı”, **TTOK Belleten**, s. 63-64 (Nisan-Mayıs 1947): 17.

⁹⁵⁵ agm.

bunların bir kısmının Evkafa, bir kısmının Belediyeye ait olduğunu belirten Daver; Belediyenin “ecdat yadigârı bazı tarihî eserleri” restore ettirdiğinden söz eder.⁹⁵⁶ Süleymaniye Tıp Medresesi, Mısır Çarşısı, Gazanfer Ağa Medresesi, Beyazıt’ta şimdi kütüphane olan medrese, Haseki’de Darüşşifa, Süleymaniye’de Sâni Medresesi, Fatih Camisi avlusunda Tabhane, Bahrisiyah Çifte Kurşunlu, Ayak ve Yan Kurşunlu medreseleri, Fatih’te Tetümmeler Medresesi gibi... Belediye bu tarihî eserleri restore ettikten sonra çeşitli hizmetlere tahsis etmiştir. Daver, Vakıflar idaresindeki eserlerin onarılsa bile kullanılmamasını ve Vakıflar Umum Müdürlüğünün söylediği gibi kültür varlıklarına sahip çıkmadığını dile getirmekte ve bu durumu eleştirmektedir. “Haydi, para ve malzeme eksik; peki, bir caminin kiraya verilerek ahır hâlinde kullanılmasına Evkaf İdaresinin lâkayt kalmasına ne denir?” diye sorarak Vakıflar Umum Müdürlüğünü tarihî eserlere sahip çıkmaya çağırmıştır.

Bu tartışmaların gündemde olduğu günlerde Refik Halid Karay da cemaatsiz kalan ve Üniversiteye yakın olan Laleli Camisi’nin konferans salonuna çevrilmesini teklif etmiştir:

“Laleli Camii açık mıdır? Galiba değildir; cemaatsizdir. Zaten biraz aşağısında Valde, yukarısında Beyazıt camileri bulunduğu; ayrıca etrafında daha birçok mescitler yer aldığına göre halka açık tutulması da pek zaruri addedilemez. Acaba bir kısım medreselerden müze olarak faydalandığımız gibi şu Laleli Camii’ni de içinde lüzumlu tadiller yaparak, fakat harici şekline ve şemailine dokunmadan bir yedek konferans binası diye kullanamaz mıyız? Bir camiye ilim ve edebiyat mevzuları üzerine ciddi konferanslar verilen bir binaya çevirmekte hiç mahzur yoktur.”⁹⁵⁷

Tarihî eserlerin onarıldıktan sonra günlük hayata kullanılarak dâhil edilmeleri anlayışı bu dönemde daha çok konuşulur olmuştur. Daver’in de altını çizdiği gibi özellikle İstanbul Belediyesi bu konuda girişimci davranmaktadır. Ancak Vakıflar Umum Müdürlüğü, Cumhuriyet’in ilk yıllarından beri türlü sorunlarla uğraştığı için henüz onarımını yaptığı bir eseri yeniden işlevlendirecek kadar kapsamlı programlar oluşturamamaktadır. İlk yıllarda çeşitli kurumlara dağıtılan vakıf eserleri Vakıflar Umum Müdürlüğünün gelirlerini büyük ölçüde azaltmıştı. İmar planlarından sonra gerek görülen arazi ve yapıların Belediyeye ya da diğer kurumlara karşılıksız bırakılması bu zararı arttırdı. II. Dünya Savaşı ile birçok vakıf yapısı çeşitli kullanımlarla zarar görürken Vakıflar Umum Müdürlüğü yetersiz gelirleri ile hem bunları onarmaya hem de İstanbul’da kapsamlı programlarla eski eserleri hızla tamir etmeye çalıştı. Millî Eğitim Bakanlığının kullanımında olan türbelerin onarımı gibi

⁹⁵⁶ **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1948.

⁹⁵⁷ Refik Halid Karay, “Laleli Camii-İlim Minberi”, **Akşam**, 11 Şubat 1947; **Memleket Yazıları**, 315.

fazladan iş yükleri de eklenince Vakıflar Umum Müdürlüğü harap hâldeki birçok yapının tamirine yetişemez duruma gelmiştir.

4.4.3. İstanbul Belediyesi

İnönü Dönemi'nde İstanbul Belediyesi kültür varlıklarına yönelik karar alan kurumlardan biri olmayı sürdürmüştür. Bu dönemde Belediyenin en önemli faaliyeti Atatürk Dönemi'nin sonlarında başlayan şehrin imarı işini yürütmektir. Ancak II. Dünya Savaşı imar faaliyetlerini de sekteye uğratmış, olağanüstü şartlara rağmen belediyecilik hizmetlerinin sürdürülmesine gayret edilmiştir.

Belediyelerin teşkilat yapısında değişikliklere yol açan 1930 tarihli Belediye Yasası ile İstanbul'da valilik ve belediye reisliği birleştirilmişti. İnönü Dönemi'nin sonlarına doğru ilk kez bu iki görevin ayrılması gündeme geldi. 9 Kasım 1947 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan bir haberde her işten sorumlu bir vali ve belediye reisinin şehrin tüm işlerine yetişmesinin imkânsızlığına değinilmekteydi. İstanbul'un Avrupa'daki gibi “müstakil bir belediyeye sahip olması” gerektiği, tek bir adamın ne kadar başarılı, ne kadar çalışkan ve ne kadar zeki olursa olsun bu işlere yetişemeyeceği vurgulanıyordu.

Ülkesine döndükten sonra Berlin Belediye Başkanı olacak olan Alman Ernest Reuter, Ankara Siyasal Bilgiler Yüksek Okulunda Şehircilik Profesörü olarak hizmet verdiği dönemde belediyelerde incelemelerde bulunmuştu. Ona göre belediyelerin ilk iş olarak harita, şehir planı, su ve elektrik tesisatı ile yol inşaatı sorunlarını çözmesi gerekirdi. Ancak bu işlerden hangisinin daha acil olduğuna önceden karar verilmeliydi: Halkın çok seveceği meydana mı yoksa elektrik santraline mi öncelik verilecekti? Bir şehrin gelişmesi için “İster resmen tesbit edilmiş bir plan mevcut olsun isterse böyle bir plan sadece belediye reisinin programı mahiyetinde bulunsun, şehrin daima bir plana uygun surette ve inşaat bakımından inkişaf ve tekâmül ettirilmesi lazım gelir.” diyordu.⁹⁵⁸

Reuter, Türk belediyelerinin geniş imkânlarla sahip olduğunu düşünüyordu. Sahipsiz bütün arazilerin ve eski vakıf arsalarının belediyelere devredildiğini, bu arsaların iyi değerlendirilmesi gerektiğini özellikle vurgulamaktaydı. Eğer mantıklı hareket edilirse “Artık belediye idaresi şehrin planını sadece bir süs diye odasına

⁹⁵⁸ Ernst Reuter, “Belediyelerin Yapı İşletmeleri”, *Arkitekt*, c. 13, s. 1-2 (1943): 27.

asmakla kalmıyarak modern manada hakiki tekâmül üzerine gerektiği gibi tesir eder.” diyordu.⁹⁵⁹

Tıpkı Atatürk Dönemi’nde olduğu gibi bu dönemde de Türk mimarlara imar faaliyetlerinde yeterince yer verilmediği düşünülüyordu. Şehrin imarının ancak yerel ilişkileri tanıyan yerli mimarlarca yapılabileceğini düşünen Ernst Reuter, konuyla ilgili şunları söylemiştir:

“Bir şehir planının tanzimi, hiçbir suretle Türkiye’de âdet olduğu gibi hariçten gelen herhangi bir mütehassısa ait telakki olunmamalıdır. Bilgili bir mütehasssın yaptığı planların esaslı ve gayeye muvafık olması, ancak mahallî münasebetleri iyi tanıyan ve inkişaf imkânlarına doğru olarak karar vermeğe muktedir bulunan yerli bir ferdin dikkatli çalışmaları ile kâbidir.”⁹⁶⁰

Yalnız imar faaliyetlerinin değil yeni yapılan devlet binalarının da yabancı mimarlara sipariş edilmesi Türk mimarlarının tepkisine neden oluyordu. Dönemin önde gelen mimarlarının çıkardığı “Mimarlık” adını taşıyan dergide “Artık Yetmez mi?” başlığı ile çıkan bir yazı, Türk mimarlarının bu konuya verdiği tepkiyi yansıtıyordu:

“Son günlerde esefle öğrendiğimize göre İstanbul’da Fatih’te yapılacak Halkevi binasının planları da İstanbul Belediyesi Çırağan Otelı gibi birçok bina planlarının ısmarlandığı ecnebi mimarına sipariş edilmiştir. Türk mimarlarını, Halkevlerimiz gibi tipi memleketimize has millî bir kültür ocağımızın planlarını yapmaktan âcizmiş gibi gösteren bu çok yanlış hareket Türk sanatkârlarını bir kere daha teessür içinde bırakmıştır.

Çiftliğine bina yaptırır gibi önüne gelenin önüne gelene keyfine göre plan yaptırmasının, memleketin yabancılara olabildiğince tecrübe tahtası olmasının artık kesin olarak önüne geçilmelidir.

Türk Cumhuriyeti’nin yüzlerce olgun Türk mimarı ve mühendisi olduğuna hâlâ inanmayanlar ve Türk sanatkârlarına güvenmemekte ısrar edenler varsa onlara deriz ki:

El altından bir yabancıya plan ısmarlayacaklarına dilerlerse o yabancıların da girebileceği müsabakalar açsınlar. Türk sanatçısı her türlü yarışmaya hazırdır.”⁹⁶¹

Belediyenin imar faaliyetleri konusunda en büyük sıkıntısını mali kaynaklarının yetersizliği oluşturuyordu. II. Dünya Savaşı mali kaynakları daha da yetersiz bir hâle getirmiş, imar hareketleri neredeyse durmuştur. Savaş sonrasında bu durumun çözülebilmesi için Atatürk Dönemi’nde 1933’te imar faaliyetlerine destek olunması amacıyla kurulan Belediyeler Bankası 4759 sayılı yasa ile İller Bankasına dönüştürülmüştür.⁹⁶² Bankanın faaliyet alanı genişlemiş, il özel idareler ve köyler de bankanın kapsamına girmiştir. Yerel yönetimlere vereceği kredi miktarı artarken

⁹⁵⁹ Reuter, **agm**, 30.

⁹⁶⁰ Ernst Reuter, “Manisa Halkevinde Verilen Bir Konferans”, **Belediyeler Dergisi**, c. 4, s. 46 (Haziran 1939): 7.

⁹⁶¹ “Artık Yetmez mi?”, **Mimarlık**, c. 2, s. 6, 1945.

⁹⁶² “İller Bankası Kanunu (4759 S.K.)”, Kabul Tarihi: 13 Haziran 1945; **Resmî Gazete**, 23 Haziran 1945.

Belediye İmar Heyetinin yetkileri Bankaya devredilmiştir. Bu şekliyle Banka bir finans kuruluşu olmanın ötesine geçmiştir. İki yıl sonra 14 Haziran 1947 tarihli bir kararla Emlâk ve Eytam Bankası da Emlak ve Kredi Bankası adını almıştır.⁹⁶³

4.4.3.1. Prost'un İmar Planları

Atatürk Dönemi'nden beri hazırlıkları süren İstanbul'un imarı konusunda 1939 yılında şehircilik uzmanı Henri Prost'a şehrin nazım planının hazırlanmasına dair emirler verilmişti. Prost şehrin nazım planını tek parçada ele almamış; kısım kısım ikmal edileceğini söylemişti. İnönü Dönemi'nde geliştirilen planlarda öne çıkan noktalar şunlardır:

Prost, planında Boğaziçi'ndeki kömür depolarını sık sık ele almaktadır. Kaldırılması ona göre şart olsa da onay alamadığı için yolu genişleterek depoların daha az görünür olmasına çalışmıştır. “Boğaziçi sahilleri nadir güzelliği haiz bir dekor olarak mı kalacak yoksa kâmilten veya kısmen büyük sanayi müesseselerini tevlid edici bir liman rıhtımı şekline mi girecek?” diye kendisi de sorar.⁹⁶⁴

Belediye, Cemil Topuzlu'nun şehreminliği devrinde hükümetin isteğiyle yapılan kömür depolarının hâlen kaldırılamamasının sebebini Prost'un bu depolara daha uygun bir yer bulamaması olarak göstermektedir.⁹⁶⁵ Buna rağmen Prost'un raporları bu depoların kaldırılması önerileriyle doludur. 1939'da Rumeli Yakası tanzimine dair hazırladığı raporunda Kuruçeşme'deki kömür depoları yerine halk için serbest alanlar, gezinti, idman ve yüzme yerleri yapılmasını tasarlamış ancak “halkın umumi arzusuna rağmen” bu kömür depolarının kaldırılamadığını ifade etmiştir.⁹⁶⁶ Bu örnekten imar planını hazırlayanlar ve uygulayanların aynı dili konuşmadığı ve alınan kararların hayata geçirilmesinde Prost'un etkili olamadığı anlaşılmaktadır.

Atatürk Dönemi'nden beri onarımı gündemde olan Kapalıçarşı için “emsali olmayan bir teşekkül ve dünyaca tanınmış pitoresk bir heyet” diyen Prost; çarşının bakımsız, pencerelerinden ışık girmeyen, döşemeleri çok fena hâlinin düzeltilmesini amaçlamıştır. Eğer plana göre tanzim edilirse Kapalıçarşı modern ve esaslı bir ticaret merkezi olacak ve İstanbul için yeni bir cazibe merkezi hâline gelecektir. Sultanahmet

⁹⁶³ Tekeli, “Cumhuriyetin Altmış”, 153.

⁹⁶⁴ Henri Prost, İstanbul Nazım Plan Raporu Hakkında Notlar (İstanbul: Belediye Matbaası, 1938); yeniden yayınlayan: **İstanbul Araştırmaları Dergisi**, s. 3 (1997): 225.

⁹⁶⁵ **Yenileşen İstanbul**, 63.

⁹⁶⁶ Henri Prost, “Boğaz'ın Rumeli Sahilinin Tanzimi”, 6 Nisan 1941; yeniden yayınlayan: **İstanbul Araştırmaları Dergisi**, s. 5 (1998): 264.

Meydanı'nı Cumhuriyet Meydanı'na dönüştürmeyi planlayan Prost, dönemin kültür varlıklarına yönelik anlayışına uygun olarak, hipodromun altından çıkan arkeolojik alanın üstündeki camiden daha kıymetli olmadığını düşünmektedir. Bu meydan tıpkı Osmanlı ve Bizans Dönemi'nde olduğu gibi şehrin ana meydanı olacak ve Cumhuriyet geçit törenleri burada yapılacaktır. Prost ayrıca Taksim Kışlası yerine sergi, konferans ve konser salonları, açık hava sergileri ve panayırılar gibi modern müesseseler yapılmasını planlamıştır.⁹⁶⁷

Prost'un planladığı bu noktalar zaman içinde kısmen hayata geçirilmiştir. 1940 senesinde nazım planı tamamlanan ve tafsilatlı planları tatbik edilecek olan yerler şunlardı: Mısır Çarşısı, Kadıköy Meydanı, Fenerbahçe Mesiresi, Üsküdar Meydanı, Boğaz'ın Anadolu sahili, Taksim-İnönü Gezgisi ve Dolmabahçe'ye kadar inen lunapark sahası, Beyazıt Meydanı ve Gazinosu, Eminönü-Balıkpazarı-Unkapanı arasının imarı.⁹⁶⁸

Bir sonraki sene Eyüp ve Büyükkada planlarının tatbikine geçilecektir.⁹⁶⁹ Eyüp planı hazırlanırken tüm kurumların ortak bir çalışmaya imza attığı görülmüştür. Eyüp semtinin bir bütün hâlinde değerlendirilmesi ve “bir abide meşheri” hâline konması için tüm yetkili kurumların temsilcilerinden oluşan bir “Abideler Komisyonu” kurulmuştur.⁹⁷⁰ Komisyonda Abideleri Koruma Heyeti İstanbul Rölöve Bürosu Şefi Mimar Sedat Çetintaş, İstanbul Belediyesi İmar Müdürlüğü adına mühendislerden Salim Derin ve Vakıflar Umum Müdürlüğü adına İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü Başmimarı Vasfi Egeli bulunmaktadır.⁹⁷¹

Bu komisyonun hazırladığı rapora göre Eyüp bölgesinin abidelerini ve arkeolojik alanlarını gösteren bir harita ve bölge imar planı hazırlanmalıdır. Buna göre kıymetsiz binalar veya kıymetli olanlara zarar veren yapılar tespit edilecek; kıymetli olanlardan onarım ihtiyacı acil olanlar belirlenecek ve genel bir tamirat programı tespit edilecektir. 1940 yılında Eyüp, Edirnekapı, Topkapı, Mevlanakapı ve Silivrikapı semtlerinde harap bir hâlde bulunan eski eserlerin vaziyetleri ve bunların tamir ve

⁹⁶⁷ Prost, **İstanbul Nazım Plan Raporu**, 229-234.

⁹⁶⁸ “Haberler”, **Arkitekt**, c. 10, s. 7-8 (1940), 189.

⁹⁶⁹ Gül, **age**, 135.

⁹⁷⁰ **Cumhuriyet**, 16 Kasım 1939.

⁹⁷¹ **BCA**, 30-10/ 213-448-04, 10 Kasım 1939.

etrafının imarı için yapılması lazım gelen işler tespit edilmiştir.⁹⁷² Alınan bu kararlara dayalı olarak hazırlanan Eyüp planının 1941 yılında tatbik edilmesi kararlaştırılmıştı.

Prost, Sirkeci-Ayasofya planını hazırlarken Ayasofya ile Yerebatan Sarnıcı arasında kalan bölgenin civarında kıymetli bazı eski eserlerin saklı hâlde bulunduğu; Ayasofya'nın alt tarafının tamamen çirkin binalarla dolu olduğuna dikkat çekmiştir. İnşaata uygun olmayan Yerebatan Sarnıcı'nın üstünün yeşil alan olması zorunludur.⁹⁷³

İnönü Dönemi imar faaliyetlerini anlatan *Güzelleşen İstanbul* adlı kitapta Prost'un imar planının şu esaslara dayandığı ifade edilmektedir:

- Şehrin ziyneti olan ve her biri başlı başına değer biçilmez birer hazine olan milli ve tarihî abidelerin etrafındaki kötü binaları yıkmak ve abideleri meydana çıkararak etraflarını tanzim etmek.
- Yolların, şehrin iktisadi ve coğrafi vaziyetine uygun hâle getirilmesi için ıslahı ve tanzimi.
- Dar sokakların ıslahı, park alanları ve spor sahaları meydana getirmek.
- Şehri uygun şekilde bölgelere ayırmak; iskân bölgesi, ticaret bölgesi, sanayi bölgesi gibi...
- İstanbul'un her bakımdan ayrı kıymeti olan bütün özelliklerini korumak ve bütün tarihî Türk eserlerini kıymetlendirmek, İstanbul'un silüetini muhafaza etmek.⁹⁷⁴

Planlar hazırlanmış olsa da II. Dünya Savaşı'nın çıkması bu planların programlandığı şekilde tatbikini geciktirmiştir. Ancak bu yıllarda Belediyenin yayınlarında sürekli vurgulandığı gibi “Dünya Harbi İstanbul'un imarına engel olmuş ama Belediye Reisi ve Vali Dr. Lütfi Kırdar'ın yılmaz gayretiyle başlanılan imar hamleleri durmamıştır.”⁹⁷⁵

4.4.3.2. İstanbul'un İmarı ve II. Dünya Savaşı

İstanbul'un Vali ve Belediye Reisi Muhittin Üstündağ'ın yerine Atatürk'ün vefatından hemen sonra 5 Aralık 1938'de Lütfi Kırdar getirilmiştir.⁹⁷⁶ 16 Ekim 1949'a kadar görevini sürdüren Kırdar, İnönü Dönemi'nin öne çıkan ismidir. 18 Ekim 1949'da göreve gelen Fahrettin Kerim Gökay⁹⁷⁷ daha çok Demokrat Parti Dönemi'nde etkin olacaktır.

Manisa Valisi iken Kurtuluş Savaşı yıllarında tamamen harap olmuş şehri iki yıl içinde mamur hâle getiren Kırdar, yaptığı başarılı işlerle dönemin Başvekili Celal Bayar'ın dikkatini çekmiştir. Hem il merkezini hem de Turgutlu'daki antik kalıntıları

⁹⁷² *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1940.

⁹⁷³ Henri Prost, “Sirkeci-Ayasofya Mıntakası İmar ve Islah Şekli, Not: 217”, 2 Şubat 1942; yeniden yayımlayan: *İstanbul Araştırmaları Dergisi*, s. 6 (1998): 245-269.

⁹⁷⁴ *Güzelleşen İstanbul*, 4.

⁹⁷⁵ “Yeni İstanbul'un Doğuşu”, *TTOK Belleten*, s. 34 (Aralık 1943): 13.

⁹⁷⁶ *BCA*, 30-18-01-02/85-99-16, 29 Kasım 1938.

⁹⁷⁷ *BCA*, 30-18-01-02/120-72-08, 18 Ekim 1949.

ortaya çıkarıp tanıtan, şehre ticari ve zirai hareketlilik getiren Kırdar'ı Manisa ziyaretinde tanıyan Celal Bayar; "İstanbul şehrine gereken vali ve belediye başkanını şimdi buldum." demiştir.⁹⁷⁸

Kırdar, görevi devralmak üzere İstanbul'a geldiği gün Başvekil Bayar, şerefine bir çay ziyafeti düzenlemiş ve yeni Vali burada basına açıklamalarda bulunmuştur. Halkın her anlamda desteğini sağlamayı vazife bilen Kırdar'ın burada vurguladığı esas konu, şehrin imarı işinde halkın onayının alınmasıdır.⁹⁷⁹

Cumhuriyet'in devrıldığı eski başkent İstanbul'un esaslı surette tamire ihtiyacı olduğunu söyleyen Kırdar'a göre dünya ölçüsündeki bu büyük ve güzel şehrin önemine yaraşır muhteşem bir mamure hâline getirilmesi Cumhuriyet nesillerinin vazifesidir.⁹⁸⁰

Atatürk Dönemi'nde başlanan ve ilk adımları atıldıktan sonra İnönü Dönemi'nde devam edilen imar faaliyetleri içinde Eminönü Meydanı'nın açılışı; Mısır Çarşısı ve Kapalıçarşı onarımları; Sirkeci ve Beyazıt Meydanlarının düzenlenmesi; Barbaros Türbesi'nin etrafının tanzimi işleri vardır.

Lütfi Kırdar, göreve başladıktan sonra ilk günlerini şehri sokak sokak dolaşarak geçirmiş; 1939 yılı başında Müzeler İdaresini ziyaret ederek burada imar planını incelemiş ve bundan sonra Atatürk Dönemi'nde başlayan ve henüz bitirilemeyen tüm işleri yerinde tetkik ederek öncelikle bu işlerin bitirilmesini sağlamıştır.⁹⁸¹

Eminönü'nde devam eden istimlak çalışmalarını tetkik ederek çalışmaların hızlandırılmasını istemiştir.⁹⁸² Eminönü Meydanı'nda çalışan işçi sayısını arttırmış ve başlarına belediye memurlarından birini koymuştur. Ayrıca Barbaros'un mezarına giderek gerekli istimlak işlerinin halli ve açılış muamelelerinin hazırlığı emrini vermiştir. İlk tetkikatlarına dayalı olarak gözlemleri ve şehirde neler yapmayı planladığı sorulduğunda şu cevabı vermiştir:

"Herhangi bir işe başlamadan veyahut başlamaya karar vermeden onu ilân etmeğe mahal yoktur. Yapmak istediğim işleri mevzuu bahsederek bunlar hakkında bilhassa sizlerin daima kıymet verdiğim mütalaa ve yardımlarınızdan kendimi müstağni görmüyorum. Plansız imar faaliyetine girişmek de yarım bir iş olur. Şehirde yapılacak büyük imar hareketleri, biliyorsunuz ki mütehasşis Prost tarafından yapılmış olan imar planının en lüzumlusundan başlamak suretile olacaktır. Hâlen bu plan Nafia Vekâletindedir. Vekâletin de nokta-i nazarı vardır. Bu nokta-i

⁹⁷⁸ Soğuk, **age**, 37-38.

⁹⁷⁹ **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1938.

⁹⁸⁰ **Cumhuriyet Devrinde İstanbul** (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1949), 8.

⁹⁸¹ **Cumhuriyet**, 4-5 Ocak 1939.

⁹⁸² **Cumhuriyet**, 7 Aralık 1938.

nazarlar birleştirildikten sonra burada kendi bütçemizi de gözden geçirecek imar işlerine tahsis edebileceğimiz parayı tespit edeceğim. Bundan sonra hükümet merkezine giderek elimizde bu işlere tahsis olunan para miktarını arz edeceğim. Geldiğim zaman da söylediğim gibi, hükümetimiz, bu güzel şehrin imarına karar vermiştir ve vaadde bulunmuştur. Yapacağım işleri arz ederek lâzım gelen yardımı temin edecek ve işe başlayacağım. Şimdiki hâlde elde mevcut para ve elemanla günü gününe yapılması lâzım gelen âmm ve şehir işlerinin görülmesine çalışıyorum. Bu işlerin bilhassa vukuf ve sıhhi şartlara tamamen uygun olarak gördürülmesine ehemmiyet veriyorum. Birinci derecede meşgul olduğum iş, şehrin temizliğidir...”⁹⁸³

Kırdar’ın devamını sağladığı bir diğer iş Beyazıt Meydanı’nın açılmasıdır. Bu iş için gerekli istimlaklerin yapılması emrini *Cumhuriyet* gazetesinin haberine göre 4 Şubat 1939’da vermiştir. Bundan sonra Ankara’ya giderek İstanbul’un imarı konusunu Başbakan ve bakanlarla görüşmüş, dönüşünde gazetecilere yaptığı açıklamada Büyük Şef’in İstanbul’a olan yüksek hisleri ve sempatileri ile şehrin ihtiyaçlarını ilgiyle dinlediğini ve bundan böyle merkezden gelen destek ile imar işlerinde ilerleyeceklerini ifade etmiştir. Belediyeler Bankasından 5 milyon liralık kredi temin edildiğini, bu paranın şehrin imarı için en faydalı ve tasarruflu şekilde kullanılacağını; ayrıca devlet bütçesinden şehrin imarı için para ayırma imkânının tetkik edileceğini aktarmıştır.⁹⁸⁴

Kırdar’ın Ankara’dan getirdiği haberleri 26 Şubat günü *Cumhuriyet* gazetesindeki makalesinde değerlendiren Yunus Nadi şunları söylemektedir:

“Görülüyor ki iş bu defa artık en yüksek derecesinde ciddî ve en ileri derecesinde amelidir. Filhakika İstanbul’un imarı gibi büyük bir iş, yalnız para meselesinden ibaret değildir. Az çok uzun süreceği şüphesiz olan bu imarın nerelerden başlayarak, hangi şekillerle ne gibi safhalardan geçerek nerelerde karar kılacağını tayin etmek ve tatbikatı nazariyata uydurabilmek, bu büyük işte belki paradan daha büyük ehemmiyeti haizdir. Sonra bu uğurda sarf olunacak paranın santimini heder etmemek ve parasız yapılabilecek işleri mutlaka para ile halletmeğe gitmemek gibi cihetler de işin malî kısmındaki nezaket ve ehemmiyetin ifadeleri olur. Yeni Türkiye İstanbul gibi cihanşümül şöhret sahibi büyük bir şehrin imarında maddi ve manevî kudretinin büyük ölçüsünü göstermeğe davetlidir.”

İstanbul’un imar faaliyetleri için Ankara’da aradığı desteği bulan Vali ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar, daha önce beyan ettiği gibi imar faaliyetlerinde halkın ne istediğini önemsiyordu. Bu nedenle Belediyeler Bankasından alınan 5 milyon lira ile önce hangi işlerin yapılması gerektiğine dair bir anket çalışması başlatıldı. *Cumhuriyet* gazetesinde gün gün yayımlanan bu ankete göre vatandaşlar her gün yapılmasını istedikleri imar işlerini gazeteye göndermişlerdir. Bunlar arasında yol, köprü, dar sokakların ve caddelerin genişletilmesi, parklar açılması, şehrin temizlenmesi, bol su temini, hal binası yapılması, konservatuvar ve tiyatro binalarının inşası, trenlerin düzenlenmesi, meydanların açılması, apartmanlar yapılması gibi birçok istek vardı.⁹⁸⁵

⁹⁸³ *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1938.

⁹⁸⁴ *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1939.

⁹⁸⁵ *Cumhuriyet*, 1- 18 Mart 1939.

Her ne kadar kültür varlıkları imar işlerinin önemli bir parçası olsa da halkın henüz kültür varlıklarını koruma konusunda öngörülü bir düzeye erişmediği; gelen cevaplarda tarihî eserlerin yer almamasına dayanarak söylenebilir. Bu durumu doğal karşılamak gereklidir. Şehrin öncelikle medenî bir çehreye, açık yollara, temiz suya ihtiyacı vardır ve öncelikler karşılanmadan çoğu vatandaşın kültür mirası diye tarihî eserlere sahip çıkma düşüncesinde olması beklenemez. Nitekim böyle olmuştur ve gelen cevaplarda tarihi eserlere ilişkin notlar basının dikkatini çekecek boyutlara varamamıştır.

Kırdar göreve geldiğinde Prost, İstanbul ve Beyoğlu planlarını hazırlamıştı; bu planlar hükümet onayı bekliyordu. 5 Haziran 1939'da Cumhurbaşkanı İnönü, Başvekil Refik Saydam, Adliye Vekili Fethi Okyar, Maarif Vekili Hasan Âli Yücel, Nafia Vekili Ali Fuat Cebesoy ve İstanbul'un Valisi ve Belediye Reisi Lütü Kırdar, Prost'un nazım planını incelemiş ve ardından Cumhurbaşkanı planın aynen tatbikini emretmiştir.⁹⁸⁶

Planın onaylanmasından birkaç gün sonra devlet bütçesinden İstanbul imar planına 10 milyon liralık yardım yapılmasına karar verildiği açıklanmıştır.⁹⁸⁷ Uzun süre tartışılan hükümetin İstanbul'un imarına bütçe ayırması kararı da böylece uygulamaya koyulmuştur.

İmar planlarının kesinleştiği bu günlerde Sedat Çetintaş, şehri imar ederken tarihî eserlere hürmet etmek gerektiğini hatırlatan ve “Bir müze salonunda dolaşıyormuş gibi ayağımızın, eteğimizin herhangi bir kıymetli bibloya takılıp devrilmemesine dikkat etmek mecburiyetineyiz.” dediği şu yazıyı kaleme almıştır:

“Tarihin beşerî kültür üzerinde ne yaman rolü bulunduğunu ve tarihin de tarihî eserlere dayanmakta bulunduğunu inkâr edebilir miyiz? Bazen bir yıkık duvar veya bir tarlada çiftçinin sapanına takılıp çıkan bir taş parçasının, beşerî kültüre sahifeler dolusu hakikatler hediye ettiğini görmüyor muyuz? Diğer taraftan da turizm meselesinin tarihî şehirlerdeki ehemmiyeti ve kaydı hayat şartı ile muazzam bir irad membaı olduğu hakikati de hepimizce malumdur. Dünyanın en eski ve mimarî abideler bakımından en zengin şehri olan İstanbul'un imarı işinde şehrin bu şahsiyet ve hususiyetine hürmet etmesini bilmemiş projeler, muvaffak değil hatalıdır, bu hatası projede nazar-ı dikkati celbetmemiş olsa da tatbikatta tashihe mahkûmdur.”⁹⁸⁸

Lütü Kırdar Dönemi'nin imar faaliyetlerini esas olarak üç bölüme ayırmak mümkündür. İlk dönem göreve gelir gelmez işe başladığı ve savaş dolayısıyla yarıda kalan işlerin olduğu 1938-1942 arası dönemdir. 1943-1947 yılları arasında girişilen

⁹⁸⁶ *Cumhuriyet Devrinde İstanbul*, 13; *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1939.

⁹⁸⁷ *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1939.

⁹⁸⁸ *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1939.

imar hareketleri hızlı sonuçlar vermiş; ancak maddi yetersizliğin etkisiyle 1947-1950 yılları arasında imar işleri yeniden kesintiye uğramıştır.

İstanbul'da yeni başlayan imar faaliyetleri 1939'da II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle durma noktasına gelmiştir. Savaş esnasında Almanya; Yunanistan ve Bulgaristan'ı işgal ederek İstanbul için bir tehdit oluşturmaya başlayınca şehrin imarından ziyade korunmasına çaba harcanması gerekmiştir.⁹⁸⁹

Buna karşılık Belediye günlük hizmetleri aksatmamış ve bazı düzenlemelerle şehrin güzelleştirilmesini sağlamıştır. Atatürk Dönemi'nde başlanan işlerin bitirilmesine çalışılmıştır. Barbaros Hayrettin Paşa Türbesi'nin etrafının düzenlenmesi için Beşiktaş'taki kaymakamlık binasının yıkımına başlanmıştır.⁹⁹⁰

Bu işler için kurumsal bir tasarrufa gidilerek ayrılan 1 milyon lira ile “beş on mektep, bir kazino, birkaç bahçe, ayrıca hazırlıkları yapılan şehir tiyatrosu, bir büyük hastane, stadyom, perakende hali, Taksim Meydanı'nın genişletilmesi, Koska Caddesi'nin ve Beyazıt Meydanı'nın tevsii, Barbaros Türbesi'nin etrafının açılması” gibi işler yapılmıştır. Bunu imar hamlesi zannedenlerin kendisini eleştirdiğini söyleyen Belediye Reisi “Şehirde devam eden işler imar hamlesi değil, alelade belediye hizmetleridir.” demiştir.⁹⁹¹

II. Dünya Savaşı sırasında şehirde takip edilen işlerin temel prensipleri şunlardır:

1. Yeni yollar ve caddeler açarak seyrüseferi kolaylaştırmak,
2. Şehrin nefes alması için meydanlar vücuda getirmek,
3. Tarihî kıymeti haiz abidelerin ve binaların etrafını temizleyerek bunları meydana çıkarmak suretiyle şehri güzelleştirmek,
4. Asri hayatta kullanılmayan eski, kıymetsiz ve harap binaları ortadan kaldırmak,
5. Halkın sağlığı bakımından elzem olan yeni bahçeler, parklar yapmak ve mevcut olanları imar ve tanzim etmek,
6. Spor sahaları ve salonları yapmak,
7. Yeni sıhhat müesseseleri inşa etmek.⁹⁹²

⁹⁸⁹ Soğuk, **age**, 57.

⁹⁹⁰ **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1940.

⁹⁹¹ **Cumhuriyet**, 6 Mart 1940.

⁹⁹² **Cumhuriyet Devrinde İstanbul**, 14.

Şehirde pasif korunmaya yönelik önlemlerin arttırılması zorunlu olduğu hâlde Belediye Reisi'nin imar işleriyle ilgilenmesine karşı çıkanlar için Kırdar şunları söylemiştir:

“Esasen pasif korunma hareketlerinde şehirde büyük meydanlar açılması zaruri görülmektedir. Yapılan şeyler, yapılması elzem olan ve senelik bütçelerin derpiş ettiği işlerdir. Yoksa yapılan işler beni ve Belediyeyi asla tatmin etmeyen şeylerdir. Pasif korunmanın ehemmiyeti ve her şeye takaddüm etmesi noktasında kimse ile ihtilafımız yoktur.”⁹⁹³

Cumhuriyet gazetesinde Nadir Nadi bu konuya temas ederek hem korunma hem imar faaliyetlerini birlikte yürütmeye imkân verecek bir yol bulunmasını önermiştir. Ona göre Atatürk Türkiye'sinin şaşmaz prensibi şu olmalıdır: “Yarın harbe girecekmiş gibi hazırlanmak, hiç harb olmayacakmış gibi çalışmak!”⁹⁹⁴

Savaşın etkisi hazırlanmakta olan imar planlarında sığınak yapılmasını zorunlu hâlde getirince Prost da planlarında değişiklik yapmak durumunda kalmıştır. Prost sığınakların tartışıldığı sırada bir muhabire şunları söylemiştir:

“Bugünkü vaziyetin neticesini beklemek lazımdır. Faraza bugün binaları yer altında yapmak, tehlikelerden masuniyetini temin edemez. O zaman da insanlar daha yakından toprağa nüfuz edebilecek harb vesaiti kullanmağa kalkışacaklardır. Bu işin en ziyade temenni edilecek tarafı harblerin olmamasıdır. Şimdiki hâlde yaptığımız şehir planını değiştirmeyi düşünmüş değiliz.”⁹⁹⁵

Hem Prost hem de Kırdar, savaş durumuna rağmen imar planlarının olduğu gibi tatbik edilmesi konusunda kararlı olduğu için imar faaliyetleri de tahsisat ölçüsünde devam etmiştir. Belediyenin gelirlerinin arttırılması için Lütfi Kırdar birçok yolu denemiştir. Hükümet bu konuda Kırdar'a yardımcı olmuş ve şehirdeki birçok koruyu Belediyeye ya hibe etmiş ya da küçük meblağlarla satın almasını sağlamıştır. Ayrıca Dolmabahçe Sarayı sırtlarında inşa edilmekte olan İnönü Stadyumu da hükümet tarafından belediyeye bağışlanmıştır.⁹⁹⁶ Merkezî hükümetin yerel bir idareye şehrin önemli yerlerini bağışlaması belediye faaliyetlerinin gelişmesini desteklediğini göstermektedir.

Tarihî köşkleri ile Yıldız Parkı ve Emirgan Parkı'nın bilâbedel Belediyeye verilmesi⁹⁹⁷ de yeterli bütçesi olmayan Belediyenin gelirlerini arttırmak ve bu suretle şehircilik işleri ile ilgilenmesine olanak sağlamak içindir. Yıldız Sarayı köşklerinden Malta ve Çadır köşkleri İstanbul Belediyesine tahsis edilmiş ve Çadır Köşkü'nde bir

⁹⁹³ *Cumhuriyet*, 6 Mart 1940.

⁹⁹⁴ *Cumhuriyet*, 6 Mart 1940.

⁹⁹⁵ *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1940.

⁹⁹⁶ *Güzelleşen İstanbul*, 27-29.

⁹⁹⁷ *age*, 96-97.

gazino açılması planlanmış; Çamlıca'daki koru ise Belediye tarafından satın alınmıştır.⁹⁹⁸

Belediye tarafından onarılan bir diğer tarihî yapı Çubuklu'daki Hıdiv Köşkü'nün turistik otel olması düşünülmüştür.⁹⁹⁹

“Yaz mevsimini İstanbul'da geçirmek isteyen turistlerin Hıdiv Köşkü'nde her türlü eğlence vasıtalarını temine, köşkün geniş bahçesi çok müsait görülmektedir. Burasının yalnız ecneblerin devam edebileceği bir kumarhane hâline ifrağını da tavsiye edenler vardır.”¹⁰⁰⁰

Şehrin muhtelif bölgelerindeki tarihî köşk ve bahçelerin düzenlemesiyle halka açılmasını, gazino ve otel gibi şehir hayatına yönelik müesseseler tanzimini planlayan İstanbul Belediyesi bu faaliyetleriyle çağdaş örnekler sunmuştur.

Atatürk Dönemi'nde büyük sıkıntılara sebep olan Belediyenin kullanımındaki Yıldız Parkı da bu dönemde artık halka açılmıştır. “Yıllarca padişahlarla saray mensuplarından başka kimsenin ayak basmadığı Yıldız Parkı'ndan, şimdi halk” istifade etmektedir.¹⁰⁰¹

Park ve bahçeler gibi açık kamusal mekanların Atatürk devrimleri ve yeni Türk kimliği ile yakın ilişkisi olduğuna dayalı mimari bir söylem vardır.¹⁰⁰² Buna göre park ve bahçeler kadının görünür olduğu ana kamusal mekanlar olarak Cumhuriyet öncesinde içe kapalı olarak yaşayan toplumun dışarı çıktığı alanlardır ve bu bağlamda dönemin inkılap düşüncesi ile yakın bir bağ kurmaktadır. Refik Halid'in altını çizdiği noktalarda da görüldüğü gibi parklar artık sarayların bir parçası değil herkese açık ve geniş halk kitlelerinin hizmetinde “halkçı rejimin mekanları” haline gelmiştir.

Refik Halid'e göre:

“Yıldız Parkı'nın bir saray kulları veya kumarhane esirleri geçidi olmaktan kurtularak bir ahalî gezenegî hâline sokulması şehircilik ve halkçılık bakımından olduğu kadar sıhhat ve içtimai muavenet meselesi itibarile de övgü ile anılacak başarılarıdır. Fakat asıl kıymet vermemiz lazım gelen nokta şudur: Dünya Harbi vesile tutularak bu mükemmel teşebbüs uzak tarihe atılmamıştır; hemen yürütülerek açık hava ve güzel manzara gibi biri cisme, öbürü ruha -hele harp devrinde- çok lüzumlu iki gıda cevheri, halka fazlasile istenildiğinden âlâ şekilde sunulmuştur. Yıldız Parkı'nın bir küçük kumarbaz guruhuna değil, hava ve ruh gıdasına muhtaç sınıflara açılması, İstanbul'a bir gezinti yeri kazandırmakla kalmıyor, halkçı rejimin bir idealini de başarmış oluyor.”¹⁰⁰³

⁹⁹⁸ Cumhuriyet Devrinde İstanbul, 74.

⁹⁹⁹ Cumhuriyet, 26 Mayıs 1939.

¹⁰⁰⁰ Cumhuriyet, 1 Temmuz 1939.

¹⁰⁰¹ Yenileşen İstanbul, 65.

¹⁰⁰² Bozdoğan, Modernizm ve Ulusun İnşası, 93-95.

¹⁰⁰³ Refik Halid, “Yıldız Parkı ve Mânası”, Tan, 31 Mayıs 1943, Memleket Yazıları, 103-104.

Harp sırasında imar faaliyetleri genellikle yol yapımına ve imar planlarının detaylandırılması işine yoğunlaşmıştır. Beyazıt, Süleymaniye, Ayasofya, Sultanahmet, Üsküdar ve Beykoz meydanlarının imar planları Şehir Meclisi'ne 1940 yılı sonunda sunulmuştur.¹⁰⁰⁴ Karaköy planını da bitiren Prost burada Yeraltı Camisi, Kılıç Ali Paşa Camisi, Tophane Camisi ve Çeşmesi'ni ön plana çıkararak etraflarında düzenleme yapacaktır.¹⁰⁰⁵ Meydan düzenlemelerinde klasik Osmanlı şehirlerindeki gibi cami ve diğer anıtsal yapılar ön plana çıkarılmaktadır.

Şehir Meclisi Beyazıt, Süleymaniye, Ayasofya meydanları ile Azapkapı-Karaköy ve Tophane-Karaköy civarı planlarını uygun bularak kabul etmiştir. Bu planlar kapsamında Valide Camisi, Murat Paşa ve Mahmut Paşa camilerinin etrafları açılacak; Rüstem Paşa Hanı ve Arap Camisi aynen muhafaza edilecektir. Süleymaniye Camisi'nin görünümünü bozan inşaatlar eserin mimarisine uygun hâle getirilecektir.¹⁰⁰⁶

Onarımı Atatürk Dönemi'nde gündeme gelen, kaldırılma söylentisi olsa da tarihî kıymetinden dolayı şehir planında olduğu gibi bırakılmasına karar verilen Mısır Çarşısı; bu yıllarda tamir ettirilmiş ve Belediyeye tahsis edilerek bir gelir kaynağı hâline getirilmiştir.¹⁰⁰⁷

İmar planına göre Mısır Çarşısı yardımcı hal binası olarak kullanılmak üzere istimlak edilmiş ve buradaki esnaf Kapalıçarşı'ya nakledilmiştir.¹⁰⁰⁸ Çarşının hal binası hâline getirilmesi için imara ayrılan 5 milyon liranın 200.000 lirasının harcanmasına karar verilmiştir.¹⁰⁰⁹ İstimlakler 22 Kasım 1939'da başlamıştır¹⁰¹⁰ ama 1940 yılı sonunda hâlâ Çarşı'dan tahliye edilmeyen dükkanlar olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰¹¹ Bundan sonra da harp dolayısıyla inşaat malzemelerinin temininde yaşanan sıkıntıdan dolayı tamir işi uzamıştır.¹⁰¹²

Belediyeye göre “eskiden köhne binaların sardığı harap olmuş bir Türk abidesi” olan Mısır Çarşısı onarıldığından beri Eminönü Meydanı'nın güzelliği tamamlanmıştır. Yeni Cami ise “Bütün azametiyle yerden fıskırmış, uzun yıllar

¹⁰⁰⁴ **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1940.

¹⁰⁰⁵ **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1940.

¹⁰⁰⁶ **Cumhuriyet**, 3 Aralık 1940.

¹⁰⁰⁷ **Cumhuriyet Devrinde İstanbul**, 43.

¹⁰⁰⁸ **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1939.

¹⁰⁰⁹ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1939.

¹⁰¹⁰ **Cumhuriyet**, 23 Kasım 1939.

¹⁰¹¹ **Cumhuriyet**, 7 Aralık 1940.

¹⁰¹² **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1941.

gömülü ve örtülü kalmaktan kurtulmanın ferahlığı ve azametli endamının bütün zarif heybeti ile semalara dikilerek derin bir nefes almıştır.”¹⁰¹³ Dönemin anlayışı gereği aslında bir gelir kaynağı da olan ticarî Mısır Çarşısı’nın Türk karakteri yine de öne çıkarılmaktadır.

4.4.3.3. İmar Faaliyetlerinde Yeni Dönem

Kırdar’ın II. Dünya Savaşı’na yönelik yaklaşımı sayesinde İstanbul’da imar hareketleri harp süresince yavaşlasa da durmamıştır. 1943 yılı İstanbul’da imar faaliyetleri için bir dönüm noktası olmuştur. Belediye, Prost ile on yıllık bir imar planı hazırlamış ve 1943 yılında “yarıncı İstanbul’u yaratmak üzere” harekete geçmiştir. On yıl sonra kutlanacak olan İstanbul’un Fethi’nin 500. yıl dönümüne yetiştirilecek bu faaliyetlerle; “Bizans İmparatorluğu’nun eski İstanbul’u ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu’nun dünkü İstanbul’u, bütün kıymetli eserlerle meydana çıkartılarak bunların arasında, ortasında ve etrafında Türkiye Cumhuriyeti’nin bugünkü modern ve mamur İstanbul’u yükselecektir.”¹⁰¹⁴

Fetih kutlamalarının önem kazanması değişen Türk millî kimliğinin bir yansımasıdır. O yıllara kadar açıkça Osmanlı eseri olduğu için sahip çıkıldığı ifade edilmeyen tarihî eserler artık Osmanlı İmparatorluğu’nun kıymetli eserleri olarak benimsenmektedir. Hatta bir müddet sonra İsmet İnönü, İstanbul’da yapılmasına öncülük ettiği işlerden dolayı Fatih Sultan Mehmet’e benzetilecektir. Fetih yıl dönümüne yönelik hedeflenen on yıllık imar programında Bizans-Osmanlı ayrımı olmaksızın bütün tarihî eserlere önem verileceği söylene de program açıklanırken Türk eserlerine ayrı bir önem atfedilmiştir:

“Bizans ve Osmanlı tarihlerine ait eski eserler harabiden ve büsbütün yıkılmaktan kurtarılarak bu iki medeniyetin, bilhassa Türk medeniyetinin neler yapmış olduklarını, yalnız tarih ve kitap sayfalarında değil fakat şehrin muhtelif semtlerinde canlı birer varlık olarak medeni dünyanın gözleri önüne konulacaktır.”¹⁰¹⁵

Program incelendiğinde Bizans eserlerine önem verileceği söylene de Bizans surlarının bir kısmının tamir edilmeksizin gözden çıkarıldığı görülmektedir. Bunun sebebi şu sözlerle ifade edilmiştir: “İstanbul’da asırlar boyunca yapılmış ve bir kısmı

¹⁰¹³ Yenileşen İstanbul, 7.

¹⁰¹⁴ İstanbul’un Dünü, Bugünü, Yarını (İstanbul Radyosunda Konuşmalar), haz. Abidin Daver (İstanbul: İstanbul Belediyesi Yayını, 1943), 16.

¹⁰¹⁵ age, 17.

tamir kabul etmez surette harap olmuş, yıkılmış eski eserleri yeniden yapmaya imkân yoktur. Mesela İstanbul'un her tarafını sarmış olan yıkık surlar gibi..."

Vali Kırdar, bu imar programında Prost'un planlarında yer alan işlerden şunlara öncelik vermeyi hedeflemiştir:

Sultanahmet'te tıpkı Bizans ve Osmanlı Meydanı gibi yeni bir Cumhuriyet Meydanı yapmak; surların çevresini güzelleştirmek ve çirkin binaları, bostanları ortadan kaldırmak; Süleymaniye'yi tamamıyla meydana çıkarmak; Küçük Ayasofya-Yedikule arasında bir "âsâr-ı atika parkı" kurmak; Harbiye'den Dolmabahçe'ye inen sahada geniş bir park yapmak; şimdiden kısmen imar ve tanzim edilmekte olan Yıldız Parkı içindeki köşkları tamir ederek gazino, otel, pansiyon hâline getirmek...¹⁰¹⁶

Sultanahmet Meydanı İstanbul için her devirde övgü kaynağı olmuştur. Cumhuriyet idaresi de bu meydana sahip çıkmak ve yeni İstanbul'u burada yansıtmak istemiştir. Prost bu nedenle bu meydanı Cumhuriyet Meydanı'na çevirmek istemiştir. İlber Ortaylı bu konuda şu yorumu yapar:

"Sultanahmet Meydanı ve onun etrafındaki eserlere sahip olan bir millet ve bir memleket, kültürüyle ve tarihî şahsiyetleriyle haklı olarak övünebilir. Bunun tahrip edildiği, dikkat edilmediği, etrafındaki çirkinliklere göz yumulduğu ölçüde de böyle bir unvana ve böyle bir övgüye layık olamadığımız açıktır."¹⁰¹⁷

Bu programda "tarihî kıymeti haiz medreselerin tamir edilerek işlevlerine uygun şekilde içtimai müesseseler olarak yeniden hizmet için ihya olunması" şeklinde bir madde daha bulunmaktadır. Lütfi Kırdar, bu açıklamanın ardından Hükûmete ve Millî Şef İnönü'ye teşekkürlerini sunarak şunları söylemiştir: "Fatih İstanbul'u fethederek Türk yurduna hediye etmişti. Başbuğumuz İsmet İnönü de İstanbul'u imar ettirerek o fetih kadar güzel ve büyük bir başarı, bir sulh ve medeniyet zaferi kazanmış olacaktır."¹⁰¹⁸

Lütfi Kırdar, yeni dönemde girişilen imar faaliyetleriyle alâkalı halkı bilgilendirmek için bir konuşma yapmıştır. Önceki devirlerde eski ve güzel İstanbul'un çirkinleştiğini; buhranlar, ihtilaller, mali yetersizlik, deprem ve yangınlar ile saltanat idaresinin bilgisizliği gibi sebeplerle İstanbul'un harap olduğunu; buna rağmen ata yadigârı muhteşem eserler sayesinde şehrin güzelliğini muhafaza ettiğini söylemiştir. İstanbul, çer çöp arasında kalmış bir pırlanta gibidir ve temizleyip bütün ihtişamıyla

¹⁰¹⁶ "On Yıl Sonra İstanbul Ne Şekil Alacak?" **TTOK Belleten**, s. 33 (Temmuz 1943): 18.

¹⁰¹⁷ İlber Ortaylı, **Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek**, 26. bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2008), 146.

¹⁰¹⁸ **İstanbul'un Dünü, Bugünü, Yarını**, 1-3.

meydana çıkarmak, modern şehirciliğin gereği olan imar hareketleri ile şehri güzelleştirmek Cumhuriyet Devri'ne nasip olmuştur.¹⁰¹⁹

Bu şekilde başlayan imar dönemi İstanbul'da büyük bir yankı uyandırmıştır. “Güzelleşen İstanbul” adıyla çıkan ve imar faaliyetlerini öne çıkaran birçok yazıya rastlanmaktadır. Bunlardan biri *İstanbul Halkevi Dergisi*'nde çıkmıştır ve imara ilişkin şu sözlere yer verilmiştir:

“İstanbul, bilhassa ve pek haklı olarak Lutfü Kırdar devri adını verebileceğimiz son birkaç yıldır şuurlu, planlı, sistemli bir çalışma içindedir. Dünya Harbi'nin normal hayatı altüst eden, imkânları darlaştıran şartlarına rağmen bu plan-ı mesai, emin ve kati adımlarla hedefine doğru gidiyor: Beş yüzüncü fetih yılına Cumhuriyet İstanbul'unu yetiştirebilmek...”¹⁰²⁰

Aslında 1953'te kutlanacak olan fetih yıl dönümünü en iyi özetleyen cümle de tam olarak budur: “Beş yüzüncü fetih yılına Cumhuriyet İstanbul'unu yetiştirebilmek.” Böylece 500 yıllık Türk İstanbul'u artık Cumhuriyet İstanbul'u olarak imar edilmektedir ve bu yüzden İnönü artık şehrin ikinci Fatih'idir. Şehrin fethi ne kadar önemliyse bu şehri imar ettirerek geleceğe taşımak da o kadar önemli görülmüştür. Şehirlerin kalkınması çağdaşlaşma ve yeni hayat yolunda halkın en gözü önündeki hareketlerdir. Bu nedenle, artık kuruluş ve inkılap mücadelesinin sona erdiği bu dönemde imar açıkça önem kazanmıştır. Öte yandan Kırdar'ın öncülüğünde ve savaş döneminin olağanüstü şartlarında imar hareketlerinin sürdürülmesini eleştirenler olmuştur. Kırdar 1945 yılında yaptığı bir basın toplantısında bu eleştirilere şöyle yanıt vermiştir:

“1938'in son ayı başında İstanbul Valiliği ve Belediye Reisliğine tayin edildiğim zaman vatanın bu en büyük ve dünyanın bu en güzel şehrinde yapmayı tasavvur ettiğimiz işlerin bazılarını geri bırakmak, bazılarını kısmen yapmak zorunda kaldık. Bu yüzden en büyük teessür ve üzüntüyü benim duyduğumu teslim edeceğinize eminim.(...)”

Eğer o zaman yapabileceğimiz her şeyi, ‘Harp’ten sonra yaparız.’ teranesi ile geri bıraksaydık, bugün İstanbul'da gördüğünüz işlerin hiçbirini yapılmamış olurdu. O zaman da ‘Harb’e girmek ihtimalini ileri sürerek hiçbir iş görmediniz; beyhude yere altı yılı boş geçirdiniz.’ diye bizi şiddetle tenkit ederdim ve benim fikrimce bu tenkitleriniz pek yerinde olurdu.”¹⁰²¹

Belediye Reisi Lutfü Kırdar 1946 yılına kadar planladığı işlerin büyük kısmını hayata geçirmiştir. 19 Mayıs 1946 tarihli konuşmasında Harb'e rağmen imar planını tatbika başladıklarını, çünkü İstanbul'un imar edilmesini halkı kadar bütün memleketin ve hükümetin de istediğini ifade etmiş ve yapılan işleri bir kez daha özetlemiştir: Beyazıt, Eminönü, Taksim meydanları, Üsküdar ve Kadıköy iskelelerinin

¹⁰¹⁹ “Yeni İstanbul’un Doğuşu”, **TTOK Belleten**, s. 34 (Aralık 1943): 14.

¹⁰²⁰ “Güzelleşen İstanbul”, **İstanbul (İstanbul Halkevi Dergisi)**, s. 1 (Aralık 1943): 3.

¹⁰²¹ **Harp Yıllarında İstanbul’daki Faaliyetler** (İstanbul: Belediye Matbaası, 1945), 3-4.

tanziminden; Beşiktaş'ta büyük Türk amirali Barbaros Hayrettin Türbesi'nin etrafının açıldığından ve bir de heykelinin dikildiğinden; Mısır Çarşısı, Süleymaniye Tıp Medresesi, Gazenferâga Medresesi gibi eski kıymetli Türk abidelerinin harabiyetten kurtarıldıklarından; Yıldız, Emirgan, Çubuklu ve Çamlıca koruluklarının ve daha nice çocuk bahçelerinin halka hizmet etmeye başladığından bahsetmiştir. İstanbul'un imar planları fethin 500. yıl dönümüne kadar sürecek ve Fatih'in Türklere hediyesi olan İstanbul, 500. fetih yılında mamur edilmiş olacaktır.¹⁰²²

Atatürk Dönemi'nden beri Türk medeniyetine ait eserleri inceleyen Albert Gabriel, 1941 yılında ayrıldığı İstanbul'a 1946 senesinde yeniden gelmiş ve tüm Avrupa şehirleri harap hâldeyken İstanbul'daki imar faaliyetlerinin umut verici olduğunu söylemiştir:

“...Meydana getirilen bu işler hakkında tenkid edici lisan kullananlar, öyle zannederim ki ilmin, şuurun, sanat ve maharetin icabatını düşünmemiş olanlardır. Önümüzdeki senelerde Henri Prost'un projeleri tatbik olunduktan sonra İstanbul'un o eski ve yeni hâlini mukayese etmek isteyen tarafsız müşahitler şek ve şüphesiz hükümlerini vereceklerdir. Çünkü yalnız cadde ve sokakların açılması, bahçe ve meydanların yapılması gibi işlerle iktifa edilmemiş, büyük ve geniş çapta projeler hazırlanmış ve bunların takibine başlanmıştır.”¹⁰²³

Gabriel, şehirde Prost imzalı olarak yapılan ve beğendiği şu işleri sayar:

- Bozdoğan Kemer, yanındaki yapılardan kurtarılarak etrafı tamamen temizlenmiş ve bütün tarihî kıymetiyle ortaya çıkarılmıştır.
- Divanyolu fazla bir değişikliğe uğramamış ancak Eminönü tanınmayacak hâlde yenilenmiştir. Cami bütün heybetiyle meydana çıkarılmıştır.
- Mısır Çarşısı, hususi daireleri ve mutedil hatlarıyla başlı başına bir başarı teşkil etmekte, insana sanki bir çırpıda inşa edilmiş hissi vermektedir.
- Taksim ve Maçka arasında hiç hoş gitmeyen depo, kışla gibi binalar kaldırılmış; yerlerine güzel tanzim edilmiş teraslar, bahçeler, peronlar konulmuştur.¹⁰²⁴

Gabriel “Dünya sulha kavuştuğu zaman bütün memleketlerden İstanbul'a bir seyyah akını olacaktır.” diyerek turizmin getireceği büyük menfaatlerin İstanbul ve Türk milletinin ve daha geniş ölçüde bütün insanlığın fikir ve sanat hayatı üzerinde etkisi olacağına inandığını ifade etmiştir.¹⁰²⁵

¹⁰²² **TTOK Belleten**, s. 54 (Temmuz 1946): 5.

¹⁰²³ Albert Gabriel, “İstanbul'a Dönüş”, **Arkitekt**, c. 16, s. 7-8 (1946): 182.

¹⁰²⁴ **agm**, 183.

¹⁰²⁵ **agm**, 186.

Aynı dönemde “*Güzelleşen İstanbul*” adıyla çıkan bir başka yazıda, Gabriel’in aksine, İstanbul’daki imar hareketlerinin geçmişten bugüne değerlendirmesi yapılırken; iki dünya savaşı arasındaki zamanın iyi kullanılamadığına, bu zaman zarfında imar planlarının hazırlanması işine uzun yıllar sarf edilirken yeni yapılan binaların şehrin silüetine zarar verdiğiine değinilmektedir:

“Biz İstanbul’un imar tarihinde bu ümit ve kanaati Lütü Kırdar’ın altı harb yılı içindeki başarılarına borçluyuz. İstanbul’da; Operatör Cemil Paşa’nın Gülhane Parkı, Sultanahmet-Karaköy meydanları, Taksim-Harbiye Bulvarı ve Vali rahmetli Haydar Bey’in yangın söndürme teşkilatı ile Lütü Kırdar’ın altı yıl içindeki başarıları arasını en basit şekilde dahi birbirine bağlayan gözle görülür eserler pek yoktur. İstanbul şehir idaresi iki dünya harbi arasının en verimli yıllarını plan fikrine mukavemet ile geçirmiş, bu yüzden Talimhane’de, Ayaspaşa’da, Cihangir’de ve Aksaray’da İstanbul’un tarihî ve tabii pitoreksini öldüren yüzlerce bina kurulmuştur. İstanbul surları içinde büyük bir sahanın daha uzun zaman koyun, keçi sürüleri besleyen boş arsalar hâlinde kalmasında bu binalar ciddi âmil olmuşlardır.”¹⁰²⁶

İnönü’nün cumhurbaşkanlığı döneminde İstanbul’un imarına yönelik faaliyetlerin şehrin çehresini değiştirdiğini düşünen pek çok kişi vardır. Bunlardan biri olan Refik Halid, bir yazısında şunları kaleme almıştır:

“Şüphesiz ki İstanbul’un çehresi bir güzellik enstitüsünde estetik tedavisine verilmiş gibi gün geçtikçe değişiyor, tazeleşiyor ve eski haşmetini bozmadan yenileşiyor; genç bakışlar, modern hatlar kazanıyor; âb-ı hayat içmiş bir yaşlı kraliçe gibi yeniden ve yeni usûlde gençliğini buluyor. Sekiz yıldan beri bu çehre ve bu beden üstünde durmadan daima iyiye, güzele giden bir gelişme olduğu muhakkak.”¹⁰²⁷

Lütü Kırdar imar faaliyetleri sırasında iki engelle karşılaştığını söylemektedir. Birincisi dünyada harp varken imar yapılmaz düşüncesi; ikincisi her istimlak hareketine karşı çıkan ve olumsuz tesirler yaratan zihniyettir. Kırdar, İstanbul’da yürüttüğü imar faaliyetleri sırasında toplam 1148 bina yıkıldığını; dünyanın her yerinde yol açmak için bazı binaların feda edildiğini belirtmektedir. Buna rağmen yıkılan binlerce bina olduğu, sahiplerinin para alamadığı gibi söylentilerin gerçek dışı olduğunu anlatmaya çalışmıştır.¹⁰²⁸

İstanbul Belediye Matbaasından 1947’de çıkan “*Yenileşen İstanbul*” adlı yayın, 1939-1947 yıllarında İstanbul’da neler yapıldığını anlatır:

“İstanbul’u tabii güzelliğine, stratejik ve iktisadi ehemmiyetine, tarihî ve medeni kıymetlerine layık bir şekilde imar etmek; onu atalarımızın zamanındaki mamurluğuna tekrar kavuşturmak; bugünkü ve yarınki nesillerin asla ihmal edemeyecekleri ve birinci derecede göz önünde tutacakları bir millî ve medeni vazifedir. Cumhuriyet rejimi; iki büyük medeniyetin ve bilhassa 1453’den beri Osmanlı Türklerinin yarattıkları şaheser dinî ve içtimâî abideleri sinesinde paha biçilmez değerde bir miras olarak toplamış bulunan İstanbul’u, bugünkü Türk

¹⁰²⁶ Neşet Halil Atay, “Güzelleşen İstanbul”, *İstanbul (İstanbul Halkevi Dergisi)*, s. 51 (1 Ocak 1946): 4.

¹⁰²⁷ Refik Halid, “Göstereceklerimiz Var”, *Akşam*, 21 Mayıs 1946; *Memleket Yazıları*, 266.

¹⁰²⁸ *Cumhuriyet Devrinde İstanbul*, 65.

medeniyetinin eserleriyle de güzelleştirmek, kıymetlendirmekle mükellef olduğunu anlamış ve bu yolda ilk adımları atmıştır.”¹⁰²⁹

O yıllara kadar anıtlar Osmanlı Devleti’nin dinî ve içtimaiî şaheserleri olarak görülüyor ve Türk medeniyetinin izleri diye bu eserlere sahip çıkıldığı vurgulanıyordu. Bu yıllarda Türk millî kimliğinin Osmanlı geçmişiyle barışmaya başladığı söylenebilir ve bu konuyu kültür varlıkları üzerinden takip etmek mümkündür. Buna rağmen 1947 yılına gelindiğinde hâlâ İstanbul’un imar planının tatbiki için 120 milyon liraya ihtiyaç vardır.¹⁰³⁰ Planın tatbik edilmesine maddi olarak imkân bulunamamaktadır.

İstanbul’un imarına yönelik faaliyetlerin bütçe yetersizliği sebebiyle 1948-1949 yıllarında durma noktasına geldiği bilinmektedir. 4 Şubat 1948 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin ilk sayfasında “İstanbul imar planı tatbik edilemez hâle geliyor.” denilerek bu duruma dikkat çekiliyordu. Habere göre şehirdeki imar işlerinin devamı için gereken yüz milyonlar bulunamamasının tek sorumlusu hükümetti. Nazım planı onaylanırken Belediyeye her yıl 10 milyon vermeyi taahhüt eden hükümet, bu sözünü tutmayınca imar planı şehre zarar vermeye başlamıştı.¹⁰³¹

Bu konuyu kaleme alan Metin Toker şöyle diyordu:

“Tatbik edilemeyen imar planlarının bir şehir için ne kadar zararlı olduğunu, dünyada hiçbir şey İstanbul’un nazım planından daha iyi isbat edemez. Belediye tarafından şehrin mütevazı bütçesile asırlarca gerçekleştirmesine imkân görülmediği için hükümetin her türlü yardım vaadleriyle tasdik ettiği bu plan, vaadlerin yerine getirilememesi yüzünden başka işleri bozmakta, bazen de işler tarafından bozulmaktadır.”¹⁰³²

Çok partili yaşama geçişin bir belirtisi olarak artık hükümetlerin eleştirilmeye başlanması imar meselesinin de farklı boyutlarıyla gündemde tartışılmasına neden olmuştur. Belediyenin parasızlık dolayısıyla nazım planda gösterilen büyük işlerden ve ana meselelerden hiçbirine el atamadığını; 5 senelik imar planında kararı alınan Unkapanı-Eminönü, Aksaray-Topkapı, Ortaköy-Kuruçeşme yolları ve Atatürk Bulvarı’nın bazı kısımları dışında bir iş yapılamadığını belirten Toker, ilk 5 yıllık imar planının 1939’da hazırlandığı; 1944 yılına gelindiğinde bu işlerin bir kısmı bile başırlamadığı için programın hafifletildiğini söylemektedir. Eleştirilerin 1940’ların sonunda iyiden iyiye arttığı görülebilir.

¹⁰²⁹ Yenileşen İstanbul, 4-5.

¹⁰³⁰ Cumhuriyet, 21 Ocak 1947.

¹⁰³¹ Cumhuriyet, 9 Şubat 1948.

¹⁰³² Cumhuriyet, 4 Şubat 1948.

İmar hareketleri tamamen durmuşken, Şehir Meclisi Prost tarafından hazırlanan imar planlarının tasdiki için 1949 yılı ortalarında olağanüstü toplantıya çağırılınca şimdiye kadar onaylanan imar planları tatbik edilmiş gibi bu planların tamamlanarak Meclise getirilmesi eleştirilmiştir.¹⁰³³

İnönü Dönemi'nin geneline bakıldığında 1950'ye kadar Prost'un imar planının kısmen uygulandığı ancak büyük bir kısmına henüz başlanamadığı görülmektedir. Ayrıca imar işlerinde süreç hiçbir zaman planlandığı gibi gitmemiştir. Her ne kadar Belediye yayınları imar faaliyetlerine dair yayınlar yaparak ne kadar çok iş yapıldığını ortaya koymaya çalışsa da hayata geçirilen faaliyetlerde bile izlenilen yol çok aşamalı ve karmaşıktır. Bu dönemde imar planları kapsamında açılan İnönü Gezgisi, Taksim ve Dolmabahçe meydanlarında takip edilen süreç bu karmaşıklığı gözler önüne sermektedir.

4.4.3.4. İnönü Gezgisi, Taksim ve Dolmabahçe Meydanları

İnönü Dönemi imar faaliyetleri içinde şehirde en büyük değişikliğe neden olan uygulama Taksim ve Dolmabahçe meydanlarını da etkileyen İnönü Gezgisi'nin inşasıdır. Sonradan İnönü Gezisi ve günümüzde Gezi Parkı diye adlandırılan bu alan açılırken, Osmanlı kışlalarından Taksim Kışlası, Belediye tarafından “bedava denilecek kadar küçük bir para mukabilinde” satın alınarak yıkılmıştır.¹⁰³⁴

Lütfi Kırdar göreve gelir gelmez tetkik ettiği Taksim Meydanı'nın düzenlenmesi için vakit kaybetmeden birtakım faaliyetlere girişmiştir. Atatürk Dönemi'nde planlandığı hâlde başlanamayan Taksim Meydanı'nın düzenlenmesi işinin takibi için Fransız mimarlarından M. Gotye'nin memur edildiğini 9 Aralık 1938 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinden öğrenmek mümkündür.

Prost'un imar planında Dolmabahçe Gazhanesi'nin arkasındaki geniş vadi, park olarak ayrılmış ve buraya “2 Numaralı Park” adı verilmişti.¹⁰³⁵ Burada şehrin önemli ihtiyaçlarından sergi salonu, spor sarayı, açık hava tiyatrosu, lunapark ve kültür park kurulması planlanmaktaydı (Ek 7).

¹⁰³³ Cemal Refik, “Planlı İstanbul”, **TTOK Belleten**, s. 92 (Eylül 1949): 6.

¹⁰³⁴ **Yenileşen İstanbul**, 30-31.

¹⁰³⁵ Prost planlarında Dolmabahçe çevresine dair detaylı bilgiler için bk. Emine Atalay Seçen, “Henri Prost'un İmar Planı Kararlarının Dolmabahçe Sarayı ve Yakın Çevresindeki Kültürel Miras Üzerine Etkileri”, **Milli Saraylar Dergisi**, s. 11 (2013): 199-211.

Kırdar; Şubat 1939'da Ankara'ya giderek imar işlerini görüştüğünde Prost'un Dolmabahçe planına göre şehir tiyatrosu, otel ve gazino, şehir kulübü, konferans salonu, halkevi gibi binaların inşa edilmesi için Taksim Kışlası'nın Belediyeye verilmesini talep etmiştir. Ayrıca Dolmabahçe'de eski saray ahırları olan Istabl-ı Amire binalarının yerine yapılacak olan stadyum hakkında görüşmeler yapmış; hem Gazhane binasının hem de Istabl-ı Amire'nin buradan kaldırılması gerektiğini söylemiştir.¹⁰³⁶ Bu görüşmesinden sonra Kırdar, İstanbul'a döndüğünde stadyum için Istabl-ı Amirenin Belediyeye terk edilmesi hakkında İcra Vekilleri Kararı alındığını bildirmiştir.¹⁰³⁷

Istabl-ı Amire'nin devri kararını takiben Taksim Kışlası için de karar alınmıştır. *Cumhuriyet Arşivi*'nde bulunan evraka göre "Taksim kışlası sahasında dükkân yeri olarak gösterilen 2 arsanın hazineye kalması şartıyla, kışla arsasının parasız olarak İstanbul Belediyesine terki" 7 Temmuz 1939'da İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kabul edilmiştir.¹⁰³⁸ Taksim Kışlası'nın "Belediyeye ferağ muamelesi" 6 Ekim'de yapılmıştır.¹⁰³⁹

Kararlar alınsa da Istabl-ı Amire ve Gazhane binalarının buradan taşınması için zaman gerekmiştir. Istabl-ı Amire bu yıllarda Anadolu'ya giden tüm askeriye hayvanlarının dağıtım yeri ve hastanesi olduğundan Belediye bu hastaneyi taşıyacak yeni bir yer göstermekle mükellef kılınmıştır.¹⁰⁴⁰ Istabl-ı Amire bölümünün yıkılması 1947 yılında, Gazhane binasının taşınması ise 1950'de mümkün olabilmıştır.

Kararı alınsa bile faaliyete geçirilmesi uzun zaman alan bir diğer konu Dolmabahçe Camisi'nin duvarlarının kaldırılması işidir. Dolmabahçe Meydanı'nın ortaya çıkarılması için duvarların yıkılmasına dair karar 1940'ta alınmasına rağmen,¹⁰⁴¹ duvarlar ancak 1946 yılında yıktırılabilmiştir.¹⁰⁴² Dolayısıyla Dolmabahçe Meydanı'nın tanzimi 1947-1948 yıllarında mümkün olabilmıştır.

Şehir stadyumunun Osmanlı saraylarından birinin arazisine yapılması sonraki süreçte eleştirilere sebep olmuştur. Raporlardaki ifadelerden stadyum için çok yer

¹⁰³⁶ *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1939.

¹⁰³⁷ *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1939.

¹⁰³⁸ *BCA*, 30-18-01-02/87-65-10.

¹⁰³⁹ *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1939.

¹⁰⁴⁰ *BCA*, 30-10-00/81-534-10, 28 Kasım 1939.

¹⁰⁴¹ *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1940.

¹⁰⁴² "TTOK İdare Heyetinin 1 Haziranda Toplanan 1946 senesi 7inci İhtimainın zaptıdır", *TTOK Belleten*, s. 54 (Temmuz 1946): 4.

arandığı millî emlake ait olması nedeniyle bu alanın seçildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁴³ Stadyumun planları İtalyan Mimar Viyoti Villi tarafından yapılmıştır. Bu mimarın yanında yetiştirilmek üzere Mimar Şinasi Şahingiray ile Mimar Fazıl Ayson görevlendirilmiştir.¹⁰⁴⁴ Türk mimarları hâlâ yetiştirilmek üzere yabancı uzmanların yanında çalıştırılmaktadır.

Lütfi Kırdar'ın İnönü Gezgisi'ni açarken yaptığı konuşma dikkat çekicidir. İstanbul'un imarını vatanın savunması kadar önemli gören Vali, gerekli tedbirleri almak suretiyle şehrin imarına devam edileceğinin altını çizmiştir:

“Dünyanın içinde bocaladığı fevkalade vaziyet bizi elbette her zaman tedbirli, tetik ve ihtiyatlı bulunmağa mecbur etmektedir. Fakat millî emniyetimiz için lâzım olan her türlü ihtiyatî tedbirler alındıktan sonra içeride yurdumuzun güzelliğini, temizliğini, rahatlığını temin etmek yolundaki çalışmalardan da elbette geri kalmayacağız.

Vatanımızı müdafaa etmek elbette birinci borcumuzdur; mukaddes, sağlam ve emin bir müdafaa çemberi içinde bulunan yurdumuzu her şeye rağmen imar etmek de aynı derecede kuvvetli vazifelerimizden biridir.”¹⁰⁴⁵

4.4.3.5. Kurumlar Arası Tartışma Yaratın Konular

Kültür varlıklarının birden fazla temsilcisi olmasının yarattığı sorunlar İnönü Dönemi'nde de devam etti. İmar faaliyetleri bu dönem tartışma yaratan konuların başında geliyordu. İstimlakler nedeniyle Belediye ve Vakıflar Umum Müdürlüğü sık sık tartışıyor, tartışmalar çözilemeyince Hükümet araya girmek durumunda kalıyordu.

Atatürk Dönemi'nin sonlarında başlayan Sirkeci Garı'nın etrafının açılması işine devam edilirken Belediye ile Vakıflar İdaresi arasında böyle bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Sirkeci civarında gerekli istimlakler yapılırken bu civarda bulunan bir cami enkazı için Vakıflar Umum Müdürlüğü Belediyeden 45.000 lira istimlak bedeli isteyince Belediye itiraz etmiş ve işler durmuştu. Konu Devlet Şûrasında görüşülmüş, istimlak bedeli 18.000 liraya düşürülmüştür.¹⁰⁴⁶

Dâhiliye Vekâletinden Başvekâlete yazılan 1942 tarihli bir yazıdan anlaşıldığı üzere kurumlar arası çatışmadan dolayı devletin duruma müdahale etmesi zorunlu hâle gelmiştir. “İstanbul Belediyesi ile Vakıflar Umum Müdürlüğü arasında senelerden beri devam eden ihtilaf şimdiye kadar mahkeme ve hakem yollarına müracaata ve iki tarafın yaptıkları muhtelif temas ve müzakerelere rağmen bir türlü hal ve intaç

¹⁰⁴³ Öner, **agm**, 288.

¹⁰⁴⁴ **BCA**, 30-18-01-02/88-75-19, 29 Temmuz 1939.

¹⁰⁴⁵ **Güzelleşen İstanbul**, 28.

¹⁰⁴⁶ **Cumhuriyet**, 23 Ocak 1939.

edilememiştir.” denilerek iki kurum arasındaki sorunlara dikkat çekilmiştir. Geçmiş yıllarda mezarlık, su, vakıf satış bedeli, mektep ve medreseler gibi vakıf eserlerin Belediye ve Özel İdareye devredilmiş olmasından kaynaklanan sorunlar pek çok kez hakemlerce çözülmüştür. Ancak artık hakemlerin önerdiği yolun hayata geçirilmesinde de sorunlar yaşanmaktadır. Her iki kurum sorunların hakemle ya da müzakere yoluyla çözülemeyeceğine inandığı için artık buna yanaşmamaktadır. Dâhiliye Vekâleti bu iki büyük kurumdan çözüm önerileri içeren birer layiha tanzim etmelerini istemiş; ancak her ikisi de diğerine uymayacak maddeler içerdiği için anlaşmak mümkün olmamıştır. Bu defa bu anlaşmazlıkların çözülmesi için bir komisyon kurulması önerilmektedir. Senelerden beri çözülemeyen, “fuzuli muhaberat ve mesaiyi istilzam ettiren bu ihtilafların” kati surette çözülmesi için her iki kurumun da fedakârlık yapmasının şart olduğu Başvekâlete bildirilmektedir.¹⁰⁴⁷

Devletin iki önemli kurumunun bu şekilde anlaşmazlığa düşmesi, hem imar faaliyetlerini yavaşlatıyor hem de kurumların fazladan mesai harcamasına ve bu hususta Başvekâleti de meşgul etmesine neden oluyordu. Çatışan iki kurum sadece Belediye ve Vakıflar Umum Müdürlüğü değildi.

Eski Eserleri Koruma Encümeni imar planlarının uygulanması sırasında tarihî eserleri korumaktan sorumlu hâle geldiği için çoğu zaman tartışmaların içindedir. Encümen ile Belediye arasındaki anlaşmazlıklardan biri yol çalışmaları sırasında tarihî eserlere zarar verilmesi meselesidir. Yapı ve Yollar Kanunu’na göre eski eserlerin yakınında bulunan arsalara bina yapılacağı zaman eski eserden en az 10 metre uzağa inşa edilmesi zorunluydu. Buna rağmen Belediye tarihî eserlere karşı hassas davranmıyordu. Encümen, Belediyenin son zamanlarda Kanun’a eklenen madde ile bu yasağın ortadan kaldırıldığından şikâyet etmektedir. Kanun’a eklenen bu madde ile eski esere bitişik olan arsalara inşaat izni vermeyen idareye, binayı üç ay içinde istimlak etme mecburiyeti getirilmişti. İstimlak gerçekleşmezse inşaata izin verilecektir.¹⁰⁴⁸

Bu demek oluyordu ki Encümen bir inşaata tarihî eserlere yakın diye itiraz ederse bağlı olduğu Millî Eğitim Bakanlığı bu arsayı istimlak etmek zorundaydı. Bakanlığa maddi bir külfet çıkaran bu sonuç, yol çalışmaları sırasında tarihî eserlere

¹⁰⁴⁷ BCA, 30-10-00/82-539-05, 17 Haziran 1942.

¹⁰⁴⁸ İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni 1948 Yılı Çalışmaları, 11.

Encümen’ce sahip çıkılmasını zorlaştırmış ve eserlere zarar verilmesini kolaylaştırmıştır.

İmar sırasında eski eserlerin muhafazası konusunda Belediye şu düşüncede olduğunu beyan etmiştir:

“İstanbul’un her köşesi, her taşı bir tarih parçasıdır. Fakat bu kadar eski bir şehirde, mimari veya arkeolojik kıymeti olmıyan binaları veya tamir edilemeyecek kadar yıkılmış, harap olmuş eserlerin hepsini muhafaza etmeye imkân yoktur. Şurası tarihî burası tarihîdir diye mevcut bütün harabelere el sürülmezse İstanbul nasıl imar edilebilir? O zaman eski İstanbul’u olduğu gibi bırakıp surlar dışında yahut Şişli sırtlarında yeni bir şehir kurmaktan başka çaremiz kalmaz. O hâlde kıymetsiz veya kıymetli olup tamir edilemeyecek derecede yıkılmış bulunan mesela surların bazı parçaları gibi harabelerini feda etmek icap eder. Eski eserleri ve abideleri muhafaza etmek, maziye ve tarihe hürmet çok iyi bir şeydir; fakat bunu hastalık derecesine götürmemek lazımdır. Yoksa hiçbir şey yapılamaz. Biz bu hastalığa tutulmadan eski eserleri de imar ve muhafaza ediyoruz.”¹⁰⁴⁹

Tarihî ve mimari kıymeti olan eski eserlerden bir kısmını onarıp yeni işlevlerle faaliyete geçiren Belediyenin imar çalışmalarına devam edebilmek için kıymeti olsa da tamir edilemeyecek kadar harap hâlde bulunan ya da hiçbir kıymeti olmayan eserlerden vazgeçilmesini zorunlu gördüğü açıktır. Burada önemli olan nokta, kıymeti olmadığı gerekçesi ile vazgeçilen eserin gerçek değerinin tayin edilmesidir. Çoğu zaman kıymeti olan eserler de bu anlayışla harap olmuştur. Bazen kıymetli tarihî eserler kurumların yanlış kararları ile yok olurken bazen de onarımı mümkün olmadığı hâlde ayakta kalması için çaba harcanan ve kurumlar arasında mücadelelere sebep olan tarihî eser örneklerine rastlanmaktadır. Bunlardan biri Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı, diğeri Atatürk Dönemi’nden beri ayakta kalması için mücadele edilen İbrahim Paşa Sarayı’dır.

4.4.3.5.1. Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı

Kurumlar arası çatışmaların zarar verdiği yapılardan biri, Kanlıca’da bulunan ve Boğaziçi’nin en eski yalısı olan Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı’dır. 1700’lerde yapıldığı için İstanbul’un ayakta kalan en eski yalısı olma özelliğini taşıyan yalının onarımı ilk olarak 1930’larda gündeme gelmiştir. Yalı hakkında yapılan kapsamlı bir araştırmada ilk yazışmaların İstanbul Âsâr-ı Atika Müzeleri Umum Müdürlüğüne 1932 yılında yapıldığı tespit edilmiştir.¹⁰⁵⁰ Bu yazışmalardan anlaşıldığı üzere süreç şöyle gelişmiştir:

¹⁰⁴⁹ Yenileşen İstanbul, 11-16.

¹⁰⁵⁰ Halit Çal, “Bürokrasimiz ve Eski Eserlerimiz: Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, s. 183 (Aralık 1987): 183.

Eski Eserleri Koruma Encümeninin hazırladığı raporda yalının dış kısmının çürüdüğü, yalının tamirine ya da müze hâline getirilmesine imkân olmadığı, binaya kıymet veren iç süslemelerin büyük oranda harap olduğu belirtilmiştir. Maarif Vekilliği Belediyeden bu yalının satın alınmasını ve kurtarılabilecek parçalarının Topkapı Sarayı'nda monte edilerek bir bölüm hâlinde ziyarete açılmasını istemiştir.

Belediye bunun için yeterli bütçe olmadığını beyan ederek binanın yerinde korunmasını önermiştir. Belediye Fen Heyeti, Encümen raporunun hatalı olduğunu; yapının, çatı ve dış kısımlarının tamiriyle ayakta kalabileceğini ancak ne yapılırsa yapılsın iç tezyinatın kurtarılamayacağını ifade etmiştir.

Bundan sonra yazışmalar 1940 yılına kadar durur. Bu tarihte Antikiteler ve Müzeler Müdürü Hamit Zübeyir Koşay, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğünden olayın takibini ister. Topkapı Sarayı Müze Müdürlüğü olaya dâhil olunca İstanbul Arkeoloji Müzeleri müdürü aynı zamanda Eski Eserleri Koruma Encümeni başkanı olduğundan olay iki müze arasında bir çatışma hâline dönüşür. Durum Maarif Vekâleti ve Belediye arasında çözilemeyince onarımın bu defa Vakıflar Umum Müdürlüğünce yapılması istenir, ancak yalı sahiplerinin varislerine ulaşamaz.

Bu arada Maarif Vekili Hasan Âli Yücel durumu Fransız Büyükelçisine yazar, çünkü eski Fransız elçisinin eşi yalıyla ilgilenmektedir. Büyükelçilik gerekli masrafı karşılamaya gönüllü olur ancak bürokratik engeller buna izin vermez.¹⁰⁵¹

Sonuçta 16 yıllık yazışma ve bekleme süresinin ardından Türkiye Anıtlarının Korunmasına ve Onarılmasına Yardım Derneği, Millî Eğitim Bakanlığı denetiminde 1947 yılında yalının deniz cephesini onarır. Ancak bu yetersiz onarım yalının kurtarılmasına yetmez. Tamiratın devamı için gerekli bütçenin bir kısmı 1948 yılında Millî Eğitim Bakanlığınca tahsis edilmiştir. Eski Eserleri Koruma Encümeni yalının onarımı için senelerdir uğraştıklarını ve nihayet geçen yıl tamirine muvaffak olduklarını kaydeder.¹⁰⁵²

Memleketin bütün kültür kurumlarının harap olmasına seyirci kaldıkları bu yalı, 1950'lerde yine kısmen tamir edilmiştir. Ancak 1930'larda planlandığı gibi bu tarihî yalının müzeye çevrilecek kadar sağlamlaştırılması hiçbir zaman mümkün olmamıştır.

¹⁰⁵¹ Çal, "Bürokrasimiz ve Eski Eserlerimiz", 184.

¹⁰⁵² İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni 1948 Yılı Çalışmaları, 5.

Günümüze harabe halinde ulaşan yalının onarılması için hâlâ bazı kararlar alınmakta ancak faaliyete geçildiği görülmemektedir.

4.4.3.5.2. İbrahim Paşa Sarayı

Tıpkı Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı gibi kurumların ihtilafı nedeniyle zarar gören bir diğer eser İbrahim Paşa Sarayı'dır. Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı döneminde Sultanahmet'te yanan Adliye binasının yeniden yapılması için uygun bir yer aranırken o dönem bir kısmı Maliye arşivi bir kısmı hapisane olan eski İbrahim Paşa Sarayı'nın yıkılması ve buraya Adliye Sarayı yapılması gündeme gelmişti. Mimarlar Birliği İstanbul Şubesi Başkanı Sedat Çetintaş'ın başını çektiği bir grup aydın, İbrahim Paşa Sarayı'nın tarihî bir eser olduğu ve yıkılmaması gerektiğine dair bir mücadele başlatmıştı. Atatürk konuya dâhil olarak iddia edildiği gibi sonradan yapıldığı düşünülen ek binaların kaldırılmasını ve bu suretle burada tarihî bir eser olup olmadığına karar verilmesini önermişti.¹⁰⁵³

Atatürk'ün vefatından sonra 1939 yılında Başvekâlet ve Maarif Vekâleti, İbrahim Paşa Sarayı'na sonradan eklenen kısımların yıkılması ve bu yıkımın nasıl olacağına dair Eski Eserler Koruma Encümeni toplantılarında görüşmeler yapmıştır.¹⁰⁵⁴ Ancak Prost'un planında burası Cumhuriyet Meydanı olarak tanzim edileceğinden binanın yıkılmasında ısrar edilince tartışmalar yeniden başlamıştır.

Cumhuriyet gazetesinin 21 Haziran 1939 tarihli sayısında “umumi hapisane binasının nihayet yıktırılacağı” ilan edilmektedir. Bu haberden anlaşıldığı üzere hapisane binası tamamen yıktırılacak bu suretle “Tarihî ve mimari büyük bir kıymeti olan meşhur İbrahim Paşa sarayının bakiyesi de bu meyanda yıkılarak ortadan kaldırılacaktır.” (Ek 8).

Yıkımı gerçekleştirecek müteahhidin söylediğine göre binanın temelleri çok derin olduğu için yıkımı zor olacaktır.¹⁰⁵⁵ Çetintaş'ın iddiasına göre yıkıma başlanan yer Mimar Sinan tarafından yapılan ek bölümdür ve dönemin özelliklerini yansıtan önemli bir kısımdır.

Bu sırada çıkan bir yazıda şu görüşlere yer verilir: Eğer Sedat Çetintaş haklıysa, bu yıkılan bina gerçekten İbrahim Paşa Sarayı ise ve kolayca eski hâline

¹⁰⁵³ Çetintaş, “Saray ve Kervansaraylarımız Arasında”, 5.

¹⁰⁵⁴ *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1939.

¹⁰⁵⁵ *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1939.

çevrilebilecekse saray kısmından başlayan yıkım durdurulmalı, önce ek kısımlar kaldırılmalı, Çetintaş'ın dediği gibi ekler kaldırılınca saray binası görülürse bir günah işlendiği kabul edilmelidir. Eğer ortaya çıkan bina saray değilse olay da böylece kapanır. Millî bir dava hâline gelen bu yıkım işi şahsi iddialara bir sarayı feda etmemelidir.¹⁰⁵⁶

Öte yandan Prost eski hapisane binası olarak belirlenen sarayın yerine yapılacak olan Adliye binasının planında bazı hatalar yapmış; genişletilen yol çalışmalarından dolayı programda değişiklik yapılması zorunlu hâle gelmiştir. İbrahim Paşa Sarayı'nın arkasında yer alan binaların istimlak edilmesi zorunlu olunca, Adliye Vekâleti bu bedeli ödemek istememiş ve saray yarısı yıkık vaziyette bırakılarak Adliye binası için yeni bir yer aranmaya başlanmıştır.¹⁰⁵⁷

1941 yılında Maarif Vekili Hasan Âli Yücel sarayın ayakta kalan kısımlarını ziyaret ettikten sonra Çetintaş'ın ifade ettiğine göre ayaklarını yere vurarak "Bu sarayı yıkmak cinayettir!" demiştir.¹⁰⁵⁸

Sonuçta hem İbrahim Paşa Sarayı'nın onarılarak müze hâline getirilmesi hem yeni Adliye binasının inşa edilebilmesi yıllar alacaktır. II. Dünya Savaşı'nın tesiriyle imar planları aksayınca bu işler de ancak 1940'ların sonunda yeniden ele alınabilmiştir.

Adliye Sarayı için yer aranırken bir başka tarihî bina olan Ebusuut Medresesi'nin yıkılması istendiğinde CHP Tokat Milletvekili Nazım Poroy konuyu Meclise taşımış ve şunları söylemiştir:

"Ebüsuut Medresesi hakkında fazla bir şey söylemeye lüzum yok... Bu, bir yâd-ı tarihîdir. Ebüsuut gibi Osmanlı saltanatının en kuvvetli olduğu bir devirde memleketin kanunlarını yapan belki, o büyük kuvvet ve iktidarla bir kuvvet-i teşriyyeye bedel olan Zembilli Ali Efendi gibi, Kemal Paşazade gibi devrinin en büyük adamı sayılan üç büyük dâhiden birinin ders okuttuğu ve fetvalarını verdiği bir yeri yıkıma zannetmem ki herhangi bir hükümet kolay kolay muvaffak olsun. Arşiv dairesine gelince; dönemin tanınmış mimarlarından Fossati'nin yaptığı umran eserlerindendir. Hiç bunlar Adliye Sarayı yapacağız diye yıkılır mı, yıktırılabilir mi? Yıktırılmak icabeder mi? Nerede bu bolluk?"¹⁰⁵⁹

Poroy konuşmasının devamında önceki yıllarda İbrahim Paşa Sarayı'nın bir kısmının bu iş için yıktırıldığı hâlde neden kullanılmadığına dair cevap istemiştir. Adliye Sarayı için uygun yer 1949'a kadar bulunamamış ve İbrahim Paşa Sarayı'nın

¹⁰⁵⁶ **Cumhuriyet**, 20 Ağustos 1939.

¹⁰⁵⁷ **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1940.

¹⁰⁵⁸ Çetintaş, "İbrahim Paşa Sarayı Macerasının Tarihçesi", **Yeni Sabah**, 4 Ekim 1947.

¹⁰⁵⁹ **TTOK Belleten**, s. 83 (Aralık 1948): 3-4.

yerine yapılması için yeniden gündem yaratılmıştır. Ancak bu defa önerildiğine göre saray yıkılmayacak, kalan şekli korunacak; Adliye Sarayı da planlanandan daha küçük olarak inşa edilecektir.¹⁰⁶⁰ Bakanlar Kurulu gerekli kararı kısa sürede almış ve temellerin 3-4 ay içinde atılmasını istemiştir.¹⁰⁶¹

Tüm bu kararlar çeşitli sebeplerle yine hayata geçirilememiş ve Adliye Sarayı'nın inşası meselesi Demokrat Parti Dönemi'nde de etkinliğini korumuştur. Gerek Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı gerek İbrahim Paşa Sarayı kurumların bilinçsiz ve programsız olarak hareket ettiklerinin örneğidir. Devletin önemli bir kurumu olarak Adliye Sarayı'nın inşasını 15 yıl boyunca geciktiren tartışmaların altında bir eski eser haritasının olmaması yatar. Eğer eski eserler tam ve gerçek anlamda belirlenmiş olsaydı Prost'un planında eski eserler muhafaza edilir ve bu gibi tartışmalara sebebiyet verilmezdi. Onarımlar için planlandığı gibi yıllık programlar yapılması düşüncesi hayata geçirilebilse bu gibi eski ve kıymetli binalar da 1950'lere değin onarılmış olurdu. Ancak bu eksiklikler giderilmediği için hem yıkılan hem yeni yapılan binalar bu şekilde kurumlar arası tartışmalara neden olmayı sürdürmüştür.

4.4.3.6. İstanbul Belediyesi Tarafından Onarılan Kültür Varlıkları

İnönü Dönemi'nin başında Belediye, uzun yıllardır harap hâlde bekleyen su eserlerinden çeşme ve sebilleri tamir etme kararı almıştır:

“İstanbul'daki çeşmelerin tarihî kıymeti haiz olanları, en kısa bir zamanda tamir edilecek ve ihtiyaç nispetinde bir kısmına su isale olunacaktır. İstanbul çeşmeleri, adi çeşmeler ve sebiller olmak üzere iki kısımdır. Kurtarılacak eserler arasında, san'at kıymetleri yüksek olan sebiller de yer ayrılacaktır.”¹⁰⁶²

İstanbul'un önemli tarihî çeşmeleri arasında Ayasofya Üçüncü Ahmet Çeşmesi, Üsküdar Üçüncü Ahmet Çeşmesi, Galata Bereketzade Çeşmesi, Tophane Çeşmesi, Azapkapı Çeşmesi, Sultanahmet'teki Wilhelm Çeşmesi sayılmıştır.

Daha sonra alınan bir başka kararla İstanbul'daki sebiller üç gruba ayrılmış; bunlardan ilk grubu oluşturan ve tarih kıymeti haiz olanlarının, etraflarının açılarak muhafazası ve diğerlerinin kaldırılmasına karar verilmiştir.¹⁰⁶³ Bu tartışmalı bir karardır çünkü tarihî olmadığı gerekçesiyle uzman olmayan kimseler tarafından hazırlanacak bir liste pek çok kültür varlığının yok edilmesiyle sonuçlanabilir.

¹⁰⁶⁰ **Cumhuriyet**, 16 Mart 1949.

¹⁰⁶¹ **Cumhuriyet**, 26 Mart 1949.

¹⁰⁶² **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1939.

¹⁰⁶³ **Cumhuriyet**, 23 Mart 1940.

Şehirdeki su kemerleri ile mahzenlerin durumları da tetkik edilecek ve muhafazası gerekenler korunup tarihî bir kıymeti olmayanlar yıkılacaktır.¹⁰⁶⁴

Özellikle yol çalışmaları sırasında birçok su eserinin ortadan kaldırıldığı bilinmektedir. Belediye istisna olarak bazı tarihî eserlerin yerini değiştirerek yıkılmasına engel olmuştur. Fatih Dönemi eserlerinden Galata'daki Bereketzade Çeşmesi, 1910'lu yıllarda İstanbul Muhipleri Cemiyetince onarıldıktan sonra 1940'lı yıllara harap hâlde ulaşabilmişti. Bu yıllarda bir hayırsever tarafından temizletilen çeşme, 1950'de yolu daralttığı gerekçesiyle yıkılmak istenmiştir. Şikâyetler Belediyeye gidince Lütfi Kırdar girişimde bulunmuş ve Bereketzade Çeşmesi buradan sökülerek Galata Kulesi yanındaki surların önüne monte edilmiştir.¹⁰⁶⁵

İstanbul Belediyesi, İnönü Dönemi'nde birçok medreseyi yeniden işlevlendirerek kullanmaya başlamıştır. Onararak muhtelif hizmetlerde kullanılan yapılar arasında Şehzadebaşı'nda sağlık kurumu olarak kullanılan Cedit Hasan Paşa Medresesi, Fatih Camisi avlusunda talebe yurdu olarak kullanılan Çifte Kurşunlu ve Ayak medreseleri, yine Fatih'te okul olarak kullanılan Tetümmeler Medresesi, Süleymaniye'de sağlık merkezi olarak kullanılan Tıp Medresesi, hastane olarak kullanılan Haseki Darüşşifası bulunmaktadır.¹⁰⁶⁶

Şebsefa Hatun Camisi'nin etrafı açılarak meydana çıkarılmış ve tamir edilmiştir. Burada yine eski eserlerden bir sıbyan mektebi de belediye tarafından restore edilerek Çocuk Esirgeme Kurumuna verilmiştir.¹⁰⁶⁷

Eski yapıların sağlık kurumu hâline getirilerek yeniden işlevlendirilmesi kararı genelde desteklense de Belediye tarafından gerçekleştirilen onarımları beğenmeyenler vardır. Bu restorasyonları bir yazısında eleştiren Rölöve Bürosu Şefi Sedat Çetintaş, Gazanfer Ağa Medresesi'nde yapılan yanlış onarımlara işaret ettikten sonra “İnsaf edelim bu neticeye göre yapılan iş, Sayın Belediye Reisi'nin dedikleri gibi bir restorasyon mudur? Yoksa merhametsizce yapılmış bir tahrip midir?” diye sorar.¹⁰⁶⁸

Süleymaniye Tıp Medresesi'nde yapılan onarımların da büyük tahribata neden olduğunun altını çizen Çetintaş, Belediye Reisi'nin “Bu tarihî bina da restore edildi.”

¹⁰⁶⁴ **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1939.

¹⁰⁶⁵ **Yeni İstanbul**, 22 Kasım 1950.

¹⁰⁶⁶ **Cumhuriyet Devrinde İstanbul**, 43-48.

¹⁰⁶⁷ **Yenileşen İstanbul**, 13.

¹⁰⁶⁸ Sedat Çetintaş, “Zavallı Restorasyon”, **Yeni Sabah**, 11 Ağustos 1949.

demesine kızmaktadır. Haseki Darüşşifası'nda binanın aslî şeklinin korunmadığını, gelişigüzel biçimde tamir edildiğini, bu hareketlerin Mimar Sinan'a hürmetsizlik olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: “Görülüyor ki İstanbul Belediyesinin medeniyet tarihimizin birer incisi olan ecdat yadigârı mimari abidelerimizi kurtarma ameliyesi bile bizlere ‘Gölge etme başka ihsan istemem.’ dedirtecek cilveler gösteriyor. Zavallı restorasyon!”¹⁰⁶⁹

Çetintaş'ın teknik eleştirilerine rağmen Belediyenin eski eserleri onararak ihtiyaç duyulan kurumlara tahsis etmesi genelde olumlu bir izlenim bırakmıştır. Bu dönemde TTOK bu yolu çok desteklemiş, bu kararların Beyazıt'taki imar faaliyetlerinde de takip edilmesi için kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.

Eski eserlerin korunması ve yeniden işlevlendirilmesi konusunda genel geçer bir görüş yoktur. Dolayısıyla kimi zaman kültür varlıklarının ortadan kaldırılması, kimi zaman onarımların niteliği, kimi zamansa kültür varlıklarının hayatiyet kazanması için üstlendiği yeni vazifeler eleştirilmiştir. Bu konuda o gün olmadığı gibi bugün de tek bir doğru yoktur. Bugün kaybedilen eserlere yönelik “keşke sahip çıkılsaydı” düşüncesi baskın gelse de halen ortadan kaybolan ya da herkesin gözü önünde tahrip edilen sayısız kültür varlığı olduğu düşünülecek olursa bu konunun eleştiriye her zaman çok açık olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Bugünkü bilinçle dahi devletin, sivil toplum kuruluşlarının, kamu kurumlarının ve kişilerin yeri geldiğinde bir tarihî eserin zarar görmesine engel olamadığı hatırdan tutulmalıdır.

İmar planları kapsamında alınan karara göre Beyazıt'ta Üniversite, ek binalarla büyüyecektir. TTOK'nin önerisi bu meydana bulunan tarihî eserlerin onarılarak Üniversite emrine verilmesidir. Beyazıt Hamamı, Simkeşhane, Ragıp Paşa Kütüphanesi, Hasan Paşa Medresesi, Kuyucu Murat Paşa Medresesi gibi çok sayıda tarihî yapı bu meydana yıllardır beklemektedir.¹⁰⁷⁰ Aynı şekilde Fatih Külliyesi'nin Karadeniz medreselerinden harap olanlarının onarılması ve talebe yurduna çevrilmesi için de TTOK girişimlerde bulunmuştur.¹⁰⁷¹

Bu dönemde eski medrese binalarından biri de okula çevrilmiştir. Fethiye Medresesi diye bilinen ve I. Dünya Savaşı'na kadar medrese olarak kullanılan bina,

¹⁰⁶⁹ Çetintaş, **agm.**

¹⁰⁷⁰ “TTOK İdare Heyetinin 14 Ekimde Toplanan 1946 yılı 14. İhtimamın Zaptıdır”, **TTOK Belleten**, s. 59 (Aralık 1946): 3.

¹⁰⁷¹ **TTOK Belleten**, s. 63-64 (Nisan-Mayıs 1947): 14.

savaş yıllarında öğrenci sayısının yetersizliğinden dolayı boşaltılmış ve binanın odaları “Fakir halk tarafından işgal edilmiştir.”¹⁰⁷² Savaştan sonra aynı semtte bulunan Çandarlı İlkokulu bölge çocuklarına yeterli gelmeyince, medrese binası onarılarak Çandarlı Okulu buraya taşınmış ve okulun adı “Fethiye İlkokulu” olmuştur.

4.4.3.7. İstanbul Belediyesinin Müzecilik Faaliyetleri

Belediye imar işlerinin yanı sıra Atatürk Dönemi’nde olduğu gibi müzecilik işleriyle ilgilenmeye devam etmiştir. Kuruluş çalışmaları Atatürk Dönemi’nde başlayan ve Beyazıt Medresesi’nde tanzim edilen Şehir Müzesi, 10 Temmuz 1939’da Lütfi Kırdar tarafından açılmıştır.¹⁰⁷³

Müzenin kütüphane kısmında sürekli değişen sergiler olduğu bilinmektedir. Örneğin daha önce harf inkılabı, üniversite neşriyatı, Tarih Kurumu neşriyatı sergileri yapılmıştı. Ocak 1940’ta ise Türk Dil Kurumunun faaliyetlerini gösteren bir sergi düzenlenmiştir.¹⁰⁷⁴

Zaman içinde bu Müze için toplanan eserlerin sayısı çok artınca Beyazıt Medresesi yetersiz kalmış ve bu defa Fatih’teki Gazanfer Ağa Medresesi onarılarak 1945’te Müze buraya taşınmıştır.¹⁰⁷⁵ “İstanbul Belediye Müzesi” adıyla ziyarete açılan bu müzenin yeni binasındaki açılışı 1 Şubat 1945 günü Lütfi Kırdar tarafından yapılmıştır. İstanbul’un tarihî devirlerini, Bizans ve Osmanlı dönemlerini ve son olarak Atatürk Dönemi’ni anlatan eserlerin ziyaretçiler tarafından çok beğenildiği kaydedilmektedir.¹⁰⁷⁶

Atatürk ve inkılap hatıralarını kapsayan ve Şişli’deki Atatürk Evi’nde tanzim edilen İnkılap Müzesi de bu dönemde 1942 yılında açılabilmiştir. 1946-1948 tarihleri arasında bu müzeyi yaklaşık 23.000 kişinin ziyaret ettiği bilinmektedir.¹⁰⁷⁷

Belediye ayrıca 1939 yılında satışa çıkarılan ve Amerikalılar tarafından satın alınacağı duyurulan Tevfik Fikret’in Rumelihisarı’ndaki evi Aşıyan’ı satın almıştır.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷² Recep Ülke, **İstanbul Anıtları: Ayvansaray, Balat ve Fener Semtlerindeki Anıtlar** (İstanbul: Yeni Matbaa, 1957): 67-68.

¹⁰⁷³ **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1939.

¹⁰⁷⁴ **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1940.

¹⁰⁷⁵ **Cumhuriyet Devrinde İstanbul**, 94.

¹⁰⁷⁶ **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1945.

¹⁰⁷⁷ **Cumhuriyet Devrinde İstanbul**, 87.

¹⁰⁷⁸ **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1939.

Burada Edebiyatı Cedide Müzesi kurularak 1945 yılında ziyarete açılmıştır. 1946-48 yılları arasında bu Müzeyi 4.000 kişi ziyaret etmiştir.¹⁰⁷⁹

Atatürk Dönemi'nde Belediye tarafından satın alınan Yerebatan Sarnıcı'nın etrafı imar planlarına uygun olarak bu dönemde düzenlenmiştir. 1941 yılında bu civardaki evler tahliye edilmiş ve meydanın açığa çıkarılması için çalışmalar başlamıştır.¹⁰⁸⁰ Cağaloğlu'ndan Ayasofya Meydanı'na kadar geniş bir asfalt cadde açılan Yerebatan'da Bizans Devri'nden kalma sarnıcın kapısı ve üstü harap binalardan temizlenmiş ve buraya bir giriş kapısı yapılmıştır.¹⁰⁸¹

İstanbul Belediyesi bu yıllarda eleştirilecek bazı kararlar olsa da genel anlamda olumlu neticelenen işlere imza atmıştır. Onarılarak yeniden hayatıyet kazandırılan eserlerin sayısı II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerine rağmen hiç de az değildir. Ayrıca müzecilik işlerinde önemli rol oynamayı sürdürmüş; tarih müzeleri dışında İnkılap ve Edebiyat müzeleri açarak Türk müzeciliği için örnek çalışmalara imza atmıştır.

4.4.4. Diğer Kültür Kurumlarının Faaliyetleri

Atatürk Dönemi'nde olduğu gibi bu dönemde de kültür varlıklarından sorumlu ana kurumlar dışında çeşitli kültür kurumları kültür varlıklarına yönelik çalışmalarını sürdürmüştür. Türk Tarih Kurumu ve Halkevleri dışında İnönü Dönemi'nde Köy Enstitüleri bu yönde etkinliklerde bulunarak öne çıkan bir başka kurum olmuştur. Atatürk Dönemi'nde kurulan Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TTOK) bünyesinde faaliyet gösteren İstanbul'u Sevenler Grubu da bu yıllarda adından sıkça söz ettirmiştir.

Bunların yanı sıra sivil toplum kuruluşu olarak nitelendirilebilecek bazı derneklerin de kültür varlıklarının korunmasına yönelik çalışmaları olmuştur. Bunlardan biri 1946 yılında İstanbul'da on iş adamı tarafından kurulan "Eski Abideleri Koruma ve Onarma Cemiyeti"dir.¹⁰⁸² "Bu cemiyet şehrimizdeki cami, türbe gibi eski eserlerin tamiri ve güzelleştirilmesi işi ile meşgul olmak" üzere kurulmuştur.¹⁰⁸³ 1947 yılında genel menfaatlere faydalı derneklerden olduğu kabul edilen¹⁰⁸⁴, merkezi

¹⁰⁷⁹ Cumhuriyet Devrinde İstanbul, 90.

¹⁰⁸⁰ Cumhuriyet, 5 Nisan 1941.

¹⁰⁸¹ Yenileşen İstanbul, 9.

¹⁰⁸² TTOK Belleten, s. 63-64 (Nisan-Mayıs 1947): 7.

¹⁰⁸³ "Haberler", Arkitekt, c. 16, s. 11-12 (1946): 295.

¹⁰⁸⁴ BCA, 30-18-01-02/ 115-75-10, 11 Aralık 1947.

Ankara’da olan “Eski Eserleri Koruma Derneği” 1948’de İstanbul’da bir şube açmış ve onarımlara yardımda bulunulması maksadıyla iane toplamak üzere birkaç camiye kumbara koymuştur.¹⁰⁸⁵

Koruma alanında önemli bir adım olarak 1946 yılında Türkiye Anıtlar Derneği faaliyete geçmiştir. Dernek; abide, cami ve sebillerin harap olmasını önlemek için gerekli tedbirleri almak üzere işe başlamış ve ilk olarak ufak tefek tamir işleri için halktan topladıkları para ile faaliyete girişmiştir.¹⁰⁸⁶

Türkiye Anıtlar Derneği, 20 Nisan 1949’da alınan bir kararla “genel menfaatlere faydalı derneklerden” kabul edilmiştir.¹⁰⁸⁷

Sadece dernek çatısı altında bir araya gelenler değil hayırseverlerin de bu yıllarda camileri tamir ettirdiği görülür. Mesela 1946 yılında bir grup hayırseverin Mahmutpaşa’daki bazı camileri tamir ettirmeleri takdirle karşılanmaktadır.¹⁰⁸⁸ Tarihi eserlerin korunması konusunda toplumsal bir bilinç oluşturması açısından sivil toplum kuruluşu ve şahısların faaliyetleri önemlidir ancak kurul kararı olmaksızın şahısların tarihi camiler içinde tamirat yaptırması bugünün koruma anlayışıyla çelişmektedir.

4.4.4.1. Türk Tarih Kurumu

Atatürk Dönemi’nde hem arkeolojik kazılar hem tarih kongreleri ile millî Türk kimliğinin oluşmasında büyük payı olan Türk Tarih Kurumu, İnönü Dönemi’nde çalışmalarını sürdürmüştür. Ancak Türk Tarih Tezi’nin Atatürk dönemindeki gibi etkin olmadığı ve içeriğinin değiştiği düşünülürse TTK’nin faaliyetlerinde de bazı değişiklikler olduğu anlaşılabılır. Bu dönemde TTK, 1953 yılında kutlanacak olan İstanbul’un Fethi’nin 500. yıl dönümü için yapılan hazırlıkların yürütücüsü olarak öne çıkmıştır.

Cumhurbaşkanı İnönü, Atatürk gibi kurumun en büyük destekçisi olarak TTK ile ilgili şunları söylemiştir: “Türk Tarih Kurumu; millî kültürümüz, kültürel terbiyemiz için birinci derecede faydalı bir müessesemiz olmuştur. Geniş miktarda enternasyonal neşriyata, eski eserlere ve vesikalara ve arkeolojiye dayanan araştırmaları, ilim ve ideal ufkumuzda yeni âlemler açmıştır.”¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸⁵ **TTOK Belleten**, s. 87 (Nisan 1949): 10.

¹⁰⁸⁶ “Türkiye Anıtlar Derneği Faaliyete Geçti”, **Arkitekt**, c. 19, s. 11-12 (1946): 256.

¹⁰⁸⁷ **BCA**, 30-18-01-02/ 119-30-2, 20 Nisan 1949.

¹⁰⁸⁸ **TTOK Belleten**, s. 54 (Temmuz 1946): 4.

¹⁰⁸⁹ İsmet İnönü, “Atatürk’ün Aziz Hatrasına”, **TTK Belleten**, c. 3, s. 10 (Nisan 1939): 163.

Savaş durumunun olağanüstü şartlarında büyük ölçüde azalan onarım işlerine destek olan TTK bu yönüyle takdir kazanmıştır:

“Anadolu’daki yüksek Türk kültürünün şahitleri olan binlerce mimarî eser, zamanla ya tamamen veya kısmen harap olmakla beraber bugün yüzlercesi hâlâ ayakta durmaktadır. Maarif Vekâletinin ve Vakıflar İdaresinin son senelerde sarf ettiği büyük himmet sayesinde bunlardan bir kısmı tamir edilerek mahvolmaktan kurtarılmış ise de birçokları da tamir sırası beklemektedir. Türk Tarih Kurumu muntazam bir programla bu eserlerden bazılarının tamirini deruhte etmeği prensip olarak kabul etmiş bulunmaktadır.”¹⁰⁹⁰

Eski eserlerin tescili ve kayıt altına alınması işine ehemmiyet veren kurumun bünyesinde “Türk İslam Devri Kitabeleri Derleme Heyeti” oluşturulmuştur. Bu heyet 1944’e kadar 13.037 kitabe derlemiştir.¹⁰⁹¹ Türk ve İslam vurgusu yani etnik kimliğe ek olarak dinî kimliğin de altının çizilmesi yeni bir anlayışın göstergelerinden biridir.

Ayrıca on yıldan beri Ali Saim Ülgen tarafından yürütülen çalışmalar neticesinde 1945 yılında Mimar Sinan Dönemi’ne ait toplam 119 adet plan ve rölöve hazır hâle getirilmiştir.¹⁰⁹² İnönü Dönemi’nin sonlarında bu planlara dayalı olarak Mimar Sinan Monografisi hazırlandığına dair bir habere rastlanmaktadır.¹⁰⁹³

TTK’nin 24 Kasım 1945 tarihli genel kurul toplantısında alınan kararlar arasında eski eserlerin korunmasına yönelik şu maddeler mevcuttur:

1. Türk Tarih Kurumuna bağlı “Türkiye Tarihî Anıtlarının Onarımına Yardım Komisyonu” kurulacaktır. Bu Komisyon Türk toprakları üzerindeki Eti, Frig, Yunan, Roma, Bizans, Selçuk ve Osmanlı devirlerine ait tarihî anıtlarla bütün dünya tarihseverlerine bilgiler verecek mahiyette neşriyat yapacak; ayrıca bu anıtların tamiri için içeriden ve dışarıdan para yardımı sağlayacaktır.
2. Edirne anıtlarının harabiyetten kurtarılması için Kurumun gerekli makamlara teşebbüste bulunmasına karar verilmiştir.
3. İstanbul’un 500. fetih yıldönümü için planlanan işlere henüz başlanmadığından Kurumun gerekli makamlar nezdinde teşebbüslerde bulunmasına karar verilmiştir.¹⁰⁹⁴

¹⁰⁹⁰ “Haberler”, **TTK Belleten**, c. 4, s. 14-15 (Nisan-Temmuz 1940): 295.

¹⁰⁹¹ “Türk-İslam Devri Kitabeleri Derleme Heyeti Çalışmaları”, **TTK Belleten**, c. 9, s. 33 (Ocak 1945): 159.

¹⁰⁹² **agm**, 159.

¹⁰⁹³ “Haberler”, **TTK Belleten**, c. 14, s. 53-54 (1950): 315.

¹⁰⁹⁴ “Türk Tarih Kurumu Genel Kurulunun Yıllık Toplantısı”, **TTK Belleten**, c. 9, s. 35-36 (1945): 212-219.

Bu maddelere bakıldığında artık Türk Tarih Tezi'nin bir parçası haline gelmiş olan Anadolu medeniyetlerinin eserlerine aynı ilgiyle yer verilmeye devam edildiği göze çarpar. Söz konusu toplantıda alınan kararların bir sonucu olarak, TTK'nin desteğiyle “Türkiye Anıtlarının Korunmasına ve Onarımına Yardım Derneği” kurulmuştur. TTK bu derneğe 300 liralık bağışta bulunarak çalışmalarını desteklemiştir.¹⁰⁹⁵

Türkiye Anıtlarının Korunmasına ve Onarımına Yardım Derneği, Millî Eğitim Bakanlığı aracılığıyla tüm okullara bir beyanname yollamış ve ecdat yadigârlarımıza daha fazla hürmet gösterilmesini istemiştir. Ayrıca Eski Eserleri Koruma Encümeninin alacağı kararların uygulanması için kanuna bir madde eklenmesi talep edilmiştir. Yıllardır yaptırım gücü olmadığı için aldığı kararlar sonuçsuz kalan Encümene bu gücün verilmesini isteyen dernek, bu alandaki önemli bir sorunun çözülmesi için kamuoyu yaratmıştır. Derneğin tamir önceliği olduğunu bildirdiği yapılar arasında Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı ve Yedikule'deki Altın Kapı ve kuleler vardır.¹⁰⁹⁶

TTK'nin en önemli faaliyetlerinden sayılan ve beş yılda bir toplanması bir gelenek hâline gelen Türk Tarih kongrelerinin üçüncüsü, 15-20 Kasım 1943 tarihlerinde Ankara'da toplanmıştır. Birinci Kongre Türk Tarih Tezi'ni ortaya koymuş, İkinci Kongre tezi bilim dünyasına tanıtmıştı. Bu yeni Kongre'nin amacı Türk tarih araştırmalarında geline noktaıı değerlendirmektir.¹⁰⁹⁷ Artık tezin uzun uzadıya tartışılmasına gerek kalmamıştır.

II. Dünya Savaşı nedeniyle ulusal bir toplantı niteliğine bürünen Kongre'ye sadece bu yıllarda Türkiye'de yaşayan yabancı araştırmacılar katılabılmıştır. İlk Çağ medeniyetleri, Selçuklu Dönemi ve Osmanlı öncesindeki Türk bilim adamlarının hayat hikayelerine geniş yer ayrılan bu Kongre'de, TTK tarafından yapılan arkeolojik kazılar hakkında da bilgiler verilmiştir.¹⁰⁹⁸

Kongre'de konuşma yapan TTK Genel Sekreteri Muzaffer Göker, TTK'nin beş yıllık çalışmalarını aktarırken eski eserlere yönelik yürütölen çalışmalardan da söz etmiştir:

¹⁰⁹⁵ “Anıtları Koruma Kurumuna Yapılan Yardım”, **TTK Belleten**, c. 11, s. 42 (Nisan 1947): 380.

¹⁰⁹⁶ **TTOK Belleten**, s. 36-64 (Nisan-Mayıs 1947): 12.

¹⁰⁹⁷ “Haberler”, **TTK Belleten**, c. 8, s. 31 (Temmuz 1944): 483.

¹⁰⁹⁸ **Üçüncü Türk Tarih Kongresine Sunulan Tebliğler (15-20 Kasım 1943)**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010).

“Kurumumuz, atalar yadigârı olan ve her birisi eşsiz birer anıt mahiyetini haiz bulunan tarihî eserlerimizin korunması işiyle yakından ilgilenmektedir. Maarif Vekillîğimizin bu sahada gösterdiği yüksek gayreti takdirle ve şükranla anmak isteriz. Kurumumuz, iktidarı dâhilinde bu çalışmalara iştirak etmektedir. Bu maksatla evvelki sene eşsiz bir Eti eseri olan Yazılıkaya’nın tahripten korunmasını temin için burada bir bekçi evi yaptırdığımız gibi büyük Türk mütefekkeri Kâtip Çelebi’nin harap olan mezarını tamir maksadiyle Abideleri Koruma Heyeti emrine kâfi tahsisat ayırmış, Konya’da Selçuk sivil mimarisinin ayakta kalmış tek eseri olan köşkün temellerini tahkim ederek büsbütün yıkılmasının önüne geçmiş, ayrıca bu köşkün yağmurdan korunması için yapılacak çatı masrafını ödemeyi üzerimize almış ve bazı eserlerin korunması için bekçiler tahsis etmiş bulunuyoruz.(...)”¹⁰⁹⁹

TTK Asbaşkanı Afet İnan ise Kurumun 1937-1943 yılları arasında sürdürdüğü arkeolojik çalışmaları değerlendirmeye sunmuştur. Verdiği bilgilere göre Kurum 17 yerde hafriyat, 12 yerde sondaj, 6 bölgede tetkiklerini sürdürmektedir. Bu kazıların ortaya çıkardığı sonuçların tarih ilminde değişikliğe yol açacağını söyleyen İnan, şu konuların altını çizmiştir:

“Türk ana yurdundaki ve Türklerin yayıldıkları sahalardaki eserlerle mukayeseler yapmak, cihan tarihi için yeni tarihî bilgilerin ortaya çıkmasına vesile olacaktır.

Biz şuna kâniiz ki bu topraklar tarihî çağlardan itibaren bugün Türkiye’de yaşayan Türk halkının cetlerine yurt olmuştur. Siyasi hâkimiyet zaman zaman değişiklikler göstermiş olabilir ve devlet isimleri ayrı ayrı namlarla da anılmış olabilir, fakat esas olan halk daima aynı karakteri taşımıştır.

Selçuk Türkleri, Farisî yazmalarına rağmen ne kadar Türk idi iseler, Etiler de o kadar Türk aslındandırlar. Hafriyat işlerimiz bunları aydınlatmıştır ve daha da teyid edecektir.”¹¹⁰⁰

TTK’nin Dördüncü Kongresi 10-14 Kasım 1948 tarihleri arasında yine Ankara’da toplanmıştır. Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu Kongre’nin açılışını yaparken “Millet için mekân, vatandır. Milletın zamanı da tarihtir. Yurtsuz millet olmayacağı gibi tarihsiz millet te olmaz.” demiştir.¹¹⁰¹

TTK Genel Sekreteri Uluğ İğdemir, Kurumun beş yıllık faaliyetlerini değerlendirirken Kurumun temelde iki iş yürüttüğünü söylemiştir: Birincisi kazılar, ikincisi araştırmalar ve yayınlar. Millî Türk tarihinin aydınlatılması amacıyla Türk tarihinin ana kaynaklarını yayımlayan Kurum, kazılara dair ilmî raporlar da neşretmektedir. Kazılarla alâkalı bilgiyi yine kurumun Asbaşkanı Afet İnan vermiştir.¹¹⁰²

Bu konular dışında Dördüncü Kongre’de klasik çağlar ve Bizans Devri, Orta Asya ve Orta Çağ Türk Tarihi ve Osmanlı tarihinin muhtelif konuları ele alınmıştır. Kongre kapanış nutkunda TTK Başkanı Şemsettin Günaltay Kongre’nin “verimi

¹⁰⁹⁹ Üçüncü Türk Tarih Kongresine, 29-30.

¹¹⁰⁰ age, 40-45.

¹¹⁰¹ Dördüncü Türk Tarih Kongresine Sunulan Tebliğler (10-14 Kasım 1948), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010): 2.

¹¹⁰² age, 17-18.

itibariyle kültür tarihimizde önemli izler bırakacak büyük bir olay” olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁰³

4.4.4.2.İstanbul’un 500. Fetih Yılı Derneği

İstanbul’un fethi, II. Meşrutiyet’in ilanından 1914 yılında I. Dünya Savaşı başlayıncaya kadar törenlerle kutlanmıştı. Savaş’ın başlangıcından 1938 yılına kadar fetih kutlaması yapılmamıştır.¹¹⁰⁴ Bu tarihten sonra bazı törenlerle İstanbul’un fetih yıl dönümü kutlansa da bu kutlamalar asıl 1943 yılında önem kazanmıştır.

Vali ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar, İstanbul’un Fethi’nin 1953 yılında kutlanacak olan 500. yıl dönümü münasebetiyle 1943 senesinde on yıllık bir imar programı ilan etmişti. Bu kapsamda imar faaliyetleri ile eş zamanlı olarak ele alınmak üzere bazı faaliyetlere girişildi. Fetih kutlamalarında yapılacak işleri takip etmek için TTK bünyesinde ve Hikmet Bayur başkanlığında İstanbul Fethini Kutlama Kurulu oluşturuldu.¹¹⁰⁵

Bu Kurul 1945 yılına kadar Bursa ve İznik’te Fatih’in ölümüne kadar yapılmış olan eserlerin bir listesini hazırlamış, dönem eserlerinden yapılan tercümelerden gerekli görülenlerin bastırılmasına karar vermiş; Venedik Arşivinden Fatih Devri vesikalarının alınmasını sağlamıştır. Kurul ayrıca Fatih’in şiirlerini Türk harflerine çevirmiş ve basılması için hazırlamıştır.¹¹⁰⁶

Fetih kutlamalarına yetiştirilmek üzere Fatih Dönemi eserlerinin onarılması projenin önemli ayaklarından birini oluşturmuştur. Kutlama planlarının yapıldığı ilk yıllarda 18 Temmuz 1943’te Tan gazetesinde Refik Halid şunları yazmıştı:

“İstanbul’un beş yüzüncü fetih yıl dönümü münasebetile büyük ve masraflı işlere girişeceğiz. Bunlar zafer takı yapmak, şehri donatmak, eğlenceler tertip etmek, kendimizi yedi gün yedi gece şenliklere vermek gibi geçici ve sudan hazırlıklardan ziyade göze aldığımız hedef İstanbul’u büsbütün başka, esaslı ve özlü bir imar çehresine kavuşturmak, asırların savsaklığını unutturmak, işlediğimiz belediyeçilik günahlarını topyekûn affettirmektir.”¹¹⁰⁷

Fethin 500. yıl dönümü 1953 yılında 29 Mayıs’tan 29 Kasım’a kadar 6 ay süreyle bir kültür ve sanat bayramı olarak kutlanacaktı. 1945 yılında kutlamalara kadar şu işlerin yapılacağı ilan edilmiştir:

¹¹⁰³ **Dördüncü Türk Tarih Kongresi**, 475.

¹¹⁰⁴ Çağla Derya Tağmat, “Fetih Derneği ve İstanbul’un Fethinin 500. Yılı” **Türk Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, c. 3, s. 4 (2014): 50-51.

¹¹⁰⁵ “İstanbul Fethinin 500üncü Yıldönümü Hazırlıkları”, **TTOK Belleten**, c. 8, s. 29 (Ocak 1944): 158.

¹¹⁰⁶ “İstanbul Fethini Kutlama Kurulu Çalışmaları”, **TTOK Belleten**, c. 9, s. 33 (Ocak 1945): 158.

¹¹⁰⁷ Refik Halid, “On Yılda Hazırlanacak Bir “İstanbul Kılavuzu”, **Tan**, 18 Temmuz 1943; **Memleket Yazıları**, 120-121.

- İlmî araştırmalar yapmak üzere bir İstanbul Araştırma Enstitüsü vücuda getirilecektir.
- Fatih müzeleri, Bizans müzeleri, Şehir Müzesi kurulacak ve mevcut Askerî Müze ve Deniz Müzesi ve diğer müzeler bu gayelere göre tamamlanıp düzenlenecektir.
- İmar planına göre yollar, kutlama ile ilgili şekilde düzenlenecek ve başka bayındırlık eserleri yapılacaktır.
- Bütün bu işlerle ilgilenmek üzere bir komisyon teşkil edilecektir.¹¹⁰⁸

Tüm işler için öngörülen bütçe 120 milyondur ve bunun 86 milyonunun şehrin imarına harcanacağı hesaplanmıştır. Ancak 1943 yılında imar faaliyetleriyle girişilen fetih töreni hazırlıkları, 1947 yılında imar hareketlerine yetecek bütçe olmadığı açıklanınca yarıda kalmıştır. Fetih yıl dönümü dolayısıyla onarılacak eserler arasında en önemlisi olarak görülen Rumeli Hisarı'na dahi yetecek bütçe olmadığından Belediye, 1948 yılında Hisar'ın onarımının fetih kutlamalarına yetişmeyeceğini açıklamıştır.¹¹⁰⁹

Cumhuriyet gazetesinde Metin Toker, 25 Temmuz 1949 günü “Rumeli Hisarı'nın Hali Pürmeali” başlıklı bir yazı kaleme almıştır. “İstanbul'un fethinden beri hiçbir ihtimam görmiyen bu tarihî abide, içindeki pislikler ve gecekonduyla bugün yüz kızartıcı bir manzara arz ediyor.” diyerek Rumeli Hisarı'nın mevcut durumunu ortaya koymuştur.

Senelerdir onarım listesinde bekleyen bir diğer eser Fatih Külliyesi'nin 1949 yılı ortalarındaki durumu da Rumeli Hisarı'ndan farklı değildir:

“Camiin avlusunda, taş yığınları yanında çocuklar top oynuyorlar ve biraz ötede koyunlar, kuzular öğle uykusuna yatmışlar. Medresenin yanına samanlık, mimarisinde dört köşeli ve tarihî eserle taban tabana zıd bir bina yapılmış; burası güreş kulübüdür. İçeride başka tarihî bir kubbenin altında başka bir kulüp yerleşmiş; duvarlarda, taşların aralıklarından fışkırmış otlar var şunları yolarak binayı kurtarmak bile düşünülmemiş. Bazı tarihî eserlerin damlarında görülen incir ağaçları burada yok, fakat çok geçmeden onları da göreceğimizi sanırım; İstanbul'u bize hediye eden büyük atalarımızın eserleri üzerinde incir ağaçları görmek bana “ocağına incir dikmek” tabirini hatırlattı ve içim sızladı.

Medreselerden biri de film deposu olmuş; çabuk tutuşmaya müstait olan bu malın, tutuşması en çok üzüleceğimiz bir abidenin içine konması ayrı bir faciadır.”¹¹¹⁰

Senelerdir onarım programlarına alınan Fatih Külliyesi'nde hiçbir iş yapılmadığını gösteren bu durum, plan ve programların yapılması ve karar alınması aşamasında değil bu kararların icraata geçirilmesi aşamasında ciddi bir sıkıntı olduğunu göstermektedir.

Fethin 500. yılına az bir zaman kala on yıldır toplanan komitelerde sadece nutukların tespit edildiği, her yıl devlet bütçesine iki milyon lira ayrılrsa bu zamana

¹¹⁰⁸ *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1945.

¹¹⁰⁹ *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1948.

¹¹¹⁰ Kadircan Kafli, “Fatih Camii ve İlk Üniversitemiz”, *TTOK Belleten*, s. 87 (Mayıs 1949): 9-10.

kadar epey işler başarılaacağını ancak şimdi gelinen noktada Topkapı Sarayı'nın bahçesinin dahi bakımsızlıktan perişan olduğunu dönemin yazarlarından İbrahim Alâettin Gövsa yazmaktadır.¹¹¹¹

Bu şikâyetlere ek olarak yıllardır yüz milyon lira ayrılması beklenen fethin 500. yılı faaliyetlerine bir milyon dahi ayrılmadığı hâlde üç yıl kala her işin Belediyenin kısıtlı bütçesinden karşılanması beklentisi de eleştirilmektedir. Bu konuya değinen Önen şunları söylemiştir:

“Vakit yaklaştı, hem de pek az zaman kaldı. 500'üncü yıl dönümü için 100 milyon lira şu sıkışık zamanda elbetteki verilemez hatta yarısı bile! Fakat devlet bütçesinden ne kadar verilebilecekse bu tahsisata belediyeninki eklenmeli, önümüzdeki üç sene zarfında bir şeyler yapılmalıdır. İstanbul'un çehresini değiştirmekten vazgeçtik, hiç olmazsa 500'üncü yıl dönümü münasebetiyle gelecek olan yabancılara karşı Fatih'in eserlerini elimizi yüzümüze kapamadan, alın akı ile göstermeliyiz.”¹¹¹²

Bu eleştiriler üzerine 1949 yılında bakanlıklar arası yüksek kurul niteliği taşıyan bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. 29 Mart 1949'da yapılan ilk toplantıda bakanlıklar, üniversiteler, TTK, TTOK, Basın Yayın Genel Müdürlüğü ve İstanbul Belediyesi temsilcileri ile Millî Eğitim Bakanlığı müsteşarı, Talim ve Terbiye Heyeti başkanı, Güzel Sanatlar, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü, İstanbul Millî Eğitim Müdürü ve Arkeoloji Müzesi Müdürü hazır bulunmuştur. Zamanın kısalığı ve maddi imkânların darlığı göz önünde bulundurularak “realist bir tören programı hazırlanmasına karar verilmiş” ve bu kapsamda acil onarımı gereken Anadolu ve Rumeli hisarları ile Fatih Külliyesi'nin restorasyonlarının yapılmasına öncelik verilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹¹³

Komisyon ikincisi toplantısını 13 Aralık 1949'da yapmıştır.¹¹¹⁴ Bu Komisyonun hazırladığı rapora göre “İstanbul fethinin bir imar ve kültür hareketi olarak kutlanması birçok masrafı icap ettireceğinden” piyasadaki bazı maddelere zam yapılacak ve piyangolar düzenlenecektir. Bu yolla kutlamalara maddi bir destek sağlanırken “millî ve mali müesseselerden de yardım istenecek ve ayrıca yabancı ilim müesseseleriyle iş birliği yapılacaktır.” Bunların yanı sıra tarihî abidelerin tamir ve ihyası için bir plan hazırlanmıştır. İlk yıllarda daha çok tamir ve imar işlerine ödenek ayrılacaktır. Dört yıl içinde sarf edilmek üzere yaklaşık 18 milyon liranın tahsisi gerekmektedir. Bu paranın 3 milyonu ile Fatih'in heykeli yaptırılacak; 5 milyon lira Belediye tarafından imar

¹¹¹¹ İbrahim Alâettin Gövsa, “Beş Yüzüncü Yıl İçin”, **TTOK Belleten**, s. 89 (Haziran 1949): 1.

¹¹¹² Yekta Ragıp Önen, “500üncü Fetih Yılı Çok Yaklaştı”, **TTOK Belleten**, s. 92 (Eylül 1949): 9.

¹¹¹³ **Cumhuriyet**, 30 Mart 1949.

¹¹¹⁴ “Haberler”, **TTK Belleten**, c. 14, s. 53-54 (1950): 315.

işlerine ayrılacaktır. Geriye kalan 10 milyona yakın para da fetih yılı masraflarına harcanacaktır.¹¹¹⁵

Komisyonun ikinci toplantısından sonra İstanbul'da Vali ve Belediye Başkanı'nın riyasetinde şehrin muhtelif müessese müdürlükleriyle profesörlerden, sanatkârlardan ve müze müdürlerinden teşkil olunacak "İstanbul'un 500'üncü Yılı Kutlama Derneği" kurulmasına karar verilmiştir.¹¹¹⁶

Fetih projeleri kapsamında gerçekleştirilebilen faaliyetlerden biri Çinili Köşk'te bir Fatih Müzesi açılmasıdır. Topkapı Sarayı Müzesine bağlı olan ve Fatih Devri'nden kalan Çinili Köşk'te "Fatih'in elbiseleri, silahları, resimleri, kitapları, fermanları, vesikaları konularak, çok orijinal ve manalı bir müze" hazırlanıp ziyarete açılmıştır.¹¹¹⁷

Sonuçta yıllarca plan yapılan ancak planların büyük kısmı hayata geçirilemeyen törenler, 1953 yılında Demokrat Parti (DP) Dönemi'nde kutlanmıştır. Şiir müsabakaları, geçit töreni ve bazı sergi açılışlarıyla kutlanan bu törenler için 10 yıl önce alınan kararlar ve onarım programlarının büyük bir kısmının hayata geçirilemeyişi, kurumların karar almasına rağmen uygulanması aşamasında yaşanan sıkıntıları bir kez daha ortaya koymuştur.

4.4.4.3. Halkevleri

Halkevleri Esat Sagay'ın Maarif vekilliği zamanında, 19 Şubat 1932'de açılmış ve 1951 yılına kadar Türkiye'deki en önemli kültür kurumlarından biri olmuştur. Halkevleri bünyesinde faaliyet gösteren şubelerden Tarih ve Müze Şubesi, 1932'den 1940'a kadar birçok önemli işe imza atmıştır. 1939 yılında Halkevlerinin müze faaliyetlerini değerlendiren Peyman'ın anlattığı üzere "Halkevlerimiz, müze ve sergilerle millî kültürün ilerlemesine ve eski kıymetli eserlerimizin saklatılmasına, şehir müze ve sergilerinde birçok ince sanat eserlerimizin halka gösterilerek sanat zevkinin arttırılmasına çalışmaktadır."¹¹¹⁸

¹¹¹⁵ **Yeni İstanbul**, 17 Aralık 1949.

¹¹¹⁶ **Yeni İstanbul**, 28 Aralık 1949.

¹¹¹⁷ **1950 Sanat Yıllığı**, 88.

¹¹¹⁸ Peyami Erman, "Yeni Bir Esere Göre Halkevlerimiz", **Ülkü**, c. 14, s. 81 (Kasım 1939): 259-265.

Nafi Atuf Kansu'ya göre Halkevi demek “iyi bir bina, zengin bir kütüphane, iyice hazırlanmış jimnastik salonu, mahallinin etnografik eserleriyle dolu bir müze ve bunlara eklenecek daha birçok şeyler” demektir.¹¹¹⁹

Halkevleriyle ilgili 1940 yılında yeni bir talimatname yayımlanırken Müze ve Sergi Şubesinin adı da değişmiş ve Tarih ve Müze Şubesi oluşturulmuştur.¹¹²⁰ 1940 Talimatnamesi'nde kültür varlıklarını alâkadar eden şu maddelere yer verilmiştir:

- Halkevi, bölgesindeki tarihî eser ve anıtların iyi korunması için ilgilileri aydınlatır (Madde 113).
- Halkevinin bulunduğu yerde resmî müze varsa arkeolojik eserlerle onları zenginleştirmeye, eksiklerini tamamlamaya çalışır. Yoksa tedarik edecekleri eserleri en yakın resmî müzeye gönderirler veya müze tarafından alınmasını sağlamak için haber verirler. Eski eserleri bol yerlerde resmî bir müzenin kurulması için ilgililerle iş birliği yapmak, şubenin belli başlı işlerinden biridir (Madde 114).
- Bu iki madde dışında 115. maddede yer alan “Halkevlerinin kendi kendilerine mahsus Arkeoloji Müzesi kurmaya çalışmaları doğru değildir.” ifadesi bir önceki maddede yer alan ilgililerle iş birliği maddesini destekler. 116. madde ise taşınır eski eserlerin toplanması çalışmalarına ilişkindir.¹¹²¹

Bu Talimatname'yle yeniden şekillenen Halkevlerinin Tarih ve Müze Şubesi “tarih, sanat eseri ve müze zevki yaratmak ve halkı aydınlatmak amacıyla” hizmet verecektir.¹¹²² Tarih ve Müze Şubesi amaçları için şu yolları izleyecektir:

1. Yerel ve millî tarihle genel tarih konuları üzerinde yazılar, konferanslar, sergiler vasıtasıyla halk kitlelerine bilgiler vermek, yerel tarih hakkında yapılan araştırma ve incelemeleri ve ele geçen bilgileri yayınlamak, resmî makamlarla, eğer varsa, çevresindeki müzelerle temas ve iş birliği yaparak bölgelerindeki eski eserlerin korunmasına yardım etmek.
2. Folklor ve etnografik malzemenin toplanmasına yardımcı olmak.¹¹²³

Bu bilgiler göstermektedir ki bu dönemde Halkevlerinin Tarih ve Müze Şubeleri hem bulundukları muhitin tarihlerini araştırmak hem de ulusal tarih için yararlı neşriyat çıkarmakla görevlendirilmiştir.

¹¹¹⁹ Nafi Atuf Kansu, “Halkevlerimiz”, *Ülkü*, c. 13, s. 73 (1939 Mart): 7.

¹¹²⁰ **CHP 15. Yıl Kitabı**, 15.

¹¹²¹ **C.H.P. Halkevleri Çalışma Talimatnamesi** (Ankara: 1940): 31-32.

¹¹²² Mustafa Çıkar, **Hasan Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu** (Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1998), 108.

¹¹²³ **Halkevleri ve Halkodaları**, 18.

Görevleri arasında “muhitlerindeki tarihî anıtları korumak, önemli gördükleri höyük ve benzeri tarihî eserleri bu sahada çalışan kurumlara bildirmek, millî kültür ve etnoloji ile ilgili belgeleri toplamak ve muhafaza etmek, aynı zamanda mahalli folklor tetkikleri yapmak ve bunları neşretmek” gibi işler vardır. Bu çalışmalarla ileride Halkevleri bünyesinde “Millî Halk Müzesi” oluşturulması planlanmıştır.¹¹²⁴

Atatürk Dönemi’nde çalışmalarından tam anlamıyla netice alınamadığı düşünülen müze kolunun, bu yeni dönemde geliştiği görülmektedir. 1944 yılında ülkede toplam 405 Halkevi varken, bunlardan 90 tanesinde Tarih ve Müze Şubesi aktiftir. Bu şubelerle alâkalı şu bilgilere ulaşılmaktadır:

“Halkevlerimizin tarih ve müze kolları, millî kültürümüzün ve halk terbiyesinin çok önemli cephesi üzerinde çalışmaktadırlar. Partimizin programında tarih ve medeniyetimizi öğrenme yolu ile ülkenin yetenek ve kudretini, özüne güvenme duygusunu sağlamaya, bu arada tarihî eserlerin toplanmasına, eski eserlerin tasnifine ve korunmalarına önem verileceği bildirilmiştir. Halkevlerimizin tarih ve müze kolları bu amacın gerçekleştirilmesi uğrunda çalışmalarla, geniş halk topluluklarında bu bilincin uyandırılması yolu ile kanıtlamaktadırlar.”¹¹²⁵

Dönemin aydınlarından Yaşar Nabi, Halkevlerinin tarihî eserlere olan katkısını şu sözlerle ifade eder:

“Tarihî abidelerin tesbiti, bunların korunması için tedbirler alınması ve alâkadar dairelerin ikazı, umumiyetle halka tarihî eserin kıymet ve ehemmiyetini vererek onlara karşı alâka ve sevgi uyandıran müsbet bir propagandanın idamesi sayesinde aynen maziden tesellüm ettiğimiz gibi istikbale devretmekle mükellef olduğumuz ata yadigârlarının muhafazası hususunda lüzumlu bir faaliyettir.”¹¹²⁶

“Faaliyette bulundukları vilayet, kaza veya şehrin tarihine, tarihî vesikalarına ve abidelerine dair” risaleler, makale ve kitaplar yayımlanmasına öncülük eden Halkevleri; “tarihi doğrudan yazmaktan ziyade onu yazacak olan ilim adamlarının istifadesi için malzeme toplamak vazifesini” görmüştür.¹¹²⁷

Gerçekten de 1951 yılında kapatılana kadar bu şubenin aracılığıyla Halkevleri, bulundukları bölgede yer alan eserlerin derlenmesinde hem de bu eserlere karşı halkın aydınlatılmasında kilit bir rol oynamıştır.

4.4.4.4. Köy Enstitüleri

İnönü Dönemi’nin önemli kültür kurumlarından bir diğeri Köy Enstitüleridir. Resmî olarak 1940 yılında kurulan ve 1954 yılında kapatılan enstitüler, Halkevleri gibi

¹¹²⁴ Halkevleri ve Halkodaları, 16.

¹¹²⁵ Gerçek, age, 158.

¹¹²⁶ Yaşar Nabi, “Halkevlerinin Dil, Tarih, Edebiyat Yolundaki Çalışmaları”, Ülkü, c. 13, s. 73, (1939): 49.

¹¹²⁷ age, 44-45.

tarihî eserlerle doğrudan ilgili bir kuruluş değildi ancak kültürel kalkınmanın köylere kadar uzanması hususunda çok önemli katkıları vardı.¹¹²⁸

Hasan Âli Yücel'in Maarif vekilliği döneminde İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un girişimleri ile açılan Köy Enstitüleri 3803 sayılı yasayla 1940 yılında kurulmuştur.¹¹²⁹

Yasanın öngördüğüne göre 15 yıl içinde 15-20 bin öğretmen ve köyler için gerekli eleman yetiştirilmek üzere bir "bölge kurumu" niteliğinde Köy Enstitüleri kurulacaktır. Uzun yıllardır Türkiye'ye gelen mütehassısların önem verilmesi gerektiğini beyan ettiği köy eğitimi için artık harekete geçilmiştir.¹¹³⁰

Köy Enstitülerinin programında kültür ve güzel sanatlara da yer ayrılmıştır. Tonguç, enstitülerin "bilgi ve güzel sanatlar kültürü yönünden" en az iş ve maddi üretim kadar verimli olmasını istemiştir. Ona göre bilgi ve kültür, yaşamı kolaylaştıran ve güzelleştiren birer araçtır. Köy Enstitüleri güzel sanatları ve kültürü sanatçı yetiştirmek için değil eğitim ortamını ve niteliğini zenginleştirmek için kullanmıştır.¹¹³¹

Köy Enstitülerindeki sanat ve kültür faaliyetlerini burada eğitim alan Mahmut Saral içeriden biri olarak şöyle anlatmıştır:

"Enstitümüzde (Adana Düziçi) ulusal aktöremiz, ekinimiz geliştirilerek yaşıyordu. Geleneklerimiz, göreneklerimiz, folklorumuz, güzel sanat yapıtlarımız, toplumsal yapımız, ekonomik düzenimiz, giyim kuşam alışkanlıklarımız vb. ekinel değerler geliştiriliyor, işleniyor, uygulanıyordu."¹¹³²

Köy Enstitülerinin tarihî eserler ve müzelerle ilgili iki amacı vardır. Bunlardan ilki "gidip gelinmesi mümkün yerlerdeki pazar, sergi, panayır, fuar, müze gibi ekonomik hayatın gelişmesiyle ilgili kuruluşlarla alâkalı halkı ve talebeyi bilgilendirmek; onların buraları ziyaret etmelerine kılavuzluk etmek" şeklinde açıklanmaktadır. "Köyde ve yakın muhitlerde bulunan tarih eserleriyle memleket güzelliklerini teşkil eden tabii ve teknik kıymeti haiz eser ve anıtların onarılmasıyla

¹¹²⁸ Köy Enstitüleri konusunda detaylı bilgi için bk. Mevlüt Kaplan, **Aydınlanma Devrimi ve Köy Enstitüleri** (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002).

¹¹²⁹ Kabul Tarihi: 17 Nisan 1940; **Resmî Gazete**, 22 Nisan 1940.

¹¹³⁰ Pakize Türkoğlu, **Tonguç ve Enstitüleri** (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2004), 162.

¹¹³¹ Türkoğlu, **age**, 263.

¹¹³² Mahmut Saral, **Köy Enstitüleri: Uyuyan Devlin Uyanışı** (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013): 101.

ilgili işlerde muhtarla, köylülerle ve ilgili diğer teşkillere beraber çalışmak” da ikinci amaçlarıdır.¹¹³³

Bunlar göz önünde tutulduğunda Köy Enstitülerinin özellikle Anadolu’daki tarihî eserlerin korunmasında bir bilinç oluşturduğu söylenebilir. Köy Enstitüleri aracılığıyla hem enstitüye devam eden öğrenciler hem de onların vasıtasıyla bölge halkı eski eserlerin korunması hususunda bilinç kazanmışlardır.

4.4.4.5. Turing Kurumu ve İstanbul’u Sevenler Grubu

Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, Cumhuriyet’in ilanından hemen sonra 6 Kasım 1923’te Türk Seyyahin Cemiyeti adıyla kurulmuştu. İlk yıllarda yabancılar için yayınlar yapmak, turist rehberi hazırlamak, kara yolları haritası yaptırmak gibi işleri takip eden Seyyahin Cemiyeti sonraki yıllarda bazı tarihî eserlerin onarımında da etkili olmuştur. Kültür varlıklarıyla ilgilendikleri esas dönem, kurum bünyesinde müstakil bir İstanbul’u Sevenler Grubu kurulmasından sonraya rastlar.¹¹³⁴

Millî Eğitim Bakanlığının tavsiyeleri ile oluşturulan ve üyeleri aynı zamanda Eski Eserleri Koruma Encümeni azası olan İstanbul’u Sevenler Grubu; “eski Türk abidelerini koruma meselesi üzerinde hassasiyetle durmakta”, yıktırılan ya da bakımsızlıktan harap olan tarihî eserlerin tamiri ve ihyası için ilgili kurumlara başvurular yaparak kültür varlıklarının korunmasına yardımcı olmaktadır.¹¹³⁵

TTOK tarafından çıkarılan Belleten dergisi hem Eski Eserleri Koruma Encümeninin faaliyetlerini neşrettiği hem de bu dönemde eski eserlere karşı kamuoyu oluşturabilen yayınlardan olduğu için önem taşır. TTOK ve İstanbul’u Sevenler Grubu, dönemin tüm kurumlarına ve devlet adamlarına yönelik eleştirilerini cesaretle neşreden ve tarihî eserlerin korunması faaliyetlerini ısrarla sürdüren yapısı ile bu dönemin en önemli kültür kurumlarından biri olmuştur.

TTOK 1940 yılında İstanbul Belediyesine şehrin imarı konusunda bir muhtıra göndermiştir. Şehre gelen seyyahlarda Beyoğlu-Galata taraflarında gayrimüslimlerin yaşadığı ve hiç Türk olmadığı gibi bir kanaatin mevcut olduğu, bu yanlış izlenimin

¹¹³³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, Birleşim 26, c. 26 (29 Aralık 1947): 58.

¹¹³⁴ “Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun 25inci Mesai Yılı Raporu”, **TTOK Belleten**, s. 87 (Nisan 1949): 6-7.

¹¹³⁵ “Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun 24üncü Mesai Yılı Raporu”, **TTOK Belleten**, s. 76 (Mayıs 1948): 5.

ortadan kaldırılması için bu civardaki ecdat yadigârı eserlerin millî bir propaganda ile ihya edilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Bunun için TTOK, Belediyeden:

- Bölgede yer alan Evliya Çelebi'nin mezarının Galata Mevlevihanesine nakledilmek suretiyle bir Mevlevihane Müzesi oluşturulmasını ve ayrıca bu civarda yer alan mezarların onarılarak görülecek bir surette ortaya çıkarılmasını;
- Galata'daki en eski cami olan Yeraltı Camisi'nin sokak ve girişinin açılmasını;
- Galata Kulesi'nin etrafındaki yıkıntıların temizlenerek girişinin turist ziyaretine uygun hâle getirilmesini;
- Fatih Sultan Mehmed'in Haliç'e kadirgalarını indirdiği yerin tespit edilerek işaretlenmesini;
- Okmeydanı adını taşıyan bölgede tarihî geleneğin devam ettirilerek ok atmaya müsait bir meydan yaratılmasını istemektedir.¹¹³⁶

Cumhuriyet gazetesi 12 Mayıs 1941 günü İstanbul'u Sevenler Grubu'nun Vakıflar Umum Müdürlüğü ile temasa geçerek tarihî kıymeti olan bazı eserlerin tamiri için teşebbüste bulunduğunu yazar.

Kurum 8 Nisan 1943'te bu defa Maarif Vekilliği ile iletişim kurmuştur. *Cumhuriyet*'in ilanından sonra çıkan kanunlarla tüm tarihî eserlerin çeşitli kurumlara dağıtıldığını ve bunun sorunlara yol açtığını ifade eden TTOK, tarihî abidelerden resmen sorumlu olacak tek bir kurumun oluşturulmasını teklif etmiştir. TTOK bu başvurusunda ayrıca Bakanlıktan onarımlar için tahsisat istemiştir.¹¹³⁷

Bu mektuba cevaben Maarif Vekili Hasan Âli Yücel, Bakanlığın anıtların korunması için ayrılan tahsisatı gönderdiği için yardımda bulunamayacaklarını; bununla birlikte tarihî anıtlar için kurumun gösterdiği alâkayı memnuniyetle karşıladıklarını ifade eden bir mektup göndermiştir.¹¹³⁸

TTOK kurulduğu yıldan itibaren ülkede yeni bina yapmaktansa daha az para harcanıp onararak ve işlevlendirerek eski eserlerin kütüphane, müze, öğrenci yurdu, dispanser, karakol gibi devlet ve kamu binası hâline getirilmesi fikrini

¹¹³⁶ "TTOK'nun İstanbul imarı hususunda İstanbul Belediyesi Reisliğine 5 Nisan 1940ta 503 no ile gönderdiği muhtıradır", *TTOK Belleten*, s. 27 (Temmuz 1940): 13.

¹¹³⁷ *TTOK Belleten*, s. 34 (Aralık 1943): 5.

¹¹³⁸ *agh*, 4.

savunmuştur.¹¹³⁹ 1948 yılında Vakıflar Umum Müdürlüğünden tahsis edilen Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camisi avlusunda yer alan Darülkurra binasında Kurumun arşiv ve kitapları bir araya getirilmiş ve burası TTOK Kütüphanesi olmuştur.¹¹⁴⁰ Böylece yeniden işlevlendirilen bir tarihî esere de hayatiyet kazandırılmıştır.

Turing'in turizme katkısı da önemlidir. "Toplu bir medeniyet anlayışı davası" olarak nitelendirdikleri turizm davasında Kurum olarak altı cephede faaliyet yürüttüklerini ilan etmişlerdir:

- 1- İdari tedbirler (paspor, vize vs.)
- 2- Halka ve memurlara verilecek turistik terbiye
- 3- Yollar ve ulaştırmalar
- 4- İmar ve otel
- 5- Eski eserlerin ve güzel tabiat köşkerinin korunması
- 6- Millî abide ve medeniyet servetimiz hakkında malumat ve seyyahlara gösterebilecek kolaylıkların memleket dâhilinde ve haricinde yayınlanması.¹¹⁴¹

İnönü Dönemi sonunda TTOK, kurumsal faaliyetleri ile ilgili şu bilgileri paylaşmaktadır:

"Eski abideleri tamir eden, tarihî Türbeleri açan TTOK değildir. Bu hususta Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'na memleket son derece medyundur. Fakat yirmi küsur senedir yüzlerce çeşme, sebil, cami, tekke, saray, medrese, tabhane, kervansaray üzerinde üyelerinin müşahadelerine dayanarak Hükümet ve Belediyeler nezdinde mütevâli teşebbüslere girişen, BMM ndeki arkadaşları vasıtasile sıkı takibatta bulunup, nihayet yüzlerce abidenin kurtarılmasına; yanlış icraatta bulunan memurları Hükümetimize bildirerek tahkikat açılmasına, hatta 12 sene evvel vaki ilk teklifi üzerine, İstanbul Fethi 500'üncü yıl dönümünün kutlanması hazırlıkları meselesinin biraz geç de olsa Devletçe ve Belediyece bugün ele alınmış olmasına sebep olan TTOK olduğunu bütün resmi mehafil tasdik ederler."¹¹⁴²

İstanbul'u Sevenler Grubu'nun yaptığı önemli işlerden biri, şehri bölge bölge gezerek tarihî eserleri incelemeleri ve tespitlerini neşretmeleridir. Tarihî eserlerin mevcut durumlarına ilişkin 1946 yılında tuttıkları raporlardan kültür varlıklarının durumlarına ilişkin şu bilgilere ulaşmak mümkündür:

- Tophane Hacı Piri Tekkesi'nin ilkokul olarak kullanıldığı sırada tarihî ocağı yıktırılmıştır.
- Sirkeci Mustafa Efendi Camisi çökmek üzeredir ancak minaresi ayakta.
- Kadiri Tekkesi'nde yer alan abidevi çeşme ciddi bir tamire muhtaçtır.

¹¹³⁹ **TTOK Belleten**, s. 63-64 (Nisan-Mayıs 1947): 6.

¹¹⁴⁰ **TTOK Belleten**, s. 87 (Nisan 1949): 10.

¹¹⁴¹ "28 Nisan 1948'de Taksim Belediye Gazinosunda Toplanan Umumi Heyete Takdim Edilen 24'üncü Mesai Senesi Raporu", **TTOK Belleten**, s. 76 (Mayıs 1948): 3.

¹¹⁴² **TTOK Belleten**, s. 99 (Nisan 1950): 3.

- Tophane Hacı Memi Çelebi Camisi'nin minaresi yarısına kadar yıkıktır ve Cami'nin sadece üç cephesinin duvarları ayakta kalabilmiştir. Cami'nin biraz ilerisindeki İngiliz Kilisesi mükemmel durumdayken “millî haysiyetimiz namına bu Cami'nin tercihen behemehâl imar ve ihyasının vakıflardan istenmesi” kararlaştırılmıştır.¹¹⁴³

İstanbul'u Sevenler Grubu'nun bir başka tetkik seyahati Yedikule Surlarını incelemek amacını taşımıştır. Burada yaptıkları incelemelerde Kazlıçeşme'deki bazı fabrikaların kale bendine kadar sokuldukları ve kalenin hendeğine yaslandıklarını tespit etmişlerdir. Kuleler arasına kamyonların çöp döktükleri hasebiyle her geçen gün bu turistik alanın mezbelelik hâline geldiğine dikkat çekmişlerdir.¹¹⁴⁴

Eski eserlerle özverili biçimde ilgilenen İstanbul'u Sevenler Grubu bir raporunda Türk eserlerine öncelik verilmesini isteyerek şunları kaydetmiştir:

“Mahvolan öz millî abidelerimizin tamirine bütçemiz yetmezken Osmanlı Devri'nden evvelki çağa ait yer altında bina enkazı keşfine kalkışmak mantıkla izah olunur işlerden olmamakla, bu hususta Müzeler ve Abideler Umum Müdürlüğü ile de mutabık kaldık.”¹¹⁴⁵

Bu düşüncenin kültür varlıklarından sorumlu ana kurum Müzeler Müdürlüğü ile paylaşıldığı da vurgulanmaktadır ki 1948 gibi artık eski eserlerin korunması konusunda bilinçlenmenin iyice arttığı bu dönemde hâlen Türk eserlerine öncelik verilmesi fikri tartışmalara açıktır. Özellikle İstanbul gibi iki büyük imparatorluğun merkezi olmuş bir şehrin bir kül halinde korunması gerekliliği zaman zaman gündeme gelse bile devlet yazışmalarında çoğu kez Türk eserlerinin öne çıktığı görülmektedir.

Eski eserlerin korunmasında millî öncelikleri olan Turing ve Otomobil Kurumu, yalnız onardıkları eserlerle değil onarımına vesile oldukları eserlerle de öne çıkmış; başta TTOK Belleteni olmak üzere aydınlatıcı yayınlar yapmış ve turizme ehemmiyet verilmesinde öncü bir rol oynayarak devletin ilgili kurum ve kuruluşlarını bu konularda yönlendirmiştir.

4.5.Bölüm Değerlendirmesi

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde gerek kurulan hükümetlerin programlarında gerek İnönü'nün genel faaliyetlerinde kültür varlıklarının ön plana çıkmadığı görülmektedir. İnönü, çağının sanatçıları desteklemiş, özellikle resim

¹¹⁴³ TTOK Belleten, s. 59 (Aralık 1946): 7.

¹¹⁴⁴ TTOK Belleten, s. 70 (Kasım 1947): 9.

¹¹⁴⁵ “28 Nisan 1948 de Taksim Belediye...”, 8.

sanatına ilgi göstererek tablolar satın almış, bale ve opera gibi temsillere katılmıştır. Bu faaliyetleri ile Türk milleti için yeni sayılacak alanlarda bir farkındalık yaratmaya çalışmıştır. İmar faaliyetlerini de takip etmiş ancak tarihî eserlere yönelik özel bir ilgisi, kültür varlıklarına yönelik bir açıklamasına rastlanmamıştır.

Türkiye’de 1939-1945 yılları arasında II. Dünya Savaşı’nın olumsuz etkileri hissedilmiş, 1946 yılı itibarıyla çok partili hayata geçişin getirdiği bazı değişiklikler iç politikada ilginin bu alanda yoğunlaşmasına neden olmuştur. Her iki konu da kültür varlıklarının yeterince ilgi görmemesinin önündeki siyasi sebeplerdir. Öte yandan çok partili hayata geçiş; laiklik anlayışı, din ve milliyetçilik politikalarını değiştirmiştir. Bu değişim 1950’lere dek onarılan kültür varlıkları, imar planlarında takip edilen yol, anıtsal Osmanlı cami onarımlarına ağırlık verilmesi, türbelerin açılması gibi faaliyetlerde kendini gösterir. Bu bağlamda Atatürk döneminde kapatılan türbelerin “Türk büyükleri” vurgusu ile açılması, Mimar Sinan eserlerinin Selçuklu sanatına daha yakın olduğunun iddia edilmesi ve hatta Mimar Sinan’ın kafatasının Türk olduğunun kanıtlanması için antropolojik olarak incelenmesi din ve milliyetçilik yaklaşımlarındaki bu değişimin bir sonucudur. Kahraman Türk büyüklerinin heykellerinin meydanlara ve bahçelere yapılması, tarihî yapıların bahçelerinin açık kamusal mekanlar olarak halka açılması da bu dönemde sıklıkla karşılaşılan haberlerdendir. Mesela Barbaros Hayrettin Paşa Türbesi’nin çevresi düzenlenerek park hâline getirilmiş, Eminönü Meydanı tanzim edilerek Yeni Cami ön plana çıkarılmıştır. Yani meydan ve camilere yönelik çalışmalar, çoğunlukla atfedildiği gibi, Demokrat Parti döneminin değil bu dönemin çalışmalarıdır. DP döneminde bu çalışmalara imar planı kapsamında hız verilmiştir.

İnönü Dönemi’ne damga vuran olaylardan biri 1953 yılında kutlanacak olan İstanbul’un Fethi’nin 500. yılı törenleridir. İstanbul’un fetih yıl dönümü şehirde özellikle Fatih Sultan Mehmed Devri’nden kalan kültür varlıklarının durumunu gündeme getirmiş ve bazı onarım ve çevre düzenlemelerinin daha hızlı şekilde ele alınmasını sağlamıştır. Kutlamalara yetiştirilmesi amacıyla 1943 yılında Lütfi Kırdar’ın başlattığı yeni imar dönemi fetih kutlamalarının önemini arttırmıştır. Atatürk döneminde vurgulanmaktan kaçınılan Osmanlı padişahlarının, Osmanlı külliyelerinin bu dönemde yeniden değerlendirilmesi; Türk Tarih Tezi’nin Osmanlı öncesine vurgu yapan kısmındaki yumuşalar, kazılarda Roma ve Yunan şehirlerinin ön plana çıkarılması devletin tutumundaki değişimin birer göstergesidir.

Bu gibi değişiklikler kültür varlıklarının korunması meselesine bir katkı sağlamıştır. Ancak yine bu dönemde savaş gerekçesi ile önceki yıllarda kadro dışı bırakılan vakıf eserler, askeriye ve Toprak Mahsulleri Ofisi gibi bazı kurumların kullanımına tahsis edilmiştir. Her iki kurum da kullandıkları tarihî eserlere zarar vermiş ve savaş sonrasında özellikle askeriye bu tarihî eserleri boşaltmamakta ısrar etmiştir. Savaş tehdidi altında zaten tasnif dışında bırakılmış eski eserlerin askeriye ya da başka kurumlara tahsisi bir ölçüye kadar kabul edilebilirdi. Cumhuriyet'in ilk yılları için bu konu tartışılmıştı. Savaş ya da afetler sırasında büyük camilerin, medreselerin halkın, hastaların, askerlerin kullanımına açıldığı rnekler Osmanlı Devri'nden beri vardır. Ancak bu dönemde askeriye kadro dışı bırakılmış olmasa da bu eserleri kullanmakta ısrar etmesi, onarımına müsaade etmeyerek giriştikleri tamiratların bu yapılara ciddi zararlar vermesi asıl sorundur. Vakıflar Umum Müdürlüğü ve Hükümetler bu duruma engel olmak için yazışmalar yapsa da askeriye daha önemli gördüğü savunma işini ne sürerek çağrıları görmezden gelmiştir. Terk edilen yapılar içindeki tahribat Vakıflar Umum Müdürlüğünce be sıkıntılarını nedeniyle hemen giderilememiştir.

Bu dönemde kültür varlıklarını onarmak maksadıyla birçok sivil toplum kuruluşu hayata geçmiştir. Bunlar kuruldukları yerlerde bölge halkını aydınlatıcı faaliyetlerde de bulunmuştur. Ancak bazı dernekler tarafından onarılan eski eserlerde uygun inşaat yöntemlerin kullanılmaması eserlere zarar vermiştir. Öte yandan bu dönemde Maarif Vekilliği bünyesinde çalışmalarını sürdüren Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin hâlâ eski eser envanterlerini çıkaramamış olmaması, ayrıca eski eserlerin korunmasına yönelik kararların uygulanmasında karşılaşılan zorluklar kültür varlıklarını koruma bilincinde yeterli bir gelişme olmadığını göstermektedir. Kurumların iş birliği içinde alışamıyor olması pek çok eserin sebepsiz yere tahrip olmasına yol açmıştır. Bu durum doğrudan zarar verilen eser örnekleriyle karşılaştırıldığında daha karamsar bir tablo çizer: İbrahim Paşa Sarayı rneğinde görüldüğü gibi kurumların sahip çıkmadığı ve yapılması gerekli işleri ertelediği için zarar gören bu eserlerin bir kısmı geri dönülemez şekilde tahrip olmuştur. Bu dönemin genel politikalarının ötesinde kültür varlıklarının korunması konusundaki yetersizliğin göstergesidir.

Dönemin en büyük eksiklerinden biri kültür varlıklarının tescil işinin hâlen tamamlanmamış olması, diğeri ise kültür varlıklarını koruyacak yasanın hâlen

yenilenmemiş olmasıdır. Her iki konu da basında ve aydınlar tarafından kaleme alınan yazılarda dile getirilmiş ancak bu dönemde çözülebilmesi mümkün olmamıştır. Öte yandan Milli Saraylar hâlâ kapalıdır ama artık eleştiriler başlamıştır.

Kısaca denilebilir ki İnönü Dönemi'nde kültür varlıklarına yönelik bir politika hâlâ yoktur. Önemli gelişmeler yaşanmış, kültür kurumları da ilgili devlet kurumları daha fazla çalışır olmuştur. Tıpkı Atatürk döneminde olduğu gibi değişen siyasi dengelerin kültür varlıklarına yansımaları bu dönemde de izlemek mümkündür. Askeriyenin kullandığı eski eserler bu meselenin bir boyutunu oluştururken, türbelerin açılması bir başka boyutunu teşkil eder. Kültür varlıkları yine dönem siyasetiyle tamamen bağlantılı olarak kimi zaman korunmuş, kimi zaman zarar görmüştür. Ancak bir gelişme olduğu ve ilk yıllara nazaran kültür varlıklarının korunmasına yönelik ilginin arttığı kabul edilmelidir.

5. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ'NDE (1950-1960) TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARINA YÖNELİK YAKLAŞIM

Çalışmanın bu bölümünde Demokrat Parti'nin taşınmaz kültür varlıklarına yönelik yaklaşımı incelenirken -diğer bölümlerde olduğu gibi- genel politikalara, hükümet ve parti programlarına bakıldıktan sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başvekil Adnan Menderes'in kültür varlıklarına yönelik yaklaşımı değerlendirilecektir. Bu bölümde sadece Cumhurbaşkanı'nın değil Başvekil'in yaklaşımının da değerlendirilmesi imar faaliyetlerini bizzat yöneten Menderes'in düşüncelerini daha iyi anlama çabasıdır. Çalışmanın devamında yine kültür kurumlarının faaliyetleri ve taşınmaz kültür varlıklarının değerlendirilmesine yönelik örnekler incelenmektedir.

DP Dönemi'nde ağırlıklı konu artık Cumhuriyet'in merkezi ve Cumhuriyet politikalarının sembolü Ankara değil İstanbul'daki imar faaliyetleridir. İmardan etkilenecek zarar gören ya da imar planları ile eş zamanlı olarak restore edilen kültür varlıkları üzerinden kültür kurumlarının konuya yaklaşımı değerlendirilmiştir. DP iktidarına kadar kültür varlıklarının korunması bilincine katkı yapan Halkevleri ve Köy Enstitüleri bu dönemde kapatıldığı için bu kurumlar araştırmanın dışında kalmıştır. TTK'nin faaliyetlerinde de gözle görülür bir azalma olmuştur. TTOK ise imar faaliyetlerine ilişkin gelişmeleri Belleten'de neşrederek döneme kaynaklık etmeyi sürdürmüştür.

5.1. Demokrat Parti Dönemi Genel Politikalarına Bakış

Demokrat Parti (DP) Dönemi Türkiye tarihinde yeni bir devre ve çok partili hayata işaret eder. DP kurulmadan önce, 1945 yılında, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü çok partili hayata dair ilk işaretleri vermiş ve 1946 yılında Millî Kalkınma Partisi öncelikli olmak üzere 13 siyasi parti kurulmuştu.¹¹⁴⁶ Bu sürece sebep olan iç ve dış etkenler vardı. İçeride II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle bozulan ekonomik durum; Varlık

¹¹⁴⁶ Serhan Yücel, **Demokrat Parti** (İstanbul: Ülke Yayınları, 2001), 41-42.

Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve hemen arkasından çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi yeni vergi ve kanunlar CHP'ye ve tek parti yönetimine yönelik eleştirileri arttırmıştı. Dışarıda ise savaş sonrası oluşan yeni düzende Türkiye'nin Batılı devletler tarafında yer almak ve bilhassa Amerika'ya yakın olmak düşüncesi ile çağa ayak uydurması ve idare sistemini demokratikleştirmesi bir gereklilik hâlini almıştı.¹¹⁴⁷ Dünyada tek parti hâkimiyetleri sona ererken Türkiye'de de bu sistemin değişmesinin vakti gelmişti.

O zamana kadar Türkiye'nin tek iktidar partisi olan CHP içinde partinin reforma ihtiyacı olduğuna dair bazı eleştirel sesler yükselmeye başlamıştı. Bu düşünceden hareketle 1946 yılında Meclise "Dörtlü Takrir" adı verilen bir önerge sunulmasıyla DP'nin kuruluşunun ilk adımları atılmış oldu. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan hazırladıkları takrirle "demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve anayasanın halkçı ruhunu kısıtlayan bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde de yine bu maksatların icap ettirdiği tadillerin hemen icrasını" teklif etmişlerdir.¹¹⁴⁸

Dörtlü Takrir Mecliste görüşülüp reddedilmiş; akabinde takririn imzacılarından Menderes ve Köprülü Vatan gazetesinde muhalif yazılar yazdıkları gerekçesiyle CHP'den ihraç edilmiştir. Bu ihracın tüzüğe aykırı olduğunu beyan eden Koraltan da Partiden çıkarılmış; bütün bunlara tepki olarak Bayar hem milletvekilliğinden hem de partiden istifa etmiş ve yeni bir parti kurmak üzere uygun şartlar böylece oluşmuştur.¹¹⁴⁹

Sonuçta DP 7 Ocak 1946'da resmen kurulmuştur. 21 Temmuz 1946 günü yapılan ve "açık oy gizli tasnif" uygulamasıyla eleştirilen erken seçimler sonucu DP, 65 milletvekili çıkararak Mecliste muhalefet rolünü üstlenmiş; 14 Mayıs 1950 seçimlerinde ise oyların %53,59'unu alarak iktidara gelmiştir.¹¹⁵⁰

DP kurulduğunda CHP'den çok farklı bir programa sahip değildir. İdeolojik anlamda her iki partinin de Türkiye'yi daha modern ve müreffeh hale getirmeyi istediği ama geliştirmeye yönelik eylemlerindeki hız konusunda birbirlerinden ayrıldığını söyleyen Feroz Ahmad, DP'nin yönelimlerini şöyle ifade eder:

¹¹⁴⁷ H. Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi** (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 1996), 127-128.

¹¹⁴⁸ Timur, **age**, 21.

¹¹⁴⁹ **age**, 25.

¹¹⁵⁰ **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, 546.

“Seçimleri çok büyük bir farkla kazanan Demokratlar, halkın programlarının arkasında durduğuna inanıyorlardı. ‘oğunluku demokrasi’ye, yani sandıktaki sonuçtan aldığı gle çoğunluğun ne isterse yapabileceğine inanıyorlardı. Dolayısıyla da eleştiriye ve programlarını gerçekleştirmekle aralarına girecek hiçbir engele tahammülleri yoktu. Kemalizm ideolojisine, zamanın gereklerine göre yorumlanıp uygulanması kaydıyla katılıyorlardı. Kemalizm’in altı okla formüle edilen bazı ilkelerinin amaçlarına ulaştığını ve gözden geçirilmesi gerektiğini düşünüyorlardı.”¹¹⁵¹

DP’nin Başkanı sıfatıyla Celal Bayar seçim beyannamelerinde Atatürk’un devrimlerine sadık kalacakları sözünü her fırsatta yenilemiştir ama partinin özellikle din konusundaki tutumu laiklik algısında değişimlere yol açmıştır. Her ne kadar CHP’nin 1945’lerden beri takip ettiği din politikasında göreceli olarak yumuşamaya gidilse de DP döneminde bu değişim daha hızlı olmuştur. 1950 seçimlerinden hemen sonra Arapça ezan yasağının kaldırılması ile başlayan ilk faaliyeti radyoda dinî yayımlar yapılması kararı izlemiş; 1959 yılına kadar din eğitimin n her kademedede açılmıştır. Öte yandan DP din özgürlükleri ile etkinlik alanlarını genişleten tarikatlara karşı harekete geçmek zorunda kalmış ve bilhassa Ticanilerin eylemlerine yönelik 25 Temmuz 1951’de Atatürk’un Koruma Kanunu ıkarmıştır. Bu hareketler değişen din siyasetinin birer sonucudur.¹¹⁵²

Nihayetinde yeni parti ve sonrasında yeni idare Türkiye’de pek çok kavramın tartışılmasına ve zaman içinde değişmesine neden olmuştur. Milliyetçilik ve laiklik kavramları biçim değiştirmiş ve din politikaları bu değişimlerden en çok etkilenen alan olarak kültür varlıklarının değerlendirilmesi meselesine de yeni boyutlar getirmiştir. Osmanlı kllyelerinin hızlı onarım projeleriyle yeniden ele alınması, şehrin imarında anıtsal Osmanlı yapılarının ön plana çıkarılması, Türk büyüklerinin türbelerinin ziyarete açılması, meydanlara Türk kahramanlarının heykellerinin dikilmesi gibi adımlar Demokrat Parti iktidara gelmeden önce başlayan projelerdir. Ancak bu projelerin ne çıkmasının sebebi özünde çok partili hayata geçişin mecbur kıldığı din politikalarındaki yumuşama ve buna bağlı olarak takip edilen yeni siyasetlerdir. Dolayısıyla DP’nin iktidara gelmesiyle Türkiye’de iktisadi, sosyal ve kültürel anlamda birçok değişiklik yaşanmaya devam etmiştir.

Özellikle köy kalkınmasına önem veren iktidarın girişimleriyle kara yolları gelişmiş, limanlar açılmış ve barajlar inşa edilmiştir. Barajların ve makineleşmenin

¹¹⁵¹ Ahmad, **age**, 113.

¹¹⁵² Ateş, **age**, 185-188.

desteğiyle zirai alanda atılım yaşanırken sanayide önemli girişimler olmuştur. İstanbul, Adana, Kayseri gibi büyük şehirlerin imarı ve modernleşmesine hız verilmiştir.¹¹⁵³

DP Dönemi partiler arası mücadeleyle geçerken dış siyasette Türkiye'nin kendisine sağlam bir yer edinme çabası, uluslararası anlaşma ve paktların getirdiği sorumlulukların yerine getirilmesi için çaba harcanmasına neden olmuştur. DP, yıllardır tek parti olarak Türkiye'de etkinliğini koruyan CHP'nin elitist politikalarını eleştirirken tarım ve sanayileşmeye öncelik vermiş; köy politikaları ile zenginleşen ve makineleşme ile iş yükü azalan toprak sahipleri ve ayrıca işsiz kalan tarım işgücü büyük şehirlere göç etmiş ve şehirlerde yeni sorunlar baş göstermiştir.¹¹⁵⁴

DP, 1950 seçimlerindeki zaferini 1954 seçimlerinde sürdürmüş, ancak eleştirel sesler de yükselmeye başlamıştır.¹¹⁵⁵ Özellikle ekonomik sorunların baş göstermesiyle 1957 erken seçimlerinde DP ilk kez oy kaybettiğini görmüştür. Bu tarihten sonra Başvekil Menderes'in oy kaygısı ile imar işlerine öncelik verdiği düşünülmektedir. İstanbul DP yönetiminden en çok etkilenen şehirlerdendir. Bunun en önemli sebebi Başvekil Adnan Menderes'in İstanbul'un imarı meselesini belediyenin yürüttüğü bir iş olmaktan çıkararak devlet ve hükümet işi olarak ele almasıdır. Menderes'in başında bulunduğu süreçte yıllardır planlanan imar faaliyetlerinin çok hızlı bir biçimde ve plan üzerinde teferruatlı biçimde durulmaksızın hayata geçirilmesi çok kez eleştirilere sebep olmuştur.

DP, on yıllık iktidarı sonrasında 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen askerî müdahale sonucu kapatılmış ve başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başvekil Adnan Menderes olmak üzere siyasi liderler ve parti üyeleri tutuklanmıştır. Yassıada'da yapılan yargılamalardan sonra Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiş; uzun yıllar süren yargılamalarda partinin ileri gelenleri muhtelif cezalar almışlardır.¹¹⁵⁶ Askerî müdahaleyi gerçekleştiren Millî Birlik Komitesi üyesi emekli Orgeneral Cemal Gürsel, Türkiye'nin hükümet ve devlet başkanı olmuş ve DP Dönemi böylece kapanmıştır.

İmar ve turizm konusundaki faaliyetlerin arttığı DP yılları bazı kültür varlıklarının yok olmasına, bazılarının harap olmasına yol açarken bir kısmının da

¹¹⁵³ **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, 24-25.

¹¹⁵⁴ **age**, 331-333.

¹¹⁵⁵ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, 4 bs. (İstanbul: Hil Yayınları, 2010), 120.

¹¹⁵⁶ Ali Fuad Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri** (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1963), 11.

onarılarak bugünlere ulaşmasına olanak sağlamıştır. Aslında bu durum her dönemin özeti gibidir. Her iş birbiri üzerine yükselir. Memleketin acil barınma ve diğer acil ihtiyaçları çözülrse, şehrin imarı ve güzelleştirilmesiyle ilgilenmek imkânı olur. Şehir güzelleşirse turizme hizmet eder. Turizm önem kazandıkça bu işle ilgilenmek üzere bakanlığa ihtiyaç duyulur, müze ve kültür varlıkları gündem maddelerinde daha fazla yer almaya başlar. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında en önemli meseleler halledildikten ve sıra demokratik yaşama geldikten sonra özellikle İstanbul'da da izlenen yol bu olmuştur.

Atatürk döneminin sonlarına doğru devam eden millî kimlik yaratılması süreci, Atatürk'ün 10 Kasım 1938 günü vefat etmesiyle değişmiş, DP'nin iktidara gelmesine kadar geçen zaman içinde Türk Tarih Tezi geçerliliğini kaybetmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Batı'ya dönük ve hümanizm etkisindeki kültür politikalarıyla millî kimliğin şekillendirilmesi süreci yeni bir evreye girmiş; kimliğin ayrılmaz parçası olan kültür varlıkları bu süreçten de farklı biçimlerde etkilenmiştir. Demokrat Parti Dönemi laiklikle ilgili söylemlerin dönüştüğü yeni bir dönem oldu. Atatürk döneminde İslam kimliğini ortadan kaldırmaya yönelik olan laiklik düşüncesine DP alternatif bir laiklik anlayışı getirmiştir. Bu dönemde etkin olmaya başlayan ve "İslam'ı millî kimliğin başlıca kurucu unsuru olarak ele alan muhafazakâr milliyetçilik", bu zamana kadar izlenen politikanın aksine, Cumhuriyet öncesi Osmanlı ve İslam mirasına yönelmiştir.¹¹⁵⁷

Bu politikanın yansıması olarak dönemin devlet kurumları kapsamlı projeler hâlinde Osmanlı camilerinin onarımları ile ilgilenir olmuştur. Bütçeler artmış, bir yılda onarılabilen eser sayısında büyük artışlar yaşanmıştır. Tabii bu artış beraberinde kalitesiz onarımları, bu alanda uzman olmayan kişilerin çalıştırılmasını getirmiştir. Teoride kültür varlıkları için iyi bir gelişme gibi görünen bu adımlar pratikte onarılan eserlere farklı bir yönde zarar vermiştir.

Diğer taraftan Cumhuriyet'in ilk yıllarında millete intikal edeceği söylenen Millî Saraylardan bu yıllara kadar halka açılan olmamıştır. DP iktidara gelir gelmez uzun süreli olmasa da Dolmabahçe Sarayı'nı ziyarete açmış, tek parti iktidarında olduğu gibi sarayların devlete değil millete hizmet edeceğini ilan etmiştir. Ancak kısa süre sonra bu konu saraylardaki eşyalar üzerinden iki parti arasındaki siyasi bir mücadeleye

¹¹⁵⁷ Umut Azak, **Türkiye'de Laiklik ve İslam** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 300-301.

dönüşmüş ve saray kısa bir süre içinde yeniden ziyarete kapatılmış, bir daha da açılmamıştır. Sonuçta DP çıkış noktası itibariyle bu konulara olumlu yaklaşıp da siyaset çoğunlukla hâkim gelmiş; partiler arası mücadeleye göre kültür varlıklarına yönelen düşünceler de sürekli değişmiştir.

Tek parti döneminde millî kimliğin şekillendirilmesi sürecinde etkin olan millî mimarlık akımlarına Demokrat Parti Döneminde artık rastlanmaz. Köyden kente göçün hızlanması, şehir planlarının kısmen uygulanmışlığı bir yana devir artık tek bir akımı kaldırmayacak kadar hareketli bir dönemdir. Metin Sözen, 1940'ların sonundan itibaren dünyadaki hızlı gelişmelerin takip edildiğini, çok partili hayata geçişten sonra hükümetlerin bir mimari akımda ısrarcı olmak yerine her türlü üslubu kabul ettiğini, dolayısıyla 1950'lerde çok üsluplu bir mimarlık ortamının doğduğunu aktarmaktadır. Artan mimarlık büroları, 1954 yılında Mimarlar Odası'nın kurulması, yabancı mimar sayısının azalması gibi etkenler de vardır.¹¹⁵⁸

Yerli-yabancı mimar çatışmasında ise DP döneminde yeni bir sayfa Başvekil Menderes'in İstanbul'un imarı meselesini ele almasıyla açılacaktır. Bu dönemde artık yabancı şehir uzmanları görevden uzaklaştırılacak ve görev Türk mimar ve mühendislerden oluşan bir komisyona verilecektir. Sonradan komisyon başına getirilen yabancı uzmanlar bu nedenle daha çok eleştirilmiştir. Buna rağmen dönem artık Türk mimarların dönemidir. Osmanlı Devri'nden beri yabancı mimarların gölgesinde kalan Türk mimarları artık yetişmiş, birçok okul, atölye açılmıştır.

Sonuçta DP Dönemi ulusal ve uluslararası alanlarda farklı siyasi rotaların çizildiği, tek parti dönemi uygulamalarının büyük ölçüde değiştiği, bu değişimin kimlik politikaları üzerinden de izlenebildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde değişen politikaların kültür varlıklarına nasıl yansıdığına bakılması, tek parti dönemiyle bir karşılaştırma yapmaya da imkân tanıyacaktır.

5.2.Hükümet ve Parti Programlarında Kültür Varlıkları

Demokrat Parti 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimleri kazanarak idareyi CHP'den devralmış ve ilk hükümet Adnan Menderes'in başvekilliğinde 22 Mayıs'ta kurulmuştur. DP iktidarı 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askerî darbe ile son buluncaya dek Menderes başkanlığında 5 hükümet kurulacaktır.

¹¹⁵⁸ Sözen, **age**, 273-274.

DP iktidarının ilk hükümeti 9 Mart 1951'e kadar görevde kalırken programlarında “millet iradesiyle henüz iktidara gelen bir partinin hükümeti” oldukları vurgulanmış ve geçmiş devirler değerlendirilmiştir. İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemine denk gelen II. Dünya Savaşı yılları ekonomiyi zarar uğrattığı için bu programda daha çok ekonomik sorunların çözümüne yönelik vaatler dile getirilmiştir. Bayındırlık işlerine önem verileceğine dair detaylı bir maddenin varlığı görülür ancak bu daha çok köylerin kalkınmasına yöneliktir. Yapı ve imar işlerinde bugüne kadar olduğu gibi lükse değil ihtiyaca yönelik ve mali güçle orantılı tercihler yapılacağına altı çizilmiştir.¹¹⁵⁹

Menderes tarafından kurulan ikinci hükümet, 9 Mart 1951-17 Mayıs 1954 tarihleri arasında görev yapmıştır. Hükümet programında yine ekonomik gelişmeler ve köy kalkınmasına ağırlık verilmiş olup maarif işlerinde kültür varlıklarına yönelik bir politikanın takip edildiği görülmez. “Bayındırlık işlerimize, yurt kalkınmasına en kısa zamanda ve azami randımanla yardım etmek için yapılacak işler bildirilmektedir. Ancak bu maddenin verdiği bilgiler kısıtlıdır.”¹¹⁶⁰

Menderes tarafından kurulan hükümetlerin üçüncüsü 17 Mayıs 1954-9 Aralık 1955 tarihleri arasında vazifesini sürdürmüştür. Yeni bir program hazırlanmadığı, iktidarda olunan dört yılın bir muhasebesinin yapıldığı Başvekil tarafından ifade edilmiştir. İmar, iktisadi kalkınma ve bayındırlık işlerindeki çalışmalar değerlendirilmiş ve bu işlere devam edileceği vurgulanmıştır.¹¹⁶¹

DP Dönemi'nin dördüncü hükümeti 9 Aralık 1955-25 Kasım 1957 yılları arasında görev yapmıştır. Bu hükümet için de yeni ve detaylı bir programa ihtiyaç duyulmadığı belirtilirken DP'nin icraat ve faaliyetlerini izaha lüzum yok, denilmiştir.¹¹⁶² İktisadi kalkınmanın bir gereği olarak memleket imarındaki eksikliklerin giderilmesi ve tabiat zenginliklerinin işletilmesinden bahsedilmiştir.

Dönemin son hükümeti ise 25 Kasım 1957'de başladığı görevinden askerî müdahale ile 27 Mayıs 1960'da uzaklaştırılmıştır. Menderes'in başkanlığında kurulan son hükümetin programında Türkiye'de her alanda maddi ve manevi yüksek bir hayat seviyesine ulaşıldığının altı çizilir. İlk defa turizm meselesine geniş bir yer ayrılmıştır.

¹¹⁵⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 3, c. 1 (29 Mayıs 1950): 24-32.

¹¹⁶⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 58, c. 6 (30 Mart 1951): 60-66.

¹¹⁶¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 10, İnikat 3, c. 1 (24 Mayıs 1954): 21-34.

¹¹⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 10, İnikat 14, c. 8 (14 Aralık 1955): 251-255.

Ekonomik gelişmeyle turizme verilen önem artmış, “tabî ve tarihî zenginliklerimizi ve millî değerlerimizi içte ve dışta tanıtmak gibi mühim ve şümüllü bir faaliyet mevzuu” olarak tanımlanan bu alanda yapılacak işlerden bahsedilmiştir. Turizm işini takip edecek yeni bir vekâlet kurulacağı duyurulmuştur. İmar işlerine ayrı bir önem verilmesinin sebebini Menderes şu sözlerle ifade etmiştir:

“Çünkü şehirlerimizin ve köylerimizin imar ve ihyası vatanın bağrından gelen ve milletin ruhundan kopan bir emel ve hasret olarak önüne geçilmez bir zaruret hâline gelmiş bulunuyor. Bu suretle başlamış bulunan imar ve inşa faaliyetine, şehircilik esaslarına uygun planlara göre müessir bir şekilde devam azmindeyiz. Bu itibarla bu işleri tedvir etmek üzere bir vekâlet kurulması yoluna gidilmiştir.”¹¹⁶³

Son Menderes Hükümeti programıyla Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığının kurulması, turizm meselesi kültür varlıklarını dolaylı da olsa etkilediği için ayrı bir önem taşımaktadır.

Basın-Yayın ve Turizm Vekâleti Teşkilat Kanunu Tasarısı ile Vekâletin üstleneceği görevler arasında şunlar sıralanmaktadır:

- Türkiye Cumhuriyeti’nin esaslarını ve demokrasinin gelişmesini içerde ve dışarda yaymak,
- Memleketi her çeşit sanat, kültür, tarih ve tabiat güzellikleri değerleriyle keza içerde ve dışarıda tanıtmak,
- Cumhuriyet Hükümetinin iç ve dış siyasetini memleket ve dünya yayın vasıtalarına ve umumi efkâra aksettirmek,
- Yurt ve dünya haberlerini toplamak ve bunları içerde, dışarda yaymak,
- İç ve dış turizm hareketlerini idare, tanzim ve teşvik ederek inkişafını sağlamak için her türlü tedbirleri almak,
- Hükümetin basın ile her türlü yerli ve yabancı haber organlarıyla münasebetlerini tanzim etmek.¹¹⁶⁴

Bakanlığın altında oluşturulan Turizm Tanıtma Dairesi Umum Müdürlüğü diğer görevlerinin yanında “eski eserlerin, müze ve sarayların ve bilcümle turistik kıymetlerin turizm ihtiyaçlarına elverişli bir hâle getirilmesi için alâkalılarla iş birliği yapılması” ve “turistik mahaller üzerindeki muhtelif tarihî ve mimari abidelerin modern turistik tesisler ve ziyaretgâhlar hâline getirilmesi” için çalışacak ve bunun için turizm komiteleri kurulacaktır.¹¹⁶⁵

Maliye Bakanı Hasan Polatkan da turizmin geldiği noktaya dair beyanatta bulunmuştur:

¹¹⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 11, İnkat 10, c. 1 (4 Aralık 1957): 57-120.

¹¹⁶⁴ Hüsnü Sadık Durukal, “Basın-Yayın ve Turizm Vekâleti Teşkilat Kanunu Tasarısı”, **TTOK Belleten**, s. 193 (Ağustos-Eylül 1958): 4.

¹¹⁶⁵ **agm**, 4.

“Dünyada müstesna bir mevkii ve eşsiz güzellikleri bulunan İstanbul şehri, Demokrat Parti iktidarı zamanında muazzam bir imar ve inşa hareketine sahne olmuştur.

Bu sayede İstanbul’un kazandığı yeni eserler, onun çehresini tamamen değiştirmiş, İstanbul şehri, çok eski tarihî, eski devletlerden ve ecdadımızdan intikal eden müstesna ve baha biçilmez medeniyet ve sanat abidelerini sinesinde toplamış olması dolayısıyla iktisap ettiği tarihî şehir hüviyetinin yanında, bugün bir de ‘büyük ve medeni şehir’ olma vasfını kazanmıştır.”¹¹⁶⁶

Polatkan aynı beyanatında, DP’nin iktidara gelir gelmez modern otelcilik anlayışıyla İstanbul’da Hilton Oteli inşa ettirdiklerini; bu girişimleriyle Türkiye’de 1950 senesinde turizm belgesi olan 15 otel varken bugün 50 otel olduğunu, 47 tanesinin de inşasının sürdüğünü açıklamıştır. Verdiği bilgilere göre “Türkiye’nin en büyük şehri olan İstanbul’da 1950 senesinde bütün otellerde 7.411 yatak mevcut iken bu miktar 12.230’a yükselmiştir.”

DP Dönemi’nde imar meselesinin oy kaygısıyla bağlantılı olarak hızlı bir biçimde ele aldığı söylenir ve bu konu eleştirilir. Ancak DP döneminde ilk günden beri şehirlerin imarı ve kalkınmasına yönelik bir istek göze çarpar. Bu ilk zamanlar köy kalkınmasına ve şehirde yaşayamayan vatandaşın oyuna yönelik bir politik kaygıyken zamanla büyük şehirlerin imarı da temel meselelerden biri haline gelmiştir. Hemen her parti ve hükümet programında DP’nin bu konuya yer ayırdığı görülür.

DP Dönemi hükümet programlarının yanı sıra parti programları incelendiğinde DP’nin kültür varlıklarına ayırdığı yer daha iyi anlaşılır. Parti kongreleri iki yılda bir yapılmaktadır. I. Büyük Kongre 7-11 Ocak 1947’de toplandıktan sonra II. Kongre 1949; III. Kongre 1951 yıllarında yapılmıştır. Bundan sonraki Kongre gecikmeli olarak 1955 yılında toplanmış ve DP’nin son büyük kongresi olmuştur. Olağan kongrelerin zamanında yapılmaması, DP şubelerinin seslerini duyuramamasından dolayı Parti içinde eleştirilere neden olmuştur.¹¹⁶⁷

DP’nin 1946 tarihli kuruluş programında “Maarif İşleri” başlığı altında yer alan 39. maddenin kültürle alâkalı olduğu görülür. Bu madde millî kültürün gelişmesi için izlenecek yolları gösterir ve sonraki iki parti programında da bu maddeye yer verilmiştir:

- İlimin, tekniğin ve güzel sanatların süratle gelişmesini sağlamak için bütün vasıta ve tedbirlere başvurmak;
- Bu cümleden olarak ehliyet ve istidatları teşvik etmek,
- Kütüphaneler, Müzeler, Tiyatrolar, Konservatuarlar kurmak,

¹¹⁶⁶ **TTOK Belleten**, s. 213 (Ekim 1959): 4.

¹¹⁶⁷ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi** (Ankara: İmge Kitabevi, 1990), 27-30.

- Ciddi neşriyata yardımda bulunmak,
- Türk dilinin millî bünyesine uygun olarak süratle gelişmesi yolundaki çalışmalara yardım etmek,
- Kısaca yurdumuzda millî ve insanî kültür seviyesinin yükselmesini sağlayacak her faaliyeti desteklemek, kanaatımızca devletin başlıca vazifelerindendir.”¹¹⁶⁸

DP Dönemi’nde Mecliste kültür varlıkları zaman zaman gündeme gelmiştir. Özellikle Millî Saraylardaki eşyalar, imar faaliyetlerinin tarihî eserlere zarar vermesi gibi konu başlıklarının Mecliste tartışmalara yol açtığı görülür. Ancak bu tartışmalar önceki yıllarda olduğu gibi Meclisle sınırlı kalmamış, gündemde ciddi tartışmalara yol açmıştır. Konu bütünlüğü açısından bu mevzular bu kısımda ele alınmamış, ilgili yerlerde değerlendirilmiştir.

5.3.Cumhurbaşkanı Bayar’ın Kültür Varlıklarına Yaklaşımı

Celal Bayar, Atatürk Dönemi’nde İstanbul’un imarı meselesi gündeme geldiğinde dönemin Başvekili olarak konuyu yakından takip etmiş, şehirde tetkik seyahatleri yapmıştı. Cumhurbaşkanı olduğu dönemde İstanbul’a yönelik ilgisinin devam ettiğini görmek mümkün olsa da bu konunun asıl takipçisi dönemin başvekili Adnan Menderes olacaktır.

Celal Bayar’ın söylev ve demeçleri incelendiğinde kültür varlıklarını alâkadar eden bazı nutukları olduğu görülür. 1950 yılı Meclis açılışında “Vakıflar İdaresini, kuruluşundaki maksat ve gayenin tahakkukunu temin edecek tedbirleri almak suretiyle bugünkü durumundan kurtarmak zarureti vardır.” diyerek vakıflar konusuna önem verileceğini ifade etmiştir.¹¹⁶⁹

Güzel sanatlara değindiği 1952 tarihli konuşmasında “Güzel sanatlar, milletlerin medeni hayatında, bedii zevkinde vâsıl oldukları seviyeyi gösteren ölçülerin en mühimlerinden biridir.” demiştir. Bayar’ın yaptığı açıklamaya göre “Her şubesiyle Türk’ün ince zevkini temsil eden güzel sanatların, inkişafını sağlayan gayretlere devam olunacaktır.”¹¹⁷⁰

¹¹⁶⁸ Demokrat Parti Programı 1946, 11-12, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/>, [18 Nisan 2020].

¹¹⁶⁹ Reiscumhur Celal Bayar’ın B.M.Meclisi Açış Nutukları, haz. Yıldırım Zeren (Ankara: Erkök Basımevi, 1954): 19.

¹¹⁷⁰ age, 89.

Bayar değişen döneme karşın halen güzel sanatlar alanındaki ilerlemede Türklük vurgusu yapmaya devam etmektedir. Bu konuşmasında kültür varlıklarını alâkadar eden şu sözleri de paylaşmıştır:

“Topraklarımızda maddi ve manevi kıymetleriyle uyuyan arkeolojik eserlerin tarihe mal edilmesi için gösterilen dikkat ve gayret önümüzdeki yıllarda daha da arttırılacak, müzelerimizin zenginleşmesine hizmet edilecektir.”

Cumhurbaşkanı Bayar, 2 Kasım 1953 günü Mecliste yaptığı konuşmada yine tarihî eserlere, müzelere ve şehrin imarına ilişkin bilgiler vermiştir:

“Tarihî eserler ve arkeolojik araştırmalar milletimizin insanlık tarihi ve medeniyetine hizmetlerinin maddi delillerini teşkil etmektedir. Mevcut müzelerimize son yıl içinde İstanbul ve İzmir’de yenileri ilave edilmiş ve Topkapı Sarayı Hazine Dairesinde dördüncü bir salon açılmıştır.

Tarihin en eski çağlarından itibaren büyük medeniyetlere sahne olmuş yurdumuzun muhtelif sahalarında sistemli kazıların yapılmasına devam edilmektedir.

(...) Geçen bir sene zarfında şehir haritası, imar planı, içme suyu, elektrik tesisatı ve diğer hizmetler için belediyelere İller Bankası ile İçişleri Vekâleti emrindeki fondan 106 milyon lira ikraz ve tahsis edilmiştir.”¹¹⁷¹

Bayar’ın “*Ben de Yazdım*” adını taşıyan hatıraları Millî Mücadele yıllarına aittir.¹¹⁷² Dolayısıyla incelenen döneme ilişkin anıları bu kitapta yer almaz. Ancak Menderes’e dair anılarını anlattığı “*Başvekilim Adnan Menderes*” adını taşıyan derlemenin son bölümünde İstanbul’un imarına ilişkin yer verdiği hatıralar bu konuda önemli bir kaynaktır. Bayar’ın burada anlattıkları dönemin idarecilerinin İstanbul’a ve bu şehirdeki tarihî eserlere olan yaklaşımını ortaya koymaktadır:

“Yıllar yılı, İstanbul’a her gelişimde, surların ve hisarların bir başına bırakılmış hâli beni mahzun ederdi. Bu tarihî değerleri taş taş yok olmaktan kurtarmak ve onlara eski ihtişamını kazandırmak için Başvekil’e düşüncemi açtım. Bizans surlarını, belki bir baştan bir başa ihya etmek külfetli olabilirdi. Ama yabancı ve yerli uzmanların hazırlayacağı rapora göre bazı yerlerini yıkmak, bazı yerlerini eski hâline getirerek korumak kâbildi. Rumeli ve Anadolu hisarlarını ise bütünü ile restore etmek gerekirdi.

Başvekil Adnan Menderes, sanırım Tahran’dan yeni dönmüştü. İstanbul’da buluşmuş, aynı araba ile Florya’ya gidiyorduk. Yolda surlar ve hisarlar üzerindeki çalışmaların ne ölçüde ilerlemiş olduğunu sordum.

— Rumeli Hisarı çalışmalarına hemen başlanacak. Surlar için de bir yabancı uzman heyetinden rapor istedim. Fakat sizin bu tavsiyeleriniz bana bazı yeni şeyler düşündürdü, dedi.

Bu sırada Aksaray’ın o eski, dar, çarpık yollarından geçiyorduk. Ahşap evlerin perişan manzarasını göstererek devam etti:

— Şu, birbirinin sırtına yaslanarak ayakta duran binalara bakınız... İstanbul gibi dünya incisi bir şehir böyle mi olur? Bazı saatlerde trafik bu yollarda adeta kilitleniyor. Güzelim camilerimiz, sanat eserlerimiz, bu kargaşalıkta, hurdaların arasına karışmış bir antika eşya gibi kaybolmuş! Bütün bunları, büyük caddelerin vitrinine çıkarmak, gün ışığına kavuşturmak lazım.

¹¹⁷¹ Reisicumhur Celal Bayar’ın, 100-104.

¹¹⁷² Celal Bayar, *Ben de Yazdım* (3 cilt), (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019).

Bütün bunlar, elbette bir belediye işi olmaktan çok fazla bir şeydir. Devletin büyük turizm davasının bir parçasıdır.”¹¹⁷³

Bayar ile Menderes arasında geçen bu konuşma imar hareketlerine girilmeden önce İstanbul’da imara duyulan ihtiyacın gözlemlendiğini ve surların onarımı gibi konularda bazı tetkikatın yapıldığını gösterir. Ayrıca imar işinin Belediye bütçesi ile yürütülemeyeceği bu konuşmada gündeme gelmiştir.

Hatıranın devamında yer verildiği gibi Menderes İstanbul’da yapılması gerekenleri anlatır ve “Ne dersiniz Beyefendi, Hükümet olarak bu büyük yükün altına girmeli miyim?” diye sorar. Bayar, Menderes’i zevkle dinlediğini, anlattığı işlerin ancak onun gibi bir başvekil tarafından yapılabileceğini, bu işi Cumhuriyet nesli olarak İstanbul’a borçlu olduklarını düşündüğünü aktarır:

“Hiç düşünme Adnan Bey, dedim. Hemen işe başla... Yalnız şu kadarını söyleyeyim, imar, yapılırken nankör bir iştir. Dedikodusu, şikâyeti, sıkıntısı olur. Fakat bir kere de yaptın mı, bütün gelecek nesillerin hayır duasını alırsın! Tereddüt etme! Doğacak güçlükleri beraber göğüsler, beraber hayır dua alırız. Sana yardım ederim.”¹¹⁷⁴

Bayar İstanbul imarını bu şekilde kararlaştırdıklarını belirtir. Buna karşılık DP iktidarının sonuna kadar Bayar, Rumeli Hisarı’nın onarımı dışında şehrin imarında öne çıkmamayı tercih etmiştir.

Başvekilim Adnan Menderes adlı kitapta Bayar; Menderes’in karşılaştığı güçlükleri yenmesi için elinden geleni yaptığını, kendi imkânlarıyla onun çalışmalarının önünü açtığını ifade etmektedir. Ancak olumsuz eleştirilerin kısa sürede çıktığını şöyle anlatmaktadır:

“Her iş yapan insan, olumsuz fikirleri ve tenkitleri göğüslemeye hazır olmalıdır. Nitekim bir yandan muhalefet İstanbul’un imarını parmağına dolamakta gecikmedi. Mülkü yıkılan her vatandaşa rayiç değeri ödendiği ve adalete başvurma yolu açık tutulduğu hâlde gazete sütunlarında ve parti kongrelerinde, siyasi romantizme örnek olacak yazılar yazılıyor, nutuklar veriliyordu.”¹¹⁷⁵

Bayar, Menderes’in vefatının üzerinden yıllar geçtikten sonra bile İstanbul’a baktığında onun yaptığı işleri gördüğünü, Menderes’in imar faaliyetleri 1967 yılında bitirmeyi planladığını ve bugün -1969’da- İstanbul’un hâlâ metrosu bile olmadığını ekler.

Rumeli Hisarı’nın onarımı dışında Bayar’ın yakından ilgilendiği bir tarihî eser olmamıştır. İmara yönelik hatıralarda Bayar’ın Rumeli Hisarı’nın onarılması işini

¹¹⁷³ Celal Bayar Anlatıyor: Başvekilim Adnan Menderes, haz. İsmet Bozdağ (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1986), 159.

¹¹⁷⁴ age, 160.

¹¹⁷⁵ age, 161.

ilgiyle takip ettiği ve bu sayede Hisar'ın restore edilebildiği belirtilmektedir. Gerçekten de Bayar sık sık Rumeli Hisarı'ndaki onarım faaliyetlerini yerinde tetkik etmiştir. *Cumhuriyet* gazetesinin 11 Temmuz 1954 ve 14 Kasım 1954 tarihli sayılarında görüldüğü üzere Bayar Rumeli Hisarı'ndaki onarım çalışmalarını incelemektedir. 4 Eylül 1956 günü Bayar ve Vali Gökay yine Hisar'ı ziyaret etmiş ilgililerden bilgi almışlardır.¹¹⁷⁶

Bayar'ın İstanbul'daki tarihî eserlere ve şehrin imarına yönelik yaklaşımı konuyla ilgilendiğini gösterse de dönemin cumhurbaşkanı olarak halka ya da milletvekillerine hitabında tarihî eserlere yönelik herhangi bir çağrıda bulunduğu tespit edilememiştir. Bu konuyu bütünüyle Menderes'e bırakmış gibidir.

5.3.1. Başvekil Menderes'in Kültür Varlıklarına Yaklaşımı

İstanbul'un imarı meselesini takip eden kişi olarak dönemin Başvekili Menderes'in Mecliste, demeçlerinde, halka hitaplarında pek çok defa imarla ve buna bağlı olarak kültür varlıkları ile alâkalı konuşmalar yaptığı görülmektedir.

Menderes, İstanbul'un imarı meselesini şahsi bir dava gibi ele almıştır. Birçok hatıradan Menderes'in gece gündüz bu işi takip etmek için şehrin meydanlarında olduğu anlatılmaktadır. “Menderes'i sabah saatin altısında Sirkeci-Florya sahili kornişinin inşası için denizi doldurma ameliyesinin başında, Boğaz yollarında, Beyazıt Meydanı'nda veya Topkapı surları önünde yalnız başına incelemelerde bulunurken görmek mümkündü.”¹¹⁷⁷

Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in imar konusundaki çalışmaları için şunları söyler:

“Türkiye’de imar ve şehircilik bahsinde, Menderes’in heyecan ve karar gücünde bir devlet adamını Türkiye hâlâ beklemektedir. Onun, sabahın çok erken saatlerinde, bir taraftan elindeki sandviçleri yerken, diğer taraftan henüz sabah tıraşlarını dahi olmamış belediye imar memurlarına, sokak sokak nasıl emirler verdiğini ve onu, çok arkadan takip eden otomobilini, bizim mahallelerde hatırlayan çoktur... Bizce Menderes, imar mücadelesinde sokağa açılan ve eserlerini şehre ve toprağa yazan, tek başvekidir.”¹¹⁷⁸

İmar faaliyetleri sırasında Menderes'in hemen her gün Valilikte kendisi için hazırlanan ofisine geldiği ve burada imar hareketlerini yürüten memurlara emirler

¹¹⁷⁶ *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1956.

¹¹⁷⁷ Orhan Cemal Fersoy, **Bir Devre Adını Veren Başbakan: Adnan Menderes** (İstanbul: Garanti Matbaası, 1971), 278.

¹¹⁷⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı** (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007), 489.

verdiği, ardından herkesin görev yerine dağılırken Menderes'in de planları yerinde incelediği anlatılır:

“Başvekil imar faaliyetleri sürerken hemen her gün Vilayette bulunur. Tüm ekip Başvekiliden direktif almak için her gün Vilayete uğrar, gidip tetkiklerini yaparlardı. Bu arada merkezde plan ve projeleri hazırlayan bir ekip vardı ki başlarında İtalyan Picinati bulunuyordu. Menderes yerli ve yabancı uzman ve mimarlardan bir ekip kurmuştu. Koordinasyonlar merkezde belirlendikten sonra Menderes mutlaka planları yerinde görerek tetkik ederdi.”¹¹⁷⁹

Menderes'in Vilayette çalıştığına ve imar yerlerini dolaştığına dair haberlere sık sık rastlanmaktadır: “Dün akşam saat 16.30'da Park Otelden çıkan Başbakan, şehir içinde kısa bir yürüyüş yaptıktan sonra bazı imar sahalarını gezmiş ve saat 18.30'da otele dönmüştür.”¹¹⁸⁰ gibi...

Sarol'a göre Menderes'in imar işlerine olan ilgisi adeta bir tutku boyutundaydı. Meclis tatile girer girmez İstanbul'a gidiyor, bazen önemli meseleleri bile İstanbul'dan idare etmeye çalışıyordu. Bu durum Menderes'in eleştirilmesine de sebep oluyordu.¹¹⁸¹

Belediye Meclisi 20 Mart 1958'de Menderes'e “Şehrin Fahri Belediye Başkanı” unvanını vermiş; Menderes Meclise teşekkür ederken şunları söylemişti:

“İstanbul'a hizmet edebilmek büyük bahtiyarlıktır. Belediye Meclisinin ve ona bağlı vazifeli arkadaşların İstanbul'a büyük hizmetler ifa etmiş olduklarını söylemekle bahtiyarım. Hükümet olarak biz de İstanbul'a hizmet etmeyi elbette ihmal edemedik.

İstanbul'da başlayan büyük imar ve kalkınma hamlesi hiç şüphe yok ki memleketimizin tarihinde çok büyük bir vakıa olarak yer alacak tesiri bütün vatana şâmil olacak ayrıca memleketi bir baştan öbür başa kavrayacak olan yeni ve geniş bir imar hareketinin başlangıcını teşkil edecektir.”¹¹⁸²

Menderes, İstanbul'daki imar hareketlerinin kalıcılığının sağlanabilmesi için halkın “Bu hareketi sempatik bulmaları, sevmeleri ve benimsemeleri lazım gelir.” düşüncesindeydi. Bu nedenle İstanbul halkını sürekli bilgilendiriyor ve şehrin öneminden söz ediyordu:

“İstanbul'un imarını bugünkü yaşayış ve anlayış icaplarına uygun bir tarzda estetik, rahatlık, trafik ve turistik gibi birçok zaviyelerden ve Türkün bedii zevklerinin ifade ettiği yüksek seviyeyi tebarüz ettirmek, bu hususlarda güzel bir numune vermek bakımlarından ele almış bulunuyoruz. İstanbul'un imarı yalnız bir şehir meselesi, bir İstanbul meselesi değildir. İstanbul'un ve hükümet merkezimiz olan Ankara'nın imarı birer memleket meselesi telakki edilmelidir.

¹¹⁷⁹ **Yassıada Zabıtları IX: İstimlak Davası**, haz. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012): 25.

¹¹⁸⁰ **Cumhuriyet**, 27 Mart 1960.

¹¹⁸¹ Mükerrerem Sarol, **Bilinmeyen Menderes** (İstanbul: Kervan Yayınları, 1983), 300.

¹¹⁸² **Adnan Menderes'in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri**, c. 8 (Kasım 1957-Aralık 1958), haz. Haluk Kılıç (Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 1958), 194-195.

(...) Üniversitesiyle, matbuatıyla, kültür merkezliği ile tarihi ile tatil ve istirahat yeri hüviyetiyle İstanbul'u bir kül olarak ele almak ve onu eşsiz tarihine ve tabiat güzelliklerine layık bir şekilde imar etmek vazifesiyle karşı karşıyayız."¹¹⁸³

Menderes, 17 Eylül 1958 keresteciler çarşısı ve motorlu dokumacılar sitesinin temel atma töreninde ortaya çıkarılan tarihî eserlerden söz etmiştir:

“Güzel İstanbul’umuzun ne tarafına giderseniz gidiniz binbir eserle nurlu bir istikbalin müjdelerini görmek saadetiyle karşılaşacaksınız. Şunu söylemeliyim ki bir memleket bu eserlerden mahrum olmuşsa onun saadet ve refah beklemeye hakkı yok, demektir. (...) Bu gibi işler sabır metanet ister. Bir vatanın baştan başa imarı ise en zor iştir. Vatanı yükseltmek dev mesai, büyük cesaret, sabır ve metanete ihtiyaç gösterir.”¹¹⁸⁴

Görüldüğü üzere Menderes İstanbul ve tarihî eserlerinden imar faaliyetleri vesilesiyle çok sık söz etmiştir. Ancak Menderes’in İstanbul özelinde imara yönelik ilgisi 1954 seçimlerinden sonra yoğunlaşmaktadır. Bu ilgi 1955-1956 yıllarında nihai halini alır. İstanbul gibi memleketin en ücra köşesindeki vatandaşın dahi yapılacak imar işlerinden haberi olacağı göz önündeki bir şehirde imar hareketlerine bu kadar kararlı şekilde giriş yapmasında Menderes’in oy kaygısı mutlaka etkili olmuştur. Ancak İstanbul’a ilk zamanlardan beri ilgi duyduğu da açıktır.

5.4.Dönemin Kültür Kurumlarının Taşınmaz Kültür Varlıklarına Yaklaşımı

Demokrat Parti Dönemi’nde kültür varlıklardan sorumlu kurumların teşkilat yapılarını etkileyen ve kültür varlıklarını alâkadar eden bazı yasal değişikliklere gidilmiştir. Dönemin en önemli değişikliği Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu kurulmasıyla tarihî eser onarımları için her şahıs ve kurumun bu kuruldan onay almasının zorunlu hâle getirilmesidir. Bunun yanı sıra Türkiye’de DP Dönemi’nde Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) Türkiye Millî Komitesi kurulmuş ve böylece Türk müzeciliği uluslararası gelişmeleri yakından takip etmeye başlamıştır.

Dönemin tarihî eserler açısından sorun yaşayan iki kurumu yine Vakıflar Umum Müdürlüğü ve İstanbul Belediyesidir. Özellikle DP iktidarının ikinci yarısında başlayan imar hareketleri bu iki kurumu çok zorlamıştır. Bu kurumlar dışında bu zamana kadar etkinliğini sürdüren diğer kültür kurumlarından Halkevleri ve Köy Enstitüleri bu dönemde kapatılmış; Türk Tarih Kurumu ve Turing Kurumu faaliyetlerini sürdürse de önceki dönemlere nazaran etkinlikleri azalmıştır.

¹¹⁸³ Adnan Menderes’in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri, c. 6 (Ekim 1955-Eylül 1956), haz. Haluk Kılıç (Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 1992), 464.

¹¹⁸⁴ Adnan Menderes’in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri, c. 8, 348.

5.4.1. Millî Eğitim Bakanlığı

DP iktidara geldikten sonra maarif alanında yeni bir ıslahat dönemi başlatmak ve eğitim sistemindeki eksikleri gidermek amacıyla yurt dışından yabancı uzman getirilmesi geleneğini sürdürmüştür. 1950'lerin ilk yıllarında Amerikan eğitim sistemini model almak ve uygulamak isteyen Türkiye'ye Amerika'dan uzmanlar davet edilmiştir. Uzmanlar daha çok müfredatın karmaşıklığı konusunu ele alan raporlarında her dereceli eğitim için önerilerde bulunmuşlardır. Buna karşılık raporlarda eğitim sisteminin bir parçası olarak kabul edilen müzeler ya da kültür varlıklarına ilişkin öneriler mevcut değildir.¹¹⁸⁵

Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde 1944 yılında “Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü” adını alan kültür varlıklarından sorumlu müdürlük bu dönemde aynı isimle çalışmalarını sürdürmüştür. 1950 yılında Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü görevine Hayrullah Örs¹¹⁸⁶ getirilmiştir.¹¹⁸⁷

Osmanlı Dönemi'nde 1917 yılında kurularak Cumhuriyet'e intikal eden ve İnönü Dönemi'nde imar hareketlerinin hızlanmasıyla iş yükü artan Eski Eserleri Koruma Encümeni, “eski saraylar dâhil olduğu hâlde bütün mevcut eserlerin korunmasına nezaret eden ve bunların onarılmalarıyla alâkadar olan ilmî bir teşekkül” olarak varlığını korumaktadır.¹¹⁸⁸

Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünün 1950-1957 yılı faaliyetlerine dair arşivde bulunan bir evrakta kurumun İstanbul'da takip ettiği onarım işleri sıralanmıştır. Buna göre şu işler takip edilmektedir:

Sepetçiler Kasrı ve Davutpaşa Kasrı onarımı, türbelerin onarımı, Topkapı Sarayı köşkleri, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Ayasofya Müzesi ve Aya İrini Anıtı onarımı,

¹¹⁸⁵ Konuyla ilgili Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlarınca basılan raporlar: Kate Wofford, **Türkiye İlkokulları Hakkında Rapor** (Ankara: 1952); John Rufi, **Türkiye'de Ortaöğretim Müşahedeler, Problemler ve Tavsiyeler** (Ankara: 1953); Ellsworth Tompkins, **Türkiye Cumhuriyeti Orta Dereceli Okullarda Organizasyon, İdare ve Teftiş** (Ankara: 1954); Lester Beals, **Rehberliğin Lüzumu Hakkında Rapor** (Ankara: 1955); Roben J. Maaske, **Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Hakkında Rapor** (Ankara: 1956).

¹¹⁸⁶ **Hayrullah Örs**: Eğitimci, müzeci ve çevirmendir. Cumhuriyet Dönemi'nde açılan ilk yurt dışı öğrenim sınavını kazanmış ve Almanya ve İsveç'te sanat ve zanaatla ilgili eğitimler almıştır. Türkiye'ye döndükten sonra Gazi Terbiye Enstitüsünde el sanatları öğretmenliği yapmıştır. 1935-1939 yılları arasında Kültür Bakanlığında müfettişlik yapmış ve köy enstitülerinin kuruluşunda önemli çalışmalara imza atmıştır. 1950 yılında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü; 1954 yılında İstanbul Millî Eğitim Müdürü ve 1961 yılında Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü gibi görevleri üstlenerek müzelerin idaresinde rol oynamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Büyük Üstad Hayrullah Örs (1901-1977), **Mimar Sinan Dergisi**, s. 26 (1977): 5-8.

¹¹⁸⁷ **BCA**, 30-11-01/215-21-17, 27 Haziran 1950.

¹¹⁸⁸ **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllık 4** (İstanbul: Arkeoloji Müzeleri Yayınları, 1950), 46.

Bizans anıtlarından Kariye, Fethiye, İmrahor, Fenari İsa, Bodrum Camisi ve Tefkur Sarayı'nın bakım ve tanzimi, Yedikule Surları ve Altın Kapı'nın bakım ve tanzimi, Zevkî Kadın Sıbyan Mektebi'nin onarımı, Rumeli Hisarı restorasyonu.¹¹⁸⁹

Bunların içinde Rumeli Hisarı onarımına ayrılan para 500.000 lirayken diğerlerinin toplamı 750.000 lira civarındadır. Buna karşılık listede Bizans eserlerinin çoğunlukta olduğu da dikkat çekmektedir.

Aynı evrakta belirtildiği üzere bu yıllarda Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü modern bir anlayışla ve yeni teşhir sistemleriyle müzelerin yenilenmesine çalışmaktadır. Ayıca Umum Müdürlük; müzeler, tarihî merkezler, abideler, arkeolojik ve etnografik faaliyetlerin tanıtımı için yayınlar yapmakta; dergi, rehber, katalog çıkarmakta ve halkın istifadesine sunmaktadır.

Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünün özellikle taşınmaz kültür varlıklarının onarılması konusundaki çalışmaları 1950'lerden itibaren artmıştır. Halit Çal'ın bir çalışması bu konuya dair bazı bilgiler verir. Buna göre müdürlük 1923-1949 yılları arasında yılda 15 kadar eser onarırken; 1950-1963 yılları arasında bu sayı iki katına çıkmış ve 30'a yaklaşmıştır. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün onardığı eserler arasında kaleler ve ören yerleri en fazla orana sahipken, bunu türbeler, medreseler, evler, saraylar, kiliseler takip eder. Eserlerin %40 kadarı Türk-İslam devrine aitken, %33'ü müze binası olarak kullanılan Türk-İslam devri eserleri ve %4'ü müze olarak kullanılan Türk-İslam öncesi devir eserleridir. Ayrıca %22 oranında ören yeri olan Türk-İslam öncesi döneme ait eserlerin onarıldığı görülmektedir.¹¹⁹⁰

Onarılacak eser seçiminde bir yol takip edilmediğini, eserin haraplığı, turizm faktörü, mahallî istekler, politik baskılar gibi faktörlerin onarımlarda tesirli olduğunu Halit Çal belirtmektedir.¹¹⁹¹

Dünyada ve Türkiye'de UNESCO'nun kuruluşunun birinci yıl dönümü münasebetiyle 1956 yılında ilk kez Milletlerarası Müzeler Haftası kutlanmıştır. Bu kapsamda İstanbul Arkeoloji Müzeleri Şark Eserleri Bölümü ve diğer bazı illerde birkaç seksiyon daha ziyarete açılmıştır.¹¹⁹²

¹¹⁸⁹ BCA, 30-01-00/91-568-11, 1957.

¹¹⁹⁰ Çal, "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski", 356.

¹¹⁹¹ agt, 357.

¹¹⁹² BCA, 30-01-00/91-568-11, 1957.

DP Dönemi'nde Türk müzeciliğini ilgilendiren önemli bir karar alınmıştır. Türkiye Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) toplantılarına 1949 yılından beri katılıyordu. DP iktidarının ilk günlerinde, 17-22 Temmuz 1950'de Londra'da düzenlenen ICOM toplantısına da Eski Eserler ve Müzeler Müdürü Hamit Zübeyir Koşay gönderilmişti.¹¹⁹³ 1956 yılında alınan kararla Türkiye'de ICOM Türkiye Millî Komitesi oluşturulmuştur.¹¹⁹⁴

Türkiye Millî Komitesinin kurulmasıyla ICOM'un kararlarının Türkiye'de geçerliliği olmuştur. Millî Komitenin Cumhurbaşkanı Celal Bayar imzalı talimatnamesinde çalışma yeri Ankara Etnografya Müzesi olarak belirlenmiştir. Talimatname'nin ikinci maddesi müze tanımına yer vermektedir:

“Müze sözü ile umumi menfaate hâdim sanata ilme teknolojiye ait koleksiyonlar nebatat ve hayvanat bahçeleri, akvaryumlar ve daimî teşhir salonları olan kütüphaneler ve arşivler kastolunmaktadır.”¹¹⁹⁵

Millî Komite şunları amaçlamaktadır:

1. Türkiye müzelerini ve müze mensuplarını milletlerarası seviyede temsil etmek için bir teşkilat kurmak.
2. Müzeler ve müzecilik mesleğine mensup azalar arasında milletlerarası iş birliğini inkişaf ettirmek.¹¹⁹⁶

Bu talimatname ve ICOM Türkiye Millî Komitesinin kuruluşu ile Türk müzelerinin uluslararası tanınırlığı artarken Türkiye'de müzecilik alanında çağdaş yaklaşımların takibi kolaylaşmıştır.

5.4.1.1. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun Kurulması

DP Dönemi'nin kültür varlıkları teşkilatına en büyük katkısı 1951'de Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun (GEEAYK) kurulmasıdır. Bu kurul doğrudan taşınmaz kültür varlıklarının korunmasından sorumlu ve yaptırım gücü olan tek kurum olduğu için koruma hususunda bir dönüm noktası kabul edilmektedir.

Çeşitli kamu kurumlarının sorumluluğunda bulunan birçok taşınmaz kültür varlığının türlü sebeplerle tahrip olmasına engel olunması maksadıyla 2 Temmuz 1951

¹¹⁹³ BCA, 30-18-01-02/123-56-13, 8 Temmuz 1950.

¹¹⁹⁴ BCA, 30-18-01-02/144-71-11, 24 Ağustos 1956.

¹¹⁹⁵ ICOM Türkiye Millî Komitesi Haber Bülteni, s. 1 (1958): 1-10.

¹¹⁹⁶ age, 10-19.

tarhinde 5805 sayılı kanunla “Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu” teşkil edilmiştir.¹¹⁹⁷

Kanun’un birinci maddesinde Yüksek Kurulun vazifeleri şöyle belirlenmişti:

- “Yurt içinde korunması gerekli mimarî ve tarihsel özelliklere sahip anıtların ve diğer taşınmaz eski eserlerin korunma, bakım, onarım, restorasyon işlerinde uyulacak ilkeleri ve programları saptamak.
- Saptadığı ilke ve programların uygulanmasını genel olarak izlemek ve denetlemek.
- Anıtlar ve taşınmaz eski eserlerle ilgili olarak kendisine sunulacak veya kendi yolları ve incelemeleri ile bilgi edineceği her türlü konu ve uyumsuzluklar üzerinde bilimsel mütalaa vermek.”

Kanun’un ikinci maddesinde belirtildiğine göre Yüksek Kurul üyeleri tarih, arkeoloji, sanat tarihî, mimarlık, estetik, şehircilik alanlarında çalışan kişilerden oluşuyordu. Tüm kurumlardan; her üniversite, Güzel Sanatlar Akademisi, Bayındırlık Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı ile Vakıflar Genel Müdürlüğünden, birer üye seçilmekteydi. Vakıflar Genel Müdürü ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü doğal üyesi sayılıyordu.

GEEAYK’yi, Eski Eserleri Koruma Encümeninden ayıran noktayı Kanun’un 5. maddesi açıklamaktadır: “Hükümet teşkilleri ve tesisleri ile hakiki ve hükmi şahsiyetler kendilerini ilgilendiren hususlarda Kurul kararlarına uymaya mecburdurlar.”

Uygulamada kurulun kararlarına bu kadar kesin şekilde uyulmasa da bu madde ile Türkiye’de ilk kez yaptırımı olan bir koruma kurulu teşkil edilmiş olması koruma bilincinin artışına işaret eder.¹¹⁹⁸

GEEAYK, uzun yıllar Türkiye’de taşınmaz kültür varlıklarının korunmasından sorumlu tek kurum olduğu için imza atılan çalışmaları bir görüş vermesi bakımından önem taşır. Bu çalışmaları Feridun Akozan şu şekilde özetlemektedir:¹¹⁹⁹

- Korunması gerekli binaların tescil ve tespiti işini yürütmüştür.
- Koruma ve restorasyon alanlarındaki kriterleri belirlemiştir.
- Koruma için gerekli kanun, yönetmelik, usûl ve teşkilatlanmayla ilgili önerilerde bulunmuştur.

¹¹⁹⁷ “Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Teşkiline ve Vazifelerine Dair Kanun”, Kabul Tarihi: 2 Temmuz 1951; **Resmî Gazete**, 9 Temmuz 1951.

¹¹⁹⁸ Mumcu, **Eski Eser Hukuku ve Türkiye II**, 56.

¹¹⁹⁹ Akozan, **age**, 23.

- Restoratör mimar yetiştirilmesini sağlamıştır.
- Restorasyon projelerinin hazırlanması usûllerini tespit etmiştir.
- 1951-1976 yılları arasında 8500 kadar konu üzerinde görüş bildirmiştir.
- Kurulun aldığı kararlar aynı zamanda bir arşiv oluşmasını sağlamıştır.
- Kurulun aldığı kararlar arasında çok önemli prensip kararları ve geniş kapsamlı bölge koruma kararları mevcuttur.

GEEAYK, 1951-1969 yılları arasında 12.292 adet evrak almış, 181 toplantı yapmış ve 5.013 karara imza atmıştır. 1983 yılında çıkarılacak olan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'na kadar Kurulun aldığı karar sayısının 20.000 civarında olduğu belirtilmektedir.¹²⁰⁰

Kurulun hazırladığı raporlardan bazılarını yine Akozan listelemiştir. 1950-1960 yılları arasında imza atılan kararlar arasında şu gibi faaliyetler vardır:

- Eski eserleri yaşatmak için bunlara bir fonksiyon vermek hakkında karar (10 Ağustos 1953).
- Menşei vakıf olan eski eserler için hazırlanan bir kanun tasarısı hakkında karar (24 Temmuz 1953).
- Eski eserlerin maili inhidam da olsalar yıkılmayıp tamir edilmeleri hakkında karar (19 Mart 1956).
- Kurul tarafından korunmaları gerekli görülmeyen yapıların yıkılmadan önce rölövelerinin yapılarak kurula gönderilmesi hakkında karar (6 Haziran 1956).
- İstanbul surları hakkında (6 Ocak 1957) ve İstanbul sahil surları hakkında kararlar (6 Ağustos 1957).
- Eski eserlerin maili inhidam da olsalar yıkılmayıp tamir edilmeleri hakkında ikinci rapor (15 Şubat 1958).¹²⁰¹

Bu kararlar göstermektedir ki Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Kurulu, eski eserlere yeni fonksiyonlar vermek anlayışını savunmuş; İstanbul'un surları başta olmak üzere harap olduğu gerekçesi ile eski eserlerin yıkılmasının önüne geçilmesi için çaba göstererek 1956 ve 1958 yıllarında bu konuyla ilgili iki ayrı karar almıştır.

¹²⁰⁰ Gerçek, **age**, 150.

¹²⁰¹ Akozan, **age**, 42.

Kurul, 2 Temmuz 1951’de faaliyete geçtikten sonra vazife ve görevlerini detaylıca açıklayan bir talimatname 10 Mayıs 1952’de çıkarılmıştır. Talimatname’ye göre kurulun bir konuda karar alabilmesi için bu konunun Vekâletlerden, Umum Müdürlüklerden, Vilayet ve Belediyeler ya da kurul üyelerinden biri tarafından Başkanlığa yazılı olarak verilmesi gereklidir. Toplantılar sırasında kurul üyelerine gündeme alınan konuyla ilgili bir dosya sunulur. Kurul isterse konuyu geniş çaplı araştırmak üzere bir komisyon oluşturup konuyu komisyona devredebilir. Karar alınması için çoğunluğun sağlanması gereklidir. Kurul bir karar alınca bunu Millî Eğitim Bakanlığına ve gerekirse ilgili diğer kurumlara yazılı olarak bildirir.¹²⁰²

Sonuçta GEEAYK kültür varlıklarının korunması teşkilatındaki önemli bir boşluğu doldurmuş ancak kurul tarafından verilen kararların uygulanması aşamasını takip eden bir üst mekanizma olmadığı için çoğu zaman kararlara aykırı hareket edilmesi engellenememiştir.

5.4.1.2. Eski Eserlerin Mülkiyeti ve Korunması

DP Dönemi’nde ilk kez müzelerdeki eserlerin kime ait olduğu yani tarihî eserlerin mülkiyet hakkı gündeme gelmiştir. Konunun gündeme gelmesine personel-bakanlık arasındaki ilişkiler neden olmuştur. Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz, *Emanet-i Mukaddese* adını taşıyan ve Topkapı Sarayı’ndaki Kutsal Emanetleri konu alan bir kitap çıkarmıştı. Ancak Tahsin Öz’ün bu kitapta kutsal emanetlerin fotoğrafını yayımlaması, suçlanmasına neden oldu. Hakkında açılan davada “yüzyıllardır mahremiyeti olan Kutsal Emanetlerin bir kitapta yayımlanamayacağı, bu eserlerin Tüm İslam dünyasının özel eşyası olduğu” ve Öz’ün bunları yayımlayarak İslam dünyasına karşı suç işlediği iddia ediliyordu. Tahsin Öz durumu Bakanlığa bildirirken sayısı yüz binleri geçen saray eşyası kayıt altına alınmak suretiyle Türkiye Cumhuriyeti müzesinin malı olmuştur, diyerek envanteri çıkarılıp tasnifi yapılan Kutsal Emanetlerin de bu eşya içinde olduğunu vurgulamıştır.¹²⁰³

“Kutsal Emanetler için bir mahremiyet söz konusu olsaydı Osmanlı Devleti rejimi devam ediyor olurdu.” diyen Tahsin Öz “hilafete bağlı İslam mal-ı müştereki olarak bu eserlerin Millî Eğitim Vekâletinin yed-i emanetinde olduğunu” söyler. Vurguladığı gibi bu eserler müzenin malıdır. Buna rağmen Millî Eğitim Bakanı Salim

¹²⁰² Akozan, *age*, 45- 47.

¹²⁰³ A.K. Osman Nuri Ergin Arşivi, Bel. Mtf. 46582/1, 8 Ağustos 1953.

Burçak'ın makamına hitaben kaleme aldığı dilekçesinde “Bu eserler sizin yed-i emrinizde midir gerçekten?” diye sorar. Kendisinin ömrünü müzelere adadığını, iyi niyetle yayımladığı kitabında yer alan resimler yüzünden suçlanmasının ve hatta hakkında istenilen ağır hapis ve para cezasının karşısında Amerika'daki müzelerin (Metropolitan ve Columbia üniversiteleri) kendisini emektar bir Türk müzecisi olarak tüm masraflarını karşılayıp ağırlamak istemelerindeki ikilemi sorgular.¹²⁰⁴ Bu şahsi dava üzerinden Türk müzelerindeki eserlerin kime ait olduğunun sorgulanması bir süre gündemi meşgul etmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından bu döneme kadar eski eserlerin zarar görmesinin muhtelif sebeplerine ilişkin Halit Çal bazı bilgiler verir. Bu bilgilere göre eski eser tahriplerinin ilk nedeni hukuki eksikliklerdir. 1951 yılına kadar bir binanın eski eser olduğuna karar verecek merci olmaması da bu kapsamda değerlendirilmektedir. 1950-1957 yılları arasındaki eser tahribatları ise kendisinin de değindiği gibi GEEAYK'ye rağmen gerçekleşmiştir. Tahribatları yapanlar memur oldukları için ceza da almamaktadır.

Kültürel sebepler eski eserlerin zarar görmesindeki bir diğer nedendir. Herhangi bir ülkede rejim değişikliği olduğu zaman eski bağların koparılmasının normal olduğunu düşünen Halit Çal, Osmanlı'dan kalan eserlere düşmanlık besleyen taşra idarecilerini örnek vermektedir. Kültürel sebeplerin yerine “taassuba varan imar hevesi” 1950'lerdeki tarihî eser tahribatının ana sebeplerinden biri olarak görülmektedir.¹²⁰⁵

DP iktidarının ilk yıllarında bazı aydın ve yazarlar kültür varlıklarının neden korunamadığına dair fikirlerini paylaşmışlardır. Uzun yıllar İstanbul Müzeler İdaresinin başında bulunan Aziz Ogan'a göre eski eserlerle ilgili sorunların başında, onarımlara ayrılan tahsisatın yetersizliği gelir. Ogan ayrıca halk ve aydınların bu eserleri korumak için üzerine düşeni yapmadığını belirtir:

“Millî abidelerimizin bugünkü harap ve perişan hallerinden kurtarılması için memleketin malî ve iktisadî teşekküllerinin halkın ilgilerini çekecek ve onları himmet ve muavenetlerinin ibzaline davet edecek vasıta ve yolların hazırlanması ve onların faaliyete getirilmesi yine memleketin münevver ve entelektüel kimselerine teveccüh eden bir yurt vazifesi olduğuna şüphe yoktur.”¹²⁰⁶

¹²⁰⁴ A.K. Osman Nuri Ergin Arşivi, Bel. Mtf. 46582/1, 8 Ağustos 1953.

¹²⁰⁵ Çal, “Türkiye’de Cumhuriyet Devri Taşınmaz”, 365-373.

¹²⁰⁶ Aziz Ogan, **Tarihi ve Mimari Abidelerimiz ve Restorasyon İşleri**, TTOK Belleten'in 114. Sayısından (Temmuz 1951) ayrı basım, 7-10.

Haluk Şahsuvaroğlu eski eserlerin envanteri olmamasından şikâyet eder. Acil olarak İstanbul'daki tarihî eserlerin bir envanterinin yapılması gerektiğini, abidelerin sınıflandırılmasını ve bunların türlü bahanelerle yıkılmasına engel olunması lazım geldiğini ifade etmiştir. Bu öneriler 25 yıldır gündemdedir buna rağmen envanter çalışması tamamlanamamıştır. Ona göre “Camilerimizi, çeşmelerimizi, sebillerimizi, mezarlıklarımızı, türbelerimizi, hamam ve hanlarımızı hatta kalabilmiş eski evlerimizi muhafaza etmek şehircilik vazifelerimizin başında gelir.”¹²⁰⁷

Ekrem Hakkı Ayverdi yıllar sonra o günleri değerlendirirken “Eski eserlere alâka ve bakım tamamen tesadüflere terk edilmiştir. Kazara bir bina nazar-ı dikkati üzerinde toplamışsa şöyle böyle bir tamir görmüştür.” diyerek onarımların programlanmamış olmasının yarattığı sorunlara değinmiştir.¹²⁰⁸

Bu eleştirilere karşın 1951 yılından itibaren Millî Eğitim Bakanlığı ve diğer bakanlıkların kültür varlıklarının onarımına ayırdığı tahsisatta artış olduğu görülmektedir. 1923-1951 yılları arasında Maliye ve Millî Eğitim Bakanlıklarından eski eser onarımı ve müzeler için 2 milyon lira civarı para ayrılmışken bu sayı, 1951-1957 yılları arasında 3 buçuk milyon liradan fazladır.¹²⁰⁹

1950-1957 yılları arasında Müzeler ve Anıtlar Müdürlüğüne verilen ödenekler ise şöyledir:

1950 yılında 485.000, 1951 yılında 500.000, 1952 yılında 640.000, 1953 ve 1954 yıllarında 1 milyon 250'şer bin, 1955 yılında 3 milyon, 1956 yılında 3 milyon 250 bin, 1957 yılında 4 milyon 670 bin.¹²¹⁰

Bu veriler DP döneminde kültür varlıklarının onarımlarına ayrılan bütçenin sürekli arttığını ve 1957 yılında en yüksek seviyeye ulaştığını göstermektedir. Teşkilat yapısında olumlu anlamda gelişme yaşayan Millî Eğitim Bakanlığının bu yıllarda yine iki önemli konuyu takip ettiği görülmektedir: Birincisi müzeler ve ikincisi eski eser onarımları. Bilhassa müzelerde takip edilen işlerin düzenlendiği Müzeler Kanunu'nun bugünkü ihtiyaçlara cevap vermemesi nedeniyle tartışılması önemlidir. 1955 yılı sonunda Ankara'da Müzeler İstişare Kurulu toplanmış ve kurul yeni bir kanuna ihtiyaç

¹²⁰⁷ Haluk Şahsuvaroğlu, “Kaybolan Şehir”, **TTOK Belleten**, s. 168 (Ocak 1956): 6.

¹²⁰⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, “Abidelerin Bir Elden İdaresi”, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, c. 6, s. 1 (Ocak 1977): 56-58.

¹²⁰⁹ **İstanbul'un Kitabı** (İstanbul: İstanbul Belediyesi Yayını, 1959), 137.

¹²¹⁰ **BCA**, 30-01-00/91-568-11, 1957.

duyulduğunu ilan etmiştir. Çağdaş ihtiyaçlara cevap verecek ve müzelerin inkişafını ve teşkilatlandırılmasını sağlayacak yeni kanunun hazırlanması için bir komisyon oluşturulmasına karar verilmiştir. Komisyonda Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Haluk Şahsuvaroğlu, Arkeoloji Müzeleri Müdürü Rüstem Duyuran, Ayasofya Müzesi Müdürü Feridun Dirimtekin ve ayrıca Tahsin Öz, Faik Reşit Onat, Hamit Zübeyir Koşay, Reşit Saffet Atabinen, Efdalettin Tekiner gibi bu alanda uzman isimler bulunmaktadır. Biri İstanbul’da ve diğeri Ankara’da toplanacak olan heyetler kanun tasarısı üzerinde çalışacaktır.¹²¹¹

Haluk Şahsuvaroğlu, Millî Eğitim Bakanlığının üzerinde çalıştığı Müzeler Kanunu’nun, müzeciliğimize yeni bir ruh getireceğini, eleman, neşriyat meselelerinin hallolacağını, ziyaretçilerin, müzeleri rahatlık ve kolaylıkla gezebileceklerini ve müzelerin öğretici vazifelerini daha iyi bir şekilde yapacaklarını ümit ve temenni ettiğini söylemiştir.¹²¹²

Ancak bu Kanun’un kabul edildiğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. 1973 yılında kabul edilen Eski Eserler Kanunu’na kadar yeni teklifler değerlendirme aşamasından ileri gidememiştir. Diğer taraftan Cumhuriyet’in ilk yıllarından beri önemli olduğu kabul edilen eski eserlerin tescili işinde hâlâ sona gelinememiş olması bu konudaki bir diğer eksikliği ortaya koyar. “Tescil konusu aslında bütün bir Cumhuriyet devrinin eski esere yaklaşımının özeti gibidir.” diyen Halit Çal, niyet olduğunu, faaliyete geçilmesinin zaman aldığını ve işlerin yarım kaldığını anlatmak istemektedir.¹²¹³

5.4.1.3. İstanbul Müzelerinin Durumu

II. Dünya Savaşı nedeniyle kapatılan müzelerin bir kısmı 1940’ların sonlarında açılmış, bir kısmının açılışı ise 1950’lerde mümkün olabilmisti. 1950 yılının başında Nurullah Berk, Harp dolayısıyla kapalı kalan müzelerin açılmaya başladığından söz ederken, Topkapı Sarayı ve Türk İslam Eserleri Müzelerinin müdürlerinin gayreti ile çok iyi hazırlandığını, ancak diğer müzeler için henüz umut ışığı görülmediğini yazmış ve müzelerin turizm için de önemli olduğunun altını çizmiştir:

¹²¹¹ **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1955.

¹²¹² Haluk Şahsuvaroğlu, “Müzeler Haftası Münasebetile Dün ve Bugünkü Müzelerimiz”, **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1956.

¹²¹³ Çal, “Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi Eski”, 355.

“Türk müzesi bugün, Türk hayatının içine girememiştir. Çok kıymetli elemanlara sahip olan müzeciliğimiz, yenilerle kadrolarını genişletebilir ve maddi imkânlarını çoğaltabilirse Avrupa müzeciliğinin kaydettiği ileri hamleleri herhâlde başaracaktır.”¹²¹⁴

Arkeoloji Müzelerinin *1950 Yılı*’nda savaş yıllarında pasif korumaya geçilerek kaldırılan eserlerin salonlara yeniden yerleştirildiği doğrulanmaktadır. Savaş yıllarından beri muhafazası için Çinili Köşk’ün bodrumunda tutulan eserler yeniden tanzim edilmiş ve yılın sonunda Arkeoloji Müzeleri tüm bölümleriyle yeniden ziyarete açılmıştır.¹²¹⁵

Yılıktan anlaşıldığı üzere Yedikule Hisarı müze olarak ziyarete açıktır. Eski Bizans surlarının bir kısmını teşkil eden Yedikule Hisarı ve Altın Kapı’nın İstanbul’un en eski abidelerinden biri olduğu ve İstanbul’un 500. fetih yıl dönümü için acil bir biçimde onarım beklediği belirtilirken Altın Kapı için İstanbul Belediyesinin tamir kararı aldığı ve projenin Eski Eserleri Koruma Encümenince incelenmekte olduğu ifade edilmiştir.¹²¹⁶ Böylece ilk kez Ayasofya dışında Bizans dönemi eserleri bu kadar önemli görülmüş ve programa alınmıştır.

DP iktidarının ilk aylarında Tahsin Öz, Türk müzelerini değerlendirdiği yazısında özellikle Askerî Müzenin bir binası olmadığını, buradaki silahların tasnifi ve tespitinin uzmanlık gerektirdiğini söyleyerek Türkiye’de müzelerin öneminin hâlen anlaşılamadığının altını çizmiştir. Dönemin başkenti Ankara’da bile övünmeye değer bir müze bulunmadığını, 1930’da açılan Etnografya Müzesinin Türk etnografyasının çok küçük bir bölümünü yansıttığını ve arkeolojik eserlerin de buraya sıkıştırıldığını ifade etmiştir.¹²¹⁷ Öz’ün bu yazısından Dolmabahçe Sarayı’ndaki Resim ve Heykel Müzesinin II. Dünya Savaşı sebebiyle kapatıldığını ve 1947’de yeniden düzenlense bile bazı formaliteler dolayısıyla bu zamana kadar açılmadığını öğrenmek mümkündür. Söylentiye göre hademesi olmadığı için müze kapalı tutulmaktadır.¹²¹⁸

Topkapı Sarayı’nın yeni seksiyonlarının açılmasına 1950’lerde devam edilmiştir. 23 Aralık 1950’de Müzede eski yazılar, cilt ve minyatürler ile İran ve Türk kumaşları daireleri İstanbul valisi ve basın mümessillerinin katılımıyla ziyarete açılmıştır.¹²¹⁹ Sarayın bir başka bölümü diğer saraylardan da alınan eserlerle

¹²¹⁴ Nurullah Berk, “Müzeler”, *Yeni İstanbul*, 18 Şubat 1950.

¹²¹⁵ *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllık* 4, 7.

¹²¹⁶ *age*, 37.

¹²¹⁷ Tahsin Öz, “Eski Eserler ve Müzeler”, *Yeni İstanbul*, 17 Aralık 1950.

¹²¹⁸ *Yeni İstanbul*, 23 Ağustos 1950.

¹²¹⁹ *Yeni İstanbul*, 22 Aralık 1950.

zenginleştirilen Hazine Dairesi'dir. Bu kısım "Osmanlı Hanedanı'na ait kıymetli eşya ile kıymet biçilemeyen ziynet eşyasının teşhiri" ile 1951'de kapılarını açmıştır.¹²²⁰

Topkapı Sarayı Müzesi ile ilgili basına yansıyan bir haberde Müzenin "tarihî bakımdan olduğu gibi coğrafi bakımdan, sanat tarihi bakımından olduğu kadar güzel sanatlarımızın inkişafı bakımından dünyanın herhangi bir memleketinde eşine rastlanması müşkül bir kıymet" olduğu belirtilmektedir.¹²²¹

Devamında "muayyen bir seviyeye sahip olan" her yabancıнын Topkapı Sarayı karşısında hayranlık ve hayrete düşeceği vurgulanır. Hayranlığının sebebi sonsuz hazinelerle huşu veren mazisinden kaynaklanırken hayreti, "Buralardan istifade etmesini bilmeyişimizdendir." Bu yazıda Topkapı Sarayı'nın 1950'deki durumu şöyle anlatılmaktadır:

"Kadrosuzluk, tahsisatsızlık yüzünden ancak haftanın muayyen günlerinde, o da öğleden sonraları olmak şartıyla halka açılabiliyor. Ve yalnız muayyen daireleri. Burada henüz tanzim edilememiş daireler bulunuyor. Buna rağmen, müze idaresinin cidden takdire değer mesaisi ve gayreti sayesinde, imkânlarının fevkına çıkarak, üç yeni daireyi daha umuma açmağa, ziyaret günlerine cuma günlerini de ilaveye muvaffak olmuştur."

Burada değinildiği gibi müzelerin ziyaret gün ve saatleri esnek değildir. Sürekli değişen ve her müzede farklı uygulanan bu durum müzelerin ziyaretini zorlaştırmaktadır. 1954 yılındaki bir haberden müzelerin ziyaret günlerine ilişkin şu bilgileri edinmek mümkündür:

Topkapı Sarayı Müzesinin Hazine Dairesi perşembe ve pazar günleri, diğer seksiyonları ise pazartesi, çarşamba, cuma ve cumartesi günleri açık bulunacaktır. Türk ve İslam Eserleri Müzesi ile Fatih Müzesi perşembe hariç her gün ziyaretçilere açıktır.¹²²² Bizans anıtlarının ziyaret günleri daha farklıdır. Açık olduğu günler yalnız 10.00'dan 16.30'a kadar ziyaret edilebilen müzelerden;

Ayasofya: Pazartesi hariç her gün,

Aya İrini: Cumartesi ve pazar günleri,

Kariye: Pazartesi, çarşamba ve cuma günleri,

Fethiye: Salı ve cumartesi günleri gezilebilmektedir.¹²²³

¹²²⁰ Cumhuriyet, 30 Ekim 1951.

¹²²¹ Yeni İstanbul, 5 Ağustos 1950.

¹²²² Cumhuriyet, 30 Mart 1954.

¹²²³ Cumhuriyet, 19 Nisan 1956.

O yıllarda müzelerle ilgili en ciddi eleştiri yeterli ilgiyi devletin ve sorumlu kurumların göstermiyor olmasına ilişkindi. Ziyaret saatleri ve günlerindeki sıkıntılar, müzelerin kapalı olması gibi konular eleştiriliyordu. Buna rağmen DP Dönemi’nde İstanbul’da yeni müzelerin açılmasına devam edilmiştir. Bunlardan biri İstanbul’da uzun yıllar süren arkeolojik kazılarla ulaşılan Büyük Bizans Sarayı kalıntılarının düzenlenmesiyle açılan Mozaik Müzesidir. Kazılarına 1935’te başlanan, II. Dünya Savaşı nedeniyle ara verilen Büyük Bizans Sarayı; 30 Mayıs 1952’de ziyarete açılmıştır.¹²²⁴ Ancak birkaç ay sonra memur ve müstahdem kadrosu verilemediği ve gerekli tahsisat ayrılmadığı gerekçesiyle kapatılmasına karar verilmiştir.¹²²⁵

Şevket Rado, böyle bir Müzenin açılışının haber dahi verilmediğini şöyle anlatır:

“Zaten bir İstanbullu İstanbul’daki tarih hazinelerinin nerelerde olduğunu öğrenmek için seyyahların peşine takılmalı. Geçenlerde Sultanahmet civarında dolaşırken önüme üç Amerikalı seyyah düştü. Sultanahmet Camii’nin arka tarafında, o harap sokaklarda idik. “Bunlar nereye gidiyorlar?” diye merak ettim. Ellerinde fotoğraf makineleriyle etrafa durup durup bakınarak Arasta Çarşısı denilen gecekondü sokağına daldılar. Bu eski çarşının kemerleri içine vatandaşlar yerleşmişler. Seyyahlar Çarşısı’nın nihayetinde bir kapıdan içeri girdiler. Ben de girdim. Meğer İngiliz arkeologlarının yeni meydana çıkardıkları dünyanın en zengin mozayikleri burada imiş.”¹²²⁶

Rado’nun da altını çizdiği gibi Bizans Devri’ne ait eserler arasında oldukça önemli bir yer olan bu Müzenin civarı ziyaretçi ağırlamaya müsait olmadığı gibi Müze kısa süreli açılışından sonra tahsisat yetersizliği dolayısıyla kapanmıştır. Bu bilgiler II. Dünya Savaşı sonrasında gittikçe önem kazanan turizm ve müze olgusuna yeterince ilgi gösterilmediğinin açık şekilde görülmesine olanak tanır. Onarımlar ağırlıklı olarak Topkapı Sarayı’nda sürmektedir ancak 1924 yılından beri çalışmaların sürdüğü bu Müzenin birçok kısmı da hâlâ harap hâldedir. Müzelere olan ilginin 1952 yılından sonra arttığı ziyaretçi sayılarından anlaşılır:

<u>Yıl</u>	<u>Ziyaretçi Sayısı</u>
1948	17.472
1950	30.730
1952	127.469
1954	148.945
1957	1.623.292. ¹²²⁷

¹²²⁴ **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1952.

¹²²⁵ **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1952.

¹²²⁶ Şevket Rado, “İstanbul Bir Mozaik Müzesi Kazanmış”, **TTOK Belleten**, s. 125 (Ağustos 1952): 4.

¹²²⁷ **İstanbul’un Kitabı**, 137.

DP iktidarının ilk yıllarında Harp dolayısıyla kapatılan müzelerin yeniden açılması dışında Askerî Müze ve Deniz Müzesi gibi önemli bazı müzeler zaman zaman gündeme gelmiş, ancak ikisi de Türk tarihi için kıymetli ve geniş bir koleksiyona sahip olan bu müzelerin kalıcı bir yere sahip olmaları için uzun mücadeleler verilmesi gerekmiştir.

5.4.1.3.1. Askerî Müze

Bugün İstanbul Teknik Üniversitesinin kullanımında olan Maçka Silahhanesi DP Dönemi'nin tartışmalara sebep olan yapılarından. İlk Türk müzesi olarak tarihi 1840'lara uzanan Aya İrini içinde kurulan Askerî Müze, 1940 yılına kadar bu yapıda kalmış; II. Dünya Savaşı sırasında tehlike dolayısıyla müzedeki eserler Ankara ve Niğde'ye gönderilmişti. Eserler 1949'da İstanbul'a dönmüş, Aya İrini'nin harap hâlde bulunmasından dolayı Askerî Müze koleksiyonu Maçka Kışlası içindeki Silahhane binasına getirilmiş ancak yapı onarılmadığı için eserler su alarak zarar görmüştür.¹²²⁸

Önce Millî Savunma Bakanlığı burada bir onarım yaptırmıştır. Zaten masraflı olan onarımdan sonra binanın müzeye dönüştürülmesi için yarışma açılmış ancak sonradan birinci seçilen proje pahalı bulunarak yeni bir plan hazırlanmıştır. Başlanılan onarım sonucunda binanın yalnızca dört duvarının kaldığı söylenmektedir. 1955 yılına kadar süren inşaat tamamlanınca bu kez binanın Teknik Üniversiteye devrine karar verilmiştir.¹²²⁹ Abidin Daver, bu süreci ele aldığı yazısında "Maçka Kışlası'nın mükerrer tamir ve tadilleri için sarf edilen ve edilecek olan paralara acımaktan kendimi alamıyorum." demiştir.¹²³⁰

Bu suretle Askerî Müze koleksiyonu yine açıkta kaldığı gibi zaten birden çok masraf yapılarak onarılan binanın durumu üniversite tarafından beğenilmemiş ve yeniden kapsamlı bir inşaat faaliyetine girişilmiştir. Bütün bu süreçte Askerî Müze Koleksiyonu onarımı süren binanın bodrum katında kutularda bekletilmiş ve 1959'da bu kez Harbiye Mektebi jimnastik salonunun düzenlenmesiyle yapılan müze binasına nakledilmiştir. Bu zaman içerisinde eserlerin bir kısmının gördüğü zarardan dolayı kullanılamaz hâle geldiği ve Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'nden getirdiği Firavun kılıcı, Orhan Gazi'nin miğferi, Selahaddin Eyyübi'nin babası Necmeddin

¹²²⁸ Maçka'da bulunan ve Hazineye ait olan Silahhane binasının Askerî Müze olarak kullanılmak üzere Milli Müdafaa Vekilliğine tahsis evrakı: **BCA**, 30-18-01-02/ 130-70-04, 17 Eylül 1952.

¹²²⁹ Maçka Silahhanesinin İTÜ Maden Fakültesine tahsis evrakı: **BCA**, 30-18-01-02/147-54-01, 19 Ekim 1957.

¹²³⁰ **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1953.

Eyyubi'in kılıcı gibi birçok tarihî eserin Marmara Denizi'ne döküldüğü anlatılmaktadır.¹²³¹

5.4.1.3.2. Deniz Müzesi

Kültür varlıklarına yönelik eleştiriler bu dönemde daha çok programsızlık üzerine yoğunlaşmıştır. Mozaik Müzesinde olduğu gibi tam bir planlama yapılmadan açılan ve sonrasında kapatılması gündeme gelen bir diğer müze, Deniz Müzesidir. İstanbul'un tarihî koleksiyonlarından birini oluşturan Deniz Müzesi, 1948 yılında türlü mücadelelerle Dolmabahçe Sarayı'nın yanında yer alan Dolmabahçe Camisi'nde açılmışken 1950 yılında yeniden taşınması gündeme gelmiştir (Ek 9).

Dolmabahçe Camisi'nin tekrar ibadet edilmek üzere halka açılmasının kararlaştırıldığı 29 Ağustos 1950'de basına yansımıştır. Aynı haberde Deniz Müzesinin daha elverişli olan Dolmabahçe Sarayı'nın eski garaj kısmına naklolacağı belirtilmiştir.¹²³² Ancak birkaç ay sonra taşınma haberinin doğru olmadığı, yeni salonların teşhir için hazırlandığı, doğrudan saray halkı için yapılan ve yakınlarında bir mahalle ve yerleşim yeri olmadığından cemaatsiz kalan Cami'nin müze olmaya devam edeceği bir başka haberle duyurulmuştur.¹²³³

Müzenin Müdürü Haluk Şahsuvaroğlu Dolmabahçe Camisi'nin Deniz Müzesi olarak kullanılmasının şehircilik uzmanı Prost'un fikri olduğunu anlatırken DP iktidarı başladıktan sonra caminin Vakıflar Umum Müdürlüğüne iade edilmesine ve ibadete açılmasına karar verildiğini sonraki yıllarda doğrulamıştır.¹²³⁴ Şahsuvaroğlu'nun verdiği bilgiye göre 1951 yılından itibaren Müzenin taşınması için uygun bir bina aranmaya başlanmıştır.

Müzenin nereye taşınacağına dair bir bilinmezlik durumu söz konusuysen Ankara'ya giden Şahsuvaroğlu, Müzenin Çırağan Sarayı'na taşınmasına karar verildiğini bildirmiştir.¹²³⁵

Bu kararı yerinde bulan dönemin yazarlarından Hamdullah Suphi Tanrıöver, Çırağan Sarayı'nın harap hâlinin herkesi üzdüğünü, şimdi Deniz Müzesi olması

¹²³¹ Gerçek, **age**, 349-353.

¹²³² **Yeni İstanbul**, 29 Ağustos 1950.

¹²³³ **Vatan**, 8 Ocak 1951.

¹²³⁴ Haluk Şahsuvaroğlu, "Bir İstanbul Valisi", **Cumhuriyet**, 22 Şubat 1961.

¹²³⁵ **Vatan**, 19 Mayıs 1951.

kararını sevinçle karşıladıklarını, bu sayede Saray'ın kendi mazisine layık bir istikbale kavuştuğunu ifade eder.¹²³⁶

Ankara'da alınan karara göre dört duvarı ve temelleriyle yangın sonrasında uzun yıllardır bekleyen Çırağan Sarayı tamir edilerek Deniz Müzesi hâline getirilecektir (Ek 10). Yeni yapılan binaya yalnız Dolmabahçe Camisi'ndeki eserler değil, yıllardır Kasımpaşa'daki ambarda harap hâlde bekleyen eserler de getirilecektir. Ayrıca Çırağan Sarayı'nın etrafı temizlenerek tanzim edilecek ve rıhtımına tarihî topraklar yerleştirilecektir. İşlemlerin başlaması için bir kararname ile Çırağan enkazının Millî Savunma Bakanlığına tahsisi beklenmektedir.¹²³⁷

Ancak bir müddet sonra Deniz Müzesi için Beşiktaş'ta Barbaros Türbesi yakınlarında yer ayrıldığı, Çırağan Sarayı'nın ise bir otele dönüştürüleceği bildirilmiştir.¹²³⁸ Bu suretle taşınma işi gerçekleşmemiş, Deniz Müzesi 1955'e kadar Dolmabahçe Camisi'nde kalmıştır.

Menderes Dönemi imar faaliyetleri başladıktan sonra Dolmabahçe Meydanı'nın düzenlenmesine karar verilince, Müzenin tarihî kadrgaları dâhil olmak üzere tüm eserleri bir anda tehlike altında kalmıştır. Bu olayı o tarihlerde Deniz Müzesinde askerlik görevini icra eden Sanat Tarihçisi Semavi Eyice anlatır. 1955 yılında Ankara'dan gelen ani bir telefonla Müzenin kapatılması ve içindeki eşyaların toplanması istenmiştir. Müzeye gönderilen 100 erin aynı gün Müze ile caddeyi ayıran duvar ve eski kayıkhanesi binası ile kürekçilerin yatakhane olan binayı yıktığını anlatır. Cadde genişletilmesi için yapılan bu yıkımlar Deniz Müzesinin tarihî koleksiyonunu açıkta bırakmıştır.¹²³⁹

Müzenin eşyaları yeniden Haliç'teki tersanenin depolarına nakledilmiş ve Deniz Müzesi ancak 1961 yılında Beşiktaş'taki Maliye binası yıkılıp yerine yeni bir müze binası inşa edilince açılabilmiştir.¹²⁴⁰

5.4.1.3.3. Çırağan Sarayı'nın Otel Olması

Deniz Müzesi olacağı söylentisi ile gündeme gelen Çırağan Sarayı'nın otel olması fikri aslında uzun yıllar tartışılmış, 1946 yılında Çırağan Sarayı enkazı yerine

¹²³⁶ **Vatan**, 19 Mayıs 1951.

¹²³⁷ **Vatan**, 15 Mayıs 1951.

¹²³⁸ **Cumhuriyet**, 24 Aralık 1952.

¹²³⁹ Aktaran: Ayşe Hür, **Çok Partili Dönemin Öteki Tarihi- 1: İnönü ve Bayar'lı Yıllar (1938-1960)**, (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2015), 174-175.

¹²⁴⁰ **Tercüman**, 18 Ocak 1961.

otel yaptırılmak amacıyla saray arsası Belediye'ye devredilmişti.¹²⁴¹ Ancak Belediye buna imkân bulamamış ve enkazın bir başka kuruma tahsisi için gereken zorunlu yasal sürenin dolması beklenmiştir.

Belediye 1952 yılında otel olması düşünülen Çırağan Sarayı'nın enkazının yıkılması için bir ihale açmıştır. Planlandığına göre sarayın yerine yapılacak olan turistik otel, bahçe ve parklarla 58.000 m² saha işgal edecek; Şeref Stadı da buradan kaldırılacaktır. Otelin inşası bir yıl içinde tamamlanacaktır.¹²⁴²

Çırağan Sarayı'nda otel yapmak için bir İngiliz otelcilik şirketi Belediye ile temasa geçmiştir.¹²⁴³ Görüşmeler bir yıldan fazla sürmüş, sonunda Çırağan Sarayı'nın, İstanbul'da açılan Hilton Otel'e ortak olan Emekli Sandığına devredilmesine karar verilmiştir. Konu 11 Nisan 1955'te Şehir Meclisi'nde müzakere edilmiş ve karar alınmıştır.

“Çırağan Sarayı'nın Enkazı ile Arsasının Hazineye İadesi ve Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığına Devri Hakkında Kanun” 20 Mayıs 1955'te kabul edilmiştir.¹²⁴⁴ Kanun'un birinci maddesi otel hâline getirilmek üzere İstanbul Belediyesine devredilmiş olan Çırağan Sarayı enkazı ile arsasının Hazineye iade edildiğini belirtir. İkinci maddeye göre Maliye Vekâleti Saray enkazı ve arsasını turistik hâle getirilmek üzere İcra Vekilleri Heyetince tensip edilecek bir bedelle Emekli Sandığına devre salahiyetlidir.

Bir müddet sonra konuyla ilgili çıkan haberde “Çırağan Sarayı'nın otel hâline ifrağı işinin bir müddet daha gecikeceği” bildirilmiştir. Habere göre Emekli Sandığına devri gerçekleşen enkazda yapılan tetkiklerde görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Enkazı inceleyen komisyon üyelerinin bir kısmı modern bir otel binası yapılmasını isterken bir kısmı da saray mimarisini muhafaza eden bir otelin yapılması görüşündedir. Birinci görüşü paylaşılanlar bu şekilde daha fazla oda kazanılacağını ve gelirin daha çok olacağını savunmakta, ikinci görüşü savunanlar işin estetik yönünü vurgulayarak Osmanlı mimarisinin muhafazasında ısrarcıdır. “Hadisenin inkişafı, Çırağan harabelerinin bir müddet daha harabe hâlinde kalacağını göstermektedir.”¹²⁴⁵

¹²⁴¹ **BCA**, 30-18-01-02/110-08-10, 21 Ocak 1946.

¹²⁴² **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1952.

¹²⁴³ **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1953.

¹²⁴⁴ **Resmî Gazete**, 27 Mayıs 1955.

¹²⁴⁵ Kazım Kıp, “Çırağan Sarayı Meselesinde Ortaya Çıkan İhtilaf”, **Cumhuriyet**, 5 Ekim 1955.

Bu tartışmalar bir yıl kadar sürmüş, Saray'ın Emekli Sandığına devri ancak 31 Ocak 1956'da gerçekleşmiştir.¹²⁴⁶ 1956 yılının sonbaharında otel inşaatının başlayacağı duyurulmuştur.¹²⁴⁷ Haberde belirtildiğine göre Emekli Sandığı ile Amerikan otelcilik şirketi arasında anlaşmaya varılmıştır. “İstanbul Ambassador” adını alacak otel iki kısım hâlinde inşa edilecektir. Şeref Stadi'nin olduğu kısımda inşa edilecek ilk bölüm eğlence yerlerine ayrılacaktır. Enkazın bulunduğu kısımda Çırağan Sarayı'nın bakiyelerinin restoresi ile sarayın eski görünüşünün muhafaza edileceği, içinin ise en baştan yapılacağı bir inşaat planlanmıştır.

Tüm bu planlamalara rağmen Çırağan Sarayı'nın otel olması da uzun yıllar sürmüş, çıkan anlaşmazlıklar ve diğer bazı sorunlarla otel ancak 1990 yılında açılabilmiştir.

5.4.1.4. Millî Sarayların Durumu

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Maarif Vekâleti emrine verilmeyip Millî Saraylar Müdürlüğü adı altında kurularak TBMM'ye bağlanan Topkapı Sarayı dışındaki saray ve kasırlar, DP iktidarına kadar hükümetin kullanımına açık olmuş ancak halkın ziyaretine açılmamıştı. Atatürk ve İnönü dönemlerinde devlet ikametgâhı ve konukevi olarak kullanılan, içinde çeşitli ulusal ve uluslararası kongre ve toplantıların tertiplendiği Dolmabahçe Sarayı; DP Dönemi'nin ilk yıllarında ziyarete açıldı.

Celal Bayar'ın cumhurbaşkanı olmasının ardından devlet idarecilerinin kullanımında olan Dolmabahçe Sarayı terk edilmiş; bu tarihten sonra Millî Saraylara bağlı yapıların ziyarete açılması gündeme gelmiştir.

Cumhurbaşkanlığı görevini üstlendiği ilk günlerde Dolmabahçe Sarayı'nı niçin müze yapmıyorsunuz, diye soran bir muhabire Bayar; olumlu yaklaşınca *Milliyet* gazetesinde konuya değinen bir yazı çıkmıştır:

“Doğru fikir! Evet, kubbeleri, sultanların saadet ve felaket hikâyeleriyle çın çın çınlanmış olan bu koca, hantal, her biri birkaç büyük oteli içine alacak kadar hantal saraylarda Demokrat Cumhurbaşkanlarının işi ne? Bu alayışe, bu saltanata ne lüzum? Bir Cumhurbaşkanı nihayetinde bir vatandaşdır ve her vatandaş gibi bir apartıman katında pekâlâ oturabilir. Saraylar müze yapılsa, millet her gün Ayasofya'yı gezer gibi buraları gezse dolaşsa kapıları hayalet kervansarayları gibi sınıksız kapalı kalacağına açılmalı ve hatta yalnız saraylar millete açılmalı, meşhur Savarona yatı da Atatürk'ün son günlerini yaşadığı tarihî bir gemi olarak müze hâline konsa... Çok daha iyi olmaz mı?”¹²⁴⁸

¹²⁴⁶ BCA, 30-18-01-02/141-118-12.

¹²⁴⁷ *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1956.

¹²⁴⁸ “Celal Bayar ve Galip Hoca”, *Milliyet*, 27 Mayıs 1950.

Millî Saraylar 1924 yılında çıkarılan yasayla “millele intikal ettiği” halde Atatürk döneminde sergi ve konferans salonu olarak kullanılan Dolmabahçe Sarayı dışındaki hiçbir saray halka resmen açılmamıştı. Devlet ileri gelenlerince kullanılmaya ve devlet misafirhanesi olarak işlev görmeye devam eden sarayların halka gerçek anlamda ne zaman açılacağı çok partili hayata geçişle beraber daha yüksek sesle sorulur oldu. DP iktidara gelir gelmez bu sarayların ziyarete açılması konusunu gündeme alarak değişen halkçılık anlayışını da göstermek istemiş olabilir. Ancak saraylar tartışıldığı kadar uzun süre açık kalamayacak ve açıldıktan kısa bir zaman sonra türlü sebeplerle yeniden ziyarete kapatılacaktır.

Buna rağmen DP özel ilgi gösterdiği Millî Sarayların Hazineye devri için iktidara gelir gelmez çalışma başlatmıştır. 5 Haziran 1950 tarihli TBMM Başkanlık Divanı şu kararı almıştır:

“1933’ten beri TBMM tarafından idare edilen Millî Sarayların Hazineye devri ve idare şekli hakkında icabeden hukuki hususlar tekemmül ettirilerek gereken kanun tasarısının Hükümetçe hazırlanıp yüksek Meclise gönderilmesi hususunun Başbakanlığa bildirilmesine karar verildi.”¹²⁴⁹

Cumhuriyet gazetesinin 30 Haziran 1950 tarihli haberine göre Dolmabahçe Sarayı’nın halka açılması için hazırlıklara başlanmıştır. 22 Temmuz’da Cumhurbaşkanı Bayar ve Başvekil Menderes sarayları gezerek bilgi almışlardır. İstanbul Milletvekili Salih Fuat Keçeci Dolmabahçe Sarayı’nda sarayların durumu, içindeki eşyalar, tablolar hakkında izahat verirken Bayar sarayların böyle temiz tutulmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Buradan Beylerbeyi Sarayı ve Küçüksu Kasrı’na geçen heyet, sarayların en iyi şekilde korunması için ilgililere emir vermiştir.¹²⁵⁰

Dolmabahçe Sarayı ziyarete açılmak üzere hazırlanırken saray içindeki eşyaların incelenmesine karar verilmiştir. 1 Ağustos 1950’de Dolmabahçe Sarayı’nda toplanan Meclis Hesapları Tetkik Encümeni, saray eşyalarının kontrolü için çalışmaya başlamıştır. Encümen, hilafetin ilgasından sonra Hükümetçe ve Maliye Vekâleti kanalıyla teslim alınan saraylardaki eşyaları tespit ve tetkik edecektir.¹²⁵¹

Araştırmalar başladıktan kısa bir süre sonra saray eşyasında eksikler olduğuna dair haberler çıkmış,¹²⁵² eserleri tetkik etmek üzere kurulan komisyonun sözcüsü

¹²⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, Birleşim: 6, c. 1 (5 Haziran 1950): 23-24.

¹²⁵⁰ *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1950.

¹²⁵¹ *Yeni İstanbul*, 2 Ağustos 1950.

¹²⁵² *Yeni İstanbul*, 13 Eylül 1950.

Kâmil Boran, çalışmanın devam ettiğini, Maliye Müfettişlerinden mürekkep bir heyetin defter kayıtlarını incelediğini ifade etmiştir.¹²⁵³

Komisyonun raporu Kasım ayında açıklanmıştır: “Yekûnu 280 bini aşan bu eşyanın 1924 ve 1933 tahrirlerine göre karşılaştırılması uzun sürmüş ve tam netice henüz alınamamıştır.” Bu haberde birçok eşya sürekli hareket hâlinde olduğundan ve kurumlar arasında gidip geldiğinden eşyanın tespiti uzun sürmüştür. Her eşya yeniden modern usullere göre kaydedilmiştir.¹²⁵⁴

Komisyon kayıp olan eşyalar olduğunu doğrulamıştır. O güne kadar fotoğraflı kayıtları alınmayan eşyaların bazılarının CHP Dönemi’nde Florya Köşkü ve Cumhurbaşkanlığı ikametgâhlarına hatta bazı milletvekillerinin evine götürüldüğü ifade edilerek ne kadar eşyanın zayii olduğunun belirlenmesinin güçlüğüne değinilmiştir. “Milletin malını çalanların millete hesap vermesi gerektiği” belirtilerek dönemin Başbakanı, Meclis Başkanı hatta Cumhurbaşkanı için Meclis tahkikatı açılması talep edilmiştir.¹²⁵⁵

Eski Osmanlı sarayları ve bu sarayların taşınabilir eşyaları üzerinden partiler arası mücadeleye girişilmesinin esas sebebi kültür varlıklarına sahip çıkılması endişesinden ziyade iktidar kaygısı ve siyasi çekişmelerdir. Vatandaşın hakkında yönelik bir tartışma havasına sokulan bu meseleye halkın ilgi göstereceği açıktır. Aslında Millî Saraylardaki eşya, Osmanlı’dan devralınırken kayıt altına alınmış ve bu eşya arasından gerekli görülenler çeşitli devlet kurumlarına, elçilik binalarına, okullara gönderilmiş ya da satılmıştı. Bu listelerin dışında kalan ve sarayda kullanılmakta olan eşyaların arasında kayıp olduğu ve zarara uğradığı iddia edilen eserler olması gündemde beklendiği gibi büyük bir etki yaratmıştır.

Mecliste saray eşyalarının tartışıldığı günlerde diğer müzelerde de eserlerin çalındığı ya da kıymetli taşlarının sahteleriyle değiştirildiği gibi söylentiler duyulmuştur. Topkapı Sarayı’nda bulunan Şah İsmail tahtının taşlarının çalınması Mecliste bahis konusu olunca Remzi Oğuz Arık “Kendinize gelin! Türk müzelerinde böyle bir şey asla yapılmaz.” diye tepki vermiştir. Bu konuda Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri söz alarak “Bugüne kadar çok şeyler duyduk ama milletin şan ve şerefini

¹²⁵³ **Yeni İstanbul**, 8 Ekim 1950.

¹²⁵⁴ **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1950.

¹²⁵⁵ **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1951.

teşkil eden bu tarihî eşyalarda bir suistimal yapıldığını duymadık.” diyerek bu konuyu tahkik edeceğini açıklamıştır.¹²⁵⁶

Sonuçta Millî Saraylarda kaybolan ve zarar gören eserlerle bunlara sebep olanlar hakkında Meclis soruşturması açılmasına karar verilmiştir.¹²⁵⁷

Millî Eğitim Bakanlığı da birkaç yıl sonra belirli aralıklarla konuşulan müzelerdeki eserlerin harap olduğu ya da kaybolduğu söylentilerine karşı bir tahkikat açılmasına karar vermiştir. Millî Eğitim Bakanı Celal Yardımcı bu çalışma başlarken “Müze mevzuunu bir kül olarak ele almamız ve büyük bir ıslahat faaliyetine girişmemiz lazım gelecektir.” demiştir.¹²⁵⁸ Ancak Bakanın sözünü ettiği bu büyük ıslahat hareketine ancak 1980’lerde başlanabilmıştır.

Millî Saraylar eşyasının durumu tartışılırken Dolmabahçe Sarayı 12 Ekim 1950’de ziyarete açılmıştır (Ek 11). Ancak ziyaret gün ve saatleri çok kısıtlıdır ve bilet alması da zordur. Sarayı gezmek isteyenler pazartesi günleri İnönü Stadyumu’ndan ücretsiz giriş kartlarını alacaklar ve perşembe günleri saat 14’ten sonra sarayı ziyaret edebileceklerdir. Günlük ziyaretçi sayısı 300 kişi ile sınırlı tutulmuştur. Öğrenciler ve yabancı seyyahlar haftanın diğer günleri de sarayı gezebileceklerdir.¹²⁵⁹

Sarayın açıldığı ilk gün gelen ziyaretçilerle konuşan *Cumhuriyet* gazetesi muhabiri onlara görüşlerini sormuştur. Bir ziyaretçi şunları söylemiştir:

“Çok şükür DP iktidarına ki bize bugünleri gösterdi. Sarayı biliyordum. Çok işitmişim, fakat bugün gördüklerim hakikaten çok muazzamdır. Şimdi padişahların ne kadar kapalı bir kutu içinde yaşayıp, milleti nasıl ihmal ettiklerini daha iyi anlıyorum. Burası milletin parasile yapılmış, fakat yalnız bir zümre istifade etmiştir.”¹²⁶⁰

Bir diğer ziyaretçi sarayların halka gezdirilmesinin çok iyi bir karar olduğunu, böylece eski tarihi daha iyi anlamak imkânı bulduklarını ifade etmiştir. Bir kısım ziyaretçi ise bir kapıdan girip diğerinden çıktıklarını ve fazla bir şey görmediklerini söyleyerek şikâyet etmiştir.

Dolmabahçe Sarayı ziyarete açılırken Beylerbeyi Sarayı’nın resmî konuklara tahsis edileceği duyurulmuştur.¹²⁶¹ Diğer taraftan Beylerbeyi Sarayı’nın müstemilat yapılarının ve arazisinin bazı kısımları 1951-1952 yıllarında çeşitli kurumlara

¹²⁵⁶ *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1951.

¹²⁵⁷ *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1951.

¹²⁵⁸ *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1954.

¹²⁵⁹ *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1950.

¹²⁶⁰ *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1950.

¹²⁶¹ *Milliyet*, 19 Haziran 1950.

verilmiştir. Yol ve çocuk bahçesi olmak üzere bir kısım arazisi 1951 yılında Belediyeye devredilmiş¹²⁶², diğer bir bölüm arazinin kullanımı ise 1952 yılında Deniz Askeri Subay Okulu için gerekli görüldüğü gerekçesi ile Millî Savunma Bakanlığına terk edilmiştir.¹²⁶³ Beylerbeyi Sarayı'nın bahçe duvarları ve müştemilatından olan eski hamam binası 1953 yılında onarılmıştır.¹²⁶⁴

Bu arada Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Dolmabahçe Sarayı'nda bazı etkinlikler düzenlemeyi sürdürmüş, ayrıca devletin resmî kabullerinde saray protokol yerini korumuştur. Milletlerarası Kadın Hukukçular Teşkilatı Kongresi delegelerini Dolmabahçe'de kabul eden Celal Bayar,¹²⁶⁵ 19 Mayıs 1953'te sarayda bir Gençlik Balosu düzenlemiştir.¹²⁶⁶ Yine kendisinin ev sahipliğinde 1953 yılında İstanbul'un Fethi'nin 500. Yılına Kutlama Derneği, Kadınlar Birliği, İstanbul Vilayeti Protokol Müdürlüğü, İstanbul Belediyesi Neşriyat Müdürlüğünün katılımıyla bir "Garden Parti" düzenlenmiştir.¹²⁶⁷

Cumhurbaşkanı Bayar ayrıca İstanbul'u ziyaret eden Amerikan Filosu Amiralini,¹²⁶⁸ Yunan Kral ve Kraliçesini,¹²⁶⁹ Avrupa Birliği Genel Sekreterini¹²⁷⁰ ve Almanya Federal Cumhuriyeti mebuslarını¹²⁷¹ Dolmabahçe Sarayı'nda karşılamıştır.

Dolmabahçe Sarayı DP Dönemi'nde belirli gün ve saatlerde ziyaret edilebilirken devletin kabul ve toplantı salonu olarak da kullanılmıştır. 1954 yılında Emirgan'daki tarihî Sarı Köşk yandıktan sonra "ilgililerin aldığı karar gereğince bundan böyle Dolmabahçe Sarayı'nda balo ve toplantılar verilmeyeceği" duyurulmuştur.¹²⁷²

Millî Saraylarda kayıp olan eşya meselesi 1955 yılında yeniden alevlenmiştir. Bunun üzerine Dolmabahçe Sarayı, geçici bir süreyle ve "görülen lüzum üzerine" kapatılmıştır. Yeniden ziyarete ne zaman açılacağına dair bilgi verilmemiştir.¹²⁷³

TBMM'de 21 Mart 1955 günü "Millî Saraylardaki Eşyaya Dair Meclis Hesaplarının Tetkiki Encümeninin Tezkeresi" münasebetiyle bazı tartışmalar

¹²⁶² BCA, 30-18-12/124-106-12, 14 Şubat 1951.

¹²⁶³ BCA, 30-18-12/129-59-04, 23 Temmuz 1952.

¹²⁶⁴ Cumhuriyet, 17 Temmuz 1953.

¹²⁶⁵ Milliyet, 8 Temmuz 1952.

¹²⁶⁶ Milliyet, 19 Nisan 1953.

¹²⁶⁷ Milliyet, 8 Haziran 1953.

¹²⁶⁸ Milliyet, 6 Ağustos 1950.

¹²⁶⁹ Cumhuriyet, 14 Haziran 1952.

¹²⁷⁰ Cumhuriyet, 1 Nisan 1953.

¹²⁷¹ Cumhuriyet, 11 Nisan 1953.

¹²⁷² Milliyet, 21 Temmuz 1954.

¹²⁷³ Cumhuriyet, 7 Nisan 1955.

yaşanmıştır. Burada Başvekil Menderes “Türk milleti, yapılan usûlsüzlük bir suistimale müsait midir, bilmek ister.” diyerek kaç parça ve ne kadarlık eşyanın kaybolduğunun açıklanmasını istemiştir. Buna karşılık sarayları tetkik eden Encümen adına konuşan Tevfik İleri öncelikle sarayların genel durumuna değinmiştir. Diğer müzelerdeki geniş kadrolara nazaran 37 bölümden oluşan Dolmabahçe Sarayı’nın tamamından sorumlu kişi sayısının bir müdür, 5-10 memur ve 50 hademe olduğunu belirtmiştir. Kaybolduğu tespit edilen 39 parça eşyanın değeri 284.000 liradır. Bu eşyalar çay takımı, kaplama çay kaşığı ve tepsisi gibi bir sandık dolusu eşya olarak belirtilmektedir.¹²⁷⁴

DP iktidarının ilk yıllarında sarayların halka açılması için gerekli tüm şartların hazır olduğu vurgulansa da Millî Saraylar Müdürlüğüne bağlı sarayların birer müze olarak halka açılması için uzun süre beklenmesi gerekmiştir. Dolmabahçe Sarayı’nın yeniden ziyarete açılması ancak 1961’de mümkün olacaktır. 1956’da meydana gelen deprem nedeniyle sarayın zarar gördüğü açıklanmış; 1960 Askerî Müdahalesi’nden sonra bazı komisyon çalışmaları da bu saraydan yürütülmüştür.¹²⁷⁵ Millî Saraylar Müdüriyetine bağlı diğer kasır ve köşklerin müzeye dönüştürülmesi ancak 1980’lerde gerçekleşmiştir.

5.4.1.5. Türbelerin Açılması

DP iktidarından hemen önce bazı tarihî şahsiyetlerin türbelerinin açılmasına karar verilmişti. Bu faaliyetlere bu dönemde hız verildi ve açılış törenleri miting alanlarına dönüşürken açılış konuşmalarında Türk kahramanlarının hikayeleri anlatıldı.

Açılışı yapılan türbelerin en önemlilerinden biri olan Fatih Sultan Mehmed Türbesi 12 Temmuz 1950 günü Vali Gökay ve “İstanbul’un Fethinin Beşyüzüncü ve Müteakip Yıllarını Kutlama Derneği” üyelerinin katılımıyla açılmıştır.¹²⁷⁶ Törende Gökay’ın yaptığı konuşma dikkat çekicidir:

“Memleketin en sıkıntılı günlerinde Karadeniz’e açılan Atatürk bu şehri terk ederken en büyük kuvveti ve duayı şüphesiz Fatih’in ruhundan almıştır. İslam tarihinde Feth-i Mübin diye anılan, dünya tarihinde ortaçağı kapayarak yeni çağı açan Fatih İstanbul’un kurtarılmasını bütün ruhu ile arzu etmişti. Onun türbesi, cumhuriyet tarihimizin ve inkılapların icabı olarak Büyük Millet Meclisi kararıyla bir müddettir kapalı bulunuyordu. Memleketin selameti bahis mevzuu olunca inkılapların doğurduğu zaruretleri her şeyden üstün tutmamız lazımdır. Bu sebeple kapalı

¹²⁷⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 10, Birleşim 53, c. 6 (21 Mart 1955): 33-37.

¹²⁷⁵ Milliyet, 26 Ağustos 1960.

¹²⁷⁶ Cumhuriyet, 12 Temmuz 1950.

bulunan türbeyi milletin hükümrânlık hukukunu temsil eden Cumhuriyet Hükümeti adına kadirbilir halkımıza açıyoruz.”¹²⁷⁷

Belediye Reisi tarafından açılan bir diğer türbe, “tarih ve sanat bakımından büyük değeri bulunan Eyüp Türbesi” de bundan bir müddet sonra 1 Eylül 1950’de açılmıştır.¹²⁷⁸

DP Dönemi’nde tarihî şahsiyetlerin türbelerinin tanzim edilmesi süreci 1955 sonrasında da sürmüştür. İdris-i Bitlisi, Müstakimzade Saadettin, Mehmed Emin, Abdurrahman Şeref, Ahmet Refik Bey ve Zekai Dede gibi isimlerin mezarları düzenlenmiştir.¹²⁷⁹

1959 yılında türbelerin bakımsız durumunu ortaya koyan Tahsin Öz, “Tarihî eserlerin bakımı, dünya muvacehesinde bir kültür davası olmakla beraber ecdada ve büyüklere hürmet Türk’ün ezeli bir şiarıdır.” diyerek en harap olandan başlanmak suretiyle tüm türbelerin acil olarak kurtarılmasını asil Türk milletinden istemektedir.¹²⁸⁰

Görüldüğü gibi türbe açılışlarında yapılan konuşmalarda geçmişte türbelerin inkılapların selameti için kapatıldığı ve artık Türk büyüklerinin hatırasını yaşatacak birer tarihî anıt gibi görüldüklerinin altı sıklıkla çizilmiştir. Bu türbeleri yeniden ziyarete açarak yeni nesle Türk büyüklerini anlatan Cumhuriyet hükümetinin özverili çalışmaları vurgulanmıştır.

Sonuçta DP Dönemi’nde Millî Eğitim Bakanlığı başta müzeler ve kendisine bağlı kurul ve encümenlerin çalışmalarıyla ilişkili olarak tarihî anıtların onarımı faaliyetleriyle ilgilenmiş ve Atatürk Dönemi’nde sorumluluğu altına verilen türbelerin ziyarete açılması işlerini takip etmiştir.

5.4.2. Vakıflar Umum Müdürlüğü

Atatürk ve İnönü dönemlerinde Vakıflar Umum Müdürlüğü idaresindeki bir kısım vakıf eseri satılmış, kiralamış, tahsis edilmiş ve yıkılmıştı. Öte yandan büyük Osmanlı camileri başta olmak üzere onarılan, yeni işlevler verilerek hayatına devam eden vakıf eserleri de az değildi.

¹²⁷⁷ **Yeni İstanbul**, 15 Temmuz 1950.

¹²⁷⁸ **Yeni İstanbul**, 2 Eylül 1950.

¹²⁷⁹ **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1956.

¹²⁸⁰ Tahsin Öz, “Türbeleri Mahvolmaktan Kurtaralım”, **TTOK Belleten**, s. 208-209 (Mayıs-Haziran 1959): 10.

DP iktidarı öncesinde bilhassa askeriye'nin ve Toprak Mahsulleri Ofisinin kullanımında olan tarihî yapıların boşaltılması için bazı tamim ve talimatlar çıkarılmış ancak yine de bu işgallerden kurtarılamayan eserler kalmıştı.

Önceki yıllarda olduğu gibi DP Dönemi'nde de İstanbul'daki imar faaliyetleri kapsamında devredilmesi gerekli vakıf arazileri pek çok kez tartışma konusu olmuştur. Arşivde bulunan evraklardan anlaşıldığı üzere Unkapanı'nda,¹²⁸¹ Pendik'te,¹²⁸² Fatih'te,¹²⁸³ Karaköy'de¹²⁸⁴ çok sayıda arsa ve parsel parasız olarak Belediye'ye devredilmiştir.

İlk yıllarda vakıf eserlere yönelik faaliyetlerde onarım haberlerinin ön plana çıktığı görülür. Ayrıca bir şekilde şahıslara satılan camiler bu dönemde de haber olmaya devam etmiştir. Bunlardan biri Kazasker Ahmed Abdurrahman Camisi'dir. Cami bundan 40 yıl önce tapu ve kadastro kayıtlarıyla ikiye bölünerek iki ayrı şahsın üzerine geçirilmiştir. O dönemde yangın yerinde metruk hâlde bulunan camiye yakın oturan iki şahıs; imar faaliyetleri sırasında arazilerinin bir kısmı yola verilince kendilerine de cami arazisinden birer parça verilmiştir. Vakıflar İdaresi ve mahalle halkı Cami'nin onarımına girişince camiye ortak olan bu iki şahsın varlığı da ortaya çıkmıştır. Vakıflar camiye geri almak için dava açmış, ancak şahıslardan biri tapulu malı olan camiye geri vermeyeceğini, vatandaşların gelip namazlarını kılabilceğini beyan etmiştir.¹²⁸⁵

İstanbul'un imarı 1955'ten itibaren artan bir hızla önem kazanırken Vakıflar Umum Müdürlüğüne yürütülen faaliyetler de artmıştır. Dönemin Vakıflar Umum Müdürlüğü Baş Mimarı Ali Saim Ülgen, memleket ölçüsünde ele alınan restorasyonlarla bu zamana kadarki en yoğun onarım çağının başladığını söyler. Ülgen'in verdiği bilgiye göre 1947-1957 yılları arasında 5 milyon lira harcanarak 94 cami ve mescit restore edilmiştir ve tüm restore işlerinin 1960'ta tamamlanması planlanmaktadır.¹²⁸⁶ Ülgen bu açıklamayı yaparken bu işin DP tarafından yapıldığını kastetmez. Onarımların 1940'ların ikinci yarısında yoğunlaştığını söyler. Buna karşılık *Cumhuriyet Arşivinde* bulunan bir evrakta Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün

¹²⁸¹ **BCA**, 30-18-01-02/129-48-05, 13 Haziran 1952 ve **BCA**, 30-18-01-02/135-39-12, 15 Nisan 1954.

¹²⁸² **BCA**, 30-18-01-02/130-90-17, 10 Aralık 1952 ve **BCA**, 30-18-01-02/129-47-16, 9 Haziran 1952.

¹²⁸³ **BCA**, 30-18-01-02/ 131-12-18, 15 Şubat 1953.

¹²⁸⁴ **BCA**, 30-18-01-02/144-69-08, 18 Ağustos 1956.

¹²⁸⁵ **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1955.

¹²⁸⁶ "Süleymaniye Mimari Külliyesinin Restorasyonu ve Tamiri", **TTOK Belleten**, s. 189 (Ekim 1957): 6.

1923-1957 yılları arasında yaptığı işler değerlendirilirken 1950-1957 yılları arasında 1.105 adet cami ve mescidin tamir edildiği bilgisine yer verilmiştir. Yani DP döneminde cami ve mescit onarımları öne çıkmaktadır. Bunlar için 17.250.000 lira harcanmıştır. 1939-1949 yılları arasında bu işlere sarf edilen paraysa 6.790.000 liraydı.¹²⁸⁷ Bu durum DP döneminde değişen din siyasetinin bir yansıması olarak görülebilir.

DP Dönemi'nde vakıfları ilgilendiren asıl değişiklikler 1956 yılından sonra gerçekleşmiştir. 27 Haziran 1956'da kabul edilen yeni Vakıflar Kanunu ve 10 Eylül 1957'de çıkarılan Aslında Vakıf Olan Tarihî ve Mimari Kıymeti Haiz Eski Eserlerin Vakıflar Umum Müdürlüğüne Devri Kanunu ile vakıfların idari teşkilatında büyük değişimler yaşamıştır. Bu kanunun çıkarılmasındaki öncelik vakıf eserlerin korunarak geleceğe aktarılmasından çok Osmanlı mirasına sahip çıkıldığının gösterilmesidir.

5.4.2.1. Teşkilat Yapısında Değişiklikler

Bu dönemde Vakıflar Umum Müdürlüğünün teşkilat yapısındaki ilk değişiklik 27 Haziran 1956'da kabul edilen 6760 sayılı Vakıflar Umum Müdürlüğü Vazife ve Teşkilatı Hakkında Kanun ile yaşanmıştır.¹²⁸⁸

Başvekâlete bağlı olmayı sürdüren Vakıflar Umum Müdürlüğü bu yeni kanunla 8 ayrı daireye taksim edildi. Bunlar arasında kültür varlıklarıyla ilgili işleri takip edecek daire Abide ve Yapı İşleri Dairesiydi. Bu Dairenin Abideler Şubesinde bir başmimar, bir restorasyon mütehassısı, bir rölöve mütehassısı, üç yüksek mimar ve bir memur görevliydi. Teşkilat gelişse bile tüm Türkiye'de tarihî ve mimari önemi olan anıtlardan sorumlu kurumun personeli hâlâ çok azdı.

Vakıflar Umum Müdürlüğü dairelerinden Hayır İşleri ve Mülhak Vakıflar Müdürlüğü ya da Emlak Müdürlüğü konuya göre gerekirse çalışmalara dâhil olabiliyordu. İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü doğrudan merkeze bağlıydı ve gerekli görüldüğü takdirde İstanbul'da müdürlükler ihdas etme yetkisine sahipti. Kanun vakıf yapıların tamiratında takip edilecek yolu açıklıyor ve İstanbul Vakıflar Müdürlüğüne belli bir meblağa kadar keşif evrakı hazırlanmaksızın tamirat izni veriyordu. (Madde 8)

¹²⁸⁷ BCA, 30-01-00/96-601-09, 1957.

¹²⁸⁸ Resmî Gazete, 30 Haziran 1950.

Vakıf teşkilatındaki bu değişikliğin ardından vakıf eserlerin tek elde toplanmasına yönelik önemli bir karara imza atıldı. 10 Eylül 1957’de kabul edilen 7044 sayılı “Aslında Vakıf Olan Tarihî ve Mimari Kıymeti Haiz Eski Eserlerin Vakıflar Umum Müdürlüğüne Devri” adını ve maksadını taşıyan kanunun gerekçesi özetle şöyleydi:¹²⁸⁹

“Memleketimizdeki ecdat yadigârı tarihî ve mimari kıymeti haiz eski eserlerden pek çoğu aslında vakıf yoluyla meydana gelmiş oldukları hâlde bugün gerek hususî kanunlarına tevfi kan ve gerek sair yollarla Vakfın elinden çıkarak Hazinesin, belediyelerin veya hususî idarelerin mülkiyetine geçmiş bulunmaktadır. Ancak esefle arz etmek lazımdır ki bahis konusu eserler lâıkiyla bakılıp tamirleri yapılamamakta ve perişan bir duruma düşmüş bulunmaktadır. Memleketin serveti olan bu gayrimenkullerin lâıkiyla tamir edilmesi, sınırlı imkânları olan ve onarımlar hususunda uzun tecrübeleri bulunmayan kurumlar aracılığıyla mümkün olmamaktadır. Bunlardan vakıf yoluyla meydana getirilmiş olanların bu konuda ihtisas sahibi olan Vakıflar Umum Müdürlüğü mülkiyetinde toplanması fayda sağlayacaktır.

Uzun yılların ihmali nedeniyle tamir edilerek kurtarılması gereken bu eserler için harcanacak bütçe Vakıflar Umum Müdürlüğünün bütçesinin çok üstünde olduğundan Hazinesin bu kuruma yardım etmesi şarttır.”¹²⁹⁰

Bu Kanun 1924’ten itibaren vakıf eserlerin problemlerinin doğru tespit edildiğini ve bu problemlerin çözülmesi için en uygun yolun arandığını göstermektedir. Kanun’un birinci maddesi, aslında vakıf olarak vücuda gelip Hazine, Belediye ya da özel idarelerin mülkiyetine geçmiş bulunan vakıf eserlerden tarihî veya mimari kıymeti olanların mülkiyetini tekrar Vakıflar Umum Müdürlüğüne devretmektedir. Kanunun ikinci maddesine göre devredilen eski eserler eğer kiraya verilmişse altı ay içinde kiracılar tahliye edilecektir. Dördüncü maddeye göre Vakıflar İdaresinin mülkiyetine geçecek olan eski eserlerin tamir ve bakımları için her yıl Maliye Vekâleti bütçesinden pay ayrılacaktır. Bu Kanun’un neşrinden önce başlanan eski eser tamirlerine eski malikler devam edeceklerdir.

Böylece Cumhuriyet’in ilk yıllarında birtakım yasalarla çeşitli kurumlara dağıtılan vakıf eserlerin daha fazla zarar görmesi engellenmek istenmiştir. Ayrıca yıllardır birbirleriyle iletişimini olumsuz yönde etkileyerek ihtilaflara yol açan vakıf eserler nedeniyle kurumların Başvekâlete başvurmalarının önü alınmıştır. Gerek tamiratlarla ilgili gerek idari anlamda sorunlar yaşayan çeşitli kurumların elinde bulunan vakıf eserlerin yeniden tek elde toplanması birçok sorunun çözümü olacaktır. Ancak Vakıflar Umum Müdürlüğünün mevcut bütçe ve personeli ile zaten yetişemediği o kadar vakıf eseri varken, bir de bu eserlerin sorumluluğu yeniden

¹²⁸⁹ **Resmî Gazete**, 13 Eylül 1957.

¹²⁹⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 10, İçtima 3, İnikat 90, c. 20 (10 Ekim 1957).

Vakıflar Umum Müdürlüğüne verilince kurumun Hazine bütçesiyle desteklenmesi gerekmiştir.

Bu değişiklik sonrasında vakıf eserlerin yeniden Vakıflar Umum Müdürlüğü idaresine devredilmesi zaman almıştır ancak tarihî eserlerin en önemli sorunlarından biri olan birden çok kurumun bu eserler üzerinde söz hakkı olması meselesi hukukî olarak çözülmüştür.

5.4.2.2.Vakıf Eserlerin Durumu

DP Dönemi'nde vakıf eserlerin kapsamlı onarımı 1955'ten sonra başlamıştır. Ancak bu yıllardan önce de bazı onarım faaliyetleri olduğu görülmektedir. Bazı vakıf camileri şahıslarca ya da Belediye tarafından onarılmıştır. Mesela Eminönü'nde bulunan 500 yıllık Yavaşca Şahin Camisi, bölgedeki tüccar ve esnaf tarafından tamir ettirilmiştir.¹²⁹¹

Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün 1923-1957 yılları arasındaki faaliyetlerine dair bilgiler veren arşiv evrakında halk tarafından yeni camiler yaptırmak veya harap hâlde olanları tamir ettirmek için dernekler kurulduğu bilgisine yer verilmiştir. Aynı evraka göre 1953-1957 yılları arasında 7.173 hayrat tamir veya inşa edilmiştir ve bunlara 15 milyon lira yardımda bulunulmuştur.¹²⁹²

1953 yılında tarihî abidelerin esaslı şekilde tamirine karar verildiği ve bu amaçla 100.000 liralık tahsisat ayrıldığına dair çıkan bir habere göre Beyazıt, Sultanahmet, Yeni Cami gibi eserler tamir edilecektir.¹²⁹³

Bu yıllarda Yeni Cami'nin minarelerinden birinin taşları döküldüğü için şerefeden yukarı kısmının yıkılmasına ve yeniden yapılmasına karar verilmiştir.¹²⁹⁴ Ancak bir minarenin onarımının yaklaşık iki yıl sürmesi tepkilere neden olmuştur.¹²⁹⁵ 1953 yılının Ağustos ayında başlayan minarenin tamiri 1955 yılının Nisan ayında tamamlanabilmiştir.¹²⁹⁶

Halit Çal'ın verdiği bilgilere göre Vakıflar Umum Müdürlüğü 1952 yılından itibaren önceki yıllara göre dört kat fazla sayıda eski eser onarmıştır. Onarım sayısı bu

¹²⁹¹ **Yeni İstanbul**, 10 Temmuz 1950.

¹²⁹² **BCA**, 30-01-00/96-601-09, 1957.

¹²⁹³ **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1953.

¹²⁹⁴ **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1953.

¹²⁹⁵ **Cumhuriyet**, 21 Aralık 1954.

¹²⁹⁶ **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1955.

yıldan itibaren 100'ün üzerine çıkmıştır. Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından onarılan eserler arasında %65 camiler, %7 türbeler, %6 medreseler, %6 hamamlar, %5 külliyyeler, %3 kervansaraylar, %2 hanlar ve %2 tekkeler yer tutar.¹²⁹⁷

Her ne kadar çok sayıda eser onarım programına alınmış olsa da hiçbir kurul kontrolünden geçmeyen ve şahıslarca hayrat olarak yaptırılan onarımlar da dâhil olmak üzere kültür varlıklarının onarımının gelişigüzel biçimde yapıldığını gösteren birçok örnek vardır. Bu örnekler tarihî eser onarımlarına gerekli özenin gösterilmediğinin kanıtıdır.

DP Dönemi'nde 1955 yılından itibaren hız kazanan İstanbul'un imarı kapsamında imar faaliyetleriyle eş zamanlı olarak büyük camilerin onarımına başlandığı görülür. Bu kapsamda Eyüp, Beyazıt, Zal Mahmut Paşa, Davut Paşa, Sultanahmet, Üsküdar Atik Valide, Rum Mehmet Paşa, Nuruosmaniye, Yeni Cami, Sultan Selim, Büyük Piyale, Laleli, Emirgan ve Şehzadebaşı camilerinin tamir edilmesi için karar alınmıştır.¹²⁹⁸

Bu dönemde kültür varlıkları açısından olumlu gelişmeler de yaşanır. Mesela DP Dönemi'nde onarılan vakıf eserler arasında uzun yıllar depo olarak kullanılan Nusretiye Camisi, Kılıç Ali Paşa Camisi ve Tophane Çeşmesi bulunur. Bu eserler Tophane Meydanı düzenlemeleri sırasında tamir edilmiştir.¹²⁹⁹

Vakıflar Umum Müdürlüğü yalnızca Türk eserlerini değil, eski Bizans kiliseleri olan Fethiye, Kalenderhane, Küçük Ayasofya, Zeyrek, Arap Camisi, Gül Camisi gibi yapıların da acilen tamir edilmesi için Valilik emriyle bir program hazırlamıştır.¹³⁰⁰ Bizans eserlerinin öne alınmasının sebebi, 16-19 Eylül 1955 tarihleri arasında İstanbul'da yapılacak olan 10. Uluslararası Bizans Tetkikleri Kongresi'dir.¹³⁰¹

Kongre'ye katılmak üzere bu alanda çalışan pek çok yabancı uzman İstanbul'a gelmiştir. Kongre kapsamında Tekfur Sarayı, İvaz Ağa Camisi ve Anemas Zindanlarında başlatılan tamiratların kısa sürede tamamlandığı bilinmektedir. Tekfur Sarayı'nın etrafı ve Anemas Zindanları aydınlatılmış ve etrafları düzenlenmiştir.¹³⁰²

¹²⁹⁷ Çal, "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski", 357.

¹²⁹⁸ **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1955.

¹²⁹⁹ **İstanbul'un Kitabı**, 87.

¹³⁰⁰ **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1955.

¹³⁰¹ **Cumhuriyet**, 16 Eylül 1955.

¹³⁰² **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1955.

Ayrıca Bizans Dönemi eserlerinin öne çıkarılması için “civarlarının tanzimi ve buralarda yer alan gecekonduların yıkılacağı” haberi basına yansımıştır.¹³⁰³

Bu arada İstanbul’da 6-7 Eylül 1955’te meydana gelen olaylarda zarar gören dinî yapıların onarılması için dönemin Vakıflar Umum Müdürü Hüsamettin Ersun 1956-1957 bütçesine 10 milyon lira konulduğunu ifade etmiştir.¹³⁰⁴ Aynı açıklamada Ersun’un verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere 1956 yılında Sultanahmet, Mihrimah, Mahmut Paşa camilerinin onarımı yapılmaktadır.

Ersun, aynı açıklamasında Galata’daki yanmış Yeni Camii arsasında 350 odalı büyük bir iş hanı yaptırılacağını; Tahtakale’deki Rüstem Paşa Camisi’nin meşhur çinilerinin eşine az rastlanmasına rağmen caminin sağındaki solundaki yerler ve hatta caminin giriş kısmı şahıslara satıldığı için onarılamadığını beyan etmiştir. Vakıflar Umum Müdürlüğü eski eserlere sahip çıkmak istese de bu her zaman kolay olmamıştır. Bu örnekler bu görüşü doğrular niteliktedir. Burada Ersun’un öne çıkardığı her iki eser de sonraki süreçte yeniden gündeme gelecektir.

Vakıflar Umum Müdürlüğünce satılan ve kiralanen camilerin 1955 yılındaki durumlarına ilişkin bir yazı yazan Kadırcan Kafil; Türkiye Anıtlar Derneğinin bilhassa eski cami ve mescitlerle meşgul olduğunu, ancak bunlar arasında kiralanen ya da işgal edilenlerin tamir edilemediğini gündeme getirmiştir. “*Camilerimiz Ne Hâlde?*” adını taşıyan bu yazısında;

Galata’da Arap Camisi yanındaki Yeni Valide Camisi’nin yıkılıp arsasının bir Yahudi’ye kiralandığını,

Süleymaniye’deki eski Huffaz Mektebi’nin Halk Partisi tarafından kullanıldığını,

Sultanahmet’teki Nakilbend Camisi’nin kereste deposu olduğunu,

Babıali’deki minaresi kırık Fatma Sultan Camisi’nin jandarma elbise deposu olduğunu,

Fatih’te Hafız Paşa Camisi’nin kereste enkazı satan birine kiralandığını ve senelerdir tahliye edilemediğini,

¹³⁰³ **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1955.

¹³⁰⁴ **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1956.

Uzunçarşı'daki Atik İbrahim Paşa Camisi'nin sanat sahibi bazı kimselerce işgal edildiği ve etrafının gecekonduyla çevrelendiğini,

Aynı yerde Beyazıd-ı Cedid Camisi'nin boya fabrikası olarak kullanıldığını,

Kantarcılar'daki Fatih Devri eseri Demirtaş Camisi'nin Vakıflar İdaresince kiraya verildiğini ve yumurta deposu olarak kullanıldığını,

Çarşıkapı'daki Hüseyin Ağa Camisi'nin marangoz atölyesi olduğunu,

Vefa'daki Mimar Ağa Camisi'nin nalbant atölyesi olduğunu,

Fatih'te Mimar Sinan'ın kendi adına yaptırdığı mescidin yıkıldığını, yalnız minaresinin ayakta kaldığını,

Küçüksu'daki Mihrimah Valide Sultan Camisi'nin Halk Partisi tarafından kullanıldığını,

Bebek'te Kayalar Mescidi'nin bir kadına kiralandığını söylemektedir.¹³⁰⁵

Bu eserlerin ortaya koyduğu sonuç şudur: Yıllar boyunca büyük camiler onarılırken küçük boyutlu olanlar, bilhassa mescitler muhtelif şekillerde kullanılmak üzere ya kiralanmış ya satılmış, sonrasında da durumlarıyla ilgilenen bir kurum olmamıştır. Tahsisatlar tarihî ve mimari olarak öne çıkan büyük eserlere bile yetmezken yukarıda örnekleri görülen bu gibi eserlerin bir gelir kaynağı olarak görüldüğü açıktır. Dahası herhangi bir vesileyle şahıs ya da kurumların kullanımına geçen veya bu kimselerce işgal edilen yapılar eğer tarihî ve mimari önemleri ile dikkat çekmiyorsa bu yapılarla kimse ilgilenmemiştir.

Bu tarihten sonra imar faaliyetleri sırasında bu gibi küçük eserler daha fazla zarara uğramış; yeniden yapılacağı iddiasıyla tepki çekmeden ortadan kaldırılan küçük camilerin birçoğu yok olmuştur.

İstanbul'da 1957 senesinde yapılan işlere dair bilgiler veren bir başka arşiv evrakında 1956-1957 onarım yılında hangi işlerin takip edildiğine dair bilgiler vardır. Bunlar arasında zarar gören başka eserlerle alakalı bilgilere de rastlanmaktadır.¹³⁰⁶

Nusretiye Camisi'nin şadırvan avlusundaki eski medrese bakiyesi, Kurul kararına rağmen, "Sayın Başvekil'in emirleri uyarınca yıkılıp" hazırlanan projeye göre

¹³⁰⁵ Kadircan Kafli, "Camilerimiz Ne Halde?", **Yeni Sabah**, 8 Mart 1955.

¹³⁰⁶ **BCA**, 30-01-00/116-734-39, 1957.

buraya korkuluklu teras yapılmaktadır. 1951’de GEEYK kurulmuş ancak her şahıs ve kurumun Kurul kararına uyması zorunlu olduğu halde bu kuralı öncelikle Başvekil çiğnemiştir. Aynı evrakın ortaya koyduğu zarar gören diğer kültür varlıklarından bazıları şunlardır:

- Arap Ahmet Paşa Türbesi yıktırılarak taşları civarındaki Perizat Hatun Camisi arsasına dizilmiştir. Dolmabahçe’den Akademi binasına kadar olan saha, yeşil saha olacağından çalışmalar bitince türbe uygun bir yerde yeniden monte edilecektir.
- Yeni Cami Muvakkithanesi geriye çekilmek üzere demonte edilmiş; Kurul onayıyla monte işlemine başlanmıştır.
- Çemberlitaş’ta Atik Ali Paşa’nın duvarları imar planına göre geri çekilecektir.
- Simkeşhane restore edilip iş hanı hâline getirilecektir.

Topkapı-Aksaray yolu üzerindeki Şehremini Camisi yeni bir yapı olup mahallelinin isteği üzerine caddeye çıkıntı teşkil ettiği için geriye çekilecektir.

Bu evrakta imar faaliyetleri sırasında zarar gören kültür varlıklarının örnekleri açıkça görülmektedir. Ancak basında ön plana çıkarılan haberler çoğunlukla onarılan eserlerdir. Zarar gören eserlere ilişkin haberlere pek rastlanmaz.

1957 yılı sonlarına doğru İstanbul’da imar hareketlerine paralel olarak tamiri yapılan 100’den fazla abide olduğu söylenmektedir. Süleymaniye Camisi’nin 400. yılının kutlanması için Süleymaniye Külliyesi’nin onarımı bu yıllarda gündeme gelmiştir. Ülgen, tarihî hüviyetini yeniden kazanacak olan Süleymaniye’nin şehrin imarı kapsamında ön plana alınmış en büyük Türk eseri olduğunu ve çevresindeki medreselerin yeniden işlevlendirileceğini açıklamıştır. Medreseler talebe yurdu, askeriyenin kullanımında olan darüşşifa ise tahliyesinden sonra dispanser hâline getirilecektir.¹³⁰⁷

Süleymaniye Camisi ve etrafında yapılan çalışmalarla ilgili olarak bir başka yazar şunları kaydetmektedir:

“Süleymaniye Camii’ni 70 metre genişliğinde azim bir caddenin ortasında, bütün millî ve tarihî haşmetiyle yükselir görmek müjdesinin sevinci içindeyiz. Öyle anlaşıyor ki yeni plan, sadece trafiği düğümleyerek, İstanbul halkını bir yerden bir yere gidemez hâle getirmiş bir darlığın önüne geçmekle kalmayacak, aynı zamanda bizim bir zamanlar mimari sanatında ne yüce abideler kurmuş bir medeniyetin çocukları olduğumuzu, bu abidelerin her yanını açarak,

¹³⁰⁷ “Süleymaniye Mimari Külliyesinin Restorasyonu ve Tamiri”, 7.

bütün dünyaya arz etmek gibi, göz ve gönül dolduran bir hedefe ulaşacaktır. Camilerimizin, türbelerimizin, medreselerimizin, hamamlarımızın, çeşmelerimizin etrafını açılmış görmenin estetik ferahlığı, millî ruhumuza belki de yeni ufuklar açacak yeni hamleler yaptıracaktır.”¹³⁰⁸

Aynı yazının devamından öğrenildiği üzere yol açılması sırasında tarihî Beyazıt Hamamı da yıktırılacaktır. Yazar bu yıkımı gerekli görür: “Vaktiyle halk için kurulan bu eseri, yine halk için fedâ etmek, gönül burkan bir hâdise olsa dahi mümkün görülebilir.”¹³⁰⁹

Türkiye’nin ilk restoratör mimarlarından olan Cahide Tamer 1950’lerin sonunda ülkede tarihî eser onarımlarının hangi boyutta olduğuna dair bilgi bağlamında Türkiye’de restorasyon nedir bilmeyen kimselerin eleştirilerine ehemmiyet verildiğinin altını çizer. Örneğin Süleymaniye Camisi’nin restorasyonu yapıldığında fazla beyaz bir hâlde yenilendiği birçok kişiler tarafından söylenmiştir. Buna karşılık Tamer bunun doğru olduğunu, zamanla oturacak bir müdahale olduğunu söylemiştir:

“Bunu söyleyenler; bu binadaki büyük duvar satırlarının gayet çirkin bir manzara arz eden kalın kireç badanasıyla örtülmüş olduğunu bilmez görünüyorlar; bu tabakanın bu şekilde nankör bir çalışmayla ortadan kaldırılması icap ederdi. Böylece serbest kalan taş yüzü; yağmur, güneş ve hava tesirlerine maruz kalacak ve eski patinine kavuşacaktır. Ancak bu zamana mütevakıftır ve bu neticeye vâsıl olabilmek için birkaç sene lazımdır.”¹³¹⁰

Vakıflar Umum Müdürlüğü dışında İstanbul Belediyesi de imar kapsamında birçok vakıf camisinin restorasyonunu gerçekleştirmiştir. 1957’de yalnız Molla Çelebi Camisi için harcanan paranın 1949’da tüm camilere ayrılan parayla eş değer olduğunu ilan eden Belediye, *İstanbul’un Kitabı*’nda yıllar boyunca kaç caminin ne kadar bütçeyle tamir edildiği listelenmiştir:

1949’da 7 cami	169.272 liraya
1950’de 10 cami	293.149 liraya
1951’de 13 cami	1.910.412 liraya
1952’de 24 cami	528.135 liraya
1953’te 21 cami	879.903 liraya
1954’te 23 cami	972.784 liraya
1955’te 34 cami	888.555 liraya

¹³⁰⁸ Nihad Sâmî Banarlı, “Açılan İstanbul”, **Hürriyet**, 6 Ekim 1956.

¹³⁰⁹ agm.

¹³¹⁰ Cahide Tamer, “Cumhuriyet Devrinde Eski Eser Anlayışı ve Onarım Faaliyetleri”, **Rölöve ve Restorasyon Dergisi**, c. 1, s. 1 (1974), 10.

1956'da 40 cami 1.031.051 liraya

1957'de 85 cami 4.797.244 liraya tamir edilmiştir.¹³¹¹

Aynı kitapta “İstanbul imar edilirken ecdat yadigârı büyük küçük bütün camilerimiz, mescitlerimiz esaslı surette tamir görmektedir.” denilerek büyük camilerin hem etrafının açıldığı hem de kısa zamanda tamir edildikleri; harap olan kısımları restore edilirken mahalle içlerindeki küçük camilerin bile sağlam şekilde yeni baştan inşa edildiği ifade edilmektedir. Bu söylemlerde bütün cami ve mescitlerin esaslı tamirinden bahsedilmesine rağmen 1957'de en yüksek onarım sayısı 85'tir. Ayrıca küçük camilerin bile sağlam biçimde yeniden inşa edilmesinin gereği de tartışmaya açık bir konudur. Popülist söylemlerle kültür varlıklarının gerçekten korunduğunu kabul etmek zordur. Bir yıl içinde yüze yakın caminin onarımı yapıldıysa bu onarımların sağlamlığının araştırılması zorunludur. Bütçe olsa bile Türkiye'de o yıllarda tarihî eser onarımında uzman ustaların sayısının az olduğu bilinmektedir. Bütün bunlar bir arada değerlendirildiğinde onarım faaliyetlerinin artışında tarihî eserlerin korunmasından çok halkın ilgisini çekmek anlayışının baskın olduğu düşünülmektedir.

Ayrıca yukarıda örnekleri verildiği üzere birçok küçük cami harap olmaya devam etmiştir. Bu gibi cami ve mescitlerin örneklerine ancak başka sebeplerle gazetede yer verilir. Örneğin 1958'de yol çalışmaları sırasında yıkılmasına karar verilen bir kilise nedeniyle Partikhane istimlak faaliyetlerini eleştirmiştir. Bunun üzerine çıkan bir haberde bugüne kadar 48 caminin yıkıldığı belirtilirken ilk defa yıkım kararı verilen bir kilise için Patrikhane'nin itiraz etmesi eleştirilmiştir (Ek 12). Bu da kültür varlıklarının seçiminde takip edilen yolun sorgulanmasına neden olmaktadır.

5.4.3. İstanbul Belediyesi

DP iktidarında İstanbul Belediyesinin başlıca meşguliyeti şehrin imarıdır. İmar faaliyetlerini Menderes'in imar işlerini devralmasından önce ve sonra olmak kaydıyla iki bölümde incelemek gerekir. İnönü yıllarının sonlarında İstanbul Belediyesi, hükümetin vadettiği yardımı alamadığı ve kendi bütçesi ile planlanan işleri hayata geçirebilmesi mümkün olmadığı için zor durumda kalmış ve imar hareketleri durmuştu. DP Dönemi'nde imar faaliyetleri yeniden ele alındı ama bütçe sıkıntısı 1956'ya kadar çözülemedi. Bu tarihte Belediyenin mevcut bütçesi ile hiçbir iş

¹³¹¹ İstanbul'un Kitabı, 130.

yapılamayacağını ifade eden Başvekil Menderes, İstanbul'un imarını bir "devlet işi" olarak ele almaya başlayınca İstanbul'un imarında yeni bir dönem başlamıştır.

Demokrat Parti Dönemi'nin ilk Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay'dır. DP öncesi dönemde 18 Ekim 1949'da göreve getirilen Gökay¹³¹² bu vazifesini 1957 yılı sonlarında Bern Büyükelçiliğine atanıncaya kadar sürdürmüştür.¹³¹³ Gökay'dan sonra İstanbul'un vali ve belediye başkanlığı görevlerini kısa süreli olarak sırasıyla Mümtaz Tarhan ve Ethem Yetkiner yürütmüş; 1958 yılındaki kanun değişikliği ile valilik ve belediye başkanlığı görevleri birbirinden ayrılmış ve İstanbul'un DP Dönemi'ndeki son Belediye Başkanı Kemal Aygün olmuştur.¹³¹⁴

Fahrettin Kerim Gökay, CHP Dönemi'nin son yıllarında göreve başlamış; yeni iktidar döneminde de vazifesini sürdürmüştür. Buna rağmen son yıllarda Gökay ile Menderes'in imar işleri dolayısıyla anlaşamadığı bilinmektedir. Yassıada'da duruşmalar sırasında bu anlaşmazlık gün yüzüne çıkmıştır. Menderes duruşmada "Eğer Belediye Reisi'nin planlarına kalsaydı sadece Topkapı-Beyazıt arasındaki yol bile 15 yılda yapılırdı. 10 senede bitmeyen imar işleri hükümetçe ele alınıp tarafımdan takip edilince 3 yılda bitmiştir." diyerek bu ihtilafı doğrulamıştır.¹³¹⁵

DP iktidarındaki ilk belediye seçimi 1950 yılının Eylül ayında gerçekleşmeden önce DP şehirde neler yapılacağına dair bir beyanat yayımlamıştır. Şehrin ticari, iktisadi, siyasi ve kültürel bir merkez olarak idaresinin, imarının ve umumi hayatının şekillendirilmesinin önemine değinilen bu beyannamede İstanbul'un mühim bir şehir olarak hususi şekilde idare edileceği belirtilmiştir. DP'nin belediye seçimleri öncesindeki vaatleri arasında "İstanbul'u turistik bir şehir halinde teçhiz etmek" de vardır.¹³¹⁶

Parti sözcüsü Samet Ağaoğlu; 3 Eylül 1950 günü yaptığı konuşmada belediye başkanlığı ve valilik görevlerinin birbirinden ayrılacağını, turizmin kalkınma için kilit sektör olduğunu, belediye hizmetlerinin herkese ulaştırılacağını söylemiştir. Bu

¹³¹² BCA, 30-18-01-02/120-72-08, 18 Ekim 1949.

¹³¹³ BCA, 30-18-01-02/147-59-04, 20 Kasım 1957.

¹³¹⁴ Gül, age, 197.

¹³¹⁵ İstimlak Davası, 11.

¹³¹⁶ Cumhuriyet, 4 Eylül 1950.

konusmasında İstanbul'un yıllar boyu ihmal edildiğini anlatırken kendilerinden önceki imar faaliyetlerini şöyle değerlendiriyordu:

“Önceleri, anlaşılmaz bir İstanbul düşmanlığı ile İstanbul ihmal edilmişti... Sebebi her ne olursa olsun, bir taraftan İstanbul'daki birçok müesseseler, lüzumlu lüzumsuz Ankara'ya nakledilirken diğer taraftan İstanbul ihmal ediliyordu... Bu yüzden 1938 senesine kadar İstanbul'da yapılan işler devede kulak kabilinde kaldı (...) 1938 sonundan itibaren ki İstanbul'un imarına ehemmiyet verilmeye başlandı. Ne yazık ki araya İkinci Dünya Harbi girdi. Hükümet harb bahanesi ile başladığı imar işlerini durdurdu.”¹³¹⁷

Ağaoğlu bu konuşma ile yıllar boyu var olan İstanbul ve Ankara çatışmasını da yeni bit boyuta taşımıştır.

DP Dönemi'nde İstanbul Belediyesi teşkilatındaki en önemli değişiklik valilik ve belediye başkanlığı görevlerinin birbirinden ayrılması olacaktır. Samet Ağaoğlu'nun değindiği gibi bu ayrılmanın sinyalleri 1950'li yılların başından itibaren görülür. Adnan Adıvar hem gazetelerde hem Mecliste konuyu gündeme getirerek bu işi önemle takip etmiş isimlerden biridir. İçişleri Bakanına yazdığı açık mektubunda bu işin siyasi boyutuna değinerek şöyle demiştir:

“İstanbul Vilayetini Belediye Riyasetinden ayırmamak hususunda senelerden beri sürüp gelen ısrarın sebebini keşfetmek güçtür. İstanbul'un vaziyet-i hususiyesi ve idarenin mutlaka bir zat elinde bulunmasının ameli faydaları gibi harcıâlem sebepleri, azimkâr ve ciddi bir idare herhâlde nazar-ı dikkate almamak lazımdır. Bir diğer sebep de belki İstanbul Vilayeti hemen hemen şehirden ibaret olduğu için geriye kalan kısımlar herhangi büyük bir zatı tatmin edemeyecek kadar ehemmiyetsiz bir vilayet olacağı zannı olsa gerektir. Fakat iş hiç öyle değildir. Halk Partisi zamanında olduğu gibi Vekâlet şehrin bütün emniyet işlerini valinin tepesinden aşarak emniyet müdürile doğrudan doğruya halletmek gibi sakim bir itiyaddan vazgeçerse İstanbul Valiliği bütün memleketin hiç şüphesiz en mühim bir vilayeti olacak ve binaenaleyh buraya gönderilecek büyük zatlar tatmin edilmiş bulunacaktır.”¹³¹⁸

Valilik ve belediye reisliği görevlerinin ayrılacağına 1952 yılındaki gazeteler kesin gözüyle bakmaktadır. Buna karşılık Abidin Daver, bu hususu değerlendirirken “Bu mevzu arada sırada ortaya atılır, fakat sonra geri bırakılır. Nitekim süratle çıkarılacak bir kanunla Mart'tan itibaren bu ayrılmanın gerçekleşeceği söylendiği hâlde İçişleri Bakanı da Başbakan Yardımcısı Devlet Bakanı da gelecek yıldan bahsettiler.” diyerek konunun bir kez daha uzayacağını haber vermiştir.¹³¹⁹

Karar nihayet 10 Mart 1954'te alınmıştır. *Cumhuriyet* gazetesinin 11 Mart tarihli ilk sayfasında “İstanbul Vilayet ve Belediyesi ayrıldı.” başlığı ile haber şöyle verilmektedir:

“İstanbul Belediyesinin Vilayetten ayrılmasına dair tasarı Mecliste müstaceliyetle görüşülerek kabul edildi. Kanunun neşrinden itibaren bir ay zarfında Vali başkanlığından

¹³¹⁷ *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1950.

¹³¹⁸ *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1950.

¹³¹⁹ *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1952.

muhtelit komisyon kuracaktır. Muhtelit komisyon, Belediye ve Vilayete ait menkul ve gayrimenkullerle kadroları tespit edecektir.”

Belediye Başkanı Gökay 1954 yılının Ekim ayında yapılacak belediye başkanlığı seçimine kadar valilik ve belediye başkanlığı görevine devam edeceğini açıklamıştır.¹³²⁰ Buna rağmen 1957 yılında Bern Büyükelçiliğine tayin olunuşuna kadar vali ve vekâleten belediye reisi olarak görevde kalmıştır.

Belediyenin etkilendiği önemli yasal düzenlemelerden diğeri 1956’da hazırlanan yeni İmar Kanunu’dur.¹³²¹ Bu kanunla şehirde yapılacak imar işleri için gerekli düzenlemeler yapılmış ve yapıların yıkımları, ruhsat, yol istikamet planları gibi konularda uyulacak kurallar belirlenmiştir.

İmar Kanunu’nu takiben İstanbul Belediyesi İmar Talimatnamesi ve İstimlak Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu düzenlemeler İstanbul’un imar faaliyetleri için gerekli hukuksal altyapıyı oluşturmuştur. Son olarak İstanbul’da planları uygulamakla görevli olmak üzere Bayındırlık İşleri Bakanlığının altında kurulan İller Bankasında özel olarak çalışan bir büro teşkil edilmiştir.¹³²²

Yeni çıkan bu kanunlar imar faaliyetleri sırasında karşılaşılabilecek muhtemel sorunları çözmeye yöneliktir. 6830 sayılı İstimlak Kanunu, Menderes imarlarının en önemli sorunu hâline gelecek istimlak konusunda belediyeye yeni haklar vermiştir. İstimlak kararı verecek merciler sıralanırken belediyeler adına Belediye Encümeni, devlet adına Vilayet İdare Heyeti sorumlu kılınmıştır. İstimlak muamelesinin safhaları belirtilmiş, tebligat süreci, itirazlar, dava açma hakkı gibi konularda izlenecek yollar kayıt altına alınmıştır.¹³²³

İmar ve İstimlak kanunları DP Dönemi’nde gerektikçe yenilenmiştir. İmar faaliyetlerinin başladığı ilk yıllardan beri uzmanların ve belediye başkanlarının vurguladığı gibi istimlak meselesi imar işinin en sıkıntılı tarafıdır. Nitekim Menderes de 1960 Askerî Darbesi’nden sonra imar faaliyetleri nedeniyle suçlanırken açılan davanın adı da “İstimlak Davası” olacaktır.

5.4.3.1.İstanbul’un İmarı Meselesi

¹³²⁰ **Cumhuriyet**, 15 Mart 1954.

¹³²¹ “İmar Kanunu (6785 S.K.)”; **Resmî Gazete**, 16 Temmuz 1956.

¹³²² Gül, **age**, 204.

¹³²³ **Resmî Gazete**, 8 Eylül 1956.

Atatürk Dönemi'nde başlayan, İnönü Dönemi'nde Lütü Kırdar'ın vali ve belediye reisi bulunduğu süreçte iyice şekillenen İstanbul'un imar planının uygulanması işi; DP Dönemi'nde en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Bu zamana kadar hazırladığı planlarla İstanbul'un mimarı olan şehircilik uzmanı Henri Prost, 1936-1951 yılları arasında İstanbul'da şehrin imarı için çalışmış; bu tarihten sonra görevden ayrılmak zorunda kalmıştır. Sonraki yıllarda şehrin imar planları değerlendirilirken Prost'un 15 yıl boyunca "eksik veri, eksik harita ve idari müdahalelerle şehir için daha çok güzelleştirmeye yöneltmiş bir çalışma" yaptığı söylenmiştir.¹³²⁴

İmar faaliyetlerinde dikkat çeken nokta şudur ki her imar dönemi bir öncekinin üzerinde ilerlemektedir. İmar faaliyetini başlatan, işe başlamakla; bitiren, işi bitirmekle övünür. Bu nedenle Atatürk Dönemi'nde başlayan, İnönü Dönemi'nde ilerleyen ama bitirilemediği için tamamlanması Demokrat Parti Dönemi'ne kalan birçok iş sanki DP Dönemi'nde yapılmış gibi değerlendirilmektedir. Bu DP için kimi zaman iyi kimi zaman kötü sonuçlar doğurmuştur.

Atatürk Dönemi'nde başlanan, planları 1937'de yapıldığı hâlde planın tatbiki aşamasında şekil değiştiren ya da uygulaması uzun yıllar süren işler vardır. Önceki devirlerde başlanan işlerden biri meydanların açılması, diğeri de Süleymaniye Camisi gibi anıt yapıların onarımı ve ön plana çıkarılması için etraflarının düzenlenmesidir. İnönü Dönemi'nde yıllarca etrafının açılmasıyla gurur övünülen Süleymaniye, Beyazıt ve Yeni Cami ile meydanları Demokrat Parti Devri'nde de gurur kaynağı olarak sunulmaktadır. Mesela *İstanbul'un Kitabı* adını taşıyan ve DP dönemi imar faaliyetlerini anlatmak üzere İstanbul Belediyesi tarafından hazırlanan kitapta Süleymaniye ve Beyazıt Meydanı şöyle tasvir ediliyor:

"O muhteşem Süleymaniye, derme çatma evlerin muhasarası altındaydı. Yeni Camii, çerden çöpten dükkânlar tahta perde arkasına almıştı. O güzelim Beyazıt Meydanı birdenbire şekilsiz salaş binaların hücumuna uğramıştı."¹³²⁵

Hem Atatürk hem İnönü Dönemi'nde restore edilmesi için kararlar alınan Mimar Sinan'ın önemli eseri Süleymaniye Camisi; DP Dönemi'nde yeniden ve bu defa türbesi, hamamı, sıbyan mektebi, medreseleri ile külliye tamir edilmektedir. Süleymaniye'nin etrafının uzun yıllar ihmale uğradığı, birçok tuhaf binanın

¹³²⁴ Kemal Ahmet Arû, "İstanbulun Planlaması Nasıl Yapılmalıdır?", *Arkitekt*, s. 313 (1963): 147.

¹³²⁵ *İstanbul'un Kitabı*, 6.

Külliye'nin etrafına yapıştığı ve şimdi temizlenmesiyle Cami'nin ihtişamının ortaya çıktığı vurgulanmaktadır.¹³²⁶

Yine İnönü Dönemi'nde "abideler meşheri" olduğu vurgusuyla semt olarak ayağa kaldırılmak üzere kültür kurumlarından oluşan bir komisyonca planlanan Eyüp'ün imarı, DP Dönemi'nde bir daha ele alınmıştır. *İstanbul'un Kitabı*'na göre "Bu güzel ecdat yadigârları, asırların ihmalinden kurtarılmış, Eyüb'ün ruhani havası ihya olunmuştur."¹³²⁷

Ancak Eyüp semtinin imarında olduğu gibi kimi zaman söylemlerle faaliyetlerin örtüşmediği görülür. Menderes'in hususî olarak önem verdiği Eyüp'teki yol çalışmaları sırasında Sokullu Mehmet Paşa Türbesi dâhil olmak üzere çok sayıda tarihî esere zarar verildiği bilinmektedir. Turgut Cansever'e göre Menderes'in yol açma faaliyetlerinin merkezinde her yere otomobillerin sokulması, trafiğin hızlı ve rahat işletilmesi düşüncesi vardı ve bu düşünce şehirciliğin tek görevi zannediliyordu. İşte bu düşünceden hareketle Eyüp bölgesindeki imar faaliyetleri sırasında tarihi abidelerin kapı ve bahçeleri yoldan aşağıda kalmıştır.¹³²⁸

Milliyet gazetesinin 6 Eylül 1956 tarihli sayısında Vali Gökay'ın imar işleriyle ilgili bir toplantı yaptığı görülmektedir. Toplantıda alınan kararlara göre: Beyazıt Camisi'nin etrafı açılacak, Simkeşhane'den Aksaray'a inen yolun üzerinde çıkıntı yapan dükkanlar yıkılacak, Çemberlitaş'ın etrafı açılacaktır. Ayasofya Hamamı restore edilecek ve Sultanahmet Meydanı'ndan sahile inen bir yol açılacaktır. Bu faaliyetler CHP Dönemi imar faaliyetleri içinde kararı alınan ancak uygulamaya geçilemeyen işlerden yalnızca birkaçıdır. Bu örneklerin de ortaya koyduğu gibi imar işlerinde yalnızca plan yapılmış, programlanma ve faaliyete geçme aşamasında aksaklıklar, gecikmeler olmuş ve sonuçta DP Dönemi'ne kadar imar planında çok az yol alınabilmiştir.

5.4.3.2.Prost'un Görevden Alınması

DP iktidara geldiğinde önce yıllardır şehrin imarı işini yürüten Şehircilik Mütahassısı Prost'un imar planlarına yönelik düşüncelerini açıkladı. Prost'un bugüne kadar yaptığı planlar eleştiriliyor, bunların ya hatalı ya eksik olduğu söyleniyordu.

¹³²⁶ *İstanbul'un Kitabı*, 57.

¹³²⁷ *age*, 61.

¹³²⁸ Turgut Cansever, "İstanbul'un Tahribi ve Çöküşü İçinde Eyüp Sultan ve Geleceği", *İstanbul Araştırmaları*, s. 1 (Bahar 1977): 11.

Abdullah Türkmen'e göre bu zamana kadar şehrin imarı konusunda yapılan hatalar şunlardı:

“Şehir planı İstanbul'un iklim şartlarına, örf ve âdetlerine vâkıf olmayan bir ecnebi mütehasşısı bırakılmış ve yanına Türk elemanlar verilmemişti.

Mütehasşıs yıllarca şehirde bu işi takip etmesine lazım gelen kendisine yardım ve bu işi takip edecek bir komisyon kurmamış; şehrin nazım planını eksiksiz hâle getirmemişti.

Bölge imar planları üzerinde meslekten olmayan kimselerin tesiriyle eklemeler yapılmış ve şahsi görüşler planların üstünde tutulmuştu.

Planlarda şehrin nüfusu, estetik esaslar, teknik konular gibi detaylara gerektiği derecede yer verilmemişti.

Belediye serveti gelişigüzel bir biçimde kullanılırken ekonomik prensiplere uyulmamıştı.

Teşkilat eksikliği ve bazı kişilerin karakter zafiyeti yüzünden gayrinizami ve çirkin inşaatlara göz yumulmuştu.

Hem belediyeyi hem de halkı koruyacak istimlak kanunları çıkarılmadığından şehrin içi boş kalırken şehir sınırları sürekli büyüdü.”¹³²⁹

Kısa bir zaman zarfında Prost'un görevden alınacağı konuşulmaya başladı. Bir dönem Ankara şehrinin imar komisyonunun başında bulunan Falih Rıfkı Atay, şahsi menfaatler için dahi Prost'un gönderilebileceğini söylerken “İstanbul'u kurtarmak için Prost kâfi değildir; onu yerli yabancı uzmanlarla desteklemek gerekir.” diyordu. Altını çizdiği üzere yeni iktidar İstanbul için vaatlerde bulunmuştu. Ancak işlerin doğru biçimde ilerlemesi için Prost, Şehir Meclisi'ne çağrılmalı; planın esasları, hangi kısımların neden bozulduğu, planın tatbiki için gereken bütçenin nasıl sağlanacağı gibi sorulara cevap vermesi istenmeliydi.¹³³⁰

Belediye Meclisi, Prost'un planlarının uygulanabilirliğini incelemek üzere 5 Aralık 1950'de bir komisyon kurdu. Komisyonun 26 Aralık'ta sunduğu rapora göre 14 yıl geçtiği hâlde programın tamamlanmadığı; Prost'un görev süresinin 11 yıl boyunca uzatıldığı ancak artık böyle bir uzatmanın fayda getirmeyeceği ifade edilmekteydi.¹³³¹

Sonraki yıllarda bu dönemi değerlendiren Burhan Arpad, Prost'un son raporunu hazırladığı sırada “Planlarım öyle değiştirildi ki ben bile tanıyamıyorum.” dediğini aktarır.¹³³² Kendisi de bu işleri takip etmekte zorlanan Prost, 18 Aralık 1950'de Vali Gökay ile bir görüşme yapmış, bu görüşmenin ardından *Cumhuriyet* gazetesine beyanatta bulunmuştur. Prost şehrin imarı çalışmalarında kendisine yardımcı olan

¹³²⁹ *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1950.

¹³³⁰ Falih Rıfkı Atay, “Bu Şehir”, *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1950.

¹³³¹ Gül, *age*, 165.

¹³³² Burhan Arpad, *Yok Edilen İstanbul: Gözlemler, Belgeler, Anılar* (İstanbul: Turing Yayınları, 1983), 80.

mühendislerin yaş haddinden emekliye ayrıldığını, Belediyenin imar bürosunda 6.000 sokakla ilgilenecek tek bir mühendis kaldığını açıklamıştır. Emekliye ayrılanların yerine yeni mühendisler istemiş ancak kendisine Ankara'dan İstanbul sokaklarını hiç tanımayan 15-20 mimar gönderilmiştir. Prost bu durumun işleri daha da karıştırdığını söylemektedir. Bu karışıklıklardan dolayı Anadolu Yakası planını imzalamadığını vurgulamıştır.¹³³³

Prost'a göre o zamana kadar planın uygulanması aşamasında iki sıkıntıyla karşılaşmıştır. Birincisi evi, arsası istimlak edilen kişilere bir karşılık verilmesi gerektiği hiç hesaba katılmamıştır. İkincisi plan elli sene için yapıldığı hâlde Belediye beş senede uygulanmasını istemiştir. Görev süresi dolduktan sonra Prost'un mukavelesi yenilenmemiştir. 30 Aralık 1950 günü itibarıyla İstanbul Belediyesi ile ilişkisi kesilen Prost, şehirden ayrıldıktan sonra tanınmış Türk uzmanlarından bir komisyon oluşturulması ve şehrin planının bu şekilde planlanmasına karar verilmiştir.¹³³⁴

Görevden alınırken Prost geçen yıllara dair bir değerlendirme yapmıştır. Öncelikle imarın uygulanabilmesi için gereken yasal düzenlemelerin yokluğundan, istimlak kanunları dâhil olmak üzere var olan kanunların değiştirilmesi ve imar faaliyetlerine uygun hâle getirilmesi için birçok kez teklifte bulunduğu bahseden Prost; bu altyapının hiçbir zaman oluşturulmadığını söylemiştir. İmar işlerinin uygulanabilmesi için temel kadro ve bütçe olmayışı da Prost'a göre imarı geciktiren en önemli sebeplerin başında yer alıyordu. İstanbul sokaklarını bilmeyen mimarlarla iş yapılmasının imkânsız olduğuna işaret eden Prost'un vurguladığı en önemli nokta imarda yeşil sahaya denk gelen yerler açıldığında bu yerlerin bir anda binalarla doldurulmasına engel olunamadığıdır.¹³³⁵

Prost görevden ayrılırken Vali Gökay ile vedalaşmış; Vali kendisine İstanbul'daki hizmetlerinden dolayı teşekkür ederken Prost da İstanbul'a olan manevi alâkasını daima muhafaza edeceğini söylemiştir.¹³³⁶

Sonuçta Prost görevden alınmış ancak kapsamlı bir imar planı hazırlanıncaya kadar Prost'un planıyla uyumlu biçimde faaliyetlere devam edilmesi kararı alınmıştır.

¹³³³ **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1950.

¹³³⁴ **Cumhuriyet**, 30 Aralık 1950.

¹³³⁵ Gül, *age*, 167.

¹³³⁶ **Cumhuriyet**, 3 Mart 1951.

Temmuz 1951 itibarıyla Belediyede Prost'un planlarının incelenmesi için mühendisler ve Teknik Üniversite profesörlerinden oluşan bir heyet kurulmuştur.¹³³⁷

Birkaç gün sonra Belediye Başkanlığı İmar ve Fen İşleri Müdürlüğünde kadro değişikliğine gidilerek birçok memur ve mühendis görevden alınmıştır. Duyurulduğuna göre imar işlerini takip etmesi için tanınmış bazı mühendisler getirilecektir.¹³³⁸ Bayındırlık Bakanlığı da imara yönelik bir kanun tasarısı hazırlanması için Prost'un planlarını tetkik etmiş; ayrıca istimlakleri kolaylaştırmak için de kanunda gerekli düzenlemelerin yapılması ilk kez gündeme gelmiştir.¹³³⁹

5.4.3.3.İstanbul Şehri İmar Planı Komisyonu

Prost'un görevinden ayrılmasıyla imar faaliyetlerinin devam etmesi için Belediye gereken hazırlıkları vakit kaybetmeden yaptı. Komisyonlar kuruldu ve Prost'un planlarına dayalı olarak yeni bir imar programı çıkarılması için çalışmalara başlandı.

22 Eylül 1951 günü Vilayette Fahrettin Kerim Gökay başkanlığında, Belediye İmar ve Fen İşleri Müdürlüğü mühendisleri ile Bayındırlık Bakanlığı mühendisleri ve ayrıca şehrin elektrik, su, telefon idarelerinin temsilcilerinin katıldığı bir imar toplantısı yapılmıştır. Toplantıda yapılan bir hesaba göre İstanbul'da yol, su, kanalizasyon gibi acil işlerin bugünkü tahsisatla "2000 sene zarfında" yapılabileceği konuşulmuştur.¹³⁴⁰

Komisyon çalışmaya başladıktan bir müddet sonra Prost'un imar planlarının kayıp ve kullanılamaz hâlde olduğuna dair haberler çıkmıştır. *Cumhuriyet* gazetesinin 4 Nisan 1952 tarihli haberinde Prost'un on beş seneden beri yaptığı ve yüz binlerce liraya mal olan bölge ve teferruat planlarının kayıp olduğu bilgisinin salahiyetli kimselerden alındığı söylenmekteydi.

Vali Gökay şehrin imar planları hakkında çıkan haberleri doğrulamış, 8 Nisan'da aynı gazeteye verdiği demecinde "Bir müddet evvel şehrin planlarını ben istemiştin ve gördüm. Fakat tamamilen hurda bir vaziyettedirler. Hakikaten bu şekilde kullanılamazlar. Hâlen planların ne yazısı kalmıştır ne de kağıdları. Kağıdlar bile

¹³³⁷ *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1951.

¹³³⁸ *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1951.

¹³³⁹ *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1951.

¹³⁴⁰ *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1951.

liyme liyme bir hâldedir.” şeklinde açıklama yapmıştır. Bu iş için zaten bir komisyon kurulduğunu da eklemiştir.

İmar hareketlerini takip etmek üzere kurulan “İstanbul Şehri İmar Planı Komisyonu” 1952 yılının sonuna doğru elde olan planlarla uygulama yapılamayacağına dair bir rapor hazırlamıştır.¹³⁴¹ Londra şehir planını hazırlayan Patrick Abercrombie, Komisyona tavsiyelerde bulunmak üzere İstanbul’a davet edilmiş ve on gün kadar şehirde incelemelerde bulunduktan sonra Komisyonun gittiği yolun doğru olduğunu söyleyerek şehirden ayrılmıştır. DP Dönemi imar programı Prost’un planındaki temel ilkelere göre hazırlanırken bu planların tek özelliği imar planının ilk kez bir komisyonca hazırlanıyor olmasıdır. Komisyonda yalnız mimar ve mühendisler değil Ticaret Odası, Sanayi Odası gibi kuruluşlardan da temsilciler bulunması şehirde etkinliği olan tüm kurumlara söz hakkı verilmesi olarak yorumlanmıştır.¹³⁴²

Yıllar süren yabancı ve Türk mimar çatışmasında ilk kez hükümet Türk mimar ve mühendislere öncelik tanımış; imar gibi şehri bütünüyle ilgilendiren bir konuda komisyon kurulması fikri olumlu bir adım olarak karşılanmıştır. 1956’da imar işlerini yürüten komisyonun başında yine bir yabancı bulunması ise hükümetin halen Türk mimar ve mühendislerin imar konusunda yeterli deneyime sahip olmadıklarını düşündüğünü gösterir.

Planlama işlerinde başa dönülmesinden dolayı DP iktidarının ilk senelerinde şehirde belediye, günlük işleri takip edebilmiş; en büyük mesai ve masraf, planların yapımı için harcanmıştır. 1954 yılında dönemin gazetecilerinden Vâlâ Nureddin, İstanbul Belediyesine giderek burada mütehassıslarla uzun süreli görüşmeler yaptığını, kendisine maket ve planların gösterildiğini duyurmuştur:

“Şuna kâni oldum ki İstanbul’a şekil vermek üzere daha evvel vazifeli bulunan Fransız Mimarı Bay Prost ve arkadaşları, hem biraz fazlaca şairane ve hayalperestane hareket etmişler - mesela Galata’yı muhayyel parklarla bezendirmişler- hem de nokta nokta, ada ada bir takım faaliyetlerde bulunmuşlar; bir teviye ve tamamlayıcı iş yapmamışlar. Öyle ki şehrin haritası üzerine, bilhassa zengin bölgelerine, imar serpiştirilmiş, sıçratılmış; öbür kısımlar adamakıllı işlenmeksizin mukadderata terk olunmuş; mütemadiyen fikir değiştirmeleri ve tipten tipe geçmeleri neticeleri buralarda hep görünüyor.”¹³⁴³

¹³⁴¹ **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1952.

¹³⁴² Gül, **age**, 170-171.

¹³⁴³ **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1954.

Vâlâ Nureddin, Şehir Komisyonunun iğneyle kuyu kazar gibi tatbik planlarını hazırlamayı sürdürdüğünü ve imar planlarının tetkiki için yeni bir ecnebi mütehassısın İstanbul'a çağrıldığını haber vermektedir.

İmar Planı Komisyonunun hazırladığı nazım planının tamamlandığı haberine *Cumhuriyet* gazetesinde 14 Ekim 1955'te rastlanmaktadır. 16 Ekim'de aynı gazetenin yazarlarından Kazım Kip, nazım planına göre neler yapılacağını detaylıca yazmıştır.

Nihayet beş senelik hazırlanan bu planı 42 kişilik bir ekip vücuda getirmiştir ve plan 4 Aralık 1955 günü Şehir Meclisi'nde onaylanmıştır.¹³⁴⁴ İmar Komisyonu, planların uygulanması sırasında “tarih, arkeoloji, mimari ve tabiat güzellikleri bakımından memleketimizin en mühim şehri olan İstanbul'un mimari tesir ve silüetinin bozulmasına mâni olmak için gerekli tedbirleri” almak üzere ayrıca bir komisyon oluşturulduğunu söylemiştir.¹³⁴⁵

Nazım planı Şehir Meclisi'nde onaylanınca vakit kaybetmeden yolların genişletilmesi ve Beyazıt Meydanı'nın açılması işine başlandığını basından takip etmek mümkündür.¹³⁴⁶

5.4.3.4.Menderes Öncesi İmar Faaliyetleri

İstanbul'un imar planı için yeni hazırlıklar 1951'den itibaren başlamış, Adnan Menderes'in 1956 yılı sonlarında imar faaliyetlerinin sorumluluğunu üstlendiği vakte kadar şehirde bazı işler başlamıştır. Öte yandan Murat Gül, İstanbul'da 1955'e kadar Prost'un temel ilkelerinden öteye giden bir imar hareketi olmadığı gibi geçen zaman içinde İstanbul'un nüfusunun sürekli artmasına, sokaklardaki araç sayısının 10 katına çıkmasına, şehre göç edenlerin konut sıkıntısına dikkat edilmediğini vurgulamaktadır.¹³⁴⁷

Bu süreçte Cumhurbaşkanı Bayar da imarla ilgili hareketleri takip etmiş, mesela 1954 yılı itibarıyla şehirde başlayan faaliyetlerle ilgili, Vali ve Belediye Reisi Gökay ile belediye reis ve vilayet muavinlerinden izahat almıştır. Bayar Rumeli Hisarı'nın restoresi ve etrafının açılması işi ile özellikle meşgul olmuştur.¹³⁴⁸ Ancak bu belli başlı

¹³⁴⁴ *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1955.

¹³⁴⁵ *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1956.

¹³⁴⁶ *Cumhuriyet* gazetesi, yollarla ilgili haberler: 6 Ekim 1955, 10 Ağustos 1956, 13 Eylül 1956; istimlaklere ilişkin haberler: 12 Aralık 1955, 8 Temmuz 1956, 27 Temmuz 1956; Beyazıt Meydanı haberleri: 22 Eylül 1955, 5 Haziran 1956; 10 Ekim 1956.

¹³⁴⁷ Gül, *age*, 172.

¹³⁴⁸ *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1954.

örnekler dışında Bayar'ın imar işine yönelik yoğun bir ilgisi olduğu düşünülmemektedir.

Refik Halid, 1954 yılında şehirde süren imar faaliyetlerini değerlendirdiği bir yazısında “İstanbul’da işlediğimiz şehircilik cinayetlerini iki devreye ayırmak lazımdır.” diyerek Meşrutiyet’ten önceki yıllarda işlenenler ve Meşrutiyet’ten bugüne işlemeye devam ettiklerimiz şeklinde bir ayrıma gider. Karay’a göre büyük camilerin etrafını, Anadolu ve Rumeli Hisarı’nın içini ve dışını saran evlere müsaade etmek; Eminönü Meydanı’nı labirent hâline getirmek geçmiş devirlerin suçuymuştu. Bugün bunların çözümü için adımlar atılsa da affedilemez suçlara devam edildiğinin altını çizer. Anadolu Hisarı’nın önüne yol yapmak gibi, Yeni Cami’nin yanına banka yapılmasına göz yummak gibi... Bunların dışında bir de sürekli söylenen ama yapılamayan işler olduğuna dikkat çeker. Söylediğine göre Rumeli Hisarı’nı müzeye çevirmek gibi “hülyalı vaatler ta Cemal Paşa’nın Bahriye nazırlığı zamanından başlar.” Yapılan yanlış şehircilik hareketlerinin şehre zarar verdiğini anlattıktan sonra şunları söyler:

“Bereket İstanbul o benzersiz şehirdir ki belediyeçilik itibarıyla ne hatalar işlesek, mahvü-tahriri için ne derece uğraşsak yine tabiatın lütfu olarak güzel kalmak mazhariyetine ermiştir. Asırlardır çirkinleştirmeğe el birliğiyle çalıştık, yapmadığımız kalmadı. Eğer bu suikastlara başka bir şehir maruz kalsaydı çoktan merdud ve yok olurdu.”¹³⁴⁹

İmar işleri yavaş yavaş başlarken 14 Nisan 1955’te Ankara’da Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesinde bir İmar Kongresi düzenlenmiştir. İmar planlarının bir komisyonca hazırlanması ve sonrasında böyle bir kongre ile tartışmaya sunulması, imara ilişkin hukuksal yapının değerlendirilmesi gibi faaliyetler imar konusunda planlı ilerlendiğinin bir göstergesidir. Menderes ve çok sayıda vekillerin de katıldığı “yurdda bir imar nizamı kurmak gayesini güden kongrede” bilhassa mesken meselesi üzerinde durulmuştur. Gazetede bildirildiğine göre Kongre:

“Memlekette topyekün kalkınmanın tabii bir neticesi olan imar hareketlerinde âmme müesseseleri ile vatandaşlar arasındaki münasebetleri her iki tarafın hukukunu koruyucu bir duruma sokmak ve bugünün modern şartlarının doğurduğu ihtiyaçlara cevap verecek mevzuat, usûl ve imkânını arayıp başka memleketlerin tecrübelerinden faydalanarak yeni ve sıhhatli bir imar nizamı kurmak gayesini gütmektedir.”¹³⁵⁰

Planlama aşaması dışında bu dönemde öne çıkan diğer mesele imar faaliyetlerine ayrılacak bütçedir. Vali ve Belediye Başkan Vekili Fahrettin Kerim Gökay 1955 yılının Ağustos ayında imarla alakalı yaptığı basın toplantısında hükümet yardımı

¹³⁴⁹ Refik Halid Karay, “İstanbul: Mahvedilemeyen Sihirli Ülke”, **Panorama**, Mayıs 1954; **Memleket Yazıları**, 427-248.

¹³⁵⁰ **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1955.

olmadan İstanbul'un imarının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Buna rağmen şehirde mahalle arası yolların tamir ve inşası için 4 milyon lira harcandığını; pek çok yol açma faaliyetinin sürdüğünü, parsellenerek satışa çıkarılması planlanan Göksu Çayırı'nı 1 milyon liraya satın aldıklarını ve burada bir okul inşa ettirdiklerini açıklamıştır.¹³⁵¹

“İstanbul, tarihin kaydetmediği bir imar hamlesi yaşamaktadır.” diyen Gökay, günde 30-40 inşaat ruhsatı verildiği kaçak inşaatla mücadelenin sürdüğü bu süreçte mimar ve mühendis odalarının Valiliğe destek verdiğini ifade etmiştir. Bütün bu işlerin belediyenin 80 milyonluk bütçesi ise gerçekleştirilmesinin imkânsız olduğu; tarihî ve millî eserlerin, ilmî müesseselerin bulunduğu İstanbul'a devletin elini uzatmasının zaruri olduğu vurgulanmıştır.

Gökay'ın da bazı örneklerini verdiği şekilde imar planında yer alan işler kısmen faaliyete geçirilse de Belediye istimlaklere çok para ayıramadığı için işler yavaş yürümektedir. 1956 yılı ortalarında Belediye kapsamlı bir onarım faaliyetine girişileceğini ve elliye yakın abide ve caminin tamir edileceğini duyurmuştur.¹³⁵² Şehrin alt ve üst yapı sorunlarının devam ettiği durumlarda dahi cami tamirlerine öncelik verilmesi kültür varlıklarına gösterilen özenin değil hükümetin bu yıllarda değişen politikalarının bir sonucudur.

Bu günlerde eski Şehremini Cemil Topuzlu'ya imara ilişkin görüşleri sorulmuştur. Cemil Topuzlu bu hareketleri destekleyen şu açıklamada bulunmuştur:

“Bugün İstanbul'da mevcut o güzelim abidelerimizin etrafı birtakım köhne, eski, ahşap binalarla kapalıdır. Abidelerimizin etrafındaki bu binalar kaldırılmadan İstanbul'u güzelleştirmek, medeni bir kisveye bürümek, mâmur bir belde hâline sokmak ihtimali asla yoktur. Ben bu fikrimi yıllarca evvel muhtelif vesilelerle söylemişim. Hâlâ da aynı kanaatteyim. Vali Bey'in son yıllarda bu husustaki çalışmalarını takdir ediyorum.”¹³⁵³

Bugünlerde onarılan eserler sık sık basına yansımaktadır. Ayrıca meydan düzenlemeleri sırasında yıkılacak eserler gazetelerde neşredilmektedir (Ek 13).

Cumhuriyet gazetesi yazarı Vâlâ Nureddin, köşesinde 13 Eylül 1956 günü “Millî Eserleri Belediye Esirgeyemez.” başlığıyla yazdığı yazısında diğer şehirlerin de İstanbul'un imarına destek olması gerektiğini ifade etmiştir. Yazarın düşüncesine göre Türkiye'de anıtlar tüm bölgelere eşit dağıtılmamıştır ama bu anıtlardan yalnız

¹³⁵¹ *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1955.

¹³⁵² *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1956.

¹³⁵³ *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1956.

bulundukları şehir değil tüm Türkiye faydalanacaktır. Dolayısıyla İstanbul gibi bir şehrin imarı için bütün millet üzerine düşeni yapmalı ve bu şekilde Türkiye’de bir turizm sanayisi yaratılmalıdır.¹³⁵⁴

Hükümetin İstanbul’daki imar faaliyetlerine destek olması konusu Atatürk ve İnönü dönemlerinde de tartışılmıştı. DP’nin iktidara geldiği ilk aylarda Abidin Daver, İstanbul’un dünya ölçüsündeki öneminin göz önünde tutularak imar faaliyetleri için bütçe ayrılması gerektiğini yine yazmıştı:

“İstanbul gibi dünya ölçüsünde büyük ve mühim bir şehrin belediyesi, diğer belediyelerle kıyas edilemez ve onlarla aynı mevzuatla idare olunmamak lazım gelir. Aksi taktirde, İstanbul lâıyk olduğu imara kavuşamaz ve turistik bir şehir olarak memlekete getireceği dövizi temin edemez. İstanbul’un imarı için Devlet bütçesinden yardımda bulunmak şöyle dursun, şehrin birçok sarıh haklarını elinden aldık ve onun bütçesini bu hakların sağlayacağı gelirlerden mahrum ettik. (...) İstanbul’un hakları İstanbul’a verilmezse ve bütçesi bugünkünün bir misline çıkarılmadıkça, şehrin esaslı surette imarına imkân yoktur. İmarına değil, yol, temizlik, ıfık, sağık vesair işlerinin gereğı gibi ifası bile mümkün değildir.

Yeni iktidarın İstanbul’a lâıyk olduğu ehemmiyeti vermek yolundaki vaidlerini süratle gerçekleştirecek olan kanunların bir an evvel çıkarılmasını, yalnız bu şehrin değil bütün memleketin menfaati adına bekliyoruz.”¹³⁵⁵

Bu örneklerin ortaya koyduğu gibi İstanbul’daki imar işlerine devletin ayrı bir özen göstermesini ve kaynak ayırmasını dönem basını da gerekli görüyordu. Bu faaliyetleri yakından takip eden Menderes, nihayet 1956 yılı sonlarına doğru İstanbul’da süren imar ve istimlak işlerine harcanmak üzere Hükümetin 50 milyon liralık bir tahsisat ayırdığını açıklamıştır.¹³⁵⁶

Bu süreçte imar planının hazırlanması ve tatbiki için çalışan yabancı mütehassıslar Münih şehrinin mimarı Hans Högg ve İtalyan Millî Şehircilik Enstitüsü Başkanı Luigi Piccinato’dur.¹³⁵⁷ Şehircilik mütehassısı Högg’ün Belediye ile çalışmak üzere şehirde kalması gündeme geldiğinde, onu Bizans eserlerine öncelik verdiği gerekçesiyle eleştirenler olmuştur. Ancak Belediye bunun doğru olmadığını, Högg’ün eski eserlere yaklaşımında “Türk abidelerinin yıllar boyu ihmali neticesinde kaybolan şehir manzarasındaki hâkim rollerinin iadesini hedef tuttuğu” ifade edilmiştir.¹³⁵⁸ Buna karşın belediyede büyük bir ekip bu iş için çalıştığından dolayı tek bir mimarın ya da uzmanın adı öne çıkmamış, DP döneminde planlama faaliyetleri genellikle heyetler tarafından yürütülmüştür.

¹³⁵⁴ **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1956.

¹³⁵⁵ Abidin Daver, “İstanbul’un İmarı ve Kalkınması İçin”, **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1950.

¹³⁵⁶ **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1956.

¹³⁵⁷ Tekeli, **Türkiye’nin Kent Planlama**, 162.

¹³⁵⁸ **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1957.

Şehircilik Mütchassısı Högg, şehirde imar planlarını tetkik etmek üzere ilk kez 2 Ağustos 1956'da İstanbul'a gelmiştir.¹³⁵⁹ İki hafta süren tetkiklerinden sonra 20 Ağustos'ta geri dönen Högg; trafik durumunu, abidelerin vaziyetini, endüstri bölgelerini incelemiş ve şehrin büyüme hızına dair bilgiler almıştır. İlk izlenimine göre şehrin ihtiyaçları metro, Karaköy yollarının derhal açılması, Galata ile Atatürk köprülerinin kıyıdan birleştirilmesi, Londra Asfaltı'nın Şişli Asfaltı ile birleştirilerek Okmeydanı'ndan Boğaz'a kadar gidilebilmesi ve Boğaz'a asma köprü yapılmasıdır.¹³⁶⁰

İmar faaliyetlerinde işleri hızlandıran bir diğer hukuki düzenleme 1958'de kurulan İmar ve İskân Bakanlığının İstanbul planını tekrar ele almasıdır. İmar ve İskân Bakanlığı 1958'de 7116 sayılı yasa ile kurulmuştur.¹³⁶¹ Bakanlığın görevleri arasında;

- Yurdun bölge, şehir, kasaba ve köylerinin imar planlarını hazırlamak,
- İmar için her türlü tedbiri almak ve bunların tatbikini temin etmek,
- Memleketin bünyesine uygun mesken politikası esaslarını tespit etmek ve tatbikini sağlamak,
- Memleket şart ve imkânlarına göre en lüzumlu ve faydalı yapı malzemesini temin ve tedarikini sağlayacak biçimle tedbirleri almak,
- Yurda gelen göçmenlerin iskânını sağlamak gibi işler vardır.¹³⁶²

Bu süreçte yeni Bakanlık İstanbul'da bir büro kurarak Piccinato'yu bu büronun başına getirmiştir. Bu büro imar planını hazırlarken 1956-60 yılları arasında İstanbul'da geniş çaplı bir imar faaliyetine başlanacaktır.¹³⁶³

5.4.3.4.1. Kapalıçarşı'nın Onarımı

Menderes'in imar işlerini devralmasından önce Belediye bazı önemli işlere imza atmıştı. 1950'lerin ilk yarısında komisyonlar yeni şehir planı hazırlıklarıyla meşgulken Belediye günlük işlerin devamlılığını sağlamak adına birtakım faaliyetlerini sürdürmekteydi. Bu kapsamda mesela Fatih Dönemi eserlerinden Mahmut Paşa Hamamı, kâğıt deposu hâlinde kullanılmaktayken, Belediye tarafından restore edilip

¹³⁵⁹ **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1956.

¹³⁶⁰ **Cumhuriyet**, 20 Ağustos 1956.

¹³⁶¹ "İmar ve İskân Vekâleti Kuruluş ve Vazifeleri Hakkında Kanun (7116 S.K.)", **Resmî Gazete**: 14 Mayıs 1958.

¹³⁶² Tekeli, **Türkiye'nin Kent Planlama**, 158-159.

¹³⁶³ Arû, **agm**, 147

tekrar hamam olarak kullanıma açılmıştır.¹³⁶⁴ Etrafı açılarak ortaya çıkarılan Azapkapı Çeşmesi ise gördüğü esaslı restorasyondan sonra 17 Eylül 1954'te törenle açılmıştır.¹³⁶⁵

Bunlar arasında Kapalıçarşı'nın onarımı ayrıca değerlendirmeye açıktır. Belediye tarafından onarılması beklenen ancak imar planları dâhilinde ele alınacağı gerekçesi ile bekletilen Kapalıçarşı, 26 Kasım 1954'te yanmıştır. Birkaç saat içinde 1.500 dükkân yanarken çarşının beşte üçünün yok olduğu bildirilmiştir. Yangının tamamen söndürülmesi için birkaç gün gerekmiştir. İtfaiyecilerden yaralananlar olmuş, yangın çok zor kontrol altına alınabilmiştir.¹³⁶⁶

Dönemin Turing Kurumu Başkanı ve Eski Eserleri Koruma Encümeni azası olan Reşit Saffet Atabinen, yangın gecesi basına şunları söylemiştir:

“Telifisi imkânsız bir ziyadır. Biliyorsunuz Eski Eserleri Koruma Encümeni diye Maarif Vekâleti tarafından intihab ve tayin olunan zevattan mürekkep bir encümen vardır. Doğrudan doğruya Maarif Vekâletine bağlıdır. Biz, burada bu eski çarşının vaziyetile çok yakından alâkadar olduk. Üstünde pek titiz davrandık. İçinde en küçük bir tadilata bile müsaade etmiyorduk. Bunun muhafaza tedbirleri hakkında lazım gelen makamlara müracaatta bulunduk. Bunlar nazar-ı itibara alınmadı.”¹³⁶⁷

Kapalıçarşı yangını ekonomik anlamda da büyük bir kayıptı. Çok sayıda iş yeri yandığı için birçok insan işsiz kalmıştır. Yangın sonrası çıkan haberlerde tarihî özelliği kadar şehrin ekonomisi için de büyük bir kayıp olan yangının zararının 300 milyon lira olduğuna; sadece 14 milyon liralık sigortasının bulunduğu; işsiz kalan 10.000 esnaf ve 100.000 işçinin kaybının büyüklüğüne dikkat çekilmiştir. “Şehrimize gelip de burada velev ki bir iki gün geçiren yabancılardan o çarşıya uğramıyan, orada bir parça alışveriş yapmıyan acaba kaç kişi vardır?” diye soran Nadir Nadi; bu acı dersten sonra daha çok önlem alınmasını istemektedir:

“İstanbul'da ecdad yadigârı binlerce cildlik kütüphaneler, saraylar, müzeler, camiler, medreseler var. Bunlardan en meşhurlarının bile yeter derecede korunamadığını, bir kısmının bakımsızlıktan çökmeye yüz tuttuğunu, bazılarının yangın tehlikesine açık bulunduğunu biliyoruz. Ödeneksizlik yüzünden bu eserlerin korunması, hemen de Tanrı'nın lütfuna bırakılmış gibidir. Tanrı ise işte görüyorsunuz, akılsız ve tedbirsiz kullarına lütfetmeğe hiç de niyetli değil.

Tarihî eserlerin değerini rakam ölçülerine vurmanın güçlüğü meydandadır. Bununla beraber Kapalıçarşı yangınında uğradığımız maddi zararı en azından yüz milyon lira olarak kabul edersek, bu yapıyı korumak maksadile yılda hiç değilse bir iki milyonluk bir masrafi göze almamız gerekmez mi idi? Bunu vaktinde düşünseydik bugün elbette böyle bir facia ile karşılaşmayacaktık.”¹³⁶⁸

¹³⁶⁴ **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1954.

¹³⁶⁵ **Cumhuriyet**, 14 Eylül 1954.

¹³⁶⁶ **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1954.

¹³⁶⁷ agh.

¹³⁶⁸ Nadir Nadi, “Bu Ders Pek Acı Oldu”, **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1954.

Yangının hemen ertesinde Cumhurbaşkanı Bayar ve Başvekil Menderes çarşının onarılacağını gazeteler aracılığıyla duyurmuşlardır.¹³⁶⁹ Bayar, ayrıca yangın yerini tetkik etmek üzere şehre gelmiş ve çarşığı gezdikten sonra çok üzölmüştür. Belediye ve Evkafın üzerlerine düşeni yapacağını, bankaların faizsiz kredi vereceğini ve çarşının hızla tamir edilerek yeniden açılacağı zamana kadar esnafın başka hanlarda iş yapmasının sağlanacağını açıklamıştır.¹³⁷⁰

Menderes Kapalıçarşı yangınından sonra basına şu açıklamayı yapmıştır:

“(…) Çarşının yanan kısımlarını tarihî ve turistik büyük ehemmiyetle mütenasip bir şekilde imarı ve ihyası ameliyesinin bir bütün teşkil ettiğı aşikârdır. Bu itibarla inşaatın bir elden idaresi ve bütün olarak meydana getirilmesi bir zarurettir.

Muhtelif şekillerdeki devlet yardımlarının inzimamiyle ve en uygun olacağı için bu inşaa işinin belediye marifetiyle yaptırılması muvafık olacağı kanaatine varılmıştır. Ancak bu suretledir ki eserin hatta yangından evvelkine nazaran daha da kıymetlendirerek vücuda getirilmesi mümkün olabilir. Bunun fennî ve mimari bir takım hususiyetler arz etmekte olduğunu ayrıca izaha lüzum görmüyorum. Hükümetçe ele alınıp belediyece yaptırılması icap eden bir hususta ammeye terettüp etmesi lazım gelen bir takım ıslahat ve masrafların esasen yangından zarar görmüş bulunan mülk sahibi vatandaşlarımıza yüklenmemesini sağlamak kaygısıdır.

(…) Kapalıçarşı’nın bugünkü şartlara göre daha fazla turistik ve ticari kıymet kazanabilmesi için de bu eski eserin mimarisine uygun lokanta, kahve, meydan, mescid vesaire gibi tesisler ilave edilecektir.”¹³⁷¹

Menderes’in açıklamaları Belediye tarafından onarımı yapılacak çarşıda turistik bazı eklemelerin de olacağını göstermektedir. Böylece tarihî çarşının bu özelliğini sürdürmesi planlanmıştır.

Böylece bir süre sonra “6538 sayılı İstanbul Kapalıçarşı’sının Tamir ve İhyası Hakkında Kanun”¹³⁷² kabul edilmiş ve Meclisten alınan on milyon lira ile bir yıl içinde çarşının yarısı onarılmıştır. Geri kalan yarısı iki buçuk yılda onarılabilmiş ve “Kapalıçarşı’ya asrın gerektirdiğı yenilik de verilmiş, cadde ve sokakları genişletilmiş, yollarına geniş taş döşenmiş ve mazide kalan yangın acısı tamamiyle silinmiştir.”¹³⁷³

Başvekil Menderes, 25 Kasım 1955’te Çarşı yeniden açılırken yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

“Geçen sene tam bu vakitte vukua gelen feci bir yangın neticesinde harabe halinde görmekle müteessir olduğumuz bu çarşığı bugün böyle yepyeni ve mamur bir hâlde görmek ne bahtiyarlıktır! Bu çarşının ehemmiyetini ve İstanbul için turistik kıymetini tebarüz ettirmek isterim. Çarşının henüz yapılmamış olan diğerkısımlarının da kısa bir zaman içinde bitirilmiş

¹³⁶⁹ **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1954.

¹³⁷⁰ **Cumhuriyet**, 29 Kasım 1954.

¹³⁷¹ **Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri**, c. 5 (Mayıs 1954-Eylöl 1955), haz. Haluk Kılıç (Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 1991): 215-216.

¹³⁷² “İstanbul Kapalıçarşı’sının Tamir ve İhyası Hakkında Kanun (6538 S. K)”, **Resmî Gazete**: 15 Nisan 1955.

¹³⁷³ **age**, 47.

olması için çalışılacaktır. Vakıa yangından beri bir sene geçmiş bulunuyor. Fakat biliyorsunuz ki inşaata hemen başlamak mümkün olmamıştır. Çünkü yanan çarşının belediyeye evkafa ait olan kısımları olduğu gibi hususi şahıslara ait olan kısımları da vardı. Birçok yerleri müşterek mülkiyet hâlinde idi. Yapıya başlayabilmek için hususi hal şekilleri bulmak ve nihayet kanun çıkarmak lazım geliyordu. Bütün bunları ve diğer hazırlıkları yapabilmek için epeyce zaman sarf edildi. Ondan sonradır ki inşaata başlandı. Bundan sonra bu sebeplerle vakit kaybedilmeyeceği için geri kalan kısımların yapılması daha az vakit alacaktır. Nafia Vekâletince ve Belediyece bunların para vesaire hazırlıkları da tamamlanmış bulunuyor. Bu itibarla Kapalıçarşı'nın bütün yanan kısımları ve 1943 senesinde yanıp da o zamandan bugüne olduğu gibi kalmış olan kısmı dahi yepyeni eski mana ve hüviyetini kaybetmemekle beraber pek yakında eskisinden çok daha güzel bir hâle geldiğini görmek mümkün olacaktır.”¹³⁷⁴

Kapalıçarşı yangını birkaç noktayı ortaya çıkarmıştır: Birincisi tarihî yapılarda yangına karşı önlem alınması zorunludur. İkincisi Belediye ve Vakıflar Umum Müdürlüğü zor durumda kalınca ortak hareket ederek hükümetin verdiği destekle kısa sürede büyük onarım işleri yapabilmektedir. Üçüncüsü hükümet gerek gördüğü takdirde eski eser onarımına daha fazla bütçe ayırabilmektedir. Bu şekilde Kapalıçarşı onarımı kısa sürede gerçekleştirilmiş ve çarşı turistik özelliklerinin ön plana çıkarılmasıyla kapılarını yeniden açmıştır. Uzun yıllar hakkında karar alınamayan tarihî eserler düşünüldüğünde Kapalıçarşı şanslı tarihî yapılardandır. Hızlı karar alınmasında tarihî olduğu kadar İstanbul için sahip olduğu ticarî önemi de etkili olmuştur.

5.4.3.5.Menderes Tarafından Yürütülen İmar Faaliyetleri

Adnan Menderes'in İstanbul'un imarı meselesini önceki yıllara nazaran daha detaylı biçimde ele alması 1955 yılından sonradır. Daha önce de imar işlerine önem vermiştir ancak 1956 yılı ortalarında bu konudaki detaylı planlarını açıklaması, bu tarihten sonraki imar faaliyetlerinin Menderes tarafından yürütüleceğini göstermektedir.

Menderes'in Amerika'dan istediği yardımı alamadığı için bu imar faaliyetine başladığı, böylece Türkiye'nin neler yapabileceğini kanıtlayacağına inandığı söylenmektedir.¹³⁷⁵ Bir diğer söylenti Menderes'in Tahran'daki imar hareketlerinden etkilendiğidir. Bayar'ın da anılarında değindiği gibi Menderes 1955 yılında İran'a seyahat etmişti. Seyahati sırasında Tahran'da Rıza Şah'ın başlattığı imar hareketlerinden ve bilhassa açılan bulvarlardan çok etkilendiği ve İstanbul'un imarına bu etkiyle karar verdiği söylenir.¹³⁷⁶

¹³⁷⁴ Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri, c. 6: 70; Cumhuriyet, 26 Kasım 1955.

¹³⁷⁵ Tekeli, Türkiye'nin Kent Planlama, 162.

¹³⁷⁶ Hür, Çok Partili Dönemin Öteki Tarihi, 173.

DP 1954 seçimlerinde iktidardaki kuvvetini pekiştirecek sonuçlar elde etse bile 1956'dan itibaren ekonomideki bozulmalar başta olmak üzere bazı sebeplerle oy kaybetmeye başlamıştır. Bu durumun Menderes'i İstanbul'un imar edilmesi işine yönlendirdiğini düşünenler vardır.¹³⁷⁷

Aslında Menderes'in İstanbul'a olan ilgisi önceden beri bilinmektedir. Celal Bayar'ın *Başvekilim Adnan Menderes* isimli kitapta anlattığı hatıralar, Menderes'in şehre olan ilgisinin daha eskiye dayandığını göstermektedir. Menderes 12 Haziran 1951'de *Zafer* gazetesine verdiği demecinde İstanbul'a dair düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

“Türk'ün en ileri sanat ve medeniyet eserlerinin tekâsûf ettiği, toplandığı, her köşesinde ve bucağında binbir tarihî hadisenin yaşandığı imparatorluklara merkezlik etmiş, tarihî büyük şehir... İstanbul bütün Türklerin kalbinde yaşayan bir hasrettir. İstanbul milletimizin üzerinde titredığı, öğündüğü ve kendi mal, varlık ve hürriyetini en ziyade nefesine toplamış olarak sevdiği bir şehirdir.”¹³⁷⁸

DP Dönemi'nin Devlet Bakanı ve Menderes'in yakın dostlarından olan Mükerrerem Sarol da 1954 yılının Ağustos ayında Menderes ile İstanbul'a gittiklerini ve Menderes'in tarihî şehrin bakımsızlığı karşısında çok üzüldüğünü anlatır. Sarol'un belirttiğine göre Bayar'ın ısrarlı takibi ile Rumeli Hisarı birkaç sene içinde son derece güzel bir biçimde restore edilmiştir. Ancak şehrin göç sorunları ve ihtiyaçları dışında ecdat yadigârı camiler, medreseler, türbeler gibi eski eserlerin bakımsız ve adeta yıkılmaya terk edilmiş hâlleri Menderes'i üzüyordu. Menderes bir gün buralarda inceleme yaptıktan sonra “Bu güzel eserleri bize bırakan ecdadın ruhlarının manevi huzurunda kadr ü kıymetini bilememiş olmaktan hicap ve azap duyuyorum.” demişti.¹³⁷⁹

Sarol'un hatıratında anlattığı vaka, Menderes'in Eyüp'te türbeler ve caminin durumundan dolayı ağlamaklı oluşuydu. “Mazisine, ecdadına onların bıraktığı paha biçilmez değerli eserlere hayrı olmayan bu cemiyetin kendine de hayrı olmaz.” demişti. Sarol, Menderes'in İstanbul'a yaptığı gezilerde imar meselesinin kafasında biraz daha şekillendiğinin altını çizer.¹³⁸⁰

¹³⁷⁷ Çelik Gülersoy, “Bir Şehir Dört Tablo”, *İstanbul Maceramız* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995), 16-19.

¹³⁷⁸ Şerif Demir, *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes* (İstanbul: Paraf Yayınları, 2010), 462.

¹³⁷⁹ Sarol, *age*, 304.

¹³⁸⁰ *age*, 305.

Sarol dışında diğer bazı hatıratıta yer verildiğine göre Menderes “Evinde, hususi sohbetlerinde sık sık İstanbul’dan söz açıyor ve bu en güzel şehrimizin geri kalmış hâlini üzüntü ile belirtiyordu.”¹³⁸¹

Bu konuyu teknik olarak da incelemek isteyen Menderes’in imar ve şehir işleri hakkında devamlı sorular sorduğu, plan ve projeleri istediği, nazım planlarındaki eksiklikleri görünce Prost’un önceki yıllarda hazırladığı çalışmaları gözden geçirdiği ve sonunda imar işinin bir hükümet işi olarak ele alınmadıkça İstanbul Belediyesi imkânları ile yapılamayacağına karar verdiğini Fersoy anılarında anlatır.¹³⁸²

Menderes 23 Eylül 1956’da yaptığı basın toplantısında İstanbul’un imarı için planlanan faaliyetleri tüm detaylarıyla anlatmıştır. Bu toplantıdaki uzun açıklamalar imar planlarının Menderes faaliyetleri başlamadan önce hazırlandığını gösterir.

Bu konuşmasında geçmişte başlayan imar işlerinin kimi zaman büyük paralar gerektiği için kimi zaman programların karmaşık yapısından dolayı yarıda kaldığını ve şehrin ihtiyaçlarına cevap veremediğini söyleyen Menderes; “Biz de bugüne kadar İstanbul’un belli başlı ihtiyaçlarını karşılayacak birtakım külfetli işlere girişmekle beraber şehrin mimari mefhumu içindeki büyük teşebbüslerimize yeni başlamış bulunuyoruz.” demiştir.¹³⁸³

Menderes konuşmasında imar faaliyetlerinin ilk ayağını oluşturan istimlak işlerinin bittiğini söyleyerek kimsenin istimlakten doğacak sorunlardan korkmamasını belirtmiştir. Altını çizdiği ikinci mesele İstanbul’un tarihî bir şehir olmasıdır. Tarihî eserlerin zarar görmesinden endişe edenlere şöyle seslenir:

“Acaba imar faaliyetlerinin sürati ve heyecanı içinde ihmal ediliyor mu, acaba İstanbul’un karakteristiklerini zedeleyecek hareketler yapılıyor mu?” gibi endişeleri de bertaraf etmek isterim. Bunun tam aksine emelimiz İstanbul’un bu gibi özelliklerini ve büyük abidelerini şimdiye kadar harabeler arasına gizlenmiş, gidilemez yerlerdeki kıymetlerini ihya etmek, onları inşa tarihlerindeki kıymet ve heybetlerine ulaştırmak, onları vitrine koyar gibi ortaya çıkarmaktır. İstanbul imar hareketleriyle tarihî ve turistik bakımdan bir şey kaybetmeyecek bilakis buna birçok şey de ilave edilecektir.”¹³⁸⁴

Menderes, Edirnekapı’daki Mihrimah Camisi gibi abidelerin ortaya çıkarılacağını söylemiş; Aksaray, Beyazıt, Eminönü, Karaköy, Tophane, Taksim, Beşiktaş gibi meydanların trafikten arındırılarak nefes alınacak hâle konulacağını anlatmıştır. Süleymaniye Camisi yapılışının 400. yılında eski ihtişamlı günlerine

¹³⁸¹ Fersoy, **age**, 275.

¹³⁸² **age**, 276.

¹³⁸³ **Adnan Menderes’in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri**, c. 6, 463.

¹³⁸⁴ **age**, 465-466.

dönecektir. Çırağan Sarayı; gazinosu, oteli ve korulukları ile “Avrupa’daki emsalinden üstün bir turistik merkez hâline” getirilecektir. Şehir surlarının geçtiği sahil yolu başta olmak üzere açılacak yol güzergâhlarına yer verilmiştir. Surlarla alâkalı olarak Başvekil, “İstanbul’u çevreleyen surların ihyası imkânsız olan ve yıkılması zaruri bulunan kısımları ortadan kaldırılacak ibka edileceklerin ihyasına da en mühimlerinden başlanmak suretile girişilecektir.” demiştir.¹³⁸⁵

Menderes’in bu açıklamaları Vakıflar Umum Müdürlüğünün 1956 yılı itibarıyla başladığı kapsamlı onarım faaliyetleriyle karşılaştırıldığında bu işlere hemen başlandığı ve büyük kısmının 1960’a kadar tamamlandığı görülmektedir.

Aynı konuşmada “İstanbul imarının neden geciktiği” sorusunu Menderes şöyle cevaplandırmıştır:

“Saltanat, Meşrutiyet hep İstanbul ile meşgul olmuş; ondan sonraki devirde ise imar gayretleri Ankara ile bazı muayyen yerlerde teksif edilmişti. Mesela çimento fabrikaları yalnız İstanbul’da bulunuyordu. Eğer derhal İstanbul ile işe başlamış olsaydık ‘Gene mi İstanbul?’ denilebilirdi.”

Bu nedenle iktidara geldiklerinden beri memleketin her köşesinde gayretle çalıştıklarını, şimdi vatanın imarı çerçevesi dâhilinde İstanbul’u ele aldıklarını söylemiştir.¹³⁸⁶

Menderes imar faaliyetlerini beklenmedik bir hızla başlattığı zaman bu faaliyetler için eski Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya “Adnan Bey büyük cesaret isteyen çok hayırlı bir işe başlamıştır.” diyerek on bir senelik bakanlık döneminde Galata Köprüsü’nün ağızını tıkayan Şirketi Hayriye binası ve yanındaki Borsa Hanı bloğunu yıktıramadığını çünkü bunların belediye ve devlet malı olduğunu söylemiştir. Adnan Bey’in bu işe giriştiğini duyunca “Herkes, her daire ve müessese bu işin önüne çıkacak, türlü tesirler yapılacak, bu iş kösteklenecek düşüncesine kapıldım.” diyen Kaya, kendisinin senelerce yıktıramadığı o bloğu Menderes on günde yıktırınca gönülden takdir ettiğini ve bu işin yürüyeceğine o saatten sonra inandığını anlatmaktadır.¹³⁸⁷

İstanbul’un imarı meselesi ilk kez hükümet düzeyinde ele alınırken, Adnan Menderes, 1957 yılının ilk günlerinde düzenlediği bir başka toplantıda “Tamamıyla ihmale uğrayarak harap olmakta bulunan mazi yadigârı bütün eserler ancak devlet işi

¹³⁸⁵ Adnan Menderes’in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri, c. 6, 466.

¹³⁸⁶ age, 467-468.

¹³⁸⁷ Fersoy, age, 277.

olarak ele alınırsa kıymetlenir.” diyerek bu işi bundan sonra kendisinin yürüteceğini açıklamıştır.¹³⁸⁸

Menderes’in bu açıklamayı yaptığı İstanbul Park Otelde düzenlenen basın toplantısına bütün gazete sahipleri, başyazarları, yazı işleri müdürleri çağrılmıştı. Toplantıya Devlet Bakanı Emin Kalafat, İçişleri Bakanı Namık Gedik, Dışişleri Bakanlığı Umumi Kâtibi Nuri Birgi, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Devlet Bakanı Celal Yardımcı ve İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay’ın katılması bu toplantının önemini göstermektedir.¹³⁸⁹

Menderes bundan sonra düzenlediği basın toplantıları, katıldığı mitingler, başka şehirlerde yapılan açılışlarda dahi İstanbul’un imarı mevzusunu dile getirecek, hemen her nutkunda şehirde süren işleri anlatacaktır. 7 Şubat 1957 günü düzenlenen basın toplantısında öne çıkan noktalar şunlardır:

İstanbul gibi memleketin ve dünyanın dikkatini üzerine çeken bir şehirde plan ve programsız tek bir hareket dahi yapılması mümkün değildir, diyen Menderes; imar faaliyetlerine hızla başlandığı için bazı kesimlerde işe “Ya Allah!” diye girildiği kanaati uyandığını ancak yapılacak işlerin etraflıca düşünüldüğünü söylemiştir.

Buna rağmen ilk yıl için ne kadar iş yapılacağını şimdiden bilmenin mümkün olmadığını, belki 300 milyonluk, belki 20 milyonluk istimlak yapılabileceğini; bunun plansızlıkla alâkalı olmayan bir belirsizlik olduğunu vurgulamıştır. Bu zamana kadar yapılan istimlak bedellerini detaylı biçimde bildiren Menderes’in verdiği bilgiye göre istimlake tâbi tutulan emlak sahiplerine para yerine bono verildiği söylentileri yalandır.¹³⁹⁰

Genelde teknik hususlara dayanan açıklamaların sonunda Menderes şöyle demiştir:

“İstanbul’da nasıl bir medeniyet yaşadığını bütün vuzuhu ile meydana çıkarmak yolundayız. Türk sanat ve tefekkür hayatının delillerini teşkil eden en küçük eserleri bile ortadan kaybolmak şöyle dursun tamamen meydana çıkarmayı hedef tutan bir gayret içindeyiz. Böylece İstanbul bütün ziynetleri ile cihanın hayran nazarlarına arz edilmiş olacaktır.”¹³⁹¹

Menderes imar çalışmaları sırasında Belediye Meclisi ile sürekli iletişim halindeydi. Bu günlerde kendisine şehrin Fahri Belediye Reisliği unvanını veren Şehir

¹³⁸⁸ Adnan Menderes’in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri, c. 7 (Ekim 1956-Ekim 1957), haz. Haluk Kılıç (Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 1992), 153.

¹³⁸⁹ Cumhuriyet, 6 Ocak 1957.

¹³⁹⁰ Adnan Menderes’in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri, c. 7, 183-184.

¹³⁹¹ age, 185.

Meclisi'ne imar işindeki çalışmaları için teşekkür eden Menderes şöyle bir telgraf çekmişti:

“Tabiatın İstanbul’umuza vermiş olduğu eşsiz güzelliklere layık medeni bir belde hâline gelmesi için İstanbul Belediye Meclisince alınan kararların tatbikatı neticesinde devam etmekte olan çalışmaların bilhassa bu sene müsbet ve gözle görünür ve şehrin veçhesini tamamen değiştirir bir şekilde semeresini vermiş olduğunu derin bir memnuniyetle takip ve müşahade etmekteyim. Meclisinizin toplandığı bugün, bu hislerimi ıblâğ etmekten büyük bir zevk duymaktayım. Alınan bu neticeler, tasavvur ve tahayyül edilemeyecek bir vüs’at ve mükemmelliyyette olup, ayrıca İstanbul’un sinesinde biriktirdiği büyük tarihî kıymetler dolayısıyla de beynelmilel bir ehemmiyet ve alâka çekmektedir. Bu itibarla bu güzel neticelerin idrakinde başta siz olmak üzere İstanbul Şehir Meclisinin muhterem azalarına, teknik ve idari sahada emek ve bilgilerini esirgememiş bulunan Belediyemiz mensuplarına ayrı ayrı teşekkür ve tebriklerimi sunar, bu emsalsiz çalışmaların aynı heyecan ve iman ile devamını temenni eylerim.”¹³⁹²

Menderes, DP Meclis Grubu’nun 10 Haziran 1958 günkü toplantısında yaptığı konuşmada yine şehrin imarı meselesine değinmiştir. Burada süren restorasyon faaliyetlerinden de söz etmiş, 80 camide tamir işlerinin sürdüğünü söyleyerek yalnız Süleymaniye Camisi’nin restorasyonu için ayrılan paranın 6-7 milyon lira olduğunu vurgulamıştır. İmar hamlelerinin zamansızlığını eleştirenlere karşı da şunları söylemiştir:

“Bana söyler misiniz imarlar ne zaman yapılır, bunun münasip bir zamanı var mıdır? Bizden evvelki 27 sene içinde münasip zaman hiç gelmedi mi? Bugün Avrupa’da gördüğümüz âsâr-ı umman mutlaka ve mutlaka ‘Falan iktisadi seviyeye erişilir de ondan sonra yapılır.’ diye bir kâideye tâbi olarak mı vücuda getirilmiştir? Hayır. Bir medeniyet ve kalkınma bütün sahalarda el ele vermiş ve beraber yürüyen azimli insanlar gibi beraber yürür. Bir taraftan fabrika, köprü, yol yaparken bu yapış hamlesi içinde elbette şehirleri bırakamazsın. Bu toprağın bağrından gelen bir hamledir.”¹³⁹³

Menderes’in sıklıkla söz ettiği imar faaliyetleri dönem yazarlarınca genellikle tasvip edilmekteydi. Eleştirilerin sonraki yıllarda yoğunlaştığı görülmektedir. Buna karşılık İstimlak Davası da dâhil olmak üzere imar hareketlerinin hataları bu konunun bir diğer boyutunu oluşturmaktadır.

Menderes’in altını her fırsatta çizdiği bir konu olarak imar işlerinin zamansızlığı konusu tartışmaya açıktır. Günümüzde Menderes imarları genellikle eleştirilmektedir. En iyi ihtimalle 1930’ların başından beri yürütülen planlama çalışmaları 1950’de halen emekleme aşamasındadır. Oy kaygısı bu faaliyetlere hız verilmesinin en önemli sebebi de olsa örneğin İstanbul trafiği bugün hâlâ Menderes dönemi imarları kapsamında açılan aksta akmaktadır. Politika bir devlet yöneticisinin önceliklerini değiştiren bir faktördür. Politik kaygılarla Menderes İstanbul imarında kültür varlıklarını topyekûn

¹³⁹² **TTOK Belleten**, s. 213 (Ekim 1959): 3.

¹³⁹³ **Adnan Menderes’in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri**, c. 8 (Kasım 1957-Aralık 1958), haz. Haluk Kılıç (Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 1958), 234-235.

bir korumaya yönelmemiş, bazı eserlerin yok olmasına bizzat sebep olmuştur. Bu kabul edilebilecek bir durum değildir. Ancak Menderes'in imar faaliyetleri öncesine ve sonrasında İstanbul'da kaybolan kültür varlıklarını kıyaslamak ve hangi dönemde ne kadar eser kaybı yaşandı, bu sorulara tam cevaplar vermek dönemin daha objektif değerlendirilmesini sağlayacaktır. Bugün bu mümkün değildir çünkü Cumhuriyet'in erken dönemlerinden itibaren hazırlanma aşamasında olan eski eser envanterleri tamamlanmadığı için ne Menderes öncesi dönemde ne de Menderes döneminde ne kadar kültür varlığı yok oldu, ne kadarı değişti kesin olarak bilinmemektedir.

5.4.3.6.Menderes İmarlarına Yönelik Eleştiriler

DP Dönemi'nde süren imar faaliyetleri en çok istimlakler ve tarihî eserlere verdiği zararlardan dolayı eleştirilmiştir. Menderes'in üç buçuk yıl süren imar faaliyetleri süresince İstanbul Belediyesi, 7289 bina istimlak etmiş; imar işleri için 117 milyon lira harcamıştır. İstimlak için harcanan para 536 milyondur. Sadece 1956 yılında belediyenin bütün bütçesi ise 434 milyondur.¹³⁹⁴ Ayrıca 1923-1949 yılları arasında aynı işler için ayrılan para 26 yıl boyunca yaklaşık 25 milyon olmuştur.¹³⁹⁵ Bunlar hesaba katıldığında 1956'dan sonra imar işlerine ayrılan paranın büyüklüğü daha iyi anlaşılır.

1950-1957 yılları arasında İstanbul Belediyesinin yol, kanal, rıhtım ve köprü yapmak için harcadığı para 86 milyondan fazladır. 1923-1949 yılları arasında aynı işlere toplam 20 milyon civarı bütçe ayrıldığı söylenmektedir.¹³⁹⁶

Dolayısıyla Menderes imarlarının eleştirilmesine sebep olan ilk konu bu işin maddi boyutudur. Kurumların bütçesini fazlasıyla aşan, kimi zaman kredilerle kimi zaman istimlak işlerinin imar işiyle alâkası olmayan devlet kurumlarına yaptırılması gibi çözümlerle bu sorun aşılmaya çalışılmıştır.

Muhalefet lideri İsmet İnönü imar harcamalarını israf olarak görüyor ve Menderes'i eleştiriyordu. Adnan Menderes, 19 Ekim 1957'de Kayseri'de yaptığı konuşmada İnönü'nün de değindiği bütçe meselesine karşı İstanbul'da yapılan işleri savunmaktaydı:

“İstanbul sokaklarının tanzimi için sarf ettiğimiz paralara israf diyor. Neden israf olsun? İstanbul'u, Türkiye'nin yarınki geniş döviz kaynaklarından birini teşkil edecek olan İstanbul'u

¹³⁹⁴ Tekeli, *Türkiye'nin Kent Planlama*, 162.

¹³⁹⁵ *İstanbul'un Kitabı*, 127.

¹³⁹⁶ *age*, 28.

tarihî varlığına, şerefine ve Türk milletinin göz bebeği olmak haysiyetine layık bir hâle sokmaktayız. (...)

Bir haftada sarf ettiğimiz parayı beş senede sarf etmeliymişiz, bir haftada yaptığımız yolu beş senede yapmalıymışız.

Muhterem vatandaşlar, bizim bir haftada yapılacak işler için beş sene bekleme tahammülümüz yoktur.

Onun içindir ki bugün memleketin dört bir tarafında yerden biter gibi mamureler fişkırmaktadır. Atom Devri'ndeyiz; dünya, tarihinin hiç bir devrinde görülmedik bir süratle ilerliyor. Bu muazzam sürat asrında 1950'de biz nerede idik. 1950'ye kadar yaşadığımız durgun iktisadi hayatın memleketi nasıl geri ve kısır bıraktığını unuttuk mu?"¹³⁹⁷

Menderes, imar işleri konusunda o kadar ısrarlı konuşmalar yapıyordu ki siyasi mitinglerin bile odak noktasında İstanbul ve imar meselesi vardı. Gittiği tüm şehirlerde, yaptığı tüm açılışlarda İstanbul ve imarından söz etmesi de eleştirilerin bir başka boyutunu oluşturunuyordu. Benzer bir konuşmayı bir kez de 21 Ekim 1957 günü tertip edilen İstanbul Mitingi'nde yaptı. Bu konuşmada CHP'nin imar faaliyetlerine karşı olumsuz tavrına cevap veren Menderes şunları söylemiştir:

“Bütün Türklerin göz bebeği olan bu güzel şehir onların zamanında bir tek eser gördü mü? Verimli ve gayretli bir faaliyetin sahnesi oldu mu? Ne gezer... Hâlbuki bugün DP iktidarı bütün vatan sathını en kıymetli, en esaslı eserlerle süslemekte; iktisadi kurtuluşumuzu ve yarınki mesut ve müreffeh Türkiye'nin teminatını teşkil edecek hummalı bir kalkınma gayreti içinde memlekete hizmet etmektedir. (...)

Halk Partisi İstanbul'daki imar çalışmalarını da tenkit ediyormuş. Yolların tesviyesine ne lüzum var, neden bu kadar masraf yapıyorsunuz, diyor. Halk Partisi imardan da anlamaz, onların uzun yıllar boyunca şu canım İstanbul'da imar namına eserimiz, diye gösterebilecek neleri var? Taşlıkta beton üzerine oturtulmuş bir yol... Tam yirmi sene yirmi beş sene evvel Karaköy'de caddeyi genişletmek için birkaç harap dükkânı istimlak kararı vermişler, fakat bir türlü elleri değip bu işi bile bitirememişler. Onun için imarın ne olduğunu onlar anlayamazlar. Şu eşsiz İstanbul onların zamanında değil midir ki böyle eskimiş harap bir hâle gelmiştir? Bizim İstanbul'da yaptıklarımız bir israf değil, bir gösteriş değil; tarihi abideleri ile tabii güzellikleri ile İstanbul Türkiye'nin en kıymetli bir mücevheridir. İstanbul'da imar ve umran bakımından yapılacak hizmetler memlekette bin fabrika kurmaktan daha verimlidir fakat onlar bunu anlayamazlar.”¹³⁹⁸

Menderes'in imar faaliyetlerinin eleştirildiği bir diğer konu, çalışmaların bir program dâhilinde ele alınmamasıydı. Çelik Gülersoy, Menderes Dönemi imar faaliyetlerini değerlendirirken şu noktalara dikkat çekmektedir:

“Ortada bir düzenleyici genel plan yoktu. Dolayısıyla konut ve iş bölgeleri ayrımı yapılmamış, semtlere fonksiyonlar verilerek düzenlemeleri ön görülmemiş, ulaşım ihtiyaçları planlanmamış. Mevcut ve gelecekteki trafik yoğunluğu hesaplanmamış durumdaydı. (...)

Başbakan'ın şehircilik ilminin gereklerinin hiçbirini bilmeden (kimseye de sormadan) başlıca iki hedefle yıkımlara geçtiği görülüyor:

1. Şehri taçlandıran anıtları meydana çıkarıp hem teatral görünüm elde etmek hem halkın gönlünü fethetmek.

2. Artan taşıt trafiğini rahatlatmak üzere geniş yollar açmak. (...) İstanbul'da bunlar genel bir kamuoyu beğenisi kazanırken Batı bu konuda çoktan yeni anlayışlar kazanmıştı.

¹³⁹⁷ Adnan Menderes'in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri, c. 7, 404-405.

¹³⁹⁸ age, 425-433.

Menderes'in ikinci tutkusu olan geniş bulvar açılmasına da tam gaz girildi. Âtıl duran askerî kamyonlar ve kol gücü harekete geçirilerek trafik damarları oluşturuldu. Vatan ve Millet adı verilen iki ana arter için yine binlerce ev feda edildi. Ortaya uçak alanı gibi boşluklar çıktı. (...)

Hiçbir plana ve programa bağlı olmayan kişisel imar fırtınasında arada karar sahibini de pişman eden çözümler uygulanıyordu. Kimi yanlışlar başka bir yanlışla değiştirilmekteydi. Beyazıt Meydanı'nda Fatih'in darphanesi olan enfes Simkeşhane binasının yıkılmasından sonra Laleli'ye doğru yolun inşa edilmesi ama sonra bunun bombeli olmasının beğenilmeyip sökülerek indirilmesi gibi... Bazı icraatı ise düzeltmeye imkân olmayacaktı: Salıpazarı'na yani şehrin ortasına liman tesislerinin oturtulması ve bloklarla denizi örttükten sonra Başbakan'ın 'Utanmasam yıkacağım.' diye pişman olması gibi.¹³⁹⁹

Bu eleştirilere karşılık 11 Temmuz 1958-27 Mayıs 1960 tarihleri arasında Belediye Reisi olan Kemal Aygün, göreve geldiğinde istimlak devrinin bittiği; imar ve inşa devrinin devam ettiğini söyler. Bütün istimlak işleri 1958'de o, göreve başlamadan önce bittiğine göre Menderes'in imar hareketlerini plansız olarak nitelemek doğru değildir. Zira istimlak da hemen bir çırpıda yapılabilecek bir iş olmayıp belirli bir plan dâhilinde ve zaman sürecinde gerçekleşecek işler zümresindendir. Zaten bu yıllarda yapılan işler, o zamana kadar hazırlanan imar planlarında da mevcuttu. Menderes'in hatası uygulamada çok hızlı hareket etmesiydi. Kemal Aygün Belediye Reisi olarak işinin yapılacak imar işlerini tayin etmek değil, devam eden işlerin hızla bitirilmesini sağlamak olduğunu anlatmıştır.¹⁴⁰⁰

1950'lere kadar İstanbul'a öncelik verilememesinin en önemli sebebi tüm yurdun öncelikli ihtiyaçlarının karşılanması, yeni bir başkent kuruluyor olması ve pek çok şehrin savaş izlerinin silinerek yeniden ayağa kaldırılması gibi zaruri işlerin olmasıydı. Bunun altında devrimle yıkılan bir imparatorluğun başkenti olması ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusu oldukça azalmış olan bu şehrin ihtiyaçlarının sonraki döneme ertelenmiş olması sebepleri de vardır. Sonraki süreçte İstanbul yeniden öne çıkan ve imarı için uzun yıllar plan yapılan bir şehirken bu kez de II. Dünya Savaşı planların hayata geçirilmesine imkân vermemiştir. Sonunda DP döneminde şehrin imar planının uygulanması, en azından başlanan işlerin tamamlanması bir zorunluluk halini almıştı. Buna rağmen planların değişimi gecikilmesine neden oldu. Şehrin ticari önemi, turizmin önem kazanmasıyla tarihî önemi gibi sebepler düşünüldüğünde İstanbul'un kısa sürede bir ayağa kaldırılması gerekiyken bu uzun yıllardır türlü sebeplerle ertelenmişti. Dolayısıyla Menderes imarlarının zamansız olduğuna yönelik eleştiriler dönemin şartlarına bütün olarak

¹³⁹⁹ Gülersoy, "Bir Şehir Dört Tablo", 20-21.

¹⁴⁰⁰ İstimlak Davası, 26.

bakmamaktan kaynaklanmaktadır. Plansız ya da zamansız olmayan bu faaliyetlerin şehre olumlu ve olumsuz katkılarını değerlendirmek daha doğrudur.

Menderes imarlarının şehri baştan başa değiştirdiğini düşünenler olduğu gibi şehrin kültür varlıklarına zarar verdiğini, binlerce tarihî eserin yok olduğunu ifade edenler de vardır. Menderes'in imar faaliyetleri kapsamında açılan Vatan ve Millet caddelerinin, Marmara surları dışında inşa edilen sahil yolu ve tarihî sokak dokusunda yapılan radikal değişikliklerin, meydan açma çalışmaları ile pek çok cami, medrese, hamam gibi anıtların yok edilmesinin bu kentte yıkıcı sonuçları olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁰¹

İstanbul'un Kitabı'nda değinildiği hâliyle ise Vatan ve Millet caddeleri ve yapılan diğer işlerle İstanbul yeni bir hüviyete kavuşmuştur:

“Şimdi İstanbul, 60 metre genişlikte Vatan Caddesi'yle, 50 metre genişlikte Millet Caddesi'yle, asfalt Laleli yolu ile, restore edilen surlariyle, yepyeni meydanlariyle, Florya-Sirkeci yolu ile, etrafı açılan ve birer nadide yüzük taşı gibi parlayan camileriyle, geniş Boğaz yolları ve Boğaz Köprüsü'yle, korniş yollarıyla, liman tesisleri ve sanayi müesseseleriyle, mükellef binaları ve yeni hayat merkezleriyle taptaze ve medeni bir hüviyete kavuşmuştur.”¹⁴⁰²

Gazetelerde imar faaliyetlerine yönelik yazılara sıklıkla rastlanmaktadır. Bunlardan birinde yapılan çalışmalar “imar destanı” olarak nitelenir. Söylendiğine göre “İstanbul yollarının, İstanbul meydanlarının ve tarihî İstanbul abidelerinin, cami, medrese, türbe çevrelerinin geniş ve enerjik bir hamle ile açılması, ferahlaması vakaları” İstanbul halkı arasında bir destan havası yaratmıştır.¹⁴⁰³

Basın özgürlüğünün tartışmalı olduğu bu yıllarda basında imar hareketlerine destek olunmaması beklenilemez. Öte yandan bazı yazarlar imar işlerinin gerçek bir savunucusu olarak konuyu sürekli gündemde tutar. Nihad Sami Be bunlardan biridir ve “İstanbul'un İmarı” adını taşıyan bir diğer yazısında imar için harcanan parayı ve emeği çok görenleri duydukça hayrete düştüğünü söyler ve imar meselesinin bir vatan meselesi olduğunu vurgular:

“İstanbul imar edilirken biraz sıkıntı çekiliyormuş. Yollar tozlu, çamurlu arızalı oluyor, bazen geçit de vermiyormuş. Ben bu sıkıntılara fedakârlık hatta sıkıntı diyenleri duydukça hep onun uğruna hayatlarını veren Mehmetçikleri hatırlarım. (...)

¹⁴⁰¹ Zeynep Eres, “Tarihi Yarımada'da Yok Edilen Mimarlık ve Yaşam Kültürü”, **Mimari ve Arkeolojik Koruma Kültürü Üzerine Yazılar**, 48.

¹⁴⁰² *İstanbul'un Kitabı*, 7.

¹⁴⁰³ Nihad Sâmi Banarlı, “Bir İmar Destanı”, **Hürriyet**, 13 Ekim 1956

İyi, güzeli, hizmeti görmemek ve sevmemek hastalığı bizim milletimize yakışır illetlerden değildir. İstanbul'u yirminci asrın ortasında hâlâ Romalılardan kalma yollarla yaşatmak, onu anlamamak hatta sevmemektir.”¹⁴⁰⁴

İmar hareketlerini takip eden yazarlardan biri Refik Halid Karay'dır. 1956 yılında şehirde hızlanan imar faaliyetlerini değerlendirirken “İstanbul'un imarı işi, ümit ve hayal ettiklerimizden de üstün bir veçhe aldı; öyle genişledi, hızlandı, dört tarafı sardı ki (...) adeta bir gül isterken bir gülistan elde etmiş olduk.” demektedir. Karay'a göre İstanbul'u bakımsız bırakmak tarihe karşı bir suçtur. İmar faaliyetlerini destekler ve şöyle der: “... Fatihlerin ahfadını küçük düşürüyor, o hâlde kalması izzetinefsimizi incitiyordu. Şimdi bunları gidermek, medenî vazifemizi yapmak ulu şehire koltuklarımız kabara kabara bakmak yolundayız. Bir fethi tamamlayacağız.”¹⁴⁰⁵

İstanbul'un imarı bir kez daha fetihle özdeşleştirilmiş; cumhurbaşkanlığı devrinde İnönü'nün Fatih Sultan Mehmet'e benzetilmesi gibi bu kez de Menderes şehri imar ederek şehri fetheden ikinci isim olarak öne çıkarılmıştır.

Buna karşılık faaliyetler sürdükçe şehrin çehresi değişirken mazisinin de silinip süpürüldüğünü düşünmeye başlayan Refik Halid, 1958 yılının ilk günlerinde *Asırlar Boyunca İstanbul* adını taşıyan bir kitap yazılmasını, bu kitapta imar hareketlerinin şehri yok etmediğinin kayıt altına alınmasını önermiştir.¹⁴⁰⁶ Ancak imar işlerinin şehrin mazisini değiştirmesini doğal bulan Karay'a göre “Sadece camilerimizin gördüğü himmet bir devrin tarihine ün salacak mahiyette bir kalkınma ve imar hareketi sayılabilir. Geniş caddeler, yollar, meydanlar vesaire de ayrı bir mâmurluk faslıdır.”¹⁴⁰⁷

Albert Gabriel bu dönemde tekrar İstanbul'a gelmiş ve imara ait görüşlerini basınla paylaşmıştır. Fahri hemşehrîsi olduğu İstanbul'da yapılan imar çalışmalarında abidelerin durumuna dair bazı tereddütleri olduğunu, ancak şimdi bu tereddütlerin dağıldığını söylemiştir. Restorasyonlarda kaideler önemlidir, diyen Gabriel “Bir abideyi tamir etmek kâfi değildir. Onu kullanmak ve göze sunabilmek lazımdır.” diyerek tarihî eserlere işlev verilmesi gerekliliğinden de söz etmiştir. Ona göre yıkmadan ve yapmadan önce muhakkak iyi düşünmek lazımdır. İstanbul'da bir bina yapmadan ve yıkmadan önce camilerin silüetine dikkat etmek elzemdir. Gabriel, tarihi

¹⁴⁰⁴ Nihad Sâmî Banarlı, “İstanbul'un İmarı”, **Hürriyet**, 20 Ekim 1957.

¹⁴⁰⁵ Refik Halid Karay, “Tamamlanan Fetih”, **Yeni İstanbul**, 24 Eylül 1956; **Memleket Yazıları**, 495.

¹⁴⁰⁶ Refik Halid Karay, “İmar Hareketleri İstanbul'a Medenî Çehresini Veriyor, Şehri Değerlendiriyor ama Mazisini de Silip Süpürüyor mu?”, **Yeni İstanbul**, 4 Ocak 1958; **Memleket Yazıları**, 507.

¹⁴⁰⁷ Refik Halid Karay, “Gecikilseydi Ne Servet Ne Fen Para Ederdi”, **Yeni İstanbul**, 7 Eylül 1958; **Memleket Yazıları**, 556.

binaların değerlerinin, ancak bahçeler ve yeşil sahalarla çevrildikleri taktirde meydana çıkabileceğine işaret etmiştir.¹⁴⁰⁸

Bu alanda çalışan pek çok uzman, yıllarca İstanbul'un imarında en mühim meselenin eski eserlerin korunması ve restorasyonu olduğunu vurgulamıştı. Bu görüşte birleşen birçok yazar vardır. Bunlardan biri, "İstanbul bakımsız kalmış eski bir şehirdir. Tahtaları çürümüş evler, birbirinin üstüne eğilmiş mahalleler, taşları oyulmuş camiler, saçakları sallanan binalar, rıhtımları çökmüş yalılar büyük şehrin manzarasını teşkil eder." diyen Haluk Şahsuvaroğlu'dur.¹⁴⁰⁹

Ona göre medeniyetlerin merkezi olmuş, içinde Bizans ve Türk şaheserlerini toplamış bulunan bu eski şehir her köşesi için ayrı bir dikkat ve itina istemektedir. Geçen asırlarda bilgisizlikten dolayı birçok abidelerini kaybetmiş olan İstanbul'un kuruluşundan beri en geniş imar hareketlerinin sürdüğü bu zamanlarda büyük camilerin hemen hepsinin restore edildiği, Eyüp Sultan gibi semtlerin bir bütün hâlinde onarıldığı, vakıf eserlerinin son iki yüz senedir böyle kapsamlı bir restore sürecinden ilk defa geçtiği yine Şahsuvaroğlu'nun dikkat çektiği noktalardandır. Yazarın gazetelerden aktardığı bilgiye göre 1959 yılında 5 milyon lira harcanarak 94 cami ve mescit restore edilmiştir ve restorasyonlar 1960 yılında tamamlanacaktır.¹⁴¹⁰

1960 yılının başlarında İstanbul'daki imar faaliyetlerini değerlendiren diğer bir yazar, elli yıldır belediye reislerinin, hükümet ve devlet ricalinin İstanbul'u güzelleştirmek adına uğraştıklarını ancak başarılı olamadıklarını söylemektedir. Menderes imar faaliyetlerine el atmadan önce İstanbul'da bakımsızlık yüzünden eski eserlerin yıkılma tehlikesinin baş gösterdiğini, sokakların geçilemez bir hâlde olduğunu ifade eder. Menderes'in gayretli çalışmalarının herkes tarafından takdir edildiğini ve bunun sonucu olarak Strasbourg'da Yılın Şehri mükâfatının İstanbul'a verildiğini bildirir.¹⁴¹¹

Buna karşılık yıllar sonra bu faaliyetleri değerlendirenler çalışmalar sırasında yok olan tarihî eserleri gündeme taşımışlardır. Semavi Eyice, Menderes zamanındaki yıkımları anlatırken "Miktarını bilemem. Yalnız tahribat oldu. Olmayacak birtakım

¹⁴⁰⁸ Cumhuriyet, 25 Eylül 1958.

¹⁴⁰⁹ Haluk Y. Şahsuvaroğlu, "İstanbul'un İmarı ve Eski Eserler", **TTOK Belleten**, s. 204 (Ocak 1959), 3.

¹⁴¹⁰ **agm**, 4.

¹⁴¹¹ Habib Edib Tören, "İstanbul'a Mükâfat", **TTOK Belleten**, s. 218 (Mart 1960): 5.

şeyler yapıldı.” demektedir.¹⁴¹² Ne gibi eserlerin kaybolduğu sorusuna şöyle cevap verir:

“Bizans kilisesinden bozma ‘Sekban Paşa Mescidi’ gitti. Onun karşısında ünlü Kırk Çeşme vardı, yıkıldı gitti. Başka yere monte edeceğiz, dediler; kayboldu. Bozdoğan Kemerî’nden Aksaray’a doğru inerken sağda Çandarlı İbrahim Paşa’nın hayratı olan bir hamam ve yanında ‘Mimar Ayaz Camisi’ vardı, gitti. Aşağısında ‘Oruç Gazi Camii’ vardı. Ne caddeye isabet ediyordu ne bir şey. Çukur arazideydi. Onu da yıktılar. Aksaray’da ‘Valide Cami’ var. Türbesini yıktılar. İçindeki kemikleri Sultan Mahmud Türbesi’ne götürdüler. Önündeki toprak kotunu yükselttiler, çeşmeleri de gömüldü. Böyle acayiplikler oldu. Kilise de gitti, cami de türbe de çeşme de.”¹⁴¹³

Turing Kurumu Başkanı olarak İstanbul’da pek çok tarihî köşk ve bahçelerin onarılmasını sağlayan Çelik Gülersoy’a göre İnönü Dönemi’nde başlanan imar faaliyetleriyle fetihten sonraki beş yüz yılın şehre vurmuş olduğu mührün kazınması için ilk büyük operasyon başlamıştı. Menderes’in 4 yıl süren büyük operasyonu da İstanbul tarihinde beş yüz yıllık Osmanlı resmini değiştiren ikinci hareket olmuştur. Gülersoy, dönemi değerlendirirken şunları söyler:

“Ayağı altından zeminin kaydığını hisseden politika adamı hem iç kamuoyunu fethetmek hem de belki de kendi derdini unutmak amacı ile son dört yılını İstanbul’u imar ederek geçirdi.

1950’lerin sonları şehirde zaten bir takım değişikliklerin kendiliğinden görülmeye başlandığı yıllardır. Uzun tarihte bilinmeyen yeni gelişmeler İstanbul sahnesine eklenmeye koyulmuştu: Taşradan akımla nüfusun artmaya başlaması, gelenlerin çoğunluğunun şehri çevreleyen kır bölgelerinde boş alanlarda yerleşerek adına gecekondü denilen ev tipini doğurması, ekonomik büyümenin etkisiyle motorlu taşıt çeşitlerinin çoğalması... Menderes İstanbul’un tarihinde ilk kez görülmeye başlayan bu üçlü gelişme döneminin ilk işaretlerinin belirdiği yıllarda İstanbul’a el atmış oldu ve yüzde yüz kendi kişisel anlayışına göre şehirde büyük değişiklikleri sıraya koydu.”¹⁴¹⁴

İlhan Tekeli “imar anlayışının sığılığına karşın, Menderes’in imar sorununu ülkenin en önde gelen sorunu gibi ortaya koyması ve belediye başkanının işlevlerini yüklenen bir başbakan haline gelmesinden dolayı” imar işinin çok büyük bir operasyona dönüştüğünü ifade eder. Verdiği bilgiye göre Menderes dönemi imar faaliyetleri süresince 7289 bina istimlak edilmiştir.¹⁴¹⁵

Muhtelif zamanlarda Menderes döneminde ortadan kalkan bazı tarihî eserler kayda geçirilmiştir ancak bunu tek bir araştırmada görmek mümkün değildir. Bu araştırmalarda yıkımlar müstakil güzergâhlar dâhilinde ele alındığından kaç tane tarihî eserin yıkıldığı da tam olarak bilinmemektedir. DP’nin imar hareketleri ile bazı Osmanlı ve Bizans yapıları ile binlerce sivil bina yol yapım ve genişletme maksadıyla

¹⁴¹² “Semavi Eyice ile Söyleşi: Kuşatmalara Dayanan Bir Kent”, **İstanbul: Hayalden Gerçeğe Sözden Yazıya**, haz. Neşe Mesutoğlu (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2012): 58.

¹⁴¹³ **age**, 59.

¹⁴¹⁴ Gülersoy, “Bir Şehir Dört Tablo”, 16-19.

¹⁴¹⁵ Tekeli, **Türkiye’nin Kent Planlama**, 162.

yok olmuştur ancak bunun tam sayısına ulaşmak zordur. Buna karşılık Tekeli'nin verdiği rakamlar yüksektir. Yaklaşık 5000 bina yıkıldığı kabul edilmektedir.¹⁴¹⁶ Bunların ne kadarı tarihî eser ne kadarı sivil binadır, bu gibi detaylar mevcut değildir.

Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu üyesi olan Behçet Ünsal, 1968 yılında yayınladığı makalesinde Menderes dönemi imar faaliyetlerine ilişkin bazı bilgiler verir. 1958 yılında GEEAYK tarafından hazırlanmış iki listeden söz eder. Birinci listede hükümet ve belediyece yıkılması istenen ve kurulun yıkılmasına ya da başka bir yere taşınmasına onay verdiği 30 eser yer alır. 23 eserin yer aldığı diğer liste hükümet ve belediyece yıkılması istenen ancak kurulun muhafaza edilmesi kararını verdiği 23 eseri göstermektedir.¹⁴¹⁷

Bu listelerin tam olmadığını altını çizen Ünsal, bazı eserlerin fotoğrafları ve planlarını da verdiği bu makalesinde yüzden fazla eserin yok olduğu ya da büyük oranda zarar gördüğünü kaydetmiştir. Bunların arasında cami, medrese, çeşme, su terazisi, hazire gibi muhtelif yapılar bulunmaktadır.

Aynı dönemde yol çalışmaları sırasında ortadan kalkan bazı camileri¹⁴¹⁸ ve tarihi hazireleri¹⁴¹⁹ yayınlayan çalışmalar da vardır. Bunlar Menderes imarları sırasında ortadan kalkan eserleri tespit etmek için önemli veriler sunar. Bu gibi çalışmalarda ortadan kalktığı tespit edilen eserlerden biri 1957 yılında yıkılan Kemankeş Kara Mustafa Paşa Külliyesi'nin medrese ve türbesidir. Medrese, daha önce çok karanlık ve kalabalık bir bölgede bulunduğu için talebe ikametine uygun değildir, kaydı düşüldüğünden bu yıla kadar ayakta kalmış; önce Kadınlar Cemiyeti Dikiş Yurdu, daha sonra Ayakkabıcılar Çarşısı ve Ayakkabı Sanatkâranı Kooperatifi olarak kullanılmıştır. 1957'deki yıkımlarda türbe ve medresenin ortadan kaldırıldığı bilinmekteyse de Külliye'nin sebil, sıbyan mektebi, hazire gibi parçaları 1871'de Divanyolu'nun genişletilmesi sırasında yıkılmıştır.¹⁴²⁰

¹⁴¹⁶ Gül, *age*, 186.

¹⁴¹⁷ Behçet Ünsal, "İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri II* (1968): 6-7.

¹⁴¹⁸ Fazıl Ayanoglu, "İstanbul'da Yola Kalbedilen Cami Vesaire", *Vakıflar Dergisi*, s. 8 (1969): 329-345.

¹⁴¹⁹ Fazıl Ayanoglu, "Tahrip Edilen Eski Eserler Serisi", *Vakıflar Dergisi*, s. 9 (1971): 262-271.

¹⁴²⁰ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yok Olan Bir Yapı: Kemankeş Kara Mustafa Paşa Külliyesi", *Yıldız Demiriz'e Armağan Kitabı*, haz. Baha Tanman, Uşun Tükel (İstanbul: Simurg Kitabevi, 2001): 35-36.

İmar faaliyetleri kapsamında Nevfidan Kadın Vakfından olan fevkani caminin, imar planı gereği yıktırılması ve arsasının Belediyeye satılmasına dair teklif Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir.¹⁴²¹

Yıkımlar dışında da bazı tarihî yapılar imar faaliyetlerinden zarar görmektedir. Beyazıt'taki yol çalışmaları sırasında bir kısmı yıkılan tarihî eserler arasında Simkeşhane'nin önemli bir kısmı ve 1747 tarihli Hasan Paşa Hanı vardır. Ayrıca Laleli Külliyesinin parçaları değişikliğe uğramış, avlusunun yeri değişmiştir. Ragıp Paşa Kütüphanesinin ön cephesi yol geçeceği için aşağıya alınmıştır. Laleli Camisi avlusu, Aksaray-Laleli yolu yapılırken kum ve çimento gibi türlü malzemelerin deposu hâline getirilmiştir. Malzemenin ağırlığı avluda bazı çöküntülere sebep olmuştur. Yol çalışmasından sorumlu kurum olan Tramvay Umum Müdürlüğü "Her ne kadar oraya kum vesaire koyduksa da bu, camiin çöküntüsüne sebebiyet verecek kadar çok değildir. Mamafih tetkik ettiriyoruz." demiştir. Vakıflar Umum Müdürlüğü ufak tefek çöküntülerin olduğunu ancak caminin temel veya sütunlarına bir zararı olmadığını açıklamak durumunda kalmıştır.¹⁴²²

Tarihî ve mimari kıymeti ile ön plana çıkan eserlerden biri çinileri ile meşhur Rüstem Paşa Camisi'dir. Eminönü-Tahtakale arasındaki istimlak sahasının açılması için kullanılan dinamitlerin Rüstem Paşa Camisi'nde hasara meydan olduğu açıklanmıştır. Caminin cephesindeki çiniler dökülmüş, duvarlarda döküntüler olmuş, camlar kırılmıştır.¹⁴²³

Rüstem Paşa Camisi'nin uğradığı bu zarardan sonra Hamdi Varoğlu bu caminin önemini anlatan bir yazı kaleme almıştır:

"Mevcudiyetleriyle övündüğümüz ecdad yadigârı abidelerin en başında camiler gelir. (...) Bu yüce abidelerin ne kadar yüksek kıratta, birer mücevher olduğunu, imarın hayırlı eli çevrelere değdikçe, görüyoruz. Her biri, bir istiridyenin eğri büğrü, çirkin kabuğu içinde mahpus birer inci gibi, kabuk aralanınca, bütün duruluğu, bütün parlaklığı ile meydana çıkıyor.

Rüstem Paşa Camii bunlardan biridir. Şöhreti dilden dile dolaşan, çinilerinin harikuladeliği her türlü propaganda vasıtalarında yer alan, bir eşinin daha vücuda getirilmesine asla imkân kalmamış olan bu büyük eseri, Eminönü'nden başlayıp içerilere kadar uzanan alabildiğine kötü, alabildiğine çirkin ve murdar yapılar, gözlerden öyle gizliyordu ki, turistik kıymetlerimizi gösterip, medeniyetimiz hakkında kendilerine fikir vermek istediğimiz yabancılara, bu renk ve sanat cennetini ziyaret ettirmekte tereddüde düşüyorduk.

Rüstem Paşa Camii, yeri esasen çukurda olduğu için, aradan geçen ihmal ve düşüncesizlik yılları devamınca etrafına örüldükçe örülen, sakil binalardan mürekkep nisyan duvarı ortasında, tâ kapısının önüne yaklaşılmadıkça görülemez hale gelmişti.

¹⁴²¹ BCA, 30-18-01-02/154-68-03, 10 Aralık 1959.

¹⁴²² Cumhuriyet, 14 Temmuz 1954.

¹⁴²³ Cumhuriyet, 2 Ağustos 1957.

Halbuki 1560 senesinde, Kanuni Sultan Süleyman'un Sadrazamlarından Rüstem Paşa'nın emriyle, Koca Sinan'ın yükselttiği bu âbide, iç tezyinatı bakımından, o zamana kadar da, ondan sonra da, bir eşi daha vücutte getirilmemiş bir nefise idi...¹⁴²⁴

Buna karşılık Eminönü'ndeki binaları yıkmak için kullanılan ve "izinsiz patlatılan" dinamit, bu camiye zarar vermiştir. Bu haber karşısında aynı yazar şunları eklemektedir:

"İstanbul, adım başında bir tarihi kıymet, ecdad yadigarı bir abide, dünyanın hasedle göz diktiği bir turistik kıymet taşıyan, benzeri az bulunur bir şehirdir. Bu paha biçilmez varlıkların etraflarındaki çerden çöpten binalara kazma sallayanların, hiç değilse, hangi şehirde bulunduklarını bilmeleri icab eder. İstanbul'un muhtelif eski binalarında, kimi hırsızlık neticesi yok olan, kimi kırılıp dökülen çinilerinin yerine, tıpkısı yapıp konulduğu zaman bile, bu tamir edilen kısım, çirkin bir sırtışla karşımıza dikiliyor. Nerede kaldı ki, Rüstem Paşa camiinin bir renk harikası olan çinilerinin bozulan bir köşeciğini aynen ihya edelim!"

Menderes dönemi imar faaliyetleri sırasında Karaköy-Kabataş bölgesinde kaybolan tarihî eserlere ilişkin 2011 yılında bir çalışma yayınlanmıştır.¹⁴²⁵ Bu araştırmada yer verildiği üzere bölgede yol genişletme çalışmaları nedeniyle birçok tarihî eser yıkılmış, birçoğu çeşitli yerleri kesilerek ya da tamamen taşınarak zarar görmüştür. Yol çalışmalarından etkilenen kültür varlıkları arasında II. Abdülhamid Çeşmesi, Nusretiye Camii ve Sebili, Karabaş Hamamı, Kılıç Ali Paşa Camii, Abdülaziz Dönemi'ne ait Müşirlik Dairesi, Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi, Yahya Efendi Çeşmesi, Fındıklı Hamamı ve Emin Ağa Sebili gibi yapılar bulunmaktadır. Bu gibi eserlerin zarar görmesi ve hatta yok olmasının bölgenin turizm özelliğini kaybettirdiği düşünülmektedir.¹⁴²⁶

Karaköy Meydanı'ndaki genişletmeler sırasında bu bölgede çok sayıda tarihî eserin zarar gördüğü bilinmektedir. Bunlardan biri 1958 yılında yıkılan Mimar D'Aranco'nun II. Abdülhamid'in başmimarıyken yaptığı Karaköy'deki iki katlı bir binanın üzerine inşa ettiği mescittir. Mescidin yıkılması sırasında gelecek eleştirilere karşı taşların bloklar halinde kaldırıldığı ve bir başka yerde yeniden inşa edilmek üzere depolandığı söylenir.¹⁴²⁷

Bu mescidin kaldırıldığı günlerde konuyu gazetesindeki köşesine taşıyan Refik Halid Karay, bu mescidin bir daha yapılması için taşlarının numaralarla söküldüğünü bildirirken neden bu zahmete girildiğini sorar. Mescidin mimarlık abidesi olmadığı

¹⁴²⁴ **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1957.

¹⁴²⁵ Barış Ertem, Mustafa Cevdet Altunel, "İstanbul İmarındaki Tarihi Eser Kaybının Tarih ve Turizm Açısından İncelenmesi: Karaköy-Kabataş Bölgesi", **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, c.2, s.4 (Aralık 2011): 61-79.

¹⁴²⁶ **agm**, 73.

¹⁴²⁷ "Daranco Beyin Küçük Mescidi namı diğer Kaybolan Cami", **Arkitekt**, s. 40 (1994): 68.

gibi, yarı Arap yarı Çin ve Siyam tarzı bu caminin şehre yakışmadığını, bir daha yapılacağına yeni bir mescit yapılmasının daha iyi olacağını vurgular.¹⁴²⁸

Bu süreçte basında zarar gören tarihî camilerden olağan şekilde bahsedilir. Mesela “Karaköy’de bulunan tarihi ahşap caminin sökülerek Kınalıada’ya nakledilmesine karar verilmiştir.”¹⁴²⁹ Buna karşılık İstanbul’da imar hareketleri kapsamında yıkımların hızlandığı 1959 yılında Millî Eğitim Bakanlığı, şehir ve kasabalardaki tarihî eserlerin bazı belediyelerce yıktırılmasının Türk Ceza Kanunu’na göre suç teşkil edeceğinin belediyelere hatırlatılmasını istemiştir.¹⁴³⁰

1950’li yıllarda tamir gördüğü halde, 1956 yılında bulvar çalışmaları sırasında yol seviyesinin altında kaldığı gerekçesiyle yıkılan bir diğer cami Atatürk Bulvarı civarındaki Oruç Gazi İsmail Ağa Camisi’dir.¹⁴³¹

Aynı çalışmada kayda geçirilen eserlerden biri Fatih devri eserlerinden biri üzerine 1893’te yeniden yaptırılan Aksaray civarındaki Camcılar Camii’dir. Bu yapı 1956-1957 yıllarındaki yol çalışmaları sırasında yıkılmıştır. Yalnız camiler değil Tevekkül Hamamı, Aksaray Karakolu, Oğlanlar Tekkesi gibi bazı binalar da yıkılmış ve ayrıca Pertevniyal Valide Sultan Türbesinin yeri değiştirilmiş, aynı külliyyede yer alan Muvakkithane ise yıkılmıştır.¹⁴³²

Beşiktaş’ta Mimar Sinan tarafından inşa edilen Sinan Paşa Hamamı da 1957’de Menderes dönemi imar faaliyetleri sırasında yok olan eserlerden bir diğeridir.¹⁴³³ Bugün Yeniköy Parkı içinde Yalı Sokak’ta bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi’nin 1958’de yol açılırken yıkılan Molla Çelebi Camisi’nin kible duvarında yer aldığı anlatılmaktadır. Günümüzde park içinde bir yüzlü tek yapı şeklinde bir çeşme olmasına rağmen 1805 yılında Molla Çelebi Camisi’nin duvarına inşa edilmiştir. Cami 1958’de yol açılırken yıkılmıştır.¹⁴³⁴

¹⁴²⁸ Refik Halid Karay, “Bir Mescidin Akıbeti Münasebetiyle”, **Yeni İstanbul**, 9 Eylül 1958; **Memleket Yazıları**, 560.

¹⁴²⁹ **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1958.

¹⁴³⁰ **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1959.

¹⁴³¹ Esma İğüs, Hayriye İsmailoğlu, “Osmanlı Kenti İstanbul’u Yıkma ve Yeniden Yapma Paradoksu: Menderes Yıkımları”, **Uluslararası Osmanlı İstanbulu IV Sempozyumu** (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016): 139-140.

¹⁴³² İğüs, İsmailoğlu, **age**, 142.

¹⁴³³ Enis Karakaya, “İmar Faaliyetlerine Kurban Giden Bir Sinan Yapıtı: Beşiktaş Sinan Paşa Hamamı”, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, s. 14 (1997-1998): 18-20.

¹⁴³⁴ Demet Ulusoy Binan, “Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi”, **Sinan Genim’e 60. Yaşında Armağan Makaleler** (İstanbul: Ege Yayınları, 2005): 212.

Menderes yıkımlarının arka planında da tarihî kentin modernleştirilmesi ve güzelleştirilmesi için söz konusu yıkımların gerekliliği ve kentin yıkılarak dönüştürülmesi olgusunun yattığına inanılmaktadır.¹⁴³⁵

6-7 Eylül Olaylarından bir müddet sonra hızlanan imar hareketlerinin İstanbul'u Türkleştirme politikalarının yansıması olarak görenler vardır.¹⁴³⁶ Ancak bu yargıya varabilmek için gayrimüslimlerin ibadet yapılarının detaylarını ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren bu politikayı incelemek gereklidir.

Murat Gül, Menderes imarlarına yönelik bakışın olumsuz olmasında İstimlak Davası da dâhil olmak üzere Yassıada yargılamalarının payı olduğunu düşünmektedir ve şöyle bir yorum yapar:

“İstanbul'un geçirmiş olduğu bu köklü değişim Menderes'i de tartışmaların odağına yerleştirir ve Türk mimarlık tarihinde pek de makbul gözle bakılmayan bir Menderes imgesi oluşturur. Bu durum da çoğunlukla Menderes'in nevi şahsına münhasır davranışlarına ve kişisel özelliklerine dayanan kalıplaşmış imgeler, önyargı ve inançlarla bezenmiş olan eleştirel bir bakış ortaya koyar.”¹⁴³⁷

Gül'ün de vurguladığı gibi Menderes imarlarını eleştirenler bu dönemdeki imar faaliyetleri ile Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemleri arasındaki bağı dikkate almazlar. Aslında Menderes imarlarının 150 yıllık bir geçmişi vardır. Dolmabahçe civarında Prost'un teklif ettiği geniş ölçekli yıkımlar 1940'larda kabul edilmemişti. Öte yandan tartışmalı istimlaklerin söz konusu olduğu yol çalışmalarında ana eksen yine Prost'un planlarıyla birebir örtüşmekteydi. Dahası Menderes'in ele aldığı imar hareketleri hem basında hem halk içinde büyük destek görüyordu. Akademik çevreler, dönemin öne çıkan mimarları yıkmadan yapmanın olanaksızlığına değinmekteydi.¹⁴³⁸

Buna rağmen Menderes döneminde imara yönelik olağanüstü şartlar eğer istenirse devletin bütçe ve işgücü ağırlığını bir konuya bütünüyle aktarabileceğini gösterdi. Böyle büyük bütçeler ve tek bir idarecinin kararıyla değil; yıllık planlamalara uygun şekilde ilerlenebilseydi bugün bu tartışmalar farklı boyutta devam ediyor olurdu. Atatürk ve İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemlerinde planlamaların uzun

¹⁴³⁵ Binan, **age**, 156.

¹⁴³⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. İpek Akpınar, “Menderes İmar Hareketleri Türkleştirme Politikalarının Bir Parçası mıydı?” **Arredamento Mimarlık Dergisi** (Mayıs 2015): 87.

¹⁴³⁷ Murat Gül, “Menderes Dönemi İstanbul'unda İmar Hareketleri ve Arka Planı”, **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, c. 8 (Mimari), ed. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2015): 537.

¹⁴³⁸ Gül, “Menderes Dönemi İstanbul'unda”, 538-548.

sürmesi eleştirilirken, Menderes döneminde plan aşaması uzun sürse bile faaliyete çok hızlı geçilmesi eleştirilmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından Menderes dönemi sonuna kadar örnekleriyle sıklıkla karşılaştığımız üzere imar faaliyetleri bütünüyle eleştiriye açık bir konudur. Kültür varlıklarının ne kadarının korunması, korunan bir tarihî binanın günlük hayata dâhil edilmediği müddetçe onarılsa bile ne kadar ayakta kalabileceği gibi soruların cevabı kişilere ve toplumlara göre değişir. Önemli olan şehrin simgelerine, tarihî ve mimari önemi olandan olmayana doğru genişleyen bir yelpazede mümkün olduğu ölçüde çok eseri korumak ve hayata katabilmektir. İncelenen tüm yıllarda kabul edilebilecek durum hiçbir iktidar ne tüm kültür varlıklarına sahip çıkacak ne de hepsine açıkça zarar verecek bir yönelimde olmamıştır. Az bütçelerle de DP dönemindeki gibi daha fazla bütçelerle de kültür varlıklarına yönelik bir politika takip edilmeye çalışılmış ancak bu hiçbir dönemde tam olmamıştır. Dahası bu politikalara yön veren hususların ne olduğunu görmek için dönemlerin siyasal, toplumsal ve entelektüel şartlarına hâkim olmak gereklidir. Kültür varlıklarına yönelik ilgilerin altında Türk millî kimliğini ortaya çıkarmak, desteklemek, değiştirmek ya da popülist söylemler ve oy kaygısı gibi sebepler oldu. Bu sebepler incelenen her dönemde bir şehrin kimliğinin ayrılmaz parçası olan kültür varlıklarının korunması gerekliliğinin önüne geçmiştir.

Cumhuriyet tarihinde devralınan kültür mirasının yüzdesel olarak ne kadarı korundu? Bugün alandaki en önemli soru budur ve cevabı envanter kayıtlarındaki eksiklikler nedeniyle bu zamana kadar verilememiştir. Menderes dönemi dâhil olmak üzere Cumhuriyet devrinin yol ve imar çalışmalarıyla yok olan eserlerin sayısını bilmek yeterli değildir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında imza atılan siyasi kararlarla yok olan cami, mescit, tekke, türbe yapılarının da sayısını bilmek dönemlere daha objektif bir gözle yaklaşılmasını sağlar.

Bir yapının yalnızca onarılması yeterli değildir; onarılan her kültür varlığına karşı ilgili kurumlar sorumluluk taşımaya devam edecektir. Bu eserlerin maksatlarına göre kullanılması, insan için inşa edildiğinin unutulmaması ve kullanılmayan tarihî yapıların zamanın tahribine açık halde beklerken kullanıldığından daha çok zarar gördüğü unutulmamalıdır. Öte yandan öğrenci yurdu, dispanser, fakülte haline getirilen eserlerin iç tezyinatını tamamen kaybettiği, çoğunlukla rölöve ve planları olmayan bu yapıların yalnızca dört duvarının ayakta kaldığı da unutulmamalıdır.

Menderes dönemi imarlarına yönelik eleştirilerde önemli olan nokta şu olmalıdır: Hiçbir devlet idarecisi tek başına bir şehri etkileyecek büyüklükte kararlar almamalı; imar gibi konularda komisyonlara ve alanın uzmanlarına güvenilmeli, ortak akıl aranmalıdır. Gayrimenkul Eski Eserler Koruma Yüksek Kurulu gibi bir kurul mevcutken bu kurulun kararlarına riayet etmemek tarihî eserlere karşı işlenen en büyük suçtur. O dönemden bugüne kurul kararları hayatiyet taşıyan birçok yapının kurtarılmasında etkili olamamış; şehirlerin kimliğinin ayrılmaz bir parçası olması gereken kültür varlıklarının bir kısmı yok olup gitmiştir.

Osmanlı'nın son döneminde inşa edilen ve hâlâ aynı yapı tekniği kullanıldığı ve harap halinin iyileştirilmesi yerine yıkılması tasarruf olarak değerlendirilen yapılar olduğu da unutulmamalıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu nedenle ortadan kalkan cami ve özellikle mahalle mescitlerinde bu eserlere zarar vermek niyetinden çok burada harcanacak bütçenin daha hayati bir konuya aktarılması anlayışı etkili olmuştur. Dolayısıyla ilk yıllarda tutulan kapsamlı bir yapı listesi ve bu yapıların ne kadarının tarihî ve mimari öneme sahip olduğu bilgisi bulunmadığı için bugün bu tarz yorumlamalar yapacak veriye ulaşamamaktadır.

5.4.3.7.İstimlak Davası

Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askerî müdahale ile son bulurken DP liderleri ve üyeleri Yassıada'da yargılanmıştır. Yargılamalar sırasında İstanbul'un imarında yolsuzluk yapıldığı gerekçesi ile "İstimlak Davası" adını taşıyan ayrı bir dava açılmıştır. İstimlak Davası'na sebep olarak İstanbul Belediyesinin imar faaliyetlerinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 74. maddesine aykırı hareket etmesi gösterilmektedir. İstanbul'un imarı için girişilen istimlak işlerinde Belediye Reisi'nin işi takip etmesi gerekirken Başvekil Adnan Menderes'in, İstanbul'un imarı işini Hükümetin ele aldığını beyan etmesi ve kendisine başmimar ve İstanbul'un ikinci mimarı gibi unvanların yakıştırılması dava sırasında yöneltelen suçlamalar arasındadır.¹⁴³⁹

Yargılamalar sırasında gerek Başvekil Adnan Menderes gerekse imar faaliyetlerini yürütenler istimlaklerde bazı sıkıntıların olduğunu doğrulamışlardır. Ancak özellikle Menderes, bu bedellerin söylendiği kadar büyük rakamlar olmadığını altını çizmiştir.

¹⁴³⁹ İstimlak Davası, 8.

İstanbul Belediye Reisliği Emlak ve İstimlak Müdürlüğünden Kemal Erbay, 1950-1960 seneleri zarfında belediyece istimlak edilen ve bedelleri ödenmeyen ve ferağları alınmadan yıkılan 317 gayrimenkul olduğunu söylemiştir. Bu gayrimenkullerin bedeli 15 milyon civarındadır. İstimlak bedeli ödenmeden bir binanın yıkılması Anayasa'nın 74. maddesine aykırı olduğu için Menderes suçlu duruma düşmüştür. Bu durum karşısında Menderes, 8-10 bin gayrimenkul kanun dairesinde istimlak edilip yola katılmışken 317 tanesi istimlak edilmediyse bunun sorun teşkil etmeyeceğini, daha sonra mutlaka ödeneceğini ifade etmiştir. Ancak bu defa da gayrimenkul sahiplerinin tehdit edildiği, eğer itiraz ederseniz kıymet değeri noksan yapılır, para verilmez gibi sözlerle korkutulmaya çalışıldığı iddiasıyla karşı karşıya kalmıştır. Tüm suçlamalara karşı Menderes bunların doğru olmadığını, zaten insanların tamir edemediği, satamadığı bu gayrimenkulleri elden çıkarmak için beklediğini, söz konusu 317 yapının tebligat yapılmadan yıkılması için kimseye emir vermediğini, 75 milyondan fazla istimlak bedeli ödenmişken 15 milyon gibi bir bedelin her yerden bulunacağını söyleyerek kendisini savunmuştur.¹⁴⁴⁰

Davada öne çıkan diğer başlıklar arasında istimlak bedellerinin çeşitli kurumlara zorla ödettirilmesi, Vakıflar İdaresine tarihî eserlerin onarımı için karşılayabileceğinden çok daha fazla iş verilmesi ve bazı arsaları satın almaya zorlanması, imar hareketlerine girişilmeden evvel plan yapılması zaruri iken Menderes'in 1956 yılı sonlarında bu işi ele aldığını duyurduğunda bir programa dayanmadan hareket etmesi gibi konular vardır. Menderes imar faaliyetlerini takip ettiği zaman zarfında parası örtülü ödenekten karşılanmak kaydıyla İstanbul Park Otelde konakladığı için de suçlanmıştır. İmar işlerini takip etmek üzere Ankara'da çalışan personeli resmî yazışmalar olmadan İstanbul'da görevlendirmesi, kendisinin de sık sık görevi olmadığı hâlde merkez Ankara'dan ayrılıp uzun süreli olarak İstanbul'da kalması, İstanbul'un imarı işini hükümet işi olarak ele alırken Hükümetten onay almaması, Başvekil olarak şehrin valisi Fahrettin Kerim Gökay'ı imar hareketlerini desteklemekle suçlaması, istimlak sonrası gerçekleşen yıkımlarda erleri kullanması gibi suçlamalar davanın diğer başlıkları arasında yer almıştır.

Bütün bu suçlamalara rağmen yıkılan tarihî eserler davada önemle üzerinde durulan bir konu değildir. Beyazıt Meydanı'nın birkaç kez şekil değiştirmesi olayı sorulmuş, Menderes buna cevaben süreci şöyle anlatmıştır: "Beyazıt Meydanı'ndan

¹⁴⁴⁰ İstimlak Davası, 18-19.

geçen ve Laleli'den gelip türbeye giden yol için 4-5 sene müteaddit projeler ve planlar yapıldı. Birisini Alman mütehassısı, birisini İtalyan mütehassısı, birisini Türk mimarları yaptılar, fakat bir türlü kati şeklini alamadı.”¹⁴⁴¹

Davanın geneli istimlaklerde yolsuzluk yapıldığı iddiası üzerine kuruludur. Yıkılan ya da zarar verilen tarihî eserlerle alâkalı doğrudan suçlamada bulunulmaması değerlendirmeye açık bir noktadır ve dönemin genel bakış açısını da ortaya koyar.

5.4.4. Diğer Kültür Kurumlarının Faaliyetleri

DP Dönemi'nde Millî Eğitim Bakanlığı ve Vakıflar Umum Müdürlüğü sorumluluğu altında bulunan eserlerin onarım ve bakım faaliyetlerini sürdürürken İstanbul Belediyesi daha çok imar işleriyle meşgul olmuştur. CHP Dönemi'nde etkin olan kültür kurumlarından Halkevleri, bu dönemde 8 Ağustos 1951'de kabul edilen yasayla kapatılarak Hazineye devredilmiştir.¹⁴⁴² Halkevleri kapatılmadan önce Müze ve Tarih şubeleri aracılığıyla bu zamana kadar toplanmış tüm eski eserlerin; müzesi bulunan illerde müzelere, bulunmayanlarda Millî Eğitim Müdürlüklerine birer tutanakla devri sağlanmıştır.¹⁴⁴³ Böylece Halkevleri müzecilik alanına yaptığı katkıyı tamamlamıştır.

Köy Enstitüleri ise 27 Ocak 1954'te çıkarılan yasayla Öğretmen Okulları ile birleştirilmek suretiyle kapatılmıştır.¹⁴⁴⁴ Hem Halkevleri hem Köy Enstitüleri, kuruldukları tarihten bu ana dek bölgesel anlamda eski eserlerin korunması bilincine katkı sağlamışlardır.

Türk Tarih Kurumu DP Dönemi'nde faaliyetlerini sürdürse de etkinliği azalmış ve DP'nin 10 yıllık iktidarı süresince tek bir kongre düzenleyebilmişlerdir. Öte yandan arkeolojik kazılar ve yayınlarla kültür varlıkları konusunda çalışmaları devam etmiştir.

Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ve İstanbul'u Sevenler Grubu, önceki dönemde her makama yönelik başvuru yaparken bu dönemde bu şekilde ısrarlı çalışmaya imkân bulamamıştır. Buna rağmen imar hareketlerini takip ettikleri *Belleten* isimli dergilerinden anlaşılmaktadır. Özellikle imar faaliyetleri tarihî eserler için birer

¹⁴⁴¹ İstimlak Davası, 189.

¹⁴⁴² Türkoğlu, *age*, 191.

¹⁴⁴³ BCA, 490-01-00/1050-1034-02, 17 Ocak 1951.

¹⁴⁴⁴ Kaplan, *age*, 95.

tehdit oluşturmaya başlayınca kurumun tespit ve onarım gibi diğer faaliyetleri ikinci planda kalmıştır.¹⁴⁴⁵

İnönü Dönemi'nde kurulan Türkiye Anıtlar Derneği bu dönemde öne çıkan sivil toplum kuruluşlarından biridir. Dernek, tüm müftülöklere gönderilmesi ve halka, vaizler ve hatipler aracılığıyla duyurulması isteğiyle Diyanet İşleri Başkanlığına bir bildiri göndermiştir:

“Memleketimiz, tarih boyunca birbirini takip eden veya etmeyen çeşitli medeniyetlere sahne olması hasebiyle sinesinde, yer altında veya üstünde, başka hiçbir memleketle kıyaslanamayacak kemiyet ve keyfiyette bir abideler hazinesi taşımaktadır.

Bunlar bizim olduğu kadar, bütün insanlık âleminin müşterek malıdır. Bu itibarla korunmaları millî olduğu nispette insanidir.

Derneğimiz beş yıllık bir tecrübeden aldığı intibalarla ve yepyeni bir programla faaliyetine hız vermiş bulunmakda, işin azameti ancak ve ancak çalışmak şevkimizi arttırmaktadır.

En mühim olanından ve en çok müstaceliyet arz edeninden başlamak suretiyle, abidelerimizin ya bizzat onarılmasına yahut devletin bu husustaki yüksek alâkasını temine çalışmak azim ve karariyle teşebbüse geçmiş bulunuyoruz.

Bunlardan çoğunu birer Türk eseri olan İslami abideleri teşkil ettiğini, onarma işinin millî olduğu kadar dinî bir vecihe mahiyeti arz eylediği malumdur.”¹⁴⁴⁶

Görüldüğü gibi Türkiye Anıtlar Derneği, dinî bir amaçla hareket ettiği için cami onarımlarına yoğunlaşmıştır. Dernek temelindeki kayma nedeniyle büyük bir zarara uğrayan Samatya'daki bir camiyi 50 bin liraya onararak yeniden ibadete açılmasını sağlamıştır.¹⁴⁴⁷ Derneğin yaptığı çalışmalar genelde takdir toplasa da bazı mimarlar yaptıkları onarımların estetik olmadığını düşünmektedir. Sedat Hakkı Eldem bunlardan biridir:

“Bunun pek iyi bir cemiyet olduğunu ben de tasdik ederim. Hayırlı işler yapıyor. Fakat mesele yalnız gelişigüzel tamir etmek değildir. Tamir ederken mimarlık ve bediiyat kaidelerine riayet şarttır. Hâlbuki bunlara dikkat etmediklerinden neticede tenkide değer birçok aksaklıklar oluyor. Mesela hakiki değerleri olduğu şekilde ihya edemiyorlar. Yalnız bir tanesini söyleyeyim: Üsküdar'da tramvay caddesinde, Doğancılar Parkı'nın alt yanında bir camii ihyaya kalktılar. Oranın başlıca hususiyeti, ahşap kısmıydı. Nadir rastlanır bir güzellikti. Kaldırıp atıldılar. Güzellik de yok edildi. Keşke el değiştirilmeseydi.”¹⁴⁴⁸

Dernek yalnız onarımlarla değil eski eserlerin korunmasına hizmet edenlere madalya vermesiyle de bu yıllarda gündemdedir. 21 Aralık 1956'da düzenledikleri bir törenle Vali Gökay'a, Fabrikatör Nuri Topbaş'a, manifatura tüccarı Fahir Kığılı'ya, Anıtlar Derneği Genel Başkanı Süheyl Ünver'e ve Derneğin İstanbul Şube Başkanı H. Rahmi Saruhan'a, Dernek Sekreteri Nazif Çelebi'ye, Dernek Murakabe Heyeti

¹⁴⁴⁵ Neşet Köseoğlu, “İstanbul'un Eski Eserleri Arasında”, **TTOK Belleten**, s. 128 (Nisan 1952): 13.

¹⁴⁴⁶ **BCA**, 51-05-33/04-31-23, 11 Ağustos 1951.

¹⁴⁴⁷ **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1956.

¹⁴⁴⁸ **Cumhuriyet**, 14 Kasım 1956.

Başkanı Ahmet Ata Köseoğlu'na katkılarından dolayı teşekkür edilerek madalya takdim edilmiştir. Vali Gökay, Türk milletinin eski eserleri muhafaza ve hatıraya hürmet etmekte olduğunu söylemiş ve “Dün ihmal, bugün imar... Bu Türk milletinin manevi rönesansı demektir.” demiştir.¹⁴⁴⁹

5.4.4.1. Türk Tarih Kurumu

Türk Tarih Kurumu DP iktidarı sırasında varlığını korusa da faaliyetleri büyük ölçüde azalmıştır. Beş yılda bir toplanan Türk Tarih Kongresi İnönü Dönemi'nde son toplantısını 1948 yılında gerçekleştirmişti. DP Dönemi'ne rastlayan ilk kongresini 1953 yılında yapması gerekirken dönemin ilk ve tek kongresi ancak 1956 yılında yapılabildiği görülmüştür.

V. Türk Tarih Kongresi 12-17 Nisan tarihleri arasında Ankara'da düzenlenmiştir. Kongre'de Kurumun öncülüğünde süren arkeolojik kazıların sonuçlarına dair bilgiler verilmiş; ilk Türk devletleriyle alâkalı araştırma sonuçlarına yer ayrılmıştır. Ayrıca ilk kez Osmanlı Dönemi'ne ait araştırmalara geniş çaplı yer ayrılmıştır.¹⁴⁵⁰

Ekrem Hakkı Ayverdi Kongre'de abidelerin önemine değinen bir konuşma yapmıştır. Osmanlı siyasi tarihini yazabilmek için başvurulacak pek çok tarihî vesika olduğundan ancak abidelerin de zengin birer bilgi kaynağı olduğundan söz etmiştir. Bilhassa yazılı kaynakların yeterli olmadığı ilk dönemler için mimarinin başka yerde bulunamayacak bilgiler sunduğunu anlatan Ayverdi; mimari eserlerin “devamlılık ve kendi sırrını ifşa etme özelliği” ile önemli bilgileri bugünlere kadar getirdiğini söylemiştir. Konuşmasının devamında eski eserlerin korunmasıyla ilgili önemli bir noktaya değinmiştir:

“En bel bağlanabilen bir memba olması hasebiyle abidelerimiz candan bir titizlikle muhafaza edilmeli, tetkik ve şerh olunmalı, tarihte işgal ettiği mevki ve sanat kıymetleri belirtilmelidir. Nazari olarak kimse bu fikre muarız görünmez; hakikatte marazî bir zihniyet, numunelik birkaç tane bırakıp kusurunu hem bâr hem engel telakki etmeyi daha çıkar bir yol bulmaktadır. Mühim bir kütle tamamıyla lâkayttır. Hâlbuki bugünkü vaziyetimizde eski eserlerimiz, münhasıran bizim olan müstakil bir medeniyetin ta kendisi demektir. Binaenaleyh bunlarla ne kadar uğraşılsa azdır.”¹⁴⁵¹

Ayverdi eski eserlerin farklı kurumlarca idare edilmesinin yarattığı sıkıntılara da değinmiştir. Belirttiğine göre bu devirde:

¹⁴⁴⁹ **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1956.

¹⁴⁵⁰ **Beşinci Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956)**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010).

¹⁴⁵¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, “Abidelerin Tarihimizdeki Rolü”, **Beşinci Türk Tarih Kongresi**, 454-455.

- a) Camiler Vakfın tasarrufunda, Diyanet İşlerinin idaresi altındadır. Bir kısmı da fiilen mahalli topluluklar ve dernekler tarafından idare olunmaktadır.
- b) Medreseler kanunen Vilayet hususî idarelerinin, tatbikatta belediyelerin elindedir. Bir kısmı pek çeşitli müesseselere aittir.
- c) Hamamların bir kısmı evkaf ve belediyeye, ekseriyeti hususî şahıslara aittir.
- d) Şehirlerdeki hanlarla, umumiyetle evler hususi şahıslardadır.
- e) Su tesisatı ve çeşmeler belediyelerdedir.
- f) Mezarlıklar kanunen belediyelere ait ise de taş a ihtiyacı olan herkes onlara tasarrufta serbesttir.
- g) Üzerinden yük geçen köprülere nafia vaz-ı yed eder; güzergâhta olmayanlar tamamen metruktür.
- h) Türbeler, saraylar, birkaç çarşı ve bazı müteferrik binalar Maarif Vekâletinin tasarrufundadır.
- i) Muhteşem kervansaraylar, kaleler, limanlar, rıhtım tesisatının devlete ait olması lazım gelirse de hakikatte külliye sahipsizdir.
- j) Pek çeşitli binalar da askerî idarededir.¹⁴⁵²

Ayverdi, son olarak eski eserlerin nasıl idare edilmesi gerektiğini anlatmış ve şunları söylemiştir:

“Tarihî duygudan mahrum idarelerin elinde kalan veya sahipsiz hâle düşen abide mahvolmuş demektir. Daha fazla tafsile ihtiyaç kalmadan, ümid ederiz ki abidelerin tarihî şuur ve sanat anlayışıyla mücehhez ve bu iş için kurulmuş bir müessese elinde toplanmasının kurtuluşlarının yegâne çıkar yolu olduğunu anlatabilmişizdir.”¹⁴⁵³

Ekrem Hakkı Ayverdi yaptığı bu konuşmayla Cumhuriyet’in ilk yıllarından beri kültür varlıklarının halledilemeyen temel sorunlarına değinmiştir. 1957 yılında vakıf eserlerin yeniden Vakıflar Umum Müdürlüğüne devrine dair bir kanun çıkacaktır ancak bu tarihe kadar dönüşü olmayan zararlarla harap hâle gelen eserler için artık bir çıkar yol kalmamıştır.

Kongre’de konuşan bir diğer isim Oktay Aslanapa, arkeolojik eserler üzerinden tarih araştırması yürütmenin çok önemli sonuçlar vereceğine dikkat çekmiştir:

“Bütün Türk devirlerine ait sanat eserlerinin sağlam bir katalogunu hazırlamak, mümkün olduğu nispette orijinal eserler, maket, mulaj, reproduksiyon ve fotoğraflarla bunların tam bir koleksiyonunu bir araya toplamak lazımdır. Sonra bunlar üzerinde araştırmalar yapılarak aralarındaki müşterek hususiyetler ve siyasi değişikliklerin sarsamadığı devamlı gelişmeler ortaya konabilir.”¹⁴⁵⁴

TTK tarafından yürütülen arkeolojik kazıların devamlılığı olmakla birlikte bu dönemde devlet bütçesi büyük oranda imar faaliyetlerine ayrıldığı için diğer çalışmalar

¹⁴⁵² Ayverdi, **agm**, 458.

¹⁴⁵³ **agm**, 463.

¹⁴⁵⁴ Oktay Aslanapa, “Sanat Eserlerine Dayanan Yeni Bir Araştırma Yolu ile Türk Tarihini Aydınlatma”, **Beşinci Türk Tarih Kongresi**, 453.

ikinci planda kalmıştır. Öte yandan gerek Halkevleri gerek TTK gibi kültürel kurumlar CHP idaresinde kurulduğu için DP tarafından benimsenmemiş ve arka plana itilmiştir.

5.4.4.2.İstanbul'un 500'üncü Yılı Kutlama Derneği

İnönü Dönemi'nde TTK bünyesinde kurulan ve İstanbul'un fethinin 1953 yılında kutlanacak olan 500. yıl dönümü münasebetiyle yapılacak işleri planlamayı amaçlayan Fetih Derneği, 1949 yılında bakanlıklar arası bir komisyon niteliği kazanmıştı. 1943 yılında İstanbul'un imar planları kapsamında ele alınacağı düşünülen faaliyetlerin büyük kısmı hayata geçirilemeyince son birkaç yılda bazı büyük Fatih Devri eserlerini onarmak gibi işlerin takibi için "İstanbul'un 500'üncü Yılı Kutlama Derneği" kurulmasına karar verilmişti. Sonradan derneğin adı "500. Yıl ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği" olarak değiştirilecektir.¹⁴⁵⁵

1950 yılında kurulan derneğin üyeleri şunlardır:

Dernek Başkanı: Aziz Ogan,

İkinci Başkan: Cemil Topuzlu,

Başkâtip: Osman Ergin,

İdare Kurulu: Ali Vasfi Egeli, Halis Kaynar, İhsan İpekçi, Muhiddin Üstündağ, İzzet Akosman, Fethi Erdem, Nejad Sirel, Vasfi Rıza Zorlu.

Üyeler: Hasan Rahmi Us, Burhan Felek, Ahmet Emin Yalman, Hakkı Tarık Us, İsmail Hami Danişmend.¹⁴⁵⁶

Üyelere bakıldığında eski belediye reislerinden müze müdürlerine, dönemin basın mensuplarından sanatçılarına geniş bir kesimin derneğe dâhil edildiği görülür. Dernek, "1950 yılında İstanbul'da Fatih Devri'ne ait kıymetli eserleri tamir ettirmek ve harabiden kurtarmak maksadiyle" bir toplantı yapmış ve öncelikli olarak şehre bir Fatih abidesi yapılmasının kararlaştırıldığını duyurmuştur.¹⁴⁵⁷

500. Yıl ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği 1952 yılı toplantısı Belediye Başkanı riyasetinde müze müdürleri, emniyet ve ordu temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirmiş ve bir yıl vakit kala törenin nasıl kutlanacağı görüşülmüştür. Kutlamalarda yer alacak Millî Eğitim Bakanlığı Neşriyat Şubesi,

¹⁴⁵⁵ Tağmat, **agm**, 50-51.

¹⁴⁵⁶ **agm**, 55.

¹⁴⁵⁷ **Yeni İstanbul**, 6 Haziran 1950.

Güzel Sanatlar Akademisi, Türk Tarih Kurumu, Beden Terbiyesi, Konservatuvar ve Şehir Tiyatrosu gibi muhtelif teşekküller neler yaptıklarını anlatmışlardır.¹⁴⁵⁸

Fethin 500. yılı için tamir edilecek olan eserler 1943 yılında yani merasimlerden on yıl önce şöyle belirlenmişti:

1. Yedikule ve Rumeli Hisarı
2. Fatih Medreseleri ve Fatih Devri'ne ait kıymetli abideler
3. Süleymaniye Medreseleri
4. Haseki Medrese ve hastaneleri
5. Sebiller, Okmeydanı.

Buna rağmen kutlamalara bir yıl kala 1952'de hâlâ gazetelerde bu işe ayıracak yeterli para olmadığı yazılıyordu. Buna karşılık planların tatbik edilememesini eleştiren yazarlar da şu sözleri sarf etmeye devam etti:

“Parasız yahud az para ile yapılacak şeyler yok muydu? Fethin ve Fatih Devri'nin askerlik, teknik, güzel sanat, hukuk ve teşkilatına ve burada hatırıma gelmiyen diğer mevzularına ve nihayet bizzat Fatih Sultan Mehmed'in şahsına aid monografilerden mürekkep iki büyük cildlik bir kitap da mı çıkarılamazdı?”¹⁴⁵⁹

Senelerdir hazırlık yapılan tören nihayet 29 Mayıs 1953 günü gerçekleştirildi. Törene TBMM heyeti, Millî Eğitim Bakanı Salim Burçak, bazı milletvekilleri, Vali ve Belediye Reisi Gökay, mülki ve askerî erkân, Türkiye'de görevli yabancı askerî ataşeler, Patrikhane heyeti, yerli ve yabancı basın mensupları ve halk katılmıştır.¹⁴⁶⁰

Vali Gökay açılışta yaptığı konuşmada önce fetih gününü anlatmıştır:

“500 yıl evvel 29 Mayıs sabahı surları aydınlatan güneş, dünyaya yeni bir çağın açıldığını bildiriyordu. İki aya yakın süren ve insan iradesinin, insan enerjisinin bütün güzel tecellilerini gösteren bir hamasetten sonra 29 Mayıs sabahı, biraz sonra önünde hürmetle eğileceğimiz burçta Türk bayrağı, Türk sancağı, Türk'ün kahraman erinin eliyle dalgalanıyordu.”

Konuşmasının devamında Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Millî Mücadele'yi başlattığını bu nedenle mayıs aylarının Türk tarihi için önemli olduğunu söylemiş ve “500'üncü fetih kutlama yılında İstanbul sevinç içindedir.” diyerek töreni başlatmıştır.

¹⁴⁶¹

¹⁴⁵⁸ **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1952.

¹⁴⁵⁹ Hıfzı V. Velidedeoğlu, “Fatihe Layık Olmak İçin”, **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1952.

¹⁴⁶⁰ **Milliyet**, 30 Mayıs 1953.

¹⁴⁶¹ **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1953.

Günün gazetelerinden öğrenildiğine göre;¹⁴⁶² Topkapı surları önünde Fatih'in otağı kurulmuş ve Vali'nin yaptığı konuşmadan sonra Ulubatlı Hasan'ın fetih günü şehre girişini sembolize eden Türk bayrağı yeniden göndere çekilmiştir. Tarihî kıyafetleri ile yeniçeriler halkı selamlayarak geçiş yapmıştır. Törenler kapsamında Şehzadebaşı'ndaki Kuyucu Murat Paşa Medresesi'nde hazırlanan Fatih Devri'ne ait resim ve fotoğraflardan oluşan sergi; Profesörler Evinde açılan Fatih Devri yazma kitapları ve Tıp Enstitüsünde düzenlenen Fatih Devri ilim ve sanatına dair evraklar ziyaretçilere açılmıştır.

Fatih Devri giysilerinden oluşan geçidin, dünyaya Fatih Devri'nde yalnızca savaşılmadığı, Türklerin ömürlerini yalnız kılıç şakırdatmakla geçirmediklerini gösterdiği düşünülmektedir.¹⁴⁶³

Fetih kutlamaları kapsamında İnönü Dönemi'nde planlanan işlerden biri olarak Fatih Dönemi mimari eserlerinden olan Çinili Köşk'ün içindeki eserler muhtelif müzelere dağıtılmış ve Çinili Köşk Topkapı Sarayı Müzesinin emrine verilerek Fatih Müzesine çevrilmiştir.¹⁴⁶⁴ Bu müzede Fatih'in kaftanları, silahları, dönem minyatürleri sergilenmiştir.

Üniversitelerde ayrıca törenler yapılmış, liselerde öğretmenler Fatih ve devrine ilişkin konuşmalarla öğrencileri bilgilendirmiştir.

Cumhurbaşkanı Bayar şu mesajı yayımlamıştır:

“Hemşehrilerimin duydukları asil heyecana iştirak ederim. Fetih bugün dahi mukaddes mefhumlar hürriyetinin uğrunda mücadele edilen vicdan hürriyetinin tatbik alanında yer buluşunun başlangıcı olmuştur. Bu büyük günün vatandaşlarım için saadet vesilesi olmasını tebriklerimle dilerim.”¹⁴⁶⁵

Sonuçta uzun yıllar komiteler ve toplantılarla gündemde kalan 500. fetih yılı böylece geçip gitmiştir. “Halkın İstanbul'a ve onun büyük Fatih'ine karşı alâkası, şimdi biraz değişerek yerine getirilmeyen arzuların bıraktığı derin bir üzüntü hâline inkılab etmiştir.” diyen Cavit Baysun, *Cumhuriyet* gazetesinde 14 Temmuz 1953 günkü yazısında şu satırlara yer vermiştir:

“On iki, on üç senedir tasarlanan planlar ve imar hareketleri, dikilmesi karar altına alınan heykeller, basılacak metinler, yazılacak kitabeler birer tarafa bırakılmış gibidir. Meğer İstanbul

¹⁴⁶² **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1953; **Milliyet**, 30 Mayıs 1953.

¹⁴⁶³ Hasan Âli Yücel, “Büyük Fatih Türk Okullarında”, **Kültür Üzerine Düşünceler** (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1974), 71.

¹⁴⁶⁴ **Fatih Müzesi** (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1953), 4.

¹⁴⁶⁵ **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1953.

Fethi değerinde bir tarih hadisesile Fatih Sultan Mehmed avarında bir Türk Őehriyari için pek sade suya ve hareketsiz bir törenle iktifa mukaddermiŐ.

Törenler geçse de bazı faaliyetler sonraki yıllarda sürmüştür. 1954 yılında hazırlıkların yetersizliğinden dolayı bazı planların iptal edildiği ancak Şu eserlerin basımına devam edildiği belirtilmiştir:

Tahsin z, *Topkapı Sarayında Fatih Sultan Mehmed II'ye Ait Eserler*,

Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*,

Osman Turan, *İstanbul'un Fethinden nce Yazılmış İki Kronolojik Eser*,

Halil İnalçık, *Fatih Devri zerinde Tetkikler ve Vesikalar*,

İbn Kemal, *Tevarih-i Ali Osman*,

Sarıca Kemal, *Selatinname*.¹⁴⁶⁶

Ayrıca fetih törenleri vesilesiyle gündeme gelen surlar ve Rumeli Hisarı'nın onarımı, 1953 yılından sonra da olsa, gerçekleştirilmiştir.

Menderes Dönemi imar faaliyetleri kapsamında fetih yılı için listeye alınan ve önceki dönemlerde tamir edilemez denilen surların onarımı yeniden gündeme alınmiŐtır. *İstanbul'un Kitabı*'nda belirtildiği üzere İstanbul'u kara tarafından 8 kilometre boyunda ve 20 metre yüksekliğinde; Haliç tarafından da 5 kilometre uzunluğunda ve 10 metre yüksekliğinde duvarlar, 298 kule ve 22 kapı ile eviren İstanbul surları, "Son devirlerde teessüfe değer bir ihmal görmüş, terk edilmiş hatta bir ara yıkılması bile düŐünülmüŐtü." ¹⁴⁶⁷ Surların onarımı fetih kutlamalarına yetiŐmezken Menderes'in ele aldığı imar faaliyetleri içinde Topkapı ve Haliç surlarının bir kısmı yenilenmiştir.

İstanbul surlarında gerçekleştirilen onarımlarla ilgili *İstanbul'un Kitabı* birçok bilgi verir. İlk defa böyle büyük onarımdan geçtiği sıklıkla vurgulanan yayında Bayrampaşa'ya yapılacak stadyum için evre temizliği yapılırken üç kişinin elinde kazmalarla yıkık bir sur duvarını ortadan kaldırma anına yer verilmesi ilginçtir (Ek 14).

¹⁴⁶⁶ "İstanbul'un 500'üncü Fetih Yildnm Münasebetiyle Yapılan İŞler", **TTOK Belleten**, c. 18, s. 71 (Temmuz 1954): 395.

¹⁴⁶⁷ *İstanbul'un Kitabı*, 14.

Bu yıllarda şehir surlarını inceleyen ve bu konuyla alakalı bir yazı yazan Schweinfuth; Altın Kapı'nın tıpkı kara surları gibi Theodosius zamanından kalma bir abide olduğunu, bu kapının muhafaza ve takviyesi ile kara surunun bakiyelerinin korunmasının Türk anıtlarının korunması meselesinde “en mühim vazife” olduğunu belirtir.¹⁴⁶⁸

Kutlamalardan bir yıl sonra 1954'te *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan bir haberde surların mermerlerinin her geçen gün çalınmak suretiyle azaldığına dikkat çekilmiştir. Bundan bir yıl önce önünde tören yapılan mermerlerin toz toprak içinde perişan bir harabe olduğu yazılmıştı.¹⁴⁶⁹ 1955 yılında Topkapı ve Yedikule'de trafik sıkışıklığının giderilmesi amacıyla surların altından yer altı geçitleri açılması gündeme gelmiştir. “Anıtları Koruma Yüksek Kurulu surlar üzerindeki kapıların genişletilmesine veya yeni kapılar açılmasına müsaade etmemektedir. Bunu göz önünde tutan alâkadarlar, şehir dışı ile kolayca münakaleyi sağlamak için yer altı geçitleri inşasını düşünmüşlerdir.”¹⁴⁷⁰

Bu kıymetli surlardan Yedikule ve Altın Kapı'nın restorasyonunun 1959 yılı mali bütçesinden tahsis edilecek ödenekle yaptırılmasına dair karar alınmıştır.¹⁴⁷¹ Buna karşılık arşivde konuyla ilgili mevcut evraktan 1961 ve 1962 yıllarında bu onarımların sürdüğü anlaşılmaktadır.¹⁴⁷²

Menderes'in imar programları kapsamında Marmara'nın sahil surlarının etrafını saran harap gecekondular ve teneke mahalleler kaldırılmıştır. Bu yol üzerinde Kumkapı civarında yer alan Küçük Ayasofya'nın etrafı açılarak Ayasofya'dan daha eski olan bu yapı göz önüne çıkarılmıştır. Gülhane Parkından Kazlıçeşme'ye kadar toprak çekilerek Yedikule surlarına kadar sahil toprakla doldurulmuştur.¹⁴⁷³

Rumeli Hisarı'nın onarımı uzun yıllar Fethin 500. yılı için gündemde kalan ve her sene onarılacağı duyurulan bir diğer yapı olarak fetih kutlamaları ile özdeşleşmiş gibidir. Buna karşılık onarıma başlanması için uzun yıllar gerekmiş ve ancak 500. yıl kutlandıktan sonra onarım başlayabilmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ilgiyle takip ettiği bu yapının restorasyonu için Millî Eğitim Bakanlığı 500.000 liralık tahsisat

¹⁴⁶⁸ Schweinfuth, “İstanbul Suru ve Yıldızlı Kapı”, **TTK Belleten**, c. 16, s. 62 (Nisan 1952): 267.

¹⁴⁶⁹ **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1954.

¹⁴⁷⁰ **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1955.

¹⁴⁷¹ **BCA**, 30-18-01-02/149-37-13, 22 Temmuz 1958.

¹⁴⁷² **BCA**, 30-18-01-02/154-93-05, 6 Mayıs 1960; **BCA**, 30-18-01-02/161-38-11, 20 Temmuz 1961.

¹⁴⁷³ **İstanbul'un Kitabı**, 72.

göndermiştir. Tarihî Anıtlar Derneği, Teknik Üniversite ve Belediye mütehassıslarından oluşan bir komisyon 1954 yılının Temmuz ayında Rumeli Hisarı'nı ziyaret ederek civarındaki evlerin istimlaki için karar almışlardır. Millî Eğitim Bakanlığından gelen bütçeyle vakit kaybetmeden evlerin tahliyesine başlanacağı 11 Temmuz 1954 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde bildirilmektedir.

Rumeli Hisarı'nda restore hazırlıkları yıl sonuna kadar sürmüş, bu zaman zarfında Hisar içindeki enkaz kaldırılarak yabancı otlar temizlenmiştir. Rumeli Hisarı tamiratının bir sonraki senenin fetih yıl dönümüne yetiştirilmesi planlanmıştır.¹⁴⁷⁴ Anıtın çevresini saran gecekondu Şubat 1955'te yıktırılmıştır.¹⁴⁷⁵

Nisan ayında Vali Gökay'ın riyasetinde Rumeli Hisarı'nın restorasyonu ve tarihî eserlerin etrafının açılması meselesinin değerlendirildiği bir toplantı yapılmıştır. Anıtlar Yüksek Kurulu, Eski Eserleri Koruma Encümeni Reisi, Albert Gabriel, Şehir Meclisi üyeleri ve diğere bazı uzmanların katıldığı toplantıda Rumeli Hisarı için ayrılan 500.000 liralık tahsisatın nasıl değerlendirileceği de görüşülmüştür.¹⁴⁷⁶

Rumeli Hisarı'nın onarımına 1955 yılının fetih yıl dönümünde törenle başlanmıştır.¹⁴⁷⁷ 1955-1957 yılları arasında düzenli olarak ayrılan bir bütçe ile Hisar'ın restorasyonu yapılmıştır.

Böylece şehrin fetih kutlamaları bu eserlerin açılışları ile sonraki yıllarda da kutlanmaya devam etmiş, ancak 500. yıl kutlamaları gibi kapsamlı programlar yapılmamıştır.

5.5.Bölüm Değerlendirmesi

Demokrat Parti Dönemi, 1950 yılında, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri mevcut olan tek parti yönetimine karşı verilen demokrasi mücadelesi ile başlamış, 1960'ta askerî bir müdahale ile sona ermiştir. İç ve dış siyasette DP'nin takip ettiği politikalar kültür varlıklarına birçok bakımdan yansımıştır. İktidara geldikten sonra 1954 yılı seçimlerinde yükselen oy oranından aldığı güçle faaliyetlerine devam eden DP, 1955 yılından sonra ekonominin yavaş yavaş bozulması, Kıbrıs Meselesi, 6-7 Eylül Olayları gibi siyasi sıkıntılar nedeniyle politikalarını değiştirmiştir. Önceki yıllarda Anadolu

¹⁴⁷⁴ *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1954.

¹⁴⁷⁵ *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1955.

¹⁴⁷⁶ *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1955.

¹⁴⁷⁷ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1955.

şehirlerinin imarı gündemdeyken bundan sonra İstanbul'un imarı öne çıkmıştır. Kültür varlıkları açısından DP Dönemi değerlendirildiğinde bu konunun imar faaliyetleriyle neredeyse özdeşleştiği görülür.

Hükümet ve parti programlarında şehirlerin imarı ve bayındırlık işleriyle birlikte ele alınan kültür varlıklarından sorumlu kurumların başında daha önceki dönemlerde olduğu gibi Millî Eğitim Bakanlığı ve Vakıflar Umum Müdürlüğü gelir. Ancak İstanbul Belediyesi bu yıllarda imar faaliyetlerinin yürütücüsü olarak bir taraftan eski eserlere zarar veren diğer taraftan onları onaran bir kurum hâline gelmiştir. Bu yıllarda eski eserlerin korunmasından sorumlu ve yaptırım gücü olan bir üst kurulun ilk kez kurulması konu açısından önemli bir adımdır. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu, Cumhuriyet öncesinde kurulan Eski Eserleri Koruma Encümeni ile aynı amaçları hedeflese de aldığı kararlara kanunen uyulması zorunluluğu getirilmiştir. Dönem itibarıyla bu kurulun oluşturulmuş olması, kararların uygulanabilmesindeki sorunlar bir yana bırakılırsa, kültür varlıklarına yaklaşımda bilincin arttığını göstermektedir.

II. Dünya Savaşı nedeniyle kapalı kalan müzelerin ve 1950 yılı başında yasal bir düzenleme ile açılan tarihî türbelerin onarılması ve ziyarete açık hâle getirilmesi bu yıllarda Millî Eğitim Bakanlığının temel meşguliyetidir. Öte yandan Bakanlığın müzeler hususunda takip ettiği bir politika olmadığı açıktır. 1924 yılından beri en çok bütçenin tahsis edildiği ve sürekli onarımların yapıldığı Topkapı Sarayı Müzesinde bile ziyaret edilen bölümler hâlâ kısıtlıdır. Müze ziyaret günleri çok düzensiz ve yetersizdir. Yıllarca kapalı kalan Millî Sarayların en büyük yapısı Dolmabahçe Sarayı müze olarak ziyarete açılmış ancak kısa bir süre sonra yeniden kapatılmıştır.

Vakıf eserler açısından bu dönemde önemli bir gelişme yaşanmış ve vakıf eserlerin farklı kurumların elinde bulunmasını önleyecek bir kanun çıkarılmıştır. Aslında vakıf eseri olarak inşa edilmiş ancak çeşitli düzenlemelerle farklı kurumların mülkiyetine geçmiş olan tarihî eserler, bu kanunla yeniden Vakıflar Umum Müdürlüğüne devredilmiştir. Ancak Müdürlük yetersiz bütçesi ve personeli ile hâlihazırda elinde olan yapılara yetişemezken bu karar sorumluluğunu daha da artırmıştır. Meselenin yalnızca idarî düzenlemeyle çözülememiş olmasıyla bu kez de bütçe ve personel sıkıntısı temel sorun haline gelmiştir.

Müdürlük zaten imar planları kapsamına alınan büyük Osmanlı camilerini ardı ardına onarmaya çalışmakta; diğer taraftan yol çalışmaları sırasında yıkılması planlanan tarihî eserlere sahip çıkmak istemektedir. Bu dönem yıkılan eserler eleştirilmezken, CHP iktidarında kadro dışı bırakılan cami ve mescitlerin Halk Partisi binası, marangoz ya da atölye ve hatta ev olarak kullanılması eleştirilere sebep olmaktadır. Dolayısıyla meseleye yine kültür varlıklarını korumak için değil siyasi birtakım çatışmalara bağlı olarak yaklaşıldığı açıktır ve kültür varlıkları kimi zaman sahip çıkılan kimi zamansa alenen tahrip edilen politik nesneler haline gelmiştir.

Yol ve imar faaliyetleri bir şehrin gelişmesi için çok önemlidir. Yıllardır planlandığı hâlde uygulamaya geçilememesi, uygulamaya geçildiğinde karşılaşılan belirsizlik, yıllardır hazırlandığı halde eski eser tescillerinin sonuçlandırılmaması programsızlık temelli sorunlardır. 1937 yılından beri hazırlanan İstanbul imar planının 1950'ye gelindiğinde kullanılamaz olması, kurumların çalışmalarındaki disiplinsizliği gösterdiği gibi güç mücadelelerinin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Halkevleri ve Köy Enstitüleri gibi kurumları türlü siyasi sebeplerle ve temelde CHP ile olan bağları nedeniyle kapatan DP iktidarı, yine bu devrin ürünü olan imar planlarını yok sayarak işe yeniden başlamak istemiştir. Buna rağmen DP Dönemi'nde hazırlanan imar planları temelde Prost'un planları üzerine inşa edilmiştir.

DP dönemini Cumhuriyet'in kuruluş yıllarının üzerine temellendirmek, aradaki sürekliliği görmek gerekir. DP bu sürekliliği göstermeyerek bazı işlere sahip çıkmıştır. Atatürk Dönemi'nde başlanan, İnönü Dönemi'nde bitirilemeyerek DP Dönemi'ne kalan Süleymaniye, Beyazıt, Yeni Cami onarımları ve meydanların tanzimi işi bu dönemde övgü kaynağı olmuş ve sık sık bu tarihî anıtların ön plana çıkarıldığı vurgulanmıştır. Önceki dönemde oluşturulan bir komisyonun karar verdiği Eyüp semtinin imarı; DP Dönemi'nde gerçekleştirilmiş ve iktidar bu semti ihya etmekle övünmüştür. Kısacası imar faaliyetleri aslında birbiri üzerine şekillenirken DP bu faaliyetleri kısa sürede sonuçlandırdığı için işi uygulayan olmuştur. Hızlı hareket etme süreci Başvekil Menderes'in imar konusunda suçlanmasına ve programsız hareket etmekle eleştirilmesine neden olmuştur. Ancak Menderes'in haklı olduğu bir konu vardır. Belediyenin bütçesi ve 50 yıla taksim olunan planlarla şehrin imar edilmesi çok zordur. Menderes; hükümet desteği, krediler, kurumların istimlak bedellerinin ödenmesi gibi yatırımlarla şehrin imarına ayrılan bütçeyi arttırmış ve senelerdir planlanan işleri aynı anda uygulamaya koymuştur. Ancak planlara sadık kalınmaması,

Encümen raporlarının göz ardı edilmesi, popülist bir söyleme dönüşen imar hareketlerindeki hataları arttırmıştır. Her dönemde mevcut ikilem bu dönemde de vardır. Büyük eserler imar planları dahilinde ele alınırken aynı planlar dahilinde yıkılan, tahrip edilen, taşınan küçük eserler arasında da tarihî ve mimari önemi olanlar mevcuttur. Diğer taraftan onarımların sürdüğü sırada herkesin gözü önünde tahrip edilen eserlere, mesela çinileri ile korunması gerekli kültür varlıklarından biri olan Rüstem Paşa Camii'ne birkaç aydından ve Encümen'den başka sahip çıkan olmamaktadır.

DP döneminde camilerin onarımı, türbelerin ve meydan açılışlarının propaganda nesnesi haline gelmesi kültür varlıklarını koruma bilincinin artmasından başka bir meseleyi gündeme getirmektedir. DP iktidarı bu eserlere sahip çıkarken asıl amacı eserleri korumak ve gelecek kuşaklara aktarmak olsa bile bunu popülist söylemleri öne geçtiği için yeterince ortaya koyamamış; kültür varlıkları bir politika dâhilinde ve kapsamlı şekilde değerlendirilememiştir.

6. SONUÇ

İstanbul, sahip olduğu tarihî eserleri bakımından dünyanın en zengin şehirlerinden biridir. Gerek Osmanlı gerek Bizans ve öncesinden kalan taşınmaz kültür varlıkları, şehrin geçmişinin adeta tapu belgeleri olarak bugün hâlâ o dönemleri simgelemektedirler. Cumhuriyet idaresi, Osmanlı Devleti'nden sayısız mimari abideyi, tarihe bir iz bırakmak arzusu ile inşa edilmiş yüzlerce vakıf yapısını, daha önceki dönemlerden kalan arkeolojik arazileri de devraldı. Surlar, kuleler, saraylar, kasırlar, devlet ve kamu binaları, postaneler, elçilikler, hastaneler, askerî binalar, kışlalar, talimhaneler, silahhaneler, karakollar, ticari binalar, fabrikalar, hanlar, kervansaraylar, büyük külliyeler içinde her biri başlı başına bir kültürü yansıtan camiler, medreseler, kütüphaneler, hamamlar, imaretler, türbeler, çeşmeler, sebiller, sarnıçlar... Sınıflandırmaya tâbi tutulması bile güç olan çeşitli ve farklı tarihlerde inşa edilmiş yapılar devralındığında bazıları sağlam biçimde ayakta dururken bazıları da savaş, deprem, yangın, şehrin işgali ve ihmal gibi sebeplerle ciddi bir tahribata uğramıştı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında idarenin önceliği, yeni kurulan devletin acil ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bu nedenle devlet yönetimi birtakım yasal düzenlemelerle tekke, zaviye, türbe ve medrese gibi yapıları kapatınca boşa çıkan sayısız tarihî binadan kıymetli olanları tasnif etmiş ve tasnif dışında kalan yapıları ihtiyaca yönelik kullanma yolunu seçmiştir. Öte yandan özellikle İstanbul dışında imar faaliyetleri dolayısıyla yıkılan tarihî eserlerin var olduğu bilinmektedir. Hükümetler her devirden eserin korunması ve imar adı altında zarar görmemesi için 1930'lu yıllardan itibaren tamimler yayımlamıştır. Bu durum devletin tarihî eserlere yönelik özel bir politikası olmasa bile tarihî eserlere alenen zarar verilmesini önlemeye çalıştığını göstermektedir. Devletin devrimle yıktığı Osmanlı'ya ait eserler dâhil olmak üzere kültür varlıklarına yönelik kasten zarar verici bir tutumu olmamıştır. Buna rağmen ilk yıllarda devletin acil ihtiyaçlarına yönelik kararlar alması taşınmaz kültür varlıklarının önemini ikinci plana itmiş ve bu durum çoğu zaman gelir elde edilmesi

maksadıyla tam bir envanteri olmayan eski eserlerin yıkılarak satılması gibi sonuçlar doğurmuştur.

Cumhuriyet dönemi politikalarında kültür varlıklarına ayrılan yerin değerlendirildiği bu çalışmada ortaya çıkan temel sonuç, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1960 yılında Demokrat Parti iktidarı sona erinceye kadar devletin kültür varlıklarına yönelik ciddi bir politika oluşturamadığıdır. Kültür varlıkları konusunda çerçevesi belli bir politika takip edilmemesinin sebepleri arasında önceliklerden kaynaklı ihmal durumu, kültür varlıklarından sorumlu merkezî bir idare olmayışı, eski eserlerin sağlam bir envanterinin çıkarılamaması ve kültür varlıklarının tescil edilememesi, bütçe ve tahsisat yetersizlikleri, onarımların belli bir plan ve program dâhilinde yürütülememesi, yeterli sayıda personel bulunmayışı, personel olsa bile kültür varlıklarının korunması bilincinin eksikliği vardır.

Bu sebepler arasında Cumhuriyet'in ilk yıllarında dine karşı mesafeli olunduğu, hatta din düşmanlığından dolayı bazı yapılara zarar verildiği; Türk millî kimliğinin din bağından uzaklaştırılması için bu yapıların günlük hayattan çıkarıldığına dair söylemlere sık sık rastlanır. Erken Cumhuriyet döneminin laiklik algısında Türk millî kimliğinin dinden bağımsız olması ve Osmanlı kimliğinden tamamen uzaklaştırılması anlayışı vardır. Ancak bu anlayışa dayalı olarak hiçbir devlet idarecisinin alenen bir yapıya zarar verilmesini hedeflemiş olduğu düşünülmemektedir. Bu zararlar alınan yanlış kararların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu sonucun en temel sebebi de yine kültür varlıklarının korunmasına yönelik bir politikanın mevcut olmayışıdır.

Kültür varlıklarının korunmasındaki temel sorun bu konudaki plan ve programların yetersiz ve tutarsızlığıdır. Erken bir tarihte, 1920 yılında Meclis'in açılmasıyla beraber, Maarif Vekâleti bünyesinde kültür varlıklarından sorumlu bir Hars Dairesi oluşturulmuş ve bu alandaki esas problemler ortaya koyulmuştu. Buna göre kültür varlıklarının idaresi için eski eserler tescil edilmeli, korunacak olanlar belirlenmeli, millî müzeler vücuda getirilmeliydi. Sorunlar belirlenip çözüm yolu sunulduğu hâlde bu plana uygun hareket edilmemiş; eski eserlerin tescili uzun yıllar tamamlanamamış ve ilk yıllarda kurulan bazı büyük müzeler dışında taşınır eserler de yıllarca depolarda, sağlıksız ortamlarda beklemiştir. Devralınan taşınmaz kültür varlıklarının nasıl değerlendirileceği, yeniden işlevlendirilirken hangi yolun takip edileceği bilinmediğinden kapsamlı programlar hazırlanamamış; bu programsızlık bütçe ve mesai kayıplarına yol açmıştır.

Kültür varlıklarının korunması meselesinde hayati bir önemi olan tescil çalışmalarının günümüze kadar bitirilememiş olması bu programsızlığın en belirgin sonucudur. Muhtelif çalışmalarla ayrı bölgeler hâlinde envanter çalışmaları yapılmış olsa da hâlen taşınmaz kültür varlıklarının yerini gösteren tam ve bütüncül bir çalışmaya rastlanmaz. İstanbul başta olmak üzere bazı illerde Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı ve Kalkınma Ajansları ve Türkiye Bilimler Akademisi başta olmak üzere bazı devlet kurum ve kuruluşlarının yürüttükleri projeler sonucu bir kısım envanter çalışması tamamlanmıştır. Günümüzde Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Müzeler Ulusal Envanter Sistemi (MUES) ve Taşınmazlar Ulusal Envanter Sistemi (TUES) oluşturulmuş ve çalışmalara bir kere daha başlanmıştır. Bu çalışmanın başarıyla tamamlanabilmesi için bundan yüz yıl önce, 1920 yılında alınan her eserin kayıt altına alınması kararının bugüne kadar neden uygulanamadığı araştırılmalı, eksiklikler ve engeller belirlenmeli ve tescil işleri akademik yayınları da kapsamalıdır.

İncelenen dönemlerde başlıca sorunlardan olan kültür varlıklarının tek bir idare altında bulunmayışı, kültür varlıklarından sorumlu bakanlığın kapsamlı teşkilata, bütçe ve personele sahip olmaması, korunması gerekli kültür varlıklarının tescil edilerek tek bir envanter listesine kaydedilmemesi gibi meseleler ve hukukî yetersizlikler bugün dahi varlığını korumakta ve hâlen çözüm beklemektedir. Taşınmaz kültür varlığı kime ya da hangi kuruma ait olursa olsun yapılacak restorasyonları takip edecek, tarihî eserin en iyi şekilde korunmasını ve gelecek kuşaklara aktarılmasını amaç edinecek, verdiği kararların uygulanması zorunluluğu olacak bakanlıklar üstü bir kurula da hâlâ ihtiyaç vardır.

Araştırmaya konu olan her dönemde İstanbul'daki büyük camilerin onarıldığı görülmektedir. Bunun en önemli sebebi çoğu kez popülist anlayışla “ecdat yadigârı camilere” sahip çıkıldığının gösterilmek istenmesidir. 1930'larda zaten kapsamlı bir onarımdan geçen ve tamirâtı yıllar süren Süleymaniye ve Sultanahmet camilerinin İnönü ve Demokrat Parti dönemlerinde yeniden büyük projelerle onarılması ve bunun her fırsatta beyan edilmesi programsızlığın bir göstergesi olduğu kadar onarım işinin halka yönelik bir haber kaynağı olarak görülmesidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında planlandığı gibi tüm eski eserler tarihî ve mimari değerlerini de gösteren bir envantere kaydedilerek her yıl hangi eserin onarılacağı önceden belirlense, tüm eski eserlerin onarımı söz konusu olabilir ve her yıl değişen programlara fazladan mesai ve para harcanmazdı.

Atatürk Dönemi'nde camilerin kapatılması; İnönü Dönemi'nde camilerin askeriye tahsisi; Menderes Dönemi'nde camilerin imar nedeniyle yıkılması kültür varlıklarına yönelik en temel dönem eleştirilerindendir. Bu eleştiriler dönemin tamamının algılanmadığı bakış açılarının bir sonucudur. Her dönemde yanlış kararlar verilmiş; bilerek ya da bilmeyerek birçok tarihî eser zarar görmüştür. Öte yandan kültür varlıklarının değerlendirilmesinde tek bir iyi ya da tek bir kötü yol yoktur. Kültür varlıkları bütüncül bir politikayla ve daha da önemlisi programlar dâhilinde korunabilir. Bu nedenle bu araştırmaya konu olan tüm dönemler için geçerli olmak üzere, bir dönemde ortadan kaldırılan eserlere ya da onarılan eserlere bakılarak bu konuda nasıl bir politika izlendiğini anlamak mümkün değildir. Dönem siyasetiyle yakından bağı bulunan bu tarihî eserlerin hangi şekilde gündeme geldiği ancak dönemin toplumsal ve ekonomik şartlarına da hâkim olarak anlaşılabilir.

Aynı şekilde millete intikal ettiği yüz yıl önce yasal olarak duyurulan taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarından birçoğu bugün dahi ziyarete ve bilimsel araştırmalara kapalıdır. Araştırmayı kapsayan dönemde kültür varlıklarının korunmasına yönelik bir politika olmasa bile 1930'lardan 1961'e kadar geçen zaman zarfında bu konuda hep ileriye dönük adımlar atılmıştır. Bugün gelinen noktada kültür varlıklarının korunması konusunda yeterli bilincin oluşmadığını sayısız örnekten görmek mümkündür. Hâlâ dönem siyasetiyle yakın ilişki içinde bulunan kültür varlıklarının muhafazası, teşhiri, ziyareti, bu varlıkların bilimsel olarak yayımlanması gibi süreçlerde değişen kimlik politikaların izlerini gösteren misallere rastlanmaktadır. Bütün bunları hesaba katarak hiçbir dönemin sadece zarar gören/sahip çıkılan eserler temel alınarak değerlendirilmemesi gerekliliği bir kere daha vurgulanmalıdır. Yalnızca zarar gören, işlevi değişen, imar nedeniyle ortadan kalkan ya da yalnızca onarılan, camiye-müzeeye çevrilerek işlevi değiştirilen, onarım programları kapsamında ele alınan tarihî eserlere bakılarak bir dönemin incelemesi yapılamaz. Bu tek taraflı bakış açısına şüpheyile yaklaşılarak her dönemin iyi kötü tüm yanlarının ortaya koyulmasına gayret edildiği bu çalışmanın vardığı temel sonuç kültür varlıklarının korunması meselesinde yüz yıllık sorunların bugün hâlâ karşımızda olduğudur.

KAYNAKÇA

Arşivler

Atatürk Kitaplığı (A.K.) Osman Nuri Ergin Evrakı.

Belediye Müteferrik Evrak (Bel. Mtf.) 070570. 18 Aralık 1940.

Bel. Mtf. 046525. 11 Kasım 1944.

Bel. Mtf. 46582/1. 8 Ağustos 1953.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).

BCA. 180-09-00/31-168-16. 8 Mayıs 1936.

BCA. 180-09-00/01-07-01. 16 Ocak 1925.

BCA. 180-09-00/86-416-05. 27 Eylül 1926.

BCA. 180-09-00/31-168-16. 9 Nisan 1936.

BCA. 180-09-00/31-168-16. 10 Nisan 1936.

BCA. 180-09-29/160-01-85. 4 Haziran 1924.

BCA. 30-01-00/116-734-39. 1957.

BCA. 30-01-00/91-568-11. 1957.

BCA. 30-01-00/96-601-09. 1957.

BCA. 30-10-00/ 213-448-04. 10 Kasım 1939.

BCA. 30-10-00/07-39-29. 31 Aralık 1924.

BCA. 30-10-00/146-42-28. 27 Eylül 1945.

BCA. 30-10-00/15-84-01-02. 27 Ocak 1934.

BCA. 30-10-00/15-84-06. 24 Nisan 1937.

BCA. 30-10-00/173-195-01. 23 Temmuz 1937.

BCA. 30-10-00/190-302-07. 6 Ocak 1938.

BCA. 30-10-00/19-113-02. 5 Nisan 1926.

BCA. 30-10-00/191-306-11. 1 Şubat 1944.

BCA. 30-10-00/192-318-16. 5 Aralık 1941.

BCA. 30-10-00/192-318-17. 19 Aralık 1941.

BCA. 30-10-00/192-318-24. 24 Kasım 1942.

BCA. 30-10-00/192-318-24. 30 Kasım 1942.

BCA. 30-10-00/213-445-11. 1 Nisan 1931.

BCA. 30-10-00/213-445-12. muhtelif tarihli raporlar.

BCA. 30-10-00/213-446-07. 17 Aralık 1935.

BCA. 30-10-00/213-447-02. 16 Aralık 1935.

BCA. 30-10-00/213-447-08. 24 Mayıs 1938.

BCA. 30-10-00/213-448-10. 26 Mart 1941.

BCA. 30-10-00/213-448-18. 21 Ağustos 1944.

BCA. 30-10-00/213-448-7. 14 Haziran 1940.

BCA. 30-10-00/213-448-7. 21 Haziran 1940.

BCA. 30-10-00/26-151-22. 23 Aralık 1944.

BCA. 30-10-00/28-161-02. 13 Temmuz 1938.

BCA. 30-10-00/81-534-10. 28 Kasım 1939.

BCA. 30-10-00/82-539-05. 17 Haziran 1942.

BCA. 30-11-01/215-21-17. 27 Haziran 1950.

BCA. 30-11-01/61-06-10. 23 Şubat 1931.

BCA. 30-11-10/168-20-18. 24 Temmuz 1944.
BCA. 30-18-00/192-318-16. 3 Aralık 1941.
BCA. 30-18-01-01/09-15-07. 3 Mart 1924.
BCA. 30-18-01-01/09-20-17. 3 Nisan 1924.
BCA. 30-18-01-01/13-27-14. 6 Mayıs 1925.
BCA. 30-18-01-01/14-37-03. 10 Haziran 1925.
BCA. 30-18-01-01/14-39-01. 10 Haziran 1925.
BCA. 30-18-01-01/18-24-04-05. 6 Nisan 1926.
BCA. 30-18-01-01/18-26-08. 24 Ocak 1926.
BCA. 30-18-01-01/19-35-07. 20 Mayıs 1926.
BCA. 30-18-01-01/19-42-05. 13 Temmuz 1926.
BCA. 30-18-01-01/20-49-13. 1 Ağustos 1926.
BCA. 30-18-01-01/20-51-06. 8 Ağustos 1926.
BCA. 30-18-01-01/20-59-01. 12 Eylül 1926.
BCA. 30-18-01-01/21-71-15. 17 Kasım 1926.
BCA. 30-18-01-01/22-78-16. 19 Aralık 1926.
BCA. 30-18-01-01/22-78-20. 19 Aralık 1926.
BCA. 30-18-01-01/23-07-17. 13 Şubat 1927.
BCA. 30-18-01-01/26-55-10. 4 Eylül 1928.
BCA. 30-18-01-01/26-56-15. 13 Ekim 1927.
BCA. 30-18-01-01/30-63-20. 1 Kasım 1928.
BCA. 30-18-01-02/ 112-72-19. 18 Kasım 1946.
BCA. 30-18-01-02/ 113-21-04. 18 Şubat 1946.
BCA. 30-18-01-02/ 115-75-10. 11 Aralık 1947.
BCA. 30-18-01-02/ 119-30-02. 20 Nisan 1949.
BCA. 30-18-01-02/ 130-70-04. 17 Eylül 1952.
BCA. 30-18-01-02/ 131-12-18. 15 Şubat 1953.
BCA. 30-18-01-02/ 154-68-03. 10 Aralık 1959.
BCA. 30-18-01-02/ 49-79-06-01-02. 24 Kasım 1934.
BCA. 30-18-01-02/ 50-88-19. 11 Ekim 1925.
BCA. 30-18-01-02/ 50-88-19. 14 Kasım 1934.
BCA. 30-18-01-02/ 50-88-19. 7 Kasım 1934.
BCA. 30-18-01-02/ 50-88-19-06. 25 Ağustos 1934.
BCA. 30-18-01-02/05-44-06. 12 Eylül 1929.
BCA. 30-18-01-02/06-52-01. 23 Ekim 1929.
BCA. 30-18-01-02/106-74-07. 20 Ekim 1944.
BCA. 30-18-01-02/109-54-07. 29 Ağustos 1945.
BCA. 30-18-01-02/109-70-06. 5 Aralık 1945.
BCA. 30-18-01-02/109-78-13. 8 Ocak 1946.
BCA. 30-18-01-02/110-08-10. 21 Ocak 1946.
BCA. 30-18-01-02/110-15-11. 22 Şubat 1946.
BCA. 30-18-01-02/112-92-04. 30 Ocak 1947.
BCA. 30-18-01-02/116-19-02. 9 Mart 1948.
BCA. 30-18-01-02/118-102-12. 4 Mart 1949.
BCA. 30-18-01-02/120-58-18. 22 Temmuz 1949.
BCA. 30-18-01-02/120-72-08. 18 Ekim 1949.
BCA. 30-18-01-02/123-56-13. 8 Temmuz 1950.
BCA. 30-18-01-02/129-47-16. 9 Haziran 1952.
BCA. 30-18-01-02/129-48-05. 13 Haziran 1952.
BCA. 30-18-01-02/130-90-17. 10 Aralık 1952.

BCA. 30-18-01-02/135-39-12. 15 Nisan 1954.
BCA. 30-18-01-02/141-118-12. 31 Ocak 1956.
BCA. 30-18-01-02/144-69-08. 18 Ağustos 1956.
BCA. 30-18-01-02/144-71-11. 24 Ağustos 1956.
BCA. 30-18-01-02/14-68-15. 15 Ekim 1930.
BCA. 30-18-01-02/147-54-01. 19 Ekim 1957.
BCA. 30-18-01-02/147-59-4. 20 Kasım 1957.
BCA. 30-18-01-02/149-37-13. 22 Temmuz 1958.
BCA. 30-18-01-02/154-93-05. 6 Mayıs 1960.
BCA. 30-18-01-02/161-38-11. 20 Temmuz 1961.
BCA. 30-18-01-02/19-22-07. 1 Nisan 1931.
BCA. 30-18-01-02/20-37-18. 7 Haziran 1931.
BCA. 30-18-01-02/22-56-20. 2 Ağustos 1931.
BCA. 30-18-01-02/32-80-06. 25 Aralık 1932.
BCA. 30-18-01-02/36-32-03. 30 Nisan 1933.
BCA. 30-18-01-02/37-49-01. 22 Haziran 1933.
BCA. 30-18-01-02/39-61-09. 9 Ağustos 1933.
BCA. 30-18-01-02/42-03-10. 21 Ocak 1933.
BCA. 30-18-01-02/43-01-04. 21 Mayıs 1941.
BCA. 30-18-01-02/46-46-20. 2 Temmuz 1934.
BCA. 30-18-01-02/52-14-10. 28 Şubat 1935.
BCA. 30-18-01-02/63-24-16. 1 Nisan 1936.
BCA. 30-18-01-02/64-31-11. 20 Nisan 1936.
BCA. 30-18-01-02/64-38-19. 13 Mayıs 1936.
BCA. 30-18-01-02/64-38-19. 29 Nisan 1936.
BCA. 30-18-01-02/67-61-06. 16 Temmuz 1936.
BCA. 30-18-01-02/67-65-16. 30 Temmuz 1936.
BCA. 30-18-01-02/68-74-07. 4 Eylül 1936.
BCA. 30-18-01-02/68-76-05. 14 Eylül 1936.
BCA. 30-18-01-02/68-78-04. 18 Eylül 1936.
BCA. 30-18-01-02/68-78-07. 25 Eylül 1936.
BCA. 30-18-01-02/71-01-04. 4 Ocak 1937.
BCA. 30-18-01-02/72-13-05. 16 Şubat 1937.
BCA. 30-18-01-02/72-17-09. 10 Mart 1937.
BCA. 30-18-01-02/73-26-13. 2 Nisan 1937.
BCA. 30-18-01-02/82-25-10. 7 Nisan 1938.
BCA. 30-18-01-02/83-59-10. 28 Haziran 1938.
BCA. 30-18-01-02/84-64-14. 14 Temmuz 1938.
BCA. 30-18-01-02/84-65-17. 14 Temmuz 1938.
BCA. 30-18-01-02/85-99-16. 29 Kasım 1938.
BCA. 30-18-01-02/87-55-09. 13 Haziran 1939.
BCA. 30-18-01-02/87-65-10. 7 Temmuz 1939.
BCA. 30-18-01-02/88-75-19. 29 Temmuz 1939.
BCA. 30-18-01-02/88-85-19. 3 Eylül 1939.
BCA. 30-18-01-02/88-87-15. 6 Eylül 1939.
BCA. 30-18-01-02/90-40-10. 6 Mayıs 1940.
BCA. 30-18-01-02/91-45-16. 20 Mayıs 1940.
BCA. 30-18-01-02/91-61-7. 26 Haziran 1940.
BCA. 30-18-01-02/92-89-17. 13 Eylül 1940.
BCA. 30-18-01-02/92-97-18. 10 Ekim 1940.

BCA. 30-18-01-02/95-45-03. 26 Mayıs 1941.
BCA. 30-18-12/124-106-12. 14 Şubat 1951.
BCA. 30-18-12/129-59-04. 23 Temmuz 1952.
BCA. 490-01-00/1050-1034-02. 17 Ocak 1951.
BCA. 51-00-00/02-01-40. 18 Haziran 1924.
BCA. 51-00-00/02-07-03. 17 Temmuz 1928.
BCA. 51-00-00/04-31-01. 11 Mart 1948.
BCA. 51-00-00/12-104-08. 5 Haziran 1924.
BCA. 51-00-00/12-104-16. 15 Haziran 1925.
BCA. 51-00-00/13-110-16. 29 Haziran 1925.
BCA. 51-00-00/02-06-07. 11 Ekim 1925.
BCA. 51-05-33/ 04-31-23. 11 Ağustos 1951.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

BOA. HR. İD/1444-39-0. Hariciye Vekaleti Defterler, 26 Mayıs 1874.
BOA. HR. İD/1446-52-53-0. Hariciye Vekaleti Defterler, 10 Ağustos 1906.

Salt Araştırma Ali Saim Ülgen Arşivi

TASUH0698.
TASUH3907003.
TASUH5676.
TASUH5871.
TASUH5873.

Kanunlar

“Belediyeler Bankası Kuruluş Kanunu (2301 S.K.)”. **Resmî Gazete**. 24 Haziran 1933.
“Devlet Memurlarının Aylıklarının Tevhit ve Teadülüne Dair Olan 3656 Sayılı Kanunla Eklerine Bağlı Cetvellerin Maarif Vekilliği Kısımlarında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (4624 S.K.)”. **Resmî Gazete**. 22 Temmuz 1944.
“Eski Eserler Kanunu (1710 S. K.)”. **Resmî Gazete**. 6 Mayıs 1973.
“Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Teşkiline ve Vazifelerine Dair Kanun (5805 S.K.)”. **Resmî Gazete**. 9 Temmuz 1951.
“İller Bankası Kanunu (4759 S.K.)”. **Resmî Gazete**. 23 Haziran 1945.
“İmar Kanunu (6785 S.K.)”. **Resmî Gazete**. 16 Temmuz 1956.
“İmar ve İskân Vekâleti Kuruluş ve Vazifeleri Hakkında Kanun (7116 S.K.)”, **Resmî Gazete**. 14 Mayıs 1958.
“İstanbul Kapalıçarşı’sının Tamir ve İhyası Hakkında Kanun (6538 S. K.)”, **Resmî Gazete**. 15 Nisan 1955.
“Kültür Bakanlığı Merkez Örgütleri ve Ödevleri Hakkında Kanun (773 S.K.)”; **Resmî Gazete**. 15 Haziran 1935.
“Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (2863 S.K.)”, **Resmî Gazete**. 23 Temmuz 1983; 2004 yılında güncellendiği haliyle: www.mevzuat.gov.tr [14 Mart 2020].

- “Maarif Teşkilatına Dair Kanun (789 S.K.)”. **Resmî Gazete**. 22 Mart 1926.
- “Maarif Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanun (2287 S.K.)”. **Resmî Gazete**. 22 Haziran 1933.
- “Şeriye ve Evkaf ve Erkanı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin İlgasına Dair (429 S.K.)”, Kabul Tarihi: 3 Mart 1924; **Resmî Gazete**: 6 Mart 1924.
- “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıkları ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun (677 S.K.)”. **Resmî Gazete**. 13 Aralık 1925.
- “Tevhid-i Tedrisat Kanunu (430 S.K.)”. **Resmî Gazete**. 6 Mart 1924.
- “Türkiye Cumhuriyeti içindeki camiler ve mescitlerin sınıflara ayrılması ve kadrolarının tesbiti hakkındaki 8 Kânunisanı 1928 tarih ve 6061 sayılı talimatnameyi tadilen yeniden yapılan ilişik talimatnamenin mer’iyete konulması hakkında (13671 S. Kararname)”, **Resmî Gazete**, 16 Ocak 1933; Bakanlar Kurulu Kararı: **Bca**, 30-18-01-02/32-80-06, 25 Aralık 1932.
- “Vakıflar Kanunu (2762 S.K.)”, Kabul tarihi: 5 Haziran 1935; **Resmî Gazete**. 13 Haziran 1935.

Meclis Tutanakları

- TBMM Zabıt Ceridesi**. Dönem 2. İçtima 69. c. 15 (4 Mart 1925): 127-129.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Devre 1. İçtima 3. c. 1 (25 Nisan 1920): 55-63.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Devre 1. İçtima 138. c. 7 (26 Ocak 1921): 372-373.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Devre 1. İçtima 72. c. 21 (12 Temmuz 1922): 358-362.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Devre 2. İçtima 14. c. 1 (5 Eylül 1923): 419-423.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Dönem 2. İnkat 44. c. 3 (30 Ekim 1923): 103-104.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Dönem 2. İnkat 5. c. 7 (6 Mart 1924): 147-148.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Dönem 2. İnkat 13. c. 10 (27 Kasım 1924): 397-410.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 3, İnkat 4, c. 1 (5 Kasım 1927): 22-24.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 3, İçtima 84, c. 21 (2 Ekim 1930): 34-35.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 4, İnkat 2, c. 1 (9 Mayıs 1931): 22-29.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Dönem 5. İçtima 1. İnkat 3. c. 6 (8 Kasım 1935).
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 5, İnkat 2, c. 1 (7 Mart 1935): 27-32.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 5, İnkat 3, c. 20 (8 Kasım 1937): 19-20.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Devre 5. İnkat 28. c. 29 (27 Ocak 1939): 214-220.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Devre 6. Fevkalade İnkat. c. 1 (10 Nisan 1939): 20-28.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Devre 6. İçtima 1. İnkat 60. c. 2 (30 Mayıs 1940), 55.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Dönem 6. İnkat 77. c. 27 (5 Ağustos 1942): 21-31.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Dönem 7. Birleşim 3. c. 1 (17 Mart 1943): 22-33.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Dönem 8. İnkat 3. c. 1 (14 Ağustos 1946): 27-71.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Dönem 8. Birleşim 86. c. 6 (13 Ekim 1947): 672-735.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Dönem 8. Birleşim 73. c. 12 (18 Haziran 1948): 223-227.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Dönem 8. Birleşim 57. c. 25 (1 Mart 1950).
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Dönem 9. Birleşim 6. c. 1 (5 Haziran 1950): 23-24.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Dönem 10. İnkat 14. c. 8 (14 Aralık 1955): 251-255.
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Devre 10. İçtima 3, İnkat 90. c. 20 (10 Ekim 1957).
- TBMM Zabıt Ceridesi**. Dönem 11. İnkat 10. c. 1 (4 Aralık 1957): 57-120.
- TBMM Tutanak Dergisi**. Devre 1. Toplantı 2. c. 8 (1 Mart 1922): 94.
- TBMM Tutanak Dergisi**. Devre 1. Toplantı 2. c. 8 (1 Mart 1923): 135-139.

TBMM Tutanak Dergisi. Dönem 5. Birleşim 5. c. 27 (16 Kasım 1938): 51-58.
TBMM Tutanak Dergisi. Dönem 8. Birleşim 36. c. 15 (24 Ocak 1949): 162-206.
TBMM Tutanak Dergisi. Dönem 10. Birleşim 53. c. 6 (21 Mart 1955): 33-37.
TBMM Tutanak Dergisi. Dönem 9. Birleşim 3. c. 1 (29 Mayıs 1950): 24-32.
TBMM Tutanak Dergisi. Dönem 9. Birleşim 58. c. 6 (30 Mart 1951): 60-66.
TBMM Tutanak Dergisi. Dönem 10. İnkat 3. c. 1 (24 Mayıs 1954): 21-34.

Gazeteler

Cumhuriyet. 23 Haziran 1923.
Cumhuriyet. 19 Haziran 1929.
Cumhuriyet. 23 Haziran 1929.
Cumhuriyet. 23 Temmuz 1929.
Cumhuriyet. 31 Temmuz 1929.
Cumhuriyet. 7 Eylül 1929.
Cumhuriyet. 9 Eylül 1929.
Cumhuriyet. 15 Ekim 1929.
Cumhuriyet. 31 Ekim 1929.
Cumhuriyet. 1 Kasım 1929.
Cumhuriyet. 19 Kasım 1929.
Cumhuriyet. 22 Kasım 1929.
Cumhuriyet. 13 Ocak 1930.
Cumhuriyet. 11 Şubat 1930.
Cumhuriyet. 10 Mart 1930
Cumhuriyet. 2 Nisan 1930.
Cumhuriyet. 8 Nisan 1930.
Cumhuriyet. 20 Mayıs 1930.
Cumhuriyet. 21 Mayıs 1930.
Cumhuriyet. 22 Mayıs 1930.
Cumhuriyet. 1 Haziran 1930.
Cumhuriyet. 5 Temmuz 1930.
Cumhuriyet. 6 Ağustos 1930.
Cumhuriyet. 2 Eylül 1930.
Cumhuriyet. 28 Eylül 1930.
Cumhuriyet. 18 Ekim 1930.
Cumhuriyet. 23 Ekim 1930.
Cumhuriyet. 5 Kasım 1930.
Cumhuriyet. 21 Kasım 1930.
Cumhuriyet. 8 Aralık 1930.
Cumhuriyet. 8 Ocak 1931.
Cumhuriyet. 28 Ocak 1931.
Cumhuriyet. 31 Ocak 1931.
Cumhuriyet. 3 Şubat 1931.
Cumhuriyet. 19 Şubat 1931.
Cumhuriyet. 22 Şubat 1931.
Cumhuriyet. 28 Şubat 1931.
Cumhuriyet. 16 Nisan 1931.
Cumhuriyet. 18 Haziran 1931.
Cumhuriyet. 6 Temmuz 1931.
Cumhuriyet. 19 Ekim 1931.

Cumhuriyet. 22 Ekim 1931.
Cumhuriyet. 28 Ekim 1931.
Cumhuriyet. 15 Şubat 1932.
Cumhuriyet. 5 Nisan 1932.
Cumhuriyet. 9 Mayıs 1932.
Cumhuriyet. 8 Haziran 1932.
Cumhuriyet. 4 Temmuz 1932.
Cumhuriyet. 5 Temmuz 1932.
Cumhuriyet. 12 Temmuz 1932.
Cumhuriyet. 5 Ağustos 1932.
Cumhuriyet. 13 Ağustos 1932.
Cumhuriyet. 24 Ağustos 1932.
Cumhuriyet. 17 Eylül 1932.
Cumhuriyet. 5 Ekim 1932.
Cumhuriyet. 13 Ekim 1932.
Cumhuriyet. 17 Ekim 1932.
Cumhuriyet. 18 Ekim 1932.
Cumhuriyet. 14 Kasım 1932.
Cumhuriyet. 15 Kasım 1932.
Cumhuriyet. 16 Kasım 1932.
Cumhuriyet. 18 Kasım 1932.
Cumhuriyet. 24 Kasım 1932.
Cumhuriyet. 25 Aralık 1932.
Cumhuriyet. 27 Haziran 1933.
Cumhuriyet. 7 Temmuz 1933.
Cumhuriyet. 10 Temmuz 1933.
Cumhuriyet. 5 Ağustos 1933.
Cumhuriyet. 18 Ağustos 1933.
Cumhuriyet. 20 Kasım 1933.
Cumhuriyet. 16 Aralık 1933.
Cumhuriyet. 25 Aralık 1933.
Cumhuriyet. 4 Ocak 1934.
Cumhuriyet. 21 Ocak 1934.
Cumhuriyet. 22 Ocak 1934.
Cumhuriyet. 29 Ocak 1934.
Cumhuriyet. 30 Ocak 1934.
Cumhuriyet. 10 Şubat 1934.
Cumhuriyet. 11 Şubat 1934.
Cumhuriyet. 20 Mart 1934.
Cumhuriyet. 31 Mart 1934.
Cumhuriyet. 4 Nisan 1934.
Cumhuriyet. 27 Nisan 1934.
Cumhuriyet. 23 Mayıs 1934.
Cumhuriyet. 7 Eylül 1934.
Cumhuriyet. 20 Eylül 1934.
Cumhuriyet. 26 Eylül 1934.
Cumhuriyet. 28 Ocak 1935.
Cumhuriyet. 6 Mayıs 1935.
Cumhuriyet. 1 Ağustos 1935.
Cumhuriyet. 9 Ağustos 1935.

Cumhuriyet. 18 Ağustos 1935.
Cumhuriyet. 6 Eylül 1935.
Cumhuriyet. 21 Ekim 1935.
Cumhuriyet. 13 Kasım 1935.
Cumhuriyet. 16 Kasım 1935.
Cumhuriyet. 13 Aralık 1935.
Cumhuriyet. 4 Mayıs 1936.
Cumhuriyet. 3 Mart 1936.
Cumhuriyet. 4 Mart 1936.
Cumhuriyet. 29 Mart 1936.
Cumhuriyet. 11 Nisan 1936.
Cumhuriyet. 20 Mayıs 1936.
Cumhuriyet. 24 Mayıs 1936.
Cumhuriyet. 7 Haziran 1936.
Cumhuriyet. 5 Ağustos 1936.
Cumhuriyet. 22 Ağustos 1936.
Cumhuriyet. 29 Ağustos 1936.
Cumhuriyet. 17 Eylül 1936.
Cumhuriyet. 9 Kasım 1936.
Cumhuriyet. 19 Kasım 1936.
Cumhuriyet. 30 Kasım 1936.
Cumhuriyet. 17 Ocak 1937.
Cumhuriyet. 1 Mart 1937.
Cumhuriyet. 3 Mart 1937.
Cumhuriyet. 25 Nisan 1937.
Cumhuriyet. 13 Mayıs 1937.
Cumhuriyet. 15 Temmuz 1937.
Cumhuriyet. 5 Ağustos 1937.
Cumhuriyet. 14 Eylül 1937.
Cumhuriyet. 28 Eylül 1937.
Cumhuriyet. 22 Ekim 1937.
Cumhuriyet. 27 Ekim 1937.
Cumhuriyet. 30 Kasım 1937.
Cumhuriyet. 14 Ocak 1938.
Cumhuriyet. 31 Ocak 1938.
Cumhuriyet. 5 Şubat 1938.
Cumhuriyet. 9 Mart 1938.
Cumhuriyet. 2 Nisan 1938.
Cumhuriyet. 3 Nisan 1938.
Cumhuriyet. 5 Nisan 1938.
Cumhuriyet. 11 Nisan 1938.
Cumhuriyet. 15 Nisan 1938.
Cumhuriyet. 30 Nisan 1938.
Cumhuriyet. 5 Haziran 1938.
Cumhuriyet. 4 Ağustos 1938.
Cumhuriyet. 23 Eylül 1938.
Cumhuriyet. 5 Aralık 1938.
Cumhuriyet. 7 Aralık 1938.
Cumhuriyet. 8 Aralık 1938.
Cumhuriyet. 18 Aralık 1938.

Cumhuriyet. 29 Aralık 1938.
Cumhuriyet. 3 Ocak 1939.
Cumhuriyet. 4 Ocak 1939.
Cumhuriyet. 5 Ocak 1939.
Cumhuriyet. 23 Ocak 1939.
Cumhuriyet. 25 Ocak 1939.
Cumhuriyet. 26 Ocak 1939.
Cumhuriyet. 17 Şubat 1939.
Cumhuriyet. 23 Şubat 1939.
Cumhuriyet. 24 Şubat 1939.
Cumhuriyet. 25 Şubat 1939.
Cumhuriyet. 26 Şubat 1939.
Cumhuriyet. 7 Nisan 1939.
Cumhuriyet. 1 Mayıs 1939.
Cumhuriyet. 4 Mayıs 1939.
Cumhuriyet. 15 Mayıs 1939.
Cumhuriyet. 22 Mayıs 1939.
Cumhuriyet. 23 Mayıs 1939.
Cumhuriyet. 26 Mayıs 1939.
Cumhuriyet. 6 Haziran 1939.
Cumhuriyet. 20 Haziran 1939.
Cumhuriyet. 21 Haziran 1939.
Cumhuriyet. 22 Haziran 1939.
Cumhuriyet. 26 Haziran 1939.
Cumhuriyet. 29 Haziran 1939.
Cumhuriyet. 1 Temmuz 1939.
Cumhuriyet. 10 Temmuz 1939.
Cumhuriyet. 23 Temmuz 1939.
Cumhuriyet. 20 Ağustos 1939.
Cumhuriyet. 7 Ekim 1939.
Cumhuriyet. 13 Ekim 1939.
Cumhuriyet. 15 Ekim 1939.
Cumhuriyet. 16 Kasım 1939.
Cumhuriyet. 23 Kasım 1939.
Cumhuriyet. 4 Ocak 1940.
Cumhuriyet. 6 Ocak 1940.
Cumhuriyet. 26 Ocak 1940.
Cumhuriyet. 3 Şubat 1940
Cumhuriyet. 6 Mart 1940.
Cumhuriyet. 23 Mart 1940.
Cumhuriyet. 30 Temmuz 1940.
Cumhuriyet. 5 Ağustos 1940.
Cumhuriyet. 15 Kasım 1940.
Cumhuriyet. 18 Kasım 1940.
Cumhuriyet. 23 Kasım 1940.
Cumhuriyet. 3 Aralık 1940.
Cumhuriyet. 7 Aralık 1940.
Cumhuriyet. 5 Nisan 1941.
Cumhuriyet. 17 Nisan 1941.
Cumhuriyet. 2 Ağustos 1941.

Cumhuriyet. 17 Temmuz 1942.
Cumhuriyet. 2 Şubat 1945.
Cumhuriyet. 1 Haziran 1945.
Cumhuriyet. 6 Haziran 1945.
Cumhuriyet. 9 Ocak 1946.
Cumhuriyet. 10 Kasım 1946.
Cumhuriyet. 1 Aralık 1946.
Cumhuriyet. 21 Ocak 1947.
Cumhuriyet. 4 Şubat 1948.
Cumhuriyet. 9 Şubat 1948.
Cumhuriyet. 23 Nisan 1948.
Cumhuriyet. 9 Eylül 1948.
Cumhuriyet. 10 Aralık 1948.
Cumhuriyet. 7 Mart 1949.
Cumhuriyet. 16 Mart 1949.
Cumhuriyet. 26 Mart 1949.
Cumhuriyet. 30 Mart 1949.
Cumhuriyet. 16 Mart 1950.
Cumhuriyet. 12 Temmuz 1950.
Cumhuriyet. 13 Temmuz 1950.
Cumhuriyet. 23 Temmuz 1950.
Cumhuriyet. 28 Ağustos 1950.
Cumhuriyet. 4 Eylül 1950.
Cumhuriyet. 8 Eylül 1950.
Cumhuriyet. 12 Ekim 1950.
Cumhuriyet. 13 Ekim 1950.
Cumhuriyet. 13 Kasım 1950.
Cumhuriyet. 19 Aralık 1950.
Cumhuriyet. 30 Aralık 1950.
Cumhuriyet. 3 Mart 1951.
Cumhuriyet. 14 Temmuz 1951.
Cumhuriyet. 18 Temmuz 1951.
Cumhuriyet. 27 Temmuz 1951.
Cumhuriyet. 23 Eylül 1951.
Cumhuriyet. 30 Ekim 1951.
Cumhuriyet. 18 Aralık 1951.
Cumhuriyet. 20 Aralık 1951.
Cumhuriyet. 22 Aralık 1951.
Cumhuriyet. 22 Mayıs 1952.
Cumhuriyet. 31 Mayıs 1952.
Cumhuriyet. 14 Haziran 1952.
Cumhuriyet. 23 Haziran 1952.
Cumhuriyet. 28 Ocak 1952.
Cumhuriyet. 1 Ağustos 1952.
Cumhuriyet. 28 Kasım 1952.
Cumhuriyet. 24 Aralık 1952.
Cumhuriyet. 1 Nisan 1953.
Cumhuriyet. 11 Nisan 1953.
Cumhuriyet. 12 Temmuz 1953.
Cumhuriyet. 17 Temmuz 1953.

Cumhuriyet. 28 Ağustos 1953.
Cumhuriyet. 2 Ekim 1953.
Cumhuriyet. 19 Aralık 1953.
Cumhuriyet. 15 Mart 1954.
Cumhuriyet. 30 Mart 1954.
Cumhuriyet. 18 Mayıs 1954.
Cumhuriyet. 27 Mayıs 1954.
Cumhuriyet. 30 Mayıs 1953.
Cumhuriyet. 1 Haziran 1954.
Cumhuriyet. 14 Temmuz 1954.
Cumhuriyet. 14 Eylül 1954.
Cumhuriyet. 14 Kasım 1954.
Cumhuriyet. 27 Kasım 1954.
Cumhuriyet. 28 Kasım 1954.
Cumhuriyet. 29 Kasım 1954.
Cumhuriyet. 10 Aralık 1954.
Cumhuriyet. 16 Aralık 1954.
Cumhuriyet. 21 Aralık 1954.
Cumhuriyet. 5 Şubat 1955.
Cumhuriyet. 5 Nisan 1955.
Cumhuriyet. 7 Nisan 1955.
Cumhuriyet. 15 Nisan 1955.
Cumhuriyet. 17 Nisan 1955.
Cumhuriyet. 6 Mayıs 1955.
Cumhuriyet. 8 Mayıs 1955.
Cumhuriyet. 29 Mayıs 1955.
Cumhuriyet. 24 Mayıs 1955.
Cumhuriyet. 9 Haziran 1955.
Cumhuriyet. 7 Ağustos 1955.
Cumhuriyet. 16 Eylül 1955.
Cumhuriyet. 22 Eylül 1955.
Cumhuriyet. 6 Ekim 1955.
Cumhuriyet. 13 Ekim 1955.
Cumhuriyet. 26 Kasım 1955.
Cumhuriyet. 5 Aralık 1955.
Cumhuriyet. 6 Aralık 1955.
Cumhuriyet. 12 Aralık 1955.
Cumhuriyet. 2 Ocak 1956.
Cumhuriyet. 19 Şubat 1956.
Cumhuriyet. 10 Mart 1956.
Cumhuriyet. 12 Mart 1956.
Cumhuriyet. 9 Nisan 1956.
Cumhuriyet. 19 Nisan 1956.
Cumhuriyet. 5 Haziran 1956.
Cumhuriyet. 14 Haziran 1956.
Cumhuriyet. 8 Temmuz 1956.
Cumhuriyet. 23 Temmuz 1956.
Cumhuriyet. 27 Temmuz 1956;
Cumhuriyet. 3 Ağustos 1956.
Cumhuriyet. 10 Ağustos 1956.

Cumhuriyet. 20 Ağustos 1956.
Cumhuriyet. 13 Eylül 1956.
Cumhuriyet. 2 Ekim 1956.
Cumhuriyet. 10 Ekim 1956.
Cumhuriyet. 21 Ekim 1956.
Cumhuriyet. 14 Kasım 1956.
Cumhuriyet. 22 Aralık 1956.
Cumhuriyet. 6 Ocak 1957.
Cumhuriyet. 28 Haziran 1957.
Cumhuriyet. 2 Ağustos 1957.
Cumhuriyet. 3 Ağustos 1957.
Cumhuriyet. 10 Ağustos 1957.
Cumhuriyet. 6 Haziran 1958.
Cumhuriyet. 25 Eylül 1958.
Cumhuriyet. 16 Haziran 1959.
Cumhuriyet. 20 Eylül 1959.
Cumhuriyet. 27 Mart 1960.
Cumhuriyet. 5 Eylül 1956.
Milliyet. 19 Haziran 1950.
Milliyet. 6 Ağustos 1950.
Milliyet. 8 Temmuz 1952.
Milliyet. 19 Nisan 1953.
Milliyet. 8 Haziran 1953.
Milliyet. 30 Mayıs 1953.
Milliyet. 21 Temmuz 1954.
Milliyet. 7 Mart 1956.
Milliyet. 29 Mart 1956.
Milliyet. 26 Ağustos 1960.
Milliyet. 9 Eylül 1971.
Resmî Gazete. 6 Mart 1924.
Resmî Gazete. 6 Mayıs 1930.
Resmî Gazete. 14 Nisan 1930.
Resmî Gazete. 16 Ocak 1933.
Resmî Gazete. 21 Haziran 1933.
Resmî Gazete. 16 Haziran 1939.
Resmî Gazete. 22 Nisan 1940.
Resmî Gazete. 30 Haziran 1950.
Resmî Gazete. 27 Mayıs 1955.
Resmî Gazete. 8 Eylül 1956.
Resmî Gazete. 13 Eylül 1957.
Son Posta. 10 Ocak 1936.
Tercüman. 18 Ocak 1961.
Ulus. 24 Nisan 1946.
Vatan. 8 Ocak 1951.
Vatan. 15 Mayıs 1951.
Vatan. 19 Mayıs 1951.
Yeni İstanbul. 17 Aralık 1949.
Yeni İstanbul. 19 Aralık 1949.
Yeni İstanbul. 25 Aralık 1949.
Yeni İstanbul. 28 Aralık 1949.

Yeni İstanbul. 6 Nisan 1950.
Yeni İstanbul. 15 Nisan 1950.
Yeni İstanbul. 19 Nisan 1950.
Yeni İstanbul. 20 Nisan 1950.
Yeni İstanbul. 22 Nisan 1950.
Yeni İstanbul. 6 Haziran 1950.
Yeni İstanbul. 10 Temmuz 1950.
Yeni İstanbul. 15 Temmuz 1950.
Yeni İstanbul. 2 Ağustos 1950.
Yeni İstanbul. 5 Ağustos 1950.
Yeni İstanbul. 23 Ağustos 1950.
Yeni İstanbul. 29 Ağustos 1950.
Yeni İstanbul. 2 Eylül 1950.
Yeni İstanbul. 13 Eylül 1950.
Yeni İstanbul. 8 Ekim 1950.
Yeni İstanbul. 22 Kasım 1950.
Yeni İstanbul. 22 Aralık 1950.

Gazetelerdeki Başyazı ve Yazılar

Celal Bayar ve Galip Hoca. 1950. Milliyet Gazetesi. 27 Mayıs.
Atay, F. Rıfki. 1950. Bu Şehir. Cumhuriyet Gazetesi. 26 Kasım.
Banarlı, N. Sâmî. 1956. Açılan İstanbul. Hürriyet Gazetesi. 6 Ekim.
_____. 1956. Bir İmar Destânı. Hürriyet Gazetesi. 13 Ekim.
_____. 1957. İstanbul'un İmarı. Hürriyet Gazetesi. 20 Ekim.
Berk, Nurullah. 1950. Müzeler. Yeni İstanbul Gazetesi. 18 Şubat.
Çetintaş, Sedat. 1947. İbrahim Paşa Sarayı Macerasının Tarihçesi. Yeni Sabah Gazetesi. 4 Ekim.
_____. 1935. Kimse Evkaf Abidelerimizi Satamaz ve Satmamalıdır. Cumhuriyet Gazetesi. 16 Ağustos.
_____. 1938. Yeni Cami Kemerî. Akşam Gazetesi. 8 Şubat.
_____. 1949. Zavallı Restorasyon. Yeni Sabah Gazetesi. 11 Ağustos.
Daver, Abidin, 1930. Garp Rüzgârı. Cumhuriyet Gazetesi. 1 Haziran.
_____. 1950. İstanbul'un İmarı ve Kalkınması İçin. Cumhuriyet Gazetesi. 4 Eylül.
Kafı, Kadircan. 1955. Camilerimiz Ne Halde? Yeni Sabah Gazetesi. 8 Mart.
Karay, Refik Halid. 1958. Bir Mescidin Akıbeti Münasebetiyle. Yeni İstanbul Gazetesi. 9 Eylül.
_____. 1958. Gecikilseydi Ne Servet Ne Fen Para Ederdi. Yeni İstanbul Gazetesi. 7 Eylül.
_____. 1946. Göstereceklerimiz Var. Akşam Gazetesi. 21 Mayıs.

- _____. 1958. İmar Hareketleri İstanbul'a Medeni Çehresini Veriyor. Şehri Değerlendiriyor ama Mazisini de Silip Süpürmüyor mu? Yeni İstanbul Gazetesi. 4 Ocak.
- _____. 1947. Laleli Camii-İlim Minberi. Akşam Gazetesi. 11 Şubat.
- _____. 1943. On Yılda Hazırlanacak Bir İstanbul Kılavuzu. Tan Gazetesi. 18 Temmuz.
- _____. 1956. Tamamlanan Fetih. Yeni İstanbul Gazetesi. 24 Eylül.
- _____. 1944. Yazık ve İmdat. Akşam Gazetesi. 17 Ekim.
- _____. 1943. Yıldız Parkı ve Mânası. Tan Gazetesi. 31 Mayıs.
- Kip, Kazım. 1955. Çırağan Sarayı Meselesinde Ortaya Çıkan İhtilaf. Cumhuriyet Gazetesi. 5 Ekim.
- Nadi, Nadir. 1954. Bu Ders Pek Acı Oldu. Cumhuriyet Gazetesi. 28 Kasım.
- Nadi, Yunus. 1934. Güzel İstanbulu Nasıl Daha Fazla Güzelleştirmeli?. Cumhuriyet Gazetesi. 11 Eylül.
- _____. 1934. İstanbul'un İmarı Türkiyemizin Başlı Başına Bir Meselesidir. Cumhuriyet Gazetesi. 4 Temmuz.
- _____. 1937. İstanbul'un İmarında Devlete ve Memlekete Düşen Vazifeler. Cumhuriyet Gazetesi. 17 Kasım.
- _____. 1935. Türk Anlayışında Bir Değişme Belgesi: Ayasofya Müzesi. Cumhuriyet Gazetesi. 5 Nisan.
- Nuralioğlu, İrfan. 1955. Kazmayı Nereye Vuralım?. Milliyet Gazetesi. 22 Aralık.
- Örik, Nahid Sırrı. 1945. Millî Saraylar. Tanin Gazetesi. 10 Kasım.
- _____. 1946. İstanbul'un İçinden. Tanin Gazetesi. 21 Şubat.
- Öz, Tahsin. 1950. Eski Eserler ve Müzeler. Yeni İstanbul Gazetesi. 17 Aralık.
- Safa, Peyami. 1938. İstanbul'u Gençleştirmek Ameliyesi. Cumhuriyet Gazetesi. 27 Ocak.
- Şahsuvaroğlu, Haluk. 1956. Müzeler Haftası Münasebetile Dün ve Bugünkü Müzelerimiz. Cumhuriyet Gazetesi. 13 Ekim.
- _____. 1961. Bir İstanbul Valisi. Cumhuriyet Gazetesi. 22 Şubat.
- Velidedeoğlu, V. Hıfzı. 1952. Fatihe Layık Olmak İçin. Cumhuriyet Gazetesi. 28 Nisan.

Kitaplar

1931 CHF Parti Nizamnamesi ve Programı. Ankara: TBMM Matbaası, 1931.

1935 Yılı Cumhuriyet Halk Partisi Programı. Ankara: Ulus Basımevi, 1935.

Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri. c. 5 (Mayıs 1954-Eylül 1955). haz. Haluk Kılıç. Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 1991.

Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri. c. 6 (Ekim 1955-Eylül 1956). haz. Haluk Kılıç. Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 1992.

- Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri.** c. 7 (Ekim 1956-Ekim 1957). haz. Haluk Kılıç. Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 1992.
- Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri.** c. 8 (Kasım 1957-Aralık 1958). haz. Haluk Kılıç. Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 1992.
- Ahmad, Feroz. **Bir Kimlik Peşinde Türkiye.** İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- _____. **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980).** 4 bs. İstanbul: Hil Yayınları, 2010.
- _____. **Modern Türkiye'nin Oluşumu.** 11. bs. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012.
- Akozan, Feridun. **Türkiye'de Tarihi Anıtları Koruma Teşkilatı ve Kanunlar.** İstanbul: Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, 1977.
- Alsaç, Üstün. **Türkiye'deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi.** Trabzon: KATÜ Baskı Atelyesi, 1976.
- _____. **Türkiye'de Restorasyon.** İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Anderson, Benedict. **Hayali Cemaatler-Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması.** 9. bs. çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayıncılık, 2017.
- Antikite ve Tarihi Eserlerden Derslerde Nasıl İstifade Edileceği Hakkında Andıç.** İstanbul: Devlet Basımevi, 1935.
- Arık, Remzi Oğuz. **Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz.** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- _____. **Türk Sanatı ve Arkeolojisi Yazıları.** haz. Ezel Erverdi, M. İhsan Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Arpad, Burhan. **Yok Edilen İstanbul: Gözlemler, Belgeler, Anılar.** İstanbul: Turing Yayınları, 1983.
- Artun, Ali. **Mümkün Olmayan Müze: Müzeler Ne Gösteriyor.** İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- _____. **Tarih Sahneleri Sanat Müzeleri 1: Müze ve Modernlik.** 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Asad, Talal. **Sekülerliğin Biçimleri: Hristiyanlık, İslamiyet ve Modernlik.** İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Atasoy, Sümer. **Müzecilik Konusunda Etkili ve Sürekli Bir Devlet Politikası Uygulanmalıdır.** İstanbul: Anka Yayınları, 1999.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri.** c. 25 (1931-1932). İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.** c. 1 (1919-1938). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.** c. 2 (1906-1938). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri.** haz. Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.
- Ateş, Sinan. **Türkiye'de Din Politikaları ve Din Siyaset İlişkisi.** İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2018.

- Avşar, B. Zakir. **Her Zaman, Her Şeye, Herkese Muhalif Bir Türkçü'nün Portresi: Dr. Rıza Nur**. İstanbul: Bengi Yayınları, 2011.
- Aydemir, Şevket Süreyya. **İkinci Adam**. (3 Cilt). İstanbul: Remzi Kitabevi, 1966.
- _____. **Menderes'in Dramı**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.
- Aydoğan, Pınar. **Yunus Nadi: Kemalizmin Muhafazakâr Yorumu**. İstanbul, Alfa Yayınları, 2020.
- Aytepe, Oğuz. "Yeni Belgelerin Işığında Halifelğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları". **Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**. s. 29-30 (2002): 24.
- Azak, Umut. **Türkiye'de Laiklik ve İslam**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Banoğlu, Niyazi Ahmet. **Atatürk'ün İstanbul'daki Günleri (1899-1919/1927-1938)**. İstanbul: Alfa Yayınları, 2012.
- Başgil, Ali Fuad. **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1963.
- Bayar, Celal. **Ben de Yazdım**. 3 cilt. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Beals, Lester. **Rehberliğin Lüzumu Hakkında Rapor**. Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1955.
- Beşinci Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 2010.
- Bozdoğan, Sibel. **Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Mimari Kültür**. İstanbul: Metis Yayınları, 2015.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi**. Ankara: TBMM Matbaası, 1927.
- C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi**. İstanbul: Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1932.
- C.H.P. Halkevleri Çalışma Talimatnamesi**. Ankara, 1940.
- Can, Nurettin. **Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Kanun Nizamname ve Emirler**. Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1948.
- Celal Bayar Anlatıyor: Başvekilim Adnan Menderes**. haz. İsmet Bozdağ. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1986.
- CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları**. Ankara: Ulus Basımevi, 1939.
- CHP Dördüncü Büyük Kurultayında Genel Başkan Kamâl Atatürk'ün Söylevi**. Ankara: 1935.
- CHP VI. Büyük Kurultayın Tetkikine Sunulan Nizamname**. Ankara, 1943.
- CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**. Ankara, 1948.
- Cumhuriyet Devrinde İstanbul**. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1949.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi**. Ankara: TBMM Matbaası, 1927.
- Cumhuriyet Halk Partisi. **CHP 15. Yıl Kitabı**. Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları, 1938.
- _____. **CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942**. Ankara: Alâeddin Kırıl Basımevi: 1942.

- Cumhuriyetin Ellinci Yılında Vakıflar (1923-1973).** Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1973.
- Çeçen, Anıl. **Atatürk'ün Kültür Kurumu: Halkevleri.** Ankara: Gündoğan Yayınları, 1990.
- Çelik, Zeynep. **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul.** 3. bs. çev. Selim Deringil. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- _____. **Asar-ı Atika: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti.** İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Çetintaş, Sedat. **Saray ve Kervansaraylarımız Arasında İbrahim Paşa Sarayı.** İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939.
- Çıkar, Mustafa. **Hasan Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu.** Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.
- Çolak, Nusret İlker. **Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Hukuku.** 2. bs. İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2015.
- Demir, Şerif. **Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes.** İstanbul: Paraf Yayınları, 2010.
- Deringil, Selim. **Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet.** 4. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Dewey, John. **Türkiye Maarifi Hakkında Rapor.** İstanbul: Devlet Basımevi, 1939.
- Dilbaz, Burcu Kutlu. **Osmanlı Devleti'nin Arkeoloji Politikası.** İstanbul: Okur Tarih Yayınları, 2018.
- Dördüncü Türk Tarih Kongresine Sunulan Tebliğler (10-14 Kasım 1948).** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Durgun, Sezgi. **Memalik-i Şahane'den Vatana.** İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Egli, Ernst A. **Atatürk'ün Mimarının Anıları: Genç Türkiye İnşa Edilirken.** 3. bs. çev. Güven Gökten Uçer. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Elgötz, Hermann. **İstanbul Şehri'nin Umumi Planı.** İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1934. Yeniden yayınlayan: İstanbul Araştırmaları Dergisi, s. 1 (1997): 233-274.
- Eroğul, Cem. **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi.** Ankara: İmge Kitabevi, 1990.
- Eronat, Canan Yücel. **Hasan Âli Yücel'in TBMM Konuşmaları ve İlgili Görüşmeler.** 1. cilt. Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1999.
- _____. **Hasan Âli Yücel'in TBMM Konuşmaları ve İlgili Görüşmeler.** 2. cilt. Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1999.
- Ersanlı, Büşra. **İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmî Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937).** 7. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Ersöz, Kürşat. **Türk İdare Hukuku Kapsamında Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması.** İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2017.
- Eski Eserleri Koruma Encümeni 1939 yılı Mesai Raporu.** İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası, 1940.

- Eski, Mustafa. **Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı: Mustafa Necati**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.
- Fatih Müzesi**. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1953.
- Fersoy, Orhan Cemal. **Bir Devre Adını Veren Başbakan: Adnan Menderes**. İstanbul: Garanti Matbaası, 1971.
- Gabriel, Albert. **İstanbul Türk Kaleleri**. çev. Alp Ilgaz. Tercüman Yayınları, 1972.
- Gellner, Ernest. **Uluslar ve Ulusçuluk**. çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan. İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.
- Geç Osmanlı Döneminde Sanat, Mimarlık ve Kültür Karşılaşmaları**. haz. Gözde Çelik. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Genç Cumhuriyetin Türkiye'si Kronoloji**. haz. Ayşe Hür, Nil Yüzbaşıoğlu. İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012.
- Georgeon, François. **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**. 3. bs. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Gerçek, Ferruh. **Türk Müzeciliği**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Goloğlu, Mahmut. **Halifelik Ne İdi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?** Ankara: Kalite Matbaası, 1973.
- Gökalp, Ziya. **Türkçülüğün Esasları**. İstanbul: Karbon Kitaplar, 2019.
- _____. **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**. İstanbul: Karbon Kitaplar, 2019.
- Gül, Murat. **Modern İstanbul'un Doğuşu, Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu**. 3. bs. çev. Büşra Helvacıoğlu. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2018.
- Gülcan, Yılmaz. **Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)**. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.
- Gülersoy, Çelik. **İstanbul Maceramız**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.
- Güneş, İhsan. **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- _____. **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)**. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Hacıbrahimoğlu, Işıl Ç. **Cumhuriyet ve Hümanizma Algısı**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012.
- Halil Ethem Bey. **Camilerimiz**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932.
- Hobsbawn, Eric, Terence Ranger. **Geleneğin İcadı**. çev. Mehmet Murat Şahin. İstanbul: Mesele Kitapçısı, 2013.
- Hocam: Maarif Vekili Esat Sagay'ın Hatıraları**. haz. Eren Sagay. İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları, 2012.
- Hocaoğlu, Durmuş. **Laisizm'den Milli Sekülerizm'e Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi**. Ankara: Selçuk Yayınları, 1995.
- Hür, Ayşe. **Çok Partili Dönemin Öteki Tarihi- 1: İnönü ve Bayar'lı Yıllar 1938-1960**. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2015.

Iggers, George. **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih yazımı**. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

II. Türk Tarih Kongresi Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler (20-25 Eylül 1937). İstanbul: TTK Yayınları, 1943.

İnan, Afet. **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**. 19. bs. haz. Arı İnan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

_____. **Türk Tarihi Hakkında Mütalâalar**. Türk Ocağı Matbaası, 1930.

İnan, M. Rauf. **Mustafa Necati: Ulusal Eğitime Bakışı, Konuşma ve Anıları**. Ankara: İş Bankası Yayınları, 1980.

İnönü, İsmet. **Defterler**. c. 1 (1919-1973). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

İstanbul Belediyesi. **Güzelleşen İstanbul**. haz. Abidin Daver vd. İstanbul: Maarif Matbaası, 1944.

_____. **Harp Yıllarında İstanbul'daki Faaliyetler**. İstanbul: Belediye Matbaası, 1945.

_____. **İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1930-1931**. İstanbul Belediye Matbaası, 1932.

_____. **İstanbul'un Dünyü, Bugünü, Yarını: İstanbul Radyosunda Konuşmalar**. haz. Abidin Daver. İstanbul, 1943.

_____. **İstanbul'un Kitabı**. İstanbul, 1959.

_____. **Yenileşen İstanbul**. İstanbul: Belediye Matbaası, 1947.

İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni 1948 Yılı Çalışmaları. TTOK İstanbullu Sevenler Grubu Neşriyatı, 1949.

Kaplan, Mevlüt. **Aydınlanma Devrimi ve Köy Enstitüleri**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Karpat, Kemal H. **Türk Demokrasi Tarihi**. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 1996.

_____. **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**. 2. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.

_____. **Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet ve Milliyetçilik**. çev. Recep Boztemur. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Kenanoğlu, Macit M. **Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek**. İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.

Kılıç, Murat. **Allah, Vatan, Soy, Millî Mukaddesat: Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Kocatürk, Utkan. **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2007.

_____. **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.

Kongar, Emre. **Kültür Üzerine**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.

_____. **Tarihimizle Yüzleşmek**. İstanbul Remzi Kitabevi, 2006.

- Koşay, Hamit Zübeyir. **Etnografya Folklor Dil Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler**. Ankara, 1974.
- _____. **Tarihi Abidelerimizi Koruyalım**. Ankara: Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1932.
- Köker, Levent. **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Kösoğlu, Nevzat. **Milli Kültür ve Kimlik**. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992.
- Loti, Pierre. **Can Çekişen Türkiye 1914**. İstanbul: Tercüman Yayınları, yayın yılı bilinmiyor.
- Maarif Vekilliği 1939 Mali Yılı Bütçesi ve Müzakere Zabıtları**. İstanbul: Maarif Matbaası, 1939.
- Maaske, Roben J. **Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Hakkında Rapor**. Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1956.
- Madran, Emre. **Osmanlı İmparatorluğu’nun Klasik Çağlarında Onarım Alanının Örgütlenmesi 16.-18. Yüzyıllar**. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 2004.
- Mango, Andrew. **Türkiye ve Türkler: 1938’den Günümüze**. çev. Füsün Doruker. 4. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015.
- _____, Nimet Özgönül. **Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması**. İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, 2011.
- Mardin, Şerif. **Türkiye’de İslam ve Sekülerizm**. çev. Elçin Gen, Murat Bozluolcay. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- _____. **Türkiye’de Din ve Siyaset**. der. Mümtazer Türköne, Tuncay Önder. 19. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Mehmed Ziya Bey. **İstanbul ve Boğaziçi: Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Âsâr-ı Bâkîyesi**. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.
- Millî Eğitim Bakanlığı. **Türkiye Tarihi Anıtları (Ön Tasarı)**. Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1946.
- Modernleşmeden Küreselmeye Türkiye’de Yerel Yönetimler: Tarihi ve Bugünü**. haz. Yusuf Erbay, Hasan Akgün. İstanbul: Kazancı Kitabevi, 2013.
- Möckelmann, Reiner. **İkinci Vatan Türkiye: Ernst Reuter’in Ankara Yılları**. çev. Ahmet Arpad. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.
- Mülayim, Selçuk. **Yüzyılın Kültür ve Sanat Kronolojisi (1900-1999)**. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.
- Nur, Rıza. **Hayat ve Hatıratım**. c. 4. (Cumhuriyet Devri). İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967.
- Oğuz, Esin Sultan. **Türkiye’de Kültür Politikaları ve Kütüphaneler (1923-1980)**. Ankara: Hiper Yayınları, 2010.
- Oktay, Tarkan. **Osmanlı’da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti**. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011.
- Ortaylı, İlber. **Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek**. 26. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.

- _____. **Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği.** İstanbul: Hil Yayınları, 1985.
- _____. **Tanzimat'tan Sonra Mahallî İdareler (1840-1878).** Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1974.
- Osman Nuri Ergin'den Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi Üstüne Seçmeler.** haz. Selahattin Yıldırım. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, 2016.
- Öz, Tahsin. **Hayatım: Topkapı Sarayı Müzesi Emekli Müdürünün Hatıraları.** İstanbul: 1991.
- Özel, Sibel. **Uluslararası Alanda Kültür Varlıklarının Korunması.** İstanbul: Alkım Yayınları, 1998.
- Öztürk, Nazif. **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi.** Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Payzın, Ziya. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Millî Saraylarımızın Temel Sorunları.** Millet Meclisi Basımevi: 1977.
- Prost, Henri. **İstanbul'un Nazım Planını İzah Eden Rapor.** İstanbul: Belediye Matbaası, 1937. Yeniden yayınlayan: İstanbul Araştırmaları Dergisi. s. 2 (1997): 247-279.
- _____. **İstanbul Nazım Plan Raporu Hakkında Notlar** (İstanbul: Belediye Matbaası. 1938). Yeniden yayınlayan: İstanbul Araştırmaları Dergisi. s. 3 (1997): 225.
- Reisicumhur Celal Bayar'ın B. M. Meclisi Açış Nutukları.** haz. Yıldırım Zeren. Ankara: Erkök Basımevi, 1954.
- Rufi, John. **Türkiye'de Ortaöğretim Müşahedeler, Problemler ve Tavsiyeler.** Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1953.
- Saral, Mahmut. **Köy Enstitüleri: Uyuyan Devlin Uyanışı.** İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013.
- Sarınay, Yusuf. **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı.** Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1990.
- Sarol, Mükerrerem. **Bilinmeyen Menderes.** İstanbul: Kervan Yayınları, 1983.
- Satan, Ali. **Halifeliğin Kaldırılması.** İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2008.
- _____. **Son Halife Abdülmecid Efendi.** İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011.
- Selek, Sabahattin. **İnönü'nün Hatıraları: Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918).** İstanbul: Burçak Yayınları, 1969.
- Seraslan, Halim. **Hamdullah Suphi Tanrıöver.** Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1995.
- Shaw, Wendy M. K. **Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi.** İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Smith, Anthony D. **Milli Kimlik.** 9. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Soğuk, Olcay. **Efsane Vali: İstanbul Valisi Dr. Lütfi Kırdar'ın Yaşam Öyküsü.** İstanbul: Doğan Kitap, 2019.

- Sorguç, Bahir. **1920’den 1981’e Millî Eğitim Bakanlığı**. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1982.
- Sözen, Metin. **Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı**. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1996.
- _____, Uğur Tanyeli. **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**. 12. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012.
- Şimşek, Ahmet, Ali Satan. **Milli Tarihin İnşası**. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2011.
- Tanör, Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**. 14. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Tarih Bilimi Metodolojisi**. ed. Mehmet Yaşar Ertaş. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019.
- Tarihi Abide ve Eserlerimizi Korumağa Mecburuz**. İstanbul: Devlet Matbaası, 1933.
- TBMM Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**. c. 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950). haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz. Ankara: TBMM Basımevi, 2013.
- Tekeli, İlhan. **Belediyeçilik Yazıları (1976-1991)**. İstanbul: Kent Basımevi, 1992.
- _____. **Türkiye’nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Tevetoğlu, Fethi. **Hamdullah Subhi Tanrıöver: Hayatı ve Eserleri**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1968.
- Timur, Taner. **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Tompkins, Ellswort. **Türkiye Cumhuriyeti Orta Dereceli Okullarda Organizasyon, İdare ve Teftiş**. Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1954.
- Toprak, Zafer. **Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi**. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020.
- Topuzlu, Cemil. **İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**. haz. Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil. 6. bs. İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.
- Tunaya, Tarık Z. **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Turan, Şerafettin. **İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2000.
- Turhan, Mümtaz. **Kültür Değişmeleri: Sosyo-Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, İstanbul: Altınordu Yayınevi, 2015.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları**. c. 1. Ankara: TBMM Başkanlığı Yayınları, 1992.
- Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**. haz. Durmuş Yalçın vd. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.
- Türkiye’de Akademik Tarihçilik**. ed. Ahmet Şimşek, Alaattin Aköz. İstanbul: Kronik Kitap, 2017.

- Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik.** ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba. çev: Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Türkoğlu, Pakize. **Tonguç ve Enstitüleri.** İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.
- Uluskan, Seda Bayındır. **Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları.** Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.
- Umar, Bilge, Altan Çilingiroğlu. **Eski Eserler Hukuku.** Ankara: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1990.
- Üçüncü Türk Tarih Kongresine Sunulan Tebliğler (15-20 Kasım 1943).** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Ülgen, Ali Saim. **Anıtların Korunması ve Onarılması.** Ankara: Maarif Matbaası, 1943.
- _____. **İstanbul ve Eski Eserleri.** İstanbul: Milli Mecmua Matbaası, 1933.
- Ülke, Recep. **İstanbul Anıtları: Ayvansaray, Balat ve Fener Semtlerindeki Anıtlar.** İstanbul: Yeni Matbaa, 1957.
- Ünaydın, Ruşen Eşref. **Atatürk’ü Özleyiş: Hatıralar.** c. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957.
- Üstel, Fusun. **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931.** İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- Wofford, Kate. **Türkiye İlkokulları Hakkında Rapor.** Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1952.
- Yassıada Zabıtları II: 6-7 Eylül Davası.** haz. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007.
- Yassıada Zabıtları IX: İstimlak Davası.** haz. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012.
- Yıldız, Ahmet. **Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938).** 7. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Yıldız Belediye Gazinosu.** Ahmed İhsan Matbaası, 1926.
- Yücel, Hasan Âli. **Kültür Üzerine Düşünceler.** İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1974.
- Yücel, Serhan. **Demokrat Parti.** İstanbul: Ülke Yayınları, 2001.

Tezler

- Akça, Ümit. “Küreselleşme Sürecinde Türk Milliyetçiliği: Dünü Bugünü Yarını”. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Ceylan, Ümit. “Taşınır Kültür ve Tabiat Varlıkları Kaçakçılığı Suçu”. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Çal, Halit. “Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.
- Dönmez, Ali Rıza. “Cumhuriyet Devrinde Vakıflar”. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1991.

- Duran, Murat. “Kuramsal ve Dönemsel Bağlamda Türk Milliyetçiliğinin Analizi”. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Durgu, Ümit. “Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun Türk İmajı ile Batılılaşmaya Verdiği Destek ve Türkiye’ye Kazandırdıkları (1923-1942)”. Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2010.
- Engin, H. Emre. “Tarihi Yapıların Yeniden Kullanımında İç Mekâna Etkilerin İncelenmesi İçin Bir Yöntem Önerisi; İstanbul Endüstri Yapıları Örneği”. Doktora Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2009.
- Nasır, Ayşe. “Türk Mimarlığında Yabancı Mimarlar”. Doktora Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 1991.
- Öztepe, Ozan. “İstanbul Suriçinde Bulunan Bizans Dönemine Ait Kiliselerin Günümüzdeki Durumları ve Koruma Sorunları”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2001.
- Sıçrayık, Anılcan. “İstanbul’da Eski Eser Tahribi (1908-1938)”. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2019.

Makaleler

1950 Sanat Yıllığı. Hürriyet Kitabevi, 1950.

- “28 Nisan 1948 de Taksim Belediye Gazinosunda Toplanan Umumi Heyete Takdim Edilen 24 üncü Mesai Senesi Raporu”. **TTOK Belleten.** s. 76 (Mayıs 1948): 3-4.
- “9 Nisan 1938 tarihinde senelik Umumî Heyete Sunulan Türkiye Turing ve Otomobil Klübünün 1937 Senesi Raporu”. **TTOK Belleten.** s. 18/98 (Nisan 1938): 4-5.
- “Anıtları Koruma Kurumuna Yapılan Yardım”. **TTK Belleten.** c. 11. s. 42 (Nisan 1947): 380-384.
- “Artık Yetmez mi?”. **Mimarlık (Arkitekt).** c. 2. s. 6. (1945): 159-160.
- “Başlarken”. **Rölöve ve Restorasyon Dergisi.** c. 1. s. 1 (1974): 1-7.
- “Büyük Üstad Hayrullah Örs 1901-1977”. **Mimar Sinan Dergisi.** s. 26 (1977): 5-8.
- “CHP Dördüncü Büyük Kurultayında Genel Başkan Kamâl Atatürk’ün Söylevi”. **Ülkü.** s. 28 (Haziran 1935): 242-243.
- “Cumhurreisimizin Beyannamesi”. **Ülkü.** c. 3. s. 35 (1 Mart 1943). 1-2.
- “Daranko Beyin Küçük Mescidi namı diğer Kaybolan Cami”. **Arkitekt.** s. 40 1994: 68-72.
- “Eski Türk Abideleri”. **TTOK Belleten.** s. 63-64 (Nisan-Mayıs 1947): 19-25.
- “Gazinin TBMM’nin 5. Devre 3. Yılı’nın Açılışı Münasebetiyle Yaptığı Konuşma”. **Ülkü.** c. 10. s. 57. (Kasım 1937): 194-196.
- “Güzelleşen İstanbul”. **İstanbul (İstanbul Halkevi Dergisi).** s. 1 (Aralık 1943): 1-5.
- “Haberler”. **Arkitekt.** c. 10. s. 7-8 (1940): 197-198.
- “Haberler”. **Arkitekt.** c. 16. s. 11-12 (1946): 295-299.
- “Haberler”. **TTK Belleten.** c. 14. s. 53-54 (1950): 315-317.

- “Haberler”. **TTK Belleten**. c. 4. s. 14-15 (Nisan- Temmuz 1940): 295-296.
- “Haberler”. **TTK Belleten**. c. 8. s. 31 (Temmuz 1944): 483-486.
- “Halkevleri Yıldönümünde Ali Necip Bey’in Nutku”. **Ülkü**. c. 1. s. 2 (Mart 1933): 110-113.
- “İstanbul Fethini Kutlama Kurulu Çalışmaları”. **TTOK Belleten**. c. 9. s. 33 (Ocak 1945): 158-159.
- “İstanbul Fethinin 500üncü Yıldönümü Hazırlıkları”. **TTOK Belleten**. c. 8. s. 29 (Ocak 1944): 158.
- “İstanbul Şehir Planı”. **Mimar (Arkitekt)**. s. 2/50 (1935): 61-63.
- “İstanbul’un 500 üncü Fetih Yıldönümü Münasebetiyle Yapılan İşler”. **TTOK Belleten**. c. 18. s. 71 (Temmuz 1954): 395-399.
- “İstanbul’un İmarı Meselesi”. **TTOK Belleten**. s. 19 (Haziran 1938): 15-16.
- “Milli Şeften Halkevlerine Direktifler”. **Ülkü**. c. 13. s. 75 (Mayıs 1939): 195.
- “Mühim Bir Sanat Varlığı Topkapı Sarayı Müzesi”. **1950 Sanat Yıllığı**. 84-87.
- “Mürakabe ve İdare Heyetleriyle İstanbulu Sevenler Grubunun 5 Kasım 1947 de toplanan müşterek içtimainın zaptı”. **TTOK Belleten**. s. 70 (Kasım 1947): 4-10.
- “Müzecilik Haberleri”. **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**. s. 2 (Temmuz 1934): 289-290.
- “On Yıl Sonra İstanbul Ne Şekil Alacak?” **TTOK Belleten**. s. 33 (Temmuz 1943): 15-18.
- “TTOK İdare Heyetinin 1 Haziranda Toplanan 1946 senesi 7inci İçtimainın zaptıdır”. **TTOK Belleten**. s. 54 (Temmuz 1946): 1-6.
- “TTOK İdare Heyetinin 14 Ekimde Toplanan 1946 yılı 14. İçtimainın Zaptıdır”. **TTOK Belleten**. s. 59 (Aralık 1946): 3-11.
- “TTOK İdare Heyetinin 2 Nisan 1947de toplanan 1947 senesi 4. Toplantısının Zaptı”. **TTOK Belleten**. s. 63-64 (Nisan-Mayıs 1947): 4-16.
- “TTOK nün 1936 senesi Raporu”. **TTOK Belleten**. s. 15/87 (1 Nisan 1937): 2-18.
- “TTOK’nun İstanbulun imarı hususunda İstanbul Belediyesi Reisliğine 5 Nisan 1940ta 503 no ile gönderdiği muhtıra”. **TTOK Belleten**. s. (27 Temmuz 1940): 13-15.
- “Türk Tarih Kurumu Genel Kurulunun Yıllık Toplantısı”. **TTK Belleten**. c. 9. s. 35-36 (1945): 212-219.
- “Türk-İslam Devri Kitabeleri Derleme Heyeti Çalışmaları”. **TTK Belleten**. c. 9. s. 33 (Ocak 1945): 159-161.
- “Türkiye Anıtlar Derneği Faaliyete Geçti”. **Arkitekt**. c. 19. s. 11-12 (1946): 256.
- “Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun 24üncü Mesai Yılı Raporu”. **TTOK Belleten**. s. 76 (Mayıs 1948): 1-10.
- “Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun 25inci Mesai Yılı Raporu”. **TTOK Belleten**. s. 87 (Nisan 1949): 1-9.
- “Yeni İstanbul’un Doğuşu”. **TTOK Belleten**. s. 34 (Aralık 1943): 13-14.

- “Yeni Vekâlet ve Turizm”. **TTOK Belleten**. s. 193 (Şubat 1958): 14-16.
- Akçura, Necva. “Türkiye ve Eski Eserler”. **Mimarlık (Arkitekt)**. s. 8 (Ağustos 1972): 39-42.
- Akurgal, Ekrem. “Tarih İlmi ve Atatürk”. **TTK Belleten**. c. 20. s. 80 (1950): 582-585.
- Akpınar, İpek. “Menderes İmar Hareketleri Türkleştirme Politikalarının Bir Parçası mıydı?”. **Arredamento Mimarlık Dergisi**. (Mayıs 2015). 85-90.
- Alişanzade, Sedat Hakkı. “İstanbul ve Şehircilik”. **Mimar (Arkitekt)**. s. 1 (1931): 2-3.
- Altar, Cevat Memduh. “Onarma mı. Yeniden Yaratma mı?”. **Ülkü**. c. 9. s. 103 (1 Ocak 1946): 20-23.
- Alsaç, Üstün. “Türk Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Devrindeki Evrimi”. **Mimarlık**. s. 11-12 (Kasım-Aralık 1973): 10-25.
- Altındağ, Ülkü, Nedret Bayraktar. “Topkapı Sarayı Müzesi Tahrir Komisyonu Çalışmaları-I Harem ve Baltacılar Koğuşu”. **Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı 2**. (İstanbul: 1987): 23-62.
- Altuğ, Hikmet. “Atatürk. Kültür ve Eğitim”. **Parlamento**. s. 49 (Kasım 1988): 8-12.
- Arık, Remzi Oğuz. “Rönesans ve Arkeoloji”. **Konya Dergisi**. c. 5. s. 35 (Ocak-Şubat 1941): 3012-3013.
- _____. “Tarih, Arkeoloji, Müzeler, Turizm”. **Ülkü**. c. 3. s. 19 (Eylül 1934): 27-35.
- Arif, Burhan. “İstanbul’un İmarı Hakkında Notlar”. **Mimar (Arkitekt)**. s. 5 (1931): 148-152.
- _____. “İstanbul’un Planı”. **Mimar (Arkitekt)**. s. 5/29 (1933): 160-162.
- Arû, Kemal Ahmet. “İstanbulun Planlaması Nasıl Yapılmalıdır?”. **Arkitekt**. s. 313 (1963): 147-149.
- Aslanapa, Oktay. “Sanat Eserlerine Dayanan Yeni Bir Araştırma Yolu ile Türk Tarihini Aydınlatma”. **Beşinci Türk Tarih Kongresi Bildirileri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 2010: 450-453.
- _____. “Atatürk’ün Kültür ve Sanat Faaliyetleri”, **Erdem Dergisi**. c. 2. s. 6 (Eylül 1986): 747.
- Atay, Neşet Halil. “Güzelleşen İstanbul”. **İstanbul (İstanbul Halkevi Dergisi)**. s. 51 (1 Ocak 1946): 4-8.
- Ayanoğlu, Fazıl. “İstanbul’da Yola Kalbedilen Cami Vesaire”. **Vakıflar Dergisi**. s. 8 (1969): 329-345.
- _____. “Tahrip Edilen Eski Eserler Serisi”. **Vakıflar Dergisi**. s. 9 (1971): 262-271.
- Aytepe, Oğuz. “Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”. **Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**. s. 29-30 (2002): 24.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. “Abidelerin Bir Elden İdaresi”. **Kubbealtı Akademi Mecmuası**. c. 6. s. 1 (Ocak 1977): 56-58.
- _____. “Abidelerin Tarihimizdeki Rolü”. **Beşinci Türk Tarih Kongresi Bildirileri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. (2010): 453-464.

- _____. “Osmanlı Abidelerinin Restorasyonları”. **Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**. Albert Louis Gabriel Özel Sayısı (1978): 21-64.
- Baban, Cihad. “Yıkılan Medeniyet”. **TTOK Belleten**. s. 93 (Ekim 1949): 3-7.
- Bakar, Bülent. “Cumhuriyet Döneminde Atatürk’ün İlk İstanbul Ziyareti (1 Temmuz-30 Eylül 1927)”. **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**. s. 188 (Eylül-Ekim 2010): 9-36.
- Bilgiç, Emin. “Kültür ve Sanat Üzerine”. **Kültür ve Sanat**. s. 5 (1977): 6-8.
- Binan, Demet Ulusoy. “Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi”. **Sinan Genim’e 60. Yaşında Armağan Makaleler**. İstanbul: Ege Yayınları, 2005: 210-221.
- Bittel, K. “Atatürk ve İlközü Tarih Araştırmaları”. **TTK Belleten**. c. 3. s. 10 (Nisan 1939): 204-207.
- Bülbül, Ahmet Hamdi. “Fethiye Camii’nin Müzeye Çevrilmesi ve Kiliselerin Camiye Çevrilmeleri Üzerine”. **Vakıf ve Restorasyon Yıllığı**. s. 14 (2017): 23-28.
- Çal, Halit. “Bürokrasimiz ve Eski Eserlerimiz: Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı”. **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**. s.183 (Aralık 1987): 175-180.
- _____. “Eski Eserlerimizin İdare Yapısı Hakkında Bir Teklif”. **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**. s. 9-12 (1990): 2-8.
- _____. “Osmanlı’dan Cumhuriyete Eski Eserler Kanunları”. **Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman’a Armağan**. Ankara, 2005: 234-270.
- _____. “Türkiye’de Cumhuriyet Devri Taşınmaz Eski Eser Tahribatı ve Sebepleri”. **Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**. c. 34. s. 1-2 (1990): 353-379.
- _____. “Osmanlı Devletinde Âsâr-ı Atika Nizamnameleri”. **Vakıflar Dergisi**. s. 26 (1997): 391-400.
- Cansever, Turgut. “İstanbul’un Tahribi ve Çöküşü İçinde Eyüp Sultan ve Geleceği”. **İstanbul Araştırmaları**. s. 1 (Bahar 1977): 1-15.
- Çığ, Muazzez İlmiye. “Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye’de Arkeoloji”. **Erdem**. c. 9. s. 26 (1969): 624-625.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa. “Yok Olan Bir Yapı: Kemankeş Kara Mustafa Paşa Külliyesi”. **Yıldız Demiriz’e Armağan Kitabı**. haz. Baha Tanman, Uşun Tükel. İstanbul: Simurg Kitabevi, 2001: 30-36.
- Erdem, Yasemin Tümer. “Atatürk Devri Arkeoloji Çalışmalarından Biri: Sultanahmet Kazısı”. **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**. c. 21. s.62 (2005): 747-770.
- Eres, Zeynep. “Tarihi Yarımada’da Yok Edilen Mimarlık ve Yaşam Kültürü”. **Mimari ve Arkeolojik Koruma Kültürü Üzerine Yazılar**. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. 2016: 45-56.
- _____. “Kentsel Kimlik. Politik Söylem ve Kültür Mirası: Türkiye’de Son Dönem Sokak Sağlıklılaştırma Çalışmalarına Genel Bir Bakış”. **Mimari ve Arkeolojik Koruma Kültürü Üzerine Yazılar**. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2016: 21-44.

- _____. “Türkiye’de Çağdaşlaşma Sürecinin Önemli Bir Açmazı: Kültür Envanteri Sorunu”. **Mimari ve Arkeolojik Koruma Kültürü Üzerine Yazılar**. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2016: 11-21.
- Erkins, Ziya. “Topkapı Sarayı Müzesindeki Çini Koleksiyonu ve Değeri”. **Tarih Dünyası**. c. 3. s. 24. (1951): 1044-1045.
- Erman, Peyami. “Yeni Bir Esere Göre Halkevlerimiz”. **Ülkü**. c. 14. s. (1 Kasım 1939): 259-265.
- Ertem, Barış. Mustafa Cevdet Altunel. “İstanbul İmarındaki Tarihi Eser Kaybının Tarih ve Turizm Açısından İncelenmesi: Karaköy-Kabataş Bölgesi”. **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**. c.2. s.4 (Aralık 2011): 61-79.
- Eyice, Semavi. “Atatürk ve Eski Eserler”. **Türk Kültürü Dergisi**. s. 13 (Kasım 1963): 100-108.
- _____. “Eldem. Halil Ethem”. **DİA**. c. 11 (İstanbul, 1995): 18-21.
- _____. “Kültür Eserlerimiz Olarak Eski Eserler ve Bunların Korunması”. **Türk Kültürü Dergisi**. s. 7 (Mayıs 1963): 37-40.
- Gabriel, Albert. “Arkeolojinin Rolü”. **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**. s. 3 (1936): 147-160.
- _____. “İstanbul’a Dönüş”. **Arkitekt**. c. 16. s. 7-8 (1946): 179-183.
- Göker, Muzaffer. “İkinci Türk Tarih Kongresi”. **TTK Belleten**. c. 2. s. 5-6 (Ocak-Nisan 1938): 2-5.
- Gül, Murat. “Menderes Dönemi İstanbul’unda İmar Hareketleri ve Arka Planı”. **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**. c. 8 (Mimari). ed. Coşkun Yılmaz. (İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2015: 520-542.
- Güzel Sanatlar Dergisi**. c. 1. s. 1 (1939).
- Durukal, Hüsnü Sadık. “Basın-Yayın ve Turizm Vekâleti Teşkilat Kanunu Tasarısı”. **TTOK Belleten**. s. 193 (Ağustos-Eylül 1958): 4-6
- Ersanlı, Büşra, Günay Özdoğan. “Ulus ve Ulusçuluk: Sanayileşme Sürecinde İktidara Geçen Kültür”. **Toplum ve Bilim**. s. 28 (1985): 170-185.
- ICOM Türkiye Milli Komitesi Haber Bülteni**. s. 1 (1958): 1-10.
- Gövsä, İbrahim Alâettin. “Beş Yüzüncü Yıl İçin”. **TTOK Belleten**. s. 89 (Haziran 1949): 1-3.
- Gündüz, Filiz. “Osman Hamdi Bey”. **DİA**. c. 33 (İstanbul, 2007): 468-469.
- Halil Ethem Bey. “Müzeler”. **Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar Müzakere Zabıtları**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1932: 532-566.
- Hanioğlu, Şükrü M. “Türkçülük”. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**. c. 41 (2012): 551-554.
- Hamilakis, Yannis. “Arkeoloji Etiğini Politikleştirmek”. **Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması**. der. Ayşe Boren. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019: 107-133.
- Hut, Davut. “Fethi Paşa”. **DİA**. c. Ek 1 (İstanbul, 2016): 450-451.

- İğüs, Esmâ. Hayriye İsmailoğlu. “Osmanlı Kenti İstanbul’u Yıkarak ve Yeniden Yaparak Paradoksu: Menderes Yıkımları”. **Uluslararası Osmanlı İstanbulu IV Sempozyumu**. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016: 115-158.
- İnan, Afet. “Atatürk ve Tarih Tezi”. **TTK Belleten**. c. 3. s. 10 (Nisan 1939): 243-248.
- _____. “Resim Galerisi”. **TTK Belleten**. c. 2. s. 5-6 (1938): 251-254.
- İnan, Mustafa. “Aziz Ogan”. **Arkitekt**. s. 263, 264, 265, 266 (1953): 217-218.
- İnönü, İsmet. “Atatürk’ün Aziz Hatırasına”. **TTK Belleten**. c. 3. s. 10 (Nisan 1939): 162-165.
- İstanbul (İstanbul Halkevi Dergisi)**. s. 8 (15 Mart 1944).
- İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllık 2**. İstanbul: Arkeoloji Müzeleri Yayınları (1937).
- İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı 3**. İstanbul: Arkeoloji Müzeleri Yayınları (1949).
- İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllık 4**. İstanbul: Arkeoloji Müzeleri Yayınları (1950).
- İstanbul Kültür Dergisi**. s. 13. (1944).
- İşbilen, Evren Şar. “I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nde Eski Eserlere Yaklaşım ve Anadolu’da Yapılan Arkeolojik Kazılar”. **Mediterranean Journal of Humanities**. c. 7. s. 2 (2017): 307-322.
- Kafı, Kadırcan. “Fatih Camii ve İlk Üniversitemiz”. **TTOK Belleten**. s. 87 (Mayıs 1949): 9-12.
- Kahya, Nimet Candaş, Ayşe Sağsöz, Selda Al. “Türkiye’de Korumacılık ve Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bilincinin Gelişimi: 1938-1960 Dönemi”. **Turkish Studies**. s. 9/10 (2014): 270-286.
- Kandemir. “Deniz Müzesi”. **Yirminci Asır**. s. 38 (30 Nisan 1953): 28-31.
- _____. “Topkapı Sarayı Hakkında”, **Edebiyat Mecmuası**. (26 Mayıs 1949)’dan aktaran: TTOK BelleN. s. 92 (Eylül 1949): 10-11.
- Kansu, Nafi Atuf. “Halkevlerimiz”. **Ülkü**. c. 13. s. 73 (Mart 1939): 7-12.
- Karaduman, Hüseyin. “Belgelerle İlk Türk Âsâr-ı Atika Nizamnamesi”. **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**. c. 25. s. 29 2004.
- _____. “Halil Ethem ve Eski Eserlerimizin Korunmasına Yönelik Bir Yaklaşım”, **Vakıflar Dergisi**, s. 28 (2004): 296.
- Karakaya, Ebru. “Ülgen. Ali Saim”. **DİA**. c. 42 (İstanbul, 2012): 287-288.
- Karakaya, Enis. “İmar Faaliyetlerine Kurban Giden Bir Sinan Yapıtı: Beşiktaş Sinan Paşa Hamamı”. **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**. s. 14 (1997-1998): 16-20.
- Karakoç, Ercan, Senem Cıvın. “Türkiye’de Varlık Vergisi Uygulaması ve Sonuçlarına Dair Bir Değerlendirme”. **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**. s. 70 (2020): 249-267.
- Karakuyu, Mehmet, Saadet Tuğçe Tezer, Hatice Balık. “İstanbul’un Tarihsel Topoğrafyası ve Literatür Değerlendirmesi” **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. c. 8. s. 16 (2010): 33-60.

- Karay, Refik Halid. "İstanbul: Mahvedilemeyen Sihirli Ülke". Panorama. Mayıs 1954; **Memleket Yazıları: 1- Hep İstanbul**. haz. Tuncay Birkan İstanbul: İnkılap Yayınları. 2014: 426-248.
- Koşay, Hamit Zübeyir. "Tekke ve Türbeler Kapandıktan Sonra". **Güzel Sanatlar Dergisi**. s. 6 (1949): 1-4.
- _____. "Yarının Türkiye Müzeleri", **Etnografya, Folklor, Dil, Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler** (Ankara: 1974): 127.
- Köse, Fatih. "İstanbul'da Tekke Olarak Kullanılan Roma ve Bizans Kilise Yapıları". **Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi**. 4/2 (Aralık 2008): 840-851.
- Köseoğlu, Neşet. "İstanbul'un Eski Eserleri Arasında". **TTOK Belleten**. s. 128 (Nisan 1952): 11-14.
- Kunter, Halim Baki. "Eski Eserleri Korumak İçin Para mı Lazım, Anlayış mı?". **Ülkü**. c. 11. s.125 (1 Aralık 1946): 3-5.
- _____. "Türk Abidelerinin İdare, Muhafaza, Bakım ve Onarımı Mevzuunda Tatbik Edilmiş Olan Esaslar". **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresine Sunulan Tebliğler (19-24 Ekim 1959)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1962: 260-265.
- Landsberger, B. "Türkiye'de Müstakbel Hafriyatın Değeri". **TTK Belleten**. c. 3. s. 10 (Nisan 1939): 229-235.
- Madran, Emre. "Cumhuriyet'in İlk Otuz Yılında 1920-1950 Koruma Alanının Örgütlenmesi-I". **ODTÜ Mühendislik Fakültesi Dergisi**. s. 16/ 1-2 (1996): 59-97.
- _____. Cumhuriyet'in İlk Otuz Yılında 1920-1950 Koruma Alanının Örgütlenmesi-II". **ODTÜ Mühendislik Fakültesi Dergisi**. s. 17/ 1-2 (1997): 75-97.
- _____. "Osmanlı İmparatorluğunun Batılılaşma Sürecinde Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Yasal Düzenlemeler". **Türkler Ansiklopedisi**. c. 15. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 412-418.
- Mazak, Ali. "Türk Müzeciliğinde İstanbul Belediyesi". **Geçmişten Geleceğe Türkiye'de Müzecilik Sempozyumu II**. Ankara: VEKAM Yayınları. 2009: 203-219.
- Menghin, Oswald. "Kemal Atatürk'ten ve Eserinden Hatıralar". **TTK Belleten**. c. 3. s. 10 (Nisan 1939): 195.
- Menteşe, Ertuğrul. "Genel Kültür Binalarından Müzeler". **Arkitekt**. c. 16. s. 3-4 (1946): 65-67.
- Milliner. "Eski Eserleri Niçin ve Nasıl Korumalıyız?". **Ülkü**. c. 2. s. 10 (Kasım 1933): 298-301.
- Mimar Vedat. "İstanbul'un İmarı Meselesi". **Mimar (Arkitekt)**. s. 2 (1931): 35.-36.
- Mumcu, Ahmet. "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye". **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. c. 26. s. 3-4 (1969): 45-78.
- _____. "Eski Eser Hukuku ve Türkiye II". **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. c. 28. s. 1. (1971): 41-76.

- Nabi, Yaşar. “Halkevlerinin Dil, Tarih, Edebiyat Yolundaki Çalışmaları”. **Ülkü**. c. 13. s. 73. (1939): 49-51.
- Necipoğlu, Gülru. “Bir Milli Dehanın Yaratılışı: Sinan ve ‘Klasik’ Osmanlı Mimarisinin Tarihyazımı”, **Arredamento Mimarlık**. s. 103 (2015/2): 100-126.
- Ogan, Aziz. “Cumhuriyet Devrinde Müzelerimiz”. **TTOK Belleten**. s. 34 (Aralık 1943): 12-17.
- _____. “Tarihi ve Mimari Abidelerimiz ve Restorasyon İşleri”. **TTOK Belleten**, s. 114 (Temmuz 1951)’den ayrı basım: 1-10.
- Ökesli, Duygu Saban. “Hermann Jansen’in Anadolu Kenti Vizyonu”. **Uluslararası Cumhuriyetten Günümüze Şehir ve Şehircilik Sempozyumu Bildiri Kitabı**. Ankara, 2014: 61-74.
- Önder, Mehmet. “Atatürk ve Müzeler”. **Müze Dergisi**. s. 2-3 (1990): 155-158.
- _____. “Milli Kùltürler ve Türk Kùltürü Üzerine”. **Kùltür ve Sanat**. s. 1 (1973): 7-12.
- _____. “Müzecilik Hatıraları-Değeri Asla Ölçülemeyen Bir Hazineyi Nasıl Bulduk”. **Türk Kùltürü Dergisi**. c. 24. s. 265 (Mayıs 1985): 337-342.
- _____. “Vakıf Eserlerin Onarımında Atatürk”. **Vakıf ve Kùltür**. c. 1. s. 1 (Mayıs 1998): 7-9.
- Önen, Yekta Ragıp. “500üncü Fetih Yılı Çok Yaklaştı”. **TTOK Belleten**. s. 92 (Eylül 1949): 9.
- Öner, Sema. “Değışen Tarihi Çevre ve Dolmabahçe Sarayı Yapıları”. **Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri (7-10 Mart 1994)**. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2000: 280-294.
- Önge, Mustafa. “Kùltür Mirasını Tanımlamak İçin Türkiye’de Kullanılan İlk Özgün Terim: Âsâr-ı Atıka”. **Avrasya Terim Dergisi**. 6/1 (Mart 2018): 8-14.
- Öz, Tahsin. “Atatürk ve Türk Sanatları”. **TTK Belleten**. c. 20. s. 80 (Ekim 1950): 588-590.
- _____. “Atatürk’ün Topkapı Sarayı Müzesini Ziyareti”. **Tarih Dünyası**. c. 3. s. 21 (15 Şubat 1951): 977.
- _____. “Sultan Ahmed Camii”. **Vakıflar Dergisi**. s. 1 (1938): 23-26.
- _____. “Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları 1939-1944”. **Güzel Sanatlar Dergisi**. s. 6 (1948)’den ayrı basım. 1-15.
- _____. “Topkapı Sarayı Müzesi”. **İstanbul (İstanbul Halkevi Dergisi)**. s. 9 (1 Nisan 1944): 7-10.
- _____. “Türebeleri Mahvolmaktan Kurtaralım”. **TTOK Belleten**. s. 208-209 (Mayıs-Haziran 1959): 9-13.
- _____. “Yurdumuzda Tesis (Vakıf)”. **Vakıflar Dergisi**. s. 10 (1973): 133-135.
- Özcan, Azmi. “Osmanlıcılık”. **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**. C. 33 (2007): 485-488.
- _____. “İslamcılık”. **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**. C. 23 (2001): 62-65.

- Özteke, Fahri. "II. Meşrutiyetten D.P. İktidarına Atıl Bırakılmış Hayrat Kurumları Meselesi". **Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**. c. 13. s. 26 (2018): 245-264.
- Öztürk, Nazif. "Osmanlı Hayrat ve Vakıf Sistemi. Osmanlı Döneminde Vakıflar". **Türkler Ansiklopedisi**. c. 10. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 433-446.
- Payaslı, Volkan. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Milli Kimliğin ve Ulus Devletin İnşasında Tarihin Görselleştirilmesi". **History Studies**. c. 10, s. 9 (Aralık 2018): 245-273.
- Prost, Henri. "Boğaz'ın Rumeli Sahilinin Tanzimi" (6 Nisan 1941): yeniden yayınlayan: **İstanbul Araştırmaları Dergisi**. s. 5 (1998): 260-275.
- _____. "Sirkeci-Ayasofya Mıntakası İmar ve Islah Şekli. Not: 217". 2 Şubat 1942; yeniden yayınlayan: **İstanbul Araştırmaları Dergisi**. s. 6 (1998): 245-269.
- Rado, Şevket. "İstanbul Bir Mozaik Müzesi Kazanmış". **TTOK Belleten**. s. 125 Ağustos 1952: 4-6.
- Refik, Cemal. "Planlı İstanbul". **TTOK Belleten**. s. 92 (Eylül 1949): 6-8.
- Reşit Saffet. "Turizm". **Ülkü**. c. 1. s. 1 (Şubat 1933): 63-65.
- Reuter, Ernst. "Belediyelerin Yapı İşletmeleri". **Arkitekt**. c. 13. s. 1-2 (1943): 27-31.
- _____. "Manisa Halkevinde Verilen Bir Konferans". **Belediyeler Dergisi**. c. 4. s. 46 (Haziran 1939): 7-10.
- Roodhouse Simon, Monika Mokre. "The MuseumsQuartier, Vienna: An Austrian Cultural Experiment", **International Journal of Heritage Studies**, v. 10 (2004): 193-207.
- Schweinfuth. "İstanbul Suru ve Yıldızlı Kapı". **TTK Belleten**. c. 16. s. 62 (Nisan 1952): 267-270.
- "Semavi Eyice İle Söyleşi: Kuşatmalara Dayanan Bir Kent". **İstanbul: Hayalden Gerçeğe Sözden Yazıya**. Röportajlar: Neşe Mesutoğlu. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2012: 58-75.
- Süleymaniye Mimari Külliyesinin Restorasyonu ve Tamiri. **TTOK Belleten**. s. 189 (Ekim 1957): 6-9.
- Şahin, Gürsoy. "Atatürk Döneminde Batı'daki Olumsuz Türk ve Türkiye İmajını Düzeltme Çabaları ve Türk Seyyahin Cemiyeti'nin Bu Konudaki Çalışmaları". **Afyon Kocatepe Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 8, s. 3 (2006): 140-155.
- Şahsuvaroğlu, Haluk. "İstanbul'un İmarı ve Eski Eserler". **TTOK Belleten**. s. 204 (Ocak 1959). 3-9.
- _____. "Kaybolan Şehir". **TTOK Belleten**. s. 168 Ocak 1956: 6-8.
- Şakiroğlu, Mahmut H. "Koşay. Hamit Zübeyr". **DİA**. c. 26 (İstanbul, 2002): 225-226.
- Şapolyo, Enver Behnan. "Müzeciliğin Tarihi". **Ülkü**. c. 3. s. 18 (Ağustos 1934): 428-431.
- Seçen, Emine Atalay. "Henri Prost'un İmar Planı Kararlarının Dolmabahçe Sarayı ve Yakın Çevresindeki Kültürel Miras Üzerine Etkileri". **Milli Saraylar Dergisi**. s. 11 (2013): 199-211.

- Şehabettin Uzluk. “Abidelerimizi Nasıl Tamir Edebiliriz?”. **Konya Dergisi**. Eski Eserler Özel Nüshası. s. 84-85 (Ekim-Kasım 1945): 20-32.
- Silberman, Neil Asher. “Vaat Edilmiş Topraklar ve Seçilmiş Halklar: Arkeolojik Anlatının Politika ve Poetikası”. **Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması**. der. Ayşe Boren. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019: 23-43.
- Şinasi, Abdülhak. “Bir İnkılap Müzesi İçin”. **Ülkü**. c. 2. s. 9 (Ekim 1933): 262-265.
- _____. “Tarihî ve Millî Abidelerimiz”. **Ülkü**. c. 1. s. 6 (Temmuz 1933): 469-475.
- Tağmat, Çağla Derya. “Fetih Derneği ve İstanbul’un Fethinin 500. Yılı”. **Türk Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**. c. 3. s. 4 (2014): 50-57.
- Tamer, Cahide. “Cumhuriyet Devrinde Eski Eser Anlayışı ve Onarım Faaliyetleri”. **Rölöve ve Restorasyon Dergisi**. c. 1. s. 1 (1974): 10-16.
- Tören, Habib Edib. “İstanbul’a Mükâfat”. **TTOK Belleten**. s. 218 (Mart 1960): 5-9.
- TTOK Belleten**.
- Utkuluer, Hülya. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kalan Tarihî Bir Miras: Hanedan Sarayları”. **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Genç Bakışlar**. ed. Ercan Karakoç. İstanbul: UKİD Yayınları, 2015: 128-135.
- _____. “Topkapı Sarayı Müzesi’nin İlk 50 Yılı”. **Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 6**. (2014). 56-70.
- Uzun, Hakan. “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık. Kemalizm ve Milli Şef Kavramları”. **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**. c. 9. s. 20-21 (2010 Bahar-Güz): 233-271.
- Ülgen, Ali Saim. “Anıtların Korunması ve Onarılmasına Ait Prensipler”, **Rölöve ve Restorasyon Dergisi**. c. 1, s. 1 (1974): 16.
- Ünsal, Behçet. “İstanbul’un İmarı ve Eski Eser Kaybı”, **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri II** (1968): 6-60.
- Wagner, Martin. “İstanbul Havalisinin Planı”. **Mimar (Arkitekt)**. s. 10-11/70-71 (1936): 301-305.
- Whittemore. “Ayasofya Camiindeki Mozayikler”. **II. Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937) Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler**. İstanbul: TTK Yayınları, 1943: 617-622.
- _____. “Ayasofya Narteks Mozaikleri. 1932’de Yapılan İş”. **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**. s. 3 (1936): 199-202.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Bir Kültür Müessesesi Olarak Vakıf”. **Milli Kültür ve Gençlik Sempozyumu**. Ankara: Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1985: 62-74.
- Yaldız, Mehmet. “Atatürk ve Müzecilik”. **Kültür Dergisi**. s. 101 (1992): 295-308.
- Yücel, Erdem. “Atatürk’ün Arkeoloji ve Müzeciliğe Olan Sevgisi”. **Bütün Dünya** (Ağustos 2015): 101-104.
- _____. “Günümüze Ulaşamayan Bir Eser: Beşiktaş Bahariye Mevlevihanesi”. **Türkiyemiz**. c. 14. s. 39 (Şubat 1983): 9-12.

Yücel, Hasan Âli “Maarif Vekâleti Türk Tarih Vesikaları Giriş Yazısı”. **Türk Tarih Vesikaları**. c. 1. s. 1 (1941): 1-2.

Yıldırım, Recep, Abdullah Martal. “Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakışı”. **13. Türk Tarih Kongresi**. c. 3. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999: 1094-1098.

Elektronik Ortamdaki Kaynaklar

“Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (2863 S.K.)”. **Resmî Gazete**. 23 Temmuz 1983. 2004 yılında güncellendiği haliyle: www.mevzuat.gov.tr [14 Mart 2020].

12 Mart 1934 Tarihli TBMM Başkanlık Divanı Kararı. <https://www.tbmm.gov.tr/>. [18 Nisan 2020].

Demokrat Parti Programı (1946). <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/>. [18 Nisan 2020].

TDK. Güncel Türkçe Sözlük. 11. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2011.

EKLER

Ek 1: Konya surlarına yerleştirilen eski eserleri gösteren gravür.

Charles Texier, Paris 1849; Kaynak: Ali Artun, **Mümkün Olmayan Müze: Müzeler Ne Gösteriyor** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017).

Ek 2: Başvekil İsmet imzalı hükümet tamimi.

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı: 6/370

13/6/27
27.6.27
Vilâyetlere tamim : malûmat için Vekâletlere
ve müstakil makamlara

Hükümetçe mühim maddî fedakârlıklar ihtiyar edilerek memleket içindeki millî ve tarihî eserlerin tamirine ve hatta çok eski zamanlara ve yabancı medeniyetlere ait eserlerin toprak altından çıkarılmasına çalışıldığı halde sarîh nizamla ve mükerrer tebliğ ve ihtarlara rağmen imar mefhumunu yanlış anlayan bazı memurların bu hususta ufak bir ihtisası bile olmadığı halde görüş ve muhakemeleri bakımından ehemmiyetsiz sandıkları çok kıymetli millî eserlerimizi binahaba yıkmakta ve yıktırmakta oldukları teessüfle görülmektedir . Ezcümle en yakın misaller olmak üzere İstanbul Vilâyetinde Üsküdar'da Mimar Sinan'ın kıymetli bir eseri olan Mîhrûmah imaretinin, alâkadar dairenin ikaz ve mümnaaatına rağmen yıktırıldığı, Edirne'de gene Mimar Sinan'ın asarından iki kapılı han'ın ve Ürgüp-Kayseri yolu üzerinde Alâettin Köykubat zamanından kalma Sarı han'ın aynı akibete uğratıldığı anlaşılmış ve mi-sebbipleri hakkında kanunî takibat icrası alâkadar makamlara bildirilmiştir .

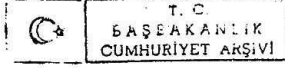
Millî varlığımızı ve medeniyetimizi bu gün ve gelecek asırlarda dünyaya tanıtan ve tanıtacak olan kıymetli abidelerin manalı, manasız bahanelerle yıktırılması değil , bilâkis beşerin ve tabiatın tahribatına karşı titiz bir itina ile korunulması mültezumdur ; Yalnız kanunî bir vazife değil , millî bir borçtur .

Bir eserin kıymetini , muhafazası lâzım olup olmadığını ancak müte-hassis olan daire tayin edebileceğinden bundan sonra şehir ve kasabalarda, köylerde ve kırlarda mevcut bulunan eski eserlerin her gûna tahribata karşı muhafazalarına itina olunmasını ve Maarif Vekâletinin muvafakatı alınmadıkça hiç bir eserin hiç bir bahane ile yıktırılmasına

630 10 15 84 1

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sıra:

(2)

katiyen meydan verilmemesini talep ve aksi takdirde yaktıranlar ve
müsamaha edenler hakkında şiddetle takibat yapılacağını tamimen beyan
ederim efendim .

Tamimen Vilâyetlere ve malûmat için Vekâletlere ve müstakil makamlara
lara yazılmıştır .

27/1/934

BAŞVEKİL

İsmail

03	10			15	84	1

2

Ek 3: İstanbul Evkaf Müdüriyetince kiralanacak camilerin ilan edilmesi.

Cumhuriyet					
İstanbul Evkaf Müdüriyetinden:					
Mahalle ve mevki	Sokağı	No. sı	Cinsi	Müddeti	Eri mi s li şehri Lira
Şişli	Büyükdere caddesi	351	Hane	Bir sene	52
»	»	353	»	»	55
Beyoğlu'nda Hüseyinaga	Caddeikebir'de	161159,181	Fevkinde odaları » müştemil lokanta.	»	210
»	»	84 - 56	Pastacı dükkânı nı oda ve fırın ve bodrum	»	160
»	Zambak	1 - 6	Hane	»	25
»	Misk	84 - 7	Dükkân	»	23
»	»	3 - 84	»	»	20
»	Cami	7 - 9	Garaj	»	40
Beyoğlu As - malımeşcit	Venedik	12 - 22	Hane	»	50
Pangaltı'da	Fransız mezar- lığı karşısında	3	Ahur	»	4
Galata'da Ku- lekapısının'da	Yazıcı	1 - 2	İki dükkân	»	8
Beşiktaş'ta Şenlikdede	Yeniyol	4	Hane	»	22
»	»	37	»	»	22
»	»	39	»	»	22
»	»	41	»	»	22
Beşiktaş'ta Si- nanpaşa atik	Hasfırın	3 - 5	Dükkân	»	10
»	Vapur iskelesi C. sı	27 - 29	»	»	12
Kabataş'ta Ö- mer Avni	Dolmabahçe C. sı	199 - 207	»	»	15
Beyoğlu Hü- seyinaga	Zambak	2 - 2	»	İki sene	21
»	»	6 - 6	»	»	11
Galata'da Ku- le kapısı	Yazıcı	3	»	»	10
Galata'da Ke- mankeş	Heavacı	4	»	»	16
Beşiktaş'ta Şenlikdede	Yeniyol	2	Hane	»	22
Beşiktaş Diki- nanpaşayı atik	Cami ittisalinde	17 - 21	Dükkân masoda	»	8
»	»	31 - 29	» odalar	»	10
Beşiktaş Siki- litaş	Cami ittisalinde	2 - 1	Dükkân	»	1,5
»	Cami tahtında	4	»	»	2
»	Dikilitaş	6	»	»	4
Kabataş Ömer Avni	Dolmabahçe	197 - 205	»	»	15
Kabataş Ömer Avni	Dolmabahçe	201 - 209	»	İki sene	7
Galata'da Sul- tanbeyazıt	Cami	4 - 280	»	»	6
»	»	280 - 264	»	»	8
Pangaltı'da	Fransız mezar- lığı karşısında	111	»	Üç sene	21
»	»	107	»	»	9
Beyoğlu'nda Ka- merhatun	Hamalbaşı C. sı	2	»	»	125
Beşiktaş'ta Si- nanpaşayı atik	Vapur iskelesi caddesinde	21 - 23	»	»	6
»	»	25	»	»	6
Topane'de Fi- ruzağa	Ağahamam C. sı	1	»	»	13
»	Kadirler yokuşunda	1	»	»	5
»	»	3	»	»	14

Balâda mevkilerile cinsleri yazılı olan vakıf emlak hizalarındaki müddetler ile kiraya verilmek üzere müzayedeye konulmuştur. İhaleleri martın on dördüncü pazartesi günü saat on dörtte yapılacaktır. Taliplerin yevm ve saati mezkûre kadar Çemberlitaş'ta Evkaf Müdi-riyetinde Akarat kalemine müracaatleri.

Kaynak: Cumhuriyet, 13 Mart 1932.

Ek 4: Cumhurbaşkanı İnönü'nün Topkapı Sarayı Müzesi ziyaretini gösteren haber.

İnönü'nün Müze bahçesinde karşılaması

İnönü dün Topkapı Müzesini gezdi

Cumhur Başkanı, Müzede tablolar yapmakta olan ressam Çallı İbrahim ile de görüştü ve eserlerini gördü

Şehrimizde bulunan Cumhur Başkanı İsmet İnönü dün saat on ikiyi yirmi gece Vilâyete gelmiş. Vilâyet odesında bir müddet kaldıktan sonra beraberlerinde Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar olduğu halde Topkapı Eski Türk Eserleri Müzesini ziyaret etmiştir. Cumhur Başkanı müzeden içeri girince orada bulurmakta olan ressam Çallı İbrahim ile karşılaşmıştır. Emekliye ayrılmış olan Çallı Müzede eski Türk eserlerinden tablolar vücade getirmekte olduğunu söylemiştir. Cumhur Başkanı oradaki müteaddid kapıların isimlerini sormuş, Babüslâm, Selâmet Kapısı, İçkapı vesaire gibi isimler zikredilmiştir.

Cumhur Başkanı bundan sonra Ayasofya Müzesi Müdürü Ramazanoğlu'na hitabla yeni eserler çıkıp çıkıp — Arkası Sa. 4, Sil. 5 de —

İzmirin kur

**Bugün yapılacak Zaf
Celâl Bayar bulur
Demokratlar da**

Kaynak: Cumhuriyet, 9 Eylül 1948.

Ek 5: Cumhurbaşkanı İnönü Eski Şark Eserleri Müzesi ziyaretini gösteren fotoğraf.

Kaynak: SALT Araştırma Ali Saim Ülgen Arşivi No: TASUH5676 (ön ve arkası).

Ek 6: II. Dünya Savaşı sırasında Arkeoloji Müzesi'nde korunan lahitler.

Likya Lahdi. SALT Araştırma Ali Saim Ülgen Arşivi No: **TASUH5871**.

Satrap Lahdi. Kaynak: SALT Araştırma Ali Saim Ülgen Arşivi No: **TASUH5873**.

Kaynak: Cumhuriyet Devrinde İstanbul (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1949).

Ek 8: İbrahim Paşa Sarayı'nın yıkılmış halini gösteren fotoğraf. (1939).

Kaynak: SALT Araştırma Ali Saim Ülgen Arşivi No: **TASUH0698**.

Ek 9: Bir dönem Deniz Müzesi olarak kullanılan Dolmabahçe Camii'nin içini gösteren fotoğraf.

Kaynak: Celal Bayar Kütüphane ve Müzesi Koleksiyonu. Albüm No: 188.

Ek 10: ırağan Sarayı'nın duvar enkazı.

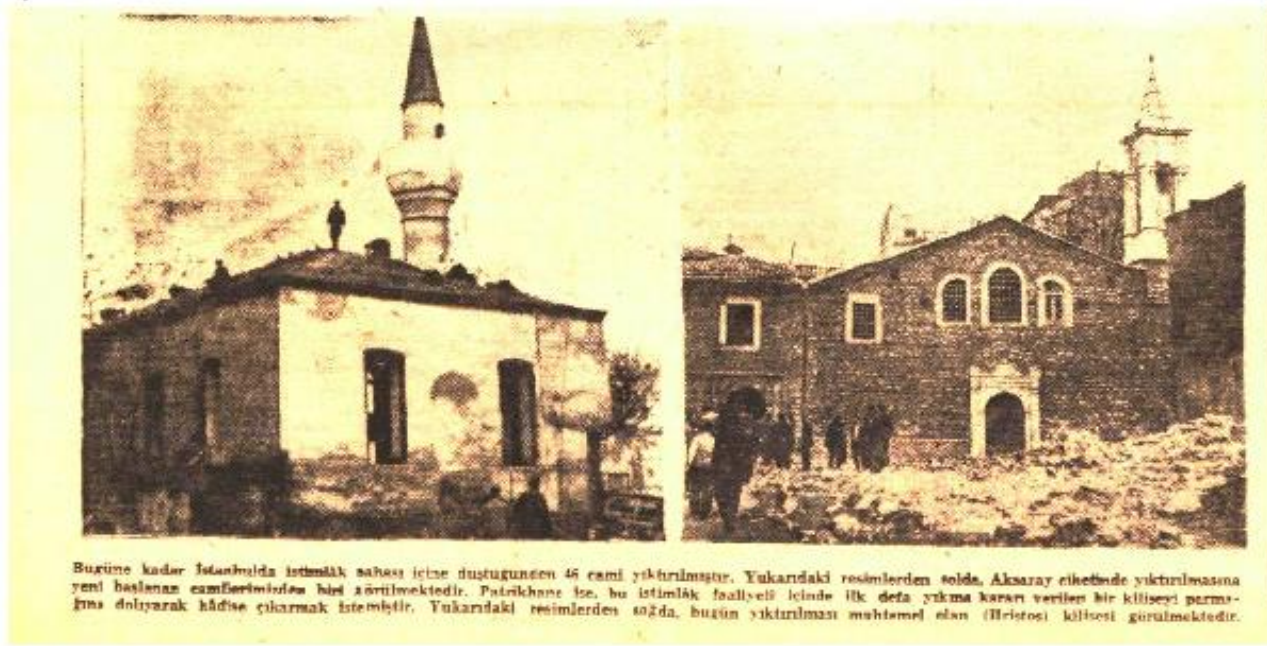
Kaynak: Salt Araştırma Ali Saim Ülgem Arşivi. Belge No: TASUH3907003.

Ek 11: Dolmabahçe Sarayı'nın ziyarete açılışı hakkında haber.

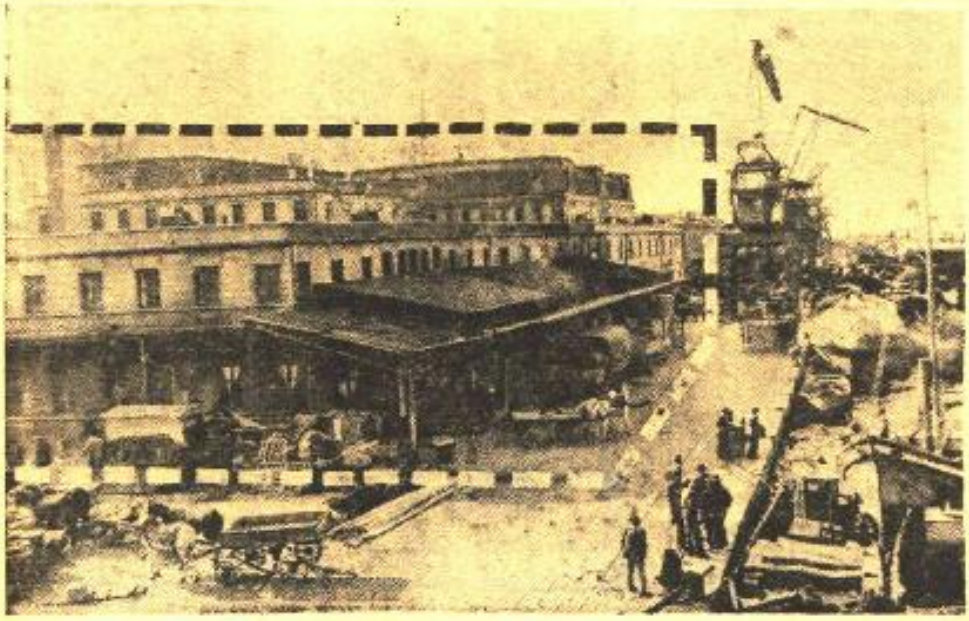
Kaynak: **Yeni İstanbul**, 13 Ekim 1950.

EK 12: Yıkılması kararına tepki gösterilen kilise ve yıkılan cami örneklerinden biri.

Kaynak: **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1958.

Ek 13: Meydan düzenlemeleri sırasında yıkılacak olan postane binasını gösteren haber.

PAKET POSTANESİ DE YIKTIRILACAK — Şehirde istinlak ve yıkma faaliyeti devam etmektedir. Bu arada Sirkedeki Paket Postanesi binasının da yıktırılması kararlaştırılmıştır. Resim, yıktırılacak binayı göstermektedir.

Kaynak: **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1956.

Ek 14: Sur duvarlarının onarımı sırasında kazmayla ortadan kaldırılan sur kalıntıları.

22

Kaynak: **İstanbul'un Kitabı** (İstanbul: İstanbul Belediyesi Yayını, 1959), 22.

ÖZ GEÇMİŞ

Marmara Üniversitesi Tarih Bölümünde lisans eğitimimi 2009 yılında tamamladıktan sonra, 2012 yılında aynı Üniversitede Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalında “Cumhuriyet Döneminde Müzeye Çevrilen İstanbul Sarayları” başlıklı yüksek lisans tezimi hazırladım. 2009 yılından itibaren Ayasofya ve Topkapı Sarayı müzelerinde görev aldıktan sonra 2014 yılında Cumhurbaşkanlığı Müzelerinde başladığım müzecilik hayatıma hâlen devam etmekteyim.

Yayınlar:

Hülya Utkuluer, “Topkapı Sarayı Müzesi’nin İlk 50 Yılı (1924-1975)”, **Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı 6** (İstanbul, 2014): 56-70.

Hülya Utkuluer, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Kalan Tarihî Bir Miras: Hanedan Sarayları”, **Osmanlı’dan Cumhuriyete Genç Bakışlar Sempozyumu**, ed. Ercan Karakoç (İstanbul: UKİD Yayınları, 2015): 128-135.

Hülya Utkuluer, “Bir Ressam, Bir Şair, Bir Baba ve Bir Kuş Yuvası: Aşıyan Müzesi”, **Galatasaray Dergisi**, s. 5 (Mayıs 2015): 7-11.

Ercan Karakoç, Hülya Utkuluer Yıldırım “İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Kültür Varlıklarına Yönelik İzlenen Politika”, **Geleceğin Sosyal Bilimcileri Ulusal Öğrenci Kongresi IV Bildirileri Kitabı**, Zonguldak, 2019.

Ercan Karakoç, Hülya Utkuluer Yıldırım, “Erken Cumhuriyet Döneminde Taşınmaz Kültür Varlıklarına Yönelik İzlenen Politika (1923-1938)”, **Kültür Araştırmaları Dergisi**, s. 4 (2020): 122-143.

Ercan Karakoç, Hülya Utkuluer Yıldırım, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kültür Varlıklarının Korunması Meselesinde Kurumlar Arası İlişkilerin Rolü”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, c. 7, s. 4 (2020): 2011-2031.

Hülya Utkuluer Yıldırım, “İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Kültür Varlıklarına Yönelik İzlenen Politika”, **Haluk Hoca’nın İzinde- Prof. Dr. Ahmet Haluk Dursun’a Armağan**, ed. Ali Satan (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020).

Ercan Karakoç, Hülya Utkuluer Yıldırım, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Millî Kimlik İnşasında Kültür Varlıklarının Etkisi”, **Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmaları Dergisi (TİMAD)**, c. 16, s. 31 (2021 Kış).